

GRENÅ I FORTID OG NUTID
ET JUBILÆUMSSKRIFT

Af samme forfatter er tidligere udkommet:

Grenå Bys Historie Bind B:

En personalhistorisk-topografisk beskrivelse af byens ældre ejendomme og deres beboere gennem tiderne (Søndergade, Torvet og Storegade). 500 sider. Ill. 1938.

Grenå Bys Historie Bind A:

Den egentlige byhistorie. 1. halvbind, tiden indtil år 1800. Heraf er udkommet 6 hæfter.

Et afsluttende hæfte ventes udsendt i sommeren 1945, hvis papir kan skaffes. (I alt ca. 700 sider. ill.).

Fra det gamle Grenå

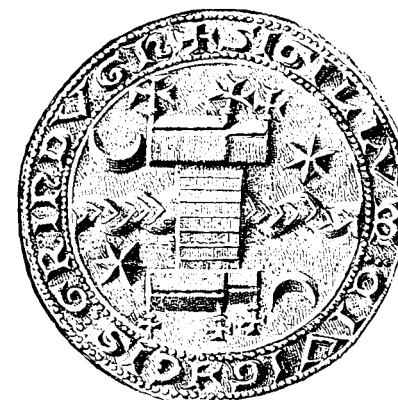
Særtryk af en række avis- og tidsskriftartikler fra 20 år. 1924-44. (Ca. 450 sider. Ill. 1944.

CARL SVENSTRUP

GRENÅ

I FORTID OG NUTID

ET JUBILÆUMSSKRIFT

GRENÅ BYS HISTORIE

FRA ÅR 1800 TIL NUTIDEN

MED EN KORT OVERSIGT OVER TIDEN FOR 1800

UDGIVER AF GRENÅ BYRÅD

1945

Når Grenå Byråd har foranlediget nærværende jubilæumsskrift udgivet, har formålet været her igennem at give nuværende og kommende slægter en kortfattet beretning om det samfundsliv, der har været levet i Grenå gennem mere end 500 år.

Borgernes kår har været vekslende gennem tiderne, og ofte har ulykkerne væltet ind over byen. Men hver gang har den - takket være dens borgeres udholdenhed og dygtighed - atter rejst sig og arbejdet sig videre frem.

Truende skyer hænger atter over byen, og man må i nogen grad se fremtiden i møde med bange anelser, idet det kan befrygtes, at den lomstring, byen var inde i da verdenskrigen udbrød, brat kan blive standset og afløst af trange tider.

Under disse forhold er det byrådets håb, at bogens beretninger må bringe læserne troen på, at selv de største vanskeligheder kan overvindes og nye fremskridt skabes for byen og egnen, såfremt dygtighed, flid, forudseenhed, sammenhold og retfærdighed bliver bærepillerne i det samfund, der i de kommende år skal fortsætte tidligere slægters arbejde.

Grenå Borgmesterkontor, d. 26. april 1945.
P.B.V.
N. S. Pallesen

Forord

Nærværende bog, som er skrevet efter byrådets opfordring, udgives af Grenå by i anledning af 500 års dagen for kongebrevet af 13. maj 1445. - Bogen har en dobbelt opgave: Først selvfølgelig den at være et festskrift i anledning af byjubilæet, dernæst den at danne afslutning på Grenå Bys Historie Bind A.

For at kunne løse denne dobbelte opgave er den anlagt således, at dens første ca. 74 sider er en kort omtale af de vigtigste begivenheder og forhold i byens historie indtil omkring år 1800. Bogen giver altså på disse sider en oversigt over, hvad Grenå Bys Historie Bd. A fyldigt og udtømmende behandler på den tidobelte plads.

Tiden fra år 1800 og fremefter er behandlet udførligt og udtømmende og danner altså, samtidig med at være jubilæumsskriftets hovedstykke, tilføjelse afslutningen på Grenå Bys Historie Bind A.

Det er mit håb, at bogen må kunne tjene begge formål, og at de, som efter læsning af det indledende afsnit indtil år 1800, kunne ønske den ældre historie uddybet, vil ty til byhistoriens mere udførlige fremstilling.

Jeg bringer en hjertelig tak til de mange, som har hjulpet mig med oplysninger på forskellige områder, eller som har lånt mig billeder til reproduktion. En særlig tak vil jeg bringe Stenders Forlag for tilladelsen til at benytte en del af dets fortræffelige optagelser som i bogen er mærket med forlagets avn. Endelig bringer jeg en tak til byrådets festskriftsudvalg for udmærket samarbejde, og fordi jeg har haft ganske frie hænder til i alle enkeltheder at planlægge og udføre dette arbejde.

Grenå, 8. maj 1945
Carl Svenstrup.

Indholdsfortegnelse

1. afsnit: Tiden før år 1100

Grenå forhistorie	10
Grenå ældste bebyggelse.....	12
Grenå bys alder	15
Grenå bys segl.....	18
Grenå bys navn.....	20
Grenå bys ældste privilegier og kongebreve	21
Facsimile af de ældste afskrifter af privilegierne 1440 og 1445	24
Bro Hede, enge og hospital. Sandflugt. Bygrænse mod syd.....	28
Grenås bortforleninger og pantsættelser	31
Møntfundet i Ågade 1910	33
Det mørkeste tidsrum i byens historie:	
Tiden 1626-1661. Pesten, brandene, krigene.....	37
Branden natten 13.-14. november 1626.....	39
Kejserkrigen 1627-28	40
Torstenssonskrigen 1643-45	41
Branden 29. juni 1649.....	43
Carl X Gustavs krige 1657- 60	44
Kommissionsakten fra 1661	46
Det ældste rådhus på Torvet.....	47
Grenå gamle kirke ved Bavnhøj.....	51
St. Jørgens Gård og Kapel ved Sdr. Mølle	55
Latinskolen.....	59
Grenå Vandmølle.....	63
Broerne og åen	66
Krig og brande i 18. århundrede	69
Den store nordiske krig.....	69
Brandene i 1750-51.....	72
Byens styrelse indtil ca.1800	76
Borgmester og råd ophæves 1682.....	78
De eligerede borgere.....	78

2. Afsnit: 19. og 20. århundrede indtil indlemmelsen 1941

A. Tiden 1800-1850	
Rådhuset på Torvet fra 1805	80
Torvets omdannelse efter århundredskiftet.....	85

Krigen 1807-14	89
Statsbankerotten i 1813 og pengekrisen	93
Grenås første virkelige havn i 1812	101
Markjordernes udskiftning 1834-35	103
Byens matrikulering i 1873	105

B. Grenå i 50'erne

Den første lokale avis 1850	108
Erhvervslivet	108
C. J. Momme.....	109
Finansforhold i 1850'erne.....	110
Grenå kommunale budget for 1859	112
Pengekrisen i 1857 og dens virkninger i Grenå.....	114
J. N. Winding	115
Skolevæsenet i 50'erne	118
Foreningslivet	119
Sommermarked i Grenå i 50'erne.....	122
Anholterne	128

C. Grenå i 60'erne

Kong Frederiks besøg 12.-13. juni 1861.....	130
Krigen i 1864	136
Skytteforeningen.....	140
Fugleskydninger.....	143
Ildebranden i Åstrup og i Enslev.....	145
Kirkens indre ombygning 1865-66.....	146

D. Grenå i 70'erne. Det store ti år i byens historie

Gadelygterne.....	150
Apoteker F. Hoffmeyer	152
De nye landeveje til Århus og Randers.....	154
Fælleskæret	158
Kolindsunds udtørring 1872-79	167
Randers-Grenå jernbanen 1874-76	179
Kongebesøget 9. september 1876	189
Det nye Havneanlæg 1874-79.....	192

E. Grenå i 80'erne. Det kulturelle byggeris periode

Oversigt over perioden.....	197
Kong Frederiks Statue afsløres 5. juni 1884.....	203

F. Omkring århundredskiftet. Årene 1895-1914

Savskæreriets brand 1895	207
--------------------------------	-----

Gasværk, brolægning og kloakker	206
Grenå Dampvæveri og byens udvidelse mod øst.....	211
Grenå Andels Svineslagteri.....	213
Offentligt- og foreningsbyggeri i perioden.....	214
Ungskuet 13.-15. juli 1906	220
Fra cyklernes og bilernes barndom.....	226
Børnehjælpsfester, sommerkoncerter m. m.	228
G. Grenå under verdenskrigen 1914-18.....	231
Andre lokale begivenheder under verdenskrigen:	
Hovedgården Hessels salg	238
Badehotellet ved Grenå Strand opføres 1914	241
Grenå-Gjerrild banen indvies 1917.....	245
H. Fra 1918 til nutiden	248
Bavnhøjvejens regulering	249
Bavnhøj møllens historie	251
Havnevejens og Åstrupvejens regulering.....	253
Søndermøllevejens omlægning og regulering	254
Søndermøllens historie	257
Den store havneudvidelse 1931-33.....	260
Kongebesøget 2. august 1933	267
Færgeruten Grenå Hundested åbnes 13. juli 1934.....	270
Indlemmelsen af Bredstrup og Søndermølle kvarteret i 1941	274
3. Afsnit: Enkelte sammenhængende stykker	
af byens historie.....	291
Byens styrelse fra Middelalderen til vore dage	291
Retsplejen fra 1800 til nutiden.....	311
Grenå Kirke.....	324
Grenå Kirkegård.....	341
Kirkelige forhold.....	345
Grenå Præstehistorie fra år 1800 og fremefter.....	345
Asylet.....	356
St. Peders Menighedshjem.....	359
Grenå skolevæsen	361
Det offentlige skolevæsen.....	361
Privatskolerne.....	375
Teknisk Skole.....	378
Handelsskolen.....	379
Ungdomsskolen	380
Grenå Folkebibliotek	382
Djurslands Museum	385

Grenå Lystanlæg	389
Havnens bebyggelse fra 1848 til nutiden.....	394
Badeliv ved Grenå Strand	407
Byens Sygehuse	411
Den sociale forsorg	416
Byens aviser	421
De faglige sammenslutninger	729
Håndværkerforeningen	430
Landboforeningen.....	432
Handelsforeningen.....	435
Arbejderforeningen.....	438
Arbejderpartiets politiske og faglige bevægelse	439
Pengevæsen og banker	450
Kommunens finanser	459
Handels- og erhvervslivet indtil omkring år 1900	461
De største nutidsvirksomheder:	
Dampvæveriet, Svineslagteriet og Hørskætteriet.....	472
De tekniske værker	479
Idræt og sport.....	486
Postvæsenets historie gennem tiderne	489
Postmestre i Grenå.....	497
Kort vejledning for besøgende.....	498

1. afsnit: Tiden i før år 1100

Grenås forhistorie

I uendelig fjerne tider, dengang den sidste istid for mindst 10.000 år siden var forbi, havde Djursland i hovedsagen fået sin nuværende overfladeform, men ingeniende sit nuværende omrids. Først kom der en periode, hvor landet hævede sig, således at Jylland var landfast med øerne og med Sverige. Det er, hvad man kalder fastlandstiden. Klimatet var nu efter istidens kulde blevet så mildt, at planter kunne indvandre. Landet dækkedes af tætte skove af birk asp og fyr. I skovene færdedes elsdyr, ulv, bjørn, urokse og bæver. Også mennesket indvandrede i den tid. Alt dette ser man af jordlagene i moserne, hvor der findes rester af fortidens dyr og planter. Først noget senere kom egen.

Stenalderensænkningen

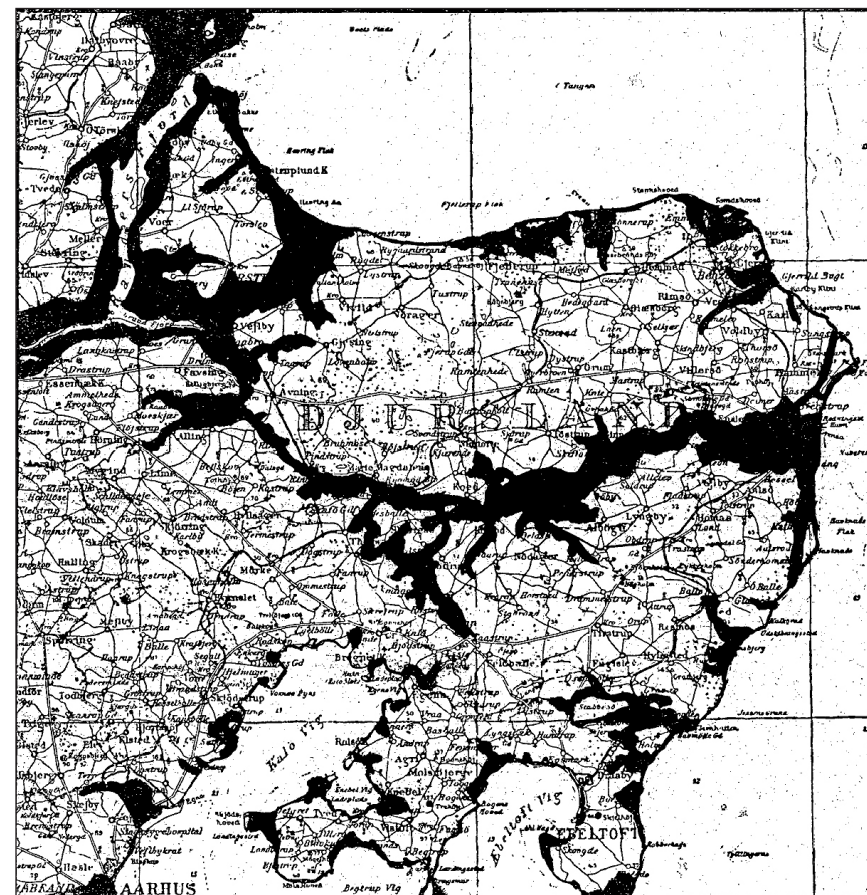
I løbet af egeskovstiden sænkede landet sig atter. Havet steg og trængte ind over de lavtliggende strækninger og aflejrede sit dynd på i den gamle landoverflade og oven på mosernes tørv. Det er i den periode, som man benævner Littorinatiden eller Stenalderensænkningen.

Havet har den gang i det nordlige og midterste Djursland stået 6 å 10 m højere end nu. Kolindsund var et virkeligt sund, idet det forbi Ryomgård og Pindstrup nåede ud til Randers Fjord og mod øst langs nuværende Grenå å og hen over Hessel Hede til Kattegat. Den nordlige del som derved var afskåret fra resten af Djursland, var altså en Ø eller egentlig to per, idet en gren af sundet gik mod nord over Ørsted og derved afskar den mindre vestlige del, det nuværende Rougsø Herred, medens Nørre Herred og den nordlige halvdel af Sønder Hald Herred udgjorde den anden ø.

Dette Kolindsund må endelig ikke forveksles med den forholdsvis lille indsø af samme navn som vi kender fra den historiske tid. Den var ganske vist Danmarks største indsø, men dog kun en lille del af det oprindelige Kolindsund. Det havde, som vedføjede kortskitse viser, en meget betydelig udstrækning, i ikke alene i længde fra vest til øst, men også i bredde fra nord til syd.

Urtidsbefolkningen

Ved dette sund med dets mange vige og smånæs har stenalderfolket levet i stort tal. Djursland er et af de steder, hvor man har fundet allerflest oldsager, både skaldynger og grave. Beboerne har levet under særdeles gunstige

Kort over stenalderhavets udbredelse på Djursland. De med sort angivne partier er de dele af Djursland, der dengang, men ikke nu var dækket af havet. (Tegnet på grundlag af D. G. U. Kort).

vilkår. De boede tilstrækkelig langt borte fra det åbne hav til at være beskyttet imod overfald af sørøvere, men dog ikke længere borte, end at de, hvis de ville, kunne nå derud med deres småbåde.

Men iøvrigt frembød Sundet med dets overflod af fisk og af østers, muslinger og snegle et godt spisekammer. Dertil kom at de store skovstrækninger, som den gang strakte sig tværs over Djursland fra syd til nord, og hvoraf Løvenholmskovene er en sidste lille rest, var rige på vildt og ydede sul til bordet og skind til vinterdragten. Derfor var egnen langs Kolindsunds kyst fyldt med en lang række bopladser hvørom mængder af gravfund bærer vidnesbyrd. Rimeligvis har det den gang været en af landets tættest

befolkede egne.

Efter stenalderænkningen kom en ny hævnning af landet, som vedvarer endnu. Det drejer sig dog kun om landets nordøstlige del efter en linie trukket fra Nissum Fjord til Falsters nordspids. Hvad der ligger nord for denne linie, hæver sig ganske langsomt. Skaldynger, gravpladser o.s.v., som oprindeligt har ligget tæt ved kysterne, træffes derfor nu inde i landet. Hvad der ligger syd for nævnte linie, synker derimod, således at oldtidsminderne der træffes ude i havet.

Grenås ældste bebyggelse

Kolindsund er altså baggrunden for Grenås opståen. Byen er efterkommer af en af de oldtidsbygder, der som en perlerad har kranset sundets kyster. Vidnesbyrd derom har man i en række spredte fund af enkeltvis liggende redskaber af sten og ben samt skår af lerkar, som er gjort ved udgravninger til kældere eller ved nedlægning af kloak flere steder i byen. Ligeledes er der rundt på markerne i byens umiddelbare nærhed fundet stenredskaber fra oldtiden. Mest afgørende er dog fundet af en skaldyng fra den ældre stenalder altså fra tiden ca. 3-5000 år før chr. fødsel, på byens torv i sommeren 1899. Dele af denne affaldsdyng fandtes både øst og vest for kirken, og der er vist nok meget stor sandsynlighed for, at den har strakt sig ind under selve kirken. Herom skriver løjtnant J. Jensen, som nøje fulgte denne udgravning som så mange andre.

Ved gravning til kloakanlæg på byens torv fandtes forleden, midt mellem østsiden af kirken og den modstående husrække, levninger af en såkaldt skaldyng fra oldtiden. Den forekom i en dybde af omtrent 3 fod [ca. 1 m] under brolægningens niveau, oven på et naturligt lag af strandsten og bestod hovedsagelig af skaller af østers og andre spiselige muslinge- og sneglealter. Blandede mellem disse bemærkedes småstykker af trækul, Asketriber samt skår af lerkarmed og uden prydelser, ligesom også fiskeben og knogler af pattedyr samt nogle rått forarbejdede redskaber af sten. Endelig iagttoges på dyngens plads et ildsted, dannet af henved en snes Koltringsten [store ildskørnede sten], som var sodede og mørbrændte. Det er uden tvivl, at dyngen hidrører fra mennesker, og dens i hele beskaffenhed viser nok som, at den, består af affald fra måltider og disses tilberedning. De mellem skalleirne fundne simple redskaber af flint henfører dyngen til urindvånerne, der i stenalderen have bygget deres primitive boliger her, og som majsommeligt have forskaffet sig klæder og føde ved jagt og fiskeri.

Udstrækningen af dyngen lod sig ikke nærmere angive, da udgravningen kun blev foietaget med rent praktiske formål, nemlig nedlægning af kloak for øje. Men skallaget når lige til kirkebygningens grund og fortsættes formodentlig ind under denne hen mod Storegades munding, hvor man ligeledes har fundet ophobninger af bløddyrskaller, som rimeligvis ligeledes hidrører fra denne skaldyng.

Langt ned i tiden, efter at årtusinder var gåede hen over skaldyngen, og da kristendommen forlængst havde afløst den gamle gudetro, skulle en ny kirke opføres, og man valgte til plads for denne det højeste punkt i byen. oven på skaldyngen, der i tidens løb var bleven dækket med et tykt muldrag, byggede man nu guds hus, og uden om dette anlagde man kirkegården. Denne nåede ind over dyngens område og skallaget fandtes derfor gennembrudt af gamle grave med forrådnede levninger af trækister og menneskeskeletter. Også et muret gravrum var anlagt her, lige ud for midten af kirkens gavl.

Grenå i middelalderen

Efter sagkyndiges mening er så beboerne fra denne stenalderboplads på byens nuværende torv, årtusinder senere flyttet længere mod nordvest, op ad Bavnhøjshakken til. Men nogen bestemt viden om, hvornår denne flytning er foregået, har man ikke. Kun mener man at kunne fastslå, at den sidste del af oldtidens og begyndelsen af middelalderens bebyggelse her på stedet har været en lille bondeby, som lå på den sydlige del af Bavnhøjsbakkens fod. Et af de vægtigste vidnesbyrd for denne antagelses rigtighed er Gammel Grenå Kirkes beliggenhed. Ved en foreløbig udgravning af dens tomt og grund i 1893 under Nationalmuseets opsyn og under ledelse af løjtnant Jensen afdækkedes hele denne kirkes fundament og den nederste del af dens mur. Udgravningen tilkastedes igen. Men i årene 1942-43 foretoges under ledelse af Nationalmuseets inspektør, magister Chr. Axel Jensen en fornyet, fuldstændig udgravning, og hele kirkens grund ligger nu afdækket. Fra kirken på Torvet og til Gammel Kirkes tomt er ca. 800 m.

Der er næppe tvivl om rigtigheden af, hvad museumsinspektør, magister Hugo Matthiessen hævder i bogen 'Fra det gamle Køge', at såvel denne by som både Haderslev og Grenå ikke er flyttede byer, men nydannelser udlagt på det ældre bondesamfunds jorder, nærmere å og sejløb og baseret på for en væsentlig del at opretholde livet ved søfart, håndværk og handel. Eller, som samme forfatter skriver i 'Torv og Hærstræde': Bag det nuværende Grenå dukker således i Gammel Grenå frem som genfærdet af en ældre bygd, der for århundreder siden lagt i graven - lod navn og bosted gå i arv til et torveanlæg, som muligvis er grundlagt ud fra en nærliggende kongsgård. Eller endelig i Danmark Land og Folk: Måske har denne Gammel Grenå Kirke, hvis plads var nord for det nuværende Lystanlæg på sydskråningen af et bakkedrag, ligget i hjertet af byen, men dens tyngdepunkt er i så fald i løbet af middelalderen forskudt ned mod åen

Hvis man nu vil spørge, om der ikke er fundet rester af bebyggelse oppe ad Bavnhøjshakken, som kan give afgørende beviser for disse antagelsers rigtighed, så må svaret blive nej. Der er ved pløjning fundet enkelte oldsager men ingen rester af bebyggelse. Men det er jo ganske naturligt, eftersom den tids tarvelige hytter af træstolper, fletvæk og lerklining i

almindelighed ikke kan efterlade synlige spor til nutiden, hvis man da ikke systematisk vil afskrælle hele overfladen og i jordlagene neden under finde fingerpeg.

Det er undertiden fremført, at når Gammel Grenå sandsynligvis har ligget på den før angivne plads, så har det været frygten for sørøvere, som har fået den tids mennesker til at opslå deres boliger lidt borte fra vandet og ikke direkte derved. I Valdemarstiden da vernerens magt var uigenkaldelig knækket, skulle de så atter være flyttet nærmere mod vandet. Det er alt sammen formodninger, som har en stor sandsynlighed for at være sandhed. Men man kan vist ikke komme virkeligheden nærmere end ved kort og godt at give følgende

Resume

1) Beviselig har der ligget en stenalderboplads der, hvor det nuværende Grenås centrum, Torvet, ligger.

2) Beboerne fra denne har så muligvis eller rimeligvis senere hen flyttet boligerne længere mod nordvest måske forårsaget af plyndringer af sørøvere. Derved er den gamle boplads dækket med jorden og efterhånden blevet bymark for landsbyen ved Bavnhøj (Gammel Grenå).

3) Endehg er der så engang hen i middelalderen på denne bondebys jorder og tilfældigvis netop oven på stenalderbopladsen ved flytning opstået en nydannelse, nemlig det nuværende Grenå.

Om kampene i Kolindsund og Grenås plyndring 1165

De ældste historiske regivenheder, der findes optegnet angående Grenå og dens allernærmeste omegn Djursåen og Kolindsund, findes hos den danske historieskriver Saxo, som levede ca. 1150-1200 og hos den islandske sagaskriver Snorrev Sturlassøn (1178-1241).

Det drejer sig i alle tilfældene om krigsbegivenheder. Den første af disse kampe stod i året 1060 og førtes mellem den danske konge Svend Éskildsøn og den norske konge Harald Hårdråde. Det er Saxo, som i sin latinske Danmarkskrønike fortæller følgende:

Harald Hårdråde havde været på en rejse til Konstantinopel hvorfra han var kommet hjem til Norge og havde indtaget landet. Han vendte derpå sine våben mod Danmark - Svend Eskildsøn gav sig ikke tid til at samle alle sine folk, men sejlede mod ham alene med sine jyder. Ved Djursåen vovede han at byde hele den norske flåde spidsen. Men han kom til kort i slag som i folketal, da lykken holdt med den stærkeste og lærte svend, at de vinder ikke alle, som vover. For at frelse sig fra fjenderne sprang ved denne lejlighed en stor del jyder i vandet.

Saxo fortæller ligeledes at Valdemar [senere den Store] efter blodgildet i Roskilde i året 1157 efter en stormfuld overfart fra Sjælland landede i

Jysland og drog til Viborg, men nævner ikke landingsstedet. Derimod anfører han, at Svend [Grathe] satte efter ham med den sjællandske og fynske flåde, som han lod lægge ind i Djurså, hvorfra han med kernen af rytteriet begav sig til Viborg. Her faldt han på Grathe Hede.

Om en anden træfning i Djursåen mellem Valdemar den Store og den norske konge Elling Skakke i året 1165 fortæller Snorre Sturlassøn, som dog anvender en mere kortfattet fortælle måde end sin danske kollega: Danskerne havde været på plyndringstog i Norge og havde ranet vidt og bredt. Da Erling fik besked derom, samlede han i hast en del skibe og forfulgte danskerne, der allerede var på vej hjemad. Da nordmændene kom til det sted, som hedder Dyrså, fandt de der en del af de hjemvendende daner. Erling sejlede imod dem og holdt slag med dem. Danerne flygtede snart og mistede mange folk; men Erlings mænd plyndrede skibene såvel som købstaden og fik meget bytte siden for de tilbage til Norge. Da var der en tid ufred mellem Norge og Danmark.

Om disse kampe i Djursåen har man siden fundet minder, idet der efter tørlæggelsen af Kolindsund flere gange er opgravet våben, som man mener at kunne henføre til den tid.

Grenå bys alder

Hvor gammel er Grenå by?

Det er et spørgsmål, som man møder mangfoldige gange. Som foran vist har her ligget en bebyggelse tilbage i den fjerneste oldtid. Gammel Grenå Kirkes opførelse, der formodentlig må sættes til ca. år 1150-1200, viser, at der på den tid har ligget en landsby her på stedet. Der er så kun tilbage at besvare det spørgsmål hvornår blev denne landsby købstad? Det vil sige. hvornår fik den af kongen købstadrettigheder?

For en del af landets byer er dette spørgsmål let besvaret, fordi de har deres købstadprivilegier bevaret enten i original eller i afskrift. For Grenås vedkommende må svaret blive, som skrevet står i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768: Når eller af hvem byen er anlagt og bleven til købstad, vides ikke det mindste om. Men gammel er den og nævnes allerede 1262. Dens ældste privilegier ere ubekjendte, og siges ved ulykkelige idsvåder at være forkomne. Nærmere kan man ikke komme sagen den dag i dag, hvis den skal afgøres med fuld nøjagtighed.

Udvikling til købstad

Nu er der imidlertid den ting at lægge mærke til, at landets ældste byer ganske jævnt har udviklet sig til købstæder, inden de modtog de første kongelige privilegier. Der er for deres vedkommende faktisk intet ydre tegn, der angiver øjeblikket for overgangen, idet der i den ældste tid ikke klævedes en godkendelse af kongen - altså et privilegium - for at forvandle en landsby til at blive en købstad. Det skete ganske jævnt ved, at der opstod en

klasse næringsdrivende der gjorde køb og salg til deres næringsvej og levede af at handle med det omgivende land ordet købstad røber tydeligt nok sin oprindelse. Det er en stad, der lever af køb og salg Så snart vi derimod kommer op i Valdemarstiden (ea. 1150-1250), kan man regne med, at tidspunktet for, at en bebyggelse bliver til købstad, markeres ved et kongeligt privilegium der giver tilladelse til afholdelse af bytinget, lyser fred over stedets torvehandel, giver rettigheder angående fædrift, ildebrændsel, havneanlæg. Og at kongen endelig godkender den i forvejen værende stadsret, hvis en sådan findes, eller henviser til en anden godkendt stadsret, hvis byen ikke allerede har optegnet sin egen.

Som vederlag for disse rettigheder krævede kongen en vis årlig afgift der pålignedes enhver husstand i byen. Den opkrævedes ved St. Hansdags-tid og kaldtes derfor ofte midsommergæld. Endvidere skulle kongen have visse afgifter af handelen. De opkrævedes ved byens porte, på Torvet eller ved havnen, og navnlig tilkom det kongen en vis toldafgift.

Grenås ældste privilegier er forsvundet

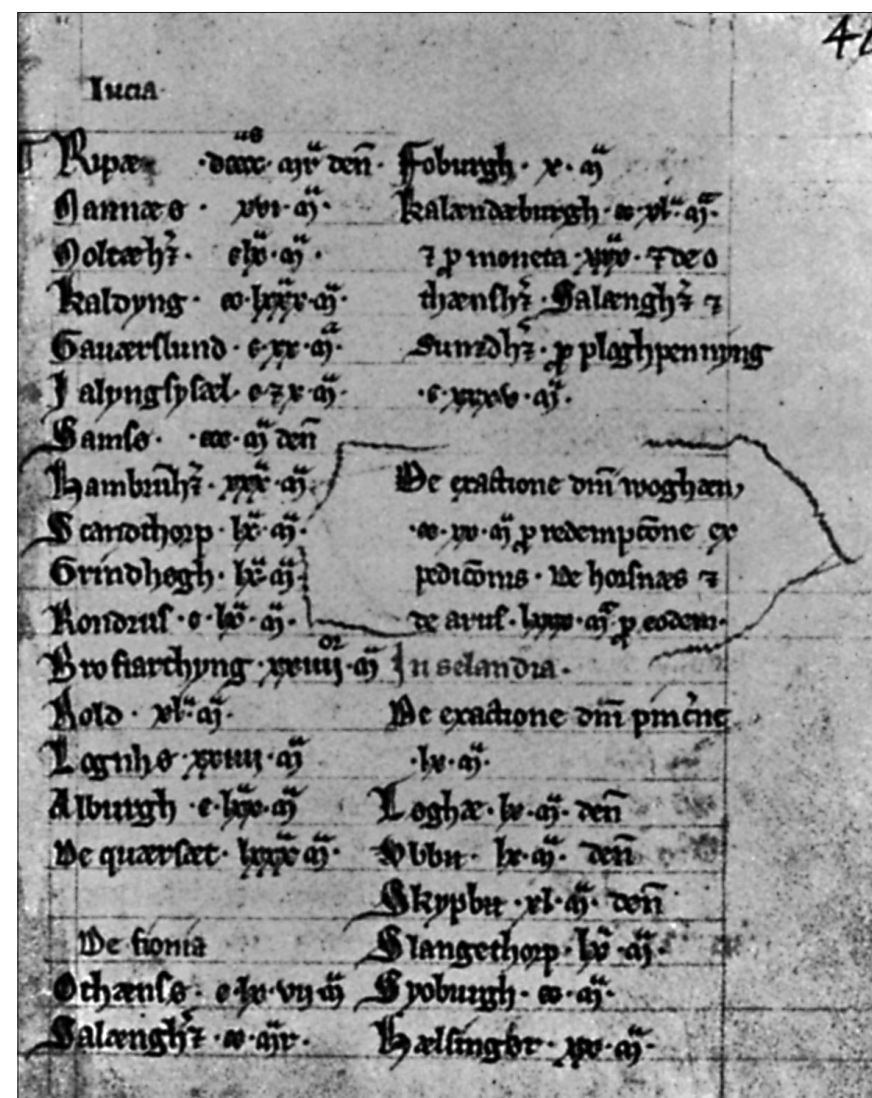
Da nu Grenås ældste privilegier ikke eksisterer hverken i original eller i uddrag, men er forsvundet for mange århundreder siden, så er den eneste måde, på hvilken man kan danne sig et skøn over byens alder den, at man undersøger, hvornår dens navn først dukker op i historien.

I Kong Valdemars jordebog, som er affattet i tiden 1231-41, nævnes Grenå bys navn (Grindhøgh), uden at det dog fremgår, om den har været købstad eller ikke. Da dette sted, er det ældste, hvor vi finder byens navn nævnet og da mange fejlagtig har den opfattelse, at dette uden videre kan tages som bevis for, at Grenå på det tidspunkt har været købstad, gengives her et brudstykke af dette håndskrift, som af kendere karakteriseres som et enestående værk, hvortil man ikke i noget af de andre nordiske lande har noget sidestykke. Skriftet, som er på latin, er en opgørelse over kronens og rigets jordegods og de afgifter, som svares deraf, og består af en række lister.

I den 11. liste i skriftet, som antages affattet i årene mellem 1234 og 41, og som er en Fortegnelse over gods, som er pantsat eller eventuelt udlagt til en af kongens sønner (Abel?), er det, at Grenås navn forekommer. Jeg citerer de nærmeste linier før og efter:

Scandthorp[Skanderborg] 60 mark. Derefter kommer et indskud, som i oversættelse lyder: Af hr. Vognsens Len 220 mark for fritagelse for leding. Af Horsnæs (Horsens) og Arus (Århus) 80 mark for det samme. Så følger: Grindhøgh (Grenå) 60 mark. Randrus (Randers) 160 mark. Brofiarthyng (Brofjerding) 24 mark. Rold 40 mark.

, Da der ikke findes nogen overskrift eller nærmere betegnelse ved noget af stykkerne, og da Grenås navn står mellem stednavne, hvoraf nogle er købstæder, andre ikke, vil det ses, at jordebogen hverken beviser eller

Facsimile af en side i kong Valdemars jordebog (fra år 1231). Sidens overskrift er Jucia (Jylland). Navnet GRINDBØGH står midt på den første spalte. Længere nede står fionia (Fyn), og midt på anden spalte, lige under indskuddet, står selandia (Sjælland). Sidetallet 40 er en langt senere tilføjelse. (Kgl. Biblioteks Fotografi).

modbeviser spørgsmålet om købstad.

Så er der oplysningen om Slaget i Kolindsund, som fandt i sted under Valdemar den Store i året 1165 (eller muligvis 67). Snorres beretning der-

om er affattet på omtrent samme tid som ovennævnte kong Valdemars Jordebog - altså tiden omkring ved år 1230. Snorre fortæller, at Erling Skakkes mænd plyndrede skibene såvel som købstaden. Navnet Grindhøgh er først sat til af en langt senere oversætter. Men selv uden denne oplysning er det næppe til at tage fejl af, at det er Grenå, som menes. Derimod er det jo temmelig givet, at Snorre med ordet Kjøbstad ikke kan have antydnet noget i retning af købstadprivilegier eller kongelig stadfæstelse i så fald måtte Grenå have været forud for alle andre danske købstæder i den henseende, eftersom Slesvigs stadsret som anses for den ældste, først er fra år ca. 1200.

Men så er der endnu en kilde tilbage, endda en særdeles fortræffelig kilde, nemlig byens ældste segl. Dets tekst er SIGILLUM CIVITATIS GRINDVGH d.v.s. Grenå Bys Segl. Efter bogstavernes form og dets hele præg anslås det af de kyndigste fagmænd til at stamme omtrent fra år 1300, snarere før end senere. Da byseglets tilstedeværelse jo er et uomstødeligt bevis for, at byen på det tidspunkt har været købstad, og da det jo næppe er givet, at seglet er anskaffet lige umiddelbart efter privilegiets modtagelse bliver summen af disse undersøgelser altså den, at Grenå rimeligvis har eksisteret som et bysamfund før år 1200, og at det har fået sine første købstadprivilegier i tiden tæt hen mod 1300 således at den med andre ord har været købstad fra kort efter slutningen af Valdemarstiden.

Grenå bys segl

I det foregående er med et par ord omtalt byens ældste segl, og hvad det beviser om byens alder. Her skal fortælles noget nærmere om dette bysegel. Omskriften (legenden) er SIGILLUM CIVITATIS GRINDVGH (Grenå bys segl) og billedet forestiller, som man let kan se: en på en Strøm pæ-

levis lagt plankebro, forhindende to kirker, den underste nedadvendt, begge med lave kor og bærende 3 kors yderst på tagene. I feltet øverst til venstre er en liggende, opadvendt halvmåne, til højre en seksodded stjerne, nederst til venstre stjernen, til højre månen nedadvendt. Seglets bredde er 65 mm. Det er det interessante ved dette segl, at man ikke alene har det som

Grenå bys ældste segl fra ca. 1300. (Grandjean).

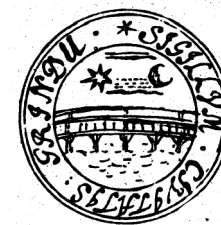
aftryk, men at selve signetet findes fuldkommen velbevaret, således at det vist nok er den ældste genstand af lokal oprindelse her i byen. Det ældste endnu eksisterende aftryk af dette segl findes under et dokument i Rigsarkivet fra 4. november 1556, et senere er fra 1. maj 1610. Disse tal siger jo intet om seglets virkelige alder, som er langt højere. Men ved studium af bogstaverne og tegningen og sammenligning med andre købstadsegel har sagkyndige arkiv- og museumsfolk kunnet fastslå med stor nøjagtighed, hvor gammel seglet er.

Der er det fælles træk ved gamle segl og gamle mønter, at de mangler årstal. Der skulle gå adskillige århundreder, før man kom ind på at præge disse med året for deres fremstilling. De ældste købstadsegel med datering er fra ca. 1550. Men af hele seglets udseende, om skriften og tegningen lader dets alder sig altså fastsætte med ret stor nøjagtighed, selv om årstal mangler. Man anslår Århus, Randers, Roskilde og Viborg bysegel til at være landets ældste og stamme fra 1250. København, Ribe og Kolding kommer dernæst og stammer fra tiden 1250-1300. Så kommer der endelig en halv snes andre bysegel som stammer fra ca. år 1300. Blandt disse er Grenå.

Dette Grenå ældste bysegel er, som billedet viser, særdeles smukt arbejde. Det er et gennemgående træk, at de ældste af de danske købstadsegel er de smukkeste, det gælder både små og store, rige og fattige stæder. Men den sene middelalders pompøse sigiller viger som hovedregel stadig væk for ringere og ringere arbejde. Der spores en fremadskridende nedgang, hvad seglets hele valør angår.

Man har gjort sig forskellige tanker angående de 2 kirkelige bygninger i hovedseglet fra 1300. At den ene hentyder til Gammel Grenå Kirke er åbenbart. Men den anden? Man har ment, at da den lå på den anden side af broen, måtte det i være en bygning, som har ligget syd for åen, altså eventuelt et kapel ved St. Jørgensgården (Spedalskehospitalet) som lå lige over for nuværende Søndre Mølle.

Det er vist nok med urette den naturligste forklaring er den, at seglskæreren, der jo sikkert ikke har boet i Grenå, af rent dekorative hensyn anbragt de to kirker, en på hver side af åen, uden hensyn til den virkelige beliggenhed. At det heller ikke kan udlægges som en kirke, der spejler sig i åen, fremgår af, at månen og stjernen i så fald skulle have været anbragt omvendt.

Grenå bys segl
aftegnet på Resens
kort ca. 1680.

Grenå bys segl
aftegnet i Pon-
toppidans Danske
Atlas fra 1768.

Men det skal indrømmes, at hvis den folklaring om de to kirker er den rigtige, så skulle dermed være bevist, at Grenå Kirke på Torvet må have eksisteret i hvert fald noget før 1300, og altså må være opført i slutningen af 13. århundrede. Det er næppe troligt, at seglskæreren skulle have fremstillet et lille kapel, hvad enten det nu skulle være et St. Jørgens eller et St. Gertruds Kapel, som modstykke til Gammel Kirke på Bavnthøj.

Grenå bys navn

Der er i tidens løb givet mange forklaringer på, hvad byens navn betyder. Den almindeligste er den, at åen i ældre tid delte sig i 3 grene tæt syd for byen. Så er betydningen så lige til: Gren-å, altså byen, som ligger, hvor åen grener sig. Den forklaring findes bl.a. i Pontoppidans Atlas fra 1678. Der er blot det kedelige derved, at den gang byen fik navn, havde åen slet ikke tre grene. Der er fuldkommen afgørende vidnesbyrd om, at fra de ældste tider og indtil ca. 1609 havde åen kun et løb. Først omkring nævnte år gravedes en kanal, fordi sandflugten delvis havde spærret det oprindelige åløb. Endelig bevirkede et overmåde stærkt højvande i 1633, at der dannedes endnu et løb nærmest ved byen, og at der således først fra den tid var 3 åløb og 3 broer derover. Dette vedblev indtil 1870, da de tre løb omdannedes til et, som uddybedes, og hvor over der altså kun gik en bro, den nuværende Sønderbro, den gang kun en træbro. Forklaringen om åens tre grene må altså forkastes. Endnu mindre sandsynlighed er der for forklaringen i Resens Atlas fra 1670-80. Der hævdes, at Grin skal komme af åens grønne farve eller eventuelt, at Grim eller Gram skulle være et mandsnavn, hvortil så var hæftet navnet å. Der findes også andre lige så usandsynlige forklaringer. ~ _

Den mest rimelige udtydning som også nu deles af alle, der har nogen virkelig forstand på de dele, er imidlertid den, at forleddet i navnet, altså gren, skal være afledt af det gammeldanske ord Grind, som betyder gærde, gitter eller bro, til fordel for denne forklaring taler broens betydning som bindeled mellem Nørre- og Sønder-Djursland, og at der i Byens tidligere omtalte middelalder lige signet er afbildet en stærkt stiliseret, i fugleperspektiv set bro, førende over en strøm og flankeret af to korsbærende bygninger.

Byens navn, Gren-å, betyder altså rimeligvis Bro-å, hvilket vil sige byen ved broen over åen.

Navnets skrivemåder

er endnu talrigere end forklaringerne på dets betydning. Af de ældste kan nævnes, at Saxo ca. år 1200 skriver Grindå, Kong Valdemars jordebog omkring 1124 Grindhøgh, og at byens segl fra ca. 1300 har Grindugh. Foruden disse skrivemåder har jeg i arkivalier fundet mere end 25 forskellige andre. Af disse skyldes langt de fleste ukyndighed hos de skrivende, som alle prentede ordet, således som de selv udtalte det. Kun 2 skrivemåder går

igen med stor hyppighed. Det er Grindou og Grindow som må siges at være de fremherskende i 16. og 17. århundrede. I slutningen af det 17. og begyndelsen af 18. århundrede staves navnet som Grønå, Grænå og Grindåe i byens officielle protokoller. Endelig er så fra midten af 18. århundrede Greenå den almindeligste skrivemåde.

Grenå bys ældste privilegier og kongebreve

Som tidligere nævnt er Grenås ældste privilegier forsvundet allerede på et tidligt tidspunkt. Det er i hvert tilfælde sket inden 1648. Fra det år stammer nemlig den ældste fortegnelse, som kendes. Den fremkom på den måde, at Kong Frederik den III straks efter sin tronbestigelse lod udgå brev til købstæderne om at indsende deres privilegier til kgl. konfirmation. I Grenå Byarkiv er bevaret kopi af kongens brev. Det er udstedt i København 29. juli 1648 og går ud på, at Grenås magistrat skal overskikke kopi af alle byens privilegier til konfirmation. Den slags kongelige bekræftelser af byens tidligere givne rettigheder gav altid penge i kongens kasse. Det ses f.eks. tydeligt ved en senere lejlighed. I byarkivet findes brev af 1. december 1706 fra amtsforvalter Michel Nielsen i Århus angående Grenå bys privilegiers konfirmation at indløse. Det har været ved Frederik IV.s tronbestigelse. Det er rimeligt at antage, at byens gamle privilegier er forsvundet ved brand. Den slags vigtige papirer vågede man i Middelalderen meget omhyggeligt over, således at det som regel kun var i fejdetid eller ved ulykkelig ildebrand, at de forsvandt.

Privilegiets indhold

Årstallet for Grenås ældste privilegium, altså det, hvorved den fik de første til grund liggende købstadrettigheder, kendes ikke. Indholdet deraf kan man dog nok i nogen grad tænke sig til ved at sammenligne med andre byers. Det har bestået i ret til at holde torv og byting, til fædrift og til brændsel i en af kongens skove. Og i følge hvad der er anført tidligere, har udstedelsesåret rimeligvis været kort efter i slutningen af Valdemarstiden, altså i årene tæt op mod 1300.

Da Ebeltofts købstadsbrev fra 1301 findes bevaret og da de i to småbyers første privilegier sandsynligvis har været nogenlunde enslydende, er det fristende at gengive Ebeltofts og så tænke sig navnet Æpplætoftæ ombyttet med Grindugh. Det er skrevet på latin og lyder i dansk oversættelse af den gamle Ebeltoftpræst og byhistoriker L. J. Bøttiger således:

Erik, af Guds Nåde Danskernes og Slavernes Konge, hilser evindeligt i Herren alle, som nærværende Skrivelse kommer for Øje. Vider, at vi tilstede Indvånerne i Æpplætoftæ, som ønske at opnå en særlig Gunst, at måtte med Benyttelse af de Vilkår som andre Byer og Stæder i vort Rige have, almindeligt holde Tolv hver Søndag på det sædvanlige Sted, som dertil er

anvist, dem på vor Grund. Vi tilføje også denne specielle Gunstbevisning, at de må få Brændsel af Grene, unyttige Træer og Vindfælder i vor Skov sammesteds og have »Forte« [Driftsvej] og Fægang fuldstændig frit i Nærheden af nævnte By. Vi forbyde derfor stienget under vor Nådes Fortabelse, at nogen af vore Advocat [Fogeder] eller deres Embedsmænd eller nogen som helst anden drister sig til i nogen Måde at fortrædige samme Indvånere i Anledning af denne gunstigt indrømmede Frihed, såfremt han vil mene at kunne undgå vor kongelige Nådes Fortabelse og Straf. Givet i Nyborg under vort Segl i det Herrens år 1301 på den salige Jomfru og Martyr Agness Dag [21. Januar] i vor Nærværelse.

Hvis man altså tænker sig navnet Ebeltoft ombyttet med, Grenå, vil man nogenlunde kunne forestille sig, hvordan Grenå ældste privilegium har set ud.

Når Ebeltofts torvedag sattes til søndag, så er det af den rent verdslige grund, at handelen kunne nyde fordel af søndagsfreden.

I et 16 år yngre nådebrev fra samme konge til Ebeltoft gentages tilsagnet om kongens beskyttelse. Torvedagen forandres i dette til at være onsdag, og der tilsiges fredlysning såvel over selve indvånerne som over alle, som kommer for at købe eller sælge deres Varer, det er altså, hvad man kalder Torvefreden. Ligeledes gives tilkende, at kongen forunder indbyggerne samme stadfæstede lov og vedtægt som borgerne i Viborg og Århus har. Brevet er skrevet i Horsens i det herrens år 1317, dagen efter den salige apostel Bartholomæus Dag [d.v.s. 25. august].

Ved udtrykket: samme stadfæstede lov og vedtægt som borgerne i Viborg og Århus må være tænkt på den gamle slesvigske stadsret. I hvert fald fik Ebeltoft tilsendt et eksemplar af denne stadsret fra Horsens. Forklaringen er den ganske simple, at kongen har udstedt brevet til Ebeltoft, medens han har opholdt sig i Horsens. Han har anmodet magistraten i Horsens om at tage en afskrift af den i Horsens gældende (fra Slesvig arvede) stadsret og lade den medfølge brevet til Ebeltoft. Og man har her det kuriøse tilfælde, at medens Horsens eget eksemplar af stadsretten efter en tids forløb var forsvundet og ikke mere kom frem, så havde Ebeltoft sit fra Horsens - tilsendte eksemplar i behold. Da den lærde arkivmand Langebek i 1770 foretog arkivundersøgelser rundt i landet, fandt han uventet i Ebeltoft det overmåde smukke eksemplar af ovennævnte stadsret. Det var på 10 pergamentsblade i oktavformat og med 91 paragraffer på latin. Eksemplaret findes nu på det kgl. bibliotek i København og er vist nok den eneste bevarede afskrift af den berømte slesvigske stadsret, som efterhånden kom til at gælde i en række byer.

Stadsretterne

fastsatte nøje regler for en mængde forhold, navnlig ting som følgende: Byens færdigt. Hvor langt byfreden strakte sig [meget vigtigt efterdi vold

eller drab inden for byfreden medførte fordobling af bøden og yderligere betaling af 40 mark til den krænkede eller hans arvinger og ligeledes 40 mark til Kongen. Toldgrænserne og hvor meget, der skulle betales i told. Om byretten. Om bylaget. Om arv. Hvem der skulle være værge. Om sandemænd. Om nævninger. Om husfred og hærværk. Om voldtægt. [Tager Mand Qvinde med Vold inden Byfred og vorder grehen på fersk mister han sin Hals]. Om sår og hug. Om ran og tyveri. Om mordbrand [Fører nogen mand mordbrand i by, og vorder han tagen på fersk, er han skyldig at miste sin hals]. Om torvehandel. Om styrismænd og skippere. Om ølsalg. Om bagning. Om tofte-pen ninge m.m.

Det foregående er altså i hovedsagen om Ebeltofts oprindelige købstadrettigheder og ældste stadsret. Men - som før bemærket - er der en overvejende sandsynlighed for, at de forsvundne Grenå privilegier og dens stadsret har haft ganske samme indhold, måske i det højeste i en lidt anden form. Vi går så over til

Grenå ældste kendte privilegier

I den af Grenås Magistrat i 1648 indsendte afskrift, som fremkom på foranledning af Kong Frederik III.s brev, står ordret:

1) Effter[schreff]ne kongelig privilegier Stadfestelser oc Mandater fandtis på Grænå Bådstue indlagt vdi foruaring den 8. Septembris anno 1648.

1) Salig høylofflig Ihukommelse kong Christoffer hans Mayestetz privilegie daterit Kiøbenhaffn 1440 Iblant andet, om nogen aff Grænå Borge-re lide Skibbrud derfor Landet, skulde det Vere dennem friit fåre, selff deris Goedtz at bierge indtill Saltbeeken sønden for Haffknud.

2) Item frj fægang Wd mod Stranden hen till forschreffne Saltbeck.

3) Item Grænå borgere at skulle hatfue deris fri Illdebrand Haffknud.

Udstedelsens Dato findes ikke nævnt.

Dette kongebrev giver, som det ses, Grenå borgere ret til ved strandinger selv at indbjerger deres gods indtil Saltbækken (nuværende Havknudebæk) sønden for Havknuden. Det må her erindres, at vragnetten, der oprindelig var kongens, som regel var bortforlenet til en eller anden verdslig eller gejstlig herre, og at dette havde bevirket det forfærdelige misbrug, at man i stedet for at hjælpe de skibbrudne frelst i land, tværtimod var interesseret i, at de druknede, for at man kunne tilegne sig deres gods. Nu fik altså Grenå borgere selv overladt denne bjergningsret for deres skibe.

Det andet var fri fægang ud mod stranden så langt som til Saltbækken. Hermed må formentlig forstås, at borgerne fik ret til at drive deres kvæg ud i kongens overdrev i Hessel Hede ud mod stranden.

Og endelig for det tredje: fri ildebrændsel i Havknuden. Det må her erindres at fra ældgammel tid havde kongen ret til alt det i landet, hvortil ikke nogen bestemt privatmand kunde godtgøre sin adkomst. Det vil sige

Grenå

Det Kongelig privilegier, Stadtsretter oc Mandater
 givet paa Gouernør Raad paa Indlæg ved fornyning
 den 5. Septembris Anno 1648.

D: Kongelig Guds Kommissær Kong Christian 4tes
 Maj^{tes}: privilegier Daterit Kiøbenhavn 1640.
 Jæbant andet, om nogen aff Gouernør Borgers Lide
 Skældom der for Landet, Skulde det Være den som
 dmit daant, Dæst dmit Wordt at Birger indkie
 Dæst Brecken Dønden for Skældom.

Jtem der sagang ved med Standen her sine
 for Dæst Breck?

Jtem Gouernør Borgers at Skulde gaffur dmit der
 Seedsbrand ved Skældom.

Bijkommet D: Kong Christian 4tes Stadtsretter
 Daterit Kiøbenhavn 1645. at gaffur det Dyr
 derlig Skunst oc Raad, Daa oc der Trost og
 villig Eernst. Som Gouernør Borgers gant Maj^{tes}:
 oc siget gient gaffur oc Gouernør giont Skulde,
 Brulgod Gouernør Borgers at Være Eodgij med
 dmit Wordt oc utager som i Danmark, Skandens
 fællestrøben oc andre Dæst Løyer, vnderlagong.

Facsimle af det ældste kendte uddrag af Grenå bys privilegier fra 1440 og 1445, indsendt af Grenå bys magistrat til konfirmation af Kong Frederik III i året 1648. Findes nu i Rigsarkivet. Gengivelse se side 16.

Greenaae bys privilegier.

Ex copia

1445.

13 de Maj.

Vi Christopher med Guds Raad, Danmark,
 Norges, Hvideres og Gotlands Kon,
 ning etc: Giont vnderligt alle Mand, at
 vi af vor sjindelige Gionst og Raad ja
 og for Trost og villig Eernst, som vor
 Borgere i Greenaae or og vort lige Dan,
 mark sid tie giont fært, og for røfve
 vroligere giont stulle. Thi fæst vi naa,
 hlig indt og giont, og indt og giont som
 ind det vort aalre vore tølifri at vore,
 med dres gods og Høstmandstid, fæst de
 fæst kommande vandre i vort lige Dan,
 mark, indt paa Skone, Salpæstoe og an,
 der vor vilde Løyer om fæst, saalange vor
 Raad vilfigne. Thi forlyde vi alle vor fæst
 og fæstmand og alle andre, i fæst de fæst
 or eller vor fæst for vor Borgere i
 Greenaae

Grenaae, eller nogen af dem imod denne vor
 Gunst og Naade for nogen Told ydermere end
 foreskrevet staar, i nogen Maade at hindre
 eller hindre Lade, Arve eller indfordre, imod
 den vor Kongl. Gaard og Vrede. Datum Kiøben.
 hafn d. 5. Dag efter Christi Himmelfart 1445. under
 vor Kongl. Gaard og Zignet.

Gloria quinta. (L.S.)

Facsimile af Langebeks afskrift efter en ældre kopi af privilegiet fra 1445. Den ældste fuld-
 stændige afskrift, som nu findes i Rigsarkivet. Gengivelse se side 20.

fælleder, skove, vandløb, åbne havne o.s.v. Og som det fremgår af mange af de ældste kongebreve er det netop retten til brug af disse kongens, fra Arilds tid hjemlede rettigheder han overdrager byerne. 'I/ -

I brevet til Ebeltoft står med al ønskelig tydelighed, at borgerne der må få brændsel af grene unyttige træer og vindfæddel i kongens skov ved Ebeltoft. På samme vis får Grenås borgere i 1440 ret til det samme gode I »Havknuden«. Vi har her en mindelse om, at der i gammel tid har ligget en stor skov ved Havknuden. Det er en rest af denne, som nu kaldes Katholm Storskov. Rigsmarsken Albert Skeel, der var ejer af Katholm, købte (mageskiftede) den i 1627 af kronen. Der skrives om den skoven Havknuden var ansat til 120 Svins olden og altså ret betydelig. Den lå ved stranden sydøst for Katholm. Da Skoven senere - hen måske i krigens tid - var blevet ødelagt blev dens grund en udlod af ringe bonitet.

Foruden uddraget af privilegiet fra 1440 indeholder den nævnte skrive-
 uddrag af 12 andre kongebreve, nemlig fra årene 1445, 1460, 1483, 1515, 1524, [1530], 1546, 1560, 1589 1590, 1598 og 1641. Og der er ingen sandsynlighed for, at der på indsendelsens tidspunkt har eksisteret andre og ældre. Det første af dem meddeles her ordret efter en senere afskrift fra ca. 1750, som er opbevaret i Rigsarkivet og foretaget af den lærde historiker Langebek. Det er dette kongebrev, som er baggrunden for, at byen i inde-
 værende år fejrer er 500 års jubilæum. Brevet lyder således:

2) Vi Christopher med Guds Nåde, Danmarks, Sveriges, Norges, Ven-
 ders Gothers Konning etc. gjør Vitterligt alle Mand, at Vi af Vor synderlige
 Gunst og Nåde så og fortroskab og Villig tjeneste, som Vore Borgere i Gre-
 enåe os og Vort Rige Danmark hidtil gjort haver, og her efter troligen gjøre
 skulle. Thi have Vi nådelig undt og givet og unde og give dem med dette
 Vort åbne Brev toldfri at være, med deres gods og Kiøbmandsskab, hvor de
 helst kommende Vorder i Vort Rige Danmark, uden på Skone, Falsterboe
 og andre Vore Silde-byer om høsten, så længe Vor Nåde tilsiger Thi forby-
 de Vi alle Vore fogder og Embedsmend og alle andre i hvo de helst er eller
 Være kunde forme Vore Borgere i Grenåe eller nogen af dem imod denne
 Vor Gunst og nåde for nogen Told ydermere end foreskrevet ståer, i nogen
 måder at hindre eller hindre lade kræve eller udfordre under Vor Kongl
 Hevn og Vrede Datum Kiøbenhafn d. 5. Dag [formodentlig torsdag] efter
 Ghristi Himmelfart [d. v.s. 13 maj] 1445 under Vor Kongl. Hånd og Zignet.

L. S.

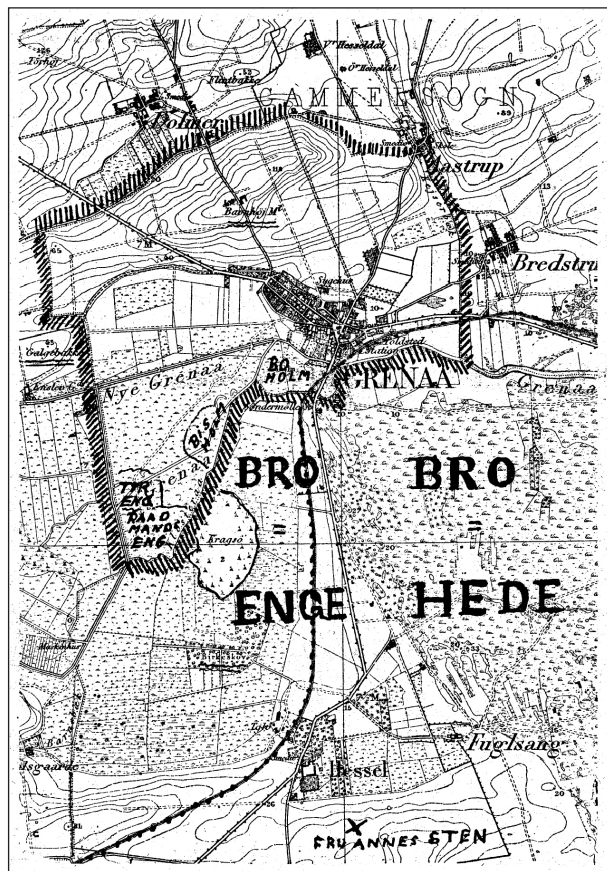
En lille bemærkning hertil kongen gør nok borgerne i Grenå toldfri,
 men undtager udtrykkelig de skånske sildebyer om høsten. Grunden er lige
 til, eftersom hestetolden i Ribe og sildetolden i sundet var nogle af kongens
 aller vigtigste indtægtskilder, som han selvfølgelig ikke skænkede bort.

De følgende kongebreve er dels bekræftelser i anledning af tronbesti-
 gelser på tidligere givne privilegier dels nye privilegier på ret til at opkræve
 bropenge ved byens havn, beskæmmelsesbreve imod forprang, fritagelse
 for byskatter i anledning af ødelæggelser ved storbrande eller stormfloder.
 Ret til at holde torvedag o.s.v. Det 13. og sidste af de nævnte breve er
 fra Kong Chr. IV, udstedt på Koldinghus 9. juni 1641, og tilsiger byen og
 borgerskabet kongens kraftigste beskyttelse i den kamp, som Grenå lige
 såvel som landets andre købstæder måtte føre imod landprang, forprang
 og ulovlige havne. Borgmester og råd havde på byens vegne beklaget sig
 til kongen over, at de plat ingen tilfølsel haver af bønder og almue derom-
 kring. Det vil altså sige at bønderne solgte deres varer, inden de kom ind
 på Grenå Torv, og at de købte af de om rejsende prangere. Borgerne mener,
 at en medvirkende grund dertil er, at byen ikke længere har nogen torve-
 dag. Kongen bevilger nu, at der fremtidig hver mandag må holdes torvedag
 i Grenå, og han befaler, at såvel Nørre- som Sønder-herreds bønder frem-
 tidig om mandagen skal besøge deres rette torvedag udi fornævnte Grenå
 og der udføre og sælge, hvad de haver og igen købe, hvad de haver behov.

Af kongebreve fra en senere tid, som altså ikke var på fortegnelsen
 fra 1648, er der kun anledning til at nævne, at Chr. V. Ved rescript af 8.
 maj 1686 allernådigst bevilgede, at Grinna Bys Accise måtte anvendes til
 Havnens Reparation. Det var et tilsagn, som stod ved magt i lange tider, og
 som viser, at havnen den gang var byens smertensbarn som den vedblev at
 være gennem århundreder.

Bro Hede, enge og hospital Sandflugt og bygrænse mod syd

En af de ældste kendte episoder i byens historie er en langvarig og flere gange genoptaget bitter strid, som byen måtte føre med Hessels skiftende ejere om byens ret til fædrift i Bro Hede d.v.s den nuværende Hessel Hede. Som tidligere i nævnt, var Fri Fægang ud mod Stranden til Saltbæk et af de Privilegier, som kongebrevet af 1440 sikrede byen. Meningen med den citerede linie er ikke helt tydelig, men af adskillige vidneudsagn under processen og senere fremefter i tiden fremgår, at dermed menes, hvad vi nu ville kalde Ret til Kvægdrift i Hessel Hede. Muligvis har ejerne af Hessel også haft ret til at drive kvæg ud i Bro Hede. Det påstod de i hvert fald, og de må åbenbart have kunnet dokumentere det. Men for Grenås vedkommende var der det ulykkelige ved ågen, at det nævnte ældste kongebrev fra 1440, hvorpå byen støttede sin ret allerede på et meget tidligt tidspunkt var bortkommet. Det nævnes ved indberetningen i 1648, men ikke ved senere indsendelser

til kongelig konfirmation i anledning af tronskifter i og må altså have været forsvundet og gået i glemme. Således skriver Pontoppidans Atlas og andre ældre topografiske værker, at byens ældste kendte privilegier var fra 1445. Som følge deraf stod byen uden midler til; at dokumentere sin ret, at Hessels ejere senere hævdede, at Grenå borgere ikke

Kort over Grenå bys jorder på grundlag af generalstabens målebordsblad.

Den skraverede linie viser byens jorders grænse før indlemmelsen i 1941.

havde nogen som helst rettighed i Bro Hede, uden hvis de forpagtede den af Hessels ejere.

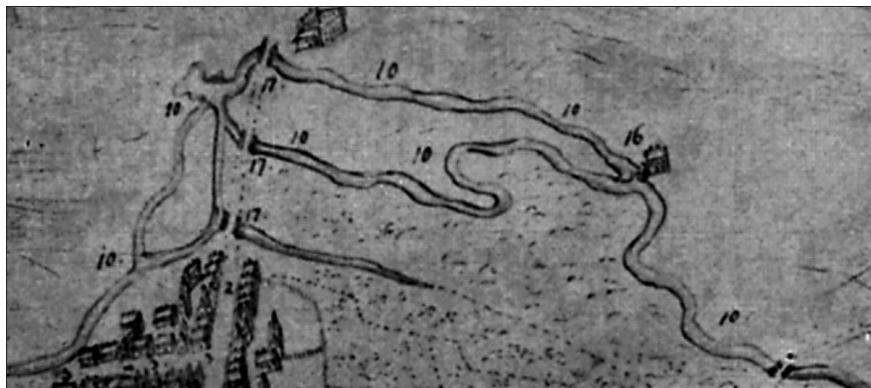
Den første uenighed opstod allerede i 1467, altså kort efter kongebrevets udstedelse. Den gang fik Grenå ret. I 1561 genoptog en senere ejer af Hessel Niels Krabbe, sagen. En endelig dom afsagdes i 1583 af en af kongen nedsat rideret, hvor fire adelsmænd mødte på stedet og undersøgte sagen både efter papirer og i marken. Den faldt ud til fordel for Hessels ejere, som det synes fordi Grenå ikke kunne fremlægge det omtalte kongebrev af 1440 som hjemmel. Det er i hvert fald det resultat, som byfoged Blichfeldt kommer til i et brev til rentekammeret fra 15. januar 1720, hvori han omtaler sagen. Det er ganske tydeligt, at på dette tidspunkt har det allerede i meget lange tider været et faktum at Grenås ret til fædrift i heden var tabt.

Bro Enge

På en lignende måde som med Bro Hede synes det at være gået med de vest for landevejen liggende Bro Enge. Om dem findes ingen rigtig gamle domme eller andre afgørelser. Men i den nævnte skrivelse fra 1720 hævder byfoged Blichfeldt, at det berettes af gamle folk at byen har haft en ejendom syden for byen uden for et gammelt åløb, men at den i forrige tider af magistraten skal være solgt til Hessels ejere. Byfogeden tvivler om, at et sådant salg nogensinde kan være konfirmeret af kongen da byens ejendom ikke ret vel kan tænkes at kunne afhændes af magistraten. Men i byens arkiv findes ingen dokumenter at bygge på. Han anmoder nu meget bønligt kongen om at tilholde Hessels ejere at vise deles adkomst til nævnte enge, såsom deres afhændelse er byen meget til skade og præjudice. Men også dette håb brast. De omtalte strækninger i Bro Enge vedblev at tilhøre Hessel.

Bro hospital m.m.

Over for nuværende Søndre Mølle lå der fra Middelalderen et hospital for, spedalske samt et kapel. Det kaldtes St. Jørgens Gård eller Bro Hospital og var formentlig grundlagt i tiden mellem 1250 og 1300. Det vides ikke bestemt, af hvem det var oprettet, men kongen hævdede i hvert fald højhedsretten dertil og forlenede det ud til forskellige mænd. I dets nærhed lå en gård, Bro Gård, muligvis oprindelig en avlsgård, som så er blevet liggende, da selve hospitalet i tiden hen mod år 1562 var fortæret af ildebrand og nedlagt. Det var en ret anselig gård og ejeren af denne Brogård træffes tit omtalt i Grenås retsprotokoller helt ned til ca. 1760. Så lå der endvidere et par mindre huse, kaldet Brohuse i nærheden Og endelig byggede Hessels ejer i 1762 efter vandmøllens brand en vejrmølle på Brobakken lige op ad landevejen. Det er de jorder og bebyggelser, hvortil navnet Bro er knyttet. Det er uden for al tvivl, at de alle har fået navn af den nærliggende bro over åen.

Udsnit af kortet i Resens Atlas, udført ca. 1670. Nr. 10 er åerne. 17 er broerne. 16 Grindumølle. 2 Søndergade. 3 Strandstræde (nu Kannikegade). Bygningen øverst oppe må være Brogård. Kortet er tegnet med syd opad og nord nedad, - altså modsat nutidens kort.

Sandflugt

Egnen omkring Bro både heden vandløbet og ruinerne af Bro Hospital var i tiden hen mod år 1600 stærkt hjemsoget af en voldsom sandflugt ligesom mange andre steder i Jylland på samme tid. Den dækkede Bro Hede med et jævnt, næsten ½ m tykt sandlag, som omtrent ødelagde fædriften derude. Ruinerne af Bro Hospital og Kapel forvandlede til sandbanker. Åen tilsandede næsten helt, så vandmøllen en tid var ude af drift. På kongens befaling gravedes derfor et nyt løb et lille stykke syd for det andet. Derover opførtes endnu en bro, således at der ca. 1609 var to 7 åløb og to broer. Endelig dannede en overmåde stærk vandstrøm fra Kolindsund nogle år senere endnu et løb, således at der fra ca. 1633 var tre grene på åen og tre broer.

Grenå jordens grænse mod syd

havde i ældgammel tid været helt ved Hessel. Der stod Fredskorset, som viste at her begyndte købstadens særlige ret og dens særlige beskyttelse. Eftersom straffen var strengere for at bryde byfreden end for en ugerning, som var forøvet uden for byens grænser, var det til tider af betydning at kunne påvise det nøjagtige sted, hvor en voldsgerning var begået. Ved en Drabssag i 1574 optoges et tingsvidne med det formål at få bevist, hvor drabet havde fundet sted, og om det var inden for Grenå Byfred. Grenå borgmester og rådmænd vidnede da, at så længe byens gamle privilegier stod ved magt, så gik Grenå Byfred sønden ud til Hannestenen Fredskorset. Var altså på dette tidspunkt forsvundet, men Hannestenen, som byens borgmester og råd nævner som grænsen står der endnu tæt ved det sted, hvor den gamle Århus landevej har gået og viser hvortil Byens Fæste og Fægang gik i ældgammel tid. Endelig skal om lokaliteterne derude syd for byen

Fru Annes Sten, i gamle dokumenter kaldet Hanne Stenen. Den står ca. 500 m sydøst for Hessel, hvis avlsgård ses i baggrunden. Hertil gik i gamle dage Grenå Byfred, altså byjordens grænse.

nævnes, at vandmøllen som tilhørte Hessel, men som underligt nok stod under Byens Jurisdiktion, lå ved Mølleåen, et stykke sydvest for den nuværende vindmølle omtrent midtvejs mellem denne og Kragssø, men nedbrændte 30. juni 1762. Den genoptørtes ikke som vandmølle, men erstattedes af den før omtalte vindmølle.

Grenås bortforleninger og pantsættelser

De fleste af de danske købstæder har vist nok oprindeligt ligget under Kronen, således at forstå at kongen fra gammel tid har hævdet at have ret til visse afgifter af borgerne. Disse afgifter samledes noget senere i en vis årlig byskat, der pålignedes borgere af byrådet og af dette udbetaltes til kongen.

Men det skete ikke så sjældent, at kongen når han var i pengenød formedelst krige eller på anden måde, eller når han ville vise en fortjent, højtstående mand en påskønnelse pantsatte eller bortforleuede både byer og hele landsdele. Der kom derfor ret tidligt til at skelnes mellem byer, som var bortforlenet, og hvor lensmanden i kraft deraf oppebar skatterne og byer som lå under fadeburet, det vil sige, at deres afgifter direkte gik til kongens kasse.

Grænsen imellem de købstæder, som var bortforlenet og sådanne, som lå til fadeburet var dog i samtiden ret vag. En by kunne i løbet af en kortere årrække gentagne gange gå over fra den ene kategori til den anden.

For Grenås vedkommende gælder, at byen, som de fleste andre, oprindeligt har ligget til fadeburet men i tidens løb flere gange har været bortforlenet.

2. februar 1327 pantsattes Grenå med Grev Gerts samtykke til marsken Erich Holch og Åge Iversen. Kongen var den 12-årige Valdemar Erichsen

(Hertug Valdemar af Sønderjylland), grev Geits søstersøn som han året før havde fået valgt til Danmarks konge i stedet for den fordrevne Kristoffer II. I denne pantsættelse for 1000 lybske mark var foruden Grenå og Kongsgården sammesteds tillige indbefattet en del omliggende landsbyer m.m.

5. september 1441 skete den næste bortforlening af Grenå. Det var under Christoffer af Bajern og altså netop året efter udstedelsen af hans tidligere omtalte privilegiebrev til Grenå. Det var til Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm lensmand over Kalø Len 1439-52 Han havde været med til at indkalde kongen, efter at Erik af Pommern havde forladt Danmark og han havde været Kong Christoffers tro hjælper i hans første vanskelige år. Han belønnedes derfor med Bjørnholm og forlenedes kort efter med Vor og Kronens Købstad Grenå m.m. 1455 fik han tillige Bro Hospital ved Grenå i forlening på Livstid.

I begyndelsen af næste århundrede er Grenå atter bortforlenet. Det var til Niels Erichsen Rosenkrantz en sønnesøn af forrige. Han var rigshovmester ligesom sin far og bedstefar. Fra ham haves i byarkivet en kvittering fra 1515 for byskatten, som var betalt til ham St. Mortensdag.

I Årene efter Chr. IIs fordrivelse havde adelen været godt på vej til at gøre sig til herre over købstæderne. Denne udvikling standser efter Reformationen hvorved kongen gjorde sig til herre over kirke- og klostergodset og på den måde kom i besiddelse af en stor kapital rigdom. Dermed var for en tid de økonomiske forhold bedret og hovedårsagen til bortforleningerne og pantsættelserne forbi).

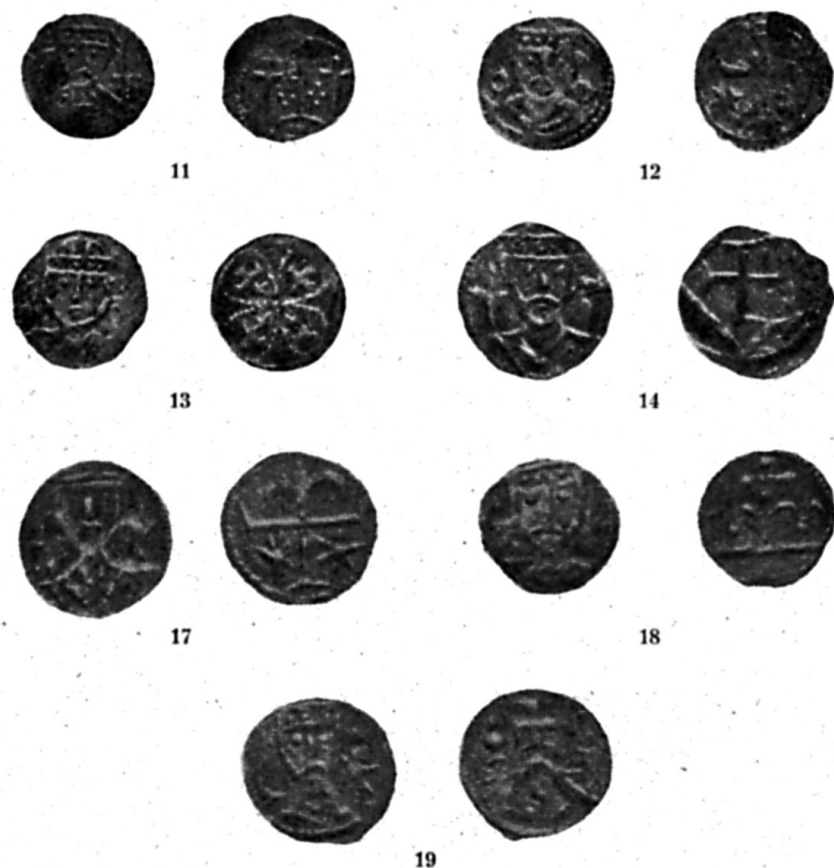
Møntfundet i Ågade 1910 og hvad det fortæller

Det store møntfund i Ågade i 1910 er jo en begivenhed som så ganske afgjort hører nutiden til. Men da fundet fører hen til tiden omkring 1230-40 og dens sørgelige og urolige forhold, er det vist nok naturligt at omtale det på dette sted af byens historie. I årbøger for nordisk oldkyndighed og historie for 1931 har museumsinspektør ved den kgl. Mønt- og Medaillesamling G. Galster givet en indgående beskrivelse af dette fund. Da denne uden tvivl er den højeste sagkundskabs redegørelse for dette interessante møntfund, benytter jeg nævnte artikel som udgangspunkt og giver på grundlag heraf og med hensyntagen til de lokale aviser en kort veskrivelse af fundet, og hvad dermed står i forbindelse.

Møntfundet skete ved, at der i den nyanlagte Ågade skulle i nedlægges gasrør. Ågade var fremkommet ved nedrivning af et gammelt hus i Storegades husrækkes søndre side og anlagt over den derved fremkomne grund og et stort, bagved liggende stykke havejord. Fundet fandt sted 3. juli 1910 omtrent 1¼ m under gadens niveau, men kun ca.½ m under den oprindelige jordoverflade stødte arbejderne på en ea. 20 cm høj, sort lerkrukke, som indeholdt en umådelig mængde flade, runde metalskiver som arbejderne først troede var af blik, fordi der i mange år havde været et blikkenslagerværksted i ejendommen, men som snart viste sig at være ældgamle mønter. Arbejderne selv, skolebørn og forbipasserende folk forsynede sig frit af disse kuriositeter, hvis virkelige værdi og betydning kun de færreste tænkte over. Politiet fik dog snart skattejagten standset. Nationalmuseet underrettedes og de fleste af de lånte mønter kom tilbage.

For- og bagside af de 2 biskoppelige mønter, hvoraf den ene (1-2) er præget i Lund og den anden (3-4) i Roskilde. - 1) Kongens brystbillede mellem scepter og rigsæble. 2) Bispens billede mellem rumstav og Korsstav. - 3) Kongens billede mellem scepter og rigsæble. 4) Bispens billede mellem stjerne og krumstav. Af disse 2 mønter fandtes altså kun et eneste eksemplar af hver. (Galster side 215).

7 jyske mønttyper med kongebillede (Galster side 217).

Nr. 11 foreligger i	12 eksemplarer	Nr. 17 foreligger i	1419 eksemplarer
Nr. 12	- - 2 -	Nr. 18	- - 2420 -
Nr. 13	- - 5 -	Nr. 19	- - 3371 -
Nr. 14	- - 126 -		

Krukken og indholdet førtes til Nationalmuseet hvor det gjordes til genstand for en indgående undersøgelse. Det viste sig, at de fundne mønter alle var fra Valdemar Sejrs tid, nærmere bestemt fra tiden omkring 1230. De var på to nær præget i Jylland uden at det dog med bestemthed er muligt at afgøre hver enkelt mønts prægested.

Mellem de over 12.000 mønter var der i alt 35 forskellige jyske mønttyper. Men antallet af eksemplarer af disse typer var højst forskelligt. Af 5 mønttyper var der over 1.000 af hver, . af 7 var der mellem 100 og 1000

eksemplarer af hver, og af 23 mønter var der under 100 eksemplarer af hver. Dertil kommer de to førnævnte mønter, som ikke var fra Jylland, men præget i Roskilde og i Lund.

Alle de fundne mønter var af meget tarvelig kvalitet. Dels var en mængde af dem præget på en alt for lille metalskive og dels var sølvindholdet alt for ringe. Det er alt sammen vidnesbyrd om at de stammer fra de skæbnesvangre år, hvor Danmarks stormagtsstilling brød sammen. Det vil altså sige årene mellem jagten på Lyø 6. maj 1223, hvor Valdemar Sejr og hans søn Valdemar den Unge blev taget til fange af Henrik af Schwerin, og jagten på Refsnæs, november 1231, ved hvilken Valdemar den Unge kom af dage ved et vådeskud.

Tidspunktet for nedlæggelsen

Efter denne korte omtale af mønternes udseende og præg rejser sig da det spørgsmål, hvornår denne store pengesum er nedsat i jorden. Det er åbenbart, at tidspunktet må være umiddelbart efter, at den nyeste af de mange mønter er præget. Men nu er sagen at kun 2 af mønttyperne er direkte talende, idet de nævner Ribebispen Tuvo og følgelig er præget i hans tid d.v.s. i årene mellem 1214 og 1230. Men ved sammenligning med andre kendte mønter og ved en hel række detailundersøgelser, som slet ikke kan refereres her, er det af museumsinspektør Galster påvist, at det med ret stor sikkerhed kan siges, at møntskatten er nedgravet ca. 1235.

Årsagen til nedgravningen

Spørger man så tilsidst hvordan det er gået til, at denne overordentlig store pengesum er blevet skjult i jorden her på dette sted, da er svaret lige for hånden: Det har i disse fejdetider været magtpåliggende for ejeren eller for den, som havde pengene i forvaring, at gemme dem på et sted, hvor de kunne være sikre mod fjendtlige plyndringer. Vedkommende må da være død, uden at han har fået hemmeligheden åbentbart for andre.

Den anden del af spørgsmålet nemlig, hvem det kan have været; der har nedgravet denne store pengesum er en gåde, som ingen kan løse. Inspektør Galster nævner de muligheder der kan være tale om:

1) Pengene kan måske have tilhørt en købmand der er kommet agende til torvs for at købslå med Djurslands bønder og laste en skude i Djursåen
 2) Pengene kan også tænke at være opkrævet af den kongelige ombudsmand og bestemt til løskøbelse af de danske fanger i fjendevold. Det var jo netop i de uheldige år efter Valdemar Sejrs fangenskabstid da endnu mange danskere sad i fængsel i Tyskland og ventede på at blive udløst. 3) Der er også den mulighed, at pengene kan være indsamlet af præstemænd for at fremskaffe Peters-penge til paven. 4) Og endelig kan det have været en forsigtig adelsbonde [Storbondel som har gemt sine mange penge i en dagligdags lerkrukke og gravet den ned på sin egen grund. Denne mulig-

hed anser inspektør Galster som den rimeligste. Men når man betænker, hvor fattige forholdene var i denne lille by i fjelne tider synes det mindre troligt at beløbet kan have været enkeltmands ejendom.

Da stedet, hvor mønterne var nedgravet, enten har været, have eller toft til gården Storegade nr. 5-7, og da der er nogen sandsynlighed for, at Kongsgården har ligget her, mener jeg, at hypotesen om, at det skulle være den kongelige ombudsmand der har indsamlet pengene er den sandsynligste og at han i så fald har haft bolig i Kongsgården.

Men enten det nu er så eller så, vist er det kun, at møntskatten er et håndgrubeligt minde fra de sorgens og utryghedens år, hvorom der meldes i den gamle, latinske vise, som desværre nu i disse dage atter har aktualitetens interesse:

Mare piratis scaturit,
fulres spelunca parturit;
horret nemus latronibus
campus patet preonibus

(Havet med Bansmænd flydel
Tyve hver Hule udgyder
Skoven slutter af BøVere,
frit Felt har Hærværks Udøvele).

Det mørkeste tidsrum i byens historie tiden 1626-1661

For Grenå gælder formentlig det samme, som gælder for de fleste danske købstæder, ja for det hele land, at tiden fra Glevefejdens Afslutning i 1536 og indtil Chr. IV.s udenrigske politik i 1627 kaldte fjenderne ind i landet var en stor opgangstid. På grund af kildernes mangelfuldhed er det imidlertid umuligt at give konkrete eksempler herpå for Grenås vedkommende. Man må indskrænke sig til at bemærke at der ikke er noget som kan sandsynliggøre at vor by skulle have været en undtagelse fra den almindelige regel.

Derimod kan det uden overdrivelse siges, at tiden fra 1626 til 61 har været så tung og mørk en tid for Grenå som intet andet tidsrum i byens historie, ja mørkere end tidsrummet var for de fleste andre byer. Det kendetegnes ved en uafbrudt række ulykker for byen, således at den for lange tider derefter var ussel, fattig og forarmet og at der rundt omkring lå øde og ubebyggede pladser. Årsagerne til ulykkerne var de tre, som altid er og har været årsag til materiel elendighed: Brand, krig og pest.

Pestens tid

Pestens tid ligger adskillige år før 1626, og om den ved man ikke ret meget. Kun så meget er ganske givet, at i årene 1600 til 1603 har pesten raset her i Grenå som på så mange andre steder. F.eks. skriver lensmanden på Kalø juledag 1602 et brev til de Grenåborgere.

Han nævner deri, at han ikke tør komme til Grenå, så længe der endnu ikke er fredeligt hos dem for den sygdom og skrøbelighed, som har været hos dem en tidlang. Og byskriveren skriver i tingbogen i slutningen af 1603, at han har været siug af Peste og derfor ikke har kunnet føre tingbogen fra 27. juni til 19. september 1603.

Nu er det en kendt sag, at ved disse pestepidemier plejede man at begrave ligene på særlige, gerne lidt fra byen fjerne kikegårde af hensyn til smittefaren og vist nok også af samme grund at overhælde ligene med et lag lalk. Da man nu ved gravninger øst for Søndermøllevejen på det gamle Spedalske hospitals grund har fundet tydelige rester af en sådan pestkirkegård, er det en ret nærliggende tanke, at det netop er begravningspladsen for de døde under denne pestepidemi i århundredets begyndelse.

Selvfølgelig er det ikke meningen at hævde, at pestens virkninger på nogen måde kan ligestilles med de to følgende ulykker, krigene og brandene. Jeg anfører den kun for på et sted at give en samlet udsigt over tiden fra 1600 og et par menneskealdre fremefter.

Brandene

Når man betænker at praktisk talt alle Grenå bys bygninger omkring år 1600 var tækket med strå, og at dette kun forandredes så langsomt at omkring 1750 endnu halvdelen var i samme forfatning, når man endvidere betænker at mængdel af udhuse slet ikke havde loft, men kun selve stråtaget og endelig, at alle ildsteder dengang var åbne skorstene så er det ikke at undres over, at brandfaren i gamle dage var overordentlig stor.

Dertil kommer så, at byens brandvæsen og spløjter praktisk talt var uden betydning. Det er da let at forstå, at, når en brand opstod fik den næsten altid et uhyggeligt omfang. Det har man eksempler nok på fra omtrent alle danske købstæder. Datiden havde derfor en levende skræk for ild. I et af de gamle vægtersers som blev sunget af vægteren på hans rundgang gennem byen; hedder det i verset til kl. 10

Vær klog og snild,
Vogt Lys og Ild!

Det har sikkert været en formaning, som har talt til åbne øren i alle hjem.

Man har i tingbøger og justitsprotokoller flere eksempler på, at naboer - eller kæmneren på byens vegne - har anmeldt en mand til byfogden for uforsigtig omgang med ild, for at dricke Tuback i Sengen, for at have røget i nærheden af et stråtag, på et loft, i et udhus ja endog blot på åben gade. Af hensyn til brandfaren var endvidere smedjen i den ældste tid beliggende uden for byen. Senere flyttedes den ganske vist ind. Men det er da også betegnende at to af de allerstørste senere brande nemlig i 1750 og 51 opstod hos byens smede.

Om brandulykker før 1600 har man kun meget sparsomme efterretninger. Kun om en stor brand i 1540 har man helt sikre vidnesbyrd. 21. februar 1541 udstedes der nemlig et kongebrev til Grindow borgere om, at de formedelst den store skade, de er kommet i, må være fri for al kongelig tyngde i 3 år. Nu angives det jo ganske vist ikke hvori den store skade bestod. Men da det på den tid ikke er krigsbegivenheder og da uykker på havnen erfaringsmæssigt altid nævnes ved navn er der næppe tvivl om at der hermed må være tænkt på en brand. Og med en 3 års skattefiitagelse for øje, må det uden tvivl have været en meget betydelig idsvåde- med mange ødelagte ejendomme.

Krige

Hvad endelig krige angår så har byen jo også før 16 hundredårene mærket til dem selv om det nærmest har været indirekte. Der er dog grund til at nævne kampene i Kolindsund i 1165, da nordmændene under anførsel af Erling Skakke overvandt og plyndrede den danske flåde, hvorefter de gik i Land og ligeledes plyndrede købstaden og derefter belæstet med bytte for tilbage til Norge. Men i 30 årskrigens tid kom Grenå direkte med.

Medens man kan sige, at den første halvdel af Chr. IV.s regeringstid var en betydelig opgangstid for Danmark, en opgangstid som var i fuld gang allerede under hans forgænger, så blev tiden fra 1625 da kongen blandede sig i Trediveårskrigen og dermed drog krigens ulykker ind over landet. Indledning til en række tunge år. Kongen faldt med hesten ved fæstningen Hameln og pådrog sig en langvarig svaghed, senele kom det ulykkelige slag ved Lutter am Barenberg i Brunsvig. hvor Tilly ødelagde den danske hær. I september 1627 rykkede de kejselige feltherrer Tilly og Wallenstein ind i Jylland. Foran dem flygtede kongens egne tropper, nærmest lejede folk. Al krigstugt var opløst, og de plyndrede for at skaffe sig udkommet. Bag ved dem kom så de tyske lejetropper, der fortsatte videre op og mishandlede og udplyndrede landet hvor de kom frem. Også til Djursland og Grenå kom de. Men den afbrænding af byen og kirken som i århundreder har været tilskrevet dem, har de med urette fået skyld for. Grenås brand på Trediveårskrigens tid fandt sted 13. november 1626 altså omkring et år før de kejserlige tropper satte foden i Jylland.

Branden natten mellem 13.-14. november 1626

Det er den brand, som alle topografiske værker fra Pontoppidans Danske Atlas fra 1768 og ned gennem alle udgaver af Traps Danmark - har henlagt til året 1627. Gennem meget grundige arkivundersøgelser, hvis resultater er fremlagt i en artikel i Randers Amts historiske Årbog for 1939, mener jeg at have fuldkommen vished for, at branden ikke har fundet sted i 1627, men året før i den nævnte novemberrat.

Det punkt, som man altid har haft at holde sig til i denne sag, og som det skyldes at årstallet er sat til 1627, er et kongebrev fra Chr. IV, udstedt under felttoget i Tyskland fra hovedkvarteret i Stade. Det resumé, der i Kancelliets brevboøger gives deraf, er den korte notits: »2. marts 1627 (Stade) Aab. Blev om, at Købstaden Grenå, der nylig har lidt skade ved en ildebrand, i de første 5 År fritages for told, skat og anden kongelig tyngde og besværing. I Grenå Tingbog står under 23. (?) april og 21. maj 1627, at kongen har forskånet de brandlidte for at yde tiende til kirken for året 1626. Deraf er det kommet, at man har hæftet sig ved 1627 og ment, at det var i dette år, at branden fandt sted. Fra den ene topografiske håndbog er dette tal vandret over i den næste i en lang række, uden at det er blevet revideret. Man har ganske glemt det følgende stykke i tingbogen, heri står: For Søffren Søffrensen borger [og formentlig kirkeværg] et 24 mands vidne, at imellem 13. og 14. november sidst forleden om natten blev det brændt her i Grendou for disse efterskrevne 25 mand, som yder tiende og landgilde her til Grendou kirke, enhver så meget som efterfølger halvparten rug og halvparten hvede ... Derpå følger så de 25 brandlidte tiendeyderes navne og meddelelse om, at kongen på lensmandens indstilling har fritaget dem for; at svare tiende for året 1626.

Det er en ganske tydelig og klar besked, og det ville være ganske urimeligt at tænke sig, at der få måneder efter, altså ind i 1627, atter skulle have været en kæmpebrand, og så kun den i november 1626 skulle være omtalt i tingbogen. Nej, branden har været i novemberaften 1626, men selvfølgelig har det taget tid inden tiende fritagelsen er kommet i stand og har fået kongens underskrift, navnlig under de vanskelige krigsforhold, da kongen opholdt sig i Tyskland og tilmed var syg.

Hvilken del af byen der er brændt

står der inter om. Der findes ganske vist i tingbogen navne på de 25 brandlidte tiendeydere, men man har ingen lister at finde deres bopæl efter. En del af personerne kender jeg imidlertid fra andre kilder. Der nævnes Joen Christensen, Peder Trøy og Michel Persen. De var alle bådmænd, førstnævnte blev kort efter borgmester. Endvidere nævnes Peder Quast som var tingskriver og Rasmus Michelsen, som var kapellan og latinsk skolemester. endvidere nævnes et par navne, som er særlig oplysende nemlig Søffren Holm ved kirken, Anders Muchelsen vester og Søffren Holm vester. Der er ingen tvivl om, at disse mænd har boet henholdsvis i nærheden af kirken og i byens vestlige del. Følgelig må branden have hærget den midterste og vestlige del af byen, det vil altså sige Store- og Lillegade. Nøjere er der ingen mulighed for at angive det.

Beretningerne nævner ikke et ord om, at kirken skulle være brændt. Deraf kan man jo nu ikke ubetinget slutte, at den er gået fri. Men tingbøgerne både i årene før 1626 og efter dette år indeholder flere synsvidner over kirken, hvoraf det med tydelighed fremgår, at kirken er meget brøstfældig, men at det er tidens tand og ikke ildebrand, som har forvoldt dens dårlige tilstand. Det gælder ligeså vel før som efter 1626.

Kejserkrigen 1627-28

Mindre end et år efter branden kom så kligens ødelæggelser, idet de tyske feltherrer med deres hære drog ind i Danmark og også kom helt til Grenå i det afsnit af Trediveårskrigen som i almindelighed benævnes Kejserkrigen. Det var hen på efteråret. Vinteren blev meget streng, og i Grenås nærhed var der ingen skove. De indkvarterede tropper led af kulden, og som bevis på, hvorledes de forsynede sig, hvor der var noget at få fat i, kan nævnes, at de også udplyndrede kirken for alt brændbart, således at den manglede det nødvendige af træværk længe efter ved et synsvidne i 1632 nævnes blandt meget andet, at der skal laves 3 døre og 20 nye kirkestole, som fjenderne nedtog og brændte.

I disse tunge tider udsendte kongen gennem bisperne befaling til præsterne om, så vidt det lod sig gøre at samle menigheden morgen og aften i kirkerne og der holde en bedetime, hvor de med fælles og kraftige bønner skulle søge herren. Fra en af omegnens nærmeste kirker har man beretning

Wallenstein, tyskernes anfører i Jylland under Kejserkrigen. (Efter stik af J. Hondius).

om, hvorledes det foregik dér. Og man kan vel gå ud fra, at også provst Olderup i Grenå og de andre af omegnens præster har efterfulgt kongens befaling.

Et andet lille lokalt træk kan nævnes. Cisemesteren i Grenå hed dengang Peder Jensen. Han skulle svare kongen en vis årlig sum i forpagtning af retten til at opkræve accin. Men i den tid, fjenderne huserede i byen stod alt forretningsliv stille og der var følgelig næsten ingen accise af opkræve. Peder Jensen satte alt til, hvad han ejede, og kom desuden i stor gæld til kongen. Nogen tid efter døde han. Enken søgte kongen om eftergivelse af gælden og afgørelsen gik da også ud på, at hun formedelst de uforskyldte forhold ej videre for gælden skulle tiltales.

Freden sluttedes i Lübeck i 1629., hvor Chr. IV måtte love ikke fremtidig at blande sig i Tysklands anliggender, og fjenderne trak sig ud af landet, Men der så forfærdeligt ud, hvor Wallensteins landsknægte havde huseret.

I krigens spor fulgte dengang som altid pestsygdomme. Byfogeden i Grenå hed i de år Peder Nielsen Torngård. 31. juli 1637 stod han på bytinget og folbød på kongens vegne alle så mange, som haver skuder her af byen, at ingen af dennom må sejle til København eller føre nogen folk derfra hjem med sig, imens at pestilentzen der sammestid så kraftigen grasserer, uden de derfor vil stande til rette.

Torstenssonskrigen 1643-45

I slutningen af Trediveårskrigen, længe efter, at svenskekongen Gustav Adolf som var protestanternes fører var faldet i Slaget ved Lützen begyndte Chr. IV at blande sig i fredsforhandlingerne. Formålet var, at svenskerne ikke skulle høste for stort udbytte og derved for stor magt ved fredsslutningen. Det var den gamle skinsyge mellem de to lande, som gav sig udslag.

Sveriges rigsforstander Axel Oxenstjerna, besvarede straks Danmarks indblanding med at sende en hær op gennem Holsten og Slesvig til Nørre Jylland. Anførerne var general Torstensson, efter hvem denne del af krigen fik navn. Det var i januar måned 1644, kongen kunne kun værne øerne. Her på egnen huserede Helmuth Wrangels folk, som aldeles udplyndrede egnen.

Sognepræsten i Grenaa hed på den tid Seyer Rasmussen. Han var kommet hertil i 1636, havde straks købt sig en byggegrund ved siden af den forfaldne præsteresidents på Østergade og der opbygget sig en gård.

Lennart Torstensson svenskernes
anfører under krigen i 1644.
(Efter stik af Jeremias Falck).

Seyer Rasmussen må have været mere velhavende end de fleste af byens andre beboere. Og da det kneb med betalingsmidler indvilgede han i at yde byen et Lån til betaling af dens contribution til byens befrielse. Lånet lyder på 20 og halvsyvende lod sølv i godt nyt arbejde og har altså ikke bestået i penge, men i sølvgenstande, skeer, kander eller andet service. Byens rådmænd underskriver 29. juni 1644 et gældsbevis til ham, hvori de på byens vegne forpligter sig til efter krigen at forskaffe vores kjære sognepræst igen bemeldte 26½ lod sølv udi godt purt sølv og i hvad arbejde, han det begærer, og dermed holde ham skadesløs.

Nogen tid efter måtte borgerne atter ty til sognepræstens bistand. Byen fik besøg af Oberst Fr. v. Reichard, som indkvarteredes hos sognepræsten, og for at formilde ham og stemme ham nådigt over for byen, velsagtens også for at undgå plyndring, fik man efter en løjtnants råd hr. Seyer til at overlade obersten en grå gang som gave.

Wrangel havde sit hovedkvarter i Randers. Herfra sendte han sine tropper rundt til alle sider. Hans folk var i stadig bevægelse frem og tilbage under stadige plyndringer. Alle landsbyer i nærheden af forbindelsesvejene mellem Randers, Grenå og Ebeltoft var derfor stærkt medtaget og mangfoldige steder nedbrudt eller afbrændt. Det samme gjaldt for byernes vedkommende. Ved Grenå var der en fast strandvagt, og halvøen ved Ebeltoft var stærkt besat og forskanset. Materialet dertil blev taget fra de den gang betydelige skove i omegnen, som derved næsten helt omhuggedes. En senere historiker T. A. Becher bemærker derom, at Wrangel spillede herre i Jylland med en forholdsvis ringe styrke og på en for os nu ubegribelig måde. Der var tropper nok til at fordrive hans folk, men i den uduelige rigsmarsk Anders Billes kævlerier med Prins Frederik - den senere Fr. III - hindrede ethvert foretagende og tillod Whangel at udplyndre landet ustraffet.

Fredsslutningen

8. februar 1645 sluttedes den tunge fred i Brømse bro. For at få et overblik over, hvor hårdt medtaget landet var, nedsatte kongen et taksationsudvalg, som i efterårets løb besøgte landsdelene og derefter indgav be retning om ødelæggelserne. Af denne ses, at bønderne i Nørreherred var således medtaget af plyndringer og indkvarteringer, at de fleste af dem i 1645 kun havde tilsået $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$, ja, stundom endnu mindre, af den sædvanlige udsæd.

Desuden var deres heste og kvæg dem for største delen frataget, så de ikke kunne få deres markarbejde gjort.

For Grenås vedkommende lyder indberetningen: Ved samme lejlighed har vi i lige måde på det allerflittigste erfaret og befundet efter borgmester og råds skriftlige erklæning, at fornævnte by har lidt skade for 1680 rixdaler, som på adskillige tider i rede penge er bleven contribueret til fjenderne ... Der foruden har byen gjort og haft anden bekostning og udgift, som ikke er beregnet til nogen bestemt sum. 1) har den contribueret til fjenden 20 tdr. øl og 20 tdr. mel, 2) udmonteret nogle tilskikkede ryttere med heste, sadler, pistoler, klæder, støvler samt andet tilbehør »och dem offuerflødigen underholdt, 3) tit og ofte underholdt daglige partier, som er gået gennem byen, frem og tilbage 4) på forskellige tider udgivet store foræringer til officerer som, kunne befri dem for offuervold og udplyndring, 5) udredet til begge obersterne under hvis contribution de var, såvel som til andre underofficerer, alt hvad de befalede udaf forskellige slags varer, 6) underholdt den udkommanderende strandvagt og i langsommelige tider hver dag leveret den i vagthuset 1 td. øl, 1 td. havre og offuerflødig fetalie, 7) foruden en af dens skuder, som af fjenderne er bleven opbrændt, er nogle udplyndret udi søen, og en er helt borttagen, som var ladet med en stor del gods, hvorfor moxen [næsten] den største del af borgerskabet er forarmet og brug og næring dermed forsuecket.

Fra Ebeltoft berettes, at ikke mindre end 50 famiher er flygtet fra byen og har tilsat deres formue på fremmede steder. Så gik der nogle få år, inden en ny ulykke indtraf.

Branden 29. juni 1649

Denne brand er en begivenhed som hidtil har ligget helt i det dunkle, og hvorom hverken historiske bøger eller topografiske værker har målet det mindste. I den almindelige bevidsthed har de 2 store brande, den i 1626 og den i 1649, være slået sammen til en, som altså er henlagt til 1627, hvilket præsteindberetningen fra 1766 formentlig bærer skylden for.

Kilden til oplysningerne om branden i 1649 er imidlertid fuldkommen pålidelig. I Nørre Herreds bog for 1660-61 skriver nemlig sognepræsten for Grenå, Jørgen Søffrensen Bagge, i sin beretning om kaldet i Grenå: Breffue, documenterer, privilegier, som høre til kaldet eller kierchen, item inventarium er altsammen [forkommet] af ildebrand, som Anno 1649 denn 29. juni fortærede i oc opbrende den største oc beste part aff byen så oc kierehenn, schoelenn oc prestegården, som endnu [altså i 1661] ligger ubøget oc gandsche øde.

Hvilken del af byen brændte i 1649

Der er så tilbage at undersøge, hvilken part af byen det var, som brændte i sommeren 1649. I den henseende giver ordene kirken, præstegården og

skolen oplysning, idet de to sidstnævnte bygninger lå på Østergade og kirken som nu på Torvet. I samme retning peger udtrykket: hvad som blev befriet for ilden den første gang blev slet opbrændt den anden. Det har altså denne gang fortrinsvis været den midterste og østlige del af byen, som brændte. Ved rektor Råballes mageskifte med Latinskolen om dennes grund i 1664 nævnes udtrykkelig, at den har ligget øster i byen på den østre gade, og det fremgår, at pladsen endnu er øde.

Der er mange vidnesbyrd om, at denne brand i 1649 helt i har lammet byen. I langt over 50 år lå halvdelen af Østergade øde og uopbygget hen, fyldt med brandtomter. Resens Atlas (tegnet mellem 1668 og 80) har overhovedet ikke gaden afsat, nævner ej heller dens navn. Ved taksationen i 1682 er endnu - halvdelen af ejendommene øde pladser. Der er kun en eneste anselig gård nemlig afd. sognepræst sal. hr. Seyers, som han formentlig havde ladet opbygge kort efter branden, og som lå lige op ad den afbrændte præstegårds plads, der stadig var øde. Branden i 1649 angives ligesom den første at være opkommet ved ulykkeligt tilfælde. Den kan i hvert fald ikke skyldes krigsbegivenheder, eftersom Torstensonskrigen afsluttede i 1645, og Nørreherred og Grenå rømmedes af fjenderne samme år.

Så er der igen en stilstand på en lille halv snes år, inden ulykkerne atter melder sig, denne gang er det igen krigsbegivenheder.

Carl X Gustavs 2 krige 1557-60

Det er en krig, som i den almindelige bevidsthed er karakteriseret ved de kendte overgange, over de tilfrosne bæltter. Christian IV var da død, og det var hans søn og efterfølger Frederik III, som nu kom i krig med arvefjenden Sverige.

I juli 1657 drog Carl X Gustav ind i Jylland, og allerede 1. august nåede hans soldater her til Djursland. Denne krigs voldsomhed overgik om muligt de to foregående krige, og for disse egne fik Roskildefreden i februar 1658 ringe betydning, da tropperne blev liggende her den korte tid indtil Carl Gustavs Fredsbrud.

Danmarks forbundsfæller

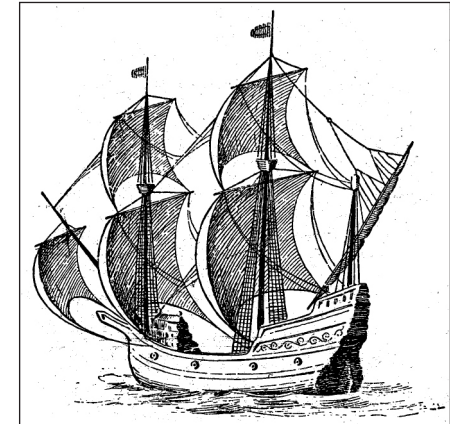
I efteråret 1658 kom der rigtig nok hjælp, idet en hær på 36.000 mand af Danmarks forbundsfæller nemlig polakker, brandenburgere og østrige trængte ind i Jylland. Men for beboerne var vennerne snart værre end fjenderne. Især frygtede man polakkerne, som voldtog kvinderne og viste deres foragt for lutherdommen ved at vanhellige kirkerne.

Om dem lød ordene

Befri os, Herre, befri os ak
fra vor Ven, den grumme Polak!

Mange steder flygtede beboerne derfor til afsides, godt skjulte eller let forsvarlige steder i moser og skove. Hvor det kunne lade sig gøre, benyt-

Orlogsskib fra tredivetårstidens tid (Efter samtidig hollandsk tegning).

tede de også lejligheden til at overfalde mindre hobe af disse venner eller af fjenderne. Et sagn fortæller, at en mand en gang ledte en fjendeflok i bløde i Sangstrup Kær som dengang var et utilgængeligt morads. Måske stammer sagnet fra denne tid.

Iblandt de lande, som i denne krig sendte Danmark hjælp, var som bekendt også Holland. I Grenå Kirke hængte indtil restaureringen i 1865 et minde derom. Det var en sortmalet trætavle med en mindeskrift over en højtstående hollandsk officer ved navn Jo de Beveren fra Dortrect, som var med den hollandske flåde, men som døde på vejen, just som der var kastet anker på Grenå Rhed, og hvis lig blev begravet i Grenå Kirke Indskriften, der selvfølgelig var på latin, slutter således: Ikke nogen landsmand, men en fremmed. Af navn en hollænder, af gavn en forbundsfælle. Over den ubekendte ædle mands støv og aske nedbeder vi den fred og hvile, han ønsker.

Det kan i den forbindelse være på sin plads at minde om, at hollænderne deltog i et virkeligt søslag ved Ebeltoft netop ved denne tid. Svenskerne var netop draget bort, og der samledes her en større transportflåde for at overføre danske og allierede tropper til Fyn under beskyttelse af 2 danske og 3 hollandske fregatter. Men de blev angrebet af en svensk flåde, og det kom til et søslag ved Ebeltoft den 23. juli 1659. Det endte med den hollandske fregat Vapn Van Enkuizen sprang i luften, de 4 andre krigsskibe blev erobret og henved 100 transportskibe opbrændt. Men ikke nok med det svenskerne gjorde landgang, nedhuggede eller fangede 500 byttere og pålagde byen en brandskat på 2000 rdl.

Freden i København

Omsider kom så den endelige fred i København 2. maj 1660. Det er den, som er blevet sørgelig bekendt ved afståelsen af Skåne, Halland og Blekinge til Sverige. Landet var efter den endnu mere udpint end nogensinde.

I Landsarkivet i Viborg findes opbevaret en lille protokol fra 1660-61. Den kaldes »Nørre Herreds Bog 1660«. Bogen er ikke i og for sig indrettet til at fremskaffe en beretning over krigens ødelæggelser i dette herred, men til at præster og degner i den skulle give en oversigt over kaldenes hele forhold: Indtægter, bolig, kirkernes tilstand m.m. Men det kan jo ikke undgås, at alle beretningerne er præget af de ulykker, der har ramt sognene under de

foregående års sørgelige begivenheder. Bogen er i virkeligheden en forfærdende oversigt over Nørreherreds tilstand efter krigen. Stort bedre stod det ikke til i Grenå by. Året efter nedsattes en kongelig kommission bestående af tre højstående embedsmænd, som skulle rejse rundt i landets forskellige egne og dels ved selvsyn, dels på grundlag af indberetninger danne sig en pålidelig oversigt over, hvorledes det stod til. Til denne indgav magistraten i Grenå følgende beretning om byens tilstand efter det foregående halve århundredes ødelæggelser:

Kommissionsakten fra 1661

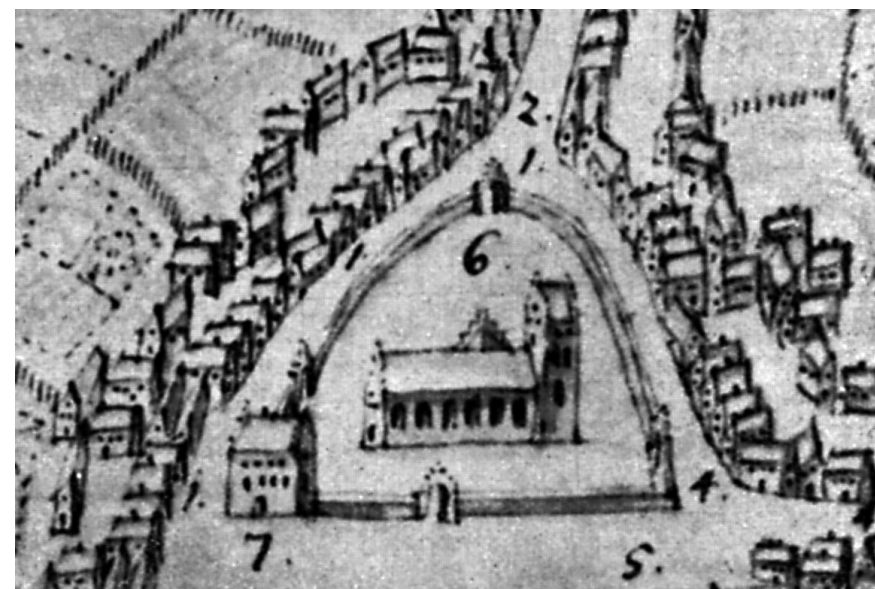
Eftersom Hans Kongl. May. omformelder at skulle taxere Borgerskabets Handel og Næring og Brug, så synes os ikke så fuldkommelig og egentlig at kunne beskrive det, formedelst dette fattige fortrøchte Borgerskabs forsuechelse og for Ringelse både i en og anden Måde, fornemmelig, at denne fattige by Greenå er nu på 36 Års Tid tvende Gange afbrændt af ulykkelig Tilfælde så at hvad, som blev befriet fra Ilden den første Gang, blev den anden Gang slet opbrændt. Desligeste også for havnens forsuechelse, som i mange År haver været meget øde. Dernæst at dette borgerskab haver været belagt med store Krigs-Pressum og beskatning i forleden fejdetid så at her er ingen ret synderlig Handel Næring og Brug, uden at de bedste borgere haver otte eller ni små skader som de bruger på København haver afbrændt dem og ellers er her nogle få borgere, som haver nogen liden Næring og brug med ringe Købmandsskab og Ølsalg, og en part deraf kan have noget at kunne leve af i Dag kan ophøre i Morgen, formedelst de ikke haver de Midler at kunne udholde det. Af berørte År sager og for Arremoed [Armod] og [da] den aller største part af Borgerskabet haver aldeles ingen Handel eller brug, og en part haver ingen Næring, uden hvad Jord og Avl, som de haver i fæste af Adelen for skyld og landgilde, og bruger som bønder og haver ingen anden Næring. Hvorfor vi ikke anderledes kan beskrive borgerskabets Handel og brug.

Jep Søffrensen. Daniel Miehsen. Niels Madtzena,

Selv om man nu kan regne med, at magistraten i Grenå har set sin fordel ved at fremstille sagen i så mørke farver som muligt, så bliver dog tilbage et uafrysteligt indtryk af, at tiden fra november 1626 og indtil 1661 virkelig har været den værste ulykkesperiode, som byen nogen sinde har oplevet, en tid hvor krige og brande skiftedes til at bringe beboerne i større og større nød og elendighed.

Det ældste rådhus på Torvet m.m.

I det foregående er berettet om en række begivenheder, som bragte ulykker og ødelæggelser over byen. Som modstykke skal her i korte træk fortælles lidt om nogle institutioner og bygninger, indrettet til fredelige sysler, som nu ikke er mere, men forlængst er forsvundet fra jordens overflade: Det ældste rådhus og kirkegården på Torvet, den gamle kirke ved Bavnhøjbakens fod, St. Jørgens Hospital og kapel ved Sønder Mølle samt den gamle Latinskoole.

Forstørret udsnit af kortet i Resens Atlas (udført ca. 1680). Man ser i midten kirken på Torvet omgivet af kirkegården og uden om denne mure til alle sider. Bygningen ved 7 er det gamle rådhus. Sprøjtehuset, der kom til at ligge i hjørnet ved 4, byggedes først i 1756 og er selvfølgelig ikke med på dette kort. - I øvrigt giver Resen selv følgende forklaring: 1 er Nørregade, som han altså tænker fortsat øst om kirkegården, helt til nr. 2, som er Søndergade. Ved 4 begynder Storegade. Ved 5 begynder Lillegade. 6 er kirken. 7 Rådhuset. Der er ikke noget, som kaldes Torvet. - Man må ikke af bygningernes store antal lade sig forlede til at tro, at der dengang har ligget så mange huse omkring Torvet. Byens grundtakst fra 1682 viser klart, at tallet af bygninger har været omtrent som nu.

Kirkegården

Uden om kirken lå fra de ældste tider altid begravelsespladsen, altså kirkegården. Sådant var det ved den ældste kirke ved Bavnhøjbakkens fod og sådant var det ved St. Gjertruds Kirke på Torvet. Kirkegården strakte sig mod syd ned til de to store kastanietræer ved Søndergade, der har været plantet omtrent ved dens sydlige indgang, derfra videre opad på begge sider øst og vest for Kirken, således at der kun var en ret smal gade på begge sider. Det samme gjaldt mod nord, hvor omtrent halvdelen af det nuværende torv var kirkegård. I kirkegårdens vestlige side hen mod Storegade lå i de ældste tider en lille gård på et par længer. Kirken købte den omkring 1780 ved ejerens død, og kirkegården fik en stærkt tiltrængt udvidelse. I kirkegårdens nordvestlige hjørne lå et lille, i året 1756 opført sprøjtehus, og i det nordøstre hjørne ud mod Østergade lå

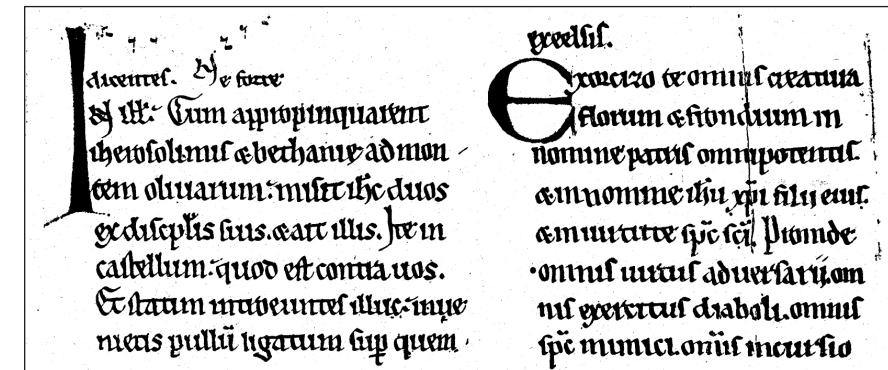
Rådhuset

Fra ældgammel tid foregik retsplejen under åben himmel. På en fri plads var der i en firkant anlagt nogle store sten. Derpå lagdes 4 planker eller bjælker de såkaldte tingstokke. På dem havde dommeren, skiveren, stokkemændene og sandemændene plads, medens de øvrige tilstedeværende stod stillet op uden om stokkene. Parterne, vidnerne og andre, som havde noget at meddele tinget trådte ind i kredsen.

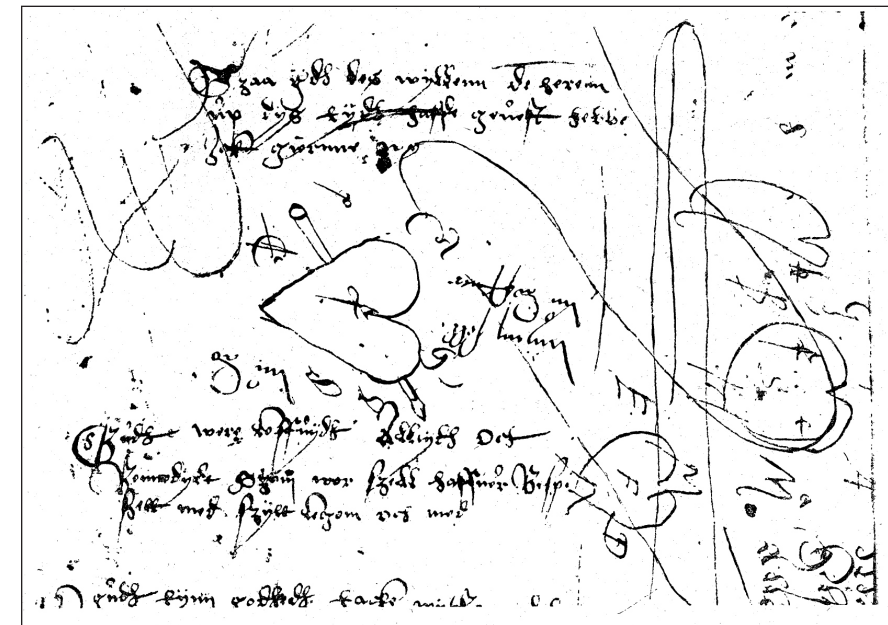
Først langt op i tiden byggedes et rådhus. Det nøjagtige år kendes ikke. Men da den allerældste rådstuebog, som nu ikke mere eksisterer, var fra 1558, har man jo lov til at formode, at rådhuset også stammer fra dette år. Det vedblev at være i brug indtil 1808, da det nye rådhus på Torvets nordvestlige hjørne, det nuværende gamle rådhus, omsider var færdigt og taget i brug, men blev dog ikke nedrevet før i 1834. Det var indtil 1808 byens eneste grundmurede bygning med undtagelse af kirken. Alle de øvrige bygninger var af bindingsværk. Rådhuset var i 2 etager og med meget svære mure af store røde munkesten, mage til dem, som endnu sidder i kirken.

Rådhusene var ikke i første række beregnet til at holde ting i. Hensigten var derimod, at i dem kunne dokumenter affattes og underskrives, medbragte papirer gemmes under tingforhandlingerne, og tingbøger, privilegier og andre vigtige dokumenter siden opbevares. Senere flyttede imidlertid også tingets forhandlinger derind, selv om pladsen var kneben. Men kong Chr. IVs Reces fra 1643 befalede, at bytinget må herefter i købstæderne ikke holdes på rådhuset inden lukte døre, men Byfogeden er forpligtet at holde offentlig byting. Det skete også her i Grenå, hvorom findes en udtalelse i Grenå bys grundtaxt fra 1682. Det er blot ikke sket omgående, idet nævnte taxt bemærkede om et indhegnet grundstykke på Torvets nordlige side, at det skal udlægges igen at holde ting på, som tilforn sket er. Man har sædvanlig ikke forhastet sig her i byen. Det nævnte grundstykke har, så vidt jeg har kunnet beregne, ligget netop på den grund, hvor nu Banken for Grenå

og Omegn ligger, måske en lille smule længere fremad mod kirken. Før 1725 imidlertid atter flyttet ind i tingstuen i rådhuset og forblev der. Dette ældste rådhus var altså i 2 etager, men var alligevel en ret lille bygning, siden dets omkreds i byens brandtaksation angives til kun 56½ al. Det er

Brudstykke af et latinsk messebogsblad anvendt til omslag for Grenå Tingbog fra 1558.

Udsnit af Grenå Tingbog for 1575. Den er beskrevet med tingbogen uvedkommende optegnelser. Under hjertet står følgende: Gudh Were loffuydh alltydh och Bennedydth szom Wor szell haffuer Bispri szett med szytt Legom och med. D.v.s. Gud være evig lovet og velsignet, som haver bespist vor sjæl med sit legeme og med -.

Hånd- og fodlænker med lås fra arrestkælderens i det gamle rådhus. I midten foroven halsjern fra gabestokken på Torvet. Alt ca. 9 gange formindsket. Findes nu i Djurslands Museum.

ikke mere end halvdelen af det nuværende rådhus omkreds. Formodentlig har så bredden og længden været henholdsvis ca. 11 og 17 alen. Pontoppidans Atlas skildrer det som en gammel trotast grundmuret bygning, som ligger ved den nordøstre ende af kirkegården. I dens øverste etage er en stor sal, hvor retten holdes nemlig både bytinget og herredstinget.

Nedenunder har vægteren sine værelser, derhos tvende vel forsynede arrestkamre. Men allerunderst er en stor hvælvet kælder. I en senere beskrivelse nemlig byens brandtaksation fra 1801 står: Rådhuset er byens eneste grundmurede bygning undtagen kirken. Det består af 2 etager med kielder under, 5 kvarter tyk mur, tegltag. Omkredsen er 56½ al. I nederste etage, er indrettet arrest- og vægterkamre. Det er allerede en gammel bygning med tilbygget halvtag og deri trappe til opgang. Assurancesummen er 1200 rdl. Endelig gav byens nye byfoged, Jacob Ågård, i 1806 den beskrivelse af rådhuset, at bygningen er yderst forfalden og til vanzir for byen desuden er arresterne ikke sikre for arrestanternes udbrud. Når begge de første beskrivelser angiver, at arrestkamrene var i stueetagen, så er dette rigtigt på de pågældende tidspunkter. Derimod er det en kendsgerning, som er bevidnet gennem mange retssager fra ældre tid, at arresten før ca. 1750 befandt sig i den dybe hvælvede med over 1 meter tykke mure forsynede kælder under jorden. Arrestkælderens eller fangehullet synes ikke at have været indrettet med celler. Fangerne har vist nok opholdt sig i samme rum, men til gengæld var de lænket både på hænder og fødder, og lænkerne blev kun fjernet et par gange om dagen, når fangevogteren bragte dem mad.

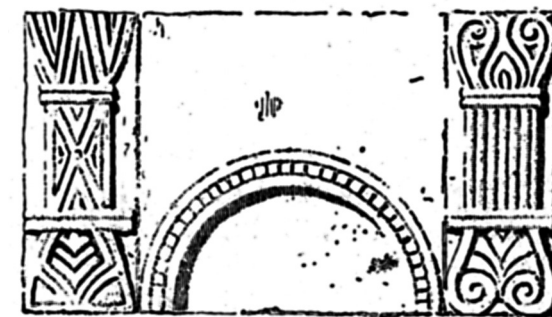
Grenå gamle kirke

I Middelalderen var der i Danmark langt flere kirker i forhold til folketallet end nu, således som det den dag i dag er tilfældet i de katolske lande selv en så lille by som Grenå har i ældgammel tid haft to kirker. Den nuværende kirke på Torvet, som i gammel tid har heddet St. Gjertruds Kirke, var den yngste og stammer fra tiden ca. 1300. Den ældste kirke lå ved Bavnhøjbakken fod ca. 160 m hord for anlægget eller ca. 50 m nord for sygehusets økonomibygning. Denne kirke, som ophørte med at være i brug efter Reformationen og nærmest havde været kirke for Gammel Sogn, blev senere nedbrudt og dens tomt skjultes af jorden. Kun en mængde murbrokker og kalkstumper røbede dens tidligere beliggenhed. I 1893 foretoges en første udgravning, hvorved dens grund blottedes og opmålt, hvorefter alt igen tilkastedes. I 1942-43 foretoges en ny og fuldstændig udgravning, hvorved fundament og grund afdækkedes som helhed. Pladsen mellem grundstene, det tidligere kirkerum besåedes med græs og der anlagdes en gangsti og en smuk beplantning omkring hele kirkeruinen.

Kirkens alder

Denne Grenå gamle kirke stammer fra den tid, da de ældste trækirker i Danmark afløstes af kirker af sten. Dens bygningsår kan ikke bestemt angives, men den er formentlig opført i tiden mellem 1150 og 1200. Kirken var en af Grenå egnens 10 kridtstenskirker. De er alle opført af kalksten, hentet fra klinterne nord for Grenå, navnlig fra Sangstrup Klint, og stammer vist nok uden undtagelse fra Valdemarstiden, altså årene ca. 1150-1250. De øvrige 9 kirker som alle eksisterer endnu, er: Gjerrild, Karlby, Voldby, Hammelev, Enslev, Vejlbj, Lyngby, Nødager og Bosmus kirker. _ i

Gammel Grenå Kirkes fundament, som nu efter udgravningen i 1942-43 overalt er bragt for dagen har været af granit, større

Kridtstenskvader med simpel indhugget arkade, som nu er indmuret i Grenå Kirke, men som rimeligvis stammer fra Gammel Grenå Kirke.

og mindre marksten imellem hinanden. Størst er selvfølgelig hjørneste-
nene ved de ældste dele af kirken. De har en overflade på op mod en
kvadratmeter.

Oven på dette fundament har kirkebygningen været opført. Den har be-
stået af kassemure af kridtsten. De var bygget på den måde, at der først af
tilhuggede kridtstenskvadre var opført en ydre og en indre mur med et mel-
lemrum på $\frac{1}{2}$ à $\frac{3}{4}$ meter. Dette mellemrum er derefter opfyldt med mindre
kampesten, skærver og stumper af Kridtsten. Del over er hældt kalk, som
har læsket sig på stedet, og hvorved er dannet en fast murkerne.

Kirken har bestået af følgende dele: En højkirke i midten (på tegningen
mærket med A), en forhal mod vest (B), en lavkirke koret mod øst (C) og et
våbenhus mod syd (D). Af disse er højkirken og forhallen ældst og vist nok
opbygget samtidig. Det kan man slutte deraf, at kampestensfundamenten
til disse 2 dele er meget sværere (ca. 2 meter bredt) end de 2 andre byg-
ningers, som ikke er stort over 1 meter i bredden. Murenes tykkelse i disse
to rum har været $1\frac{1}{3}$ meter. Tykkelsen på muren i koret har derimod været
knap 1 meter. Det samme gælder for våbenhusets vedkommende.

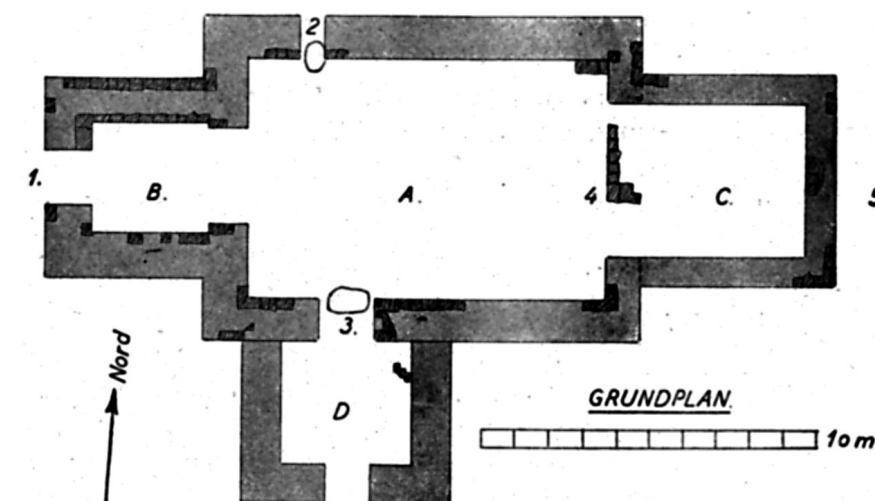
Ved fundamentet, således som det nu fremtræder, ses, at der ingen
grundsten findes imellem højkirken og koret. Hvis koret derfor er opført
senere, hvad der er grund til at tro, må der altså oprindeligt have været en
østvæg, måske med korrunding i højkirken. Da denne så er blevet nedbrudt
ved korets opførelse, må altså også fundamentet være opbrudt og rimelig-
vis benyttet til hjælp til fundamentet ved korbygningen. Yngst er våbenhu-
set (D), som formentlig er tilbygget omkring ved Unionstiden (altså ca. år.
1400), og som ligeledes har været opført af kridtsten. Oven på forhallen
mod vest er der, rimeligvis ved samme tid, påsat et tårn. Det har været byg-
get af teglsten, altså store røde munkesten, af hvilke der ved udgravningen
er fundet en mængde rester.

Kirkens nedlæggelse

Ved Reformationen hvorved mange kirker nedlagdes, blev det også forbi
med Gammel Grenå Kirke. Den nedlagdes 1558. Nævnte år døde byens
første lutherske præst, hr. Jens Skjøtt, der var kaldet som rræst for Grynduu
Kirke og gamle Kirke. De følgende præster kaldedes udelukkende til præ-
ster for Grenå Kirke. Tiende og landgilde, som før havde ligget til Gammel
Kirke, henlagdes til lønning af en kapellan ved kirken på Torvet. Denne var
formentlig anlagt omtrent ved år 1300 og kaldtes i gammel tid (f.eks. ved
en indberetning fra år 1623) for St. Gjertruds Kirke.

Gammel Kirke er muligvis ikke nedbrudt straks efter, at den var ophørt
med at anvendes til kirkelig brug. Men den er i hvert fald nedbrudt, før den
anden kirke på Torvet brændte i 1649. Det kan man trygt gå ud fra, idet
man ellers ville have brugt den midlertidig, indtil den anden var genopført,
i stedet for at man beviselig straks indrettede sig interimistisk i den ned-

brændte kirke og lod gudstjenesten finde sted der. Den omkring gammel
kirke liggende kirkegård benyttedes langt ned i tiden, man mener indtil hen
mod 1740. Det var mest fattige folk, som ønskede frijord der begravdes
på den. Kirketomten henlå efter traditionen udyrket og bevokset med et
tæt hybenkrat, indtil den omkring 1830 blev taget under ploven. En del af
kampestenene fra tomten (våbenhuset) og vel navnlig fra kirkegårdsmuren
blev opbrudt og anvendt til grundsten ved en bygning i Grenå. Fra den tid
var der ikke nævneværdige spor af den gamle kirke over jorden. Kirkens
beliggenhed gled ud af folks bevidsthed, således at f.eks. Traps 1. udgave
fra 1858 fremsætter den formodning, at gammel Sogns Kirke rimeligvis
havde ligget i Åstrup.

Plan af Grenå Gamle Kirke efter løjtnant J. Jensens opmålinger i 1893.

A. Højkirken, B. Forhal mod vest, C. Lavkirken (kor) mod Øst, D. Våbenhus mod syd. 1 er
tårnindgangen, 2 kvindernes indgang mod nord, 3 mændenes indgang mod syd, 4 er rime-
ligvis rester af et muret alterbord. Ved 5 er der i 1942 fundet et betydelig bredere fundam-
ent som muligvis stammer fra en oprindelig korrunding. A og B er opført samtidig og først og
stammer fra den romanske tid, antagelig ca. år 1150. Kor og våbenhus er opført senere. Af
disse er D det yngste, antagelig fra Unionstiden ca. år 1400. De indvendige mål er, omsat
i meter, følgende: Højkirken ca. 11 m. x $7\frac{1}{2}$ m., forhallen ca. $3\frac{1}{2}$ m x $3\frac{1}{2}$ m. Koret ca. 5 m
x $4\frac{1}{4}$ m. Våbenhuset ca. $3\frac{2}{3}$ m x $3\frac{2}{3}$ m. Murtykkelsen er ved A og B ca. $1\frac{1}{3}$ m, ved C og D
ca. $\frac{3}{4}$ m. Kirken har ligget i retning øst-vest. De små skraverede firkanter angiver de i 1893
udgravede sten. Murtykkelserne er tegnede på grundlag af disse. Murværket mellem A og B
er antagelig resterne af et muret alterbord, som har stået her, før koret blev tilbygget.
Af våbenhusets mure er kun fundet de ubetydelige rester mod øst.

Kirketomtens første udgravning i 1893

skyldes vist nok især nu længst afdøde løjtnant J. Jensens initiativ. Man havde bemærket at på dette sted af bymarken var jorden oversået med kalkbrokker, stumper af mursten og tagsten af gammeldags facon. Det tydede på, at der på denne plet havde ligget en middelalderbygning. Det var da meget naturligt, at man kom på den tanke at her var stedet hvor Grenå Gamle Kirke havde ligget.

Ad privat vej skaffedes midler til at påbegynde en gravning. Denne begyndte d. 28. september 1893. Allerede efter et par dages forløb afdækkedes et betydehgt stykke murværk som uden tvivl, hidrørte fra kirken. Nationalmuseet interesseredes for sagen. Under ledelse af løjtnant Jensen og med tilsyn af Nationalmuseet på hvis vegne professor Magnus Petersen var herovre, blev kirkens fundament delvis afdækket. Der fremdroges så i meget at man i alle enkeltheder kunne opmåle bygningens udstrækning og dens enkelte afdelingers størrelse og beliggenhed.

Da dette var udført, lavedes en tegning over kirkens grundplan. Omstående kort er udført efter denne. De skraverede dele af muren er de stykker som afdækkedes i 1893. Nationalmuseet sendte derpå en skrivelse til Grenå Byråd. Man påpegede den interesse og betydning, de fundne ruiner har i lokal henseende. Dernæst forespurgte man, om byrådet ville vedhænge og frede ruinen, når Nationalmuseet påtog sig at gøre udgravningen helt færdig. Men det daværende byråd fandt ikke anledning til at inddrage sig på museets forslag om fredlysnng m.m. Udgravningen tildækkedes derfor igen, og kun murstensbrokker og kalkstykker viste stedets beliggenhed.

I trediveerne i vort århundrede skabtes imidlertid en stærk stemning for at få ruinen afdækket endnu en gang og at få den fredet og bevaret. Der foretoges i juli 1942 under ledelse af museumsinspektør, magister Chr. Axel Jensen, en indledende gravning, som fortsattes og fuldførtes i forsommeren 1943. Det viste sig, hvad allerede gravningen i 1893 har ladet formode, at kridtstensruinen på de fleste steder var i en sådan forfatning, at den ikke kunne stå. Kun i forhallen var den nordlige side i god tilstand. Man bestemte sig derfor til at fjerne resterne af kridtstensmuren med undtagelse af det nævnte stykke og et par enkelte andre. Det er således kun grundfundamentet, som blev stående tilhage og som i lange tider vil kunne modstå vejrets indvirkning.

St. Jørgens Gård og Kapel ved Sønder Mølle

(Hospital for spedalske)

Allerede langt tilbage i Middelalderen var det tilfælde i udlandet at man i byerne til en vis grad tog sig af syges og gamles pleje. Det var enten bystyret eller private, som sørgede derfor. Der oprettedes hospitaler af forskellig art, snart med en gejstlig, snart med en verdslig forstander. Sygeplejersker eller sygeplejere ved disse dannede et halvt klosterligt samfund, hvis, symbol var helligånden og dens billede duen. Den almindeligste betegnelse for hospitalerne var derfor Helligåndshuse. I købet af 13 årh. begyndte man også i Danmark at opføre hospitaler.

Der findes ingen som helst efterretninger om, hvorvidt der i Grenå har været noget hospital af den art. Ej heller er der pålideligt vidnesbyrd om, at der skulle have været et kloster i Grenå. Navnet Kannikestræde er vist nok af senere oprindelse, muligvis adskilligt efter Reformationen og beviser altså intet. Muligvis har der ligget et St. Gjertruds Kapel i gadens nærhed eller ved det nuværende torv, et kapel hvoraf kirken så måske har fået sit navn. Men det er kun muligheder og har i ingen som helst håndgribelige beviser at støtte sig til. Derimod er det en kendsgerning, at der over for nuværende Sønder Mølle i Middelalderen har ligget en

St. Jørgens Gård med kapel

Disse St. Jørgensgårde, som fandtes ved adskillige danske købstæder, var oprettet i en bestemt hensigt, nemlig at være et hjem for de ulykkelige, som led af den forfærdelige leprasygdom, som fra Indien og Ægypten overførtes til Europa allerede romertiden og her fik navn Spedalskhed.

Disse St. Jørgensgårde var ikke beregnet på at kurere de syge, da sygdommen var anerkendt som uhelbredelig. De var derimod opført for der at afsondre de angrebne. Derfor lagdes disse hospitaler lidt uden for byerne af hensyn til smittefaren. De var som regel indviet til St. Jørgen, dragens betvinger, og havde navn derefter. De opretholdtes dels af byerne, dels ved støtte af kongen, dels og vist nok især ved milde gaver. Hen imod 1540, altså omkring ved Reformationstiden, var spedalskheden aftaget stærkt i Danmark. St. Jørgensgårdene ophævedes og deres gods og ejendele overførtes til de almindelige hospitaler for svage og gamle.

Om tilstedeværelse af en St. Jørgensgård her ved Grenå haves to sæt vidnesbyrd, både aktstykker og udgravninger.

Aktstykker

I 1455 boltforleiede kong Chr. I. Bro Hospital ved Grenå til lensmanden på Kalø, Otte Nielsen Rosenkrantz imod at han underholder dets fattige og holder hospitalet vedlige. Bortforleeningen var som regel ikke til fordel for de ulykkelige lemmer. De skulle jo have føde og ophold af den, som var forlenet med hospitalet. Men han på sin side havde selvfølgelig interesse af at få en vis indtægt ud af forleeningen. Det er derfor ikke at undres over, at lemmerne måtte nøjes med det allernødvendigste.

I 1520 udstedte Chr. II. et forlenningsbrev på livstid til hr. i Niels Terkilsen, kongens egen kapellan på kronens hospital Sancti Jørgens Gård udi Grindov, med alle dens rette tilliggender og rettighedem. Dog skal han holde samme St. Jørgens Gård og Kapel bygget ved hævd og magt og lade den holde gudstjenester og messer således som funderet er og bør at holdes. Og skal han give de fattige og syge mennesker som nu er deri, eller som han tager derind den underhold og rettighed, som de bør have. Desuden skal han holde bønderne som ligger dertil, ved lov, skel og ret. Endelig foreligger der et brev fra Frederik II, udstedt i 1562. Der meddeles, at da hospitalet i Grindov, som magister Jesper Brochmand sidst havde i værge, nu er ødelagt så henlægges dets gods til hospitalet i Århus. Jens Pedersen Brudgård [rimeligvis Brogård] og en del andre, skal derfor fremtidig betale deles afgifter til hospitalsforstanderen i Århus. Man ser altså, at der i de 3 kongebreve anvendes 3 forskellige navne St. Jørgensgård, Hospitalet i Grenå og Bro ~ Hospital. Førstnævnte viser tydeligt at det er et spedalskehospital og sidstnævnte angiver dets beliggenhed. Vi har altså klare historiske vidnesbyrd både om Bro Enge, Bro Hede, Bro Gård og Bro Hospital alt sammen knyttet til lokaliteterne omkring broen som over åen førte ind til Grenå.

Udgravningerne

af St. Jørgensgården er aldrig foretaget systematisk for at skaffe oplysninger. Kun ved grusgravning o.l. er der tilfældigt stødt på rester deraf. Alligevel har disse gravninger og de fundne bygningsrester været så betydelige at man har fået ret fyldige oplysninger om det hospital som en gang har stået her. Der er foretaget gravninger både i 1849, i 1861, i 1875 i 1933-34 og 1938-39 næsten alt sammen med grusgravning for øje.

Man kan på grundlag af de iagttagelser og opmålinger som blev gjort sige følgende: Selve hospitalsbygningen med tilhørende kapel har ligget der, hvor nu den sydligste af de to bakker over for Sønder Mølle ligger. Bygningen eller Bygningerne har været opført med svære kampestenmure muligvis beklædt med munkesten udvendig. Murtykkelsen angives til ca. 2½ al, altså ca. 1½ m. Taget har været tækket med ældgamle hulsten kaldet Munk og Nonne. Murresterne var stærkt sodede, og der fandtes en mængde forkullede trædele, smeltet metal o.s.v. Altsammen vidnesbyrd om, at de bygninger som har ligget her, er gået til grunde ved ildsvåde.

Fotografi af gravningen i 1934. I baggrunden ses Hessel Hede med Brønnums tidligere destruktionsanstalt, i forgrunden det hesteskoformede ildsted.

Uden for bygningsresterne på siden ind mod heden, altså mod øst, fandtes talrige menneskeskeletter. Hospitalet har altså haft sin egen kirkegård. Skeletterne lå i regelmæssig begravelse øst-vest, men syntes begravet uden

kister. Flere skeletter lå inden for bygningsmurene formodentlig nedlagt i hapellets gulv, et enkelt sted fandt man en muret grav.

I den nordligste af bankerne altså bagved den nuværende bygning, som hedder Klosterbakken, er der også fundet murrester, men de er kun udgravet i langt ringere udstrækning. Murene her var af betydelig mindre tykkelse end i den sydlige banke. Gulvet var kampesten nedlagt i ler. I en sidebygning uden for den egentlige mur fandtes to hesteskoformede ildsteder.

Det er sandsynligt at det er avlsbygningen til hospitalet, som har ligget her. Muligvis er det den, som senere er kendt og mange gange nævnes i byens historie under navnet Bro-Gård. I begge bankerne har man fundet en del både danske og tyske mønter, hvoraf de ældste var fra ca. 1250 og de yngste fra 1412. De giver altså et fingerpeg om bygningens alder. Som et kuriosum kan anføres at man ved den nordlige banke ved havegravning i 1934 fandt en meget smuk og kostbar engelsk guldmønt fra tiden omkring 1425.

Efter at St. Jørgensgården omkring ved Reformationstiden er gået til ved brand, har dens ruiner så ligget hen en række år. I Tidsrummet 1600-03 har dens kirkegård vist nok været benyttet som pestkirkegård. Derpå tyder fundet af en række skeletter dækket med tyndt lag kalk og forholdsvis skødesløst begravet tæt under den daværende jordoverflade. Kort efter år 1600 kom så den store sandflugtsperiode, hvorom man har klare historiske vid-

Engelsk guldmønt fra Henrik VI.s tid præget i London ca. 1425 fundet ved udgravning 1934. Forsiden viser kongens billede. I skjoldet ses Englands og Frankrigs våben. Omskriften er: HENRIC - DI - GRA - REX - ANGL - FRANC - d.v.s. Henrik af Guds Nåde Englands og Frankrigs Konge.

nesbyrd. Sandet fra klitterne ved havet føg ind over Bro Hede og dækkede alt, også de gamle ruinhobe og kirkegården med et tykt, jævnt lag sand, hvoraf de kun nu og da titter frem ved grusgravning.

Latinskolen

Ved Reformationen der indførtes her i landet i året 1536 og nærmere ordnedes ved kirkeordinansen af 1537, blev kirken så at sige formælet med staten. Kongen blev landets øverste biskop og kom derved til at råde over alt kirkens gods. Bispegodserne blev da i reglen forvandlede til krongodser og klostergodserne anvendtes til at op hjælpe det fattige universitet samt til oprettelse af latinskoler og hospitaler som følge heraf oprettedes der da latinskoler omkring i købstæderne, og det så grundigt, at enhver købstad, selv den mindste, fik sin.

Latinskolens oprettelse

Her i Grenå fik vi da også en latinskole. Om det er sket lige straks vides ikke, men det er i hvert fald ikke senere end 1555, idet kong Chr. III. i dette år henlægger visse tiender til hjælp til rektors løn. Tre år efter skænkede kongen yderligere en bolig til latinskolen og dens rektor. Det var en stor gård på Østergade, som i den katolske tid havde været provstegård. Der befandt Latinskolen sig indtil den store brand i 1649, der fortærede alle Østergades bygninger, skolen og præstegården iberegnet.

Lærerpersonalet

Da det kneb med at skaffe rektor det nødvendigste til at eksistere for, ordnedes det ret snart således, at han tillige skulle være kapellan ved kirken. Denne ordning varede indtil 1660. Nævnte år skiltes de to embeder. Nogen tid i Forvejen var der foruden rektor blevet ansat en andenlærer ved skolen. Han kaldes i det højtideligere sprog Collega Scholæ, i daglig tale hørerens Disse to personer besørgede altså katinskolens undervisning i al den tid den eksisterede. Det var heller ikke uoverkommeligt, da elevernes antal ikke var ret stort. Det angives i 1732 i en indberetning til biskoppen til 25, men har ofte været adskilligt mindre, måske til andre tider større. Foruden latinskolen var der til tider en anden skole, den danske skole, hvor en skoleholder underviste børn i læsning, skrivning, religion og regning. Han lønnedes af elevernes forældre og skolen var af helt privat Art. Når levevilkårene blev alt for ringe, og skoleholderen kunne få stilling et andet sted, opsagde han bestillingen, og skolen lå så undertiden stille i nogen tid, indtil en anden vilde prøve sin lykke.

Rektor ved latinskolen var tillige kordegn. Denne bestilling var tillagt embedet for at skaffe en lidt bedre lønning. Fra den katolske tid havde

Oluf Pedersen, kapellan ved Grenå Kirke og rektor ved latinskolen 1650-59. Det eneste eksisterende billede af en præst fra den ældre tid her i Grenå. Tavlen med billedet sidder indmuret i Grenå Kirkes østvæg lige bag ved alteret.

nemlig til kordegneembedei ligget en del tidender, der altså kom rektor til gode. Til gengæld skulle han så lede sangen i kirken, både om søndagen og de søgne dage om morgenen, når der holdtes korsang, hvortil også eleverne skulle møde. Desuden skulle han katekisere i kirken d.v.s. gennemgå, forklare og overhøre børnene og ungdommen i deres børnelærdom. Denne katekisering foregik oprindeligt om søndagen før gudstjenesten og to formiddage midt i ugen. Dette arbejde var ikke elsket af rektorerne og flere af dem søgte, når lejlighed gaves, at få det overført til den Danske Skoleholder eller til høreren.

Undervisningen

Latinskolens fornemste fag var latinen. For i dette fag levede og åndede man. Alt latiniseredes, om det så var personernes navne. Timeplanen var skrevet på latin, og i frikvarterer og timer anvendtes sproget flittigt, alt med henblik på at få det banket forsvarligt fast. Det er da intet under, at de ikke så få bevarede rektorbrev er overpyntede med latinske ord og vendinger. Når eleverne her i Grenå var kommet til fjerde eller femte lectie, d.v.s. klasse måtte de ikke længere gå her, men skulle sendes til en større skole, som regel Århus, for at læse videre og gennemgå mesterlectien.

Latinskolens formål var i første række at forberede til universitetet og det teologiske studium, som var det alt dominerende i den Tid. Men der var selvfølgelig mange af de mere oplyste og velstående borgere som lod deres sønner gå i latinskolen uden at tilsigte videregående studium.

Grenå Latinskoles timeplan er endnu bevaret. Det var synd at sige, at den ikke har været tilstrækkelig forsynet med timer på mange og på meget lærde områder. Det gælder navnlig den øverste lectie, hvor rektor selv havde iimerne. Om undervisningen har svaret til hele det lærde præg, er det umuligt at vide.

For mange af latinskolens rektorer var embedet kun et foreløbigt stadi-

um på vejen til præsteembede, således som det ganske betegnende står om rektor Schmidt. I et brev, som er skrevet af en velynder der havde skaffet ham rektoratet i Grenå tilføjer denne indtil jeg finder lejlighed til at hjælpe ham til et præsteembede.

Latinskoledrengenes levevilkår var ofte uendelig fattige. Det gjaldt især drenge, som sendtes hertil fra landet og ikke havde deres hjem i byen. Derfor stiftedes af og til legater, hvorved mere velstående personer på deres dødsleje betænkte fattige latinskoledrenge. Renterne skulle bruges til indkøb af vadmæl, groft klæde, lærred til skjorter, strømper, Sko, huer og hatte og uddeles til fattige og flittige elever, om hvem der er godt håb om, at de i fremtiden kan komme til at betjene guds kirker eller skoler, som der står i Grev Christen Scheels gavebrev fra 1641 til Grenå Latinskole.

Latinskolens beliggenhed og ophævelse 1. januar 1740

Som det er fortalt i indledningen havde latinskolen fra første færd til huse i den tidligere provstegård på Østergades nordre side. Da hele byens østlige del nedbrændte i året 1649, blev skolen altså hjemløs. En senere rektor, Rasmus Michelsen Råballe, skænkede skolen et lille hus på Lillegade imod til et ringe vederlag at få den afbrændte latinskeles grund. Fra 1664 lå latinskolen så på Lillegade på det sted, hvor nu Farvehandler Møllers Ejendom ligger. Der forblev den, indtil dens dage var forbi.

Allerede ved år 1682 var det således, at man i regeringen havde stærke planer fremme om at ophæve latinskolerne i en del af de mindste købstæder, fordi man fandt, at elevtallene var for små. Planerne blev imidlertid opgivet bl.a. på indtrængende opfordring fra en gammel Grenå-dreng, magister, dr. theol. Hans Leth, der bl.a. var kgl. konfessionarius og som henviste til, at han selv havde frekventeiet skolen i det ringe Grenå, og dog alligevel opnået sin dignitet. Men sagen lod sig i længden ikke standse. Fra og med 1. januar 1740 trådte reduotionen i kraft, hvorved latinskolerne ophævedes i en lang række af landets små købstæder. Her i omegnen nedlagdes skoleine i Ebeltoft, Mariager og Hobro.

I stedet oprettedes i disse byer en dansk Christendomsskole for de fattige. Til at undervise i denne skole ansattes en lærer, som tillige skulle være kordegn, og som i hovedsagen fik de indtægter som tidligere havde ligget til rektoratet. Også bygningen skulle gå over til den danske skole. Som følge deraf blev så det af rektor Råballe skænkede skolehus fra 1740 og en snes år fremad anvendt som den fattige christendomsskole for Glenå og Gammel Sogn for at bruge et udtryk som stiftsøvrigheden anvendte i 1771, da bygningen blev bortsolgt til nedrivelse. Allerede en del år før flyttede den daværende kordegn og lærer, som hed Mathias Borup, op på Torvet, hvor han havde købt en gård. Deri indrettede han i ette aftale med kommunen et skolelokale, og byen betalte ham 16 rdl. årlig for skolehus

og varme at holde. Samtidig sluttedes de to skoler sammen med Borup som lærer. På Torvet forblev byens skolevæsen derefter indtil 1849, da man flyttede til den nyopførte bygning i Vestergade, som blev nedrevet i 1937.

Grenaa Vandmølle

Fra ældgammel tid havde kongerne ret til de strækninger og lokaliteter i landet, hvortil ingen privatmand havde beviselig ejendomsret. Til den slags hørte bl.a. øde fællede, skove og vandløb. Som følge deraf var det således at når nogen ville benytte vandløb, åer eller bække til drivkraft for møller, kunne det kun ske mod erlæggelse af en vis årlig afgift til kongen. Da næsten alle ydelser den gang skete i form af natutralier, var det ganske naturligt at en møllers ydelser ansattes til en vis portion mel. Men det skete også, at kongen selv lod møllerne anlægge og bortforpagtede dem. Således må det være gået her, i det

Grenå Vandmølle tilhørte kongen

i flere århundreder. Den nævnes første gang i 1441, da den ved forleningsbrev af 5. september bortforlenedes til Otte Nielsen Rosenkrantz sammen med Grenå by, Stensmark og Anholt. Møllen ejedes altså af kongen og kunne bortforlenes eller eventuelt bortforpagtes. Af en fortegnelse fra 1539 om afgifter af forskellige len ses, at Grenå Mølle i årlig afgift svarede til kongen 3½ læster mel [ca. 146 hl] og i penge 4 skilling grot [d.v. s. 36 skilling dansk].

Omkring ved år 1600 kom den tidligere omtalte flyvesandsperiode, hvor adskillige egne på Djursland ødelagdes. Lensmanden på Kalø indberettede til kongen, at Mølleren i Grenå Mølle havde opsagt sin forpagtning. Årsagen var at flyvesandet fra Bro Hede har tilføjet åen mellem Møllen og Havet, således at møllen, der tidligere gik med to kværne, nu stod aldeles i bagflod. Det måtte befrygtes, at møllen skulle blive helt ødelagt, hvis der ikke i tide fandtes midler til at hindre denne sandflugt.

Efter sagkyndige mænds anvisning bestemte kongen at der skulle graves en grøft, det vil i virkeligheden sige en kanal på ca. 2 km længde fra møllen og ud mod havet for at give møllen bedre afløbsforhold. Tillige fik mølleforpagteren en nedsættelse i afgiften. Godt blev det nu imidlertid ikke. I 1627 klager kensmanden over, at han slet ikke har modtaget landgilde og å-afgifter fra mølleren til kongen og det viser sig da, at møllen den tid har stået helt stille og var slet, øde og nedfalden.

En ny vandmølle bygges ca. 1630

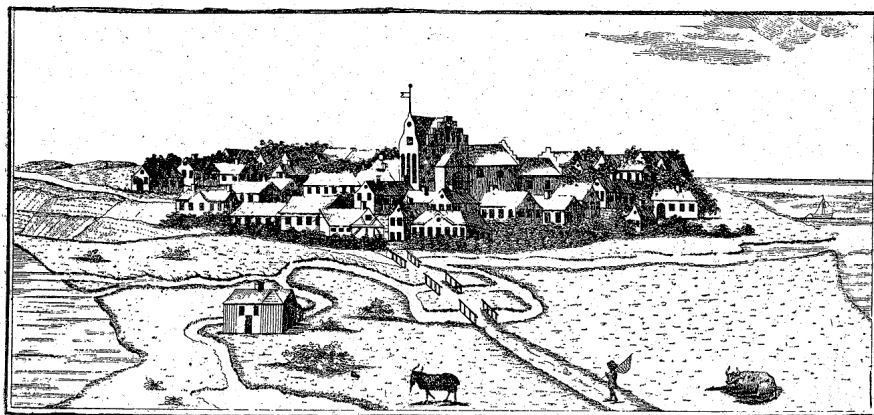
Kongen bestemte så, at en ny mølle skulle bygges. Men hvis lensmanden kunne bevæge nogen til for egen regning at opbygge den, så skulle ved-

kommende frit få tømmer dertil fra kronens skove og tilmed få mølleafgiften nedsat. Der findes ingen oplysninger om, hvorvidt denne vandmølle opførtes på kongens foranstaltning, eller om nogen anden påtog sig det for egen regning. Med vished kan kun siges, at kongen engang i tiden omkring 1650 har solgt, ikke bortforpagtet, møllen til en af Katholms ejere. Sandsynligvis har det været til fru Ide Lunge, Otte Skeels enke, som døde 1671. Der er da en vis sandsynlighed for, at det også har været Katholms ejer som har ladet møllen opføre og af kongen erhvervet retten til at bruge den, åbenbart imod en årlig afgift ved matrikuleringen i 1662 angives nemlig Katholm til 60 tdr. hartkorn og derunder nævnes møllen ved Grenå, som årlig skylder [d.v.s. svarer] 11 tdr. mel.

I en lang årække havde Katholm og Hessel fælles ejere, så man kan måske med lige så stor ret påstå, at møllen i den tid hørte under Hessel som under Katholm. Ejerforholdet var i øvrigt meget skiftende. I tiden 1705-14 var møllen endogså helt bortsolgt og i borgerlige folks eje, idet oberstløjtnant Palle Krag, der var gift med den sagnomspundne fru Hille Trolle, bortsolgte den til sr. Peder Nielsen i Fjellerup Mølle. Fra 1723 kom den atter under Hessel som nu var skilt fra Katholm, og der forblev den, så længe den eksisterede som vandmølle.

Vandmøllens brand i 1762

Møllen var nu ikke helt velset i Grenå. Dertil var to årsager: Vandet fra Kolindsund løb gennem et kort vandløb kaldet Klosteråen ud i Kragssø og derfra gennem Mølleåen ud forbi møllen og drev dens vandhjul. Derefter

Udsnit af Pontoppidans Atlas, som viser vandmøllens og åens beliggenhed. Tegnet ca. 1767. Uagtet møllen altså på dette tidspunkt faktisk var nedbrændt, har tegneren dog medtaget den. Det store vand i venstre side er Kolindsund. Det mindre vand i forgrunden er Kragssø. Herfra løber vandet gennem Mølleåen ned gennem vandmøllen og derfra videre sammen med Gammel Å, som ses længere op mod byen.

fortsatte åen ind om Grenå by, under den midterste af de tre broer og derfra ud i havet. Men for at stemme vandstanden i Kragssø op i passende højde var der allerede, mens Møllen endnu var i kongens besiddelse, rejst en solid dæmning kaldet Stenbækken. Den skulle hindre, at sundets vand igennem Gammel Å løb direkte ud i havet i stedet for at passere møllen. Men ved stærkt højvande i sundet kunne det ske, at denne dæmning gennembrødes, og at Grenå Enge oversvømmedes af vandmasserne, som endogså kunne gå helt op i byens gader. Tilmed hindrede dæmningen den frie sejlads til sandet. Det er derfor ikke for meget sagt, at denne dæmning var de Grenå borgere en torn i øjet. De var af den grund interesseret i at få møllen og dermed dæmningen væk og i stedet for få opført en mølle nærmere byen. Men Forhandlingerne derom med Hessels ejer strandede. Så skete der imidlertid dette, at vandmøllen brændte 30. juni i 1762 ved en piges uforsigtighed ved bagning. Mølleren selv blev så forbrændt, at han døde deraf. Denne brand forandrede forholdet. Nu skulde en ny mølle jo alligevel opføres. De omkring sundet liggende lodsejere var lige så interesserede i at få Stenbæks-dæmningen nedbrudt som Grenå bys borgerskab. Begge parter indgik da en overenskomst med Hessels ejer om at få dæmningen nedbrudt, vandmøllen ophævet og i stedet få opført en vejmølle tættere ved byen og landevejen på Bro Bakke. Ligesom vandmøllen skulle denne nye vejmølle forblive under Grenå købstads takst og byens jurisdiktion. Grenå by slap for sin part med at betale 160 rdl. til denne ordnings gennemførelse. Overenskomsten underskrevs 14. august 1762, og vandmøllen opførtes straks derefter. Dermed er vandmøllens saga ude. Om vandmøllen vil der senere blive fortalt nogle træk.

Broerne og åen

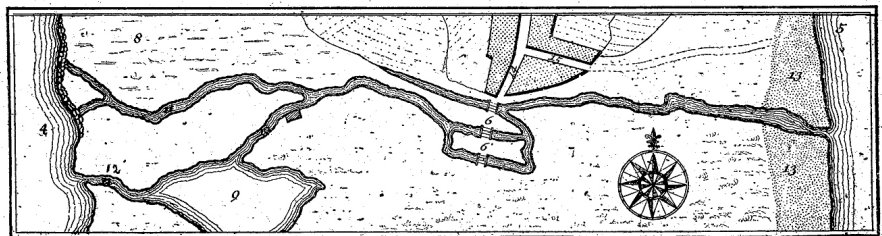
Fra Arilds tid har åen dannet skel mellem Nørre- og Sønder herreder, og broen derover har været den eneste forbindelse mellem disse. Det er derfor intet under at Grynde Bro, selv med fjerne tiders ringe færdsel har været et forholdsvis befældet sted og har haft stor betydning som forbindelsesled mellem de to herreder. Der eksisterede den gang ingen anden bro over åen end den uden for Grenå Sønderport. Lidt længere mod vest spærrede Kolindsund, og man skulle så helt til Kolind for at komme til den næste overgang, således som et tingsvidne fra 1708 klart udsiger.

Før 1609 kun ét åløb og én bro.

Derefter to og siden tre

Før 1609 var der kun ét åløb og altså kun én bro. Den har rimeligvis ligget lidt længere mod syd end den nuværende Sønderbro, altså i nærheden af Vogterhuset. Så kom sandflugten, som delvis opfyldte åen og foranledigede at der gravedes et nyt løb. Det har vist nok ligget syd for det første, altså hvor nu Klosteråen løber under vejen tæt ved Søndermøllegården.

Da denne nye forbindelse nødvendigvis måtte skære landevejen, måtte der gå en bro derover. Borgerne i Grenå påtog sig at bygge broen, når der af kongens skove leveredes dem det nødvendige tømmer dertil. Længe varede det ikke, før det var galt igen. Allerede 26. oktober 1633 findes et tingsvid-

Udsnit af kort i Pontoppidans Atlas, tegnet i 1767, der viser Kolindsunds, Kragssøs og Åernes i indbyrdes beliggenhed. 1 er Kolindsund. 8 er Grenå Kjær. 9 Kragssø. 10 Mølleåen. Firkanten tæt ved denne er Grenå Vandmølle. 11 er Gammelå. 12 Klosteråen. 13 Sandflugt. 14 Adelgade, d.v.s. Søndergade. 15 Kannikestræde. 7 Hede- og Lyngbund. 5, som står et stykke ude i havet, kalder Pontoppidan: Skibs-Havnen.

ne, som går ud på, at hvor den gamle å havde været østen for Grenå Bro, er den nu opfyldt med sand og grøde så at når vandet kommer igennem den søndre bro, som er gjort af træværk, så løber det ud imod nord op imod Hestegaden til hen mod byen. Der haver det taget sit løb neder til stranden det forårsager derfor til at gøre en bro derover. Udtrykkene i synsvidnet er særdeles uklare. Kun fremgår det tydeligt, at en ny bro er nødvendig. Det er også et faktum, at der i den nærmeste tid blev bygget endnu en bro, altså den tredje, og at den må have ligget nærmest ved byen, d.v.s. omtrent på det sted hvor Sønderbro nu ligger.

Broernes vedligeholdelse

Fra de ældste tider har det været således at broerne holdtes vedlige på den måde at der var pålagt beboerne en afgift. Broerne blev så bortforlenet således at den mand som fik dem i forlening skulle holde dem i god stand og til gengæld havde ret til at opkræve afgiften. Denne bestod ikke i rede penge, men i et vist mål korn. I følge et tingsvidne fra 1693 bestod brokornet dengang af 1 skp. korn, som hver af de af omegnens beboere, som havde hest og vogn skulle afgive årlig, og som altså broforpagteren opkrævede hos dem.

Den første bortforlening af Grenå Bro som jeg har fundet vidnesbyrd om fra 1539 da Peder Ingvordsen fik brev ad Graham på Grynder Bradt og

Bomhuset ved Sønderbro. Det kaldtes senere Bleghuset, fordi det lå ved Blegdammen. Solgtes af byen ved auktion 14. november 1879 til nedbrydelse.

den rente, som går deraf. Sønder Herreds bønder får samtidig besked om at levere ham det sædvanlige bro-korn og anden rettighed som hører til samme bro. Der ingen tvivl om, at broen har været bortforlenet længe før, men derom haves ingen aktstykker. Derimod er der for den følgende tid bevaret afskrift af forleningsbreve til en hel række personer. Alle brevene pålægger forpagterne at holde broen i god, forsvarlig stand. Da der i 1609 kom 2 broer mener kongen at brokornet er så rigeligt at den, som har broen i forlening, godt kan være tjent med at vedligeholde begge broerne for samme brokorn. Det samme gjaldt, da der lidt senere blev 3 broer imidlertid er det et gennemgående træk at broerne holdtes i en dårlig stand. Ofte kom der klager over, hvor elendigt det stod til med dem og flere broforpagtere blev frataget forleningen hvorefter den blev bortgivet til andre.

Greverne Frijs får broerne i forlening, derefter Grenå by fra 1788

Fra omkring 1650 foregik vedligeholdelsen på den måde at Grev Frijs til Frijsenborg fik broerne i forlening formedelst tjenester som han havde vist kronen. De bortforpagtedes så af ham for en lille årlig afgift på 10 rdl. til en af omegnens mænd, der overtog brokornet og vedligeholdelsespagten. Det gjorde ikke broernes tilstand bedre, tværtimod! Selv dengang Grenås byfogeder blev underforpagtere var der ikke noget at rose af. I 1787 søgte Grenå by kongen om, at købstaden selv måtte overtage forleningen, når den da levende enkegrevinde Frijs afgik ved døden. Dette bevilgedes i 1788 med tilføjelse af, at broerne stedse skulle holdes i forsvallig stand, og at overskuddet fra vedligeholdelsen skulle indgå som indtægt i byens kasse. Til en begyndelse leveredes brokornet vedvarende i naturel. Senere bortfaldt denne forældede afgiftsform og i stedet blev det således, at alle kørende eller ridende, som passerede broerne, måtte standse ved Bomhuset, der lå mellem de to i nordligste af broerne og der betale en lille afgift til bommanden. Taksten var for en karosse med 4 heste 6 skilling, en chaise [let, halvdækket vogn] 4 sk., en arbrjdsvogn med læs 2 sk. Købstadens beboere var fritaget for denne afgift, som kun betaltes af udenbys folk.

Fra 1. januar 1860 overtog amtet broernes vedligeholdelse og dermed bortfaldt bropengene som en kompensaton for den lille indtæg, som delved gik fra kommunens kasse overtog amtet fremtidig desuden Havnevejens vedligeholdelse på et stykke som hidtil havde påhvilet byen.

Krige og brande i det 18. århundrede

Tiden fra 1550 indtil 1626, d.v.s. Frederik II.s og begyndelsen af Chr. IV.s tid havde været en betydelig opgangstid. Så kom det mørke tidsrum i byens historie fra 1626 til 1661, hvor krige og brande afvekslende hjemsøgte og ødelagde byen. Først langt op imod år 1700 bedredes forholdene og brandtomterne forsvandt for bebyggelser. Men så kom der igen her som rundt i landet en række svære år under

Den store nordiske krig

For Grenås vedkommende prægedes forholdene under denne krig ganske særligt af, at byen var en havneby. Omtrent alle byens skuder blev taget i brug som transportskibe og der er flere skrivelser til byfogeden dels direkte, dels gennem amtmanden med pålæg om levermg og transport af fødevarer til flåden eller til Norge: Brød, rug, byg og havre; røget og grønsaltet flæsk, smør, saltet kød o.s.v. Et af brevene til byfogeden gik ud på, at han skulle presse så mange skibe som det på nogen måde er mullgt og få dem til at sejle til Grønsund med proviant. Også transport af brændsel til Anholt til fyret var en opgave som overdroges Grenå skipperne.

Svenske fanger i Grenå 1713-15

Efter at Magnus Stenbochs hær var taget til fange i fæstningen Tønningen indkvarteres de svenske tropper rundt i Jylland. I Grenå indkvarteres foreløbigh 130 mand af det fangne Strømfeldtske Regiment. De blev liggende i byen i flere måneder. Opsynet med fangerne må være overladt til byens lidt mere modne borgere idet alle unge mand-Kiøn fra 18 til 40 års alderen« var indkaldt til at møde i kongens tjeneste. Men på efteråret gik antallet ned til 22, samt 22 danskere af oberst Levetzaus folk til at passe på dem. Endnu i 1715 er der svenske fanger indkvarteret i Grenå. Stiftamtmanden sender i april ordre til byfogeden angående deres forplejning, som i sandhed var spartansk nok. Kongen tilstår til hver 1½ pd. brød daglig og intet videre. Fra tidligere indkvarteringer her i byen ses, at fangerne fik 5 á 6 liter øl daglig. Det nævnes slet ikke denne gang.

Byens tilstand

Midt under krigen optoges et tingsvidne om byens tilstand som helhed. Byens fornemste købmand Jens Bang, optrådte på borgerskabets vegne og forklarede hvad skade byen indtil da havde lidt. Han nævner 12 nærmere

specificerede tilfælde, hvorved skibe fra byen var gået tabt ved kaping eller på anden måde. Af hele byens skibsflåde var kun 44 små skuder tilbage som sejlede med træ.

Af andre ulykker end krigens nævnede Jens Bang en ulykkelig ildsvåde som fortærede en del huse og midler i byen. Det var på Torvets østre side fra Østergade mod syd.

Endelig og måske allerværst var det, at 3.-4. marts 1715 tog byen en fast ubodelig skade, idet en overmåde stærk storm- og vandflod fra Kolindsund oversvømmede byens sydligste del og komplet ødelagde havnen, idet 300 meter bolværk blev skyllet ud i havet fra begge sider af byens skibshavn. Skaden kan i det ringeste anslås til 9 rdl pr. favn eller 1458 rdl. foruden arbejds løn og anden bekostning. Hvis havnen ikke repareres vil det være således, at skibe der vil handle med Grenå ikke kan komme ind, men må blive liggende ude i det vilde hav, hvilket er noget hasarderet og tillige vil afvende al købstads næring fra byen.

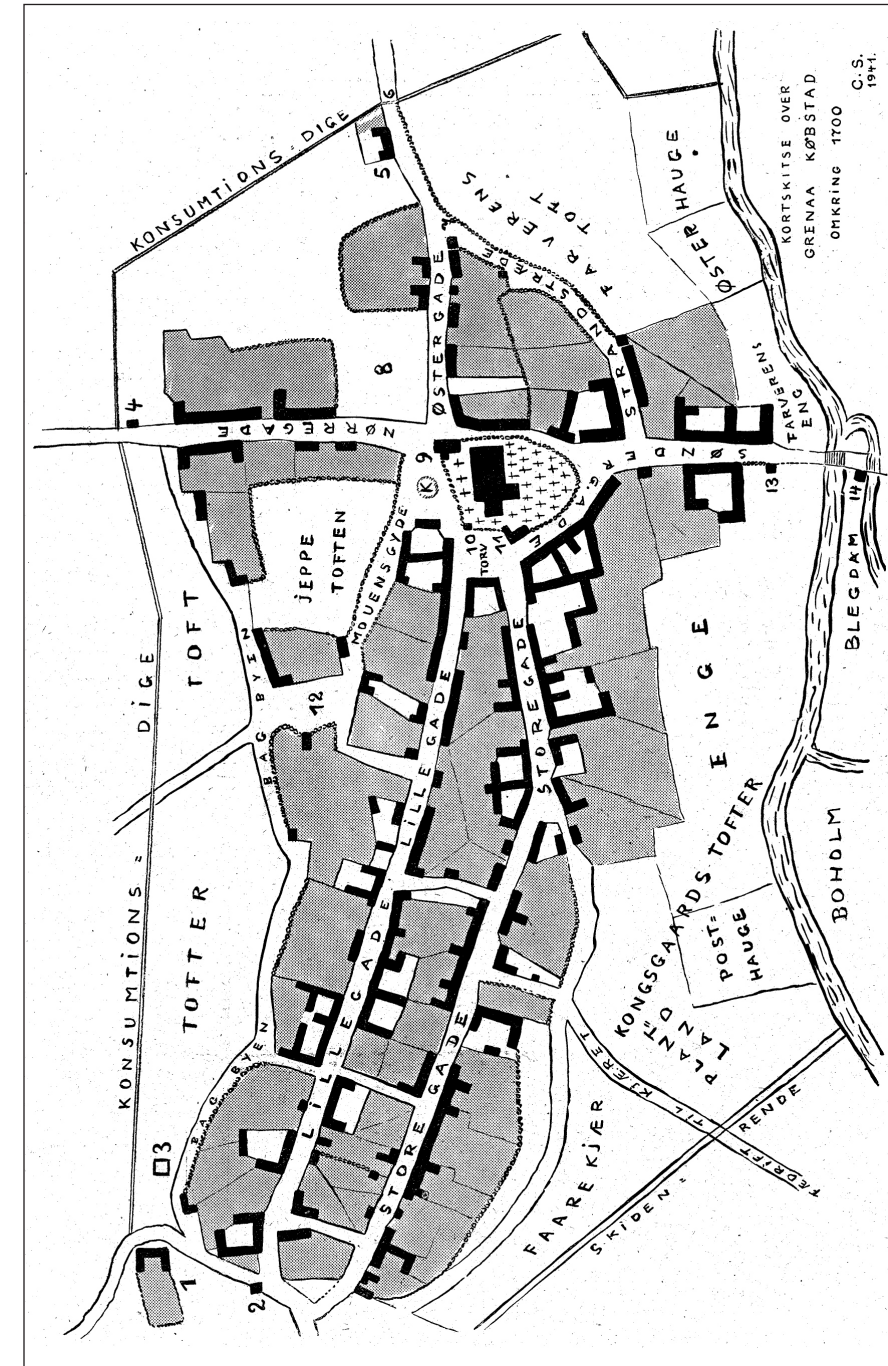
I anledning af, at vor herre således har hjem søgt denne fattige fortrængte by, så den nu ligger ganske øde, og umuligt ved indbyggernes egne kræfter kan rejse sig igen, anmoder man stiftamtmanden om at komme til Grenå og ved selvsyn overbevise sig om forholdene .

Krigen sluttede efter Carl XII.s død ved freden i Frederiksborg 1720. Af en hel del opgøielser over tab og krigsudgifter nævner jeg, at den direkte udgift til krigsskat havde været 300-600 rdl. årlig. De 9 tabte fartøjer vurderedes til 4000 rdl. Foruden de mange sædvanlige skatter fandt regeringen på nye skatteobjekter, hvoraf de fleste dog ikke ramte Grenå ret hårdt formedelst indbyggernes ringe levevilkår. Parykskatten på, herreparykker og damehovedpynt synes slet ikke at have givet udbytte i Grenå. I Ebeltoft

Forklaring til kortskitsen på modstående side, som viser, hvorledes Grenå så ud omkring år 1750 på de store brandes tid.

Skitsen er ikke direkte kopi af noget eksisterende kort, men er tegnet på grundlag af de ældste kort sammenholdt med landmåler Storms Kort fra 1799. Derpå er så indsat en del navne og betegnelser, hvis kilde er tingbøgerne m.m.

Tallenes betydning er følgende: Nr. 1 en gård, som lå ved Bavnhøjbakkens fod, omtrent hvor nu Gjerild banens drejeskive. Den ejedes ca. 1780 af aulsmænd Hans Sørensen Fugl, men blev nedbrudt noget efter år 1800. 2) Vesterports Accisebod (Dolmerporten). 3) Vanghuset en indhegning af sten, hvor vangevogteren indsatte optagne, løsgående kreaturer, som ejeren måtte indløse med bøde. 4) Nørreports Accisebod (Åstrupporten). 5) Byens yderste gård mod øst. Den lå, omtrent hvor nu Tornøes Hotel ligger. 6) Østerport (eller Bredstrupport), som lå lige ud for nuv. snedkermester Bendixens ejendom. 7) Østergades Accisebod. 8) En stor øde plads ca. 78 al. x 107 al. mellem Nørregade og Østergade. Her havde den i 1649 nedbrændte præstegård, måske også Latinskolen og rektors bolig, ligget. 9) Det ældste rådhus på Torvet, som lå i kirkegårdens nordøstre hjørne lige ud mod Østergade. K) På denne plet stod rimeligvis byens kag 10) Det lillebitte Sprøjtehus i kirkegårdens nordvestre hjørne. 11) En gård, som lå helt ind på kirkegården, og som i en lang årrække tilhørte Erich Andersen Hattemager. Ved hans død i 1784 er den rimeligvis overtaget af kirken som pantehaver, nedrevet og lagt til kirkegården, der i høj grad trængte til udvidelse. 12) En mindre, åben plads, den østre halvdel af nuværende Nytorv. 13) Sønderports Accisebod, som lå i en eng, (omtrent midt i nuværende Konsul Sechers Have. 14) Bomhuset ved Sønderbro er af senere oprindelse, men indtegnet skyld.

skriver byfogeden at folk der kun bærer paryk af høj nødvendighed. Korne bærer tarvelige Tafts Huer med et par rader sorte kniplinger af ringe værdi. Det er langt fra sådanne prægtige hovedtøjer og fontanger som selv tjenestepiger i København smykker sig med.

Et andet skatteobjekt var chaiser og Calosser, d.v.s. kaleshevogne eller lukkede vogne. Heller ikke den luksus tillod man sig i Grenå. Byfogeden skrev i sit skatteregnskab under rubrikken carosser og chaiser. Dette slags bruges intet i Grenå thi de fleste rejse til fods og de bedste, når de vil op at age, bruge bønder- og træ-vogne uden skjul. Det var nogle spredte træk fra den store nordiske krigs virkningei på Grenås økonomiske forhold. Jeg går så til den store ulykke som overgik byen i midten af århundredet.

Brandene i 1750 og 1751

Adskillige forholdsvis mindie brande spredt i byen hvorved ikke ganske få huse og gårde ødelagdes over springes af hensyn til pladsen. Derimod var de 2 brande i midten af århundredet så omfattende, at de må nævnes. De ramte begge to Storegade, den sidste tillige Lillegade, og fortærede hele den midterste og noget i af den vestlige del af disse to gader.

Branden natten mellem 24. og 25. oktober 1750 opstod hos Hans Hansen Nagelsmed, som boede på det vestlige hjørne af Storegade og nuværende Mellemstræde (nu nr. 46). Derfra bredte ilden sig til begge sider og sprang tværs over gaden til de stråtækte huse, som lå der. De fleste af beboerne måtte redde sig i deres nattøj og fik næsten intet bjerget af deres indbo, kreaturer og indhøstede korn. I alt 8 gårde og huse fortæredes af ilden som standsedes ved, at der på næsten alle sider lå temmelig store haver udenom ildens årsag opdagedes ikke, men den opstod altså hos Nagelsmeden.

Trætavle af eg fra et af de efter branden opførte huse, Storegade nr. 53. På en rørende måde fortæller den om taknemlighed for hjælp og bistand til et af de nedbrændte huses opførelse. *)

*) Herrens hielp og gode Ånd Signe Dem i tusind Led, som har rekket mig sin Hånd At opbygge dette Sted. «

Nogle af de brandlidte fik inden ret længe ved egen eller venners hjælp nye bygninger opført. Andre pladser lå længe øde hen.

7. juni 1751 opstod den næste og meget alvorligere brand. Denne gang atter hos en smed endda en fætter til foregående nemlig Niels Steffensen Nagelsmed som boede på Lillegades nordlige side (nuværende nr. 30 b, Automobilhandler Bilde Sørensen). Da ilden opstod midt om dagen, var der ingen tvivl om, at gnister fra smedjen på en eller anden måde havde fænget i stråtaget. Også i dette tilfælde bredte ilden sig i rivende hast. I løbet af mindre end 3 timer brændte 44 gårde og huse hvorved 57 familier blev hjemløse. Da der på den tid var ca. 150 ejendomme i byen vil det altså sige, at mere end en fjerdedel af byen nedbrændte på denne middagsstund.

Byfoged Bager boede til leje i en gård på Storegade. Mens han ledede forsøgene på slukning på Lillegade sprang ilden over de mellemliggende baghuse og tændte også på Storegade, hvor Bagers gård var en af de første, som nedbrændte. Byfogedens tjener, Jens Ørsted forklarede derom i retten, at han den nævnte 7. juni imellem 11. og 12. slet om formiddagen gik sammen med sin husbond som skulle ud i forretning. Da de kom i den såkaldte

Jens Fiils Gyde [nuværende Smedestræde] næst norden for Liden Gade stod ild af taget på Niels Nagelsmeds hus, som lå på den nordlige side af gaden. Da sagde byfogeden til ham: Spring hen og klem med klokken hvilket også skete. Men da Jens Ørsted kom ned fra kirken, så han at ilden allerede var ovre på den store Gade, så han kunne komme igennem, men måtte omkring på en anden side og allerede den gang næppe kunne komme ind i sin husbonds gård, så som den på alle

Gammelt bindingsværkshus, opført efter branden 1751. Lillegade nr. 33, hjørnet af Overstræde (tidligere Schoubyes Købmandsgård).

sider var omspændt med ilden. Straks efter kom byfogeden løbende, men fik ikke tid at redde andet end nogle få gang- og sengeklæder, hvoraf dog en del blev beskadiget af ilden o.s.v. Der var faktisk sprøjter- og vandforsyning på den tid, men selvfølgelig i en ganske primitiv form og hvad forslog de imod et sådant ildehav, overfor bygninger som for den allerstørste parts vedkommende var stråttækte? Det viste sig da også, at branden først standsede ved store haver, som fandtes både i Lille- og Storegade. Kun på et sted måtte man nedrive en gård for at standse ilden. Et af de huse, som var genopført efter branden i 1750, gik med denne gang igen. Men ellers spærrede øde pladser fra forrige brand ildens fremtrængen mod Vest.

Ingen brandassuranc

Der var endnu ikke noget, som hed brandassuranc her i byen. Efter ansøgning bevilgede kongen en brandhjælp på 3.000 rdl., som måtte tages af byens konsumtion og udbetales proportionsvis efterhånden som bygningerne blev genopført. Da værdien af de afbrændte bygninger var ca 8.300 rdl., har beboerne altså rundt regnet fået en trediedel af de gamle bygningers værdi.

Skaden på indbo, varelager, fouragie o.s.v. var 7.500 rdl., men dette tab kom fuldt, og helt på de brandlidtes egen Kappe. Mange begyndte straks på opførelse af nye bygninger hvad jo var bydende nødyndigt for snare at skaffe sig tag over hovedet. Andre flygtede ud til slægt eller venner på

landet og fik, først senere genopført deres huse. Der er endog et par eksempler på at brandlidte først 2 år efter meldte sig for at få andel i brandhjælpen efter at de i mellemtiden havde levet af daglønnerarbejde på landet. - Den endelige vurderingskommissum for de nyopførte bygninger nedsattes først i 1757. Sålænge varede det altså, inden alle bygningerne var genopført eller rettere de bygninger, som der var

Storegade nr. 69, Jfr Munks hus, Opført i 1769 efter branden af Skrædder Peder Pedersen Tørslef. Nedrevet 1930.

håb om at se genopført. Synsmændene skriver: ... Ellers er vel nogle få af bemeldte nyinginger tækket med strå, og mestendels kun udhuse, som ikke vender til gaden. Men sådant er dels sket på små og fattige bygninger, hvor beboerne ikke har haft evne til at lade tække med tegl. Dels er det sket, fordi der her i byen ikke var så mange tagsten så hastigt at bekomme, som udfordres til at få bygningerne bragt i brugelig stand. Der er derfor iblandt dem nogle, som af sådan mangel på tagsten har måttet tække de nyopførte bygninger eller nogle få fag deraf med Strå. Ikke desto mindre er alle bygninger i fuldkommen og brugelig stand så vidt synsmændene har kunnet skønne.

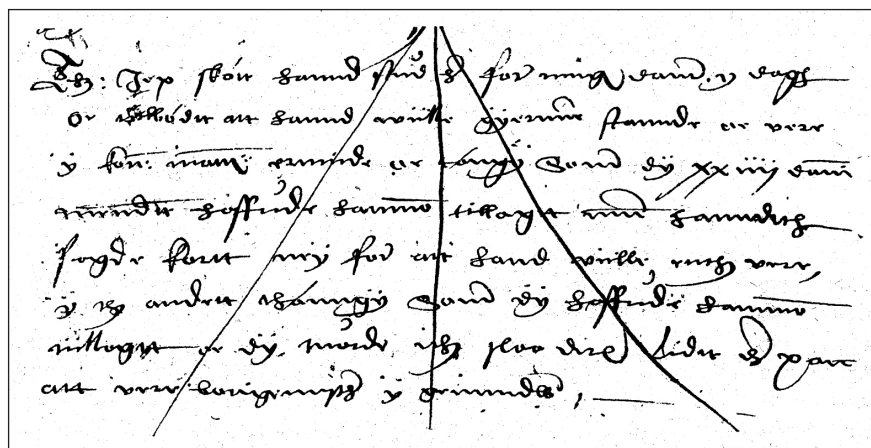
Taksationsmændene tager meget forsigtigt på spørgsmålet stråtag. Grunden er ganske givet den, at kongerne igennem menneskealdre havde udstedt forbud efter forbud imod brug af stråtag og da navnlig ved nyoptørelse af bygninger. Den objektive sandhed, som fås ved optælling af samtlige nyopførte huse i taksationsprotokollen viser at ca. $\frac{1}{3}$ af de nye bygninger helt eller delvis er stråttækte. Det gælder dog fortrinsvis baghuse og sidebygninger.

Allerede et par år før den første brand var der her i Jylland stiftet et brandassurancselskab, Brandkassen i Hobro. Den havde foreløbig desværre ikke opnået stor tilslutning her i Grenå. Efter Brandene indmeldtes adskillige både nyere og ældre ejendomme og en kgl. brandforsikringsanordning af 1761 påbød en almindelig brandforsikringspligt for alle købstadbygninger. Der ansattes en brandinspektør og der optoges en brandtaksation af 28. februar 1761 over alle ejendomme i byen. Få år efter branden opførtes et sprøjtehus på Torvet i et hjørne af kirkegården. Også på anden måde moderniseredes brandvæsenet og bragtes i overensstemmelse med det allerede tidligere udgæede kgl. bescript. Det hindrede dog ikke at der også i de følgende år opstod flere Brande der hver især fortærede adskillige ejendomme, men ingen dog tilnærmelsesvis af en udstrækning som de to i 1750-51.

Byens styrelse indtil ca. 1800

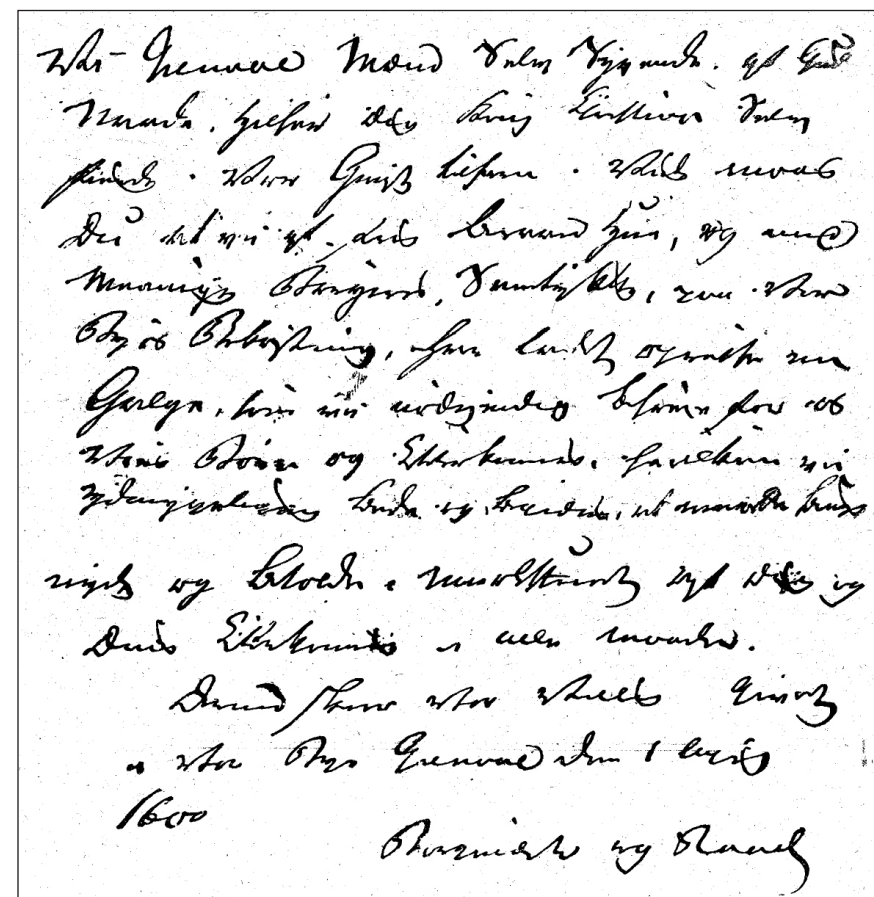
De fleste danske købstæder stod fra første færd under kongemagten. I følge stadsretterne varetoges kongens interesser i byen af en advokatus, som senere fik navn af kongens foged. Omkring ved år 1400 dukker en ny mand op, nemlig byfogeden som de fleste steder arvede den kongelige fogeds hverv og mere og mere blev kronens faste repræsentant. Som overtilsyn og bindeled mellem kronen og den kommunale øvrighed d.v.s. borgmester og råd stod så lensmanden.

Som det var i næsten alle købstæder, således også i Grenå.- Overtilsynet udøvedes af lensmanden på Kalø. Det lokale styre udøvedes af en magistrat. Den bestod af en byfoged, som foruden at være kongens repræsentant tillige var dommer ved bytinget og rettens vogter og af en borgmester og nogle rådmænd såvel byfogeden som borgmesteren indsattes højtideligt i bestillingen, men begge valgtes i begyndelsen d. v. s. indtil ca. 1650 blandt byens næringsdrivende borgere. Pengevederlaget var meget ringe, men byfogeden og borgmesteren havde ret til visse stykker af byens mark og andel i enkelte af rettens indkomster.

Udsnit af Grenå Tingbog for 1564, hvor Jep Skøtt for tinget nægter at tage imod valg til at være borgmester. Der står: Thz Jep Skøtt hand stud her for tinngs dom y dagh oc tilbødt att hand ville gyerne stannde oc Vere y kon: matts erinde oe tønngy som dy XXIII danne mendtt haffude hann om tillagt men handt sagde kortt ney for att hand Ville enthet Vere thz andett thønngy som dy hatfude hannom tillsagtt oc dy tuorde icke slå deres lidt thz på att Vere borrigmester y grinndw.

Byfogedens kvalifikationer var hverken mange eller store. Han skulle gerne kunne skrive og læse, selv om han havde byskriveren til at føre bøgerne. Desuden var en vis juridisk viden nødvendig, men denne var i tidligere tid ikke så vanskelig at erhverve som nu. Navnlig var det et stort fremskridt, da der i året 1683 udkom det fortræffelige værk, Chr. V. Danske Lov, som kort og systematisk indeholdt regler for snart sagt alle forhold.

Senere gengivelse af Grenå borgmester og 6 rådmænds brev til kong Chr. IV om tilladelse til at rejse en galge. Der står: Vi Grenåe Mænd selv I syvende af Guds Nåde Hilser dig Kong Christian selv fjerde. Vor Gunst tilforn. Vide må du at vi af frie beråd Hue, og med meenige Borgeres Samtykke, på vor Byes Bekostning, har ladet opreise een Galge, Som vi nødvendig I behøver for os Vore Børn og Efterkommere, hvilken vi ydmygeligen bede og begiere (?) at måtte bruge, nyde og beholde, umolesteret af Dig og Dine Efterkommere i alle Måder. Dermed skeer Vor Villie. Givet i vor Bye Grenå den 1. April 1600. Borgmester og Båd.

Dette lovværk vedblev at gælde uforandret i lange tider, ja, endogså så bogstaveligt, at sidetallene bibeholdtes uden forandring i senere nyudgaver. Dommeren henviste i retskendelsen ofte slet og ret til lovens sidetal i stedet for til kapitel og paragraf.

Foruden byfogeden bestod så magistraten af borgmesteren og rådmændene. Rådmændenes antal var her i byen som regel 4, men der har været tilfælde, hvor der har været 6 og en enkelt gang 8. Valget til rådmand gjaldt som regel for livstid, men det var ofte tilfældet at der ikke straks efter en rådmands dødelige afgang valgtes en ny. Pladsen stod tit tom indtil der kom en passende lejlighed til at vælge en efterfølger. Borgmesteren valgtes som regel af rådet og mellem dets egne medlemmer. Men valget skulle stadfæstes af kongen eller af lensmanden på hans vegne.

Den store reduktion i 1682

Enevældens indførelse i 1660 der forandrede så mange forhold fik også indflydelse på bystyret. Ved et par kgl. anordninger i året 1682 foretoges en gennemgribende reduktion af magistratsmedlemmernes antal, således at borgmester og råd fremtidig afskaffedes i en række af landets mindste købstæder. Byfogeden blev nu alene byens magistrat. Han valgtes ikke længere blandt de bosiddende borgere, men udnævntes af kongen og var altid en udenbys mand med nogen juridisk uddannelse. Til gengæld fik lensmanden og senere stiftamtmanden en stærkt for øget tilsynsret og -pligt. Ordningen fra 1682 var altså en betydelig tilbagegang for det lokale selvstyre.

Nu skal det imidlertid indrømmes, at i alle sager af større betydning og navnlig med nogen økonomisk rækkevidde sammenkaldte byfogeden en borgerforsamling på rådhuset og tog et vist, tit et afgørende hensyn til denne forsamlings mening. Endelig kom så i 1779 en institution som kaldtes

De eligere borgere

Det var noget, som ikke var fremkommet som et direkte kongebud, men som i tiden omkring 1780 dukkede op i næsten alle byer. Det skete nogle steder ligefrem som følge af et ønske hos magistraten, om at have nogen at rådspørge og dele ansvaret med. Andre steder skete det efter en henstilling fra stiftamtmanden.

Her i Grenå oprettedes institutionen efter henstilling af byfoged Behr. Ved den årlige borgersamling 5. januar 1779. Denne forsamling var en fast og urokkelig kommunal institution, hvor borgerskabet valgte det nye års kærner. Funktionstiden var kun et år og hele kærnerens vederlag var 1 rdl., til skrivematerialer, som det hed. Endvidere valgtes 8 taxerborgere, som skulle ansætte skatterne i det indeværende år, og tillige sammen med byfogeden fungere som revisorer af det foregående års regnskab, når det blev aflagt af den gamle kærner. Så valgtes 8 stokkemænd, en slags rets-

vidner, som skulle bivåne alle retsmøderne. Endelig gav så byfogeden en beretning om, hvilke kongelige påbud og bestemmelser der var indgået til byen i årets løb.

Ved borgersamlingen i 1779 foreslog altså byfoged Behr, at 4 eligerede mand af borgerskabet herefter måtte blive udvalgt og af Høye Øvrighed approberede til at berådslå og gøre forestillinger samt give behørlige erklæringer attestationer og videre i forekommende og behøvede tilfælde, når de dertil af byfogeden i publique affairer bliver kaldede. Hertil udvalgte så det forsamlede borgerskab købmændene Jens Chr. Juel og sr. Søren Mau samt Snedker Henrik From og tømmermand Søren Thomesen. Disse 4 mænd var altså en slags repræsentanter for det menige borgerskab og sammentrådt, som ovenfor skrevet står, når de dertil af byfogeden bliver kaldede i offentlige anliggender. Hvervet var på livstid. Institutionen vedblev at eksistere, indtil kgl. anordning af 24. oktober 1837 bestemte at den fra følgende års begyndelse skulle bortfalde og erstattes af en virkelig borgerrepræsentation. Allerede længe forinden var tallet på de eligerede borgere dog her i Grenå gået fra 4 ned til 2 i lighed med hvad der var skik i de fleste købstæder.

2. afsnit 19. århundrede

A. Tiden 1800-1850

Rådhuset på Torvet fra 1805

Som en smuk indledning til det 19. århundrede står opførelsen af byens gamle rådhus på Torvet, den kønne lille i empirebygning, der i langt over 100 år blev det samlende midtpunkt for rettens pleje og det borgerlige styre i Grenå.

Lige efter århundredskiftet, nemlig i 1802, havde Grenå fået en ny by- og herredsfoged i stedet for den gamle N. E. Behr, der i 45 år havde været staden en udmærket dygtig embedsmand.

Efterfølgeren blev den unge Jacob Ågård som i de næste 50 år skulle erhverve sig en lige så sikker stilling hos borgerskabet som forgængerens. Som en ny mand, der så med friske øjne på forholdene, var der adskilligt, han ønskede forandret. En af de første sager var opførelsen af et nyt rådhus. Som tidligere nævnt lå det ældste rådhus ligesom det nuværende på Torvet, men i den modsatte ende, altså ud mod Østergade imellem kirkens nordøstre hjørne og Østergades begyndelse. Ågård skriver derom, at bygningen er yderst forfalden og til vanzir for byen, - desuden er arresterne ikke sikre for arrestanternes udbrud. Sammen med de fire eligerede borgere, der dengang udgjorde borgerskabets hele repræsentation i bystyret gjorde han derfor forbedringer til at skaffe byen et nyt rådhus. Man ønskede ikke straks at nedrive det gamle og måtte derfor se sig om efter en ny byggegrund. Vestligst på Torvet, lige op mod Lillegade lå en stor gammel gård som tilhørte købmand Chr. Holm. Det var det eneste sted, som egnede sig til at bygge et rådhus på, skrev byfoged Ågård til amtmanden. Og da Holm sad i økonomiske vanskeligheder og gården få år efter stilledes til auktion, købte byfogeden på byens vegne gården for 350 rdl. plus omkostninger.

Jacob Ågård f. 12. september 1777, d 15. september 1852. By- og Herredsfoged i Grenå 1802-52.

Rådhusets opførelse

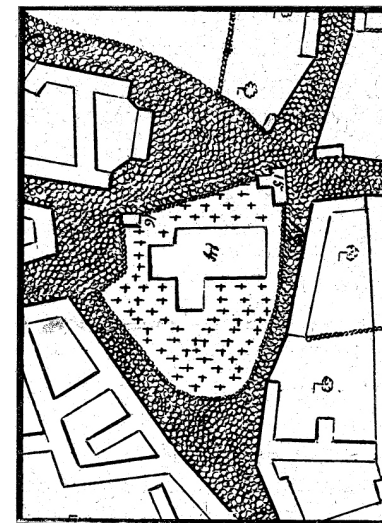
Man indgik til kongen med andragende om af den kgl. kasse at få et lån på 5000 rdl. til opførelse af et nyt råd- og arresthus og ved kgl. resolution af 3. august 1804 blev dette lån allernådlgst tilsagt. 4. januar 1805 indsendte Ågård til amtet. 1) Tegning til et nyt rådhus. 2) overslag over omkostningerne, der var beregnet tul 5153 rdl; 4 mark 14 sk og 3) Købekontrakt på den omtalte gård. Formodentlig er opførelsen begyndt straks. Bygmesteren var Just Møller, der var en ny mand i Grenå. Om det er ham selv, der har tegnet rådhuset kan jeg ikke vide bestemt da jeg ikke har kunnet finde tegningerne. Men kunstforstandige folk siger at stilen i rådhuset minder om de bygninger, som ved kgl. foranstaltning opførtes til bolig for rytterobersterne på de kongelige ryttergodser. Ligeledes er det åbenbart, at f.eks. Søndremøllegården er nær beslægtet dermed og rimeligvis opført af samme bygmester.

Rådhuset kom til at bære byens våhen og årstallet 1805. Imidlertid varede det et par år, inden det blev fuldført. Endnu i maj 1807, da de sidste 1000 rdl. udbetaltes af lånet af den kgl. kasse, nævnes i panteobligationen, at bygningen endnu er under arbejde. Just Møller døde 10. februar 1808, og det sidste af byggesummen udbetaltes til enken i bygmesteren har således ikke oplevet at se sit værk helt fuldført, men er død forinden.

Udseende og indretning

Det nye rådhus var i 2 etager ligesom det gamle, men facaden's længde var 36 al. Det var altså omtrent dobbelt så stort som det forrige. I nederste etage var der efter byfogedens beskrivelse 6 gode, sunde, lyse og sikre arrester samt et værelse og et køkken til arrestforvareren. Navnlig ordet sikre er godt, thi fra den gamle arrestkælder var det flere gange sket, at fangerne var brudt ud. Det kom forresten også til at passere adskillige gange i det nye hus. Det er også værd at mærke sig, at arrestforvarerens kejllighed bestod af 1 værelse med køkken. Det var ikke overvældende, men lige så meget som adskillige mennesker i Grenå måtte nøjes med den gang.

I øverste etage var en rummelig (!) sal, et værelse til de eligerede mænds forsamling, et rummeligt værelse til Grenå bytings og Nørreherreds

Udsnit af Storms Kort fra 1799. 14 er kirken, 15 Gamle rådhus, 16 sprøjtehuset. Bygningen lige over for nr. 16 er den købmansgård, som blev købt og nedrevet, og hvor det nye rådhus byggedes.

Grenå Bådhus, opført 1805. (Foto 1944).

ret, et arkivkammer og desuden et par småkamre, hvoraf det ene benyttedes til den del af borgervæbningens armaturers bevarelse som af byen er anskaffet. Byggesummen blev i alt ca 5.164 rdl., altså lige præcis hvad overslaget lød på. Dertil kom byggegrunden som ved auktionen var købt for 350 rdl.

Rådhusalen var til at begynde med slet ikke samlingssted for byens styrelse. Det var jo også ganske unødvendigt at benytte en sal dertil, da den kun bestod af 3 mand, byfogeden og de eligere borgere, først 4 i tal, men allerede u begyndelsen af århundredet kun 2. Derimod var rådhusalen i de nærmest påfølgende halvhundrede år byens eneste offentlige sal. Foruden som festsal ved officielle lejligheder brugtes den til bolgerskabets baller og selskabeligheder. I den fandt spisninger og dilettantkomedier sted. I den holdtes velgørenhedsfester og basarer. Og de ærværdige mure har så mangen en gang ved det spæde lys fra de blafrende vokskerter eller tællelys set blomsten af borgerskabet samlet i et festligt lag. Alt imens vægterne med kabus på hovedet og med molgenstjerne i hånden således som den endnu ses på byens museum nede på Torvet, holdt øje med, at de jævne borgere som i måbende undren, så op mod de oplyste rådstueruder holdt sig i tilbørlig afstand. Når så spisningen var forbi og madam Bagesens udmærkede retter var vederfaredes retfærdighed faldt der altid bagefter en bid af til vægterne.

I rådhusalen holdtes efter Napoleonskrigenes afslutning en større højtidelighed, hvor man mindedes de under krigen faldne, og hvis indtægt gik til bedste for de faldnes efterladte. I rådhusalen fejrede borgerskabet i 1852 byfoged Ågård ved hans 50-års embedsjubilæum. Fra rådhusalens vinduer gav den efterfølgende byfoged G. Nyeberg i 1864 borgerskabet

den tunge meddelelse om forholdsreglerne ved byens besættelse af tyskerne.

Nede i rådhusgården var der gymnastikplads for skoledrengene. Skolen lå den gang hvor nu købmand Ehremeich bor og var altså rådhusets nærmeste nabo. Når der kom beridere til byen og gav forestilling, opstilledes teltene i rådhusgården. Det samme gjaldt menagerier og karrusel. Og når linedansere optrådte og det folegik altid den gang i det fri, så spændtes tovet fra kirketårnet over til arrestgården, senere over til købmand Jacob Møllers købmandsgård på hjørnet af Storegade.

Engang sidst i 50'erne opførte byens matador og daværende førstemand J. N. Winding en stor sal i forbindelse med Gæstgivergården på Storegade, som han var ejer af. Det er den nuværende præstegård. I slutningen af 50'erne byggede samme Winding Hotel Dagmar. Også Skandinavien omlavedes og skiftede navn ved den tid. Begge disse hoteller havde festsal. Fra slutningen af 50'erne var derfor selvfølgelig alle fester, baller og slige fornøjelige sammenkomster forlagt fra den alt for lille rådhusal og til et af disse 3 steder.

En selvstændig arrestbygning

opførtes i 1879 nord for rådhuset og arrestkamrene fjernedes fra dette. Der ved blev der plads til en ordentlig lejlighed for arrestforvareren og til et lokale til, forligskommissionen. Salen foroven var forlængst taget i brug

Rådhusalen, som formentlig Indrettedes i 1838, da de eligerede borgere ophævedes og afløstes af en virkelig borgerrepræsentation. (Foto 1936).

til byrådssal, medens den mere muntre del af byens liv som lige nævnt var blevet forlagt til Gæstgivergårdens Sal på Storegade.

I over et århundrede har rådhuset, dette borgernes hus, været det samlede midtpunkt for byens offentlige liv, for kommunens styrelse og administration for lov og ret, for politi og domstol. Retsreformen af 11. april 1916, som skilte domsmagten fra politiet og fra den kommunale administration, havde nær givet anledning til at der var sket forandringer i rådhusets ydre. Det hindredes dog ved at der indrettedes en særlig kommunal administrationsbygning og en særlig politistation.

Endelig opførtes i 1936 på Nytorv en ny administrationsbygning, i realiteten et nyt rådhus. Derhen forlagdes byrådets forhandlinger og hele den kommunale administration således, at rådhuset på Torvet siden den tid har været forbeholdt retsplejen og domsmagten. Den tidligere byrådssal som nu står tom har bl. a. været benyttet til en række Maleriudstillinger.

Torvets omdannelse

Foruden det nye rådhus opførelse skete der også i løbet af den næste menneskealder flere forandringer på Torvet. Det må nævnes at den gamle kirkegård ved kirken fra 1822 ophørte med at være begravesplads og en årrække senere delvis sløedes og planeredes. Allerede i 1805 udkom en kgl. forordning om, at alle købstadkirker, hvis de ikke allerede havde kirkegård uden for byen i løbet af to år skulle erhverve plads til en sådan. Så kom krigsårene, pengekrise og meget andet ondt, og først i 1822 var den nye kirkegård uden for byens Nørreport anlagt og rede til at tages i brug. Fra den tid ophørte al begravelse på Torvet. Ja en del af det i det sidste halve år forinden begravede lig blev endogså opgiavet og kisterne ført ud på den nye kirkegård hvilket klart fremgår af begravelsesprotokollen. Ikke længe efter blev det lille tarvelige sprøjtehus nedbrudt, som byen havde ladet opføre i kirkegårdens nordvestlige hjørne i året 1756. Men da byen ikke selv ejede et egnet sted blev sprøjterne og andet materiel foreløbig hensat i et lejet lokale i et privat hus i byens udkant.

Den anden bygning i kirkegårdens modsatte hjørne det gamle rådhus, blev derimod foreløbig liggende og benyttedes til materialhus m.m. Det var meget gammelt og meget forfaldent. Som et træk der tydeligt viser dette kan anføres at bygningen ikke engang indlemmedes under bankhæftelsen som alle andre respektable bygninger, da den nye nationalbank oprettedes efter statsbankerotten i 1813. Imidlertid blev man ked af at have dette gamle forfaldne hus liggende i byens midtpunkt og ønskede det nedrevet.

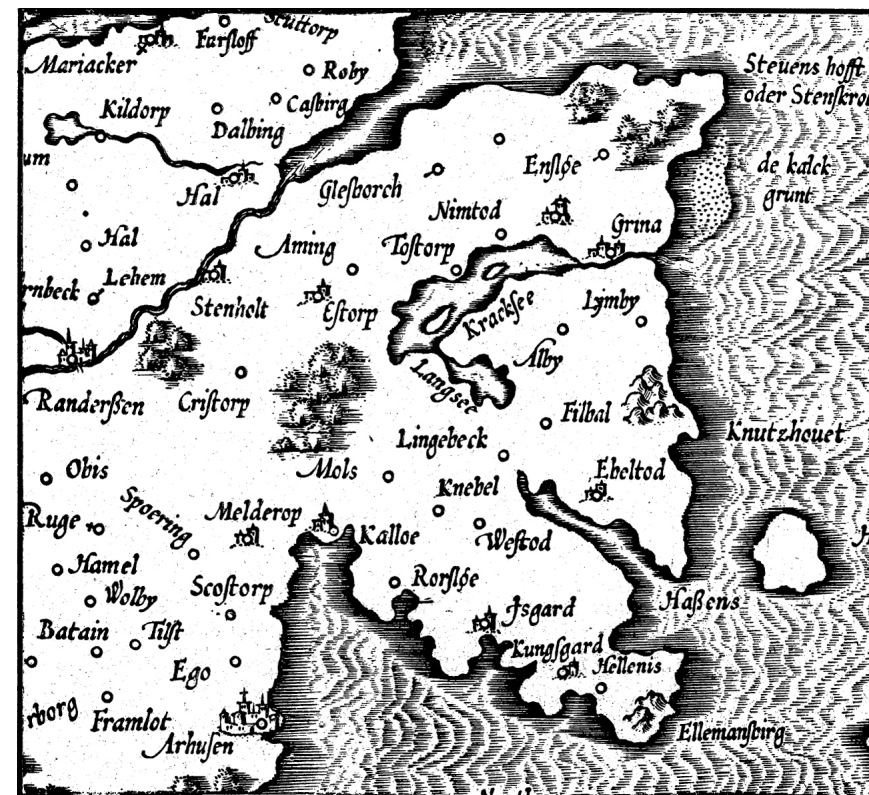
Om disse to ting: Opførelse af et nyt sprøjtehus i byens midtpunkt og nedbrydelse af det gamle rådhus skrev byfoged Ågård i 1833 en udførlig fremstilling til amtmanden. Han betonedede deri at det var bydende nødvendigt at få et større og mere velindrettet sprøjtehus, der kunne rumme både sprøjter og brandrekvisitter og som lå på en bekvem plads. Man havde tilbud om opførelse af et sådant sprøjtehus for 300 rdl., idet murermester Marthinus havde tilbudt at udføre arbejdet for denne sum, når han måtte nedbryde det gamle rådhus og benytte materialerne derfra. Byfogeden henstillede denne sag til amtets godkendelse. Han tilføjede, at det nye sprøjtehus agtedes opført i lige linie med det nye rådhus tæt østen for dette, således at der kun var en smal gyde imellem dem. Bygningen ville efter byfogedens mening blive til Zir for byens torv.

Amtet godkendte begge forslag. Umiddelbart herefter blev det gamle rådhus nedbrudt og genopført som et sprøjtehus og som nærmeste nabo

Udsnit af P. J. Hjorts bykort fra 1822. Kortet må være kopi af ældre kort, eftersom det nye rådhus fra 1805 ikke er indtegnet derpå. Originalen i kgl. Bibliotek.

mod øst til det i 1805 opførte nye rådhus. Denne bygning stod færdig 12. marts. Herom skriver byfoged Behr til amtmanden under 1834, at det sprøjtehus, som byen så højliggen trængte til, nu er opført aldeles efter den tegning og det overslag, som i sin tid var approberet af amtmanden, og som

Gammel kort over Djursland. Udsnit af kortet over Midtjylland i J. Hondius' franske udgave af Mercators Atlas. 1633.

denne selv ved nærværelse her i byen har taget i øjesyn og erfaret, at det ikke blot svarer til sin bestemmelse, men endog er til zirr for byen.

Kort efter at det ældste rådhus var nedbrudt og genopført i mindre skikkelse som sprøjtehus må pladsen nord for kirken, altså et stykke af den gamle kirkegård, være blevet ryddeliggjort planeret og udlagt til torv. Jeg har ikke set det direkte bekræftet, men støtter det på en oplysning i Grenå rådstueprotokol fra 23. maj 1835. Nævnte dag afholdtes nemlig en borgersamling for at tage bestemmelse om, hvorvidt der til nedbrydelse af den gamle kirkegårdsmur og opførelse af en ny i dennes sted skal lejes håndlangere til arbejdets udførelse eller disse skal udredes af de hoveripligtige indvånere. Det er altså sandsynligt at man har ønsket at inddrage det nord for kirken tilliggende jordstykke, hvor det gamle rådhus og det gamle sprøjtehus samt en del af den gamle kirkegård har ligget, og som følge deraf vil have muren bort og anbragt om den del af kirkegården, som

lå syd for kirken og var den, hvor de sidste begravelser havde fundet sted.

Det skal indrømmes, at ordlyden af borgerforsamlingens dagsorden ikke direkte beviser at det er denne omlægning, som påtænkes. Men i hvert fald må den være sket ret snart efter. Landmåler Strøvers bykort fra 50'erne viser tydeligt at kun den syd for kirken liggende del af den gamle kirkegård nu er tilbage.

Til den nævnte ombygning af kirkegårdsmuren i 1835 knytter sig et lille kuriosum. De tilstedeværende ved borgersamlingen ville ikke anerkende hoveripligden, men udtalte at vel havde byens borgere og indvånere før forrettet hoveri til kirken på grund af, at den ej havde indtægter til at bestri- de udgifterne med ved forehavende reparationer. Men da de forment, at denne grund nu var ophørt ved det, at kirken havde fået en større indtægt af tienderne, end før var tilfældet, så troede de dem ikke pligtige til at forrette hoveri til kirken eller kirkegårdens reparation. Skulle det imod forventning fra vedkommende blive tilkendegivet, at byens indvånere var pligtige at udrede det foranmeldte hoveri, så erklærede de, at der måtte lejes håndlangere, og de dermed forbundne udgifter lignedes på de hoveripligt.

Krigen 1807-14

Spaniolerne i Grenå. - Englænderne på Anholt

Englænderkrigen i begyndelsen af forrige århundrede som indledes ved Københavns bombardement i september 1807, og som først endte i 1814 efter Napoleons nederlag og tilfangetagelse mærkedes også i ikke ringe grad her i Randers amt og i Grenå. Som følge af, at Danmark var Napoleons forbundsfælle, sendte kejseren først på året 1808 en franskspansk hær herop under ledelse af general Bernadotte, der senere blev Sveriges konge og den spanske general la Romana. Det var nærmest spanierne, eller som man den gang sagde, spaniolere der kom her til Djursland. I halvøens østlige del var det kavalleriregimenterne Algarbe og El Rey, som indkvarteredes.

Til Grenå kom de spanske tropper 23. april 1808 med fuld musik af horn og piber, trommer og pauker. En længst afdød gammel Grenå borger Jørgen Glarmester, som selv var dreng den gang, har givet en malerisk skil-

Jernstøbergården på Grenå Torv(1927), som lå, hvor nu Grenåhus ligger. Den ejedes og beboedes under krigen 1807-14 af generalmajor v. Telleqvist, der - var øverstkommanderende i Jylland.

dring af de fremmede: Spaniolerne var velvoksne, slanke folk med ildfulde, mørke ansigter. Hestfolkene var iført knæbenklæder, lyseblå uldstrømper, sko _ og gamascher. Deres våben var pistoler og en lang pallask. De havde som regel en klædeskappe over venstre skulder, medens den højre arm var fri. Regimentets heste var alle smukke, sorte hingste, men ikke særlig store. Fodfolkene var grenaderer i hvide uniformer og bevæbnet med musket og sabel.

Til en begyndelse var befolkningen bange for de fremmede, men frygten forsvandt snart. De betalte, hvad de fik, og var som regel godmodige. Især var de glade ved børn. Men det kneb med at tilfredsstille dem med maden. Navnlig kunne de ikke fordrage øllebrød, som den gang var en meget almindelig morgenspise. Men spaniolerne der var vant til et mildere klima, tålte ikke ret godt det mere barske vejrlig her, og der var megen sygdom mellem dem. Spaniolerne førte brugen af cigarer og cigaretter med sig til Danmark. Tidligere havde man her i landet kun brugt pipe. Samtidig med de spanske tropper var der her i Grenå indkvarteret en afdeling jydsk infanterister og dragoner.

Ja endog den øverstbefalende over hele Jylland, generalmajor Carl v. Telleqvist, boede her og ejede en række år selv en grund på Torvet, det senere jernstøberi, hvor nu Grenåhus ligger. Der var i byen flere depoter og et militærsygehus med krankenwärtere o.s v. Aftenstjernen som tilhørte købmand Hans Broge, der selv havde sin ejendom og bolig skrås over for,

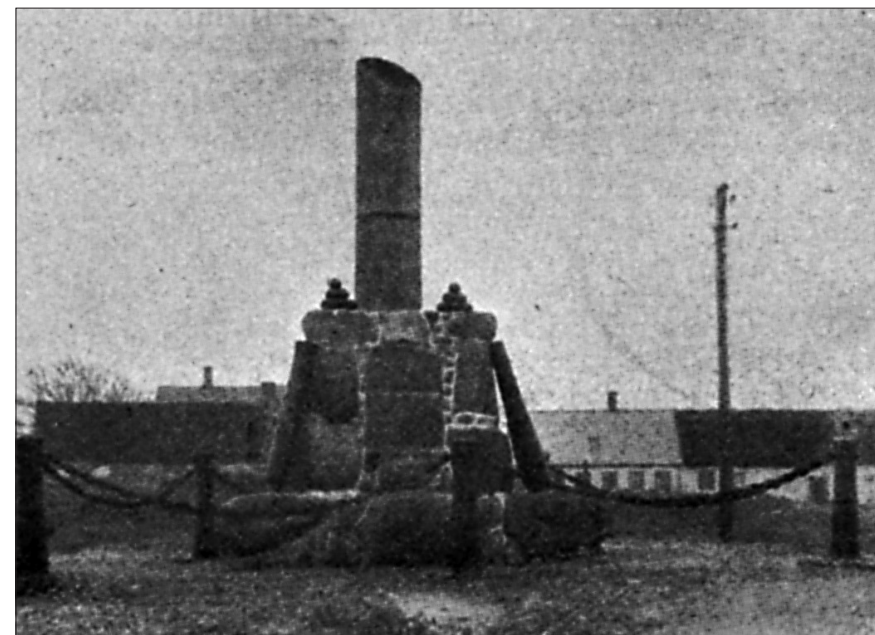
Den tidligere toldbod ved Grenå Havn. Den var sikkert bygget som kaserne under englænderkrigen. Den nævnes ved brandtaksationen i 1814 som nyopført og er nu overladt til toldvæsenet.

var under hele krigen rekvireret til kongens tjeneste. Og ligesom generalen selv, således købte eller lejede mange af de højere officerer gårde i Grenå og blev boende her under hele krigen, ja, flere af dem endda. mange år derefter. Hvad der især talte til, var 800 mand, som hørte til kanonbådsflotilien, der havde station ved Grenå Havn. Tæt ved stranden var opført et par skanser med kanoner. En rest af et af disse batterier, findes endnu inde bag ejendommene Strandgade nr. 18-20. Der byggedes ved havnen en kaserne til bolig for en del af flotillens mandskab. Den overdroges efter krigens slutning til toldvæsenet og er, så vidt det er muligt at skønne. den smukke, gamle toldbygning nord for vejen.

Premierløjtnant Falsen havde ledelsen af sømagten, og under hans anførelse forefaldt der i Kattegat ikke langt fra kysten træfninger med engelske skibe. Det var også fra Grenå Strand og bugten nord derfor, at det meget omtalte

Landgangsforsøg imod Anholt

fandt sted. Englænderne havde indtaget Øen. Det var en stor ulempe for danskerne, fordi fjenden derfra skadede landets mellemrigshandel. Kong Frederik VI sendte derfor i februar 1811 en egenhændig skrivelse til ge-

Mindesmærket på Anholt for de ved angrebet i marts 1811 faldne danskere. Afsløret august 1905. (Efter: H. Hjort: Englænderne på Anholt).

neral Telleqvist. I den stod, at han endelig måtte sørge for at tilbageerobre øen. 26. marts om aftenen afsejlede under major Melsteds ledelse en ro-bådsflotille på 27 små fartøjer til Anholt. Overrumplingsforsøget mislykkes imidlertid ganske. Mange af soldaterne faldt, og resten måtte atter i bådene skyndsomt trække sig tilbage. Anholt forblev under resten af krigen i englændernes besiddelse.

Længe før angrebet på Anholt havde spaniolerne forladt Grenå. Da det rygtedes, at Spanien havde gjort opsfand imod Napoleon, begyndte de spanske soldater, som lå i Danmark, at trække mod Syd. Begge de to nævnte regimenter Zamora og El Rey forlod Djursland for over Hamburg at rejse til deres hjemland. Men lige fredsslutningen i 1814 blev de store styrker til kystforsvaret ved havnen liggende i Grenå og omegn og især.

Efter krigen slutning holdtes 28 januar 1814 en fredsfest, og i slutningen af 1814 fandt der i rådhusalen en større højtidelighed sted til bedste for de i krigen qvæstede og de faldnes efterladte. Den varede flere dage. Der fremsagdes prolog, holdtes taler, opførtes små skuespil af lokale kræfter og fremstilledes tableau er med hentydninger til krigen, til de faldne og til freden.

Statsbankerotten i 1813 og i pengekrisen

Ved krigen slutning var landet i en sørgelig forfatning. Tabet af flåden og af Norge havde såret folkets følelser og kuet dets mod. I landets indre forhold så det også trist ud. Handelen var tilintetgjort. Landejendommens værdi var dalet, og ikke blot statens finanser, men nationalvelstanden i det hele var ødelagt ved krigen og den grænseløse forvirring i pengevæsenet.

Statsgælden havde ved århundredets begyndelse været 29 mill. rdl. courant. Under krigen voksede den til ca. 100 mill. rdl. Og det værste var, at da man hverken kunne gribe til nye lån eller pålægge det forarmede folk nye skatter, måtte regeringen ty til den fortvivlede udvej, at udstede seddelpenge i det uendelige. Det er et krigsfænomen som vi også i vore dage har oplevet. Det mest håndgribelige eksempel er forholdet i vort naboland mod syd efter sidste krigs afslutning 1 1918.

At det kunne ske i Danmark under krigen 1807-14, var fordi seddelbanken var kongelig og kun stod den enevældige regering til ansvar for sin styrelse. Alt som tiden gik, oversvømmedes kongeriget af en umådelig masse sedler, hvis værdi stadig sank, da der ikke var udsigt til deres indløsning. I 1812 var værdien sunket til $\frac{1}{12}$. De sørgelige følger deraf var, at staten måtte erklære sig fallit ved statsbankerotten 5. januar 1813, papirpengene blev nedsat til $\frac{1}{6}$ af deres oprindelige værdi, og der blev grundlagt en rigsbank. Regeringen havde indset at der måtte være et fast fond i bankens kælder for at give publikum tillid til at sedlerne virkelig kunne indfries. Man skaffede dette til veje ved en ny skat, den såkaldte bankhæftelse. Denne bestod af 6 % af al fast ejendoms værdi i hele landet og havde forret for al anden gæld på ejendommen. Ejerne måtte svare $6\frac{1}{2}$ % årlig rente af denne bankhæftelse for så vidt de ikke foretrak at udbetale hele bankhæftelsen straks med rede penge. De gamle pengesedler indløstes, således at der for hver 6 rdl. sedler courant blev givet 1 ny rigsbankdaler. I samme forhold blev al privatgæld samtidig nedskrevet, for så vidt den var stiftet efter 11. september 1807. Det skete dog efter en faldende skala, som tog hensyn til de synkende kurser under hvilke gælden var stiftet. Al gæld ældre end 11. september 1807 omregnedes til fuld værdi. .

Men man forsømte at give banken en selvstændig bestyrelse, uafhængig af staten, således at regeringen endnu kunne falde for fristelsen til at forgribe sig på bankens fond, når den manglede penge i statskassen. Dette blev faktisk tilfældet i krigsåret 1813, da regeringen blev tvunget til at kaste 15 mill. rdl., som skulle have været reserve, ud på markedet. Forholdene var nu

så fortvivlede, at finansminister Schimmellmann, der selv havde sin store del af ansvaret for ulykken, i sin håbløshed udbrød: Der må skaffes hurtig hjælp, lyset brænder i begge ender. Samme år fik han sin afsked. Men i den følgende tid sank rigsbanksedlerne stadig i værdi, så at de i 1814 kun var $\frac{1}{25}$ værd af deres pålydende de, gamle kurantsedler, altså endnu 6 gange mindre eller $\frac{1}{150}$. Hvis ikke freden var kommet, ville en ny statsbankerot med store nedskrivninger have været uundgåelig. Nu bedredes tilstanden efterhånden, men helt sikredes pengevæsenets tilstand dog først ved en ny ændring af banken.

Nationalbanken

4. juni 1818 skete den afgørende forandring, at den hidtil kongelige bank omdannedes til privat under det nye navn Nationalbanken, og dens bestyrelse blev ganske uafhængig af regeringen. Trods de mange byrder som hvilede på den, nåede den dog så vidt, at dens sedler i 1835 stod i pari, og 10 år senere så den sig i stand til at indløse dem i sølv, når det forlangtes. Statsgælden steg i en række af år, efter at regeringen havde mistet den støtte, som banken havde været for den, og det var først fra 1835, da gælden havde nået en højde af 130 mill. rdl., at den igen begyndte at synke.

Under de dårlige tider var det først og fremmest det større landbrug, det gik ud over. Bønderne var vant til ringe kår og forstod bedre at sætte tæring efter næring, derfor slap de gennemgående nådigere gennem krisen. Men den nye proprietærstand, der bestod af folk fra byerne, som havde tjent sig store formuer i den gunstige handelsperiode og havde købt gårde for deres opsparede penge, blev ramt meget hårdt. Mange landmænd gik fra deres gårde, og statskassen måtte overtage en mængde godser for skatterestancer skønt den gjorde alt for at hjælpe.

Endnu hårdere end landbruget blev bybefolkningen ramt. Handelshusene ruineres i mængde, og hovedstaden, der endnu ikke var kommet over det stød, som bombardementet i 1807 forvoldte, mistede sin hovedindflydelse over Provinsen. Dens havn stod tom, pakhusene var ledige, og den blomstrende transithandel, som krigen havde skabt, imens vi endnu - før 1807 - var neutrale, gik tabt, da vi selv kom ind i krigen, og vendte aldrig mere tilbage. Men da provinskøbstæderne kom fri af Københavns overvælde, kom de i stedet under de hamburgske storkøbmænd, hvis probenreutere oveisvømmede landet. Det var umuligt for en større købmand i Jylland at drive forretning, hvis han ikke havde kredit i Hamburg. Fra vest kom en strøm af engelske industrivarer og umuliggjorde ved deres billighed al hjemlig fabrikation. Følgen blev stilstand i land og i by.

Det er ikke let at forestille sig den daglige nød og kummer i næsten alle hjem, som ligger gemt bag disse tørre tal og almindelige oplysninger. Men der gemtes i en menneskealder, derefter i mange familier mørke minder om den armod, hvori de den gang levede, den bekymring for det daglige brød, som selv børnene blev indviet i. _

Især var det strengt for alle fastlønnede embedsmænd og alle arbejdere,

der måtte tage papirspenge efter deres navnevældi eller i hvert fald efter deres officielle kurser som fuld betaling af de offentlige kasser, medens de selv måtte købe alt efter de virkelige priser. Når man gav 500 rdl. for et par i støvler og 30 rdl. for et pund kaffe, så strakte selv en års løn på 2000 rdl. ikke ret langt. Der var tider af året 1813, da en tønne rug kostede mere end en underofficer fik i løn for et helt år.

Bønderne havde det i selve krigsårene bedre end byboerne fordi priserne på kød og korn var så svimlende høje. Men få år efter nåede fattigdommen også ud blandt dem og blev omkring 1819 så grænseløs, at man kunne købe en stor gård med påhvilende skatterestancer for 5 rdl.

Grenå under krisen

Efter dette almindelige overblik over perioden, hvis udarbejdelse i hovedsagen er bygget på trykte værker, vil vi se på krigs- og krisetidens virkninger her i Grenå. De mest pålidelige oplysninger, man nu, så lang tid derefter, kan få, findes i skøde- og panteprotokollerne. Billedet, som de giver, tegner sig ikke slet så sort som mange andre steder i landet. Men det er ganske tydeligt, at der er flere konkurser og udlægsforretninger, flere tvangsauktioner og pantsættelser end i normale tider. Mange af de gamle købmandsgårde var allerede inden 1807 af krigen uvedkommende årsager solgt eller udlejet til privatboligen. Under krigen blev de for en stor del udlejet eller solgt til nogle af de mange indkvarterede højere militære embedsmænd eller direkte rekvireret til kongens tjeneste, altså simpelt hen, overtaget eller lejet til militært brug.

Ejendomspriserne viser i Grenå de samme svingninger som over det hele land. Men også på det omlåde må det siges, at forholdene her i byen ikke var nær så forfærdende som på mange andre steder. Navnlig ikke som ved omegnens store herregårde, hvoraf mange måtte sælges ved tvangsauktion, dels for almindelig gæld dels for resterende kgl. skatter. Det mest nærliggende eksempler herpå er Katholm og Benzons. Som eksempel på ejendomspriserens svingning anfører jeg en af de endnu eksisterende gårde nemlig

Aftenstjernen

Lillegade nr. 9. I 1797 solgtes den ved dødsboauktion efter købmand Søren Maus enke. Den var brandassureret for 2260 rdl., Vurderet til værdi i handel og vandel 1000 rdl., men solgtes ved dødsboauktionen for kun 750 bdl. I 1810 solgtes den for 2000 rdl. Man mærker, at ejendomspriserne allerede er noget stigende og pengenes købeevne synkende. 20. marts 1814 den allerværste-krisetid solgtes den for 30.000 rdl. dansk kurani (omskrevet til 5.000 rdl. navne værdi) til en af krisetidens spekulanter købmand Niels Kiersgård. Han udbetalte et lille afdrag på købesummen, men fik ikke skøde på gården, kun købekontrakt. Jo længere der gik, desto vanskeligere blev det for ham at skaffe købesummen til veje. Han har mange andre for-

Aftemstjernen, Lillegade nr. 39 genopført efter branden 1751. Her var under englænderkrigen 1807-14 hovedkvarter for de indkvarterede styrker.

retninger løbende. Omsider i 1818 indgik han på et forlig med sælgerne. Der står deri bl.a.: ... Da det formedelst pengenes forbedring og priserne deraf fulgte betydelige nedsættelse på faste ejendomme fra min, Niels Kiersgårds side er umuligt at opfylde de forpligtelser, jeg ved bemeldte min købekontrakt har pådraget mig, så indvilger jeg i, at hr. kammerråd Lannig som sælger af den omhandlede gård hvis værdi efter den stand, som den i øjeblikket er i, og med hensyn til rigsbanksedleznens tiltagende forbedz ej kan anslås højere end til 2000 rdl. navne værdi igen modtager samme gård imod at renoncere på opfyldelsen af de forpligtelser og præstationer, som jeg i nævnte kontrakt har bundet mig til ...

Vi er altså her nået til det tidspunkt, da pengenes værdi er stigende og de til krigspriser købte ejendommers værdi er stærkt faldende. Ved næste salg af Aftemstjernen, som fandt sted i 1827, solgtes den efter 2 forgæves auktioner. Ved den tredje for 500 rdl. sedler. Køberen var H. L. Reininghaus, en

Lübckkerkøbmand der for sine under krigen tjente penge havde købt Katholm, men måttet gå derfra og stille gården til kreditorernes disposition. Jeg anfører et andet eksempel.

Gården nr. 13 på Storegade

(nu S. H. Bager) solgtes ved dødsboauktionen 23. januar 1811 til leutnant, adjutant Mogens Langhoff for købesum 1082 rdl. 22. november 1813 solgte Langhoff den til en anden af de heri Grenå stationerede højere militærpersoner, proviantforvalter ved Grenå Robådsflotille Carl Gotfred Bayer for 40.000 rdl. dansk kurant omskrevet til $6666\frac{2}{3}$ rdl. navne værdi. Også her må handelen gå tilbage, ved at Bayer 2. juli 1814 betaler et vist beløb til Langhoff og derved løses fra sine forpligtelser. Samme efterår solgtes gården igen. Denne gang til købmand Jens Kiersgård i Århus, broder til den tidligere nævnte Niels Kiersgård og ligesom denne en af krigstidens spekulanter. Købesummen er nu 3750 rdl. navne værdi. Endelig solgtes den 29. september 1817 til en solid lokal købmand Niels Arentzen. Dens taksationsværdi er da 1240 rdl. S. V.

Som det gik med ejendommenes priser således også med markjoldenes agre på Grenå Mark, som før krigen betaltes med 10 á 12 rdl. pr. skæppe land solgtes i årene ved 1813 for 50 rdl. pr. skæppe land. Kornprisen steg det til mangedobbelte og andre varer i forhold dertil. I 1815 leverede den før omtalte købmand Niels Kiersgård 89 favne bøgeklov til et firma i Ålborg til en Pris af 13 rdl. 2 mark N. V. pr. favn.

Klædefabrik og væveri

Samme Niels Kiersgård anlagde sammen med den konstituerede byfoged, herredsfuldmægtig Harboe en væve- og klædefabrik på Østergade udenfor Grenå østre Port, altså på en drund tæt øst for nuværende snedkermester Bendixens ejendom Som leder antoges en klædefabriquem Søren Andersen. En lille fabriksbygning opførtes, hvor der både var en mindre lejlighed til lederen og soveplads til arbejderne. Foretagendet blev en skuffelse som så mange af krigens spekulationsforetagender. Fabrikken måtte snart indstille virksomheden. Allerede ved brandtaksationen i 1817 står der at, da virksomheden ikke kunne bestå, er bygningen nu ganske nedbrudt og slettet af brandforsikringen.

Herregårdene

Så endelig et par ord om de to nævnte store Herregårde Bazon og Katholm, som begge endte med at blive overtaget af staten for resterende skatter. Katholm solgtes af den sidste Rosenørn i 1802 til Jens Jørgensen, mangeårig forpagter på Rosenholm for 127.000 rdl. I de vanskelige tider, netop i selve det forbandede pengeår solgte Jørgensen godset til den førnævnte Lübckkerkøbmand Helman Leopold Reinighaus for 210.000 rdl sølv. Denne for-måede ikke at klare udgifterne Ja, fik ikke engang endeligt skøde på gården. Ved opbudsauktion i 1818 måtte Jørgensen med stort tab overtage det hele igen. Skødet udstedtes dog til hans søn Niels Jørgensen og hans svigersøn Jacob Berg Secher. De to nye ejere, der i enhver henseende var dygtige og

energiske folk, foretog omfattende forbedringer af driften; navnlig mergling i stor stil. Men deres anstrengelser for at holde ud i de forfærdelige vanskelige tider med de synkende kornpriser mislykkedes. De måtte opgive kampen, skønt alle erkendte, at de havde gjort deres yderste. Ved auktionen 1323 blev den kgl. kasse højstbydende med 32.000 rdl. sølv. Samme år kom staten på samme måde i besiddelse af Scheel (Benzon), Skærvad, Skærsø, og lidt senere Mejlgård, Ørbækgård, Løvenholm, Stenalt og Kalø.

For Benzons vedkommende var forholdet lidt anderledes end ved Katholm. Den sidste ejer grev Jørgen Scheel der tillige var ejer af Gl. Estrup og flere andre store godser, var en yderst slet økonom og havde ingen modstandskraft overfor den hårde tid, som brød ind over landet. Ved kgl. bevilling af 26. april 1812 udstedtes proclama i os elskelige kammelerherre Jørgen Greves Seheels bo. I sin pengenød lod grev Seheel i 1814 holde auktion over det kostbare indbo og senere i 1818 over det særdeles værdifulde bibliotek, der omfattede 11.600 numre med bøger og 1000 numre med manuskripter Kobberstik, Atlas o.s.v. I 1823 kom den længe forudsete latastrove statskassen lod grevskabet stille til auktion for skatterestaneer og overtog det selv. Af alle sine store godser beholdt Jørgen Scheel kun Gl. Estrup tilbage.

Maksimalpriser

En mængde af de foranstaltninger som regeringen foretog under de fortvivlede forhold i tiden før og efter 1813 bringer både 1ste og 2de verdenskrigs tilstande i levende erindring. Der nedsattes kommissioner, som skulle sørge for forsyninger og forhindre prisopskruning. Statsindkøb af varer, deres udlevering til nedsat betaling og maksimalpriser var de væsentligste hjælpemidler. I særlige udsalg, som myndighederne indrettede, kunne småfolk for en pris, som lå under den almindelige detail handels, købe brød, smør, kød og lys. Skønt det var lidet behageligt i lange tider og i al slags vejr at stå i række foran butikkerne, klagedes der over, at også bemidlede drog fordel deraf. Avnlig mod bagere og slagtere førtes der en forgæves kamp.

Grenå Rådstueprotokol for årene omkring 1813 giver et levende bevis på rigtigheden af ovenstående almindelige beskrivelse for landet som helhed. I følge kanceliskrivelse var der nedsat en komité, bestående af den konstituerede byfoged Harboe og 4 af byens gode mænd: Apoteker Dahl, købmand Amdi Kruse, bødker Johan Hansen og skomager Jens Møller. De skulle fastsætte maksimalpriser på de almindligste forbrugsvarer samt arbejds lønnen. Hver måned skulle de afholde nyt møde og på grundlag af købmændenes indberetninger undersøge, om der var nogen af priserne, som burde forandres. Hovedlisten, som affattedes 9. maj 1813 omfatter ikke mindre end 150 poster, som er ordnet alfabetisk. Jeg anfører nogle ganske få af dem.

Prisliste for Grenå 9. marts 1813

	Rdl.	Mrk.	Sk.
1 tylt (12 Stk.) Brædder (12 fods).....	6		
1 pund mel.....	10		
1 pund kaffe	1		
1 pund sukker.....	1	1	8
1 pund kanel.....		1	
1 skp. ærter.....	2		
1 pot fløde			12
1 pund honning		3	
1 pund hvedemel		1	8
1 pund jern til gjorde.....		1	
1 brev knappenåle		1	
1 pund lys.....	2		6
1 pot mjød	2		
2 pot mælk.....			2
1 pund ost.....			8
1 bog (25 ark) skrivepapir.....		2	
1 pund peber.....		5	
1 pot rom	1	2	
1 pund sålelæder	1	1	
1 skp. lüneborger salt		5	6
100 4 tommers søm.....		3	
1 td. stenkul.....	5		
1 pund smør.....		1	14
1 pund tobak.....		1	10
1 pund hollandsk tobak	1		
1 pot øl			4
Forarbejdede varer:			
Bagere			
1 pund blød brød af rugmel.....			6
1 skp. rugmel (eller 50 pund) at bage til brød.....			6
Rebslagere			
1 pund reb		4	
1 pund sejl garn.....	1		
Skomagere			
1 par læderstøvler.....	6		
1 par mandssko	2	3	
1 par tøfler		5	

	Rdl.	Mrk.	Sk.
1 par fruentimmeisko	1		
1 par do. at forsåle.....		5	
Smede			
Beslag af 2 heste.	2	4	
1 pund forarbejdet jern.....	4		
Arbejde på egen kost pr. dag.....		4	
Skræddere			
Syløn for 1 herrekjole	1	1	
do. for 1 trøje.....		4	
do. for 1 par buxer.....		4	
Slagtere			
1 lispund oksekød (16 Pund).....	1		
1 kalvefjerding			12
Vævere			
1 al. hørgarnstøj at væve	2		
1 do. hørlærred at væve.....			8
1 do. olmerdug at væve	1		8
Daglejere			
Dagløn med kost pr. dag			8
do. uden kost	2		
Snedkere, tømmere og malermestre			
Dagløn med kost pr. dag	2		
do. uden kost.....	4		

Til oplysning tjener, at 1 rdl. omregnet til nutidsmønt var 2 kr. 1 mark 33 øre og 1 skilling 2 øre. Men det virkelige begreb om prisernes højde får man jo kun ved at sammenligne dem med arbejdslønnen 2 mark på egen kost for daglejere, 4 mark for faglærte håndværkere, mestre såvel som svende.

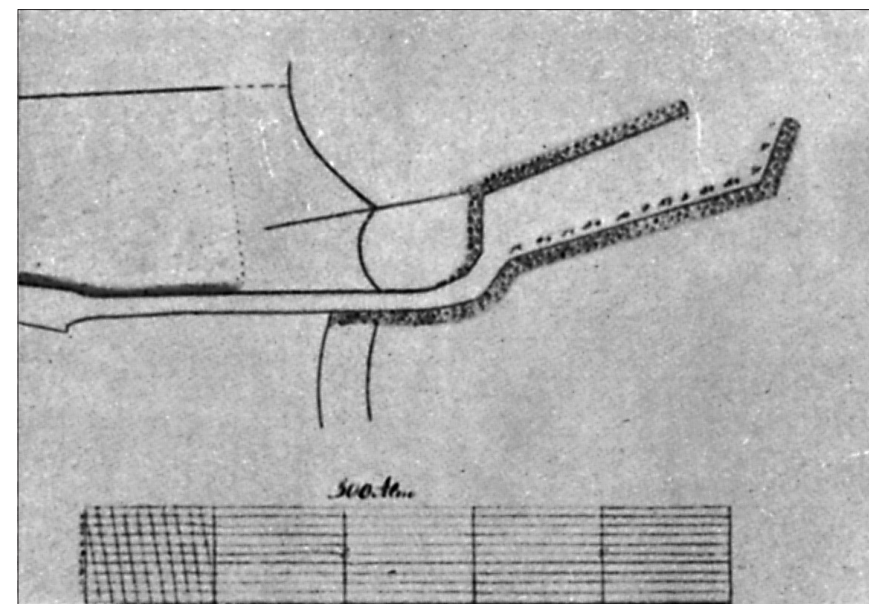
Men dengang var der også opposition og misfornøjelse med mange foranstaltninger. Ved et af de månedlige møder oplæstes en skrivelse, som var indgået fra købmændene Rasmus Bang og Rasmus Møller, to af byens allerstørste og mest ansete forretningsfolk. Komiteen fandt deres indberetning fornærmende, idet de ville påstå, at komiteen ikke var berettiget til at bestemme udsalgsprisen for andet end levnedsmidler. Desuden klagede de over, at komiteen ikke helt havde fulgt deres forslag til forrige måneds priser. Komiteen besluttede derfor at indstille denne sag til amtets nærmere resolution.

Grenås første virkelige havn i 1812

Grenå har altid været en søkøbstad og haft en havn. Men denne havn har været af en ganske anden art end det, som vi nu forstår derved. I midten af Middelalderen har havnen rimelig ligget umiddelbart syd for byen ved åens bred tæt ved Toldboden. Ved Østergade er der Ved Udgravninger fundet Bester af

:_et gammelt Bolværk. Det samme gælder ved gravninger af kælder ude i Venezuela, Brdr. Schmidts ejendomme syd for åen. Beretningerne hos Saxo og Snorre om Søslagene i Djursåen i årene 1060 og 1165 peger i samme retning.

Men efterhånden er vandstanden i åen blevet lavere og lavere, og i den ældste tid, hvilken man har virkelig efterretning, d.v.s. tiden omkring år 1600, lå havnen ude i åmundingen og bestod af et solidt pæleværk langs begge sider af denne. Her lagde skibene til. Udenfor var så til beskyttelse opført 2 moler lige ud i havet i forlængelse af åbredderne. De bestod af ege-

Den første lille havn fra 1812. Efter et lort på det kgl. Bibliotek.

træspæleværk garderet med stensætning ud, imod Kattedagat. Mange gange blev disse bolværker sønderslået af havet og siden atter istandsat. Det skete dels ved hjælp fra kongen, som regel ved tilladelse til opkrævning af visse afgifter, dels uden. En stormflod i december 1744 sønder slog Havnen så fuldstændigt at den aldrig mere kom helt til magt men tværtimod stadig forringedes. Hen mod år 1800 var den efter samstemmende beretninger så elendig, at den knap var at regne for en havn. Skibene indskrænkede sig til et par ganske små skuder, som kun med yderste besvær kom ind i den næsten helt tilsandede havn.

I 1798 udarbejdedes af tilkaldte, kyndige folk fra København en plan med tilhørende kalkulation over bygning af en virkehg havn med tilhørende dækmole som forlængelse af sydmolen. Den kalkuleredes til 15.000 rdl. Man overvejede sagen, og tiden gik. Så kom Napoleonskrigene og man fik andet at tænke på.

Først i slutningen af krigen som for Grenå havde bragt en talrig indkvartering, navnlig af mandskab til kystforsvaret ved Grenå Havn, blev den nye havn fuldført. Den afleveredes 1812 og var altså for første gang en virkelig havn der gik ud i havet med virkeligt havnebassin og med en nordre og en søndre mole på henholdsvis ca. 150 og 220 meters længde. Heraf var den søndre forlænget med en dækmole imod nord-øst til beskyttelse mod bølgerne og mod tilsanding.

Stor var glæden over denne havn, men snart kom skuffelserne. Molerne var alt for korte og havnen sandede til. Molerne måtte forlænges i 40'erne. Lidt senere, da havnen foruden handelshavn også var blevet en fiskerihavn dog i meget beskeden udstrækning, lededes åen uden om havnen. Derved hindredes dels tilførelsen af mudder, dels den stadige strøm af fersk vand, som dræbte fiskene i hyttefadene. Men havnen var og blev i lilleput format, indtil endelig i 70'erne den store udvidelse kom, der skaffede byen et havneanlæg, som var tilstrækkeligt det næste halve århundrede.

Grenaa markjorder Udskiftning i 1834-05

Så langt tilbage i tiden som det er muligt at efterforske, har Grenå by på de 3 sider haft fædrift, dels bestående af enge, dels af uopdylkede, sand- og grusholdige jorder. Disse 7 strækninger benyttedes som fællesgræsning. Mod vest og sydvest lå det egentlige Fælleskær hen imod Enslev Bakker. Det benyttedes mest tilgræsning for køer. Syd for åen lå forskellige enge: Blegdammen, Boholmen, Bisholmen, Tyreengen, Bådmandsengen, som dels ejedes af byen og udlejedes til forskellige beboere, dels var henlagt til visse embedsmænd som en del af deres løn, og endelig delvis for ganske enkeltes vedkommende var i privat eje. Disse engstrækninger benyttedes mest til høbjergning. Mod øst lå ret store, men temmelig ufrugtbare strækninger nord og syd for Strandvejen hen som fællesgræsning for får, svin og gæs. De kaldtes Østerfælledeerne eller ofte slet og ret for Strandvejen. De benyttedes i gammel tid i fællesskab med Bredstrup mænd. Om disse fælledeer og kær vil blive fortalt i en særlig artikel.

Men nord for byen strakte agerjorden sig. I Halds bog Randers Amts Beskrivelse fra 1827 omtales Grenå bys agerjorder som muldrige, formodentlig af samme årsag, som er fælles for alle købstadjorder, nemlig den stærke gjødskning. Det anføres tillige, hvad også de lokale retsprotokoller bærer tusinder af vidnesbyrd om, at denne agerjord, som (altså dels tilhørte byens private borgere, dels var beneficerede jorder, som tilhørte byfogedembedet, korgegnen, kirken, skolevæsenet, fattigvæsenet o.s.v. var. afdelt i lange smalle sirimler eller agre, som gik tværs igennem hele marken. Ordet small« er 7 m bredde, at forstå rent bogstaveligt som strimler på. De blev drevet på den måde, at der i en 10-årig periode skiftedes mellem rug, byg, ærter og vikker og havre i 6 År, og at marken derefter i 2 til 4 år lå brak eller, som skrevet står, i hvile, for en del besået med kløver. Forfatteren af Halds ovennævnte skrift mener ikke, at denne inddeling af byens bedste mark har skadelige følger, da afstanden til de længst bortliggende punkter ikke er ret stor, og da markfreden tilvejebringes ved vogtning. En omdeling af marken, således at lodderne beholdt en anden figur, ville derfor næppe gavne.

Heldigvis var det jo ikke alle, som så sådan derpå. Ved kgl. resolution af 27. juli 1833 bestemtes, at som videreførelse af en tidligere forordning om Fællesskabets Ophævelse og Jordernes Udskiftning på Landet skulle nu i købstæderne først og fremmest alle beneficerede jorder udskiftes, men tillige skulle udskiftningen ske for så mange af de øvrige lodsejere, som selv måtte ønske en udskiftning af deres jorder.

Af de 167 tdr. land, som var i byens eje, hørte til sognepræstens embede ca. 51 tdr land agerjord, beliggende på 61 forskellige steder. Til byfogedembedet 30 tdr. land på 62 steder. Til kirken 45 tdl. land på 50 steder, til skolen 11 tdr. land på 14 steder og til fattigvæsenet 11 tdr. land, beliggende på 14 forskellige ateder. For de private ejeres vedkommende gjorde sig et lignende forhold gældende. Det skulle jo synes at være indlysende, at driften af denne mængde småstrimler af jold som varierede fra nogle få skp. land og op til 1 td. land, var meget upraktisk, og at en udskiftning og sammenlægning, hvorved hver fik en eller nogle få samlede lodder, måtte være påkrævet og meget ønskelig.

Der udarbejdedes derfor af landinspektør Friis et lort over alle løbsta-dens jorder, og en amts landvæsenskommission fremkom med en plan til foreløbig at udskifte de nævnte offentlige beneficerede jorder. En sådan udskiftning kunne selvfølgelig ikke finde sted uden at berøre en del andre Jorder. Derfor indsendte en del beboere en skrivelse til rentekammeret, hvori de protesterede imod disse planer. Men rentekammeret svarede tilbage at denne udskiftning fandt sted efter udtrykkelig bestemmelse i forordningen og derfor ikke kunne frafalde. Man henstillede i den anledning som det mest formålstjenlige for alle parter, også de private ejere, at en samlet delingsplan optoges til almindelig drøftelse. Denne plan var udarbejdet således, at enhver ejer, så vidt muligt, fik den ham tilkommende jold udlagt i de samme vange, hvor de fleste af hans små meder eller klepper*) eller agre var beliggende. Ligeledes var der sørget for, at de udlagte jorder så vidt muligt, var af samme godhed som de afgivne. Angående størrelsen blev det således at den i nogen grad lettede sig efter den udlagte jords kvalitet uden dog at afvige alt for meget fra den virkelige størrelse, som småparcellerne havde haft.

Der afholdtes derefter et borgermøde på rådhuset, hvor hele kortmaterialet fremlagdes, og hvor kyndige mænd forklarede hver enkelt hvor den ham tiltænkte jord var beliggende. De allerfleste indså fordelene ved sammenlægningen og lod sig snakke til rette. Nogle få besværede sig meget over den dem tiltænkte jords kvalitet eller beliggenhed og ville ikke indgå på en mindelig ordning. Til sidst var der kun 3 tilbage, som stadig følte sig forfordelt og ikke ville tage mod fornuft. Det var købmand Arentzens enke, drejer Jørgensen og smed Kyhl. Her måtte så rentekammeret træde til og ved fornyet undersøgelse konstatere, at klagen var ubegrundet, og at delingsplanen som helhed kunne approberes.

Som følge af denne nye inddeling foretoges der i løbet af 1835 en ny hartkornsberegning for alle byens jorder, og fra dette år var altså den gamle, forældede inddeling af jorderne forbi.

Medens således markjordernes nye inddeling fandt sted i århundredets

*) Ved meder og klepper forstod man smådele af en ager, småstykker på et par skp. land.

Storegade nr. 4, 6 og 8 i 60'erne. Bygningen til venstre tilhørte prokurator Lunøe og lå, hvor nu snedker Olsens ejendom. Bygningen i midten tilhørte prokurator Hanson, her ligger nu Sparekassen. Bindingsværkbygningen til højre tilhørte karetmager B. Nielsen. Her ligger nu Fiskehallen, Sæbehuset m. m.

første tredjedel fandt der i sidste tredjedel af århundredet en nyordning sted for byens vedkommende.

Matrikuleringen i 1873

Der havde hidtil været således, at alle ejendomme i byen i retsprotokollerne benævntes efter deres brandforsikringsnumre. Disse numre begyndte fra den ældste tid Ved Sønderbro og fulgte derfra i rækkefølge gade op

og gade ned. Det havde den ulempe, at ved hver ny samlet brandtaksation medtoges de nyopførte ejendomme, som lå på hidtil ubebyggede pladser. Derved kom de efterfølgende bygninger til at rykke længere frem i talrækken og fik nye numre. Det er en selvfølge, at denne skiften af numre i protokollerne var upraktisk, idet en bygning, der f.eks. hed B. F. nr. 125 ved senere taksation kunde komme til at hedde f.eks. B. F. nr. 137.

Ved den omtaksering, som fandt sted som følge af lov af 11. februar 1863 om den kommunale beskatning i købstæderne ordnedes det således, at numrene, som grundene fik, skulle være gældende en gang for alle. Ved udparcellering skulle de enkelte parceller, som fremkom ved delingen beholde dette fælles tal, men med et vedhæftet bogstav. Hvis f.eks. matr. nr. 25 deltes i 3 parceller, fik hovedparcellen matr. nr. 25 a, næste parcel matr. nr. 25 b og tredje parcel matr. nr. 25 c. På den måde ville det vedblivende være en let sag at følge en ejendom fremad eller baglæns i tiden. Ved samme tid blev skøde- og panteprotokollerne omskrevne. Fremtidig førtes de nu efter matrikelsnummer og ikke efter ejerens navn. Det var en ganske betydelig fordel, hvad oversigt angår.

Men en sådan nyopmåling, omregning og omtegning af kortene tog selvfølgelig tid. Først i 1873 var arbejdet fuldført. Meget omsorgsfuldt gav indenrigsministeriet amterne ordre til at give købstæderne pålæg om at sørge for, at disse matrikelskort blev omhyggeligen konserverede og navnlig opbevarede på et sted, hvor de ikke udsattes for fugtighed eller anden bedærvelse. Matrikuleringen af Grenå Købstad havde medført en udgift af i alt 1.105 rdl. Deraf betalte staten i henhold til loven halvdelen, altså i ny mønt 1.105 kr., og Grenå refunderede resten.

B. Grenå i 50'erne

J. N. Windings periode - Pengekrisen m.m.

50'erne er en periode, som i adskillige henseende betegner et brud med fortiden. Grundloven og dermed den frie forfatning var kommet året før overgangen dertil. Dermed var afgørende brudt med den landsfaderlige enevælde, og de første spirer til folkestyre var kommet frem.

Den 50-årige periode indtil ca. 1850 havde i Grenå været præget af byfoged Jacob Ågård, der som ung mand begyndte sin virksomhed her i året 1802, og som afsluttede den i 1852 efter 50 års virksomhed. En højttaget, højtelsket og højtfortjent mand i Grenå Bys Historie slap dermed roret. Ved Ågårds 50 års embeds jubilæum i marts 1852 fejrede borgerskabet ham med et fakkeltog og en festlig sammenkomst med taler og sang. Ved den lejlighed blev afsunget et hyldestdigt af en lokal poet, velment, men ikke særlig velformet:

I Halvtredsindstyve År
Er du Stadens Dommer.
Det er i din sølvgrå Vår
Borgerskabet kommer
Sammen for at hilse dig
Og dig at lykønske.
Gid du leve lykkelig,
Dette er Vort Ønske.

som du leved lykkelig
Uden Bram og Salder,
Bevistheden siger dig
i din høje Alder:
Det jeg gjorde, gjorde jeg
Til mine Borgres Bedste,
Og jeg dømte rettelig
Thi [!] den svage Næste.

Slægt opstod, og Slægt forgik,
Ågård blev den samme
Milde Foged, og din Skik
I i _ Blev os til en Valle,
Som måske Vi savne Vil,-
Når Du ej erV mere.
Gid det Varer længe til
At du blandt os må være [!]

Sådan; som du er kun fåe
I hele Danmarks Rige.
Vi' kunne ikke nævne To,
HVorom man det kan sige:
På eet Sted, så mange År
Som Du, har Været Dommer;
Og der Vil hengåflere År
At Magen dertil kommer.

Hurr'a, gamle Ågård da,
Vifor dig indbringe:
Med et glad Falderalala,
Til din Lov Vi synge
Hil dig være, og igen
Hurra for dig svæve.
Gennem Luften: Vores Ven,
Jacob Ågård leve!

Den første lokale avis

overgangen til den nye tid markeredes ved, at Grenå netop i 1850 fik sin første lille, beskedne lokale avis. Dens redaktør hed Magnus Heimann. Avisen havde i sin første skikkelse kun en ganske kort tilværelse, idet den efter kun ½ års levetid måtte indgå af mangel på deltagelse allerede 30. juli 1850.

Den opstod dog atter i 1856, denne gang - trods lange og store vanskeligheder - med mere levedygtighed. Det er betegnende for den nye tid og for folkets deltagelse i landets styrelse, at en lokal avis dukkede op. Selvfølgelig havde en lille del af befolkningen også forinden den tid læst aviser, dels Københavns blade, dels og navnlig Århuus Stiftstidende eller Randers Avis. Men det var kun en snæver kreds. Nu blev det en noget større flok som gennem den lokale avis blev i stand til at følge begivenhederne ude og hjemme. For den lokalhistorisk interesserede er disse første aviser nu bagefter en i uvurderlig kilde til oplysning om, hvad der i hine tider tildrog sig i byen og optog beboernes tanker og liv.

I erhvervsmæssig henseende

var 50'erne den store brydningstid hvoi det gammeldags lavsvæsen sang på sit sidste vers. Med den frihed, som var blevet folket til del i politisk henseende, fulgte ganske naturligt også et krav om erhvervsmæssig frihed. Rigsdagen beskæftigede sig allerede tørst i 50'erne med de derhen hørende overvejelser. Men sagen var ikke let, fordi interesserne var så modstridende. Håndværkets og delvis også handelens mænd holdt på, at med næringsfriheden ville deres eksistens være truet. Der oprettedes derfor rundt i landet sammenslutningen til Værn om Standens Interesser.

Også her i Grenå oprettedes 5. februar 1854 en sådan forening, som fik navnet Grenå Håndværkerforening. Dens hovedopgave var netop varretagelse af håndværkets interesser dens ældste protokol bærer tydeligt vidnesbyrd om, at noget af det, som man der i første linie har tænkt på, er næringsforholdene. På mange måder gjorde man sig de hæderligste bestræbelser for at dæmme op imod den forestående reform af næringslovgivningen. Man gik sammen med andre byers foreninger om protestskrivelsen, og man sendte penge til Agitationsfonden i København. Men det hjalp intet. Tiden var løbet fra de gamle handels- og erhvervsforhold, og loven om næringsforhold udkom 29. december 1857. Denne lov var en ganske logisk følge og opfyldelse af juni grundloven § 88, der bestemte at, alle indskrænkninger i den fri og lige adgang til erhverv, som ikke er begrundede i det almene vel skal hæves ved lov.

Uagtet denne ret for en umiddelbar betragtning skulle synes ganske naturlig og selvindlysende, var det først nu, at den anerkendtes og lovfæstede. Lavsvæsenet havde i århundreder stået som noget selvfølgeligt både i håndværk og handel. Det var en foranstaltning som lige så vel eksisterede

for at beskytte producenterne som forbrugerne. De førstnævnte beskyttedes derved imod, at fuskere og bønhaser ikke trængte sig ind og åbnede illoyal konkurrence med prisbilligt og dårligt kram, de sidste ved at øvrigheden overvågede, at lavene ikke misbrugte deres næringsrettigheder til at skabe kunstig dyrtid, udnytte forbrugernes afhængighed af lavenes eneret o.s. v.

At den således indførte fri konkurrence såvel her som over den ganske jord i det store og hele har været til gavn for den økonomiske udvikling og for produktionen som helhed kan ikke bestrides. Begge dele har taget et ppsving, som hundrede gange har overfløjet, hvad næringsfrihedens fædre havde dømt om, således at på næsten alle forbrugsområder en fast overflod har afløst tidligere tiders mangel- og hungersperioder. Men på den anden side er disse store resultater købt på nekostning af andre værdier. Det har bl.a. medført en skælpelse af klasse modsætningen mellem fattig og rig, besiddende og ikke besiddende, således at et af de store samfundsproblemer nu er en retfærdig fordeling af storproduktionen overflødig.

Det varede dog længe, inden der kom ro over forholdene, og modstanden var forbi. I flere år var næringsloven et hyppigt tilbagevendende emne i håndværkerforeningens forhandlinger. Rigsdagsvalget i 1861 bar også bræg deraf, idet kredsens folketingsmand lærer Kraiberg, kasseledes bl.a. fordi han på næringslovgivningens omlåde havde anskuelser som ikke deltes af Grenå bys borgerskab.

Hvad handelslivet angår kan nævnes, at i 50'erne fremstod her i Grenå to købmænd, som hver på sin måde fik stor betydning for byens udvikling og blev forgrundsfigurer på handelens område, J. N. Winding og C. J. Momme. Den førstnævnte nåede i en kortvarig, 10-ålig periode at sætte den i undrende by på den anden ende og endte med en dundrende fallit. Momme arbejdede sig ved megen og påpasselighed mere jævnt op og vedblev i en menneskealder at præge byens handelsliv og være dets førende skikkelse. Om Winding vil blive fortalt en smule biografiske oplysninger under Handelskrisen. Her skal meddeles nogle biografiske oplysninger om

Niels Chr. Johansen Momme

Han var født 12. juni 1831 i en landsby i nærheden af Randers. Forældrene sad i små kår. Momme kom i handelslære hos købmand Jacob Schou i Randers, hvor han blev som svend i nogle år efter læretidens ophør. I 1856 tog Momme borgerskab Grenå og lejede detailbutikken i Windings Gård, hvor der allerede i en årrække havde været drevet kolonialhandel. Senere flyttede Momme, idet han købte den købmandsgård på Søndergade, som nu ejes af hans dattersøn, købmand Otto Secher. Her oparbejdede han i løbet af 60'erne en virksomhed, som blev en af Jyllands største. Ved siden af detailhandelen drev Momme en meget stor handel en gros, Han havde pakhus ved byen og ved havnen og, som den tids skik var, tillige tømmerhandel. Allerede i 50'erne var han byens største forretningsdrivende og langt den

Konsul C. J. Momme f. 1831, d. 1916.
Ungdomsbillede.

øverste på skattelisten. I de mange og store foretagender, som satte gang i 70'erne, tog Momme ikke aktiv del. Han passede sin bedrift og passede den godt. I modsætning til mange af datidens stole navne i byens historie holdt Momme sig uden for al kommunal og politisk virksomhed. Han fremtrådte aldrig på møder, tog heller ikke del i offentlig debat om erhvervsager eller foreningsankiggender. Imidlertid var Momme slet ikke uden samfundsinteresse. Tværtimod! Få har i så rigt mål som han anvendt store dele af sin indtægt til sociale og kommunale formål. Først og fremmest bør nævnes, at Momme ved mangeårige store pengetilskud var den vigtigste faktor ved grundlæggelsen og videreførelse af Grenå Lystanlæg. Som et synligt udtryk for hans interesse for at hjælpe gamle og nødlidende mennesker på en tid, da samfundet kun gennem fattigvæsenet tog sig af de sociale spørgsmål, behøver kun at nævnes Arbejderhjemmet af 1894 i på Østergade.

Byrådet udtalte ved konsul Mommers 40 års borgerjubilæum i en smukt kaligraferet lykønskningsskrivelse byens oprigtigste tak for alt, hvad han havde betydet for Grenå.

Efter en 40-årig virksomhed her overdrog Momme i 1895 forretningen til sin svigersøn og hidtidige kompagnony købmand Th. Secher og levede som rentier og privatmand en tilbagetrukket tilværelse, indtil han døde 17. januar 1916 i en alder af næsten 85 år.

Finansforhold i Grenå i 50'erne.

30. september 1856 oprettedes byens første og i lang tid eneste pengeinstitut. Det havde det lange og besværlige navn Spare-, -Låne- og Diskontoinstituttet for Grenå og Omegn. Hele navnet brugtes nu kun ved højtidelige lejligheder. Populært

Konsul N. L. Kock, f. 1920, d. 1881.

hed instituttet vist nok allerede fra begyndelsen Diskontoinstituttet eller som det siden 1921 officielt hedder: Sparekassen for Grenå i og Omegn. Det stiftedes på et møde på Grenå Rådhus, og dets ledende mænd var Prokurator L. J. Lunøe, som blev dets bogholder, kasserer og faktiske leder i ca. 25 år, og vicekonsul N. L. Kock, som var dets administrerende direktør omtrent lige så længe. Lunøe var byens ubestridte førstemand i finansielle spørgsmål i en lille menneskealder og mangeårigt virksomt medlem af byrådet. Konsul Kock var borgerrepræsentationens formand fra 1852 indtil kommunaloven af 26. maj 1888 forandrede forholdet til, at byfogeden blev byrådets formand og som sådan kom til at bære borgmesternavnet. Senere kom købmand Brokmann der var meddirektør for Spareinstituttet også til at spille en betydelig rolle i dets historie. Man gør sig nu til dags, hvor al pengeomsætning foregår på en så let og bekvem måde, intet begreb om, hvor omstændeligt og vanskeligt det var i gamle dage, og hvilket savn, der altså tilfredsstilledes ved oprettelse af dette byens første pengeinstitut. Jeg har ladet mig fortælle som fuldt pålideligt, at en købmand i Grenå i begyndelsen af 50'erne måtte lade sin karl ride til Århus for at få en større pengeseddel jeg, jeg tror det var en 50 rigsdalerseddel vekslet. Og da instituttet med det lange, besværlige navn var kommet i gang, var det en institution, som dets kunder, og da navnlig lånerne, kun nærmede sig til med største højtidelighed og med flygt og bæven. Jeg har af en forlængst afdød, meget pålidelig mand, hørt, at når man skulle have et lån, var det ikke af vejen at man forberedte sagen ved et privat besøg hos købmand Brokmann i hans butik. Brokmann var, som nævnt, meddilektør. Når så det højtidelige øjeblik kom, da man henvendte sig i Spareinstituttet, kunne Brokmann, der var indvandret tysker, og havde lidt dialekt godt komme hen og klappe vedkommende på skulderen og sige: De er en braf mand, De er en braf mand, De kan godt få et lån her.

Købmand, sparekassedirektør
J. H. Brokmann, f. 1809, d. 1888.

Prokurator J.L. Lunøe,
f. 1818, d. 1909.

Til oplysning om det kommunale pengevæsens poster og størrelse bringes her en afskrift af Grenå Communal-Budget for 1859.

A. Udgifter vedrørende byvæsenet:

	Rdl.	Sk.	Rdl.	Sk.
1. Administrationen og hvad dermed står i forbindelse			1051	13
2. Indretninger, særlig vedrørende retspleje og politi			266	77
3. Jordmodervæsenet.....	157	60		
Deraf betaler landdistriktet	78	78	78	78
At overføre			1396	72
4. Gader, torve og deslige offentlige indretninger	604	04		
5. Vejevæsenet	517	90		
6. Markvæsenet.....	150	00		
7. Grundtaxtafgift til fattigvæsenet.....	22	51	2691	25

Dertil haves følgende indtægter:

a. Fattigskat på Grundtaxten ifl. Resolution af 22. april 1804.....	22	57		
b. Broafgift [Ved Sønderbro]	242	00		
c. Afgift af fiskeriet [i åen]	30	00		
d. Jordleje.....	550	00		
e. Høsletten	450	00		
f. Stadepege [formentlig ved markeder o.s.v.].....	95	00		
g. Jagtafgift	45	00		
h. Tinghusleje.....	40	00		
i. Grundafgifter	61	00		
k. Gebyr og afgifter af borgerskab, brændevinshandel og andre tilfældige indtægter	1100	00		
1. Renter af 800 rdk. i statsobligationer	32	00		
Renter af 3300 rdl. af andre Kornmunkassens midler, der er gjort frugtbringende..	132	00		
.....	164	00		
.....	1799	51		
Deficit i forrige års overslag	164	60	1634	87
Altså mangler.....			1056	34

B. Brand- og vægtervæsenet....	336	36		
C. Fattigvæsenet	600	00		
D. Skolevæsenet.....	1279	75		
E. Delinqventomkostninger m.m	351	49		
F. Snekastningsvæsenet (200 rdl.) udføres ikke, da det for forrige år budgetterede lignende beløb haves i behold	0	0		
G. Land- og ligningsskat efter lov af 20. juni 1850	351	31		
H. Hesteudredningsvæsenet.....	17	12		
I. Byens plantage.....	21	84		
K. Choleralazarethet	52	47	4067	44

Ifølge foranstående bliver at ligue:

1. På grund.				
a. Halvdelen af Byvæsenets Udgifter, se Litra A	528	17		
b) ¼ af ligningsskatten under Litra C	87	79½	616	½
1. På bygningernes assurancesummer:				
Brand- og vægtervæsenets udgifter under Litra B	336	36		
3. På næring:				
a) Halvdelen af væsenets udgifter under Litra A	528	17		
¼ af ligningsskatten under Litra G.....	87	79½	616	½
4. På formue og vilkår:				
a) Fattigvæsenets udgifter, Litra C	600	00		
b) Skolevæsenets udgifter, Litra D.....	1279	75		
c) Delinqventvæsenets udgifter, Litra E.....	351	49		
d) ½ af ligningsskatten, Litra G.....	175	64		
e) Hesteudredningsvæsenet, Litra H.....	17	72		
f) Byens Plantage, Litra I....	21	84		
g) Choleralazarethet, Litra K	52	47		
.....	2499	7	4067	44

Pengekrisen i 1857.

Den ulykkelige handelskrise i 1857 skyldtes først og fremmest en række økonomiske forhold i Amerika. Overkapitalisering, voksende indvandring m.m., som i august fremkaldte en række krak. I løbet af denne og følgende måneder forefaldt i U. S. A. 5000 fallitter med passiver af over 300 mill. dollars. Krisen smittede i England, hvor der i oktober-november ligeledes indtraf en overordentlig mængde fallitter. Ja, hvor selv Bank of England led store tab og diskontoen sættes op til 10 %.

Fra England forplantede krisen sig til fastlandet, først og fremmest da til Hamburg og truede her det store danske handelshus, Hendrik Pontoppidan. Dette firma var kommissionær for en stor del af den danske kornhandel, og det ville ramme den danske pengeverden hårdt, om det skulle styrte over ende.

Også i selve Danmark havde der hen på foråret 1857 under indflydelse af den amerikanske krise bredt sig en følelig pengeknaphed. 5. december kom der meddelelse til Nationalbanken fra Pontoppidan om, at han ikke ville kunne klare sine forpligtelser længere end et par dage, hvis man ikke fia Danmarks side ville støtte ham med et lån på 6 mill. rdl. Både fra Nationalbankens og regeingens side var man klar over, at Pontoppidans eventuelle fallit ville få uoverskuelige følger for den danske handelsstand. Man var derfor villig til at gøre noget, men nølede med at træde til på initiativ af folketingsmand Alfred Hage og Grosserersocietetets formand C. A. Broberg formåede man den unge Tietgen, direktøren for TT den nystiftede Privatbank til at rejse til Hamburg og på stedet forhandle med Pontoppidan. Ved Tietgens mellemkomst og gennem telegrafiske forhandlinger lykkedes det i løbet af de kritiske dage fira 7.-9. december at få skaffet en ordning, således at Nationalbanken og staten stillede de nødvendige millioner til rådighed som lån, hvorved i yderste øjeblik firmaet Pontoppidan reddedes fra fallit, og en uoverskuelig ulykke for det danske erhvervsliv hindredes.

Hermed var meget nået, men ingenlunde alt. I selve Danmark havde krisen taget fat med stor voldsomhed og december termin truede med at bringe mange store fallitter. På Grosserersocietetets foranledning vedtoges en henvendelse direkte til kongen om oprettelse af en diskontokasse med udlånsmidler på 8 mill. til imødegåelse af pengeknapheden. Denne diskontokasse kom i stand, i hovedsagen med kapital udlånt af Øresundstoldens Fond. Også ved denne ordning spillede Tietgen en afgørende rolle. Kassen ydede i løbet af de næste måneder lån på ca. 4½ mill. kr. til kommuner, handlende, landejendomsbesiddere og næringsdrivende, og virkede i øvrigt ved sin blotte tilstedeværelse beroligende, således, at den øjeblikkelige fare i nogen grad var overstået. Men krisens virkning på erhvervslivet varede endnu en rum tid, og de egentlige gode år for Danmarks handel og erhvervsliv var forbi med den. Den eneste heldige følge af pengekiisen var at Danmark efter den mere og mere viklede sig ud af den hamburgske

kredit. Få år efter skulle krigen i 1864 i yderligere grad bryde afhængigheden af Hamburg.

Efter denne korte almindelige orientering, som bl.a. er bygget på Poul Engelstofts fremstilling af den økonomiske udvikling i Det danske Folks Historie, Bd VII, vil vi vende tilbage til forholdene i Grenå.

J. N. Windings periode

Den skikkelse, som i aldeles overvejende grad prægede forretningslivet og tempoet i tiåret 1851 til 1861 her i byen var Johan Nicolai Winding. Det var tilfældet i så høj grad, at jeg har ment at turde kalde halvtredserne for J. N. Windings Periode.

Han bragte efter en hidtil ukendt målestok liv og fart i alle forhold i Grenå. Han købte, solgte, byggede og startede i et sådant tempo, at folk bogstavelig fra dag til dag i den periode, hvor Winding stod på sit højdepunkt d.v.s. tiden i før 1857, bestandig var optaget af at snakke om, hvad Winding nu ville overraske byen med. Der er jo noget om, at af børn og fulde folk skal man høre sandheden. Betegnende er derfor en episode som tildrog sig ved en bispevisitats i Grenå. Den berettes lidt forskelligt, men dens afgørende punkt er en kendsgerning, som er bekræftet fra flere sider. Biskoppen spurgte ved visitatsen en dreng, som tilfældigvis var søn af en af Windings daglejerer, sig mig min dreng, hvem er almægtig? Og svaret kom straks fra drengen: Almægtig, det er Nicolai Winding. Der er ingen tvivl om, at den umyndige her ganske ubevidst har udtrykt byens mening.

Johan Nicolai Winding

Var født 19. marts 1815 søn af sognepræsten Ole Falk Winding i Tvede ved Randers. Død i København 29. maj 1905. Han blev gift i Grenå 1846 med datteren af skibskaptajn K. Knudsen om hvem man sagde, at han havde været kaperkaptajn undel Engländerkrigen og derved lagt grunden til store Formue.

Winding havde lært hos Handelshuset J. H. Agelup i Århus og havde derefter i næsten en halv snes år virket som handelsmedhjælper i samme firma. Agerup stod på den tid i livlig handelsforbindelse med Grenå og ejede flere gårde, huse og grunde her i byen. Nogle af dem havde firmæt måttet overtage for manglende betaling. Det var dog ikke tilfældet med 2 gårde på Torvet. Dem havde firmæt købt af den velstående jødiske købmand H. Hartvigson, som i 1844 forlod Grenå. Den ene gård lå hvor nu Hotel Dagmal ligger, den anden gård var den smukke, gamle bindingsværksgård, som nu tilhører købmand Skov. Dertil sendte Agerup straks efter købet sin betroede medhjælper Winding. Han tog borgerskab i Grenå 14. august 1844 og var vist nok lejer af den ene af gårdene, muligvis kornopkøber for Agerup. I 1851 købte han selv begge gårdene, og dermed begynder Windings egentlige glansperiode. Han købte i 1849 Jernstøbergård,

Købmand Windings Gård, Søndergade nr. 1. nu købmand Skov.

nuværende Grenåhus, (hvor hans yngre broder O. P. Winding etableredes som isenkræmmer), Gl. Gæstgivergård, nu Storegade 36, (købt 1852, solgt 1854, atter købt 1858), hvor der var gæstgiveri, som var udlejet, og hvor Winding byggede en stor danse- og festsal (nuværende præstegård), Købmand Nørgårds Gård, (nu. Lillegade nr. 47), hvor en anden broder, F. C. Winding drev købmandshandel; Jeppetofte, den store grund på næsten et par tdr. land imellem Torvet og Markedsgade, hvor nu A/S Fr. Thykier har forretning og tømmergård, og hvor han opførte pakhuset ud mod Markedsgade. Foruden alt dette købte, solgte eller omdannede Winding en række mindre ejendomme i byen.

Winding havde pakhus ved havnen og var virksom for oprettelse af en dampskibsforbindelse med København. Der indsattes et dampskib Randers, som skulle gå i ruten mellem København, Randers og Grenå.

Formedelst en kedelig episode allerede ved skibets første tur blev Winding imidlertid fornærmet og opsagde samarbejdet. 6. maj 1858, kl. 5 morgen, skulle skibet komme hertil for første gang, og mange mennesker havde forsamlet sig ved havnen. Men man ventede forgæves hele dagen. Det viste sig senere, at skibet på grund af hårdt vejr var blevet forsinket en dag. W. skrev en erklæring derom i Grenå Avis og ytrede deri, at det var hensynsløst, at kaptajnen ikke allerede ved afgang fra Randers, pr. Esta-

fette havde givet ham meddelelse derom, så man havde været sparet for at vente forgæves så længe. Han frasagde sig som følge deraf ekspeditionen af nævnte dampskib.

Pengekrise i 1857

Aviserne fra dette og de følgende år i forbindelse med retsprotokollerne vidner om betalingsstandsninger og fallitter i sørgelig mængde. Den ene trak den anden med. Andre, selv dygtigt ledede og sunde foretagender var i den yderste pengenød hvorpå, jeg har hørt fast utrolige eksempler.

Således skulle en af byens senere blomstrende forretninger på et øjeblikkeligt kritisk tidspunkt, hvor det gjaldt knald eller fald, være reddet ved et forholdsvis beskedent, kontant lån af gårdens tjenestekarl. Det var en tjeneste, som chefen aldrig glemte ham.

Winding har selvfølgelig også været ramt af krisen, men red i første omgang stormen af. Han drev selv kun handel en gros. Den i gården værende butik var udlejet, først til købmand Emborg, senere til købmand Momme. Da sidstnævnte hen mod 1860 købte egen købmandsgård, sydligere i gaden, overtog Winding også selv butiksfretningen, hvorom han bragte efterretning til kunderne ved avertissement i Grenå Avis. Det har selvfølgelig yderligere lagt beslag på Windings pengemidler og bragt ham i vanskeligheder. Alligevel har jeg det indtryk, at det kom som en bombe for hele byen, da avisen 1. april 1861 bragte følgende meddelelse: Vor by har lidt et stort tab, idet den største handlende og korneksportør, J. N. Winding, går har set sig nødsaget til at opgive sit bo. Dettetab er så meget smerteligere, er alene for den pågjældendes store familie, men også for de mange af arbejdsklassen, der i hans brød fortjene det daglige udkomme, og som nu pludselig ere blevne sat ud af al virksomhed. Endnu sørgeligere ville det være om denne fallit skulle trække andre af byens handlende med sig.

En sådan omtale er overhovedet aldrig ofret nogen fallit i de tider og viser, hvilket ovelordentligt indtryk, den gjorde på den lille bys forfærdede beboere. Man frygtede ikke uden grund, at dette store handelsfirmas fallit skulle drage andre med sig. Det gjorde det også. I første række da broderen på Lillegade. Og den følgende tid afløste auktioner i de to fallitboer hinanden. Den tredje bloder var allerede før den tid afgået døden.

Flere forhold har selvfølgelig været medvirkende til Windings krak. Foruden yderliggående spekulationer har der selvfølgelig været store tab

Købmand J. N. Winding,
f. 1815, d. 1905

på forretningsforbindelser. Jeg kan som et enkelt eksempel nævne, at ved en af den lange række af auktioner i Windings fallitbo, solgtes (25. august 1862) en fordring på 10.087 rdl. på en enkelt mand, en kendt proprietær i Nørre Herred. Tilstedeværelse af en sådan fordring på en enkelt privatmand åbner jo forfærdende perspektiver.

Efter fallitten ernærede Winding sig i nogle år nødtørftigt af vognmandsforretning og lidt avlsbrug. Men hen i 60'erne overraskede han endnu en gang byen. Denne gang ved at opbygge og indrette et stort og tidssvarende hotel på Torvet. Efter pålidelig tradition tog Winding selv over til Christian IX og fik kgl. tilladelse til at opkalde det efter Prinsesse Dagmar. Hotellet høstede megen anerkendelse og afhjalp vist nok et savn. Men pengenød meldte sig atter, således, at Kreditforeningen i 1871 lod gården stille til auktion. Winding var dog vært endnu et par år og satte bl.a. sin efterfølger der var ukendt med hotelfaget, ind i vilksheden. Først i 1873 var det uigenkaldelig forbi, og Winding forlod byen. Først overtog han et hotel, vist nok i Fredericia, senere levede han i lang tid i København. En af ægteparrets døtre var gift med den kendte pastor Chr. Sørensen ved Garnisons Kirke. Winding døde i København kort efter at have fyldt sit 90 år.

Skolevæsenet i 50'erne

På dette område havde det allersidste år i foregående tiår bragt nogen forbedring. Indtil 1849 havde man kun haft den lille, lave skolebygning øverst på Lillegade, nabo til rådhuset. Den lå, hvor nu Ehrenreichs Købmandsgård ligger. Den var fra slutningen af det foregående århundrede. Det fælles skolevæsen med Gl. Sogn var ophævet i 1816. Der var derefter i en menneskealder kun en lærer som dog havde pligt til at holde en substitut som hjælpelærer. Det var i uden indbyrdes undervisningstid en tør, mekanisk og underlig død periode. Da Bloch døde i 1842 havde man planer om en forbedring af i skolevæsenet, men fattedes midler til at gennemføre dem. Der ansattes efter befaling fra den enevældige regering en teolog som kateket. Han fik foruden stillingen som førstelærer enkelte kirkelige pligter. Der ansattes desuden en andenlærer, som tillige blev kordegn. Dette embede havde hidtil været knyttet til førstelærerembedet.

Så skete endelig i krigsårene den forbedring, at der byggedes en ny skolebygning på Vestergade, som toges i brug i 1849. Den rykkedes bort fra byens centrum, ud i en udkant, hvor der var plads nok. Det var et helt ubebygget kvarter, og gaden var egentlig kun Fævejen ud til Byens Fælleskær, hvor ca. 300 kører daglig passerede frem og tilbage. Der ansattes en tredjelærer og indrettedes en ny klasse.

Østligst i den nye bygning var der en friskole med gratis skolegang for de fattige. I midten lå en anden klasse, borgeskolen, hvor der årlig i skolepenge betaltes et par rdl. Yderst mod vest lå det mindste lokale, realskolen, hvor skolepengene var ca. 8 rdl. om året. I borgerskolen og friskolen var

der halvdagsundervisning, således, at de ældre elever gik om formiddagen fra kl. 8 til 11, de yngre elever om eftermiddagen fra kl. 1 til 4. Realskolen havde derimod heldagsundervisning, og et lille antal elever. De var i højst forskellig alderstrin og måtte derfor undervises i flere hold.

Privatskoler

Men allerede i gamle Blochs tid, i den indbyrdes undervisnings dage, fandt mange af byens indbyggere, navnlig af embedsstanden, at undervisningen lod meget tilbage at ønske, ikke mindst på grund af de uhyre store klasser. En del familier sluttede sig da sammen og oprettede et Drenginstitut, til hvis lærer man fik en ung, tiltalende student, cand. phil. Ludvig Hansen fra København. Skolen skulle nærmest være en forberedelsesskole for elever, som skulle optages latinskoler. Desuden oprettedes et Pigeinstitut med frk. Emilie Kyhl som lærerinde. Begge disse skoler havde kun 10 á 15 elever hver og gav, takket være de lave elevtal og de dygtige og moderne indstillede lærerkræfter, en god undervisning. Begge disse private skoler fortsatte, efter at kommunen havde bygget den nye skolebygning og omdannet sit skolevæsen. Således var altså byens skoleforhold fra 1849 og en snes år frem i tiden.

Det selskabelige foreningsliv

udfoldede sig ret i 50'erne. Det samlende midtpunkt var Gæstgivergården på Storegade, som ejedes og bestyredes af den joviale, men kloge og dygtige madam Petrine Bendixen.

I 1850 var der stiftet en musikforening, hvis leder var den meget musikalske postfuldmægtig Chr. Bigum. Vinteren igennem holdt den sine møder og koncerter på Gæstgivergården. Til koncerterne har der åbenbart været stærk tilstrømning, thi en indsender klager i Grenå Avis (20. februar 1850) over at lokalet er for lille og spølger om man ikke kunne bevæge madam Bendixen til at opføre et hensigtsmæssigt lokale eller få rådhusalen givet fornøden dybde ved en tilbygning på piller, eller endelig få købmand Winding til at give passende lokale i den bygning, han agter at opføre. Hvilken bygning

Chr. Bigum i hans høje alderdom, da han boede på Fattiggården som en af byens originaler. Tegning af Åge Hoffmeyer.

En endnu bevaret sidefløj i Gæstgivergården, Storegade nr. 36. Midtpunktet for 50'ernes foreningsliv og fornøjelser.

det er, der tænkes på med sidstnævnte bemærkning, er det ikke let at afgøre. Men det blev i hvert fald Winding, som klarede sagen ved få år efter at købe Gæstgivergården og bygge en ny stor sal, den nuværende Præstegård.

Til musikforeningens koncerter havde kun medlemmerne med familier adgang. Medlem kunne man kun blive ved ballotation. I den anledning kom der atter i avisen et indlæg fra flere borgere, som var forbitret over, at musikforeningen dumpede alle håndværkerne på en enkelt nærved Ballotationen. Man påstod endog, at en af honoratiorene havde udtalt sin glæde over udfaldet, fordi man derved befriedes fra bips-baps. Men, siger indsenderne, kan han ikke tåle os i musikforeningen så skal vi såmænd heller ikke genere ham i hans Butik. - Enten er sagen her stillet på spidsen, eller er der senere kommet en mere borgerlig opfattelse i højsædet. Faktisk var der i musikforeningen adskillige af byens håndværkere både som aktive og som passive medlemmer.

Om Sommeren musicerede foreningen i fri luft, dels i medlemmernes haver, dels ved fester og sammenkomster i byens lille Lystanlæg. Det vil sige den ældste del af det gamle Anlæg ved Vesterport.

I november 1856 stiftedes en sangforening med 40 medlemmer. Dens bestyrelse blev kordegn Johannsen, der var formand, desuden læge Richter, sadelmager Henriksen, apoteker Dahl og købmand Starck. Den ledes

først af en syngelærer Jean Berg fra København, som i Grenå Avis tilbød sangundervisning, og som desuden gav sig af med portrætmaleri. Senere blev den før nævnte postassistent Bigum også leder af sangforeningen. Hvervet var vist nok ulønnet, og stillingen som privat ansat fuldmægtig hos postmesteren var ikke meget indbringende. Det ses da også i avisen, at musikforeningen af og til gav en aftenunderholdning til indtægt for musikens dirigent, hr. Bigum.

I adskillige tilfælde optrådte begge de to foreninger i fællesskab ved selskabeligheder eller fester. De foretog også sommerudflugter. Flere gange til Ebeltøft, en gang endogså til Anholt. Musikforeningens medlemmer bar grønne huer, sangforeningen hvide.

Det var ikke blot musiklivet, som blomstrede. Også Dilettantkomedien var stærkt på mode. En af de virksomste og mest interesserede på det område var i 50'erne løbmand L. N. Balle, indehaver af Købmandsgården på hjørnet af Østergade og Nørregade. Det var Erik Bøghs, Heibergs og fru Heibergs vaudeville man opførte. De fleste af de optrædende var gode sangere, derfor foretrak man syngestykkerne. Læge Richter, den unge redaktør af byens avis, C. Lemmich, gæstgiver Gleerup, som var den nye vært i Gæstgivergården, var foruden købmand Balle de mest kendte af dilettanterne. Arrestforvarer Svendsens smukke datter Amalie var en af de kvindelige aktricer. Og som ved så mange dilettantkomedier gik det også her: Bogtrykker Lemmich og Amalie Svendsen fandt hinanden og blev gift kort efter.

For købmand Balle blev disse dilettantkomedier en dyr spas. Han forsømte sin forretning og gik tilsidst fallit.

Endelig stiftedes i 1866 en selvstændig klub Foreningen. Den har fast lokale på Gæstgivergården. Der tilbragte mange familiefædre af det lidt finere borgerskab aftenerne med kortspil. Diskussion og fyldte Punchglas. Foreningen spillede i de næste årtier en betydelig rolle som samlingssted for borgerskabet. Der holdtes regelmæssig en aften i hver måned, ofte om lørdagen, spisning for herrer, og et par gange i vinterens løb koncert med påfølgende bal for medlemmerne med familie. En gang om sommeren arrangeredes regelmæssig en skovtur til en af Djurslands skove.

Foreningen var i en lille menneskealder det samlende midtpunkt for den bedre del af borgerskabet. Den bestod faktisk indtil 1902, men var allerede før i praksis afløst af Handels- og Kontoristforeningen. Dens lokaler forlagdes efter at Hotel Dagmar var opført til dette sted.

Læge J. C. Richter, f. 1816, d. 1903, som i 50'erne spillede en fremtrædende rolle i byens foreningsliv og politiske liv.

Men også det jævne borgerskab har ønsket om en selskabelig forening. I tresserne stiftedes en Borgerforening. Dens første generalforsamling afholdtes 30. september 1865 på Hotel Grenå. Det er det som senere tog navneforandring til Skandinavien. Dens bestyrelse blev dels forretningsmænd, dels Håndværkere. Læderhandler Carl E. Petersen (formand), manufakturhandler P. Forum, bogtrykker C. V. Færch, karetmager F. Nielsen o.fl. Den har en lille tid lokale på Hotel Grenå, men da Foreningen fra Gl. Gæstgivergård flyttede til Hotel Dagmar overtog borgerforeningen dens lokaler i gæstgiver Bågøes lille sal. Borgerforeningen tik dog ikke den levedyghed som Foreningen. Dens dødsår ved jeg ikke bestemt, men det er mit indtryk, at Håndværkerforeningen, der efterhånden også optog selskabelige sammenkomster på sit program, blev dens afløser. En del af dens fremtrædende medlemmer var jo netop også ledende mænd indenfor Håndværkerforeningen.

En ny udgave af Borgerforening som dannedes 2. marts 1870 med lokale på Hotel Grenå og med klubaftener onsdag og søndag og hvor skoleinspektør Beventlow blev formand, fik heller ikke nogen lang levetid.

Sommermarked i Grenå i gamle dage

Sommermarkedet var i ældre tid den store årlige begivenhed i en mængde menneskers liv. Både unge og gamle, voksne og børn - og da navnlig de sidste - så hen til det som årets allerstørste oplevelse og tænkte på det både længe før og længe efter.

Sommermarkedet varede den gang i hele 2 dage, og krediturmarkedet havde en ikke ringe betydning. Det holdtes ligesom på Nytorv, som på den tid ikke var mere end halvt så stort som nu. Til gengæld blev en del af den tilstødende toft taget i brug.

Der var mest ældre landboere altså mænd og koner som tog til marked den første dag. Andendagen var derimod i ungdommens dag, og det var da især på den dag at krammarkedet oppe på Kirketorvet havde sit hovedbesøg.

Krammarkedet

havde dengang et ganske andet præg end nu. Der forsynede landboerne sig med en stor del af de klædningsstykker, brugsgenstande og luksusvarer, som i vore dage udelukkende købes i butikkerne. Men til gengæld flyttede også en del af byens egne håndværkere og handlende om markedsdagen op på Torvet og falbød deres varen. De tilrejsende var dog i stort flertal, og det var dem, der prægede markedet.

Der mødte skomagere hattemagere, buntmagere og skræddere, drejere, kobbelsmede, nålemagere og klejnsmede, pottemagere, trætøjshandlere og selvfølgelig legetøjshandlere, de såkaldte otte skillingsbutikker. Desuden var der naturligvis adskillige bagere og andre, som handlede med spiselige sager.

Fra rådhuset ned til kastanietræerne gik i Torvets vestlige side en tre-dobbeltrække af telte. I den vestligste række ud mod Jacob Møllers Gård, nu købmand Holehs, kunne der være indtil 6 boder med skotøj. Det var navnlig Randers- og Ebeltoft-skomagere, som kom her til Grenå markederne. En enkelt Grenå-skomager, gamle Jens Kildahl, var dog også markedsskomager. Det var tarvelige varer som solgtes, men de var til gengæld billige.

Gamle skomager Jens Kildahl.

Så var der telte med pynt af alle slags: Silkebånd i mængder af mønstre og farver, modepynt, som hatte, kapper og pyntebloster, bomuldstøj og tvistlærred, men derimod ikke uldne varen, Dem fabrikerede folk selv eller lod dem væve. Der var også boder med færdigsyet herretøj. Den slags varer førte byens handlende og håndværkere slet ikke. De kunne kun fås på markedet. Den første, der i Grenå begyndte at avertere i avisen om færdigsyet herretøj, var skrædder Jensen, der boede på Storegade i et gammelt bindingsværkshus, der lå, hvor nu snedker Sørensens ejendom. Og der var buntmager- og hattemagertelte. Herfra Grenå stod hattemager Møller og buntmager Bradsted altid til torvs om markedsdagene, og både fra Ebeltoft og fra Randers var der folk.

I næste række stod bl.a. drejerne. Her fra byen mødte drejer Tolbo og drejer Jørgensen. Klejnsmede solgte beslag, søm, træskoringe, tøjrhæle, kobler og andet til brug ved kreaturerne og nålemagerne havde strikkepinde, fuglebure m.m. I tredje række, længst over mod kirken, var Otte-Skillingsbutikkerne, de dominerende og deres strålende herligheder samlede børneflokkene om sig.

De unge karle skulle til drejeren at se på pipe, og galanteri- og isenkræmmerteltene trak især i pigernes og konernes flok til sig. Mange af disse galanterivarer solgtes direkte, men meget mere festligt var det jo at få dem som gevinst, og i næsten alle teltene havde man derfor et lykkehjul, hvor folk som gevinst kunne vinde de udstillede varer.

Yderst mod syd i rækkerne var der endelig en del gartner- eller bøndervogne, hvorfra forhandlede frugt. Dog var det selvfølgelig navnlig til Mikkels Marked om efteråret, at de

Drejere P. S. Jørgensen, f. i Grenå 1823, d. s. st. 1910.

Pottmager Bayer, født i Mecklenburg 1814, d. i Emmelev.

prægede Torvet.

På Torvets østlige side var træhandlernes, træskomagernes og pottemagernes plads. Træhandlerne solgte træsko, tøfler og klamper. Hos træhandlerne kunne man bl.a. få stole, en god bøgetræs stol kostede 1 rdl. Og pottemager Bayer, som boede i Emmelev, men som selvfølgelig måtte bringe sine varer rundt, hvor der var købere at finde, var en stadig mand ved Grenå Marked. Han kom kørende med sit store læs af pottemagervarer, og alle markedsgæsterne kendte hans lille, faste skikkelse, og altid smilende ansigt med det klippede hageskæg.

Ved kirkens nordøstre hjørne, ud mod Østergade, stod hans vogn og uden om denne i mange alens omkreds havde han opstillet sine lerbade,

krukker, potter og dunke af de forskelligste størrelser og slags. Til børnene var der foruden små legetøjsdunke nogle morsomme fugle. De var hule, og gennem i halen kunne man blæse ind i dem og derved frembringe forskellige toner. De kaldes Piv-i-Røv-Fugle.

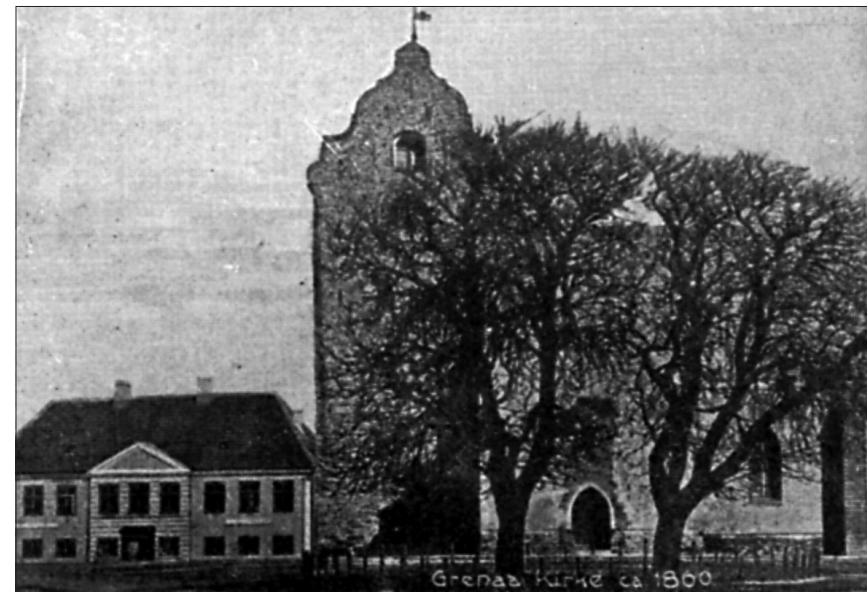
Ved rådhusdøren stod kobbersmedene. En af dem var en mand fra Kobbermøllen ved Flensborg Fjord. Der solgtes grubekedler, kasseroller, katfekedler, tragte, pottemål, rivejern o.s.v., alt af kobber eller messing. Det var jo endnu før rmaille- og blikvarernes tid.

Mad, drikke og forlystelser

Men markedsgæsterne måtte jo også tænke på noget til munden og maven. Kagetelte med ægte Christiansfelder - eller Brunsviger Honningkager, var der nok af. Fra flere vogne solgtes røgede ål, hvoraf mange fortæredes på stedet. Nogle af vognene kom fra Limfjordsegnene. Ålene solgtes i bundter med 6 stk. i hvert, og prisen var 1 mark (altså 33 øre) pr. bundt.

Nede på Torvet, hvor før Kong Frederiks statue stod, var den gang en stor græsbevokset plet, omgivet af et lille stakit. Det var den sidste rest af den gamle kirkegård. Derinde var selvfølgelig fredet. Men længere ned mod kastanietræerne stod nogle af byens folk og solgte franskbrød eller flækkede surbrød, hvortil man så spiste spegesild eller ål eller dyppede dem i sirup. Dertil udskænkedes godt med øl og brændevin. Én sikker mand dernede var Anders Svensk, som ellers boede i Taygyden og bl.a. var silderøger.

Inde i Walhallas Gård var opstillet en karrusel. Således averterer en mand ved navn Schibler i Grenå Avis i 1859, at han til sommermarkedet ville indtræffe med sin solide tyrkiske jagtkarrusel med hjorte og løver, og at samme stod til afbenyttelse i hr. Tømmermester Sørensens gård på Torvet,

Torvet mellem 1860 og 1870. (Tallet 1860, som står på kortet, passer ikke. Det er let at se på kirken, som er under restauration).

det var den, som hed Walhalla.

Senere anskaffede et par Grenå folk, vist nok savskærer Lorentzen og drejer Bjerregård, en karrusel, som i mange år havde sin plads under kastanietræerne. Karrusellen drejedes selvfølgelig ved håndkraft. Et par arbejdsmænd gik på loftet, oppe under sejltaget og skubbede den frem, så farten var ikke så voldsom som nu. Ved siden stod opstillet en stang, hvorpå i en krog var hængt en ring. Hvem der under kørselen kunne gribe ringen, kørte frit næste gang.

Så var der gøgl og forskellige forlystelser gøglertelte, hvor der optrådte stærke mænd, kæmpekvinde, slangetæmmersker m.m. Cirkus f.eks. gautier og senere Glauert, og undertiden var der Menageri og en enkelt gang linedansere. De gik på en line, der var udspændt fra kirketårnet over til Jacob Møllers tømmerplads. Efter præstationen gik de så rundt med en tallerken hvorpå folk lagde deres skillinger.

Senere hen i årene, da byen fik hoteller, var der på Skavndinavien dans begge dage. Dansesalen lå oven over restaurationslokalerne, altså på hotellets 1. sal. Det var forinden teatersalen i gården blev bygget. Naturligvis var der også lirekassemænd, navnlig invalider fra de slesvigske krige, som jo fortrinsvis havde ret til at spille. Der mødte også italienere, der spillede på noget, man kaldte kaffekværne. Nogle af dem var gibserne og gik rundt med en flad kasse på hovedet, hvori de havde små gibsfignurer, som de solgte.

Cirkusdirektør Glauert, som med sin cirkus i en menneskealder hyppigt gæstede Grenå til sommermarkedet og ved andre lejligheder.

En skikkelse, som man aldrig savnede ved Grenå Marked, var Ras Givoren. Han mødte med sin violin, der var indpakket i et kalveskindshylster og med en taske på maven. I tasken havde han en mængde trykte viser. Det var mest kærlighedssange. Nogle om lykkelig forelskelse, men flest om utroskab, bedragen og ulykkelig kærlighed, ja endog om 3-4-5 dobbelt mord.

Så snart Bas Givoren begyndte at stemme violinen, havde han en kreds af unge piger og bønderkarle om sig. Han spillede da visen igennem, rørende og gribende. De unge piger blev bløde om hjertet, tårerne trillede dem ned ad kinderne, og Ras Givoren forhandlede sine viser og indkasserede sine skillinger. Det var ikke rigtigt marked, hvis man savnede Ras Givoren. Ret ligesom det en menneskealder senere var utænkeligt at have et sommermarked, hvis man savnede Professor Labri.

Ras Givorens hjemsted var Ramten Hede, og han var nu ikke så tosset skønt han gjorde en noget underlig figur. Hans rigtige navn var Rasmus Christensen. Han var født i Allelev, men han havde haft den sørgelige skæbne, at han kort efter fødselen delvis mistede synet. Det var dog ikke i højere grad, end at han på egen hånd kunne færdes omkring.

Han sang ofte en Vise, som begyndte:

*De første fem Dage i Verden jeg var,
Jeg havde to Øjne så klare ...*

På Universitetsbiblioteket findes i samlingen af skillingsviser opbevaret en vise som skildrer Ras Givorens livsløb. Den findes optrykt i Randers Amts historiske Samfunds Årbog 1929

Ras Givoren. Fast gæst ved sommermarkedet. Efter tegning af Zebitz.

Billede fra Tolvets østside. Til højre ses Skandinavien i midten Ras Mortens og Ole Mikkelsens beværtninger. Til venstre madam Fladbergs port. Her holdt anholterne til.

Her meddeles et par af versene:

Vidt i Verden må jeg gange
Jeg må synge for mit Brød,
Og så ofte mine Sange
Her til Marked lød.
Det er så tungt, hvad jeg alle må sige,
Jeg er kun fattig, er ej af de rige.
Jeg her til Marked står,
Se, derfor så det går,
Jeg her. til Marked står,
Og sjunger så min sang, imens
jeg Harpen slår.

Den Gang jeg blev født af Moder,
Fejled' jeg slet ingen Ting,
Synet blandt de bedste Goder,
Tabtes, næsten blind
Igennem Mørket jeg stedse mig slæber,
Se, derfor så det går,
For at erhverve mig Brødet jeg stræber
Se, derfor så det går,
Jeg her. til Marked står,
Og sjunger så min Sang, imens
jeg Harpen slår.

Anholterne

Som faste gæster ved Grenå sommermarked mødte også anholterne. Det var den eneste gang om året, at de fra deres fjerne, lille ø kom hertil, når lige undtages, at de unge værnepligtige kom hertil på sessionsdagen sammen med øens sognefoged. Anholterne kom sejlene herover i deres både. Det var en noget besværlig markedsrejse, men de var jo vant til søen. Anholterne boede næsten altid hos Madam Bladberg på Torvet, (hvor nu gæstgiver Christensen). Hendes mand havde været ansat ved Anholt Fyr før han blev skipper, og hun blev enke, idet manden var druknet på en sørejse, kendte anholterne fra sine unge dage ovre på øen.

De bragte alt muligt strandingsgods med, som de så solgte ved sommermarkedet. Tov, liner, blokke, sejl, gammelt jern, men også til tider værdifulde ting af messing eller Kobber, som var købt ved strandingsauktionerne derovre. Ligeledes medbragte de skalotløg, som voksede godt i Anholts sand. Alle disse varer spredtes ud over fortovet langs Madam Fladbergs hjørne. Om natten mellem markedsdagene flyttedes sagerne ind i porten, og den følgende dag bredtes resten af de ikke solgte varer ud igen.

Skibssejlene fra de strandede skibe købtes af bønderne, som anvendte dem som underlag, når de tærskede raps. Der avledes den gang ikke så lidt raps her i Omegnen. Piger og karle på landet brugte sejlene til forklæder til grovere brug, og anholterne selv brugte dem til vesterygge i deres daglige tøj.

Adskillige steder i byen havde anholterne ærinde i de dage, deres sommerophold i Grenå varede. De skulle jo i nogen måde forsyne sig for et helt år med de ting, som de ikke selv fremstillede. Bl.a. skulle de ned til glarmester Zebitz, hvor de købte kit og kyder (d.v.s. uuder). De mødte med en pind med et hak i. Så stor skulle kuden være, og så skulle den passe, når de kom hjem.

At markederne efterhånden skiftede karakter, således at handelsboderne mere og mere forsvandt fra Torvet, og at landboerne i stedet for søgte til butikkerne, som efterhånden var

En anholterfamilie i 70'erne.

Enkemadam Fladberg, som et halvt århundrede (fra 1830) ejede og beboede gården på hjørnet af Østergade.

opstået rundt i byen er noget, som alle ældre folk ved. Et trykt vidnesbyrd derom findes i en lille lokal avisberetning om Midsommermarkede i Grenå i 1882, hvori det hedder: Markederne har naturligvis ikke den betydning for de handlende nu som for nogle år siden, thi da kom folk til byen for at gøre indkøb, nu derimod er det mere fornøjelserne det gjælder på markedsdagene ... I markederens rigtige glansperiode kunne der være indtil 130 telte og boder på Torvet, hvad avisen et år meddeler.

De fleste markedsgæster havde om formiddagen, når de kom til Grenå lagt deres tøj ind til en eller anden af deres venner eller slægtninge, thi i købmandsgårdene var der for stor trængsel til, at man turde lade tøjet ligge der. Til gengæld for villigheden havde de så en flaske fløde med til den pågældende familie. - Ved 6-tiden om aftenen begyndte landboerne at tage hjem, og trængselen på markedspladsen var ved at være forbi. Snart rullede vogn efter vogn ud fra alle byens købmandsgårde og hjem ad de støvede landeveje. Alle var de fyldt til sidste plads, og humøret stod højt. Man havde gaver med til dem, der havde måttet blive hjemm og ikke kunnet kommet med til markedets glæder.

Uden for huse og gårde, som man passerede på hjernvejen, stod børn og ungdom, som ikke havde været til marked. De iagttog interesseret de mange hjemvendende markedsgæster, og hver gang en vogn rullede forbi, sang de:

Giv en markedsgave,
giv en honningkage
eller giv mig et rap af pisken.

I kilderne til disse træk fra sommermarkedet i Grenå i gamle dage er i hovedsagen meddelelser af malermester Zebitz, afdøde literal Balle og afdøde malermester E. Hartmann. Desuden de ældste årgange af Grenå Avis og en artikel i Randers Amts historiske Årbøger om Ras. Sams.

C. Grenå i 60'erne

De begivenheder, som i særlig grad prægede Grenå by i tiåret 1860-69 er 1) Kong Frederik VII besøg i 1861, 2) krigsbegivenhederne i 1864 og 3) kirkens indre restaurering i 1865-66. Skulle der nævnes endnu en begivenhed, måtte det være den, at byen i 1867 fik sit første virkelige hotel, nemlig Hotel Dagmar, som opførtes af den fra 50'erne kendte J. N. Winding, som endog drev det så vidt, at han ved et besøg i København indhentede kongelig tilladelse til at måtte opkalde hotellet efter Prinsesse Dagmar.

Kong Frederik VII besøg i Grenå 12. -13. juni 1861

Det er almindelig kendt, at højsalig Kong Frederik VII var en ynder af at foretage rejser rundt om i landet for derved at komme i nærmere kontakt med folket. Han modtoges på disse rejser altid med uskrømtet hjertelighed af høje og lave. Efter kongens egne udtalelser havde det længe været hans agt at besøge de to småbyer på Jyllands østligste spids. Men først i et af hans allersidste leveår blev det til alvor. 30. maj 1861 meddelte Grenå Avis med fede typer den store nyhed, at kongen på den påtænkte store rejse i juni og juli også ville besøge Ebeltoft og Grenå.

Avisen tilføjede for egen regning, at det nu var 30 år siden, at landets konge havde gæstet byen. Dagen efter måtte meddelelsen dog rettes. Det var ikke 30, men snarere 200 år siden, at en regerende konge havde besøgt Grenå. I 1831 var her ganske vist besøg af en fyrstelig person, men det var Prins Christian, som altså først senere blev konge under navn, Chr. VIII. Det er beklageligt nok, at avisen ikke meddeler, hvad den tænker på med de ca. 200 år. Det måtte jo, hvis det var rigtigt, have været Chr. IV, Fredrik III eller Chr. V. Jeg mener ikke, at der foreligger nogen efterretning om, at nogen af disse har besøgt Grenå. Den eneste af de ældre konger, som har været gæst her, er efter hvad jeg ved Chr. III, som var i Grenå både i 1545 og 1552.

Det er en selvfølge, at der blev travlhed med forberedelser. Det folketingsvalg, som var fastsat til 14. juni, og hvorom den i avisen var vekslet en del indlæg, og i hvis anledning der var afholdt et par vælgermøder, gled fuldstændig i baggrunden for kongebesøget.

Byens købmænd meddelte i avisen, at de holdt butikkerne helt lukket i det par dage, kongebesøget varede, og byfogeden indprentede befolkningen takt og tone i den store anledning. Passagen må være fri både ved

ankomsten og afrejsen, og hvor som helst det måtte behage hans majestæt at begive sig hen. Ingen må betræde gårdspladsen eller haven i byfogedgården under kongens besøg. Hurtig og stærk kørsel må ikke finde sted forbi boligen fra kl. 11 aften til 8 morgen. Ophold eller stilleståen på Storegade uden for Gæstgivergårdens Sal må ikke finde sted under taffelet. Folk henvises til at bevæge sig frem og tilbage igennem sidegaderne, således at enhver, som måtte ønske at se hs. majestæt ved taffelet kan få adgang dertil. Alle Hunde skal holdes indelukkede eller bundne, mens kongen opholder sig i byen. Al skyden er forbudt.

Kongens ankomst

Kongen og Grevinde Danner samt et stort følge ankom her til Grenåegnen onsdag middag den 12. juni. Et par dage før havde de besøgt Kalø, hvorfra de om aftenen var ankommet til Ebeltoft, hvor modtagelsen havde været meget hjertelig. Det var i denne by, at en gæstgiver - det var vist nok Handlos på Nørrebakken - i sit vindue havde ophængt en plakat, hvis indskrift i al sin ufrivillige komik huskedes længe efter at både indskriften på ærespørtten og hele det øvrige smukke arrangement var glemt.

Der stod således:

Her skænkes mangan herlig drik
af øl og sopianer,
velkommen hid Kong Frederik
med din Grevinde Danner.

For forståelsens skyld skal meddeles, at sopianer betyder snapse.

Fra Kong Frederik VII store rejse i 1861. Kongen står op i sin med hvide heste for spændte vogn og taler til folket. Udsnit af et samtidigt litografi.

Efter en lille visit på øen Hjelm gik turen fra Ebeltoft over Rugård til Hoed. Her ved juridirektionen sydgrænse modtoges kongen af by- og herredsfoged Nyeborg, Grenå, med en velkomsttale. Lyngby Seminariums elever udførte en sang, hvorefter kongen med følge kørte til Katholm og efter et lille ophold dér fortsatte til Grenå, hvortil man ankom sidst på eftermiddagen. Det var et imponerende optog, som kom til byen. Foran kom forridere dels bønder fra de egne, som toget havde passeret, dels rødkjolede kongelige løbere. Derefter kom det store tog af kongelige karosser med kuske, tjenere og hejdukker og endelig kom bagest i toget ekvipage vognene med en mængde kufferter og kasser. Både kongens og grevindens vogne var forspændt med hvide heste.

Udenfor Sønderbro var rejst en smuk æresport som ud mod syd bar et stort velkommen med det danske våben og kongens og grevindens navnetræk og indad mod byen inskriptionen:

Som overalt, så og hos os du ved,
at du besidder folkets kærlighed.

I sandhedens interesse må det bemærkes, at man ikke selv havde turdet binde an med at fremstille denne, men at man havde indkaldt hoftapetserer I. P. Holm fra København, som foruden at opføre og dekorere denne tillige med megen smag havde dekoreret Gæstgivergårdens spisesal, hvor festmiddagen skulle serveres.

Justitsråd Nyeborgs gård og have. Her boede Kong Frederik og Grevinde Danner som byfogedens gæster under opholdet. I haven bragte sangforeningen om aftenen kongen en sangerhilsen samtidig med Håndværkerforeningens fakkeltog.

Ved broen gjordes holdt, og her holdt kommunalbestyrelsens formand konsul Kock på byens vegne en velkomsttale, for hvilken kongen takkede. Over den flagsmykkede Sønderbro kørte gæsterne så ind i byfogedgården, nuværende konsul Seehers, hvor en hel del af omegnens honoratiorens havde indfundet sig til Kur.

Om aftenen holdtes på Gæstgivergården i den store nye sal, nuværende Storegade 34, en festmiddag. Her udbragte byfoged, justitsråd Nyeborg en skål for kongen, pastor Dantzer en skål for Grevinde Danner og postmester Skjerbæk et motiveret leve for Danmark. Efter at være vendt tilbage til byfogedgården hvor de skulle overnatte, behagede det majestæten og høje gemalinde at modtage et fakeloptyog, som var arrangeret af Håndværkerforeningen. Grenå Sangforening mødte og af sang en til lejligheden af lærer Møller forfattet sang, under hvilken allerhøjst sammen fremtrådte i hovedøren og bagefter udtalte en tak for den glade dag, som man havde beredt ham, og for den hyldest, man havde vist ham. Kongen vidste, at hvad der kom fra mine jydernes bryst var sandhed og ærligt ment. På Torvet kastedes faklerne i bål, og der udbragtes et leve den 12. junis minde, den for Grenå så uforglemmelige fag.

Næste morgen tidlig beså kongen den flagsmykkede havn. Det var jo endnu kun den lille, første, inderste havn fra 1812 så den har næppe overvældet majestæten. Kl. 10 gaves der audiens, derefter besøgte hs. majestæt med Gemalinde og Suite kirken, hvor skolebørnene afsang en til lejligheden skrevet sang. Derefter foreviste pastor Dantzer kirken og sakristiet, hvorfra hs. majestæt medtog et derværende metal-røgelseskar fra den katolske tid. Ved bortgangen skænkede kongen forskellige beløb til uddeling blandt byens trængende.

Afrejsen til Mejlgård

Kl. 11½ fandt afskeden sted. Den var om muligt endnu mere hjertelig end modtagelsen. Kongen takkede for det venlige, men desværre så korte ophold som han håbede snart igen at kunne få lejlighed til at gentage. Under opholdet havde kongen med interesse udtalt sig for at få forskellige kommunale mangler afhjulpet. Bl.a. havde han med stor interesse omfattet tanken om anlæg af en telegraf fra Århus over Ebeltoft til Grenå og om at få åen gjort sejlbar helt op til Grenå, hvilket den havde været i fordums tid. Borgerrepræsentant forvalter H. Bruhn som var entreprenør for pramfarten på Kolindsund, og med hvem kongen havde underholdt sig livligt om dette foretagende og tilsagt til at give møde om søndagen, da kongen agtede at aflægge besøg ved Fannerup, modtog ved afrejsen Dannebrogskorset af hs. majestæts egen hånd.

Fra Grenå gik køreturen til Mejlgård. Den gamle Randers landevej gik jo over Enslev. En gammel, brav Enslev mand, nu afdøde gårdejer Anton Ottesen, har fortalt mig, at skolebørnene under lærer Rings ledelse stod op-

stillet for at hilse på kongen, når han kørte forbi, men da rejseruten i sidste øjeblik var blevet lidt forandret, blev det altså en stor skuffelse for dem.

Kong Frederik var levende interesseret i arkæologiske undersøgelser og under besøget på Mejlgård hos jægermester Olsen aflagde han besøg ved Meilgårdyngen. Det var jo endnu forinden videnskaben helt var klar over denne skaldynges oprindelse og overordentlige historiske betydning. Betegnende derfor er, at Grenå Avis i forvejen skriver at hs. majestæt, agter at undersøge nogle sig der befindende såkaldte kjøkken møddinger. Lørdag aflagde de høje gæster et besøg på Benzon, hvor stamhusbesidder E. von Benzon havde beredt dem en meget festlig modtagelse. Ved middagen musiceredes af regimentsmusikken fra handels, som i den anledning var forskrevet. Skålen for kongen ledsagedes af 27 kanonskud. På en mark ved siden af gården var anlagt en danseplads, hvor regimentsmusikken efter middagen spillede op for beboerne, og hvor majestæten begav sig hen og morede sig over at tale med bønderkonerne, og se sine kavallerer i al gemytlighed svinge bønderkoner og piger i en munter dans. Således fortæller Grenå Avis. Den mundtlige tradition går ud på, at også kongen selv trådte dansen med de Gjerrild piger. Hen på aftenen begav det kongelige selskab sig tilbage til Mejlgård, ledsaget af stamhusbesidderen til hest. På dansepladsen beværtedes beboerne i et ved siden af opført telt og morede sig til langt ud på natten.

Søndag formiddag ankom kongen og grevmden med følge til Fannerup, hvor der spistes frokost. Derefter så de lidt på sundet, hvortil forpagter Bruhn var tilsagt som særlig kyndig, og endelig tog kongen nogle udgrav-

Fra kongerejsen juni-juli 1861. Grevinde Danners vogn. Udsnit af et samtidigt litograf.

ninger af skaldynger øjesyn. Over Nimtofte kørte delskabet derfra til Århus, hvor opholdet varede et par dage.

Samme dag som kongen afrejste fra Grenå, fandt folketingsvalget sted. Det gav til resultat, at Chr. Bønløkke fra Ålsrode, der tilhørte Bondevennernes Parti, altså datidens yderste Venstre sejrede med 397 stemmer over den ministerielle modkandidat kammerråd Westergård til Lykkesholm som kun fik 364 stemmer.

Krigen i 1864

Medens treårskrigen 1848-50 ikke direkte berørte Grenå, fordi begivenhederne kun fandt sted på afstand og der ikke var indkvartering i byen, gik det helt anderledes i 1864. Selve krigens årsager og forløb må vist forudsættes tilstrækkeligt bekendt, således at en historisk indledning er uformøden.

I marts 1864 havde prøjserne været inde i store dele af Jylland, men ikke i Randers Amt. Efter Dybbøls fald den 18. april tog invasionen kraftigere fat. Det var tyskernes ordre snarest muligt at besætte så stor en del af landet som de kunne, inden deres bevægelser standsedes af den påtænkte våbenstilstand. De i Jylland stående fjendtlige tropper samledes til et korps under General Vogel v. Falkenstein, hvis stabsechef var den senere så kendte friherre v. Moltke, den gang generaløjtnant og chef for generalstab, oprindeligt dansk kadet og dansk officer.

Randers blev sæde for den prøjsiske regering for Nørre-Jylland og v. Falkenstein havde en tid selv sit hovedkvarter i denne by.

De første tyske tropper, som indtraf i Grenå ankom tirsdag d. 3. maj om eftermiddagen. Det var en lille afdeling af Königin Augusta Garden. De besatte byens udgange afsendte en patrouille til havnen, undersøgte de kongelige kasser på toldkammer og postkontor, der naturligvis fandtes tomme, men foretog sig ellers intet. Mandskabet fik kaffe og smørrebrød på rådhuset. Officererne spiste på Gæstgivergården. Hvad der købtes i butikkerne betaltes kontant. Om aftenen forsvandt prøjserne igen. 14. maj rykkede 700 mand ind i Grenå. Deraf skulle byen selv have de 240 i kvarter, medens resten fordeltes i de nær meste landsbyer. I det hele indkvarteredes der i egnen mellem Grenå og Ebeltoft 2.600 mand. De holdt skydeøvelser på Hessel Mark og Hede. I den periode måtte skibe kun løbe ind i Grenå Havn om dagen og ladningen blev nøje gennem søgt for at påse, at tjeneste dygtigt mandskab og krigsmidler ikke førtes bort herfra. Heller ikke denne afdeling forblev her længe. Efter en uges tids forløb drog de alle herfra i øsende regnvej, men underfuld musik af hele regiments musikken, som bestod af 45 mand. De bortdragende tropper indkvarteredes i egnen omkring Gl. Estrup. Den næste indkvartering skete i juni. Fjenden var her bl.a. på grund af Grundlovsdagen, 5. junidagen var allerede den gang en national festdag, ja vist nok på en langt inderligere måde end nu. Prøjserne havde forbudt al dansk flagning på denne dag på de steder, som var besat af dem. Men byens borgere forsamledes på Gæstgivergården til grundlovsfest med fællesspisning, og der var ikke sparet hverken på flag eller nationale

Grenaa Flyveblad.

Onsdag den 4. Mai 1864.

Medborgere!

Naar Fjenden faaer for Byens Vorte, da bør smaalig Strid vige og Enighed mellem Alle træde i Stedet, fordi vi kun derved faae en moralsk Magt at støtte os til ligesoverfor den pysiske Magt, der træder os imøde.

At denne Enighed bør have til Folge, at der ikke af Frygt gives efter for Fjendens ubillige Fordringer, om saadanne fremkomme, er en ligefrem Sag, og i de Mænds Personligheder, der paa Kommunens Vegne forhandle med ham, gives Garanti for, at Saadant ikke skeer. Men dette er ikke nok; vi maae Alle sammen være enige i, at den Modtagelse, Fjenden faaer, er ham et tydeligt og umiskjendeligt Vidnesbyrd om, at Alt, endog indtil det Ubehageligste af hvad der ydes ham, ydes ham af den haardeste og bitterste Nødvendighed, fordi vi som Bærgeløse høre os for den væbnede Magt. Intet bør gives ham uden paa Forlangende. Det gjælder her om ikke at undgaae nogle Ubehageligheder, som Enhver bør bære med Taalmod for Fædrelandets Skuld, men det gjælder om, at man under kold Høflighed viser en mandig Udfærd ligesoverfor Fjenden, for, om muligt, derved at paabyde ham Afgift, fremfor Alt om at bevare Afgiften for sig selv, og om at man i Tiden kan have den trofaste Bevidsthed, at man i sin Holdning ligesoverfor Fjenden aldrig har tabt Bligten imod sin Konge, sit Fædreland og sin Nation af Syne.

Grenaa, den 4de Mai.

— Efter indsendte paalidelige Oplysninger maae vi herved rene det i Mandagsbladet givne Ræson om de toffe Troppesørgjællere her i Egnen derved, at nogle saa Carolierister i Køvredags Aften havde været paa Ismark (i Nærheden af Ebeltoft), men at de naar efter havde begivet sig tilbage til Hovedkvarteren i Keldhølle, hvor Keltvægtere vare udkillede om Natten. I Onsdags skal denne Syrke have trukket sig tilbage til Gølo. — Naar Merges motio, Herredescontoiret heri Aften følgende Udsættelse, dateret Tirsdag, 2den Mai, kl. 2 1/2 Eftermiddag:

„En Altsidig Opførelse er for et Par Timer siden gaaet tilkennet Egnen og Byen til Helgenæs. Der spaaendes at være c. 40 Mand. En anden Altsidig Opførelse for 1 1/2 Time siden Byen til Grenaa forbi Tirsrup Kro.“

Denne sidste Altsidig indtraf heri Aften samme Dags Efters. Imellem kl. 2 og 3. Den bestod af nogle og 30 Mand af 4de prøjsiske Garderegiment „Königin Augusta“ under Prins. Frhr. v. Puttligs Com-

mando, og henhørte til Oberst v. Potters Brigade. Efterat have belat Byens Udgange samt affendi en Patrouille til Havnen, underløjtes de kongl. Kasser paa Toldkammeret og Postkontoret, der naturligvis fandtes tomme, og efterat Mandskabet paa Rådhuset havde givet noget Smørrebrød og Kaffe, medens Officererne søgte Gæstgivergården, førte Alle bort omr. kl. 7. Med Undtagelse af et Par Vogne fandt ingen Udfrøining af Høstomængden Sted; Alt, hvad de fobte i Bøstiller og paa andre Steder, brætted, og deres Opførelse var upaafagelig i det Hele.

— En Mand, der ijaar havde forloft Marhuus, skal have udtalt, at b n lange hele Byen dertil ikke har været nogen tyff Soldat.

— I Vorhuus skal der, efter Sigende, kun ligge 1000 Mand tyffe Tropper, hvortil Randers indeslauer en Betaling af omtrent 6000 Mand.

— Vi læse her i denne Tid som i en Udrækn, idet vi siden Tirsdag i forrige Uge ingen Post have havt.

Bekjendtgjørelser.

Løvedag den 7de Mai forfommende, kl. 10 Formiddag, alholdes ved Grenaa Havn offentlig Auction over en Løbning lærbetede gode Hjørredædder fra 6 til 15 Rod og over et Parti Rug og Øg; hvilket herved bekyndgjøres.

Grenaa, den 30de April 1864. **L. Møller.**

Onsdag den 11de Mai forfommende, kl. 10 1/2. Læse Godester Lichtenberg ved offentlig Auction i Høstel Møle, bortlæse endel Løvedædder, hvilket herved bekyndgjøres. Mødested Høstel.

Grenaa, den 4de Mai 1864. **L. Møller.**

Løvedag den 14de Mai forfommende, Formiddag kl. 10, lader Kjøbmand Budst. paa Grund af Posttilfælden af hans Handelsbetjening i Gølo, bortlæse ved offentlig Auction i det til Kjøb. Bogens Gaard berende Valhuus paa Villegade i Grenaa et betydeligt Parti Manufakturvarer, bestaaende af Budelin, Tøel, Biber, Saroni, Mouselin, Stris, Damoff, Trelone, halv- og hvelvde Tøel, Silkest, Mollingarn, Strimler, Garbinder, Væved, Hals-tøel, Kommerstæder, Schawler, Strømper, Handsker, Væved, Dpneboer, Børnehuer, Sengestier, Parasoller, Sigaret, 1 Hængelampe, m. m.

Bekjendte vederbørlige Kjøbere tilhørd Credit til 1ste October d. 8.

Tyffe Kataloger vilke fra den 9de Mai kunne beholdes paa Byggetcontoiret.

Grenaa, den 30de April 1864. **L. Møller.**

Mærk!

Vorn kunne naar begynde at læse Begyndelsesgrundene i Røsnig, Strøning og Regning meget billigt af Madame N. M. Udlen.

En ny braun Klædeskræffe er paa Grund af indtræde Omkæntigheder billig tilhørd hos Strædder Nielsen.

Truff i Grenaa Bogtrykkeri.

I krigens tid var Grenå Avis, dengang byens eneste blad, forbudt. I stedet for udsendte den så nogle gange om ugen et flyveblad med de vigtigste lokale og indenrigske nyheder. Ovenstående facsimile af Grenå Flyveblad er for 4. maj 1864, den dag, da de første fjendtlige tropper rykkede ind i Grenå. 3/4 størrelse.

sange og taler. Grenå Avis skriver herom, der holdtes taler, der passede til øjeblikkets alvor. Hele festen, der varede til den lyse morgen, bar præg af den frimodighed, hvormed indbyggerne så fremtiden i møde.

De prøjsiske gardister, denne gang af Elisabeth Garden, blev liggende her til våbenstilstanden udløb og drog så bort. Man var her i Grenå som over det ganske land klar over at krigens genoptagelse ville følge, man havde det faste håb at det kun ville være et tidsspørgsmål når England greb til våben mod Tyskland og dermed bragte krigen til afslutning. Det blev som bekendt en stor skuffelse.

Da våbenstilstanden udløb d. 25. juni udstedte general v. Falkenstein straks fra Randers en befaling, som gik ud på, at hele Jyllands administration nu overgik til de allierede prøjsere og østrigere. Indvånerne skulle rette sig derefter, alle skatter og andre afgifter skulle afleveres til den nye administration. Der kom nu atter en indkvartering i Grenå. Bl.a. lå der en kystpatrouille ved Grenå Havn. Det var i dette tidsrum, at den meget omtalte lille episode indtraf ved hvilken den danske løjtnant B. C. Årøe med sit lille Strejfkorps natten til d. 7. juli overrumpledte den prøjsiske feltvagt ved Grenå Havn. I hele den følgende tid var Grenå besat af større eller mindre fjendtlige styrker. Prøjserne overtog postkontoret, de anlagde en felttelegraf til Århus, rådhuset blev taget i brug til feltlazaret og vagtlokale.

Hjørnet af Købmandsgården Lillegade nr. 47 (nu købmand Nørgårds). Her havde tyskerne deres hovedkontol og magasiner under indkvarteringen i Grenå.

Den største indkvartering

indtraf ved krigens slutning. Årsagen var, at efter en ny våbenstilstands afslutning foretoges der fredsforhandlinger i Wien. Men disse trak i langdrag, fordi de danske forandlere krympede sig ved at gå med til de tyske krav om grænsedragningen. For at øge trykket på Nørrejylland bestemte den prøjsiske overkommando da at sende større indkvarteringer tilkøbstæderne og stille et vinterfelttog i udsigt, kræve større daglig naturalforplejning o.s.v., alt i den hensigt at gøre danskerne mere forhandlingsvenlige og rede til større indrømmelser.

Den sidste og største indkvartering i Grenå indtraf søndag den 2. oktober. Det var konfirmationssøndag, og præsten stod netop på prædikestolen da prøjserne med fuld musik rykkede ind i byen. Konfirmationshandlingen fremskyndedes så folk snarest kunne komme hjem.

Det var atter en Bataillon af et garderegiment som ankom, denne gang under ledelse af oberst Esbeck. De omskiftedes senere med andre, men blev i fuld styrke liggende indtil fredsslutningen. I oktober måned havde byen da den største samlede indkvartering under hele occupationen. De indkvarterede fik på depoterne udleveret deres naturalforplejning og skulle så hos kvarterværterne have adgang til køkken, så de selv kunne tilberede maden. Men de fleste husmødre holdt ikke af at have disse fremmede til at rumstere i deres køkkener og modtog derfor varerne af dem og påtog sig tilberedningen.

Den store gård på Lillegade, nuværende købmands Nørgårds, hvor ejeren den yngre Winding, et par år før krigen var gået fallit, stod ledig. Den var under hele krigen overtaget af fjenderne til kaserne depot m.m. Grenå Avis udgik ikke under krigen, men i stedet udsendtes nogle gange om ugen et flyveblad med de vigtigste krigsmeddelelser og lokale nyheder.

Freden undertegnedes

i Wien d. 30. oktober. Avisen udkom fra 1. november atter som rigtigt blad og meddelte d. 5. november, at de prøjsiske tropper, nemlig 2 kompagnier af 3. garderegiment samme dag havde forladt byen og var draget mod syd på vej hjem. ~ J _

Ingen lagde skjul på, at de fremmede tropper under deres ophold som helhed havde opført sig upåklageligt. Selvfølgelig kunne en så

Handelsbetjent Johan Frederik Møller. Søn af købmand J. A. Møller på Torvet. Den første grenåenser, som faldt i krigen 1864. 3. februar ved Bustrup.

stor indkvartering i en så lille by ikke undgå at give ulemper, men den jævne befolkning havde ikke været udsat for unødige plagerier, og navnlig de menige soldater havde været diskrete og ikke på nogen måde virket udfordrende. Alligevel er det i høj grad forståeligt at avisen ved afskeden udtrykker håbet om, at byen ikke påny skulle blive besat af fjendtlig militær. Det >skete altså heller ikke i de næste 75 år.

I slutningen af oktober bortsolgte ved auktion restbeholdningen af proviant, sengesteder med madrasser og hovedpuder m.m., som byen havde måttet anskaffe og lidt efter lidt gled byens liv atter ind i de tilvante former. Sidst på året og i begyndelsen af det af næste afholdtes i Grenå og i en del omliggende landsbyer festligheder for de i hjemvendte soldater. Det var dels velkomstfester for de hjemkomne, dels mindefester for de mange, som blev derude og gav livet for fædrelandet. Endnu langt hen i 1865 træffer man i Grenå Avis' dødsannoncer fra hustruer eller forældre om mænd eller sønner, som hårdt sårede havde ligget på fremmede lazaretter, og først var døde længe efter fredslutningen.

Skytteforeningen

En af de følger, krigen i 1864 fik, var, at en national bevidsthed vakte til live hos mange, og at tanken om en folkemiliti kom frem. Der dannedes rundt i landet skytteforeninger med det formål at øve borgerskabet i våbenbrug og at vedligeholde den allerede i soldateltiden erhvervede skydefærdighed. Hensigten med disse foreninger var ganske åbenbart at danne en slags frivillig borgervæbning, som i påkommende tilfælde kunne benyttes.

Borgervæbning i tidligere tid

Tanken om sådanne hjemmeværn var ingenlunde ny. Allerede i Middelalderen var det en pligt for købstædernes våbenføre mandskab at forsvare deres by, når det gjordes fornødent, samt at deltage i det regelmæssige vagthold om natten. Derom er givet en udførlig fremstilling i Grenå Bys Historie, Bd. A. Men det var den gang ikke en frivillig sag, men en pligt som var påbudt af staten, og som lensmanden skulle påse, at borgerne ordnede på tilfredsstillende måde. Fra 1583 og fremefter er der for Grenå bys vedkommende adskillige aktstykker som belyser dette forhold.

Der har været tidsrum, hvor denne pligt har været forsømt, men helt har borgervæbningen ikke været forsvundet. Således fortæller byfoged Ågård i 1808; da det nye rådhus på Torvet var opført, at deri bl.a. også var indrettet et kammer som benyttedes til den del af borgervæbningens armaturs bevarelse som af byen er anskaffet.

Og der er mundtlig tradition om, at borgervæbningens mænd i 1830'erne og 40'erne mødtes til våbenøvelser. De havde ens uniformskasketter, men benyttede i øvrigt deres sædvanlige klædedragt i en lang årrække i tiden omkring 1800 var den særdeles ansete købmand Rasmus Bang, kaptajn i

borgervæbningen. I 30'erne og 40'erne nævnes farver Jahnsen som kaptajn.

Borgervæbningen havde flintebøsser og stillede til øvelse ude i hedebakkerne omtrent hvor nu Klosterbakken ligger. Under øvelserne stod farveren på en stol og kommanderede. Bagved var et telt hvor Madam Bagesen handlede med forfriskninger.

Når farveren så syntes at væbningen havde virket tilfredsstillende lod han den stille op og affyre en sidste salve. Så kommanderede han: Så stormer vi, og derpå stormede hele flokken ned til Madam Bagesens telt, hvor der på farver Jahnsens bekostning var opstillet boller med punch, med hvilken de gæve krigere så gjorde sig til gode. Derpå fulgtes kaptajnen hjem med musik, og der udbragtes et hurra for ham.

Skytteforeningen i 1866

Vi vender tilbage til tiden efter sidste slesvigske krig, da hjemmeværnene opstod under et andet navn.

En krigsinvalid M. C. Melhede fra Nykøbing S. holdt 1. november 1866 på rådhuset et foredrag om skyttesagens betydning. Der var straks interesse for sagen, og der dannedes en komité med det formål at søge at få oprettet en skytteforening her i Grenå. Man modtog indmeldelse både af aktive og passive medlemmer ligesom man med tak modtog bidrag til anskaffelse af rifler.

Konstituerende møde afholdtes på rådhuset søndag aften 2. december 66 kl. 6. Til kredsforstander valgtes byfoged, justitsråd G. Nyeberg. De øvrige bestyrelsesmedlemmer var garver Carl E. Petersen, konsul N. L. Kock, sadelmager Henriksen og redaktør C. V. Færch.

Skydeøvelserne foregik på Hessel Hede og må være begyndt næste forår. Lederen var den unge løjtnant af reserven prokurator G. Neess, som netop i de dage havde nedsat sig som sagfører i Grenå. Skydeøvelserne varede til slutningen af oktober og afsluttedes med en præmieskydning.

Ved slutningen af den anden sæson indviedes en fane som var skænket af en del af byens damer. Faneindvielsen foregik på rådhuset 20. oktober 1868. Det var en søgendag ved middagstid. Derpå marscherede skytterne til pladsen på Hessel Hede. Efter endt skydning var der en festlig fællesspisning for foreningens såvel bidragydende som aktive medlemmer. Efter Avisens referat synes det, som om der ikke var damer med. Sært nok, da det jo var dem, som havde skænket fanen.

Ved næste års generalforsamling 14. marts 1869 erklærede Nyeberg, at han ikke kunne modtage genvalg, hvorefter løjtnant Neess valgtes til formand. Kock og Færch genvalgtes. Nyvalgt blev den unge lærer Reventlow, der snart skulle blive en af byens fremtrædende mænd i det offentlige liv samt den ligeledes unge fuldmægtig M. Hansen, som senere under navn Schlanbusch blev godsforvalter på Benzons.

Skytterne på Heden 8. september 1867. I forreste række er nr. 2 fra højre buntmager Bradsted. Nr. 3 skoleinspektør Reventlow. Fra venstre liggende nr. 2 politibetjent Larsen. Lige bag ved ham boghandler Vilh. Hansen.

Hen på Eftersommeren, torsdag 9. september 1869 holdtes en større skyttefest. Der begyndtes kl. 7 morgen med den sædvanlige, årlige præmieskydning for foreningens medlemmer. Derpå holdtes præmieskydning om brugsgenstande. Om eftermiddagen var der fællesspisning i et telt på øvelsespladsen på Hessel Hede. Sammesteds var der indrettet en danseplads. Kl. 9 afbrændtes et fyrværkeri og kl. 9½ sluttede festen. Bestyrelsen averterede: Adgang til festpladsen tilstedes enhver anstændig klædt person og koster 1 mark. Skytterne betaler ingen entre.

Riffelskyttebal afholdtes 9. januar 1870 på Hotel Grenå, nuværende Skandinavien. Salen var smykket med grønt, flag og krigerske emblemer og det blev et muntert af såvel ældre som yngre medlemmer med damer talrigt besøgt bal. Ind mellem dansene afsang man fædrelandske sange. Stemningen var i det hele taget hjertelig, og en mønster værdig orden herskede.

Formodentlig har riffelskytteballet givet stødet til, at man optog tanken om også om vinteren at holde sammen på medlemmerne. Der begyndtes samme år i februar med vintersammenkomster om søndag eftermiddag i et skolelokale i kommuneskolen. Det var foredrag, taler og sang, man bød på. Kateketen, pastor Pedersen, holdt historiske foredrag. En gang foretog sadelmager Buch velvilligst nogle digte.

Skytteforeninger i omegnen

oprettedes i de følgende år. En kreds for egnen nord for Grenå dannedes allerede i sommeren 1870. Ved det grundlæggende møde var en af talerne

pastor Vilh. Beck, Ørum, der udviklede skyttesagens betydning og påviste hvorledes denne sag er forbundet med friheden.

Vilh. Beck holdt forresten også ved Grenå foreningens fester taler både for fædrelandet og for skyttesagens betydning for dette. Det har altså ikke alene været i Indre Missions ærinde, at han kom til Grenå, men også som national taler. Det forklarer måske, at en så ivrig patriot som postmeister Skjerbaek, der var løjtnant og veteran fra 3 års krigen, blev en af Becks kirkelige venner og sammen med flere Grenå borgere om søndagen kørte til Ørum Kirke for at høre hans prædikener.

Skytteforeningen for Grenå og Omegn talte nu i sit fjerde leveår 109 bidragydende (passive) medlemmer 45 yngre skytter og 33 ældre skytter (væsentligst forstærkningsmænd). Der undervistes i skydning, Excisits og gymnastik, og hvert af disse fag var undergivet en speciel lærer. Gevær-exersitsen indøvedes efter det for armeen gældende reglement. Gymnastikundervisningen efter W. la Cours håndbog i gymnastik. Langboldspil er tilladt hver tredje øvelsesdag. For Udeblivelse uden anmeldt Grund samt for at møde for sent var der fastsat lempelige mulktter. Gentagne forsømmelser straffes med udelukkelse fra den årlige præmieskydning.

Når så dertil føjes, at man også optog terrænøvelser, længere marschture og natmanøvier ofte i en fjernere omegn og at de yngle Skytter en gang ugentlig stillede på Torvet kl. 7½ til exersits eller terrænøvelser må det vist siges, at der er gjort rede for skytteforeningens virksomhed. Neess vedblev i en lang årrække at være dens formand og hovedleder. Sidst i 70'erne skete der imidlertid det beklagelige, at ejerinden af Hessel fru Lichtenberg, trak den i sin tid med stor imødekommenhed givne tilladelse til at benytte Heden til øvelse tilbage. Foreningen måtte derfor foreløbig stille sin virksomhed i bero i nogle år (juni 1877) og opløstes vist nok helt.

I 1880 meddelte avisen, at der nu er stiftet en ny kreds med 10 medlemmer, men at fru Lichtenberg vedblivende nægter kredsens tilladelse til at benytte Heden. Forholdet må dog være blevet ordnet, men i 90'erne har kredsens atter i nogle år ligget stille. Endelig i 1903 kaldtes den igen til live, indmeldtes i amtssammenslutningen og har siden eksisteret i den form, som kendes af nutiden.

Fugleskydning

Skydning af en betydelig anden art holdtes af Fugleskydningsselskabet for Grenå og Omegn. Det stiftedes på et møde som holdtes 10. juni 1871 på Hotel Dagmar. Indbyderne var bl.a. apoteker Hoffmeyer, kancelliråd Lütken og købmand Nobel. Førstnævnte blev formand og Lütken kasserer.

Hvert år ved midsommertid samledes medlemmerne ca. 50 i tal, til fugleskydning. Det synes, som om de oprindelig mødtes på Torvet og derfra marcherede til Enslev Skov. Ret snart blev det imidlertid skik, at samlingsstedet blev ved bryggeriet og at man kl. 6 kørte derfra pr. vogn og med

Den første fugleskydning ved stranden 30. juli 1907. Hartmann Sørensen holder skjoldet med sølvtøjjet. Emil Lassen den af Zebitz malede fane.

musik i spidsen til Enslev Skov, som den gang ejedes af proprietær Acton Westergård, Djursgård. Straks efter ankomsten samledes man til en lille højtidelig indledning, og derpå tog man fat på at skyde efter fuglen der var opstillet på en høj i dkoven, således at skudretningen gik mod nord gennem en slugl. I forvejen var egnens folk gennem annoncer i bladene varskoet om, hvad der forestod således at de kunne tage sig selv i vare og holde kreaturerne inde. Ved middagstid holdtes pause i hvilken man spiste frokost i et telt på pladsen. Gæstgiver Lunning var foreningens vært og sørgede godt for at ingen gik hverken sulten eller tørstig fra dagens anstrengelser. Når skydningen ved aftenstid var tilendebragt spiste man middag. Derefter var der præmleuddeling, og ud på aftenen kom damerne til stede, hvorefter dansen gik med liv og lyst til kl. 2, da festen sædvanligvis sluttede, og hjemturen kunne begynde.

I slutningen af 80'erne blev Djursgård solgt, og den følgende ejer var ikke stemt for at give tilladelse til, at der holdtes fugleskydning. Selskabet indstillede sin virksomhed og opløstes af sig selv.

I 1907 fik en kreds af senior-gymnaster imidlertid plan om om at kalde fugleskydningsselskabet til live. 20. juni 1907 stiftedes selskabet med samme program som det gamle. Skydepladsen blev ikke længere Enslev Skov, men stranden, først Nordstranden ved Kalkbakkerne senere Sydstranden og indtil de allersidste år har musikken på fugleskydningens dag gået gennem gaderne, tidligt om morgenen og vækket borgerskabet med den gamle Skydebrodermelodi

O, hør, du gode gamle borger,
vil du aldrig vågne mer, vågne mer o.s.v.

To ildebrande i oplandet

Branden i Åstrup natten 14.-15. juni 1865.

Medens Grenå by i 18. hundrederne kun havde forholdsvis små brande, var to af de nærmest liggende landsbyer i århundredets sidste halvdel hjem søgt af alvorlige brande, Åstrup natten mellem 14.-15. juni 1865 og Enslev d. 31. maj 1887. . .

Ilden i Åstrup opstod imellem kl. 1 og 2 i Rasmus Greves gård vist nok i ladebygningen. Den opdagedes af en karl, der vågnede ved at ildgnisterne regnede ned over ham. Kun med nød og næppe blev gårdens beboere reddede, hvorimod hele besætningen indebrændte inden hjælp kunne komme til stede, bredte ilden sig til Rasmus Udsen og Knud Nicolaisens gårde der nedbrændte. Her blev dog de fleste af dyrene reddet. Men B. Udsens karl omkom under forsøg på at redde den sidste af hestene.

Man stod til en begyndelse ganske uforstående med hensyn til ildens opståen. Det viste sig senere, at den var påsat af en ung pige fra Grenå Havn. Hun hed Hansine Andreassen var 21 år gammel og datter af skipper Andreassen. Hun angav sig selv under en samtale, som politimesteren havde med hende. Som bevæggrund angav hun, at hun ville bort fra hjemmet hos forældrene, hvor hun mente sig behandlet som skumpelskud. Tillige angav hun, at hun fra den tidligste ungdom havde været lidenskabelig i kønsdrift, og at hun hjemme savnede lejlighed til at tilfredsstille sine udsvævelser i den retning. Pigen blev indlagt til observation på Sindssygeanstalten ved Århus, men erklæredes tilregnelig. Dommen faldt 19. maj 1866 og lød på dødsstraf. I erstatning til Assuranceselskabet idømtes hun at betale 6891 rdl. Da det ikke ses, at hun er blevet henrettet her, må hun rimeligvis være blevet benådet med livsvarigt fængsel.

Enslev bys brand d. 31. maj 1887

Den anden brand, som var af langt større omfang, men som dog heldigvis ikke krævede menneskeliv, var Enslevs, som fandt sted en snes år senere, 3. pinsedag tirsdag d. 31. maj 1887.

Ilden opstod kort efter middag, mens folkene i gårdene sov deres middagssøvn. Fra Grenå kunne man se en tyk, sort røgsky komme hvirvlende ind over byen. Det hed sig straks, at det var Enslev by, som brændte. Snart valfartede folk i store flokke, kørende, ridende og gående ud til brandstedet.

Et øjenvidne fortæller i Grenå Folketidende. Det var et frygteligt syn,

der frembød sig, da man kom derud. Røgen vældede en i møde, sort og kvælende så man næppe kunne trække vejret, og flammerne slog op omkring, hvor man så hen. Hele Ensle by stod bogstavelig talt i et flammehav. Hist og her stod der en skorsten eller de nøgne, sorte mure. Det var resterne af gårdene. Af hele byen var dog kun en gård, skolen og et teglhængt hus tilbage. I løbet af et kvarter var hele den øvrige by, 10 gårde og 4 huse, ompændt af luerne, og ethvert forsøg på at frelse dem var aldeles flugtesløse. Det eneste man kunne gøre var at søge at redde den sidste gård fra også at blive antændt. Ilden opstod i det vestlige hjørne af byen og da vinden førte gnisterne hen over gårdene der i lys lue var tækket med knastørt strå stod et øjeblik de fleste gårde i lys lue.

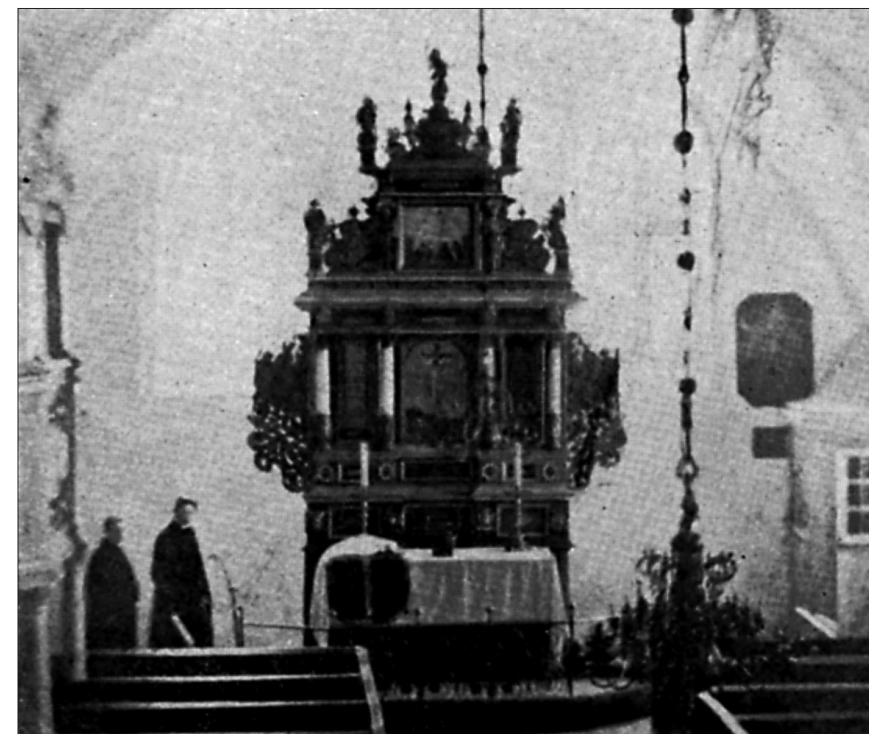
De brandlidte familier arbejdede så de var nær ved at segne for at redde hvad der kunne reddes. Her løb piger og koner med sengeklæder, køkken-tøj, klæder o.s.v., der kom mændene slæbende med klædeskabe, dragkister og hvad de ellers kunne få fat på. Ret megen tid var der imidlertid ikke til at redde, så det var kun de allermost vigtige og værdifulde ting, der frelstes.

Grenå Sprøjte under ledelse af brandkaptajn Starck kom til stede, så snart forholdene tillod, men der var jo kun lidt at udrette. Før aften var hele Enslev en rygende ruinhob. Midt imellem alle de nedbrændte gårde stod kun de to reddede, tegltækte bygninger. Alle de andre gårde og huse havde været tækket med strå. Det var af den grund, at ulykken fik et så uhyre omfang, naturligvis i forbindelse med vinden som var så stærk, at man på gaderne i Grenå kunne opsamle forkullede træstykker, som var ført den 3 km lange vej.

Brandens årsag blev aldrig opklaret. Selv da den berømte eller berygtede Sylowske Brandkommission senere kom til egnen løstes gåden ikke.

Kirkens indre ombygning i 1865-66

Gennem en række år havde kirkesynet påpeget flere og flere mangler både ved kirkens indre og ydre. I sommeren 1863 var det endelig kommet så vidt, at bygningsinspektøren for Jylland havde stillet en række positive forslag til en grundig indvendig restantering af Grenå Kirke. Denne var bifaldet af kirkeinspektionen og derefter indsendt til Kulturmimsteriet, som godkendte planen. Alt var rede til at bringe den til udførelse, da de tunge skyer viste sig mod syd Kong Frederik VII døde og krigen med Prøjsen og Østrig udbrød. Under disse forhold var er selvfølgelig ingen stemning for at tage fat på kirkebyggeriet. Først efter krigens slutning optoges planerne. I maj 1865 indkaldtes tilbud og arbejdet begyndte. I februar 1866 toges kirken atter i brug. Restaureringen var i alle enkeltheder planlagt af kgl. bygningsinspektør Walther, som havde overopsyn med arbejdets udførelse. Istandsættelsen foretoges så grundigt, at hele kirkens indre efter denne fremtrådte i en helt ny skikkelse. Samtiden fandt, at alt var udført såre godt. Moden skifter jo, og eftertiden syntes, at Walther var gået lovlig radikalt

Koret i Grenå Kirke i 1865 før restaureringen. Til højre ses et stykke af den ene af de gamle skriftestole, lavet efter branden i 1549. I venstre side ses det yderste hjørne af kirkens nordre pulpitur. Personerne er arkitekt Petersen, som havde den daglige ledelse af arbejdet og pastor Dantzers søn.

til værks og lovlig hårdhændet havde ført alt tilbage til dets formodede oprindelige udseende. Men det kan ikke nægtes, at det var et stilfuldt, enkelt og tiltalende kirkerum, der var skabt, da Walther afleverede arbejdet. I 70'erne foretoges en lige så grundig ydre restaurering, hvorved kirken forsynedes med spir og kamgavle og murene delvis omhyggedes. Også denne restaurering, der egentlig var en delvis ombygning, planlagdes og lededes af professor Walther. Da den var færdig, fremtrådte kirken som en stilren genfødsel af en gotisk kirkebygning som et symbol for den by, som var ved at udvikle sig. Kirkens ombygning vil blive omtalt i enkeltheder i en selvstændig artikel om Grenå Kirke. Den anføres derfor kun her i korte træk af hensyn til den historiske sammenhæng.

Grenå Kirke ca. 1865 umiddelbart før den indre restaurering begyndte.
Billedet taget fra Storegade.

D. Grenå i 70'erne

Det store ti år i byens historie

Apoteker Hoffmeyers periode

I året fra 1870-79 er uden tvivl den periode i hele byens historie fra Middelalderen til nutiden, hvor de største opsving er grundlagt og de vigtigste rent ydre begivenheder er sket. Dette tiår danner indledningen til, at byen fra den gammeldags idyl, hvori den henlå, man kunne næsten sige uberørt fra Holbergtiden efter de store brande omkring 1750, begyndte byen at vikle sig ud af svøbet og komme i livligere kontakt med omverdenen.

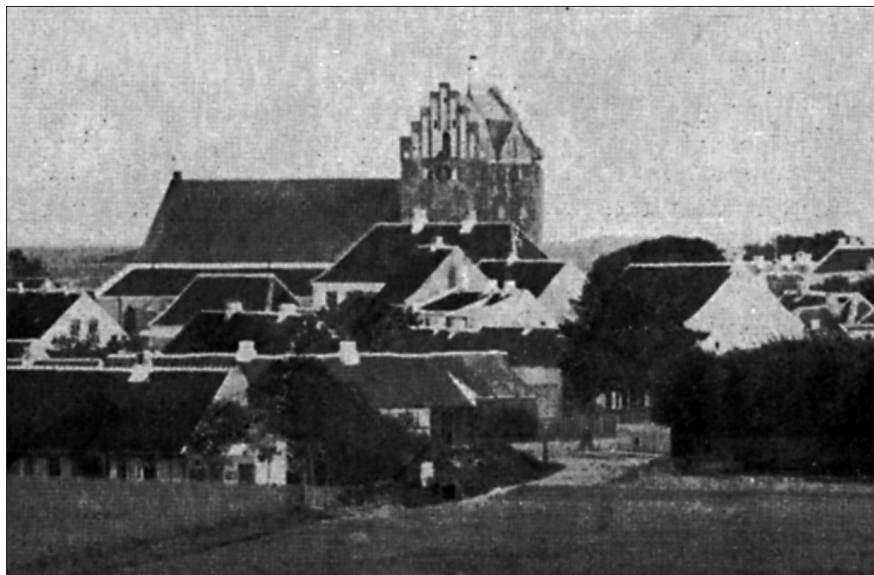
Det er den periode, hvori både det offentlige og det private byggeri begyndte at omforme byens udseende. Det er den periode, hvori det fuldkomment landlige præg forsvandt som byen havde haft ved at alle grundejerne var koholdere og at en skare på ca. tre hundrede køer hver morgen, middag og aften i løs drift drog igennem byens gader frem og tilbage fra Fælleskæret, hvor de vogtedes af byhyrden.

Af byggeri i det nævnte tiår bør først og fremmest nævnes, at den indre restaurering af kirken som havde fundet sted i 60'erne nu i årene 1874-75 efterfulgtes af en ydre. Man kunne næsten kalde det en ombygning, idet den fuldstændig forvandlede den gamle hvidkalkede landsbyagtigt udseende kirke uden spir til en stilren købstadkirke med røde munkestensmure, kamgavl på endemure, sideskib og tårn og med højt spir.

Torvet skiftede udseende, ved at sprøjtenuset, der lå som rådhusets nabo mod øst i 1879 fjernedes, og pladsen blev lagt til Torvet. Et arresthus byggedes samtidig fra rådhuset mod nord over imod Mogensgade. En moderne og vel indrettet fattiggård opførtes samme år bag ved den gamle forfaldne fattiggård på Nørregade i dens store have, som vendte mod øst, ud imod markerne.

En lang række moderne forretningsbygninger med virkelige butikker og store ruder opstod på Storegades søndre side, hvor omtrent alle ejendommene fra nr. 11 (nu Biografen) og ned til Svinetorvet, nu nr. 19 Møsen, i dette tiår ombyggedes.

Endvidere forsvandt som lige berørt kvægdriften fra gaderne derved, at byen gennem en årrække afkøbte grundejerne deres ret til at holde køer i Fælleskæret. Dette opdyrkedes og deltes i større parceller, som udlejedes og for en stor del anvendtes til agerjord og høbjergning. Tallet af kreaturer, som daglig passerede gennem byen, formindskedes på den måde meget stærkt. Fra 1. januar 1878 var det forbudt at lade løsgående køer gå igennem gaderne.

Grenå by set fra bakken bagved Nytorv (Bosenbakken) omkng 1870. I baggrunden ses kirken. Lige under tårnet ses rådhuset med de to hvide skorstene. Til venstre derfor taget af sprøjtehuset uden skorstene.

På en betydelig del af det inddragne Fælleskær anlagdes et stort nyt anlæg, den nye plantage, der som et smukt, grønt bælte i løbet af den næste snes år kom til at omslutte byen mod vest og syd og give både læ og skønhed ,

Et par små kommunale reformer af nogen praktisk værdi, bør lige nævnes petroleumsgadelygterne som indførtes i 1870, og den autoriserede natrenovation i 1879.

Gadelygter

Var ikke noget helt nyt i Grenå. I vinteren 1859 opstilledes de første tranlygter her i byen. Det var samme år, som Viborg og Vejle indførte gas som gadebelysning, og det var vist nok fra en af disse byer, at Grenå købte nogle, af de brugte lygter. Borgerrepræsentationen var endda så forsigtig, forinden den skred til en så uhyre reform, at sammenkalde skatteyderne til et møde for at spørge om deres stilling til denne flothed, som jo ville forhøje skatten en del. Foruden lygternes køb skulle lygtetænderen have 60 rdl. om året, og desuden regnede man med 3 à 5 tdr. hvaltran årlig til brændeolie. En indsender i Grenå Avis siger meget spydigt, at borgerrepræsentationen hellere skulle have spurgt indbyggerne, om de i det hele taget ønskede, at man skulle købe de gamle tranlygter i stedet for at belyse byen med Gas.

Storegades øverste, sydlige husrække før den i 70'erne helt ombyggedes. Huset med porten og trækvognen er nr. 3. (købmand Henning) nu gartner Rasmussen. Nr. 5 huset med den høje trappe (købmand Henning) nu banken. Nr. 7 (pastor Dantsers præstegård) nu hjørnejordnmen med købmand Brændstrups butik. Nr. 9 (købmand Holstvig) nu Afholdshotellet. Nr. 11 (bager Wissing) nu Biografteater. Nr. 13 købmand Harboes, som var den første, som ombyggedes allerede i 1857 (nu købmand S. H. Bager).

Nå, skatteyderne blev hørt, borgerrepræsentanterne overbeviste dem om, at det var i byens interesse at købe lygterne, og fra næste vinter strålede en god halv snes tranlygter i byens gader. Nu i 1870 anskaffedes petroleumsgadelygter og de gamle tranlygter averteredes til salg til brug i gårde o.l. 25 år senere fik Grenå et gasværk og dermed også gaslygter på gaderne.

Den anden reform angik natrenovationen. Den havde hidtil ganske primitivt foregået således, at hver husejer privat havde måttet sørge for tømning af sine latriner. I 1879 meddelte borgmester Krabbe i aviserne at fra midten af oktober forventes påbegyndt en autoriseret natrenovation. Den udføres vognmand H. Meinche for en betaling af 4 kr om året pr. latrin.

Denne ordning vedblev, indtil byrådet i 1893 vedtog at lade al renovation overgå til kommunens besørgelse. En halv snes år efter begyndte de første W. C. anlæg at fremkomme. Dampvæveriet søgte om tilladelse til indlæg i en fabriksbygning og fik den i 1906 efter meget store betænkelig-

heder i byrådet. Som nummei 2 kom købmand Chr. Vogel, som i 1907 fik tilladelse til installation i den nye bygning på Torvet.

70'ernes tre hovedforetagender

Men først og fremmest er 70'erne det ti-år, hvor 3 store foretagender udførtes, som var indledningen til et meget mærkbart opsving for byen, Kolindsunds udtørring, bygning af en ny havn og anlæg af en jernbane fra Randers til Grenå. Og endelig vil vi se lidt på byens århundred gamle forbindelseslinier med omverdenen, landevejene, som også i 70'erne fik en helt ny skikkelse både ved makadamisering og ny og kortere retning.

Alle de førstnævnte 3 store foretagender hører helt og fuldt i 70'erne til. Men det skal ikke skjules at de alle tre havde været i stærkt på tale i det foregående ti-år. Det var et almindeligt i krav og ønske, at de skulle komme, spørgsmålet var blot i hvad rækkefølge de skulle tages og hvorledes de skulle komme i gang.

Der holdtes store møder med flere hundrede indbudte deltagere både fra byen og fra omegnen og der nedsattes både en privat havnekomite og en jernbanekomite til at forberede sagerne. Sidstnævnte komite kom til at bestå af 7 medlemmer, hvoraf fra Grenå apoteker Hoffmeyer, godsforvalter Lütken og købmand Nobel. Formand blev proprietær Carøe, Skærvad, der var Landboforeningens formand. ' , -

Som man ser var der altså fuldt af store planer allerede ved indgangen til halvfjerdsenerne. De blev også alle bragt til udførelse i dette ti år. Men navnlig om de to største af dem, udtørringen af Kolindsund og bygningen af en navn, gælder, at udgifterne på grund af en række betydelige uheld voksede til næsten det dobbelte af de kalkulerede summer. Derved blev det økonomiske udbytte, man havde ventet af dem, en skuffelse. Baneanlægget som åbnedes i 1876 og året efter også fik forbindelse med Århus, bragte byen ud at dens hidtidige isolation og i forbindelse med omverdenen. Men det lader sig ikke skjule, at det samtidig trak adskilligt af byens oplandshandel hen til de 2 store naboby er, som var banens 2 modsatte endepunkte 80'erne og 90'erne blev ikke den glimrende tid man havde ventet sig. Tværtimod! 1 `

Men det står alligevel fast, at 70'erne var det tiår, da byen voksede ud af svøbet, da forandringen fra bindingsværks-idyllen til den moderne by i grundmur begyndte, og da forbindelsen med omverdenen både på godt og på ondt, med dens fordele og ulemper blev skabt.

Skulle man fiemhæve en enkelt person som mere end nogen anden står som den førende i denne periode må det uden tvivl blive

Apoteker Fr. Hoffmeyer

Han kom til Grenå i 1867, idet han købte apoteket på Torvet efter apoteker C. F. Dahl, rejste til København. Længe varede det ikke, før den unge apoteker satte sit præg på en mængde sager og stod i spidsen for næsten alle de

Fr. Hoffmeyer, apoteker i Grenå 1867-1902. I 70'erne og 90'erne byens mest initiativrige mand.

foretagender som så lyset i Grenå både i 70'erne og 80'erne. Hoffmeyer havde et frisk og uhildet syn på sagerne. Han havde en overordentlig arbejdsevne og arbejdslyst. Dertil kom et betydeligt talent til at få folk interesseret for en sag, få den sat i gang og ført til ende. Der er efter min mening intet i vejen for, at man kunne kalde 70'erne og 80'erne i Grenå Bys Historie for Apoteker Hoffmeyers periode.

De nye landeveje Århus-Grenå og Randers-Grenå

To foretagender, som var af ikke ringe betydning for Grenå by, og som afsluttedes i 70'erne var de nye landeveje henholdsvis fra Grenå til Randers og fra Grenå til Århus. De havde været projekteret længe og var påbegyndt på strækningen fra de to store nabobyer, men havde derefter ligget stille i mange år.

Randers-Grenå landevejen

Tanken om denne går helt tilbage til 1847. I dette år havde amtsrådet forhandlet om sagen udstukket en linie og under 19. november 1848 fået ministeriets sanktion foreløbig for stykket fra Randers til Gl. Estrup. Dette arbejde blev påbegyndt og fuldført i den nærmeste tid derefter. Da der [af Årsager som ikke nu kendes], ikke kunne foretages noget arbejde på stykket mellem Gl. Estrup og Grenå i de første år derefter indskrænkede man sig i Amtsrådet foreløbig til dette dykke. Men i 1858 blev linien mellem Gl. Estrup og Grenå over Ramten, Ørum, Mastrup og Kirial både om den nordlige linie [altså den nuværende] og om en sydlig linie over Nimtofte. Der skete ingen egentlig afstemning, men de forskellige førtes til protokols. På grundlag af disse vedtog det samlede amtsråd i august 1858, at indstille den nordlige linie, og indenrigsministeriet meddelte approbation på den under 4. december 1858.

Til trods for denne godkendelse af den nye vejs anlæg videre frem skete der i den næste halve snes år intet i sagen. I 1868 begyndte så en Agitation fra Ørum og andre sogne som lå ved den projekterede nye vej, for at få arbejdet optaget. Til gengæld arbejdede sognene ved den gamle landevej på at få denne bibeholdt som hovedlandevej. Man protesterede imod den påtænkte forrykkelse af landevejen så langt mod nord. Man henledte opmærksomheden på at der påtænkte anlagt en jernbane Randers-Grenå og at denne passende kunne lægges i nærheden af den påtænkte linie og derved skaffe de nordlige kommuner en god forblidelse både mod øst og mod vest uden derved at skade egnen ved den gamle vej.

På kortet på næste side er vist forløbet både af den gamle vej til Århus og til Randers. Jeg skal blot lige nævne, at Randersvejen ved Dyrbak Skovridergård i Løvenholm Skov drejede i en stor bue mod syd over Nimtofte, Thøstrup, Gammel Mølle, Skærvad Mølle til Enslev. Der passerede den tæt nord for sundet og fortsatte til Grenå. Vejen eksisterer i hovedsagen endnu som bivej.

Udsnit af kort over Dronningborg og Kalø amter under det kgl. Videnskabernes Societets Direction tegnet af O. Warberg 1789, stukket af N. Angelo 1791. Det er det første på virkelig landmåling og trigonometriske beregninger fremstillede kort over Djursland. NB. De fuldt optrukne linier er de gamle landeveje henholdsvis til Randers, Århus og Ebeltoft. De punkterede linier er de mindre veje. Det skraverede stykke mellem Grenå-Fugelsang og sundet er Grenå og Ålsø Enge.

Arbejdet genoptages i 1870

I vinteren 1869-70 indsamledes fra Grenå og en række sogne langs den udstukne linie underskrifter på en henvendelse til indenrigsministeriet. Man betonede, at amtsrådet umuligt kunne have ret til at tilsidesætte den en gang fattede beslutning. Man anmodede ministeriet om at pålægge amtsrådet uden længere ophold at lade det beslittede landevejsanlæg fra Dyrbak til Grenå komme til udførelse i overensstemmelse med den i 1858 vedtagne og af ministeriet fastslåede linie.

Foranlediget af denne henvendelse foranstaltede amtsrådets møde i Grenå 20. juni 1870 under ledelse af amtmanden, kammerherre Rosenørn. Hertil var indkaldt repræsentanter fra Grenå og fra de pågældende sogne. På spørgsmål om, hvorvidt man ønskede den ovennævnte plan bragt til udførelse, svarede Grenå Byråd og samtlige landkommuner med undtagelse af Fjellerup, Nimtofte-Thøstrup og Koed Mariemagdalene, ja.

Der blev straks taget fat på afstikning af arealet, hvor den nye vej skulle gå, og arbejdet optoges med fuld kraft. Allerede i sommeren 1871 var man inde ved plantagen ved Grenå. Hidtil havde Randers landevejens indløb i Grenå by gået direkte ind i Lillegade. Nu var der røster fremme om, at dette burde forandres, således at den kom til at gå ind i Storegade, som var hovedgaden. I avisen blev skrevet både for i og imod. Amtvejevæsenet gik så en middevej og lod den nye chausse gå midt imellem og dele sig i to umiddelbart ved byen med en gren til Lillegade og en til Storegade. På den måde blev adgangen til de to gader lige god.

Men ved at vejen således flyttedes en snes meter mod syd fremkom en lang spids trekant ved det ældste lystanlæg. Der var i byen enighed om, at man ønskede at erhverve dette jordstykke for at lægge det til plantagen, som i høj grad trængte til udvidelse. Det skete også. Den sydligste tredjedel af det gamle anlæg ligger altså på den gamle landevejs grund.

Århus-Grenå landevejen

Den århundrede gamle landevej mellem Århus og Grenå havde ligesom Randersvejen på den sidste halvdel ind mod Grenå et helt andet foeløb end den nuværende. Indtil Skjødstrup gik den som nu derfra drejede den mod syd over Vosnæs Pynt og gik ved Gammel Løgten helt ude ved vigen. Derfra over Rønne, hvor den drejede mod nord over Rostved, Mårup, Vad, Nødager, Albøge, Lyngby, Fladstrup, Vejlby, Hessel til Grenå. På kortet ser man ganske tydeligt vejens forløb på den del som ligger nærmest ved Grenå, altså fra Lyngby over Fladstrup og Vejlby. Det vil ses at vejen tæt syd for Hessel drejer over på den nuværende vej til Katholm og derfra i et skarpt knæk går mod nord mod Grenå, men har et mere østlig forløb end den nuværende.

Vejarbejder i 50'erne

Det synes som om vejens omlægning allerede er begyndt i slutningen af

halvtredserne. Der averteredes f.eks. fra amtsvejinspektør Meyer, Kalø, under 15. december 1859, at den i pr. ehauserede strækningen af Århus-Grenå vejen mellem Lund og Ålsø nu er åbnet for færdselen, og at tilsvarende strækninger af den ældre vej, som ikke længere benyttes, ville blive afkastede.

Det er muligt at det kun drejer sig om mindre ændringer. Men det sandsynligste er, at arbejdet ligesom på landevejen til Randers er påbegyndt, men har ligget stille en halv snes år. Selve fuldførelsen af den nye vej til Grenå fandt i hvert fald først sted hen mod 1870.

I December 1868 meddeler vejinspektøren, at den i år chauserede strækning af Århus-Grenå landevej over Ålsø og Hessel marker nu er udlagt til brug.

I begyndelsen af 1869 averteres, at efter at den nye Århus-Grenå landevej over Ålsø bys og Hessel hovedgårds marker er udlagt til almindelig brug, er det ved en 8. december 1868 af holdt taksationsforretning over de til bemeldte landevej afgivne grundstykker blevet bestemt, at den ældre landevej mellem Ålsø by og det såkaldte Røde Led fra 1. marts 1869 ganske skal nedlægges med undtagelse af, at den på en længde af ca. 400 al. fra Ålsø by omdannes til en markvej på 8 alens bredde.

Endelig udbydes i juli 1870 jord- og grøftarbejdet ved anlæg af en ny vej over Hessel mark mod Fuldsang fra Århus Grenå landevej ved 7½ milepælen i Licitation.

Der er altså ikke nogen tvivl om at i hvert fald den del af den nye Århus landevej, som ligger nærmest ved Grenå, først er fuldført i begyndelsen af 1870'erne.

Fra den tid har altså chausseerne fra de to store nabobyer til Grenå haft det forløb som de har beholdt til nutiden.

Fælleskæret

Fra den ældste tid har Grenå haft en fælled eller fædrift på alle sider af byen undtagen imod nord.

1) Fædriften mod syd i Bro Hede (den nuværende Hessel Hede) var tilstået byen i 1440 ved et privilegium fra Kong Christopher af Bayern, hvor der står at der indrømmes borgerne fri fægang ud mod stranden hen til Saltbækken. Denne græsningsret i Bro Hede blev imidlertid allerede byen berøvet af Hessels ejere kort efter Middelalderens slutning, hvorom en udførlig fremstilling kan læses i Grenå Bys Historie Bd. A.

Der var altså i den nyere tid kun de to fælleder mod syd og mod vest tilbage. 2) Fædriften mod øst strakte sig fra Østerport sønden om Tukæret og ud til Bredstrup Fædrift i nærheden af den nuværende Kejserbækken. brugtes til får og svin og var i nogen grad fælles for Bredstrup og Grenå i mænd.

3) Fædriften mod vest strakte sig fra Randers landevej mod syd indtil Gammel Å og mod vest hen til bakkerne, hvor Enslev marker begyndte. I dens vestlige ende var et tølveskær, hvor der årlig blev skåret en del tørv af ringere kvalitet nærmest til byens fattiggård. Resten deraf anvendtes til fællesgræsning for kvæg.

Hvornår disse to sidste fælleder er kommet til Grenå vides ikke. De har rimeligvis tilhørt Grenå købstad i umindelige tider formodentlig lige så længe, som byen overhovedet har været til eller, for Kokærets vedkommende så længe dette har været land. Nogen skriftlig adkomst hertil har næppe nogensinde eksisteret og findes i hvert fald ikke nævnt eller antydnet i de nu eksisterende arkivalier.

Udskiftningsbevægelsen i 1780'erne

Kgl. forordning af 22. april 1781 gav befaling om fællesskabets ophævelse og udskiftning af jorderne på landet, men indeholdt ikke noget påbud for købstædernes vedkommende. Imidlertid bevirkede den almindelige udskiftningsbevægelse, at byfoged Behr i 1798 sammenkaldte Grenås borgerskab for at høre dets ønsker i så henseend.

1) Angående Strandvejens fædrift var man enig om at ønske den udskiftet således at Bredstrup mænd og Grenå mænd hver fik deres adskilte del. Dette bragtes til udførelse samme efterår, idet der i et par alens dybde graves en skelgrøft, den nuværende Kejserbæk. Den skulle fremtidig danne skel mellem Grenå og Bredstrup jorden. Den del som lå vest for grøften,

tilhørte Grenå. Den største part af denne Østerfælled, som altså lå både syd og nord for Strandvejen, udskiftedes i en række pareller, som ikke tilfaldt bestemte grundejere, men stadig tilhørte byen. De bortlejedes ved offentlig auktion på livstid til den højstbydende til indtægt for byens kasse. Kun en lille del blev en række år henliggende som fællesgræsning for får og svin for byens grundejere. Endelig var en del af denne Østerfælled fælles grugrav for bymændene.

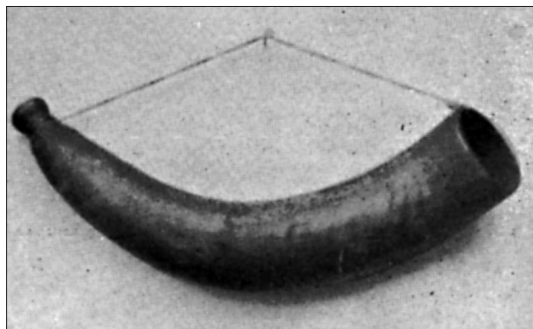
2) Fælleskæret mod vest havde altså hidtil været benyttet til græsning af køer. Også for dettes vedkommende var borgerforsamlingen enig om, at det ville være meget upraktisk, hvis det skulle udskiftes i lodder og henlægges til gårde og grunde her i byen. Det ville blive hen imod 150 lodder, så mange bebyggede grunde var der nemlig i byen. Borgerskabet havde den tillid til byfoged Behr, at han ville sætte sig imod en sådan udskiftning. Om fornødent gjordes, ville borgerne hellere anvende penge på, at Fælleskærets udskiftning ikke skulle gå for sig, end at det nogensinde skulle ske til byens så kendelige skade, efter deres formening.

Denne beslutning underskrevs af 32 borgere og tiltrådtes senere af 10 til. Rådhusprotokollen tilføjer, af foranførte til rådstuen opkaldte 32 borgere var de 4 byens eligerede mænd. De øvrige 28 var af byens bedste borgere tillige. Langt over halvdelen var ved denne lejlighed håndværkere. I modsætning til de fleste andre tidligere borgersamlinger, hvor skippere og købmænd var i flertal.

I slutningen af 1801 tog den gamle og veltjente byfoged Behr sin afsked og den nye byfoged, Jacob Ågård, trådte til. Han sammenkaldte kort efter en lille udvalgt forsamling på 8 mænd, nemlig byens 4 eligelede borgere, de 2 oldermænd, som havde opsynet med markvæsenet og desuden 2 andre gode borgere. Dette snævre udvalg skulle på grundlag af grundtaksten affatte et forslag til en fortegnelse over, hvor mange kreaturer hver ejer af en gård eller hus fremtidig skulle have ret til at lade græsse i Fælleskæret.

Indtil byfoged Ågårds tid havde byens indvånere efter eget godtbefindende benyttet Fælleskæret til kreaturers græsning uden hensyn til, om det var ejere eller lejere. Ikke heller var der nogen bestemmelse angående kreaturerens antal eller enhvers græsningsret i særdeleshed. Følgen deraf havde været denne betydelige ejendoms årlige forringelse, som byfoged Ågård udtrykte sig.

Udvalget fandt, at der nok i Fælleskæret kunne græsse ca. 279 kreaturer. Dette antal fordeltes til de 139 ejere af gårde eller huse således, at ejere af ganske små huse fik ret til at holde 1 ko. Resten af husene og de mindre gårde 2 køer. De store gårde måtte holde 3 køer og endelig fik de allerstørste grundejere, fire i tal, ret til at holde 4 køer. 9 grundejere, som siden 1802 havde ladet opføre bygninger på ubebyggede grunde, Græsningsret til yderligere 14 kreaturer, således at det samlede tal var tæt op imod 300 stk. hornkvæg.

Byhyrdens horn, hvori han tude-
de, når han i sommerhalvåret om
morgenen kl. 4 gik gennem ga-
derne, og byens 300 køer skulle
ud i Fælleskæret.

Det skete adskillige
gange, at ejendomme ud-
parcelleredes og deltes i
to. Hvis det nu var små-
huse med kun 1 kos rettig-

hed, fik hver af de nye ejere altså ret til at holde $\frac{1}{2}$ ko. I disse tilfælde måtte de to så slå sig sammen om at holde een ko. Hvis de ikke kunne forliges derom, omsattes retten for hvers vedkommende til 1 fårs græsning i Fårekæret, som lå nærmest ved byen, hvor nu Menighedshjemmet og Teknisk Skole ligger.

Til køernes pasning var der antaget en byhyrde, som lønnedes med 1 rdl. årlig for hver Ko. Til hjælp havde han et par drenge. Hver morgen kl. 4 i sommerhalvåret gik hyrden igennem byens gader og blæste i sit store horn, som nu findes opbevaret på museet. Så måtte folk være oppe og have køerne malket. De blev så drevet ud gennem porte og smøger og kendte selv vejen ad Storegade gennem den Markvej som lå, hvor nu Vestergade, og som altid, af ganske naturlige grunde, henlå i et rædsomt svineri. Gaden var med undtagelse af nogle baghuse som hørte til Storegade ejendommene så nogenlunde ubebygget, indtil den ældste skolebygning opførtes i 1849. Omtrent hvor nu vejen til Pavillonon drejer af fra Kobrovejen var et led, som var lukket. Køerne samledes efterhånden i den del af fårekæret, som lå nærmest byen altså omtrent hvor nu Menighedshjemmet ligger. Først når alle køerne var samlet blev leddet åbnet, og hyrden og hans drenge drev flokken ind i Fælleskæret ad Fævejen, der gik omtrent, hvor den nuværende Kobrovej.

Man må erindre, at kanalen ikke eksisterede dengang. Den gravedes først i 1873 ved Kolindsunds udtørring. Kæret strakte sig, som forhen nævnt, i nord til den gamle Randers landevej, som lige uden for byen drejede af i noget mere sydlig retning end den nuværende. Mod vest gik Kæret til Enslev marker og mod syd til Gammelå, der bugtede sig ud og ind. Denne å reguleredes meget stærkt ved sundets udtørring, og af krumningerne blev en del tilbage som isolerede småsøer, Kroghs Damme o.s.v. På langs gennem Kæret, omtrent fra nordvest til sydøst gik et lille vandløb. Om det var en bæk eller en grøft ved jeg ikke. Den kaldes Horsrende (eller Sandvandet) og udmundede i Gammelå. Om navnenes oprindelse ved jeg intet. Det er usikkert, om det førstnævnte har forbindelse med hest, da Kæret næsten kun benyttedes af kvæg. Til det sidste har jeg slet ingen forklaring.

Ude i Fælleskæret blev køerne så til middag. De blev derpå drevet hjem til malkning, så atter ud om eftermiddagen og hjem til aften. For gadernes renlighed var det selvfølgelig den rene jammer med denne færdsel af ca. 300 køer to gange daglig frem og tilbage. Men det hørte nu engang med til gadebilledet, og for beboerne hørte det med til daglig levemåde selv at have mælk i huset.

Fælleskærets inddragelse forberedes

Byfoged Ågård var meget stærkt stemt for fællesdriftens afskaffelse og sammenkaldte i den anledning flere gange borgersamlingerne på rådstuen for at høre borgernes mening, men det førte ikke til noget. I 1848 indgik en del grund- og husejere selv til kommunalbestyrelsen med andragende om at få alle byens fællesjorder udskiftet og tillagt grundejerne. Det synes jo overfladisk set at byfogedens og disse grundejeres ønsker gik i samme retning, men det er helt forkert. Byfogeden ønskede, at fællesdriften skulle ophøre og Kæret opdyrkes og udstykkes i en del parceller, som så skulle udlejes til indtægt for kommunens kasse. Grundejerne derimod ønskede fællesjorderne udskiftet og tillagt grundejerne som ejendomsjord. Byrådets flertal og ministeriet stod helt og fuldt på byfogedens standpunkt, men herom ville grundejerne intet høre, og sagen henlagdes.

Efter flere private samtaler i byrådet kom sagen atter frem i 1870. To af byrådets medlemmer nemlig vicekonsul Kock og købmand P. Jensen fremsatte 13. februar 1870 spørgsmålet om en bedre og fordelagtigere anvendelse af Fælleskæret end den hidtilværende. Byrådet fandt, at det bedste middel ville være, om en afløsning af græsningsretten kunne tilvejebringes og Kæret udelukkende blev undergivet kommunens rådighed. Et udvalg nedsattes til at udarbejde et forslag desangående.

Afløsningsvilkårene vedtages i byrådet

Et årstid efter var sagen grundigt undersøgt, og byrådet havde taget stilling dertil. Man sammenkaldte de græsningsberettigede til et møde 13. februar 1871 og stillede dem det tilbud, at kommunen ville afkøbe dem deres ret og betale 50 rdl. kontant for hver kos rettighed. Desuden ville kommunen betale alle udgifter ved udstykningen og rettighedernes overdragelse. Der stilledes ikke krav om, at alle græsningsberettigede skulle sælge straks. Dertil havde man et alt for levende indtryk af borgerskabets indstilling. Men man stillede en frist på et par måneder, der senere blev udvidet til to år. Tilbudet var dog betinget af, at så mange græsningsberettigede ønskede, at indgå på forslaget at dette blev tilrådeligt for kommunen.

Udfaldet af dette borgermøde blev, at 67 af de tilstedeværende stemte ja og 111 nej. Byrådet lod bekendtgøre, at man stadig tog mod tilbud, og uagtet det forholdsvis ringe antal ja stemmer i første omgang, havde man altså faktisk vedtaget planen.

Forinden var det dog nødvendigt at indhente Indenrigsministeriets samtykke. Ministeriet havde intet at indvende, men påpegede, at 50 rdl. ubetinget var det højeste beløb, der i afløsningsvederlag måtte erlægges af kommunen for hvert stk. hornkvæg.

Som et kuriosum kan anføres, at den afgående byfoged, G. Nyeberg i Grenå Avis, skrev en artikel, hvori han påpegede, at afløsningssummen var en uventet indtægt, som indbyggerne næppe havde påregnet i deres økonomi. Af en sådan uventet indtægt vil man let finde sig stemt til at bringe et offer, når derved kan vindes et gode for almenheden. Byfogeden foreslog derfor borgerskabet helt eller delvis at skænke de modtagne afløsningssummer til oprettelse af et børneasyl her i byen, hvoraf savnet daglig påtrænger sig. Denne smukke tanke førte imidlertid ikke til noget. Der var, som tallene viser, stor uenighed blandt borgerskabet om denne afståelse af Græsningsretten. Et mindretal meldte sig straks og fraskrev sig retten, således at der i løbet af de første to år afløstes ca. 90 køers rettigheder. Men det store flertal stillede sig afventende, og mange protesterede meget forbitret mod tanken om at afstå denne århundred gamle ret.

Adskillige allerede før 1870 i realiteten havde tabt interessen for at drive kohold, ses af, at folk i byen udlejede deres græsningsret til andre, ja endogså til omegnens bønder, således at disse fik et tilsvarende antal stykker ungvæg græsset i Fælleskæret imod et lille vederlag til vedkommende Borger. Dette var dog ikke lovligt og ved et af møderne om græsningsretten meddelte borgmesteren, at det klart frem gik af de gamle vedtægter, at græsningsretten ikke kunne bortlejes til anden mand, og at denne bestemmelse fremtidig ville blive strengt overholdt. For nu imidlertid ikke at bryde

alt for hovedkuls med den bestående skik meddelte markudvalget formentlig efter forhandling med det samlede byråd, at der ville blive set igennem fingre med denne uskik endnu i

Vestergade i 1860'erne. Til venstre Lindgreens hjørne, til højre smed Hartvigsens hjørne. Til venstre ses Quists farverflag og et lille stykke af kommuneskolens bygning fra 1867. Læg mærke til den fri udsigt ud imod Kæret! Billedet er et forstørret udsnit af fotografi og derfor noget utydeligt.

denne sommer (1871), men at det dermed var uigenkaldeligt forbi.

Det aldeles overvejende antal af græsningsberettigede ville altså ikke give afkald på denne gamle ret, og i november 1871 sammenkaldtes til et møde af alle de grundejere, som endnu ikke havde bortsolgt deres græsningsret. Det var vist nok ved denne lejlighed, at der dannedes en Koholderforening til varetagelse af disse borgeres interesser.

Det var oprindelig meningen, at kommunen skulle optage et lån til udbetaling af afløsningssummerne. Det slap man dog for på den måde, at der ved udbetaling for jordafståelser, først ved Kolindsunds udtørrelse (til kanaler m.m.) senere ved anlæg af Randers-Grenå Banen indkom summer som omtrent dækkede beløbet.

Det indløste areals anvendelse

Da et vist antal køers rettigheder var afløst, lod kommunen arealet kortlægge og udparoellere, således at et forholdsmæssigt dtykke udlagdes til kommunen som lod det opdyrke og udleje i mindre parceller. Resten lå vedblivende hen som fælleskær for dem, der stadig ønskede at beholde græsningsretten.

Det stykke som var udlagt til kommunen lå nærmest byen og nord for kanalen. Man havde længe været opmærksom på at det gamle anlæg nord for Randers landevejen var alt for lille, og befolkningen ønskede gerne en udvidelse. Byrådet bestemte derfor at den del af byens part af Fælleskæret som lå langs nuværende Vestervej, skulle beplantes til en skov, når forholdene gjorde det muligt. Resten af stykket vest for byen og nord for Nordkanalen skulle indtages til opdyrkning og udlejning.

Den direkte årsag til den første halvdel af denne byrådsvedtagelse var, at konsul C. J. Momme umiddelbart forud (i september 1877) havde meddelt byrådet, at han for at få plantningssagen i gang foreløbig ville yde et bidrag på 2000 kr. til dette formål. Hermed var altså kommunens part af Fælleskæret foreløbig anvendt.

Koholderforeningen rører på sig Skærpede betingelser

I tiden 1877-79 blev den før nævnte Koholderforening ikke så lidt aggressiv. Der var på den tid endnu ikke nær afløst halvdel af korettighederne og foreningen ansøgte byrådet om at få anbragt en kreaturfold i Kæret på kommunens bekostning. Herpå kunne byrådet dog ikke indlade sig. Rådet vedtog tværtimod ved det møde, hvor sagen var til behandling, at give skærpet pålæg om, at udlejning af græsningsretten mand og mand imellem ikke måtte finde sted. Endvidere indskærpedes, 1) at ingen måtte græsse heste eller hornkvæg i Kæret før 1. maj, 2) at får og lam før nævnte tid kun måtte tøjres på plantelandet og på østre del af Kæret mellem kanalen og vejen til Kobroen samt, 3) at enhver græsningsberettiget var forpligtet til at

Vestervej omkring 1910 før omlægningen. Hvor nu Teknisk Skole og Menighedshjemmet ligger, var i gamle dage fårekæret.

lade kreaturerne passe af den hyrde, som var antaget af byrådet. Fra amtet kom en skrivelse til offentliggørelse. Den gik ud på at fra 1. januar 1878 måtte kreaturer ikke længere gå løse i gaderne, men skulle drives eller trækkes, når de skulle til Fælleskæret. Fra samme dato inddrog Gåsebækkefæleden, som garver Hald i sin tid havde fået ret til, idet byrådet anfører, at de forudsætninger, under hvilke denne tilladelse i sin tid var givet, nu var bortfaldet.

Koholderforeningen henvendte sig til Indenrigsministeriet med et andragende om, at det købstaden tilhørende Fælleskær måtte blive udskiftet til grundejerne. Man fremkom i andragendet med flere ganske uhyrlige påstande, bl.a. den, at Fælleskæret i sin tid skulle være skænket byen af Grevskabet Scheel, og at det ved en rådstueforsamling 23. april 1802 var blevet vedtaget at fordele Kæret imellem grundejerne.

Byfogeden, hvem ministeriet afæskede en forklaring, svarede på disse to spørgsmål, at ved det nævnte rådstuemøde blev det ikke vedtaget at fordele Kæret, men derimod at fastsætte, hvor mange køer enhver grundejer havde ret til at lade græsse.

Angående dette, at Fælleskæret skulle være skænket byen af Grevskabet Scheel, var påstanden ganske urimelig, siden dette først oprettedes i 1725, og Kæret havde været benyttet af Grenå mænd mangfoldige år før den tid. Desuden vidstes det ikke, at der nogensinde skulle have eksisteret noget skriftstykke, som i fjerneste måde tydede i den retning. Ministeriet afviste rent ud andragendet og henviste til, at afløsning var den eneste naturlige vej. Man påpegede tillige, at det efter ministeriets synspunkt ud

Vestergade omkring 1910. I forgrunden ses byens offentlige pumpe, som havde tud så højt oppe at vandvogne kunne fyldes fra den.

fra retslige principper var meget tvivlsomt, om grundejerne overhovedet havde retsligt krav på en afløsningssum, men at der formentlig ikke kunne have været noget i vejen for, at kommunen for egen regning havde taget Kæret under opdyrkning til udleje uden at give grundejerne nogen som helst erstatning for afsavn ud over, hvad der ganske naturligt tilflød dem som skatteydere gennem i den ved udleje og opdyrkning indvundne indtægt for byens kasse.

Kommunale vedtægter og forhandlinger

Denne sag gav anledning til, at der rejstes et spørgsmål af helt anden art: Borgmester Krabbe omtalte nemlig ved byrådsmødet hvor koholdernes henvendelse var på dagsordenen, det uheldige i den almindelige uvidenhed, der herskede, både i rådet og blandt publikum angående styrelsen af de kommunale sager og om, hvad der i tidens løb var vedtaget i byrådet. Han ville stille forslag om at man lod trykke et resume af de beslutninger og forhandlinger med bilag, som i årenes løb var taget af borgerrepræsentationen, kommunalbestyrelsen og nuværende byråd så langt tilbage, som de tilstedeværende arkiver rækker. Dette forslag vandt rådets fulde billigelse.

Som følge deraf udarbejdedes i løbet af det følgende par år et uddrag af de nævnte forhandlinger. Om det er Krabbe selv eller hans udmærkede fuldmægtig Chr. Siersted, som Krabbes mange og lange fraværelser som folketingsmand og tingets formand var konstitueret i embedet - eller eventuelt en yngre fuldmægtig, som har udarbejdet dette særdeles kyndigt

gjorte værks 1ste bind, er mig ubekendt. Det udkom i 1881 som et bind på ca. 830 sider under titel: Vedtægter og forhandlinger vedrørende Grenå Kjøbstads kommunale styrelse.

Bind 1. Indtil udgangen af 1880 og kunne købes i Lunds Boglade for en meget billig pris.

Det er en overmåde nyttig håndbog, som siden den tid er fortsat og hvori på let tilgængelig måde findes en stor mængde vigtige historiske aktstykker angående Grenå by i tiden fra 1800 og fremefter.

Modstanden mod afløsningen aftager

Med ministeriets afgørelse i henseende til koholdernes anmodning, synes den stærkeste modstand imod afløsningen at være forbi. Der meldte sig i de nærmest følgende år ca. 65 afløsninger. Det var for en stor dels vedkommende de mere velstillede borgere, for hvem afløsningssummen ikke havde nogen særlig økonomisk betydning. I 1879 kom således Fr. Thykier, farver Quist, konsul Kock, prokurator Lunøe, prokurator Neess, (der forresten havde været en af de førende inden for Koholderforeningen), dyrlæge Beyer, købmand P. Trampenbergs osv.

Da der i 1880 endnu var ca. 100 uafløste køers rettigheder tilbage, ansøgte byrådet ministeriet om, at afløsningsfristen endnu en sidste gang måtte forlænges med 5 år indtil udgangen af 1885. Dette indrømmedes. I hvert af årene derefter indtoges så til opdyrkning og udleje 20-30 tdr. Land.

Endelig var hele Fælleskæret i 1887 inddraget under kommunen og alle koretighederne afløst. Kommunen havde for erhvervelsen udbetalt koholderne 26.500 kr., idet byen selv som ejer af nogle offentlige bygninger bl.a. skole og rådhus, ejede en del rettigheder, som det ikke kostede penge at afløse. En mindre del af beløbet var indkommet ved jordafståelser i anledning af Kolindsunds udtørrelse og jernbaneanlægget.

Åf de 327 tdr. land, hvoraf Fælleskæret bestod, var der til dyrkning og Engslet inddraget ca. 296 tdr. land. Til plantagen var anvendt ca. 17 tdr. land, til kanaler og dæmninger i Kolindsund ca. 14 tdr. land.

Efter 15 års forløb var det altså endelig lykkedes at gennemføre denne særdeles omfattende sag, som mere end noget andet af 70'ernes store foretagender satte præg på gadernes tilstand.

Kolindsunds udtørring 1872-79

Indledning

For årtusinder tilbage, da den sidste istid var forbi, var Djursland gennemskåret af et bredt sund, som strakte sig fra halvøens østside ved Grenåens nuværende udløb i Kattegat til Randers Fjord mod vest. Det delte altså Djursland i to dele, men mindre nordlig og en større sydlig. Den nordlige del var yderligere ved et sund forbi nuværende Ørsted delt i en mindre vestlig ø, det nuværende Rougsø Herred, og en større østlig ø nuværende Nørreherred og den nordlige del af Sønderhald Herred.

Ved landets hævn efter stenalderens slutning lukkedes Kolindsund både mod øst og mod vest, medens den midterste og laveste del deraf blev tilbage og stadig stod under vand. Sundet i var altså forvandlet til en sø. Gennem et oprindeligt bredt åløb, hvoraf den nuværende Grenå å er en lille rest, stod det i forbindelse med Kattegat. Strækningen mod vest fra Kolind over Ryom, Pindstrup og Allingåbro blev til engdrag og moser, medens landet mod øst dels blev til enge, dels ved flyvesandets virkning til den hede, som ligger mellem Grenå og Hessel Hovedgård og stadig bærer navn efter denne.

Søen Kolindsund havde en udstrækning på ca. 18 km i øgængde øst-vest og en bredde på 1-3 km. Med sin uendelighed af bugter, vige, nor og næs og med skove rundt omkring frembrød den en gunstig betingelse for jæger- og fiskerbefolkning. Der var da også i oldtiden en meget tæt bebyggelse omkring den og langs dens bredder er der fundet en mængde levninger fra stenalderens folk.

Skønt søen ikke var ret dyb, har den dog i ældre tid været til at besejle med mindre skibe, og hos Sakse og Snorre finder man beretninger om søslag i Djursåen og i Kolindsund. Endnu i 1850-1860'erne var der skibsfart fra Grenå til Kolind over sundet. Skipper Skjødt, der oprindeligt havde sejlet fast fart fra Grenå til København, indrettede på sine ældre dage en skibsforbindelse fra Grenå til Kolind, en forbindelse, som skipper Flørnæs overtog efter ham. Endelig stod i 1860'erne ingeniør Bruhn som leder af et selskab, som drev pramfart på sundet.

Kolindsund var rigt på ferskvandsfisk, og det var et yndet fiskested for omegnens folk og ligeledes for Grenå bys beboere. Navnlig var ålefiskeriet i åen, som fra sundet førte ud i havet, en meget kærkommen sport, ja for mange næsten et erhverv.

Men vandstanden i søen var meget varierende, således at den ved iøbrud,

Udsnit af Kgl. Videnskabernes Societets kort over 'Dronningborg og Kalø amter' fra 1791. Man ser, her hele Kolindsund og dets beliggenhed i forhold til Grenå og dets øvrige omgivelser. Nord og syd for sundet ses de gamle landeveje fra Randers og Århus til Grenå.

eller ved stærke regnvejrperioder kunne stige så højt, at den gik langt ind over bredderne og gjorde skade på de omliggende ejendomme.

I året 1855

blev der ved regeringens foranstaltning foretaget en undersøgelse angående en påtænkt sænkning af vandstanden. Denne gav det resultat, at der ved en regulering af åløbet mentes at kunne opnås en sænkning af 60 cm. Sagen kom imidlertid ikke til udførelse, da lodsejerne ikke kunne blive enige om at udrede de udgifter, som ville medgå dertil.

Sagen var dog ikke dermed skrinlagt, men antog i løbet af 1860'erne større omfang, idet man nu begyndte at spekulere på en fuldkommen udtørring af søen. I den anledning afholdtes der i Grenå 12. juni 1869 et møde, hvortil var indbudt samtlige lodsejere, hvis jorder stødte ned til sundet, i alt et par hundrede. Hovedmanden for planens tilblivelse var vandbygningsinspektør, kammerråd Grove, som i forbindelse med landinspektør Dahlberg havde foretaget en række undersøgelser i henseende til størrelsen af det areal, som kunne indvindes, søbundens beskaffenhed og økostningerne ved planens udførelse.

Vandbygningsdirektøren fremlagde for denne forsamling planer til udtørring af søen, hvorved kunne indvindes over 4000 td. landf [ca. >2.200 ha]. Udgiften ansloges til 400.000 rdl. [800.000 kr.]. Kapitalen tænkes tilvejebragt ved aktietegning. Da der var flertal for en nærmere undersøgelse af planen, nedsattes et udvalg bestående af et medlem for hver af de til søen

Landinspektør C. Christensen, f. 1827, d. 1914.
Formand for udvalget til Kolindsunds udtørring.

stødende sogne og et medlem for Grenå by. Til formand for dette udvalg valgtes landinspektør C. Christensen, Enslevgården.

Aktieselskabet dannes

I marts 1872 dannedes der så et i aktieselskab med det formål at udtørre foreløbig den vestlige del af sundet. Denne egnede sig bedst til det, da bredden gennemsnitlig var større end ved den østlige del, og da man af hensyn til tids- og

pengespølgsmålet ikke turde tage det hele straks. Indbyderne havde i forvejen ved overenskomst med hver enkelt lodsejer sikret sig ret til at udtørre søen. Da staten ikke har ret til indsøer, behøvedes der ingen koncessioner, således som ved saltvandsinddæmninger. Men deraf fulgte, at lodsejerne ville have deres ejendomsret til søen betalt. De betingede sig som erstatning et vederlag i form af jord af den udtørrede søbund og efter det forhold at selskabet, når udtørringen var endt skulle levere dem mellem 1 og 1¹/₃ td. land for hver 100 al. søgrænse. D.v.s. et stykke på 140-187 al. [ca. 100 m] ud. Desuden blev det fastsat, at de ikke skulle bidrage noget til tørlægning og tørholdelse af de arealer, som de derved vandt. Det var et forhold, som senere hen fik stor betydning, da det viste sig, at pumpningerne fortsat måtte blive ved for at holde den udtørrede søbund fri for vand. ' 1

Planen for arbejdet var i hovedsagen at lægge en dæmning tværs over søen, omtrent midt mellem Fannerup og Ginnerup, at grave en større landvandskanal på den nordre og en mindre på den søndre side af søen til at aflede det fra oplandet tilstrømmende vand. Begge kanaler skulle selvfølgelig forsynes med diger på den indvendige side. Desuden skulle bygges et maskinetablisement ved Fannerup tæt ved den østlige ende af det inddæmmede areal til udpumpning af vandet. Endelig skulle der graves en hovedkanal med hovedgrøfter og stikgrøfter midt igennem det tørlagte areal, hvorpå dette skulle kultiveres ved besåning med græsfrø.

Arbejdet begyndte i maj 1872

med kanalgravningen og dæmningen over søen, ligesom også maskinerne blev bestilt. Af flere grunde, bl.a. fordi der viste sig store vanskeligheder ved at gennemføre dæmningen tværs over søen, fordi fylden vedblev at forsvinde i den bløde dyndbund, vedtoges ved en generalforsamling 30. januar 1873 en udvidelse af planen. Man bestemte ved denne at udvide aktieselskabet til hele søens tørlægning under et. Planen for anlægget blev

altså forandret derhen, at dæmningen tværs over søen faldt bort, og at såvel den nordlige som den sydlige landvandskanal (Nordkanalen og Sydkanalen) fortsattes uden om hele søen med diger indad imod den. Nordkanalen førtes fra Enslevgård lige ind mod Grenå by. Det var oprindelig meningen at føre Sydkanalen ud i Nordkanalen et lille stykke øst for Enslevgården. Men senere bestemte man sig til en regulering og udvidelse af den gamle å og så føre Sydkanalens vand derigennem og ind i kanalen lige tæt ved Grenå, således som vi kender det nu.

Som følge af denne forøgelse af planen udvidedes aktiekapitalen med 100.000 rdl. og var altså nu på 500.000 rdl. (= 1 mill. kr.). Ved samme lejlighed vedtoges at købe Fannerupgård for 77.000 rdl. og Vedø for 132.000 rdl.

I sommeren 1873 udførtes en regulering af åen fra Grenå by til havet. Afløbet afdæmmedes og holdtes tørlagt ved lokomobiler, så længe arbejdet varede. Sundet havde altså intet afløb i denne tid, men da det var om sommeren, og det hele kun varede 6 á 7 uger, steg vandet ikke for højt. På samme tid såvel som også i den efterfølgende vinter fortsattes kanalgravningerne og opførelsen af diger, ligesom maskinerne til vandets pumpning opførtes, således at pumpningen kunne tage sin begyndelse 3. maj 1873.

Grenå bys interesse i udtørringen

Det var egentlig først efter, at den østlige del af Kolindsund var medtaget under tørlægningsarbejdet at sagen fik virkelig interesse for Grenå by. Grenå Avis skriver derom 25. april 1873: »Man er begyndt med gravning af det nye åløb over byens Fælleskær til sundet [d.v.s. stykket fra den hvide bro ved Pavillonon til op forbi Enslev, og det har været os en glæde at se de gode fremskridt arbejdet gør, ligesom den ro og orden, hvormed det udføres hvilket alt lover en heldig tilendebringelse. Ved gravning af det nye åløb er beskæftiget ca. 150 arbejdere, og, efter hvad der er os meddelt, for tiden 300 ved det østlige arbejde, hvilket antal ventes betydelig forøget i denne og næste måned. 5 Lokomobiler foruden en del vandmøller anvendes til udpumpning af vandet på de arealer, hvor der arbejdes. 30. juli samme år ser Grenå Avis så optimistisk på sagen, at den skriver, udsigterne til foretagendets heldige tilendebringelse i en nær fremtid synes at være meget gunstige og den mistillid fra forskellig side, som sporedes ved foretagendets begyndelse kan nu siges aldeles at være forsvundet. 29. august var kanalen fra Kolindsund ud i havet færdig på hele strækningen og vandet der havde været opstemmet de månedei, da arbejdet stod på, blev givet frit løb.

Ved Juletid 1874 var arbejdet så vidt fremskredet, at sundet faktisk var tørlagt. Medens søens vandspejl, før udtørringen begyndtes, havde ligget ca. 1 m over havets overflade i den tørre tid og hen mod 2 m i fugtige pe-

rioder, var den nu som følge af pumpningerne nede på 1½ m under havets overflade. Ved den vandstand var den allerstørste del af bunden tørlagt, og kun på enkelte steder var der endnu vandfyldte lavninger. Efterhånden som tørlægningen skred frem, arbejdede man på den indvendige hovedkanal og grøfterne ligesom også tilsåningen begyndte.

Den store katastrofe 16. januar 1875

Men så skete 16. januar 1875 ved pludseligt tøjbrud og deraf følgende stærk vandstigning et brud på sydkanal diget tæt ved Kolind By. Årsagerne hertil vil senere blive anført. Herved sattes arbejdet meget tilbage. Vandet steg nu så meget, at det atter stod i 1 højde med havets spejl før figet igen blev lukket, og først ved midsommertid, var man atter så langt nede med vandstanden som før bruddet. Dertil kom, at de kanal- og grøftarbejder samt besåninger som var udført, for en stor del var spildt, da den bløde, let bevægelige dyndmasse havde opfyldt meget af, hvad der var gravet.

Man havde nu gjort den erfaring, at man ikke i tilstrækkelig grad var herre over vandstanden inde i den tørlagte sø og udenfor i landvandskanalerne. - For at afhjælpe denne første mangel bestemte man foruden Fannerupværket at opføre endnu et maskinanlæg ved østre ende, den såkaldte Østermaskine, som opførtes i efteråret 1876. Da det lå så langt mod øst, opnåedes, at det vand, som udpumpedes derfra, udmundede i landvandskanalen så tæt ved havet som muligt. Det var navnlig hensigten at skaffe sig

Under kanalarbejdet ved Kolindsunds udtørring 1873. Billedet er taget tæt ved Enslev. I aggrunden ses til venstre en lille strimmel af Djursgård Skov. Til højre ses Buskehuset, resten af en tidligere gård. Den lille bygning i midten er marketenderiet.

en hjælpemaskine til brug i regnfulde perioder eller ved tømbrud, medens Fannerupmaskinen skulle holde arealet tørt alene under normale forhold. For at kunne skaffe lavere vandstand til veje uden for digerne, altså give vandet fra oplandet bedre afløb, bestemte man sig til at udvide Sydkanalen. Dette arbejde påbegyndtes i efteråret 1876.

Et kunstigt digegennembrud i 1877

Imidlertid blev udtørringens virkeliggørelse igen alvorlig truet. I januar 1877, altså mens Sydkanalens udvidelse endnu ikke var synderlig fremskredet, kom der ved nytårstid et meget voldsomt tømbrud, som også gjorde skade mange andre steder i Jylland. Nordkanalen, som endnu i hovedsagen var ene om at aflede vandet, kunne ikke gøre det tilstrækkelig hurtigt. Følgen var, at vandet ved Kolind steg til en sådan højde, at der var stor fare for et nyt gennembrud. Man undgik kun dette ved at stikke diget igennem tæt øst for Kolind og atter lade vandet strømme ind i den tørlagte sø. Man valgte dertil et sted, hvor bunden var fast og god, så at man var sikker på, at man hurtigt kunne lukke det igen. Det var altså et kunstigt digebrud, man fremkaldte. Men hvis man ikke havde gjort det, var der utvivlsomt sket et brud på diget ude på de blødere steder imellem Kolind og Vedø, hvor det havde været vanskeligere at få det lukket. Efter 3-4 dages forløb, var faren overstået, så at hullet kunne lukkes hvad der skete meget let ved hjælp af sandsække. Naturligvis var vandstanden i søen steget en del ved dette gennembrud og ydeligere ved smeltning af de snemasser som var føjet sammen nede i øen før tømbruddet. Først i maj 1877 var vandet atter helt ude.

Arbejdet med Sydkanalens udvidelse fortsattes på den måde at kanalen afspærredes i begge ende og vandet ledes ind i den tørlagte sø og optoges af Midter- og Nordkanalen. På denne måde kunne udgravningen foretages tørt. Men uheldigvis var sommeren 1877 ualmindelig regnfuld, så maskinerne havde ondt ved at holde vandet så langt nede, at det ikke hindrede kultiveringsarbejdet og høbjergningen.

Situationen var endog så kritisk, at der var tale om at afbryde arbejdet på udvidelsen af Sydkanalen for det år. Man ville så lede vandet fra oplandet igennem denne og vente med at afslutte udvidelsen til næste år i håb om bedre vejrforhold. Men man bestemte sig dog til at blive ved og så betale de skadeserstatninger, som disse undtagelsesforhold gav anledning til. Sidst på året 1877 var kanalens udvidelse færdig, så vandet kunne ledes igennem den.

Samtidig med Sydkanalens udvidelse foretoges samme sommer en regulering af det stykke af Gammel Å, som lå imellem denne og Grenå by. Det vil sige stykket fra den nuværende smalle bro overfor Pavillonen og halvvejs op til Østermaskine. Endelig foretoges også denne sommer en betydelig indsnævring af Grenåens nederste del nærmest havet. Den var ganske vist blevet reguleret i 1873, men da den på sine steder var op til 100

m bred, havde den ikke kunnet holde sin dybde, men var sandet til, hvad navnlig under tømbrud var til stor skade.

Arbejdets afslutning

Ved forårstid 1878 var hele arealet besået. Kanal- og grøftarbejderne afsluttedes denne sommer, og man arbejdede på at anlægge de fornødne veje i og til det tørlagte areal. Den første vej tværs over sundet blev anlagt i efteråret 1876. Den gik fra Fannerup til Fævejle og havde straks stor betydning som eneste forbindelsesled mellem de to dider af søen. Vejanlæggene skred derefter frem samtidig med grøftegravningen, og i foråret 1879 var de fleste veje passable.

Digerne

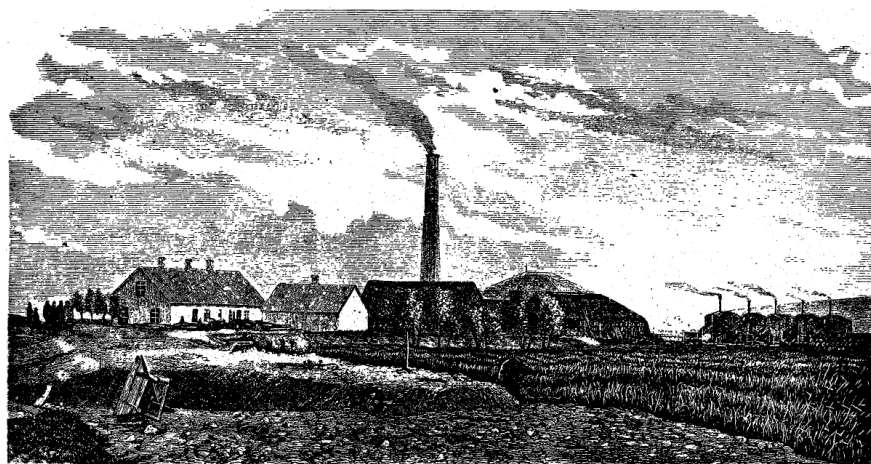
strækker sig omkring hele det tørlagte areal og har en længde af ca. 45 km. De er for største delen opført af den af kanalerne udgravede jordmasse der er af meget forskellig beskaffenhed, da kanalerne går igennem så at sige alt slags jord, tørv, klæg, ler, sand, grus og endelig kalk. Af disse er der særlig grund til at omtale tørv, da det netop var et tørvedige, som gennembrødes i januar 1875 og derved forårsagede den betydelige ulykke. Tørv er ikke noget godt digemateriale, men dog ikke så dårligt, som man skulle tro. Det besidder stor sammenhængskraft og har den gode egenskab, at det holder sig frosset meget længe. Det er jo netop ved tømbrud at diget skal bestå sin prøve. Og tørvediget holder sig fuldstændigt frosset, efter at de andre er helt optøet. Grunden til digebruddet i 1875 var da heller ikke, at diget gav efter for vandtrykket. Men undergrunden var på det sted meget blød og løs, og tørvediget, der jo er forholdsvis let, havde ikke haft vægt nok til at sammentrykke denne. Følgen var, at vandet banede sig vej under diget, først som en vandstråle på en arms tykkelse, men senere som en hel vandflod, der skyllede hele diget ud i søen. Ved udbedringen fyldtes der store mængder af grus på, således at hele undergrunden sammenpressedes og efterhånden blev fuldstændig sikker.

Udpumpningen

Maskinanlægget ved Fannerup forsynedes oprindeligt med 2 dampmaskiner, som hver drev sin vandsnegl. Desuden byggedes en vindmølle med 30 m. vindfang, som også drev en vandsnegl. Østre anlæg havde oprindeligt kun en maskine. Ved arbejdets afslutning regnede man med, at man til rådighed havde 340 hestekræfter til udpumpning af vand fra søen, hvilket svarede til det almindeligt udkrævede ved lignende anlæg. Pumpearealet er ca. 5000 tdr. land og løftehøjden ca. 3½ m.

Vejene

gennem sundet anlagdes på den måde, at det ved de højeste og fasteste dele

Træsnit fra Ill. Tidende 6. september 1874 forestillende udtørningsarbejdet. I Midten ses Fannerup værkets maskinhus m.m., til højre ses 5 rygende lokomobiler, som anvendtes ved vandets udpmpning og til at holde kanalerne tørre under arbejdet.

kun var nødvendigt at kaste fylden fra begge vejgrøfter ind på vejbanen og planere den. Ved et gruslag dannedes så en tilstrækkelig farbar vej. Men ved hele den midterste del var bunden så blød, at gruset, som blev kørt til, straks forsvandt i dybet. Man måtte derfor på nogle steder sætte en plankvæg ned mellem vejen og dens grøfter for at forhindre disse i at skyde sammen og vejbanen fra at synke. På andre steder lagdes et tæt lag faskiner, hvorpå der fyldtes grus. Og endelig var den billigste og mest anvendte måde den, at lægge et tyndt lag af lyngkviste, oven derpå et tyndt lag dynd for at hindre gruset i at gå igennem, og endelig oven derpå et gruslag.

Anlægsudgiften

havde da foretagendet stod færdigt ved udgangen af 1879 været i alt godt 2½ mill. kr. Deri var indbefattet erhvervelse af de to tidligere nævnte gårde, alle reguleringsudgifter, vejanlæg, erstatninger o.s.v.

For dette beløb var erhvervet et areal på ca. 2560 tdr. nyttigt areal, således at altså hver td land stod selskabet 1000 kr. Når udgiften blev så høj, skyldtes det de forskellige uheldige forhold, hvorunder arbejdet skete; det omtalte digebrud, gennembrydningen og de meget fugtige år, i hvilke arbejdet udførtes, omsætningen af en mole ved Grenåens udløb, fordi åløbet sandede til m.m.

Entreprenøren for det store foretagende var tømrermester Unmach fra København (?). Formanden i bestyrelsen for A/S Kolindsund var justitsminister Klein. Det er ham, som man tilskriver udtrykket søen tærer. Det stammer fra, at det på grund af de betydelige uheld, som faktisk skete og

i uhyre grad forøgede udgifterne, flere gange var nødvendigt at forhøje aktiekapitalen. Ved de i den anledning sammenkaldte generalforsamlinger skal justitsministeren adskillige gange have anvendt udtrykket.

Efter denne oversigt over hele arbejdets forudsætninger og forløb vil vi se lidt nærmere på

Den lokalhistoriske side af sagen

Det var egentligt først efter, at den østlige fel af sundet var medtaget under forlægningsarbejdet, at hele foretagendet fik virkelig interesse for Grenå. På grund af denne udvidelse mod øst berørtes en stor del af byens jorder af arbejdet, åløbet reguleredes og omdannedes i betydelig grad, adgangen til Fælleskæret forandredes og en hel del af arbejderne ved udgravningen Sundbisserne, som de kaldtes, indlogeredes i byen. Som følge deraf indeholder Grenå Avis jævnlig smånotitser om arbejdets gang, således som det tidligere er antydnet. Der er ingen tvivl om, at udtørningsarbejdet satte et meget kendeligt præg på Grenå by i året 1873. At der var mange arbejdere indkvalteret i byen, har man et tydeligt bevis for. Sommeren 1873 var netop en af de berygtede kolera-somre, hvor denne sygdom rasede rundt omkring i Danmark. Også Grenå by havde indrettet et koleralazaret. Det var i et af de 4 små huse ude ved Kejserbækken, som nu er inddraget under Dampvæveriet. Distriktslæge Steenberg indrykkede 6. august 1873 en kraftig opfordring til beboerne om at udvise forsigtighed af hensyn til smittefaren. Det var bl.a. forholdsregler angående latriner, som indskærpedes. Der fortsattes: da der for tiden er et betydeligt antal arbejdere indlogeret hos forskellige familier her i byen og husene altså mere overfyldte end ellers, er en yderligere forsigtighed nødvendig, især da flere af de lokaler, som benyttes af disse arbejdere, uden tvivl er mindre gode.

Men også de mange arbejdere, som boede i omegnen, prægede byens liv. Om lørdag efter fyraften kom de i store flokke ind til Grenå. Føreren var efter gamle folks beretning en lystig svend med øgenavnet Hønseben. Han kunne gale nøjagtig som en hane. I byens småbeværtninger, navnlig da i Udsens på Storegade (nu nr. 58), som forresten kort efter nedbrændte, holdtes der da vældige sold lørdag nat, hvorefter søndagen benyttedes til at sove rusen ud i.

Arbejdsforholdene var ofte vanskelige for entreprenøren. En gang var der mødt en styrke på over 100 tyske arbejdere for at gå i gang med gravningen. Det følte nu imidlertid ikke til noget, fordi de ikke kunne blive enige med entreprenøren om prisen. De forlod derfor kort efter byen og er formodentlig gået til et af de andre udtørningsarbejder, som i de år var i gang i Danmark, f.eks. ved Nissumfjord, hvortil der stadig averteledes om arbejdskraft.. i `

Men også med de danske arbejdelere var der tit vanskeligheder. Sundbisserne var et ustadigt folkefærd, som ved den mindste uoverensstem-

melse var parat til at stikke af, således at der til stadighed måtte søges nyt mandskab. Brændevinen var jo billig og omtrent deres eneste forhøjelse, så spektakler og slagsmål gik ofte på. Navnet Sundbisser, som var den faste benævnelse i Grenå på disse folk, viser tydeligt nok indstillingen.

III. Tidende indeholdt 6. september 1874 en illustreret artikel om sundets udtørring. Man så deri overmåde optimistisk på hele foretagendets hurtige udførelse og dets rentabilitet: Til næste forår vil man efter al menneskelig beregning se yppige engstrækninger der, hvor man endnu sejler i båd på søen, og den eneste skuffelse, det eneste tab, som man vil kunne opholde sig over, vil rimeligvis blive ført til bogs af naturelskeren, når han ser, hvor fuldstændig den ubartertige industri har forvandlet den smilende indsø til kedelige græsgange. Om skuffelser og tab for aktionærerne vil der næppe blive tale.

Den sidste linie (som er fremhævet her) var jo en from profeti, som desværre ikke fik meget med virkeligheden at gøre.

Kollindsunds senere skæbne

Når man ser bort fra det øverste muldrag, består det nuværende Kollindsunds overflade de fleste steder af et lag frugtbart ferskvandsdynd af meget forskellig tykkelse. Det er et lag, som er dannet i forstrandperioden, altså imens sundet var en ferskvandsindsø. Under dette ligger marine ler- og dyndlag med en tykkelse på indtil 16 m. Disse lag kalder Sundboerne

Sammenløbet ved Grenå mellem Gammel Å og den i 1873 i anledning af sundets udtørring gravede Nordkanal.

blålersdynd. Det er dyndlag, som er dannet saltvandsperioden, altså i den uendelig fjerne fortid, da Nørreherred m.m. var en ø og sundet i åben forbindelse med Kattegat.

I yderkanten er jorden nogle steder sandet og stenet, og på et enkelt sted er der af den grund plantet nåleskov. Men langt det meste af jorden er meget frugtbar. Størstedelen er bevokset med korn, men desuden dyrkes en mængde rapgræs og andre græsarter. Store dele er bevokset med frøroer og foderroer. Derimod holder de egentlige sundgårde næsten intet hornkvæg. I den allernyeste tid dyrkes en del spindeplanter (hør).

Indtil 1921 ejedes de tørlagte arealer af aktieselskabet og forpagtedes ud. Fra den tid solgtes de 23 sundgårde til enkeltpersoner og er nu alle i privat eje.

A/S Kollindsund passer pumpeanlæggene, kanalerne, digerne og vejene mod en afgift fra sundgårdene. Denne afgift er meget stor og størst for de gårde, der har den lavest liggende og dermed vanskeligste jord. Imidlertid var indtægterne til tider således i årene efter forrige verdenskrig også store, så afgifterne let kunne ydes. Men den store nedgang i landmændenes indtægter i tiden omkring 1930 hidførte en katastrofe for Kollindsunds vedkommende. Indtægterne, der ved 1921 udgjorde ca. 1.200.000 kr., var i 1932 kun ca. 237.000 kr. for alle sundgårdene tilsammen.

Pumpningen går i stå

Da afgiften ikke kunne ydes, endte det med, at pumpningen gik i stå 11. marts 1933. Men det betød igen, at vandet i grøfterne steg, og de lavere egne kom under vand. Ved en ekstraordinær bevilling på 40.000 kr. fra staten kom pumpningen dog atter hurtigt i gang.

Landbrugsministeriet lod så nedsætte en kommission til undersøgelse af den fremtidige drift. Denne fremkom i februar 1934 med resultatet af undersøgelse og forslag til forbedring m.m.

Da pumpeanlæggene var gammeldags og dårlige stod vandet for højt, desuden var digerne nogle steder for lave. Det foresloges derfor, at pumpestationen ved Fannerup forsynedes med 2 nye dieselmotorer med centrifugalpumper og at Østre Maskine flyttedes til Enslev og ligeledes forsynedes med 2 pumper. En del af kanalerne skulle udvides ligesom der skulle graves en ny kanal fra Midterkanalen til Enslev. Nogle af dæmningerne skulle forhøjes, og nogle af de i alt 60 km veje, som fører gennem sundet, skulle gøres offentlige, medens de hidtil havde været private. Det gælder navnlig de veje, som forbinder sundets nord- og sydside.

Hele arbejdet var anslået til ca. 450.000 kr., som bevilgedes som lån. Afbetalingerne skulle fremskaffes ved en afgift på 3-6 kr. pr. td. land i 15 år.

Pumpestationerne ved Fannerup og ved Enslev er nu helautomatiske og har hver 2 pumper på 120 og 240 hestes kraft. De løfter henholdsvis 1 og 2 kubikmeter vand pr. sekund (altså i alt 6 m³). Løfthøjden er 4 m.

De afgiftsfrie lodsejere

som tidligere omtalt blev de lodsejere, der i 1873 som vederlag for deres ret til søen havde fået udlagt en strimmel af det tørlagte areal ud for deres ejendom og i forlængelse af denne fritaget for al pumpeafgift.

Kommisslonsbetænkningen gik nu ud på, at disse hidtil afgiftsfrie lodsejere også skulle deltage i den nævnte afgift for så vidt deres del af sandjorden var beliggende således, at den ville blive berørt af en eventuel oversvømmelse.

De egentlige sundgårde, hvis hele eksistens afhænger af pumpningen, fik selvfølgelig pålagt hovedparten af afgiften, i forhold til deres jorders beliggenhed. Til gengæld fik de indrømmet en dominerende indflydelse på pumpelagets anliggender.

Randers-Grenå jernbane 1874-76

Indledning

Tankerne om en jernbaneforbindelse Randers-Grenå var som nævnt i det foregående allerede fremme sidst i 60'erne. I september 1869 afholdtes der et stort møde om sagen i Grenå, og der nedsattes et 7 mands udvalg med 2 medlemmer fra Nørreherred, 2 fra Sønderherred og 3 fra Grenå by til at virke for sagen.

Stemningen var udpræget for at få en sådan bane, men fra mange sider, bl.a. apoteker Hoffmeyer hævdedes, at en ny og bedre havn var det allerførste og mest nødvendige. Fik vi først den, så ville banen følge efter.

I juni 1870 holdtes et møde i Randers, hvor der valgtes en samlet komité på 9 mand for hele amtet, som skulle tage sig af sagen. For Grenå by og Nørre- og Sønderherred valgtes henholdsvis apoteker Hoffmeyer, proprietær Carøe, Skærvad, og kammerråd Westergård, Lykkesholm, godsejer J. B. S. Estrup, den senere konseilspræsident, blev komiteens formand.

I 1872 indsendtes af Randers byråd, Grenå byråd og amtet i forening et andragende til rigsdagen om koncession på anlæg og drift af en bane fra Grenå til Randers. Dette andragende var ikke et isoleret fænomen. Tværtimod lå der på rigsdagens bord i denne samling flere sådanne både fra Sjælland, Fyn og Jylland. Fra anden side var der andragende om koncession på anlæg af en sidebane fra et punkt af den påtænkte Randers-Grenå bane og til Århus. Umiddelbart før samlingens slutning vedtoges lovforslaget om en bane Randers-Grenå. Dens nøjere forløb var ikke bestemt.

Der var i anledning af denne koncession nogen rivalisering imellem Grenå og Ebeltoft. Vor naboby havde gjort forestillinger hos rigsdagsudvalget og påberåbt sig sin isfri havn, og det synes efter en avisartikel i Grenå Avis at dømme, at kredsens rigsdagsmand, Chr. Bønløkke fra Ålsloede, ikke har været utilbøjelig til at gå Ebeltofts ærinde.

Da planen fremkom, var udgiften beregnet til 120.000 rdl. pr. mil. Det viste sig straks efter lovens vedtagelse, at man formedelst prisstigning måtte forhøje overslaget til 140.000 rdl. pr. mil eller med det fornødne materiel iberegnet til 175.000 rdl. pr. mil.

Deraf tænkte 1 mill. rdl. rejst ved præference-aktier og hypoteklån. Staten, amtet og de større kommuner (Randers by og Grenå by) skulle tilvejebringe 500.000 rdl., og resten, d.v.s. 250.000 rdl., skulle skaffes af private ved aktietegning. Om disse aktier ville give udbytte ville tiden vise, men man håbede det. Det var etatsråd Kampmanns ord i Randers byråds

møde 14. juli 1873. De gik som bekendt ikke i opfyldelse. Grenå byråd havde allerede i 1871 enstemmig vedtaget for Grenå bys vedkommende at yde det af komiteen forlangte tilskud af indtil 10.000 rdl. til et forstærkningsfond.

Kommissionen for banen fastsatte en aktietegning af 250.000 rdl. i aktier á 100 rdl., som skulle være fuldttegnet inden udløbet af august og gjorde udfaldet af denne tegning til betingelse for sin fortsatte virksomhed. Om udfaldet skriver Grenå Avis bl.a.: I Grenå og omegn tegnedes der aktier langt over forventning. At der i byen kun tegnedes en bagatel måtte jo ventes, da de mindre kommuners nytte af banen endnu langt fra er bevist. Så var der spørgsmålet om

Banens retning

Allerede fra første færd havde der været meget afvigende meninger om, hvor banen skulle gå, kun udgangspunktet og endepunktet var fastlagt. Ved nytårstid syntes der at være størst stemning for en linie Randers over Klausholm, Krogsbæk, Thorsager, Kolind, Albøge, Lyngby til Grenå. Efterhånden blev der flere og flere som foretrak en linie fra Randers langs med det flade terræn syd for Randers Fjord og Grund Fjord omtrent til Allingå Bro, derfra videre i sydøstlig retning forbi Gl. Estrup og Skafføgård, derpå til Thorsager og Kolind og endelig sønden om den store indsø Kolindsund, hvis tørlægning formentlig er nær forestående, til Grenå. Ved en prøvetegning af aktier viste det sig da også, at der tegnedes et langt større beløb for denne linie end for den sydlige, og det blev altså fjordlinjen som sejrede.

Jernbanestationen i Grenå. Dens forside står omtrent uforandret, som da den opførtes i 1876. (Stenders Foto).

Der holdtes derefter et møde for repræsentanter for de aktionærer, som havde tegnet sig for denne linie og det meddeltes, at der var tegnet aktier på 178.000 rdl. af kommunerne, 143.500 rdl. var private og 100.000 rdl. af de to købstæder Randers og Grenå. Der var altså godt 400.000 rdl. til rådighed. Indenrigsministeriet havde meddelt, at man intet havde at indvende imod fjordlinjen. Grenå Byråd var ubetinget stemt for den sydlige linie (altså Årslev banen) for som apoteker Hoffmeyer sagde i byrådet at rive så meget som muligt godt i opland fra Århus-Banen.

Udvalget anså hermed sin opgave som udført og foreslog at vælge en bestyrelse på 3 mand med sæde i Randers til at udføre det videre fornødne: skaffe de manglende pengemidler, antage en ingeniør og træffe overenskomst med en entreprenør. Til bestyrelsen valgtes: Godsejer Estrup, Skafføgård, etatsråd Kampmann, Randers, og hofjægermester Mourier-Petersen Rugård. Dernæst havde apoteker Hoffmeyer det højeste stemmetal. - I anledning af Randers-Grenå banens approbation skriver Dagbladet i København: Denne bane synes at skulle blive den første af de 3 jernbaner, som i sidste rigsdagssamling bevilgedes et tilskud af statskassen pr. mil. Den vil danne det første led i en ny udvikling af vort kommunikationsvæsen, hvortil der forhåbentlig snart vil slutte sig mange andre. Både de offentlige myndigheder og de private, som har bidraget til, at sagen er bragt så vidt, fortjener anerkendelse, fordi de har haft et åbent øje for de fordele, som en jernbane kan bringe den pågældende egn, og fordi de ikke har skyet ofre for at opnå et så betydeligt gode. ... Det må håbes, at man i en ikke for fjern fremtid kan se jernbaner afløse landevejene og dampen anvendt som trækraft i stedet for hesten og studen. Det vil sikkert medføre en naturlig stigning i værdierne, der hurtigt vil opveje de ofre, som bringes. Baneanlægget blev derefter udbudt, enten delt eller i samlet entreprise. I sidste tilfælde behæftet med den klausul, at af tilbudssummen skulle et beløb på 110.000 rdl. pr. mil modtages i 5% præfereneaktier.

G. A. Gedalia & Co. overtager anlægget i entreprise

19. maj 1874 afsluttede bestyrelsen så kontrakt med Bankierfirmaet G. A. Gedalia & Co. angående bygning af banen. Firmaet overtog anlæg af banen med stationsbygninger, vogterhuse, sveller og skinner, men uden det rullende materiel. Betalingen for den 8¾ mil lange bane var sat til ca. 1.150.000 rdl. Der blev straks taget fat på forarbejderne. For Grenå bys vedkommende var det oprindelig planlagt, at den eventuelle banegård ville komme til at ligge i byens umiddelbare nærhed på den sydlige side af Havnevejen. Byrådet holdt imidlertid på at banegården skulle ligge nærmere ved byen på en tidligere udpeget plads syd for slagter Møllers sted. Det er, hvor den nu ligger, og byrådets ønske må altså være blevet respekteret.

Sydsiden af Taygyden (nuværende Kannikegade) var den gang kun bebygget fra Søndergade og til nuværende kirkebetjent Koldings hus.

Taygyden (nu Kannikegade). Det er alt, hvad der var bebygget i 1870. Resten af gades sydside var en stor toft, som tilhørte farver Jahnsen. Den udparcelleredes og bebyggedes i løbet af 70'erne.

Banegårds kvarteret

Resten ud efter og et stykke langs Havnevejen var en stor eng, Farver Jahnsens Eng. Den var skilt ved gaden ved et stendige. I 1870'erne begyndte farveren at udstykke denne eng til byggegrunde, det var dels grundene langs Kannikestræde, dels ud langs Østergade til nuværende dommerkontor. Langt den største pærel solgtes selvfølgelig til baneanlæg, banegård, vej til denne o.s.v.

Man kan altså sige, at hovedparten af bebyggelsen fra i kirkebetjent Koldings hus i Kannikegade og til dommerkontoret, banegården iberegnet, stammer fra 1870'erne og helt og fuldt ligger på Farver Jahnsens Eng og på Øster Haugen, som lå syd for denne ned mod Åen. - samtidig med, at der blev gjort forberedelser til baneanlægget, tog man også fat på havnebyggeriet.

Banens indvielse

I sommeren 1876 var baneanlægget færdigt. Til driftsbestyrer med bopæl i Randers blev antaget overbaneingeniør C. G. Bayer. Den højtidelige indvielse af banen fandt sted torsdag den 24. august.

Stationen i Grenå med omgivelser var pyntet med guirlander, grønt,

Grenå Banegård. Togets ankomst. Tiden er omkring 1900. Personerne i forgrunden fra venstre: Toldassistent Fr. Juul, postbud Jørgensen. Dernæst en tilfældig tilskuer, så postassistent frk. Meta Petersen og postekspedient Rosenkilde.

blomster og flag. Kl. 11 ankom toget fra Randers med de indbudne, hvori blandt bemærkedes konseilspræsident Estrup, general Wilster, kammerherre Jessen, kammerherre Tobiesen, baron Gedalia m.fl. Under musikens toner begav man sig til den i et på banens territorium oprejst telt smagfuldt arrangerede frokost, hvorpå en del af de fremmede begav sig op i byen bl.a. for at tage kirken i øjnsyn. Kl. 12¼ var alt beredt til afgang. Forinden udtalte byrådsmedlem fodsforvalter Th. Lütken på kommunens vegne sin glæde over banens åbning og det håb, der for vor kommunes vedkommende knyttedes til den. Han udtalte samtidig en beklagelse over, at hs. excell. indenrigsministeren ikke havde kunnet være til stede for at foretage den højtidelige indvielse. Derefter tog hs. excell. konseilspræsident Estrup ordet idet han formente, at han i indenrigsministerens fraværelse var den nærmeste til at overtage dette hverv. Med de bedste ønsker for de kommunen, der ventede sig godt af banen, erklærede han Randers-Grenå banen for åbnet.

Derpå udbragte etatsråd Kampmann et leve for Grenå kommune, hvorefter apoteker Hoffmeyer til slutning udtalte ønsket om, at det håb, man nærede til banen, at den skulle danne mellemløbet mellem land og by til gavn for begge, ikke måtte svigte. Han sluttede med at udbringe et leve for fædrelandet.

Under hurraråb satte det pyntede festtog sig i bevægelse ad Randers til.

Toget gjorde holdt ved alle mellemstationerne, hvor en eller anden mand fra pågældende egn sagde et par ord om banen eller udtrykte ønsker

for dens fremtid.

Ved ankomsten i Randers holdt en lang række af elegante herskabsekvipager parat for at køre gæsterne ad den festlig smykkede vej til Harmoniens lokaler. Ved middagen holdtes en lang række taler, mindst en snes. For os, der kender eftertiden, er den mest bemærkelsesværdige den nye konseilspræsident Estrups tale. Han udtalte den overbevisning, at rigsdagen ville sætte alle politiske hensyn til side og samdrægtigt enes om at fremme det, som kan tjene til landets udvikling, ligesom det også var hans fortrøstning, at det danske folk ville forstå at bruge den rige velsignelse, som en sådan vidtfremmet materiel udvikling bragte, på rette måde.

Amtmanden motiverede et leve for konseilspræsidenten som den, hvem den første tanke om anlæg af bane Randers-Grenå skyldtes. Efter middagen begav selskabet sig med musik i spidsen over Sønderbro, som var oplyst med begfakler, til Strømmen, hvorefter de af gæsterne, som skulle øst på, returnerede til Grenå.

Det er værd at lægge mærke til, at det er Strømmen, hvorom det drejer sig. Det kommer af, at forbindelsen over Gudenåen dengang kun bestod af en ca. 100 m lang træbro, og den aldeles overvejende del af Randers rejsende stod af og på i lokalbanestationen i Strømmen. Næste dag kørtes en prøvetur fra Grenå til Strømmen og retur for alle aktionærerne samt byråds- og sognerådsmedlemmer med hustruer.

Desværre krævede banen allerede samme dag et dødsoffer, idet en lokomotivfører på et grustog faldt af og overkørtes ved Auning.

Køreplanen var således, at der gik to tog daglig i hver retning. Fra Grenå afg. 6.20 (ank. Randers 8.40) og 5.05 (ank. Randers 7.35). Fra Randers afg. 9.02 (ank. Grenå 11.22) og 3.15 (ank. Grenå 5.45).

Lørdag den 26. august åbnedes banen for almindelig trafik. Postkontoret der hidtil havde haft lokaler i postmester Skjerbæks private ejendom, (Østergade nr. 11), flyttede samtidig til lokaler, som var indrettet i banegårdens østlige ende. Ligeledes ophævedes fra samme dag deligenceforbindelsen pr. hestevogn til Randers og de på ruten værende brevsamlingssteder nedlagdes. Året efter var banen fra Århus færdigbygget og blev ført ind på Ryomgård Station.

En jernbanetur fra Randers til Grenå

Nogle uger efter at banen var taget i brug, gav Grenå Avis en lille beskrivelse af det landskab, banen passerede: Fra Randers Station, som er udgangspunktet for Grenå-Banen, og som i den anledning udvides, føres sporene på en 3-400 fod [ca. 100 m] lang træbro over den sydlige bred af Gudenåen. Her er anlagt den første landstation, Strømmen kaldet. Fra stationen haves en smuk udsigt over den brede Gudenådal og den højereliggende, ældre del af Randers by. Et stykke kører man nu igennem et smukt kuperet terræn, men snart viger bakkerne tilbage for at give plads for vidtstrakte enge, som

gennemskæres af Randers fjorden. Store kvæghjorde opliver landskabet.

I 1½ miles afstand fra Randers ligger den næste station Uggelhuse. Banen fører derpå langs en sidearm af Randers fjord ved navn Grundfjord gennem en ret smuk, bølgeformet egn med temmelig store skovpartier og derefter atter betydelige engstrækninger til Allingåbro, den største af banens landstationer, hvor et større gæstgiveri er opført. Fra Allingåbro drejer banen, der hidtil har gået i omtrent lige østlig retning, imod sydøst til Auning Station, vest for hvilken det gamle herresæde Gl. Estrup ligger i kort afstand. Hovedbygningen ses med sine tårne over betydelige skovstrækninger, der imod vest højner sig særdeles smukt, og dette parti kan vist nok betegnes som banens smukkeste og mest karakteristiske. Vejen går derefter videre mod sydøst, og egnen begynder at tabe i skønhed og frugtbarhed man passerer ikke få hedepletter.

Så kommer man til den lille station Pindstrup, der er omgivet af store tørvemoser. Her drejede banen atter lige mod øst og følger Kolind Å gennem mose- skov; og bakkepartier til Ryomgård Station, hvor arbejderne på Ryom-Århus banen er fuld gang. Man når kort derfra Kolind Station, hvorfra man kan skue ud over det tilsyneladende udtørrede Kolindsund. Kun den store landvandskanal og en del rørbevoksede strækninger minder om, at dette udstrakte terræn for få år siden var en af Danmarks største indsøer. Man slipper dog snart Kolindsund af øje, da banen slår en temmelig stor bue mod syd. Man passerer Trustrup Station - den sidste landstation - og nærmer sig gennem en frugtbar egn Grenå, der med sine mange haver og sin smukke, ny istandsatte kirke gør et venligt indtryk.

Der var dengang ikke flere stationer end de, der nævnes i beskrivelsen. I løbet af de nærmeste år indrettedes dog på de længste afstande nogle holdepladser.

Århus-Ryomgård banen

der var anlagt som privatbane i henhold til lov af 4. maj 1875, fuldførtes og indviedes 1. december 1877. De to småbaner dreves derefter under et som den østjydske bane. Medens der oprindeligt kun gik 2 tog daglig i hver retning mellem Randers og Grenå, blev der kort efter Århus banens åbning foretaget den forbedring, at der kom 3 daglige tog.

Afgang:

Fra Grenå	kl. 6.10 fmd.,	kl. 3.10 eft. og	kl. 8.00 aften
Fra Randers	kl. 6.20 fmd.,	kl. 3.05 eft. og	kl. 7.50 aften
Fra Århus	kl. 6.05 fmd.,	kl. 2.40 eft. og	kl. 7.30 aften

Ankomst:

Til Grenå	kl. 8.52 fmd.,	kl. 6.02 eft. og	kl. 10.40 aften
Til Randers	kl. 8.45 fmd.,	kl. 6.23 eft. og	kl. 11.04 aften
Til Århus	kl. 9.22 fmd.,	kl. 6.30 efm. og	kl. 10.40 aften

Denne toggang med 3 tog vedblev til hen med år 1900.

V. Skovby, 1876-1894.

C. F. Juel, 1894-1901.

Staten overtager banen

De store forventninger om, at banen skulle blive et lukrativt foretagende, slog ikke til. Allerede kort efter Århus banens åbning var det kommet så vidt, at Københavns Handelsbank, som havde finansieret Randers-Grenå-banen, gjorde udlæg idenne bane og stillede den til tvangsauktion på grund af manglende indbetalinger. 3dje auktion var berammet, men aflystes i sidste øjeblik, og der optoges en forhandling med staten.

Finansministeriet tilbød at yde Randers-Grenå Jernbaneselskab en forstrækning af 770.000 kr., imod at selskabet forpligtede sig til i løbet af 2 år at overdrage banen til staten på de i en eventuel lov desangående nærmere fastsatte betingelser.

Samtidig gik Handelsbanken ind på, når den modtog en afbetaling af 770.000 kr., hvoraf de 600.000 kr. som afdrag på en obligation på 1 mill. kr., at ville standse udlægget og den berammede 3dje auktion og lade sit øvrige tilgodehavende indestå uopsigeligt indtil juni termin 1880. I henhold til de nærmere fastsatte betingelser overtog staten derefter ved lov af 18. februar 1881 den østjydske bane.

Om banens senere historie

skal kun gives nogle få oplysninger. Medens banen først var anlagt på at være den direkte forbindelse med Randers og med en sidelinie til Århus, blev forholdet snart det omvendte, nemlig en direkte forbindelse med Århus, og med skiften af tog i Ryom, når man skulle til Randers. De 3 daglige tog i hver retning blev stående i den næste snes år. Fra mange sider, bl.a. fra Grenå Handelsforening, blev der gang på gang fremsat ønsker om et fjerde tog. Først omkring år 1900 blev det til virkelighed. Senere kom også

Grenå Banegård i 1890'erne. Bygningen i højre side er det daværende posthus, som forblev der, indtil en selvstændig postbygning opførtes i 1909. Døren ved siden af lygten benyttedes af personalet, når posten skulle bringes ud i toget. Døren til højre var indgang til posthuset for publikum.

et femte dagligt tog og et søndagstog med afgang fra både Århus og Grenå søndag nat lidt før kl. 24. Forbindelsen var altså udmærket.

Posthuset, som oprindeligt havde været indrettet i et par lokaler i banegårdens østre ende, flyttedes derfra i 1909, da der byggedes et selvstændigt posthus. Den derved indvundne plads benyttedes dels til udvidelse af ventesalen og dels til indrettelse af en lille banegårdsrestauration. Den fik ikke succes og ophævedes efter få års forløb. Derimod blev jernbanekiosken, som senere rykkede ind på den ledige plads, et mere levedygtigt foretagende.

I 1917 åbnedes Gjerrild-Grenå Banen. Ad et sidespor norden om byen lededes den ind på havnebanens spor omtrent ved Vogterhuset. Det har et par gange været forsøgt at etablere persontogsforbindelse til havnen i forbindelse med Københavns damperens afgang o.l. Men det fik ingen praktisk betydning.

Stationsforstanderne ved statsbanestationen

i Grenå har været følgende: 1876-94. V. C. Skovby født 23. februar 1838 på Frederiksberg. Han ansattes ved banens åbning, og forblev her til sin død. Skovby havde som løjtnant deltaget i krigen 1864 og kom hertil fra Vamdrup, hvor han havde været assistent. Han døde 3. marts 1894 i embedet.

1894-1901. C. T. Juel, født 21. maj 1837 i Frederikshavn. Exam. jur. stationsforstander i Thureby, hvorfra han forflyttedes til Grenå 1. oktober 1894. Afskediget 30. marts 1901. Han døde 11. februar 1909 i Hellerup.

F. S. Thomsen, 1901-1915.

H. J. Glandt, 1915-1928.

1901-15. F. S. Thomsen, født 10. juni 1848 i København. Ligesom forgængereren stationsforstander i Thureby, hvorfra han forflyttedes til Grenå 1. oktober 1901. Afskediget fra 31. marts 1915. Han døde 9. marts 1923.

1915-28. H. J. Glandt, født 13. september 1859 i Fredensborg. Stationsforstander i Mundelstrup, hvorfra han forflyttedes til Grenå 1. april 1915. Afskediget fra 31. oktober 1928. Han døde 27. september 1935.

1928-32. E. M. Eriksen født 9. september 1869 i Århus. Stationsforstander i Brønderslev, hvorfra han blev forflyttet til Grenå 1. december 1928. Afskediget fra 31. oktober 1932.

1932-40 V. L. J. Tvede, født 13. oktober 1877 i København. Stationsforstander i Kibæk, hvorfra han forflyttedes til Grenå 1. april 1933. Afskediget 31. oktober 1940. Han døde 17. oktober 1944.

1940- H. P. Ahrensbach, født 10. september 1881 i Odense. Trafikkontrollør i Bramminge, hvorfra han udnævntes til stationsforstander i Grenå fra 1. november 1940.

Kongebesøget

9. september 1876

Kort efter at Randers-Grenå Banen var taget i brug, fik man i Grenå den overraskende meddelelse, at Kong Christian IX og dronningen, ledsaget af en hel række kongelige herskaber, lørdag 9. september 1876 ville komme til byen med skib. Derfra ville kongen med følge fortsætte med tog til Viborg for at overvære domkirkens højtideligt genindvielse efter den store restaurering, som i virkeligheden havde været en ombygning fra grunden, og som havde varet 12 år.

Selskabet skulle foruden kongefamilien bestå af kong Georg og dronning Olga af Grækenland, kronprins Frederik og kronprinsesse Louisa samt prinsesse Thyra og prins Hans.

Der var kun 4 dage til forberedelser, så byen fik travlt. Der skulle bygges æresporte, udpeges talere, indøves sange, forberedes en frokost, skaffes flag m.m.m. - Dagen før ankom bl.a. amtmanden, kammerherre Rosenørn fra Randers, for som den første at kunne tage imod kongefamilien og de øvrige høje herskaber.

Kongebesøgets forløb

Refereres i Grenå Avis således: Vor lille by viste sig i dag fra den tidligste morgenstund i festlig højtidsdragt. Fra hvert hus vajer dannebrog, og de fleste er plydet med mer eller mindre rige dekorationer af grønt og en mangfoldighed af flag, af hvilke, foruden dannebrog, det græske flag er det hyppigst fremtrædende.

Kl. 6½ i morges sejlede kammerherre Rosenørn og Grenå havneudvalg med dampskibet Ydun kongeskibet Slesvig i møde og gik om bord i dette hvor de lod sig præsentere for hs. majestæt og hs. kgl. højhed kronprinsen, som begge viste stor interesse for planen til vor nye havn, hvilken de lod sig forevise.

Først henved kl. 9½ vendte Ydun tilbage, og omtrent en halv time senere steg kongefamilien i land ved den byggede landingsbro, over for hvilken der var rejst et smukt telt, udelukkende bygget af fiskeredskuber. Her modtoges de høje herskaber af højstkommanderende for Nørrejylland, general Wilster, kammerherre Rosenørn, Grenå Byråd, egnens honoratiories med damer m.fl. Kammerherre Rosenørn udbragte et af den talrigt forsamlede menneske mængde istemt leve for hs. maj. kongen, hvorefter de tilstedeværende damer og herrer præsenteredes for de kongelige herskaber, som i nogen tid underholdt sig med forskellige af de tilstedeværende.

Hotel Dagmar i den tidligere skikkelse før ombygningen.

Ved opkølsen til byen gjordes holdt ved en af Gammel Sogn opført æresport, prydet med forskellige landbrugsredskaber og høstattributer, hvor en af lærerne Krøll forfattet sang blev afsunget og hr. Krøll på Sognerådets vegne ønskede kongefamilien velkommen. Efter at hs. majestæt derfor havde udtalt sin tak med forsikring om, at alle hans undersåtter var ham lige kære kørtes videre til byen, hvor der ved en af kommunen opført smuk æresport atter gjordes holdt. Her blev de kgl. herskaber budt velkommen af den konstituerede borgmester, herredsfuldmægtig H. West der udtalte, at der ved dette besøg var opfyldt et længe næret ønske om at se kongefamilien i vor midte.

Hs. maj. kongen takkede for den venlige modtagelse, man havde beredt ham, hvorefter vogntoget atter satte sig i bevægelse gennem Østergade, over Torvet ad Lillegade og tilbage gennem Storegade til kirken. Efter at de høje herskaber havde beset denne, begav de sig til etatsråd Nyeborgs bolig, hvor der gaves cour, og endelig indtoges nogle forfriskninger på Hotel Dagmar, hvorefter afrejsen fandt sted omtrent kl. 12. - Ved ankomsten til æresporten bragte apoteker Hoffmeyer majestæterne en tak for besøget og omtalte vor havnebygning, idet han bemærkede, at vore forhold, der nu er små, forhåbentlig snart ville blive bedre. Hs. maj. kongen takkede og lovede, at så snart havnen blev færdig, ville han være den første, som kom for

at indvi det arbejde, som endnu er ufuldendt, men hvis fuldendelse tør betragtes som nær forestående. På banegården bragte godsforvalter Lütken de kgl. herskaber en sidste hilsen og tak for besøget.

Til frokosten på Hotel Dagmar kunne på grund af den indskrænkede plads af byens indvånere foruden byrådet kun embedsmændene med damer få adgang. Godsforvalter Lütken udbragte kongens skål, som hs. majestæt besvarede med at udbringe en skål for Grenå by.

Byrådsmedlem, godsforvalter
Th. Lütken, f. 1825, d. 1895.

Afrejsen

Alle stationer på Randers-Grenå Banen var smukt prydet med guirlander og flag. Ved alle stationer gjordes holdt, og der holdtes taler af en eller anden dertil udvalgt mand fra de forskellige steder. Ved Pindstrup Station modtog konseilspræsident Estrup de kgl. herskaber, som kørte med ham til Skaføgård. Efter et kort ophold dér fortsattes rejsen til Randers, hvortil man ankom kl. 4½. Efter en særdeles festlig modtagelse med påfølgende middag i Randers fortsattes rejsen til Viborg, hvor modtagelsen selvfølgelig var - om muligt - endnu mere strålende.

Efter domkirkens indvielse returneredes samme aften over Randers til Uggelhuse Station, hvortil man ankom kl. 11. Der overnattedes i kongeskibet Slesvig, som lå forankret i fjorden. Det var meningen, at hjemturen skulle foregå med skib næste dag. Men på grund af storm og regn, der vanskeliggjorde sejladsen gennem Randers Fjord, måtte denne plan opgives. Hjemrejsen til København skete derefter pr. bane.

Her i Grenå udnævntes i anledning af kongebesøget apoteker Hoffmeyer til R. af D. og godsforvalter Lütken til kancelliråd.

Det nye havneanlæg 1874-79

Den lille havn, som byen lod bygge i 1812, og som i 1846-47 fik en meget hårdt tiltrængt moleforlængelse og opmudring, viste sig stadig ikke at være tilfredsstillende. Det hævdedes, at molerne var forkert anlagt så de ikke hindrede tilsandning. Desuden var havnen alt for lille, navnlig efter at den fra ca. 1850 var begyndt tillige at være fiskerihavn. Det bedste bevis for, at det ikke stod godt til med besejningsforholdene til trods for alt, hvad byen havde ofret på havnen, var, at amtet i 1858 sendte en skrivelse til kommunalbestyrelsen i Grenå, hvori man bad den udtale sig om anlæg af

En havn ved Fornæs

Skrivelsen var bilagt med kort og tegninger. Men byrådet svarede, at skønt man måtte erkende, at et sådant anlæg ville være ønskeligt i flere henseender, bl.a. fordi den nuværende havn kun kunne anløbes af skibe, som ikke stak dybere end 8 fod (ca. 2½ m), så ville den længere afstand, som man derved ville få fra Grenå, når man skulle helt til Fornæs, være en betydelig ulempe. Kommunalbestyrelsen kunne i hvert fald ikke se nogen føje til at deltage i udgiften til dette projekt. Yderligere tilføjer byrådet, at Grenå Havn endnu har en gæld til statskassen på 25.000 rdl., for hvilken Grenå er kautionist. Hvis en havn ved Fornæs kommer i stand, vil denne uden tvivl komme til at skade Grenå Havn og dens indtægtel derved formindskes. Byrådet må så fald reservere sig, at dens ovenfor berørte garanti bortfalder. Projektet må uden tvivl være blevet henlagt. - ~ 1 ~ .

Men også fra privat side var der planer fremme om anlæg af en havn ved Fornæs. Det var major Dinesen på Katholm, der i 1855 havde købt Stensmark, som stod i spidsen derfor. Det er muligt, at det just er Dinesens planer, som lå bagved amtets henvendelse. Men under alle omstændigheder blev planerne om en havn ved Fornæs som bekendt aldrig til virkelighed.

En ny havn påtænkes

12. maj 1868 gjorde havnekommissionen i en skrivelse til byrådet opmærksom på havnens utilfredsstillende beskaffenhed med hensyn til vanddybde og indsejlingsforhold, navnlig med østlig storm. Man udtalte ønskeligheden af, at det ved duelige teknikere måtte blive undersøgt, på hvilken måde der mest hensigtsmæssig kunne tilvejebringes en forbedring i tilstanden.

Kommunalbestyrelsen erkendte sagens vigtighed og henvendte sig til indenrigsministeriet. Man fremhævede som en yderligere grund til den

pågældende Foranstaltning at man derved forhåbentlig ville fremme en tilknytning af købstaden til jernbanenettet, hvortil byen synes at have et gyldigt krav formedelst sit kornrige opland og som det nærmeste forbindelsespunkt med Sjælland som udskibningshavn.

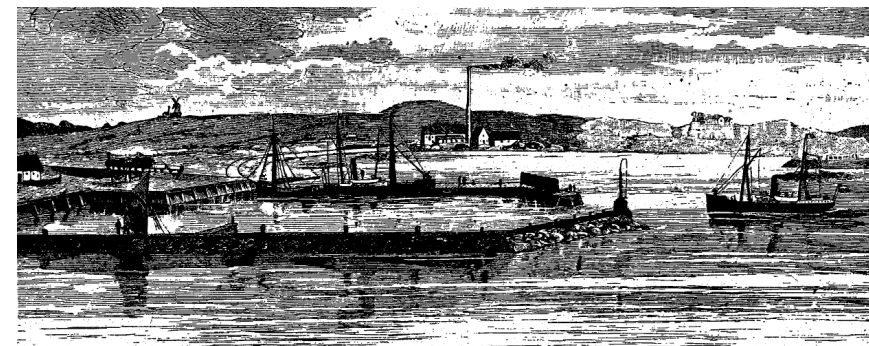
Indenrigsministeriet svarede i marts næste år, at vandbygningsingeniør Bruhn med det første ville tage lokaliteterne i øjesyn, da han alligevel i andet ærinde skulle til Jylland. Imidlertid var der også i Grenå dannet

En privat komité

til sagens fremme. Dens bestyrelse bestod af apoteker Hoffmeyer, konsul Kock, godsforvalter Lütken og et par andre af byens mere fremtrædende mænd. Man henvendte sig til ingeniør Obel, Århus, som udarbejdede tegninger og overslag til et havneanlæg. Komiteen lod ligeledes trykke en brochure, hvori meddeltes en oversigt over havneforholdene. Man fremhævede, at der på hele den lange kyststrækning fra Frederikshavn til Helgenæs ikke var en eneste nødhavn. Ligeledes fremhævedes Grenå Havns tilgængelighed, selv i isvintre og sidst, men ikke mindst, den korte afstand til Sjælland. Denne brochure tilsendtes en række indflydelsesrige enkeltpersoner og institutioner, bl.a. Grosserersocietetets komité i København som udtalte sig anbefalende om planen.

I juli 1869 kom så vandbygningsingeniør Bruhn hertil Grenå. Han påpegede adskillige ændringer i ingeniør Obel plan, som man fra statens side måtte anse for ønskelige.

Så begyndte årelange forhandlinger imellem havnekommissionen, byrådet, indenrigsministeriet og havneingeniør Obel. Først i vinteren 1873-74 var der enighed og de endelige tegninger udarbejdede. Arbejdet blev udbudt i entreprise og overdroges i marts 1874 til arkitekt Hansen, Randers, for en sum af 157.500 rdl. I betingelserne var bl.a. fastsat, at anlægget skulle være

Det nye havneanlæg ved Grenå efter en tegning af Jul. Poulsen i Ill. Tidende d. 4 marts 1883. I baggrunden ses Bavnhøj Mølle og Kalkværket ved Bredstlup Strand. Til højre ses Københavnsdamperen på vej ind i Havnen.

færdigt inden 1. juli 1876, altså i løbet af godt 2 år. En række sammenstødende uheld bevirkede imidlertid, at det varede 5½ år.

Arbejdet blev påbegyndt i foråret 1874

men allerede i 1875 døde arkitekt Hansen. Hans kautionist, en fabrikant Sørensen i København, fortsatte en tid med arbejdet. Men det gik ikke godt, og 27. januar 1876 meddelte han byrådet at han måtte give op. Han hævdede, at limsten var et ubrugeligt materiale, navnlig på den måde, som havnebygningen forudsatte. Han erklærede, at det var hans agt straks at standse arbejdet ved havnebygningen, hvis ikke byrådet indgik på overenskomst om brugen af andet materiale. Da byrådet ikke kunne gå ind på nogen forandring, standsede fabrikant Sørensen arbejdet og lod sin kaution på 20.000 kr. i stikken. Det er muligt, at han foruden den ovennævnte uenighed om materialet tillige er kommet til erkendelse af, at anlægget ikke kunne fuldføres for det akkorderede beløb resten af arbejdet blev udbudt i en ny licitation. Ved hvilken de lavestbydende var ingeniørkaptajn Asmussen og civilingeniør Clausen, som i forening havde indgivet et samlet tilbud. Mønten var imidlertid forandret fra rdl. til kr., således at 1 rdl. var 2 kr. Deres tilbud lå på 194.000 kr. for udførelse af resten af arbejdet, og afleveringsterminen fastsattes til 1. september 1877.

Året 1876 gik, og arbejdet skred kun småt fremad. Byrådet vedtog for at anspore entreprenørerne at tilbyde dem i ekstra 20.000 kr. for rettidig levering med et fradrag af en femtedel af summen for hver måned, der gik

Københavnsdamperen lossers ved bolværket. (Stenders eneret). Én lang række rutedampere har i tidens løb besørget ruten. Randers, Ydun, Falster, Saxo og m.fl.

udover den fastsatte tid. Det hjalp ikke. 1 februar 1877 megdelte de, at tidsfristen umuligt kunne overholdes, hvis ikke arbejdet skulle fremmes med så stor arbejdskraft og med sådanne priser på søsten, som akkordsummen umuliggjorde. Byrådet mente det formålstjæntligt at løse entreprenørerne fra kontrakten. Garantisummen, som for deres vedkommende var 12.000 kr., var altså tabt.

For tredje gang stod man nu på bar bund. Byrådet vedtog selv at lade resten af arbejdet udføre uden at udbyde det i entreprise. Man antog omgående, allerede 3. marts, ingeniør Buchwald til at lede arbejdet mod et årligt honorar på 4.000 kr. med uopsigelighed fra begge sider i 2 år.

Arbejdet fremmedes det mest mulige. Af skibslisten ses, at mindre skibe allerede samme sommer har kunnet lægge til, og at Københavnerdamperen Yduna gik i regelmæssig fart mellem hovedstaden og Grenå en gang om ugen. Havnen har altså kunnet bruges, selv om det formentlig nærmest har været den gamle havn, som benyttedes den endelige fuldførelse trak ud endnu et par år.

Havneudvidelsen færdig i 1879

Sidst på sommeren 1879 var havneanlægget omsider fuldført. Apoteker Hoffmeyer foreslog i et lukket byrådsmøde, at byrådet skulle foranstalte en åbningshøjtidelighed i anledning af havnens fuldendelse, men forslaget forkastedes. Man nøjedes med at byrådet umiddelbart førend byrådsmødet tirsdag den 18. september 1879 tog det nye anlæg i øjesyn. Meget økonomisk, men lidet festligt! -

Grenå Avis skriver om havnen: Ligesom byrådet visselig med tilfredshed kan betragte dette sit store værk, således glæder vor by sig over, at det er lykkedes at føre denne sag, som vi tør kalde en livssag til en heldig ende. Når der tages hensyn til, at havnen har kostet kommunen ½ million kr., så kan det nok med føje siges, at indsatsen for at nå målet har været stor for en by som Grenå.

Det er smukt at se den ny havn med sine lange moler, der består af pæleværk med limstenskerne og søstensdossing og med bølgeskærme på den yderste ende af nordre og østre mole, samt det ca. 4½ td. land store bassin der har en dybde af 12 á 13 fod og 14 fod i havnemundingen. Det hele bærer umiskendelig vidnesbyrd om at være godt og solidt arbejde, skikket til at trodse Kattegats storme og bølgeslag Det har vist nok også fornøjet vor bys beboere i afvigte vinter og sommer at se de store damp- og sejlskibe hvoraf det største på 231 tons med 13½ fods dybtgående, gæste vor havn. Vi nærer det håb, under isforhold så at sige altid er tilgængelig, med tiden vil komme til sin ret og få såvel international, som national betydning. Utvivlsomt er jo dog herfra den korteste søvej til Sjælland.

Sluttelig tror vi at kunne gøre regning på almindelig tilslutning, når vi udtaler en tak til de mænd, som har båret denne sag frem og med viljekraft

og udholdenhed har forstået at overvinde de mange og store vanskeligheder og ulemper, som har været forbundet med arbejdets udførelse og fuldendelse.

Med havnens færdiggørelse var så det sidste af de tre store foretagender i 70'erne bragt til afslutning. Om dette kan man i sandhed sige lige så vel som om Sundudtørrelsen at ulykker tårnede sig op og bragte såvel tiden som anlægsudgifterne langt over, hvad man til en begyndelse havde kalkuleret. Men alle tre foretagender tilsammen betød indledningen til en ny tid for Grenaa.

E. Grenå i 80'erne

Det kulturelle byggeris periode

Provisorietiden

80'erne og begyndelsen af 90'erne blev ikke den opgangstid for Grenå by, som man havde ventet i det foregående i tiår, da man med så stole forhåbninger gik i gang med de mange betydelige foretagender til samfærdselens og produktionens fremme.

Banen gav ikke overskud

Tværtimod var den hurtigt ved at køre fast. Det var - som allerede omtalt i det foregående - end også kommet så vidt, at Københavns Handelsbank, der havde ydet lånet, havde gjort udlæg i banen og stillet den til tvangsauktion. Det hindredes kun ved, at staten trådte til i 1881 og overtog banen.

Forventningen om at knytte et nyt stort opland til byen slog kun delvis til. Man kan vist nok godt påstå, at det var banens to andre endepunkter, Randers og Århus, som høstede mest fordel af den, idet adskilligt af handelen, som før var knyttet til Grenå, nu gik den anden vej, til de to store nabobyer. Det er også ret betegnende, at toggangen i en snes år uforandret kun var 3 tog om dagen i hver retning.

Havnen

var blevet dobbelt så dyr som projekteret og staten havde måttet låne byen et beløb på 166.000 kr. til dens fuldførelse. Uagtet dette lån var rente- og afdragsfrit, oprindelig i 10, senere i 15 år, var indtægterne langt fra så store, at de kunne dække udgifterne. En medvirkende årsag var, at Det forenede Dampskibsselskab indstillede den ugentlige forbindelse Grenå-England. Byen måtte derfor hvert år betale et ikke ubetydeligt driftsunderskud, i mange år op imod 5000 kr. eller ca. 1/6 af hele havnens budget.

Kolindsunds udtørring

var også blevet langt dyrere end kalkuleret. De faste udgifter ved tørholdelsen ligeledes. Følgen var, at der intet udbytte blev til aktionærerne, og at aktiernes værdi var meget ringe.

Men alle tre foretagender bidrog dog, trods alt, ganske væsentligt til erhvervslivets fremgang og til byens opvækst, således at indbyggertallet i tiden fra 1870 til 1900 steg fra 1923 i til 3257 indbyggere. Eller for at tage tallene med 10 års spring: I 1870 (1923 indb.), i 1880 (2423 indb.) i 1890 (2870 indb.) og i 1901 (3257 indb.).

Kulturel udvikling

Perioden fra 1880 til midten af 1890'erne er derimod i modsætning til den foregående en tid, hvor der skete betydelig udvikling på det kulturelle, filantropiske og sociale område. Det var ikke fremskridt, som kunne skrives med 6-cifrede tal som 70'ernes. I sammenligning med dem, var det kun småbeløb, det drejede sig om. Men tendensen er umiskendelig. Det var i nogen grad den samme kreds af mænd, som havde været de førende i 1870'erne, som også blev forgrundsfigurer og drivkraften i byens liv i 1880'erne. Af nye mænd, som kom til, må især nævnes stedets nye sognepræst C. Jacobi, som kom hertil fra Viborg i 1877 efter at pastor Dantzer havde søgt sin afsked. Sammen med apoteker Hoffmeyer, skoleinspektør Reventlow og skolebestyrer Bertelsen ved den private realskole satte han i høj grad præg på forholdene i 1880'erne. Under beskrivelsen af de kirkelige forhold vil der blive fortalt nærmere om Jacobis virksomhed på dette område.

Her skal kun af rent tidsmæssige grunde nævnes de byggeføretagender, hvortil hans navn er knyttet.

Først og fremmest arvede pastor Jacobi kirkebyggeriet. Under forgængerens var kirkens indre og ydre ombygning foregået. Det som stod tilbage, våbenhusets og sakristiets hovedreparation faldt i Jacobis allerførste tid. I det rummelige sprøjtehus på Torvet havde været indrettet en lille ligstue. Den benyttedes ikke meget. Det var mest ligene af druknede og forulykkede eller af menesker, som var helt uden pårørende, som hensattes dér. Der var også en lille ligstue ved sygehuset på Grønland, beregnet på de ganske få patienter, som døde der. Nu var sprøjtehuset flyttet, og den offentlige ligstue på Torvet borte. Ligkapellet på kirkegården, som opførtes i 1881, var et af Jacobis første byggeføretagender. Det opførtes efter tegning af

samme arkitekt, kgl. bygningsinspektør Walther, som havde forestået kirkens restauration. For mange mennesker med kneben plads i en lille lejlighed, var det en stor hjælp, at kisterne kunne hensættes under hyggelige for-

Ligkapellet på Grenå Kirkegård.
Opført 1881.

C. Jacobi, sognepræst i Grenå
1877-95.

Asylet på Vestervej. Opført 1884.

hold i kirkegårdens kapel. og det blev efterhånden meget benyttet.

Asylet opførtes i 1884. Foruden det menighedsarbejde, som var knyttet dertil havde det også en rent filantropisk og samfundsmæssig opgave som børneasyl og udgangspunkt for hjemmesygeplejen og har, gennem årene bevist sin levskraft og store berettigelse.

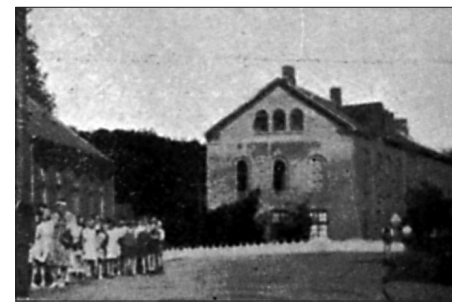
Menighedshjemmet som var planlagt allerede i 80'erne, men som først stod færdigt i 1895, kort før Jacobi rejste til Ålborg som stiftsprovst, var ikke alene tænkt som mødesal til kirkelige og folkelige møder, men også som et midtpunkt for; både filantropisk og kirkeligt arbejde i befolkningen. Det blev senere samlingssted for ungdomsarbejdet, hvad der ganske givet er i nøje overensstemmelse med Jacobis egne ønsker.

Oprindeligt var det tanken, at hjemmet skulle være fælles for alt kirkeligt arbejde og for alle retninger og Indre Mission var med i forarbejderne og i indsamlingen af bidrag. Men da der fra denne retning som betingelse for fortsat samarbejde Stillede den betingelse, at hjemmet skulle overdrages til Foreningen for Indre Mission i Danmark, ophævedes samarbejdet. Indre Mission trak sine tegnede bidrag tilbage og opførte selv Missionshuset Zarepía ved Nørreport, som indviedes af Vilh. Bech 13. december 1889. Endelig kan nævnes et foretagende af mere personlig art, nemlig det, at Jacobi fik sat igennem, at der i 1880 købtes en præstegård til kaldet.

På skolevæsenets

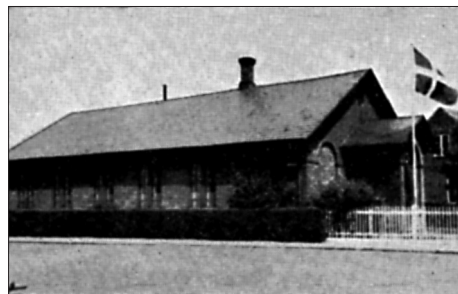
område skete en ret betydelig udvikling. Efter at gamle Student Hansen i 1873 havde ophørt med sit lille Drengelinstitut, som forberedte til optagelse på latinskoler, var der kommet en anden privat drengeskole, nærmest på apoteker Hoffmeyers initiativ. Den skiftede bestyrer næsten hvert

år og havde ikke held med sig. Det blev først godt da cand. phil. translator Iver Bertelsen i 1877 trådte til og oprettede en eksamensskole. Den private realskole fik under hans ledelse en hidtil ukendt tilslutning, og i 1883

St. Peders Menighedshjem, Vestervej.
Opført 1895.

Missionshuset Zarepta.
Opført 1889.

købte Bertelsen en stor grund på Lillegade, og byggede der en ny, stor og højmoderne skolebygning med gymnastiksal. Det er den bygning, som nu udgør den sydlige halvdel af De gamles Hjem. - Få år efter (1887) byg-

gede kommunen også en ny skolebygning, nr. 3 på Vestergade, ligeledes med gymnastiksal, men den var desværre beliggende i bygningens øverste etage. Samtidig vedtoges en ny forbedret undervisningsplan, således at der blev en 6-klasset skole med parallelklasser for drenge og piger. Endelig byggede Grenå Håndværkerforening i 1891 en smuk ny bygning på Vestervej, hvor foruden Teknisk Skole for Håndværkerlærlinge også Handelsskolen foreløbig fik et lokale til brug. - Med hensyn til

Omsorg for gamle og syge

havde det hidtil været meget småt. Grenå Håndværkerforening havde ganske vist allerede i 1860 bygget et alderdomshjem for sine gamle medlemmer. Det er den lange, i lave bygning yderst på Lillegade lige over for Bryggergården og for indgangen gamle anlæg, men den var for lille, og der klagedes over dens indretning. I 1883 lod nu foreningen opføre et nyt Alderdomshjem i 2 etager på Vestervej og indledede dermed denne vejs bebyggelse.

Nogle år senere lod byens store mæçen, konsul C. J. Momme, på en grund ved Østergade opføre Arbejderhjemmet af 1894 til bolig for gamle arbejdere eller deres enker.

Sygehusforholdene

var især meget primitive. Den lille bygning som endnu, omtrent uforandret, ligger på hjørnet af Grønland og vejen til Rosenbakken (Grønland nr. 47),

og som tilhører murer B. Koppel, var byens eneste sygestue. Den var opført som privat beboelsesbygning, men købt af amtet.

I den var et par stuer indrettet til sygeværter, et for mænd og

Grenå private realsiane på Lillegade,
opført 1883.

Teknisk Skole på Vestervej.
Opført 1891.

et for kvinder. Økonomen, Mejlstrup, var skomager af fag og arbejdede stadig lidt med håndværket. Sammen med sin hustru bestred han plejen af de få patienter, som dristede sig derhen. I 1889 byggedes på Havnevejen et stort, nyt epidemihus, en tidssvarende og helt praktisk bygning, men altså kun for smitsomme sygdomme. Først en halv snes år senere, i 1901 fik den som nabo et amtssygehus for de almindelige sygdomme.

Endelig bør nævnes det store og betydelige aktiv for byen, det nye Lystanlæg, som strækker sig fra Randers landevej i nord til åen i syd. Det var, takket være konsul Mommes store pengebidrag, planlagt og påbegyndt i slutningen af 70'erne. Ved fortsatte tilskud fra Momme udvidedes og fuldførtes beplantningen i løbet af årene efter 1880.

Den politiske bevægelse

I politisk henseende var 80'erne de skarpeste modsætnings tidsalder. Det var Provisorietiden, hvor der førtes en forbitret kamp for folketingsparlamentarismens anerkendelse, en kamp for eller imod Ministeriet Estrup. Inden striden var kommet på sit højdepunkt og omtrent umuliggjorde ethvert fælles foretagende også på rent neutrale områder mellem Venstre og Højre, mellem land og by, rejstes statuen af Kong Frederik VII på Grenå Torv. Den var bragt til veje ved bidrag fra byen og hele valgkredsen. I spidsen for indsamlingen havde stået en komité, hvori der sad førende folk fra begge de politiske partier, som mødtes i fælles tak til Grundlovens giver. Statuen, der er en kopi efter Bissens figur på Odense Torv, afsløredes Grundlovsdag

5. juni 1884 ved en festlighed, der samlede alle byens og en stor del af oplandets folk, og hvor der rådede en meget fordragelig stemning.

Den anden store folkelige festdag, som indtraf i 1880'erne, nemlig

Håndværkerforeningens alderdomshjem på Vestervej. Opført 1883.

Arbejderhjemmet af 1894 på Østergade. Skænket af konsul C. J. Momme og hustru.

hundredårsdagen for Stavnsbåndets løsning 20. juni 1888, fik et helt andet forløb. En lokal komite havde arrangeret en stor fest med historisk optog, talei og forlystelser m.m. i Grenå Kjær. Ligesom ved festen for kongestatuen

afsløring håbede man på også ved denne lejlighed at få en folkefest for land og by. Men den politiske strid var nu så tilspidset, at det var ugørligt. I komiteen sad ingen Venstremænd, men på den tid talte partiet i hele Grenå heller ikke mere end en halv snes mand. Om Folketidendes i redaktør, Jakob Skjødsholm, er blevet opfordret til at indtræde og har sagt nej, eller om han ikke er blevet opfordret, ved jeg ikke. I hvert fald modarbejdede han festen i Grenå af bedste evne. Venstre holdt fest både i Ålsrode og i Albøge, henholdsvis for den mere og mindre radikale fraktion af partiet. Venstres ledere erklærede rent ud at der ikke kunne blive tilstrækkelig sandhed i, at de og Højre gik sammen til mindefest for Stavnsbåndets løsning samtidig med, at der i de nærværende tider tilføjedes det danske folk en ny stor uret.

Festen for bondefrigørelsen bør ikke få frihedsfolket til at glemme nutidens krav. Den bør tværtimod minde så meget stærkere om den store uret, der nu tilføjes folket, og opmuntre til forøget sejhed, udholdenhed og modstandskraft. Folketidendes redaktør skrev i en artikel: »Til de vægelsindede, som ikke ved, hvor de skal gå til fest på onsdag: Er du Højremand, så gå til fest i Grenå Kjær. Er du Venstremand så gå til fest i Albøge eller Ålsrode«.

Om denne periodes foretagender: Skolerne, Menighedshjemmet, Asylet, Alderdomshjemmene og om byens politiske historie vil der senere i bogen blive fortalt i sammenhæng i selvstændige artikler. Her gives kun et lille tidsbillede fra 1884, da kongestatuen tilvebragtes og afsløredes.

Kong Frederik VII statue på Torvet 5. juni 1884

I eftersommeren 1882 opstod i Voldby og nærmeste omegn, der altid, bl.a. takket sin højskole, har været stærkt politisk og nationalt vågen, tanken om at opstille et mindesmærke for den afdøde folkekære Kong Frederik VII. Man havde tænkt sig en mindre mindestøtte rejst i Voldby ved bidrag fra denne by og nærmeste omegn. Ved nærmere forhandling om sagen med andre, bl.a. med kredsens daværende rigsdagsmand Chr. Bønløkke, udvidedes tanken til at omfatte et større område, eventuelt hele valgkredsen. Der nedsattes en foreløbig komité bestående af skrædermester Lyngbye og sagfører Vest for Grenå, gårdejer Niels Nielsen og folketingsmand Bønløkke fra Ålsrode for Sønderherred og gårdejerne Jens Jensen af Voldby og J. Jensen af Veggerslev for Nørreherred. Denne foreløbige komite enedes om, at det var naturligt, at monumentet kom til at stå i Grenå som egnens midtpunkt og kredsens valgsied. Man fik byrådets tilladelse til at lade monumentet opstille på Grenå Torv, imod at Grenå by fik ejendomsretten og tillige vedligeholdelsespligten dertil. Der indkaldtes dernæst til et møde på Hotel Skandinavien for alle interesserede. Der var enstemmighed om at ønske monumentet rejst, ligeledes om, at det burde stå i Grenå. Angående selve monumentets motiv og udseende var der stemning for at søge tilvebragt en statue i lighed med den, som var rejst i Odense, og som havde kostet 14.000 kr. De allerfleste holdt på den af byrådet tilståede plads på Grenå Torv. Enkelte, som realskolebestyrer Bertelsen, mente, at det var bedre at anbringe monumentet i anlægget, så kunne man ved afholdelse af fester og navnlig Grundlovsfesten altid have dette for øje, hvilket ville bidrage meget til at forhøje festen. Komiteen suppleredes yderligere med tre medlemmer: for Grenå apoteker Hoffmeyer, for Nørre Herred baron Juul-Broehdorff til Meilgård og for Sønderherred justitsråd Westergård til Lykkesholm.

Der opfordredes i bladene til at yde bidrag, og efter at der var indkommet et vist beløb, vedtog komiteen at fuldføre sit hverv. Man var klar over, at man ikke kunne magte at skaffe penge til en broncestatue, og nøjedes derfor med en zinkafstøbning efter den af billedhugger Evens modellerede statue, som var rejst i Sorø. Hos kgl. hof zink- og metalstøber Laur. Rasmussen i København bestiltes derefter en sådan i zink støbt og bronceovertrukket billedstøtte efter nævnte model og 4 alen høj.

Til monumentet var ved den endelige opgørelse indkommet hen imod 4.500 kr. Deraf medgik noget over 3.000 kr. til selve monumentet, en min-

dre sum til sokkel, opstilling, jerngelænder m.m. medens et restbeløb på 429 kr tilstilledes Grenå Byråd til brolægning og makadamisering af pladsen udenom monumentet. Det var den sidste rest af den gamle kirkegård og havde hidtil ligget hen som en fredet græsplæne med enkelte blomster-rabatter.

Afsløringen af monumentet

bestemtes V til 5. juni 1884, altså Grundlovens 35 års fødselsdag, som var en torsdag. I dagene forud var såvel statuen som fundamentet m.m. ankommet og opstillet. Der gjordes store forberedelser til festen, og det var at forudse at der den dag ville blive en overvældende stor tilslutning.

Kl. 7 gik musikkorpset gennem byens gader og indledede dagen på festlig vis. Med morgentoget kom våbenbrødrene fra Randers og Rønde, medens Ebeltoft afdelingen allerede i forvejen var ankommet med hestevogne. Festen på Torvet var fastsat til at begynde kl. 2, men allerede længe før var der samlet en tusindtallig menneskemængde. Da de forskellige korporationer med deres faner var ankommet, og festen begyndte, ansloges tallet til ca. 8.000 mennesker, vist nok den største forsamling, der indtil da havde været samlet i Grenå.

Afsløringen af Kong Frederik VII statue på Torvet i Grenå 5. juni 1884. I nederste hjørne til højre ses skoleinspektør Reventlow (fra ryggen) med høj hat.

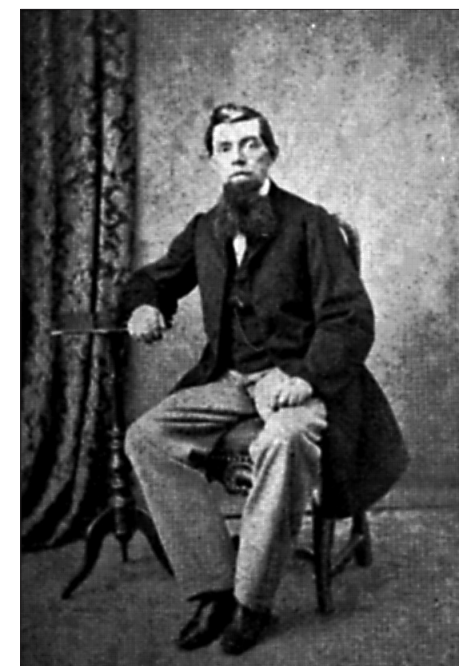
Til festen var skrevet 4 sange, hvoraf to lokale. Den ene var af apoteker Hoffmeyer, der selv var i festkomiteen, den anden af landpost Sjørup i Grenå.

Folketingsmand Chr. Bønløkke, som var komiteens formand, bød den store forsamling velkommen. Efter taler af dkrædermester Lyngbye for den daværende konge og hans hus og af Bønløkke for Kong Frederik VII's Minde afsløredes den bronze skinnende kongestatue under voldsom jubel og hurraråb fra forsamlingen. Bønløkke udbragte et nifoldigt leve for Kong Frederiks Minde, efter at han først havde overdraget monumentet til Grenå by. På kommunens vegne modtog derefter borgmester Brendstrup, som kort i forvejen var blevet Krabbes afløser, mindestøtten. På Bønløkkes forslag afsendtes derefter et telegram til kronprinsregenten, den senere Frederik VIII, som under Kong Christians bortrejse var landets regent.

Festligheden på Torvet sluttede med, at et af komiteens medlemmer fra landet, gårdejer J. Jensen fra Voldby, takkede alle de mange bidragydere fra land og by, som havde været med til at rejse dette mindesmærke.

Derefter marcherede forsamlingen til festpladsen i Anlægget, d.v.s. den nuværende gamle plantage. Det nye anlæg var endnu kun i sin vorden. Der holdtes atter et par taler, bl.a. af højskoleforstander Vest i Voldby, hvorefter de to sidste sange blev afsunget.

For at skåne anlægget, hvoraf en del var ret ny beplantning, var den sidste del af festen henlagt til Skolebakken. Dermed må forstås den sydligste del af den nuværende skolegård i forbindelse med nuværende festplads, som lå hen som græsmark. På Skolebakken var rejst et stort telt, hvor der holdtes en fællesspisning med en overvældende stor tilslutning og selvfølgelig en mængde taler. På pladsen nedenfor var der danseplads, karrusel, beværtningstelte m.m. Ved 11-tiden afbrændtes et fyrværkeri. kl. 12 forlod man festpladsen og marcherede med fuld musik Torvet, hvor den populære skræddermester Lyngbye

Skræddermester J. A. Lyngbye.

En fremtrædende mand ved alle nationale fester i en menneskealder fra 1870 og fremefter.

takkede deltagerne for den store tilslutning og erklærede festen for afsluttet. Forsamlingen udbragte til sidst et leve for Lyngby. Den skik, at afslutte festen på Torvet ved Kong Frederiks statue og med et par ord af Lyngby, vedblev længe at være tradition for Grundlovsfesterne i Grenå. Ingen tog den gang anstød af, at musikken med festdeltagerne ved midnatstid drog igennem gaderne fra plantagen op til Torvet. - Fra afsløringen , _ på Torvet havde fotograf Jørgensen taget et udmærket billede, som siden forhandlede og købtes af mange på land og i by. Billedet på side 206 er en gengivelse deraf.

Apoteker F. Hoffmeyers sang ved afsløringen af Kong Frederik VII's statue.

Blandt Valle Lande et jeg ved,
som højt vi alle sætte,
hvor Bølgen slår mod Strandens Bred
ved Bøgeskove tætte.
Vor Vugge der sit Sted jo fandt;
os fra vor Barndom til sig bandt
vort Fædreland det kære.

En egen Klang har Danmarks Navn,
som godt for danske lyder,
og Lykke fandt vi i dets Favn -
i et Frihedstræ det pryder.
Det har skudt Rod, det vakre Træ -
gid Folke- selv det skaffe Læ!
vort Fædreland så kære.

Knyt så til Hjertet Danmark fast,
i Ære vi det holde!
Hvis Troen på dets Fremtid brast,
hvad hjalp da; Mur og Volde?
Vort Dannebrog, vort frie Land
vi aldrig højt mk elske kan!
vort Fædreland det kære.

I Danmarks Frihedstræ er Skud,
som gennem tusind Gaver,
og deraf vokser Grene ud,
der bærer Frugten fager.
Se, derfor er det store Bud:
»Hver Dansk skal pleje disse Skud
for Fædreland så kære!

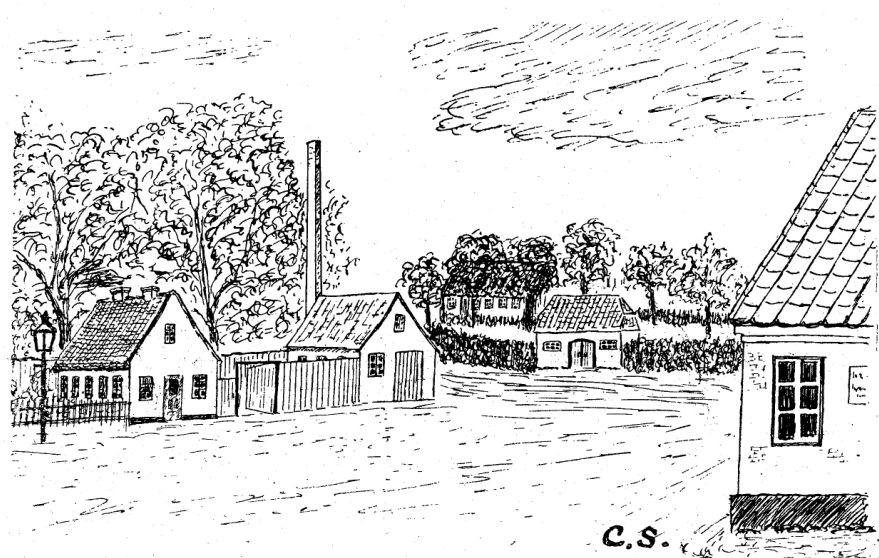
F. Omkring århundredskiftet Årene fra 1895 til verdenskrigen 1914

Tiden omkring århundredskiftet præges af en betydelig del kommunale foranstaltninger af sanitær og praktisk art. De gamle stinkende rendestene forsvandt og erstattedes lidt efter lidt af kloakker. Gadernes mere eller mindre toppede brosten fjernedes og erstattedes med tilhuggede sten, en del fortove rundt i byen belagdes med fliser, og forskellige reguleringer af åbne pladser foretoges. Men først og fremmest skete dette, at der byggedes et gasværk. Gasrørens nedlæggelse, hvorved gaderne jo alligevel skulle brækkes op, var medbestemmende til den forbedrede brolægning over hele byen.

Året 1895 bød på en brand, som skulle få vidtrækkende følger, og som gav anledning til meget krigerske byrådsmøder. Det skyldtes vel nok for en del, at byrådet netop samme år havde skiftet formand. Brendstrup havde taget sin afsked og var efterfulgt af C. E. Rothe. Han var en velmenende og rettænkende mand, men udpræget aristokrat. Dertil var han uhyre gammeldags og forbenet og manglede fuldstændig smidighed til at lede og forhandle med et byråd, hvori der sad udpræget oppositionslystne medlemmer.

Lorentzens Savskærieri

som lå på hjørnet af Nytorv, nedbrændte om formiddagen d. 9. oktober 1895. I løbet af en times tid var hele savskærieriet med lager og maskinhus samt Lorentzens beboelseshus nedbrændt. Dengang var Nytorv kun halvt så stort som nu og var af et meget landligt udseende. Straks efter branden var der et flertal inden for byrådet, som ønskede, at byen skulle erhverve brandtomten samt et par små faldefærdige rønner, som lå syd for den, nedrive disse og planere det hele. På den måde ville man få en pæn, åben plads ud af Nytorv. Lidet anede man den gang, at det var byens fremtidige Rådhusplads, man planlagde. Lorentzen ville være tilfreds med en erstatning på 600 kr. for brandtomten, ejerne af de to småhuse ville afhænde for henholdsvis 800 kr. og 500 kr. Desuden var det underforstået, at Lorentzen skulle have anvist en anden grund imellem Bag Byen og Grønlandsstien. Denne sidste bemærkning glemte forslagsstillerne at indføre i det skriftligt formulerede forslag, som de på grund af borgmesterens noget konfuse optræden var nødt til at improvisere på få minutter i det byrådsmøde, som holdtes om sagen. Da dette var vedtaget med 6 stemmer imod 4, nægtede borgmester Bothe med ubegribelig stædighed at lade den forglemte tilfø-

Nytorv før branden i 1895. Til venstre Lorentzens beboelseshus, i midten savskærieriet. I baggrunden det lille sprøjtehus, som blev nedrevet 1919. Bag ved ses det gamle amtssygehus på Grønland. I forgrunden til højre det yderste hus i Mogensgade.

jelse sætte under afstemning.

Redaktør Færch udtalte så de berømte ord: Da det ser ud til, at byrådet skal prostitueres, vil jeg foreslå de herrer der have stemt sammen med mig, at vi forlader mødet. Efter en snor rejste de seks sig og gik ud af byrådsalen. Efter flere forhandlinger, og efter at sindene gensidig var faldet til ro, kom klausulen med, og sagen gik igennem. Nytorv udvidedes og reguleredes, og Lorentzen flyttede.

Gasværk, brolægning og kloakker

Det er tidligere heri fortalt, at allerede så tidligt som i 1859, da der var tale om at anskaffe en halv snes brugte tranlygter til byens gadebelysning, var der et vittigt hovede, som foreslog i stedet at gå over til gas. Det var nu vel nok en spøgefuld bemærkning af en ikke-ansvarlig aviskritiker. Men i 1881 forelå der i hvert fald et alvorligt ment tilbud. Ingeniørfirmæt English sendte 5. april 1881 en skrivelse til Grenå Byråd med tilbud om opførelse af et gasværk i Grenå, således at Skandinavisk Gaskompagni overtog byens forsyning med gas. Byrådet vedtog at indhente nærmere oplysninger, men henlagde sagen. 10 År efter stillede prokurator G. Neess i byrådsmødet 17. december 1891 forslag om anlæg af et gasværk, vist nok for egen regning. Sagen udsattes og behandledes ikke senere. Endelig fremkom så 5. april 1894 samme prokurator Neess med forslag om nedsættelse af et udvalg til

Gasværket i den første skikkelse ca. 1913. Til venstre bestyrerboligen, i midten gasbeholderen, til højre Gasværket. I forgrunden gasværksbestyrer Bøstrup med familie.

at gøre indstilling om anlæg af et kommunalt gasværk. Et udvalg nedsattes. Der undersøgtes, forhandlede og afholdtes borgermøder om sagen. Flere købmænd var imod anlæg af gasværk, fordi det ville formindske deres salg af petroleum, mange andre var imod af økonomiske grunde. Endelig efter et par års forløb vedtog byrådet 12. november 1896 at anlægge og drive et gasværk for kommunens regning. Det var kalkuleret til 100.000 kr. Men samtidig vedtoges, at der i forbindelse med nedlægning af gasrørene skulle ske en

Kloakering og brolægning

af byens gader samt eventuelt tillige brolægning af Torvets nordlige del. Disse to foretagender var kalkulelet til henholdsvis 40.000 kr. og 12.000 kr. Byrådet indgik derefter til indenrigsministeriet med andragende om tilladelse til at måtte optage et samlet lån på 200.000 kr. Man anførte i andragendet, at byen ikke hidtil har haft noget gasværk, at flere af byens gader trænger stærkt til fornyet brolægning, hvilket billigst kan iværksættes samtidig med nedlægning af gasrør, samt at byens forsyning med kloakker, der allerede er påbegyndt bør udvides til at omfatte hele byen.

Da arbejderne ikke kan udføres uden optagelse af lån, og da byen i forvejen har flere smålån, ønsker man at konvertere disse ved optagelse af et nyt fast lån på 200.000 kr.

Ved sagens vedtagelse i byrådet, havde hotelejer Knudsen forlangt til-

Kloakarbejde i Kannikegade. I forgrunden med hånden på kloakrøret ses kantor Fr. Petersen, som i en række år var formand for brolægningssudvalget.

ført protokollen, at han ikke anså det at være forsvarligt at behæfte kommunen med en gæld på ca. 200.000 kr. til anlæg af gasværk m.m., navnlig af hensyn til, at man i forvejen hæftede for havnens gæld på 330.000 kr., og kommunen derved stod i meget uheldige økonomiske forhold. Udvalgets medlemmer blev bolgmester Rothe, prokurator Neess og tømrmester Bilde. Selvfølgelig skulle brolægningssudvalget forestå den del af arbejdet som angik kloak og brolægning.

Gasværket anlægges

I løbet af det næste par skred så dep tre arbejder jævnsides frem. Gasværket anlagdes øst for byen. Som bestyrer antoges maskinmester J. Bostrup. De fleste af gaderne omlagdes med nye, huggede sten og forsynedes med kloak. Kommunens opsynsmand, Jens Lystrup, førte tilsyn. Han var en meget påpasselig mand, men havde vist ikke særligt begreb om kloakvæsen. Ved en enkelt lejlighed blev der lidt i vejen med afløbet. Ved næste års lokale fastelavsrevy i Håndværkerforeningen var der nok af kærkomne emner til lokale viser. I en af dem stod med henblik på kloakvandet:

»... Derfor nogle påstå skal, at kloakken mangler fald,
medens andre siger nej, men det går den gale vej.

Men jeg stoler på Jens Lystrup, galt han nivellerer ej«.

Ligeledes var der et vers med hentydninger til, at banen ikke ville lade gas indlægge, og en hel vise om end kendt købmand, som ivrigt havde talt imod gassen, men som, dog alligevel i høj grad havde forsynet sig med gas, da der endelig kom.

Gasværket toges i brug i december 1897. Ved juletid strålede det hvide

Et af de fire kønne små huse ved bækken, som opførtes i 1850'erne, og som dengang omtrent udgjorde hele Havnevejens byggeselskab.

gaslys fra en lang række flotte nye lamper rundt i byens gader. Mest imponerede befolkningen dog af den store trearmede stander på Torvet. Ved indvielsesfesten den 19. december var sagens energiske banebryder ikke til stede på grund af sygdom. Da festen sluttede, hengav deltagerne sig i samlet flok til Neess's bolig og udbragte et leve for ham som sagens fader og ivrigste forkæmper.

Byens udvidelse mod øst

Tiden omkring 1900 blev grunden lagt til Grenå bys stærke vækst imod øst. Foruden banens bygninger med tilhørende godsekspedition og Toldbod, var det kun nogle få privathuse, som lå der. Fra det hjørne, hvor Bredstrupvejen drejer fra Havnevejen mod nord og udefter, var der næsten ubebygget. Kun ved Kejserbækken lå 4 ganske små huse. I 1890'erne var der så kommet et stort nyt kalkværk, som konkurrent til det kalkværk, der allerede eksisterede ved Bredstrup Klint, endvidere et epidemihus i 1889, et amtssygehus i 1900 og endelig gasværket i 1897.

Det foretagende, som i det lange løb helt skulle omforme Østerbro og forvandle den ret ufrugtbare Østerfælled til en hel bydel var

Grenå Dampvæveri

Fra en beskedne begyndelse i 1893 voksede det op til at blive en virksomhed, som efter byens størrelse er ganske enestående, og som mere end noget andet foretagende i hele byens historie har omformet både dens udseende og udstrækning, dens økonomiske budget og dens åndelige habitus. - Stifteren, H. P. Rosenvinge, havde i 1882 taget borgerskab som manufakturhandler og etableret sig Storegade nr. 3. Forretningen gik godt. Men efter en halv snes års forløb overraskede Rosenvinge byen ved at udleje manufakturhandelen og bygge et dampvæveri og spinderi ude på Havnevejen, ligeover for Epidemihuset.

Der var den gang adskillige, som mente, at det var uklogt af ham at opgive en forretning, der var i god gang, for den i mindre sikre udsigt til at få noget ud af en nyanlagt fabrik. Tiden viste imidlertid, at Rosenvinge var.

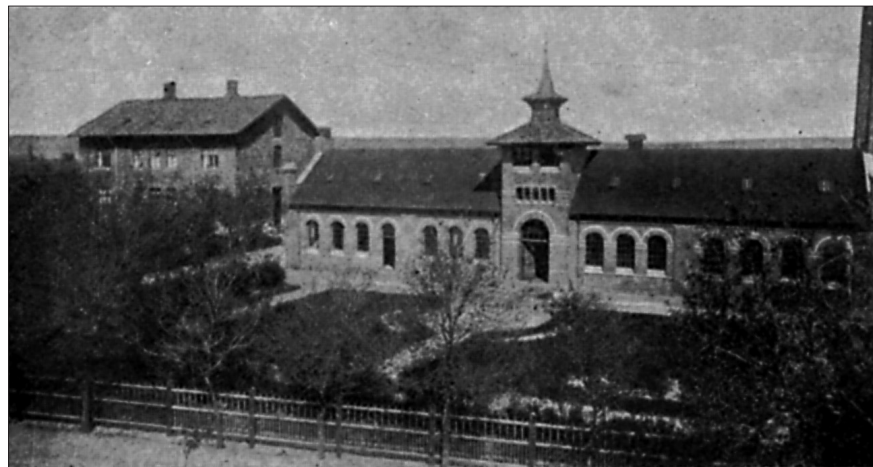
H. P. Rosenvinge, som i 1893 anlagde Grenå Dampvæveri.

mand for at gennemføre sine planer. Fra en beskeden begyndelse 24. juni 1893 oparbejdede han i årenes løb med overordentlig dygtighed foretagendet til at blive landets største tekstilfabrik.

Dampvæveriet begyndte med 16 væve. Det var alt, hvad der foreløbig kunne skaffes penge til. De første år var ret trange, dels fordi det ikke var let, at få varerne fremstillet i så fin kvalitet som ønskeligt, dels fordi det var vanskeligt at få manufakturhandlere i andre byer til at købe

fra et nyt væveri i en så lille by som Grenå. Der var altså nok at kæmpe med. Men år for år gik det fremad, og i 1905 overgik virksomheden til et aktieselskab med fabrikant Rosenvinge som administrerende direktør.

Efterhånden som dampvæveriets virksomhed voksede, blev det nødvendigt at foretage store udvidelser, ikke alene hvad bygninger angik, men også af arealer for at sikre sig mulighed for yderligere udvidelse. Der foretoges derfor køb af store parceller nord for fabriksbygningerne, ud mod Bredstrupvejen. Ligeledes købtes efterhånden de 4 små huse, som lå mellem fabrikken og Kejserbækken. Og da der blev tale om at bygge et nyt Amtssygehus på Bavnhøjbakken, og det blev ønskeligt at fiksere det gamle

Grenå Dampvæveri, som det så ud ved anlæggelsen i 1893. Til højre ses det nederste af dampskorstenen, til venstre villaen med direktørboligen. Billedet er taget ca. 1904, da plantningen var groet lidt op.

til en vis salgspris, oprettede Rosenvinge straks købekontrakt med sygehus bestyrelsen om overtagelse af dette og hele det tilhørende areal, altså grundene syd for Havnevejen. Kun mod vest er udviklingsmulighederne spærret. Der ligger Andelssvineslagteriet.

Følgen af dampvæveriets stærkevækst og senere tillige af Andelssvineslagteriets anlæggelse var, at hele arealet nord for Havnevejen eller Østerbrogade, som stykket indtil Kejserbækken af praktiske grunde senere kom til at hedde, efterhånden blev bebygget. Der anlagdes nye gader nord for Østerbrogade nemlig Nygade og Korsgade, som allerede var vedtaget af byrådet i 1898. Hovedparten af beboerne var arbejdere eller funktionærer ved de to nævnte store industrielle foretagender. Mange af arbejderne byggede selv småhuse enten med en enkelt lejlighed til eget brug eller med en lejlighed ekstra til udleje. Hele kvarteret derude bar allerede før verdenskrigen præg af den virksomhed, som havde skabt det. Det var ikke uden grund, at fabrikant H. P. Rosenvinge en gang med en vis bevægelse talte om de følelser, som stundom greb ham, når han så ud over hele det kompleks af små hjem, hvis hele eksistens var bygget på den virksomhed, som han havde skabt.

Det var måske også tanken på dem, som vejede tungt i vægtskålen, da der efter den store brand, som hærgede dampvæveriet i 1914, var alvorlig tale om at flytte hele virksomheden til København, og som bevirkede, at den genopførtes her i Grenå.

Grenå Andels-Svineslagteri

Grenå Andels-Svineslagteri opførtes i 1904 og har ligesom dampvæveriet sin part af æren for, at Grenå's udvidelse i løbet af det sidste halve århundrede så udpræget er gået mod øst. Det begyndte sin virksomhed den 9. august 1904. Tanken om et svineslagteri i Grenå er betydelig ældre. Men den, som blev sjælen i arbejdet og fik det ført frem til virkeliggørelse, var daværende redaktør J. Skjødsholm. Sammen med ham bør nævnes gårdejer P. Pedersen-Damgård, der havde en stor bekendtskabskreds og betydelig indflydelse blandt omegnens landmænd. Da det nedsatte udvalg, hvis formand var Skjødsholm, havde opnået at få tegnet en garantisum på 80.000 kr. begyndte byggearbejdet. Slagteriet opførtes efter tegning af arkitekt Carl Madsen fra København og bortliciteredes til murermester I. P. Sørensen i Grenå.

Grenå Andels-Svineslagteri på Østerbrogade opført 1904.

Den første formand for slagteriet var Pedersen Damgård. Som direktør antoges N. Jensen Lyngsøe, som snart viste sig at være den rette mand til at bringe virksomheden i vækst.

Medens der i de første år kun var slagtet ca. 12.000 svin årligt var antallet efter 10 års forløb oppe på 27.000 årlig og efter 20 års forløb på 47.000. Det højeste Antal svin, som er slagtet er 102.523 i året 1931.

Offentligt og foreningsbyggeri i perioden

Perioden 1895-1914 blev karakteristisk ved opførelsen af en hel række offentlige eller halvoffentlige bygninger, som hver for sig ikke er af overvældende betydning, men som taget i sammenhæng kom til at præge byen i ikke ringe grad.

Dommer- og herredskontoret 1898

Fra den ældste tid havde det været således, at byens højeste juridiske embedsmænd i deres private lejlighed eller gård havde indrettet et par værelser til brug som embedskontor. Vi bliver ved 19. århundrede, i hvis sidste halvdel politimyndighed, domsmagt og den kommunale administration var samlet på en hånd hos borgmesteren. Ågård, som var byfoged indtil 1852, købte og indrettede sig en smuk bolig i den på den tid endnu forholdsvis nye bindingværksgård, Lillegade nr. 50. Herredskontoret var, hvor nu Grenå Folketidende har kontor. Efterfølgeren G. Nyeberg boede privat i nuværende Konsul Seeherers Gård, Herredskonkontoret var i den lille lave mellembygning mellem Havehuset og Købmand O. Seeherers Gård.

Krabbe købte Jacob Ågårds tidligere gård. Både i hans og i hans efterfølger Brendstrups tid var herredsfoged-, dommer-, politi- og borgmesterkontoret samlet i den gamle historiske bindingværksgård på Lillegade. Brendstrup, var dog ikke ejer, men lejede gården. Da han rejste, i solgte direktør A. Jensen, som var ejer, hele bygningen til redaktør Skjødsholm. Fra den tid har den stadig været knyttet til Grenå Folketidende.

Da Bothe 1895 tiltrådte embedet og ikke hverken ønskede at bygge eller at købe, måtte han leje kontor i en privatbygning. Han indsendte straks andragende til amtet om at få bygget en embedsbolig. Grenå Kom-

mune vedtog på billige vilkår at afhænde en grund ved Østergade og efter tegning af arkitekt Hoffmeyer, Ålborg, opførtes da i 1898 det nuværende herreds- og dommerkontor som foruden

Lillegade nr. 50 - Grenå Folketidende. Her var indtil 1895 borgmesterkontoret.

Dommerkontoret på Østergade. Opført 1898.

kontorlokaler, arkiv m.m. har bolig for dommeren.

Posthuset 1909

Fra gammel tid har det samme været gældende for posthuset som for dommerkontoret, at den

pågældende embedsmand selv indrettede et kontor i sin ejendom, og så fik et vist beløb af det offentlige i kontorleje. Under Skjerbæk var posthuset i den af ham byggede ejendom på Østergade, nuværende læge Christian-

sen. Da banen i 1876 blev åbnet, udlejedes et par lokaler i banegårdens østre ende til postkontor. Pladsen blev efterhånden alt for lille, og i 1909 opførtes øst for banegården i en del af stationsforstanderens have et nyt posthus, som en selvstændig bygning, der i stueetagen udelukkende indeholdt kontorer, men på 1ste sal havde privatbolig for postmesteren. Bygningen opførtes efter tegning og under ledelse af kgl. bygningsinspektør Kampmann. Dens stil og udseende var noget nyt og uvant for Grenå'enserne, mange syntes ikke om dens ydre, i hvert fald ikke i begyndelsen. Dens anbringelse med gavlen mod Stationspladsen og med facade ud mod banen var selvfølgelig dikteret af praktiske grunde, og det var vel nok det, som stødte datidens smag. At bygningen og indretningen betød et uhyre fremskridt, var der udelt enighed om.

Posthuset. Opført 1909. (Stenders Forlag eneret).

Brandstationen

I de gode gamle dage var man i Grenå svært tilfreds, når man blot til sprøjternes opbevaring havde en lille hytte, som kunne rumme det allernødvendigste materiel. Den lille bygning ved Nytorv, som var opført ca. 1879 for en udgift på nogle få hundrede kr. tilfredsstillede foreløbig brandvæsenets behov. I 1908 havde imidlertid kravet om en mere moderne bygning vokset sig stærkt, og byrådet vedtog i sit møde 6. oktober, at man ville opføre en nybygning. Det skulle ikke være et sprøjtehus efter lidt større mål end det gamle, men en Brandstation. Udvalget foreslog, at bygningen skulle ligge i udkanten af Markedspladsen, nord for det gamle sprøjtehus og med gav-

Brandstationen på Nytorv.
Opført 1909.
(Stenders Forlag, Eneret).

len ud til vejen til Rosenbakken. Ved licitation fik tømrermester P. Jensen arbejdet for en sum af 5881 kr. og i foråret 1909 var arbejdet færdig. Til Markedspladsens regulering anvendtes yder-

ligere et beløb, således at foretagendet i alt stod byen i 8350 kr.

Fast brandmandskab

Samtidig med brandstationens vedtagelse foregik tillige en meget betydelig reform af selve brandvæsenets ordning. Hidtil havde alle byens voksne beboere af mandkøn skullet møde ved ildebram og til årlige mønstringer. Fra 1908, da brandstationens opførelse vedtoges, bestemtes, at der fremtidig skulle være et fast lønnet brandmandskab, som skulle overtage funktionen. Byens borgere vedblev et par år derefter at stå som reservebrandmandskab, men da det snart viste sig at være en unødvendig foranstaltning, bortfaldt kort efter denne borgerpligt. En meget tidssvarende og nyttig reform var dermed indført.

Pavillonen i Anlægget

er opført i 1902. Den tilhører Grenå Håndværkerforening, men er i praktisk betydning hele byens samlingssted og vigtigste festsal. - Oprindeligt anvendtes den kun om sommeren. Senere blev indlagt varme indrettedes den til helårsbrug. I årtier før 1900 havde Håndværkerforeningen haft byggeplaner og set på byggrunde på en mængde forskellige steder i byen. Men der var i foreningen stor uenighed om, hvor bygningen skulle ligge og om, hvorvidt man i det hele taget magtede at opføre og forrente en foreningsbygning. Så skete det, at manufakturhandler J. M. Lindberg døde 30. september 1899. Han var meget velstående og ugift. En del af den store efterladte formue havde Lindberg testamenteret bort til institutioner. Bl.a. fik Asylet i Skanderborg, Lindbergs fødeby, og Asylet her i Grenå hver ca. 30.000 kr. Også Håndværkerfor-

Grenå Håndværkerforenings Pavilion i Anlægget. Opført i 1902 som sommeretablissement.

Grenå Håndværkerforening. Den nye Pavillon. Opført 1916. (Stenders Forlag, Eneret).

eningen havde han betænkt med en sum. Men gaven, som var på 2000 kr., var behæftet med klausul om, at den skulle anvendes som tilskud til opførelse af en sommerpavillon i Anlægget. Der var yderligere knyttet den betingelse dertil, at beløbet kun kom til udbetaling, hvis bygningen var bygget inden en vis, ret kort tidsfrist. Da der ikke var enighed i Håndværkerforeningen om at bygge en fuldstændig foreningsbygning i Anlægget, bestemte man at indskrænke sig til at opføre en mindre bygning, en sommerpavillon.

I den snes år, som var gået, siden plantningen anlagdes i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne, havde den vokset sig stor og køn. Der havde flere gange lydt røster om, at der burde bygges et sommeretablissement. Man ville derved få en stærkere benyttelse af det nye Anlæg og tillige ved sommerfesterne have en hårdt tiltrængt restaurationsbygning. Håndværkerforeningen imødekom således et almindeligt ønske ved at bestemme sig til at bygge.

Pavillonen, som opførtes af bindingsværk kom til at koste ca. 13.000 kr. Deri var iberegnet de af Lindbergs bo modtagne 2000 kr. Den opførtes i forsommeren 1902 og indviedes ved en strålende 3 dages fest 18., 19. og 20. juli. Dens første vært blev restanrator Peter Andersen.

Få år efter købte Håndværkerforeningen den store købmandsgård på hjørnet af Torvet og Nørregade, hvor nu Banken ligger. Hensigten var at bygge en foreningsbygning, eventuelt i dens have. Men heller ikke denne gang kunne der blive enighed. Enden på det blev, at foreningen opførte en smuk, selvstændig bygning i grundmur i Anlægget - i umiddelbar

Grenå Handels- og Landbrugsbanks bygning.
Opført 1905.

forbindelse med og forlængelse af den første bygning. Den indviedes 15. juni 1916 og havde kostet ca. 53.700 kr. iberegnet inventar. Da byggeplanerne på Torvet således var skrinlagt, solgtes købmandsgården med tilhørende Grund til Djurslands Landmandsbank for 45.000 kr. I slutningen af krigsårene opførte denne bank hvis leder var J. Skjødsholm, en ny stor og praktisk bankbygning på den gamle købmandsgårds grund.

Grenå Handels- og Landbrugsbanks

Bygning på Storegade er ligeledes en af de bygninger som så lyset omkring århundredskiftet. Handels- og Landbrugsbanken var stiftet i 1895 og havde i sine første 10 år lokale i isenkræmmer Poulsens ejendom. Pladsforholdene blev, under sagfører Bonkes og bankkasserer Buhls dygtige ledelse snart for små for den op blomstrende virksomhed. Man købte derfor en stor gammel gård på gadens modsatte side og opførte en moderne bankbygning på et stykke af dens grund. Bygningen blev taget i brug i 1905 netop i 10-året for bankens oprettelse.

Afholds- og Højskolehotellet

Ved samme tid som bankbygningen opførtes, erhvervede A/S Grenå Byggeselskab, d.v.s brødrene A. og S. Bilde først den nærmeste nabo-gård, byens gamle præstegård i pastor Blochs og Dantzers tid, og dernæst yderligere den påfølgende gård mod vest. Bygningerne nedreves, hjørneejendomme opførtes, og Ågade anlagdes på en strimmel jord, hvoraf halvdelen var taget fra den venstre og halvdelen fra den østre ejendoms grund. Den fortsatte ned til åen over Hennings store bagvedliggende have,

som var udskilt fra den første af de 3 gamle gårde. Den vestlige af de 2 hjørneejendomme opførtes af A/S Grenå Afholds- og Højskolehotel. Det var et aktieselskab, hvis medlemmer bestod af afholdsfolk fra hele Grenå by og omegn. I en halv

Afholds- og Højskolehotellet.
Opført 1907.

snes år havde Afholdsforeningerne haft lokaler hos Konditor Svendsen på Torvet. Han boede, hvor nu Andelsbanken ligger. Forholdene var for små og ikke tilredsstillende, men det var ikke let at rejse penge til en selvstændig bygning. En kreds af afholdsfolk trådte da sammen som garanter for den sum, som manglede, og den store, nye bygning opførtes og indviedes i 1907.

I 1936 udbetaltes aktiekapitalen, og hotellet, der hele tiden har været bortforpagtet, står nu som en selvejende institution, der administreres af Grenå egnens samvirkende afholdsforeninger og er afholdsbevægelsens faste borg.

Skolevæsenet

På skolens område bragte tidsrummet den meget vigtige reform, at mellemskoleloven af 1903 gennemførtes. Den gav stødet til, at man her i Grenå efter mange og lange forhandlinger og overvejelser besluttede at indrette en kommunal mellem- og realskole. Man købte i den anledning i 1908 den allerede i 1883 byggede private realskole af skolebestyrer, cand. theol. M. Laursen og omdannede den til kommunal. På den måde blev det kommunale skolevæsen delt, idet hele det almindelige skolevæsen vedblivende lå i Vestergade og realskolen i Lillegade. Denne ordning viste sig ret snart at være upraktisk. Byrådet vedtog derfor at opføre en ny mellemskolebygning på Vestergade i umiddelbar forbindelse med det allerede eksisterende skolekompleks. Den blev taget i brug efter sommerferien 1912. Samtidig åbnedes en lille forskole ved Havnen for småbørn i alderen 7-9 år. Den gamle skolebygning på Lillegade udlejedes en kort tid til privatboliger. Stueetagen blev ved retsreformens gennemførelse omdannet til kommunalt administrationskontor. I gymnastiksalen indrettede byen i 1917 lokaler til de af købmand Chr. Vogel skænkede store samlinger, som under navn af Djurslands Museum en årrække havde til huse der. Senere skænkede købmand Vogel yderligere et beløb til køb af en museumsbygning. Bestyrelsen erhvervede efter malermester Emil Hartmanns død den gamle Farvergård på Søndergade. Derhen flyttedes Museet i 1924.

Den kommunale mellem- og realskole.
Opført 1912.

Ungskuet i Grenå 13., 14., 15. juli 1906

Den lejlighed i hele byens historie, hvor der har været den største tilstrømning af gæster til Grenå, var vist nok ungskuet, som afholdtes i dagene fredag, lørdag og søndag 13.-15. juli 1906. Det var et så stort foretagende at invitere Foreningen af Jydske Landboforeningem til at holde sit ungskuet her i Grenå, at mange rystede på hovedet deraf. Alene indkvartering og bespisning af et sådant antal gæster var en opgave, som egentlig lå langt over, hvad en så lille by med meget indskrænket hotelplads formåede. Men det gik. Ved en overordentlig stor imødekommenhed fra private indbyggere, som stillede stuer eller gæsteværelser til rådighed på meget rimelige vilkår, ordnedes indkvarteringsspørgsmålet. Og ved fremtidig forberedelse og, ved hjælp af forskellige udenbys restauratører lykkedes det også at klare madspørgsmålet. Allerede i 1903 havde Grenå Byråd rettet lindbydelse til Foreningen af jydske Landboforeninger om at holde ungskuet i Grenå. Det var bilagt med specifikation over, hvilke foranstaltninger man var villig til at foretage i den anledning, og tilbud om en garanti sum af 8000 kr. til præmier m.m. I 1905 havde foreningen taget imod byens tilbud og indledende forhandlinger kunne begynde.

Forberedelserne

I løbet af sommeren blev der så taget fat på at anlægge pladser i byens udkanter og at indhegne dem, opføre udstillingsbygninger og æresporte, samt tømre en ny bro over åen som skull forbinde pladsen ved Pavillonon med den intermistiske festplads på den modsatte side af åen, d.v.s. et stykke af Pedersen Damgårds Mark. Og i de nærmeste uger før skuets lejedes service, sengesteder med madrasser, flag, telte o.s.v. i en for Grenå hidtil ukendt målestok. Der blev antaget assistenter i hundredvis både mænd og unge kvinder til kontrol, kontorarbejde, betjening af boder, telte og tombola, restaurationstelte m.m. Der var forskrevet 15 ekstra politibetjener. Et halvt hundrede banefunktionærer, som under de ekstraordinære forhold var dirigeret hertil, var indkvarteret i Teknisk Skole. Ekstra tog uden standsning på mellemstationerne løb i udstillingsdagene imellem Århus og Grenå og mellem Randers og Grenå og havde forbindelse med togene fra hele Jylland. Og til brug ved udflugter til Havnen og til omegnen var der sørget for en mængde øretøjer til kaperlførsel.

Skuets præsident var hofjægermester C. Bech, Engelsholm, der var formand for Foreningen af jydske Landboforeninger. Det lokale arrangement

Aviskiosk på ungskuet. Personerne er fra venstre 1. Mr. Benzon, 2. fru Brokmann, 3. sagfører Andersen, 4. dyrlæge Poulsen, 6. fru dyrlæge Dyekjær, 9. fru læge Ilsøe.

var lagt i hænderne på Grenå Landbrugsforeningen, hvis formand var forpagter S. Petersen, Næsgård og Grenå Byråd. Navnlig Redaktør Skjødsholm og på byrådets vegne kulhandler Karl Petersen havde med overledelsen af de mange festarrangementer at gøre.

Pressens ankomst

Torsdag middag ved 12-tiden ankom pressens repræsentanter fra det ganske Land, alle hovedstadsbladene og en mængde provinsblade, i alt ca. 40 for at danne sig et forhåndsindtryk af skuets ydre rammer. De blev budt velkommen i den store foredragssal på Dyrskuepladsen af hofjægermester Bech, hvorefter foreningens, sekretær, overretssagfører Høegh Guldberg og konsulenterne S. P. Pedersen og Madsen Mygdal gav en del orienterende meddelelser. Efter en gennemgang af alle tre udstillings- og festpladser var der en middag for pressen i et stort restaurationstelt, som var rejst i Hotel Dagmars gård. Derpå var Grenå by vært ved en køretur til Katholm og Havnen med efterfølgende seksa og svingom i Pavillonon. Redaktør Jensen, Sorø Amtstidende, og redaktør Oluf Jørgensen, København, udtalte sig med anerkendelse om det foreløbige indtryk af skuets rammer.

Skuets beliggenhed

Til ungskuet var følst og fremmest inddraget hele den store plads nord for det gamle anlæg, hvor nu hele Sygehuskvarteret, Baunegård, Bakkegård og de nye villær og kolonihaverne ligger. Der var opført en imponerende hovedportal, flankeret af en række bygninger med pressebureau, kasserer-, bytte- og billetkontorer samt Røde Kors filial på den ene side og postkontor, brand- og politistation på den anden side. Mod nord og vest var ud mod markerne rejst en mængde små og store kiosker og telte. I øvrigt begrænsedes pladsen på den ene side af brogede rækker af landbrugsmaskiner på den anden af de med dannebrogfarvede draperier dekorerede dommertribuner og af foredragssalen. Hele det indre af pladsen var forbeholdt skuets hovedformål: Udstillingen af heste, kvæg, får og som i direkte forbindelse med skuet var der adgang til et stort restaurationstelt, opført i det gamle anlæg. På pladsen på Bavnhøjvejens modsatte side, altså hvor nu Vestbaneterrainet ligger, var en forlystelsespark kaldet Skovbakken med biograf, teater, pavillon med dødsridt og Cirkus Reinsch.

Udstillingens 2den afdeling

fandtes på festpladsen i Kæret foran Pavillonen, altså den sædvanlige dyrskueplads. Her var anbragt de forskellige udstillingler som var knyttet

Posthuset Kiosk på Ungskuets. Personerne fra venstre: 2. postkontorist frk. Meta Petersen, 4. postekspedient Jensen, 5. postbud Hansen, 6. postbud Jørgensen, 7. postbud Højfelt, 8. overpostbud Møller.

Den hvide bro over åen, lige for Pavillonen, som blev bygget i anledning af Ungskuets.

til skuet. Der var bl.a., en stor fjerkræudstilling for hele Jylland og udstilling af redskaber. I en mægtig optømret træbygning var der planteavl-udstilling og i en anden bygning med søgrønne vægge var der fiskeriudstilling. I det nye anlæg var desuden opstillet danseestrader, hvor der hver lag holdtes gymnastikopvisninger af et udvalgt hold fra hele Randers Amts Gymnastikforeninger. Søndagens opvisning var forbeholdt Grenå Idræts Klub, hvis leder, direktør Lyngsøe, fremførte et specielt Grenå hold. Medens altså udstillingens egentlige faglige og saglige afdelinger var samlet på pladsen på Bavnhøj bakken og på festpladsen ved Pavillonen, var det uundgåelige gøgl henvist til en internistisk festplads i P. Pedersen Damgårds Mark på den anden side af åen. Dengang førte der ikke nogen bro over åen på dette sted. Da en forbindelse imidlertid var ganske nødvendig, vedtog Grenå Byråd at lave en bro. Der var først tale om en internistisk overgang. Men da det længe havde været et savn, at der ikke fra pladsen ved Pavillonen var direkte adgang til stien langs åens søndre bred, bestemtes det, at man ville opføre en bro, som kunne blive stående. Således gik det til, at byen fik den nuværende hvide bro ved Pavillonen.

Over denne kom man altså over til pladsen med alle forlystelserne, hvor selve gøglernes konge, Professor Labri, førte an. Denne del af skuet havde en broderpart af besøget, navnlig på den sidste dag. Det var endogså i så påfaldende grad, at skuets sekretær, overretssagfører Høegh Guldberg, ved afrejsen herfra udtalte, at det var både første og sidste gang, at de jydsk landboforeninger indlod sig på en i sådan orden. Dels fordi den bortledede folks, navnlig ungdommens opmærksomhed fra selve skuet, dels af hensyn til de hotelejere, forretningsfolk o.a., som i dyre domme lejede studepladser på selve udstillingspladsen og derved mistede en del af søgningen.

Et lille udsnit af gruppebilledet af deltagerne i festmiddagen, som optoges uden for Hotel Dagmar. Personerne er fra venstre: 1. købmand Hartmann Sørensen, 3. købmand G Reventlov, 4. overretssagfører Vald. Gad, 5. redaktør Skjødsholm, 6. konsul Axel Thykier, 7. løbmand Halvor Hermansen.

Siddende fra venstre: 2. proprietær Busch, Djursgård, 4. propnetær Blach, Lykkesholm.

Skuets forløb

Angående selve ungskuet kan det siges, at det som helhed blev en succes. Vejret var strålende sommervej, men måske lovlig tørt og varmt. Om søndagen var der desuden stærkt blæst. Dommermiddagen om fredagen og den egentlige festmiddag om lørdagen stod begge ligesom pressemiddagen i et stort restaurationsstelt i Hotel Dagmars gård, hvor hotelejer Larsen var vært. De faldt tilfredsstillende ud, og der var selvfølgelig talere i mængde.

Skuets kvalitet bedømtes rosende af de mange eksperter fra hele landet, som var mødt frem, og der foregik mange handler til store priser af de udstillede avlsdyr.

Der holdtes en række velbesøgte foredrag af fremragende videnskabsmænd og eksperter om landbrugsfaglige emner. Desuden talte den da så populære sygehuslæge Mikkel Hindhede om En Reform i Vor Ernæring.

Nogle tal

Ungskuets hoveddage var fredag og lørdag. Om søndagen var det mest ungdommen, som kom, og sesøget var kun oppe på 8000. Men i alt havde

33.000 mennesker gæstet skuet, d.v.s. dobbelt så mange som 5 år før i Hjørring. Af disse havde banen befordret de 8000. Gennem indkvarteringsbureauet var anvist godt og vel 600 sengepladser, og bureauet havde endda haft yderligere 400 disponible. Der var indmeldt 1098 dyr, som var indkvarteret rundt i byens gårde, og når de ved sekstiden om aftenen vendte hjem fra Dyrskuepladsen, vakte de stor opsigt i gaderne. Det var, med undtagelse af skuet i Horsens året før, det største antal, der hidtil havde været. Entreindtægten var 22.000 kr., og skuet gav som helhed et betydeligt overskud. Aviserne fastslog, at skuets succes var en kendsgerning. Men tillige var der enighed om, at Grenå ikke var en turistby. Der var seværdigheder nok både i byen, ved stranden og i omegnen. Men vejledning, turistførere, hotelplads, hotelservice og reklame manglede eller stod tilbage endnu.

Måske havde Grenå så alligevel, fortiden æren, den i vinding, at skuet blev en reklame for byen. Dens navn blev gennem det store besøg bragt ud over landet og slået fast i folks bevidsthed, således at byrådets tilskud og borgernes anstrengelser bar frugt i forøget omsætning.

Fra cyklernes og bilernes barndom

I midten af 1890'erne foranstaltede Grenå Bicycleklub under ledelse af cykelhandler Hartmann Sørensen flere gange landevejstvæddeløb for cyklister. Senere anlagdes end også en lille primitiv cyklebane nord for Havnevejen, hvor der holdtes cykleløb. Foranstående optrin er fra afgang til et sådant løb. I spidsen går ordenens håndhæver, politibetjent Øhlenschläger. Derefter kommer Hartmann Sørensen. Cyklisten på den høje velocipede er sadelmager H. Jensen.

Herfølger et andet billede fra cyklernes barndom, da der i Grenå by kun fandtes nogle ganske få stykker af dette fremtidens befordringsmiddel. Billedet er taget på Grenå Torv. I baggrunden ses købmand Ehrenreiehs hus og det gamle apotek (nu købmand Vogel). Fra Venstre ses Jernstøberiet (nu Grenåhus), Vilh. Hansens Boghandel, Edv. Hansens Pakhus (gavlen imod gaden) og Købmandsgård (nu E. Holch). Billedet er fra ca. 1892. Man kendte endnu den gang ikke til de luftfyldte cykleringe, men kun de tynde massive ringe.

De første biler i Grenå. I 1902 var motorkøretøjer endnu et ukendt fænomen her i byen. Det er ikke så sært, når man betænker, at i Århus var der på dette tidspunkt i alt kun 4 biler og 1 motorcykle. Grenå bys daværende ivrige foregangsmand på sportens og mange andre områder, Hartmann Sørensen, fik så den idé, at invitere samtlige Århus motorfolk på en udflugt til Grenå. Den fandt sted søndag d. 25. maj 1902. Det var selvfølgelig en begivenhed, som blev påagtet i Byen. Når turen til Grenå tog ca. 4 timer, var det bl.a., fordi motorfolkene adskillige gange måtte standse på vejen hertil for modgå-

Høstvogn med høstpiger i optøget fra Børnehjælpsfesten 1905 passerer købmand Skovs hjørne.

ende køretøjer, hvis heste var opskræmte. Halvdelen af byens befolkning var på benene ude ad Søndermølle vejen for at se disse fremtidens køretøjer og som i avisen skrev med en lidt spydig betoning.

Efter middagen indbød de århusianske bilejere velvilligst nogle af de mest interesserede Grenå folk til småkøreture rundt i gaderne. Det var til udelt fornøjelse ikke alene for de pågældende, men også for de mange, som hjemme fra vinduer og gadespejle iagttog de forvovne, som betroede liv og lemmer til disse nye køretøjer. Efter fælles aftensbord med påfølgende selskabeligt samvær med Grenå borgere på Hotel Dagmar, sluttede dagen med, at man i Anlægget hørte på den kommunale koncert. Dagen efter foregik hjelmturen.

Børnehjælpsfester, sommerkoncerter m.m.

Børnehjælpsfesterne

Tiden omkring 1905 holdtes de første Børnehjælpsfester i Grenå. Det var udpræget sommerfester, i hvis arrangement folk af alle samfundslag tog virksom Del. Deres hele tilrettelæggelse faldt ganske nøje i tråd med de sommerfester som man en god snes år senere begyndte at afholde under navnet Byfester. Børnehjælpsfesterne begyndte som regel med festligt optog gennem gaderne med smykkede vogne med forskellige motiver. På vedføjede billede ses et sådant køretøj fra Børnehjælpsfesten 1905. Det er høstvognen med pyntede høstpiger. Selve festen var selvfølgelig hen-

Koncert en søndag eftermiddag i det gamle anlæg. Tiden er ca.1900. Læg mærke til de gamle, primitive lygter, den simple musiktribune og damernes lange kjoler og store hatte.

lagt til pladsen ved Pavillonen. Foruden dansestrader, koncert, karrusel og det sædvanlige gøgl, var der også et amatør-cirkus i smag med den senere så navnkundige Cirkus Grinsjovski. Børnehjælpsdagene var i tiden til hen imod første verdenskrig årenes store sommerfester og afholdtes den første søndag i august. Senere afløstes de af sommerfester med andre navne. Børnehjælpsdagen henlagdes til om efteråret. Beløbene til formålet indsamledes på mere stilfærdig måde og uden anvendelse af det store apparat. Nettooverskuddet blev trods denne forandring omtrent det samme.

Sommerkoncerter

Plantagen har fra 1850'erne og til århundredskiftet været stedet, hvor sommerfesterne foregik. Det var også der, at sommerkoncerterne afholdtes den første tid, d.v.s. i 50'erne og 60'erne, var det Musikforeningen og Sangforeningen, der begge var stiftet i 1850'erne, som ved særlige lejligheder forlystede borgerskabet med en koncert i det grønne. I den følgende snes år var Carl Møller musikdirigent. Han havde sammensat et lille orkester, som han med megen energi oparbejdede til at yde ganske god musik. Møller var musikdirektør i Grenå i omtrent en snes år og holdt hver sommer en halv snes koncerter, som regel i forbindelse med en lokal restauratør, som stod for beværtningen. Ved nytårstid 1883 rejste Carl Møller til Århus og blev dirigent for et større orkester der. Malermester Niels Petersen, den nu landskendte koncertmester Rydahl Fader, der havde spillet hos Møller og var en meget dygtig musiker, overtog derefter orkesterets ledelse og

Åbningshøjtideligheden ved Dansk Uge i Grenå 26. september 1913.

fortsatte med sommerkoncerterne. Pengene til musikerne kom ligesom i Møllers tid ind ved, at dirigenten personlig før sæsonen måtte gå rundt til borgerne med en liste og anmode om et lille bidrag. Petersen søgte flere gange byrådet om et kommunalt tilskud for at undgå den lidt penible indsamlingsliste. Det var forgæves. I 1901 stillede byrådet sig dog så flot at bevilge ham 30 kr. i gratiale. Det var jo ikke særlig opmuntrende. I nogle år derefter modsatte byrådet sig, at der var forbundet beværtning med koncerterne. Først Petersens, efterfølger, musikdirektør A. Andreasen opnåede i 1909, at kommunen vedtog at yde 375 kr. årlig til afholdelse af 12 sommerkoncerter. Deraf skulle de tre henlægges til søndag eftermiddage og en skulle finde sted ved Havnen. En række år efter henlagdes koncerterne til det nye anlæg, hvor byen lod opføre en smuk, anselig musiktribune. Interessen for koncerterne tabte sig imidlertid senere, og den kommunale musikbevilling gik over til byfesterne.

Den danske Uge

I eftersommeren 1913 arrangerede Foreningen Dansk Arbejde en større udstilling for at slå til lyd for foreningens program. Det var den gang som nu: Køb danske varer, når de står mål med udlandets kvalitet og pris. - Jo mere vi frembringer af dansk arbejde, des flere kan få brødet herhjemme i stedet for at udvandre.

Udstillingen fandt sted i den gamle realskole på Lillegade, hvis gymnastiksal en tid stod ubrugt, efter at kommunen i året før havde bygget den nye mellemskole ved Posthaven på Vestergade. Desuden var den nu nedrevne mindre skolebygning vestligst i gården taget i brug. Komiteen, hvis formand var købmand Emil Bang, havde gjort et stort arbejde for at arrangere en smuk og festlig opvisning, og en lang række af byens håndværkere, industridrivende og handlende havde fulgt opfordringen. Gymnastiksalen var inddelt i en række småstande, dels til udstillinger, dels til arbejdende virksomheder, gennem hvilke man fik et indblik i, hvordan de pågældende varer fremstilledes. Udstillingen åbnedes 26. september 1913 og strakte sig over tre dage. Den var forbundet med en slags Rundskuedag, idet 10 af byens største industrielle og andre virksomheder i de nævnte dage stod åbne for besøg. Selvfølgelig var der tillige koncert m.m.

G. Grenå under verdenskrigen 1914-18

18. juni 1914 blev den østrigske tronfølger, ærkehertug Franz Ferdinand, og hans hustru dræbt i Serajevo i Serbien. Månedsdagen derefter erklærede Østrig Serbien krig i tillid til, at Tyskland ville stille sig ved dets side, hvis Rusland, hvad der var at vente, ville hjælpe Serbien. I løbet af det næste par dage var krigen imellem Østrig-Tyskland på den ene side og Rusland-Serbien-Frankrig på den anden side en kendsgerning. Ugen efter kom England med som direkte følge af, at Tyskland trængte ind i Belgien for at angribe Frankrig fra nordsiden. Snart var over en halv snes europæiske lande indblandet i krigen.

Danmark erklærede sig straks på forhånd neutralt i den kommende krig og indkaldte sikringsstyrken, 18.000 mand.

Det er ingen overdrivelse at påstå, at stemningen herhjemme var yderst alvorlig, og at der ikke siden 1864 havde været en situation, der kunne blive så faretruende for landet som den øjeblikkelige.

Straks ved krigens begyndelse kom kongens personlige, henvendelse med forestillinger til England om nødvendigheden af at efterkomme Tysklands krav om minespærring i bælteerne. Kort efter fulgte Tysklands udlægning af minefelter i Nordsøen.

Indkaldelsens virkninger i Grenå

Lørdag morgen 1. august modtoges telegrammer med indkaldelsesordren. Pladskommandantskabet tog straks rådhuset i besiddelse. Pladskommandant her på stedet var løjtnant, lærer H. C. Christiansen. Arbejdet begyndte. I byen purrede politiet det indkaldte værnepligtige mandskab ud, og biler susede ud på landet med indkaldelsesordrer. Her på dagen begyndte de indkaldte at melde sig.

Uden for rådhuset var der hele dagen og aftenen, ja, ud på natten sort af mennesker, og der rådede en dyster og alvorlig stemning, der kulminerede, da efterretningen om Tysklands krigserklæring indløb.

At indkaldelsen ikke for alle var en spøg, mærkedes tydeligt. Grædende hustruer klyngede sig til deres mænd, som nu skulle forlade hjemmet. Også i økonomisk henseende betød det noget - navnlig i mange småkårs-hjem, når forsørgeren pludselig blev taget bort. Og for håndværkere og handlende var indkaldelsen en ikke mindre alvorlig sag. Dertil kom, at man fra første dag var klar over, at krigen ville medføre dyr tid for det hele land.

Trommen gik, og politiet forbød foreløbig alt salg af spiritus både i

beværtninger og i forretninger. Hensigten var jo tydelig nok den, at hindre stemningen i at give sig urovækkende udslag.

I kommuneskolen blev der redt op med halm til de indkaldte. Kl. 3½ nat skulle de være ved Havnen, hvorfra skib skulle afgå til København. Det var Korsør-Kiel damperen, som skulle transportere mandskabet. Men den var stærkt forsinket, og først kl. 5 søndag morgen løb den ind i Grenå Havn. I nattens løb ankom 3 ekstra tog til Grenå med indkaldt i mandskab.

Ventetiden blev lang. Først kl. 9½ søndag formiddag dampede Fleja af med ca. 550 unge mænd om bord. Stemningen hos de mange tilskuere på land udløste sig ikke. Derimod lød der hurraråb om bord, og nogle af de mest frejdige råbte: Vi vil sejre eller dø med ære.

Det er uden tvivl det mest urolige døgn, der hidtil var oplevet i byens histolie. Der var næsten ingen, som kom i seng den nat, og det indkaldte mandskab i halmen i kommuneskolen lukkede selvfølgelig ikke et øje i de få timer, til de skulle af sted til Havnen for at befordres med skibet.

Man nærrede her i Grenå som i det hele land fra første færd ganske naturligt tvivl om, hvorvidt det ville lykkes regeringen at holde Danmark neutralt og uden for krigen. Man vidste, at der hidtil havde været ført og fremtidig ville blive ført en fuldkommen ligelig neutralitetspolitik fra regeringens og rigsdagens side. Ligeledes vidste man, at stemningen i Danmark var så ganske ubetinget imod enhver indblanding i krig. Men de aller første dages krigsbegivenheder viste kun alt for tydeligt, hvor lidt småstaters vilje til at holde sig uden for krigen forslog.

Et af de krigsfænomener som straks viste sig var diskontoforhøjelsen. Englands Bank havde allerede om fredagen forhøjet diskontoen til 10% Københavns Nationalbank fulgte med og forhøjede til 7% og Grenås pengeinstitutter: Diskontoinstituttet og Handels- og Landbrugsbanken meddelte omgående, at deres diskonto- og udlånsrente ville blive forhøjet i samme grad som Nationalbankens.

Pengeudtræk af bankerne var øjeblikkelig i fuld gang. Dels ville folk sikre sig en beholdning af rede penge, dels kom den gamle tro på, at penge lå sikrest hjemme, frem igen. For at imødegå denne panikstemning bestemtes omgående fra Handelsministeriet, at hver kontohaver i det højeste kunne hæve 300 kr. pr. uge. Den ældgamle mistillid til seddelpengene viste sig også straks. Folk hamstrede sølv- og kobberpenge i stor stil, således at der i løbet af få dage i var fuldkommen mangel på skillemønt, og mange forretninger overhovedet ikke solgte uden mod aftalte penge. Inden månedens udgang satte staten de nok som kendte rødbrune 1 kronersedler i omløb.

Det andet krigsfænomen var prisstigning og vareknaphed. I København steg allerede om mandagen rugbrødsprisen fra 61 øre til 81 øre og kulpriserne fordobledes. Begge dele var direkte følgen af, at folk i panikstemning begyndte at købe op.

Ordet hamstring skabtes i de dage. Her i Grenå steg rugbrødsprisen fra

Ved Grenå Havn var der i verdenskrigens første år fra 1914-17 stationeret militær vagt. Her ses den danske soldat som vagt på molen.

69 øre til 70 øre. Salt fra 4 øre til 12 øre. Melprisen fra 14 til 25 kr. pr. sæk og flere andre nødvendighedsartikler på lignende måde, alt for at dæmme op for kampen om at sikre sig forråd for længere tid. En del stigninger var rene spekulationer, og rigsdagen måtte snart til at vedtage love om regulering af visse priser for at modarbejde disse spekulationer. Allerede en uge efter krigens udbrud, (8. august 1914) nedsattes ved kgl. anordning en kommission, der under de ekstraordinære forhold skulle træffe foranstaltninger til landets forsyning med de nødvendige forbrugsartikler og fordelingen af dem. Den bemyndigedes til at regulere handelen med og priserne på levnedsmidler og andre varer.

De militære foranstaltninger i Danmark udviklede sig i rivende hast. Inden ugen var omme, var bælteerne på dansk territorium spærret med miner, således at gennemsejling forhindredes. Fyrene slukkedes og sømærkerne blev inddraget.

Ved Grenå Havn stationeredes militær vagt, idet der allerede ved krigens udbrud blev indkvarteret et Detachment på 20 mand samt 1 officer og 1 underofficer. Det blev senere udvidet til 40 mand og 2 underofficerer, ligesom der allerede ved mobiliseringen i Grenå by var oprettet et pladskommandantskab.

Militærets opgave ved Havnen var den, at det skulle overvåge, at spæringsmateriellet, som bl.a. bestod af Havnens i flydedok ikke blev ødelagt

og at tjendtlige skibe, såfremt Danmark skulle blive inddraget i krigen, ikke anløb Havnen. Heldigvis skete dette ikke, og der blev derfor ingen anvendelse for spærringsmateriellet.

I 1917 blev Deachmentet og pladskommandantskabet ophævet, og det daglige synlige bevis for verdenskrigen forsvandt.

I småtræk fra Grenå i krigstiden

Og så gik livet i Grenå sin daglige gang. Krigsbegivenhederne blev - ligesom nu - det daglige samtaleemne. Byrådet bevilgede Hjælpekassen betydelige beløb bl.a. til understøttelse til de indkaldte familier. Snart måtte kommunen også foretage opkøb af adskillige nødvendighedsartikler for at sikre beboerne adgang til dem. - Man foretog i henhold til dyrtidsloven en lang række kommunale foranstaltninger for at hjælpe de dårligst stillede direkte. Pengehjælp, hjælp til forsyning med naturalier til nedsat pris ved kuponer, der lød på et vist pengebeløb, og som indløstes af kommunen. Der nedsattes udvalg til indkøb og salg af kartofler, nedsaltningsudvalg for kødvarer, brændselsudvalg, o.s.v. Der udstedes bekendtgørelser om mælkeordning, spisefedtsordning, ordning af brændselsolie, o.s.v.

Krigsfortjenester

Men medens således en stor del af befolkningen led ligefrem nød som følge af krigen, rullede pengene livligt andre steder. Eksporten, der i krigens begyndelse havde liggett stille på grund af minefaren, idet Tyskland havde udlagt minefelter i Nordsøen, kom snart i gang. Kvægpriserne steg og bragte gode kår for landbruget. Mange forretninger i byen fik mægtigt opsving, fordi priserne kunne stige uden begrænsning. Som et enkelt eksempel kan nævnes Tranfabrikken ved Grenå Havn, som var et helt krigsventyr.

Købmand Alfred Wichmann havde opfundet en metode, hvorved han kunne udvinde tran af torskelever og andet fiskeaffald. Da den originale hvaltran var oppe i rene fantasipriser og næsten ikke til at skaffe, fik dette surrogat en rivende afsætning og indbragte fabrikanten en mægtig fortjeneste.

Børsspekulationerne, som i den første verdenskrig havde frit spil - i

modsatning til nu i den anden - skabte uhyre gevinster og uhyre tab.

Et typisk eksempel derpå er Djurslands Landmandsbank, grundlagt i 1908 af redaktør J.

Et af krigstidens Gullasheventyr, Wichmanns trankogeri ved Havnen.

Et andet af periodens foretagender, Djurslands Landmandsbanks smukke bygning på Torvet. Nu Banken for Grenå og Omegn.

Skjødsholm som blev dens direktør og derefter afhændede Grenå Folketidende til N. Fortshoft. Gennem denne bank spekuleredes der i udstrakt grad både

af folk fra Grenå og fra omegnen. Også bankens eget personale benyttede - på Trods af i bankens love - den nemme adgang til fortjeneste. Banken selv indkasserede mægtige overskud og planlagde en tip-top bankbygning i byens centrum. Den stod dog først færdig lidt efter krigens afslutning. Kort tid efter krakkede denne bank som så mange andre af landets banker, og Skjødsholm, der havde været en af krigstidens forgrundsfigurer i Grenå, forlod byen, som en slagen mand. Der er ikke tvivl om, at han med betydeligt fremsyn og stor dygtighed var sjælen i mange af de sunde foretagender, som i århundredets første snes år grundlagdes eller planlagdes her i byen. Foruden banken kan bl.a. nævnes Andels-Svineslagteriet, Vestbanen, Dampskibsforbindelsen med Nordsjælland, Badehotellet ved Grenå Strand. Desværre endte hele denne krigs1 spekulation ikke alene med ruin for ham selv, men også med store tab for en hel Række af bankens kunder der og aktionærer.

Medens det jævne og slidsomme arbejde og de de knebne kår under krigen, havde spekulationer og krigsforetagender således for nogle år gyldne dage.

Byggevirksomheder

I modsætning til mange virksomheder, som under krigen blomstrede op og gav store fortjenester, lå byggeriet stille. Grundene var de samme som nu: Vanskeligheden ved at skaffe materialer og navnlig den usikre udsigt til, at nybygninger kunne forrente sig i det lange løb. Derfor meldte der sig allerede i 1916 betydelige boligvanskeligheder. Også på det område måtte byrådet tage affære. 2. august 1916 vedtoges at søge indenrigsministeriets tilladelse til at træffe bestemmelse om, at beboelsejendomme, hvis opførelse var påbegyndt efter 1. juni 1916, helt eller delvis måtte fritages for udredelse af kommunale skatter.

Der kom andragende fra et udvalg om grunde til opførelse af 10 arbejderboliger. Dampværeriet lod bygge en række huse, som solgtes på rimelige vilkår til firmaets arbejdere. Og byrådet nedsatte 2. august 1916 et huslejenævn med 2 repræsentanter for grundejere og 2 for lejere til at ordne de tvistigheder, som ufejlbarlig måtte melde sig i en boligknapp tid.

Bredgades nordside. I hovedsagen opført i krigstidens sidste år. Forinden den tid lå her en græsmark.

Efterhånden blev det nødvendigt for at fremme byggeriet at bortgive kommunale grunde frit og yderligere at yde lån til opførelse. I krigens sidste år vedtog byrådet (15. april 1918) at yde gratis grund samt komunal garanti for en vis del byggelånet til 10 huse ved Markedsgade og Bredgade. Som følge deraf fremkom Bredgades nordlige bebyggelse.

Brændselsproblemet

var måske krigstidens allervanskeligste. Efter episoden med Lusitanias torpedering af tyskerne, Amerikas indtræden i verdenskrigen og den uindskrænkede undervandsbådskrigs erklæring blev det næsten umuligt at skaffe udenlandsk brændsel.

Tørvene kom igen til ære og værdighed. Kommunen opførte tørveskure ved skolen og indrettede skoleloftet til tørverum. Gymnastiksalen lukkedes for at spare på brændselet. Banerne kørte med tørv og en hel række industrielle virksomheder ligeså.

Gaspriserne forhøjedes således, at hvad der brugtes over 50% af det gennemsnitlige tidligere forbrug, betaltes med dobbelt pris. Der lukkedes for gastilførselen i visse timer daglig, en periode endogså fra 7½ aften til 5 morgen.

I slutningen af 1917 stod Gasværket helt uden kul, og værket gik så over til at lave gas af træ. I den anledning købte kommunen store arealer af Holmegårds Plantager. Træerne fældedes og kørtes til Grenå, hvor mange folk var beskæftiget med parteringen. God var trægassen ikke, og det kneb mange steder med at holde gasmotorerne i gang. Men da man endnu ikke havde elektricitet, var befolkningen i høj grad afhængig af gassen ikke alene til kogning, men også til belysning. Petroleum var næsten ikke til at få

og var udsat for en meget skarp rationering. En del klarede sig med karbid.

Der blev derfor lagt belysningsgas ind i de fleste lejligheder, men der indførtes også dér en meget streng rationering. Ingen måtte have mere end et glasblus til belysning. Forbruget af gas var for de enkelte forbrugere reduceret med 66%. Blev der brugt mere, var prisen den dobbelte, og i gentagelsestilfælde blev der lukket for tilførsen. Det gjaldt om at spare på gassen, således som der stod i årets sommerrevy:

Ja, spar på Gassen, kom Hø i Kassen, dit Lys må være en mindre Pære.	Spar på Petroleum og spar på Sprut. Og kom så Overskudet . i en Konvolut.
---	--

Midt under krigen 9. januar 1917 afholdtes byrådsvalg. Af de nyvalgte medlemmer var sagfører Fr. Viale nr. 1 på den konservative liste, som ved dette valg fik 4 Mandater. Viale blev formand for brændselsudvalget, og udfølte som sådan et uhyre arbejde. Men allerede efter et års forløb søgte og fik han tilladelse til at udtræde. Også et folketingsvalg fandt sted. Det var endda af en ganske særlig art, nemlig et valg til bekræftelse af den nye grundlov, som efter en meget lang række forhandlinger og mange vanskeligheder var vedtaget. Valget fandt sted 7. maj 1915 under en meget smuk, national stemning midt under krigen erhvervede Danmark derved ad forhandlingens vej en grundlov, som med rette karakteriseredes som den frieste i verden.

Andre lokale begivenheder under verdenskrigen

Af begivenheder, som skete i Grenå under verdenskrigen, er der grund til at nævne: Hovedgården Hessels salg, ved hvilken lejlighed byen uden vederlag erhvervede de første Strandarealer, Badehotellets opførelse, hvorved en mere moderne form for badeliv indførtes, bl.a. ved indretning af badekabiner, og endelig Gjerrild-Grenå banens anlæg som forlængelse af den i 1911 åbnede bane fra Ryom til Gjerrild.

Hovedgården Hessels salg 1918

Grenås nærmeste nabo mod syd var fra tidernes morgen Hovedgården Hessel. Når undtages striden om fædriften i Bro Hede [d.v.s. Hessel Hede] for mange århundreder siden og en noget senere strid om rettighederne omkring Kragssø, havde der altid bestået et jævnt godt forhold mellem de to naboer. Hessel var i 1840 ved køb gået over til cand. jur. C. G. de Lichtenberg. Hans søn, løjtnant G. de Lichtenberg, var nu en ældre mand og barnløs. Han ønskede i krigens sidste år, da ejendomspriserne var gode, at trække sig tilbage, og tilbød Grenå by hele ejendommen på meget gunstige vilkår, nemlig for en sum af 800.000 kr. Byrådet holdt et ekstra møde med købet af Hessel som eneste punkt på dagsordenen. Man mente ikke, at

Strækningen langs åen, som byen erhvervede vederlagsfrit i 1918 ved Hessels salg. Her anlagdes i 1932, Åstien.

Spadser- og cyklestien langs åen, til hvilken sagfører Viale straks skænkede sin fortjeneste ved salget af Hessel, men som først blev anlagt efter en række års forløb i 1932.

kommunen turde indlade sig på et så stort foretagende uden på forhånd at have sikkerhed for at kunne afhænde godset igen efter at have forbeholdt sig visse arealer. Først ønskede man at erhverve en strimmel jord langs åens søndre side, således at der kunne blive adgang til stranden ad denne vej. Det var et gammelt ønske hos byens befolkning. Hidtil havde man nærmest måttet stjæle sig til at gå den vej. På sine steder var der markhegn i vejen, på andre steder var bunden så fugtig, at det kun var i tørre perioder, at der var farbart. Endelig havde godsejeren mange gange forbudt færdsel, da det generede hans jorder.

Det andet areal, som byen ønskede at reservere sig, var badestranden. I årene mellem 1900 og 1918 var det efterhånden gået op for folk hvilken værdi, der både skønhedsmæssigt og sundhedsmæssigt, lå gemt dernede. Men godsejer de Lichtenberg havde ved flere lejligheder betonnet, at han egentlig ikke gerne så den efterhånden ret livlige trafik der ødelagde klitterne for ham. Han havde ikke lagt skjul på, at kun det nabovenlige forhold til Grenå var skyld i, at han ikke skred til at nedlægge forbud mod færdsel langs stranden og i klitterne.

Byrådet var altså interesseret i sagen, men turde ikke købe, inden der fandtes en liebhaver til hovedgården og alle dens jorder med de to nævnte forbehold. Man nedsatte et udvalg, bestående af formanden d.v.s. borgmester Vogelius, sagfører Viale og gårdejer Pedersen Damgård, med frie hænder til at ordne forholdene. Der dannede sig så et lokalt konsortium, dels af byrådsmedlemmer, dels af folk uden for rådet, i alt en snes stykker. Disse mænd indgik på at overtage det tilbud, som godsejeren havde givet byrådet

overdrage byen de ønskede parceller uden vederlag, og så for egen regning afhænde resten. Man fandt en køber i gårdejer Ove Svendsen, Søby. Handelen kom i stand omgående og således, at konsortiet tjente en god overpris ved forretningen foruden at man uden vederlag overdrog byen de ønskede arealer langs åen og ved stranden.

Forinden handelen fandt sted, havde sagfører Viale søgt og fået tilladelse til at udtræde af byrådet. I hans sted indtrådte former Rasmussen i udvalget.

Byrådet vedtog, efter at handelen var afsluttet, at udtale en tak til gods-ejer de Lichtenberg for det store og nabovenlige hensyn, han havde taget til Grenå Kommune ved først at tilbyde den Hovedgården Hessel, idet derved afgivelsen af dette lige tilbud vederlagsfrit var erhvervet værdifulde grundarealer for kommunen.

I mødet 18. marts 1918 forelå en skrivelse fra sagfører Viale vedlagt en check på 7000 kr., hvilket beløb androg hans fortjeneste ved købet af Hessel, og som han i henhold til tidligere tilsagn skænkede til kommunen. Han udtalte samtidig ønsket om, at disse penge anvendtes til en spadseresti langs åens søndre side på det fra Hessel erhvervede areal.

Byrådet modtog selvfølgelig med tak sagfører Viales gave og udtalte, at man var indforstået med at der skulle anlægges en gangsti langs åens sydlige side, så snart forholdene tillod det.

Allerede samme år blev der nødtørftigt planeret på det erhvervede areal, så at man kunne færdes der tørskoet, men stien lod vente på sig i adskillige år.

Nu bagefter er det let at se, hvad nogle var klar over ret snart at det var en stor fejl at byen ikke forbeholdt sig hele hedearealet og hele stranden. Salgsværdien af disse arealer var den gang kun ringe og havde næppe kommet til at betyde væsentlig ved afhændelsen til Svendsen.

Bagefter, da byen fik øjnene op for hedens og strandens store værdi og ønskede at købe, var der mange vanskeligheder og det kostede byen en artig skilling, før man omsider i flere i tempi endelig til sidst i 1931 blev ejer af hele det ønskede areal. At byen ikke selv købte, uden at lade konsortiet være mellemmand kan måske nu bagefter se underligt ud. Men det

hævdedes den gang - formentlig med god grund - at der skulle handles hurtigt, og at indenrigsministeriet næppe havde givet sit samtykke til, at byen foretog dette store ejendomskøb og i det hele optrådte som

Stille dag ved Grenå Strand.

Badehotellet ved Grenå Strand, opført i 1914. (Stenders Forlag Eneret).

ejendomshandler i stor stil. Konsortiet var altså et nødvendigt mellemlid.

Lad det nu være, hvad det er! Vi har i hvert fald grund til at være glade for, at Grenå omsider - selv om det var med bekostning - kom i besiddelse af hele arealet og en særlig tak skyldes den mand i konsortiet, som straks på forhånd fraskrev sig sin personlige fortjeneste, og som ledsagede sin gave med en henvisning til at bruge den til anlæg af Åstien.

Badehotellet ved Grenå Strand

Umiddelbart før krigens udbrud indviedes Badehotellet ved Grenå Strand. Det er alt så ikke diiekte et krigsforetagende, men er dog planlagt og bygget i krigsåret 1914.

Badelivet havde i tiden siden århundredskiftet udviklet sig med rivende hast. De lukkede badehuse umiddelbart op ad Havnen mod nord og syd havde tabt deres tiltrækning. Den frie strand var opdaget som det ideelle badested. Efterhånden kom der tilrejsende gæster til byen, som ønskede at bo her og benytte stranden. Men man måtte bo på byens hoteller, da Havnen ingen havde. Sidst i året 1913 stiftedes da et aktieselskab med det formål at få opført et badehotel direkte ved stranden. Hvor gæstgiver Johansens keglebane havde ligget midt på den tidligere ø mellem åens gamle og nye udløb fandt man en velegnet plads. Hotellet opførtes i rekord tid. Licitationen fandt sted 3. marts, rejsegildet 25. april og indvielsen 5. juli.

Aktieselskabets formand var konsul Axel Thykier og bygningen opførtes efter tegning af arkitekt M. C. Thoft.

Af Hessels ejer, godsejer G. de Lichtenberg, erhvervedes ret til at opstille en række fikse, små badehuse langs stranden. De var af let konstruktion,

Badehuse og badebro ved stranden i 1914.

således at de kunne trækkes længere op på stranden om vinteren og køres ned i nærheden af vandet om sommeren. Pæne mennesker kunne dengang ikke tænke sig at klæde sig af på stranden uden at have badehus at ty til.

Til ordenens opretholdelse bestemtes, at badning uden badedragt var forbudt, og at af- og påklædning på det af Hessel lejede areal kun måtte foregå i badehusene. Dertil kom det nu overalt er strandens alfa og omega strengt forbud mod henkastning af glasskår, flasker, papir og affald og henstilling om forsigtighed ved brugen af ild. Hidtil havde byens indbyggere uagtet stranden og klitterne tilhørte Hessel, nogenlunde frit kunnet dyrke badelivet. Man følte sig ikke uden grund - lidt ængstelige for at det nu var forbi med denne gamle hævdvundne ret. Man frygtede at den jævne befolknings adgang til stranden og til badning var truet. Kulhandler Karl Petersen som var medlem af aktieselskabets bestyrelse og byrådsmedlem, måtte da i avisen ud med en højtidelig erklæring om, at denne frygt var ugrundet. Klitterne og stranden ejes udelukkende af godsejer de Lichtenberg. Det er hans ret, som aktieselskabet har forpagtet, men man agter ikke at foretage nogen forandring i det hævdvundne. Nu som før er badning tilladt for alle, kun er det forbudt at bade uden badedragt på det forpagtede stykke. Badehusene er forbeholdt badehotellets gæster en time formiddag og en time eftermiddag, men resten af dagen til afbenyttelse for alle for en meget lav betahng (25 øre pr. Gang eller ved køb af et årskort til 10 kr. for en familie for hele sæsonen). Kulhandleren overså nu en lille ting, nemlig den, at det tidligere, da der ingen badehuse eksisterede, var tilladt at klæde sig af og på

i klitterne og ved stranden. Det var altså det nye, som nu var indført. I tidens løb faldt dette forbud af sig selv bort. Det er værd at lægge mærke til at allerede ved det første møde,

Badebro og siden af et badehus ved stranden i 1914.

Udsigt fra Badehotellets veranda ud over stranden, således som der så ud ved indvielsen. Hvor den lille sø i forgrunden (det døde hav) ligger, er nu anlagt et smukt reservat for fugle og strandplanter.

hvor udvalget for Badehotellet nedsattes, spurgte journalist Josiassen om selskabet ville forbyde et offentlig folkeliv på stranden, når det forpagtede strandretten af godsejeren.

Dertil bemærkede redaktør Forthoft, som var udvalgsts formand, dertil kan svares et bestemt nej! Gennemføres denne sag ikke, bør Grenå Byråd gøre noget for at sikre byen ret til færdsel på stranden.

Badehotellets indvielse

fandt sted 5. juli 1914. Man kan altså med sandhed påstå at det var opført i rekordtid hvad der også fremhævedes ved festen. Indvielsesdagen var en søndag. Ved formiddagstoget afhentede aktieselskabets bestyrelse de fremmede gæster, som navnlig bestod af pressefolk. Man kørte straks til stranden, tog bad, spiste en splendid frokost - selvfølgelig bl.a. med stegte rødspætter - og besøgte under arkitekt Thofts førerskab det nye hotel, der vakte beundring hos de fremmede gæster og karakteriseredes som et mondænt badehotel.

Hotellet havde 17 gæsteværelser med plads til 26 senge. De fleste værelser var mod syd med adgang til veranda ud mod havet. Efter en køretur til Fornæs, hvor den stod på champagne og et kort besøg i Grenå by, kørtes atter tilbage til badehotellet. Ved middagen var der 120 deltagere. Her af

var selvfølgelig kun et mindretal indbudte gæster. Bestyrelsens formand, konsul Axel Thykier, talte først. Han sagde, at man havde imødeset denne åbningsdag med megen spænding. Men den store tilslutning fra borgerskabets side varslede godt for hotellets fremtid. Det kunne jo selvfølgelig ikke undgås, flere talere kom ind på planerne om en Hundested-Rute. Det var planer, som var meget stærkt fremme allerede den gang. Redaktør Forthoft der også var i Badehotellets bestyrelse, var dens ivrigste forkæmper. En af Århus redaktørerne udtalte at han til enhver tid var rede til at støtte en Agitation for en Hundested rute, thi konkurrence er godt. Efter en mængde taler og 6 til lejligheden skrevne sange hævedes bordet, og medens faklerne lyste på stranden afsluttedes den muntre dag med et bal.

Badehotellets grund og bygning havde med alt kostet ca. 30.000 kr. Den første vært som altså kun var lejer var Charles Høtfner. Han efterfulgtes snart af Emil Voss under hvem hotellet fik sin blomstringstid. I 1919 solgte aktieselskabet foretagendet til Voss, som derefter i en lang årrække drev det som ejer. Han efterfulgtes i 1930 af A. Bilde, der i 1944 atter solgte det til den nuværende ejer Poul Nørgård.

Grenå-Ryom banen

Tanken om anlæg af en sådan bane lå langt tilbage i tiden. Allerede omkring år 1900 rejste gårdejer P. Larsen Egeballe, en agitation for en bane fra Ryomgård gennem Nørreherred til Grenå. Samtidig agiterede lærer Brøgger i Ramten for en bane fra Allingåbro gennem Nørreherred til Grenå. Det sidste projekt støttedes af Grenå Byråd. Derimod var man ubetinget modstander af planen om en bane fra Gjerrild til Ryom. Selv tanken en bane Ryom-Gjerrild-Grenå stillede man sig afvisende overfor i byrådet.

Flaggalleen op til Vestbanegården på indvielsesdagen 26. juni 1917.

I 1905 var der planer fremme om en elektrisk bane Randers-Århus. Der holdtes, da i Grenå et borgermøde og nedsattes et udvalg til at arbejde for en elektrisk bane fra Grenå gennem Nørreherred og med tilslutning til den før nævnte bane på et eller andet ikke nærmere bestemt punkt. Man købte Fuglsø Mose som grundlag for en kraftstation, som efter et af professor Rung udarbejdet projekt skulle levere elektrisk drivkraft til banen.

Men Larsen Egeballe kom Grenå-udvalget i forkøbet. Han fik koncession på en dampbane Ryom-Gjerrild og fik den anlagt. Den åbnedes i 1911. Når Grenå Byråd i 1901 havde stillet sig afvisende til en bane Ryom-Gjerrild-Grenå var grunden den, at man frygtede, at en del af Grenås opland mod nord derved skulle drages bort og søge forbindelse i Århus. Ryom-Gjerrild banen blev jo nu alligevel en kendsgerning og Grenå havde forspildt chancen for i første omgang at få den forlænget til Grenå. Det var derfor ganske påkrævet at der måtte gøres noget for at få en jernbane-forbindelse mellem Grenå og Gjerrild, hvis ikke oplandet mod nord helt skulle tabes.

Grenå-Gjerrild banen

Det private Grenå udvalg til anlæg af en Nørreherreds-bane, som stadig eksisterede anmodede derfor Grenå Byråd og sognerådene i de 3 nabokommuner mod nord Karlby-Voldby-, Rimsø-Kasterbjerg og Veggerslev Villersø, om hver for sig at nedsætte udvalg med gennemførelse af en sådan bane for øje. Grenå Kommunes udvalg blev redaktør J. Skjødsholm formand og tømrermester A. Bilde næstformand. Så begyndte forhandlingerne om retningen af banen. Der var en ret bitter strid om; hvorvidt den skulle have en østlig retning over Voldby eller en vestlig over Skinderg med indløb i

Redaktør, bankdirektør
J. Skjødsholm.

Tømrermester
A. Bilde.

Grenå ved Randers landevejen. Som bekendt sejrede den østlige kinie, og i de vanskelige krigsår blev den anlagt. Koncessionen blev udstedt 16. juli 1914. Banen var færdig Ved midsummertid tre år efter.

Ingeniør With, Ebeltoft havde været projekterende ingeniør for banen. Omkostningerne der havde været anslået til 610.000 kr., blev overskredet med 100.000 kr. - en særdeles naturlig følge af krigens fordyrelse af mange ting. Grenå bys andel i aktietegningen var 128.000 kr. Koncessionshaverne antal var 21, deraf 6 fra Grenå, resten fra de tilsluttede sogne.

Indvielsen

foretoges 26. juni 1917. Efter en frokost kl. 11 på Hotel Dagmar som var bemærkelsesværdig ved, at der ingen taler holdtes, gik man i procession gennem den rigt flagsmykkede Lillegade til Vestbanegården. Ved indgangen til Vestbanegade var rejst en æresport og den korte gade dannede en flagallé.

Fra en af togets vogne holdt malermester J. Udsen en tale og udbragte et leve for banen. Derefter satte man sig i det ventende tog og rullede til Gjerrild med et lille ophold, henholdsvis på Voldby og Tornled stationer, hvor der alle steder holdtes taler af en af sognets folk. Derefter returneredes til Grenå. Om aftenen var der middag på Hotel Dagmar. Der var talerne in legio. Dagen efter åbnedes banen.

Fra Grenå-Gjerrild banens indvielse 26. juni 1917. Æresporten ved omdrejningen til Vestbanegade. Lige ved hjørnet ses tømrermester A. Bilde med det hvide hår og hilsende med hatten. Bagefter går borgmester Vogelius.

Udsigt fra Bavnhøjbakken over Vestbanegården og det omliggende terræn.

Som følge af, at Grenå ikke benyttede lejligheden til at komme med i første omgang, var banens administration blevet forlagt til Gjerrild og forblev der. Driftsbestyrer Hougård, som stadig har bopæl i Gjerrild, har ledelsen af den samlede bane; medens stationsforstander Erichsen, som ansattes ved åbningen stadig bestyrer Grenå Vestbanestation.

H. Fra 1918 til nutiden

Tiden efter verdenskrigens afslutning og til vore dage er kendetegnet af en række begivenheder og foretagende af indgribende betydning for byens økonomiske liv, for dens udstrækning og for dens udseende.

Næsten alle indkørselsvejene til byen fra omegnen: Havnevejen, Åstrupvejen, Bavnhøjvejen og Søndermøllevejen er helt omlagt og har fuldstændig forandret udseende. De idylliske træbeplantede gamle landeveje er borte. I stedet har vi fået brede, lige, asfalterede, praktiske bilveje.

Hvad Havnen angår, så fik det lille havneanlæg fra 1870'erne, som man den gang med rette betragtede som stort og godt allerede i 1919 en betydelig forlængelse af den østre dækmole og udvidedes i løbet af årene 1932-33 med en helt ny havn. Året efter åbnedes Hundested færgeruten og bragte en hidtil uanet trafik til Glenå.

Elektricitetsværket, som beklageligvis ikke anlagdes, da de første planer var fremme i 1913, kom kort efter krigsårene, men blev ved denne opsættelse betydelig dyrere og i første omgang tillige af ringe kvalitet.

De store arealer langs stranden og hele Hessel og Fuglsang Hede og plantager købtes. Herved fik byen som et uvurderligt gode fri og uhindret adgang til stranden og ejendomsret til mange andre naturskønheder af høj værdi. Det medførte tillige, at Grenå kunne indrette en idrætspark på egen grund. Stadion indviedes og toges i brug i 1935.

En række kommunale nybygninger, tildels af social art, blev opført eller indrettet: Det store ny Amtssygehus ved Bavnhøj bakkens fod rejstes efter mange og langvarige forhandlinger og blev åbnet i 1922. De gamles Hjem på Lillegade i den gamle realskoles bygning blev taget i brug 1925 og udvidedes til det dobbelte i 1938 ved en stor nybygning over imod Marks-træde. Samme år indviedes en stor ny skolebygning i Vestergade. Af den gamle bygnings materialer opførtes et vandrehjem ved Havnen. Det blev ligeledes taget i brug i 1938.

Det nye Rådhus på Nytorv indviedes 22. november 1936, Aldersrenteboligerne på Bavnhøj 27. marts 1943. Til imødegåelse af bolignøden opførte kommunen i slutningen af tidsrummet, da det private boligbyggeri omtrent helt lå stille, en halv snes kommunale bygninger med i alt ca. 50 mindre beboelseslejligheder.

Og endelig kom så nu, allerede et stykke inde i den anden verdenskrig, indlemmelsen af Havnevejen og Bredstrup samt Søndermølle kvarteret. En del af disse begivenheder vil blive omtalt nærmere i nærværende bogs

sidste halvdel og nævnes derfor kun her for sammenhængens skyld. Andre finder her deres afsluttende omtale.

Bavnhøjbakkens regulering købet af møllen i 1925

Det er ikke helt forkert at karakterisere Bavnhøj Mølle som byens vartegn. Den er synlig i miles omkreds beliggende som den er på Bavnhøjbakkens top og har i snart et århundrede vist vej ind til byen for alle som kom hertil både ad søvejen og landevejen.

Med beklagelse så derfor også mange mennesker i byen, at møllen i begyndelsen af tyverne faktisk var faldefærdig. De to vinger var blæst af, og møllen var praktisk talt ude af drift idet en motormølle besørgede arbejdet.

Bavnhøj Mølle

Bavnhøj Mølle efter reguleringen.

Bavnhøj Mølle hist på Bakkens Top,
Hvor du højt mod Himlen rager op,
Spredt Vingernemod Vinden frem,
Viser, langvejs fra os Vejen hjem.

Og når atter Vi på Djursland var
Så vi langvejs fra dit Vingepar,
Og med Glæde fyldte os det Syn,
Mens vi. trætte rulled ind mod Byen.

Som du Står en Sommeraftenstund,
Ved din Fod den festlig grønne Lund,
Og med Solfaldsguld'et ind fra Vest,
Kender vi _dig vistnok allerbedst.

Og ved Gry, når Sol står op i Øst,
Forårstid og Sommer eller Høst,
Nævner Søens Mand med Tak dit Navn,
Når hans Skude styrer` ind mod Havn.

Men når mørke, tunge Skyer går,
Og en høstlig Himmel bag dig står,
Og tungsindig Blæsten ta'r i Trær,
Har mit Hjerte allermest dig kær.

Vævet ind i Barndomsmlnders Krans.
Så vi dig i Tanker udenlands,
Drørnte om, hvordan vi her har talt
Valbriorgblussene, mens Mørket faldt.

Byens Vartegn Åi rså mange År!
Skal det. ske, at nu din Time slår?
SlægtpåSlægtdu her så svinde hen,
Har du selv kun stakket Tid igen?

Bavnhøj Mølle! Nej, det må ej ske
At vi ej på Bakken skal dig se,
Når vi fra det fremmede, det ny
Vender hjemad til den gamle By.

28. juli 1929 - C. S.

Bavnhøj vejen med udsigt til byen ca. 1900.

Ved siden af det mere æstetisk og historisk betonedede synspunkt var der også det rent praktiske spørgsmål knyttet til Møllen. I en snes år eller mere havde kommunens grusgrav været på arealerne omkring møllen, først syd for den, siden mod nord. Disse var nu i nogen grad udtømt. Men ind under møllen, under højen og beboelseshuset, altså på møllerens grund, fandtes endnu nægder af grus, som byen nu havde god brug for. Det var nærmest dette praktiske synspunkt, som blev det afgørende for, at byrådet i sit møde 26. januar 1925, bestemte at købe møllen. Man betonedede udtrykkeligt at man ikke foreløbig tog bestemmelse om, hvorvidt møllen skulle nedrives eller ej. Da nu sagen stod så nær ved sin afslutning samledes der i byen underskrifter blandt borgerne på en adresse til byrådet om at bevare møllen. Bl.a. som følge deraf bemyndigede byrådet udvalget for gader og veje til at afslutte købet, siden man udtrykkelig fastslog, at den på grunden liggende bygning og mølle, ikke måtte nedrives, forinden kommunen fik brug for de gruslag som beroede derunder. Møllen købtes af møller Olesen i februar 1925 for ca. 18.000 kr. I årene derefter fandt grusgravning sted ganske tæt ind imod bygningerne. Der udbetaltes i årene 1925-30 i arbejds løn 44.000 kr., og grusgraven gav i samme tidsrum et overskud på 9700 kr. Omkring ved 1930 så det stærkt ud til, at møllen nu skulle falde. Så kom der atter en samlet henvendelse fra en lang række beboere i Grenå om møllens bevarelse og restaurering. Det ene med det andet bevirkede, at byrådet i februar 1930 vedtog at søge møllen istandsat og at bygge et nyt beboelseshus til mølleforpagteren - samtidig vedtoges en af gade- og vejinspektør Rathje udarbejdet plan om at udgrave Bavnhøjbakken og regulere Gjerrild vejen for at afhjælpe den store arbejdsløshed. Til dette foretagende, som var kalkuleret til ca. 86.000 kr., men senere reduceredes til ca. 75.000 kr. ydede

Udgravningen af Bavnhøjvejen 1931-32. Til højre ved nivellerinstrumentet står gade- og vejinspektøren.

staten af Vej fonden et tilskud på omtrent halvdelen, (de såkaldte Vejmillioner).

Arbejdet begyndte ganske småt i januar 1930, men fortsattes med fuld kraft i årene 1931 og 32, således at der i alt medgik 6052 arbejdsdage til foretagendet. På toppen sænkedes bakken 5 m, således at stigningen ned-sattes ganske betydeligt, nemlig fra et tidligere maksimum på 1:13 til nu 1:20. Højen, der tidligere havde ligget øst for møllen, og var det traditionelle udsigtspunkt for byens folk og for tilrejsende, flyttedes nu lidt mod vest. Selve møllen blev grundigt restaureret og forpagtedes derefter ud til en møller. I 1934 var den gamle vej med dens træplantning og idyl omdannet til en høj moderne asfalteret bilvej.

Møllens historie

Der kan måske på dette sted være anledning til i få ord at fortælle lidt af møllens historie. I modsætning til Søndermølle er Bavnhøj møllen af forholdsvis ny oprindelse. Den er opført kort før 1850 af daværende distriktslæge G. B. Arendrup i Grenå. Han købte i august 1848 5 skp. land af byfogedembedets jord på Bavnhøjbakkens top. I salgsbetingelserne i skødet er udtrykkelig fastsat, at der af køberen skulle betales en årlig afgift på 5 rdl. til byfogedembedet samt at den på lodden værende høj ingensinde måtte sløjfes. Som bekendt gav ministeriet senere, da spørgsmålet blev brændende, tilladelse til, at denne klausul måtte slettes.

På bakkens top lod distriktslægen så opføre en vejmølle. Efter sigende var det hans tanke dermed at drille møller Rodkier på Søndermølle, bl.a. fordi denne havde været virksom for at skaffe en ung, ny læge (Richter) til Grenå. Møllen blev rimeligvis opført i 1849. Det ses i hvert fald, at den i

Bavnhøj Mølle med bakken og møllehuset, i den gamle skikkelse omkring 1915.

begyndelsen af 1850'erne er bortforpagtet til møllersvend Jacob Andersen Munk.

16. april 1867

nedbrændte stuehuset og ladebygningen. Ilden opstod midt om dagen, og årsagen kunne ikke udfindes. Da en af gårdens katte var forsvundet under branden, mente man, at det ikke var usandsynligt, at ilden ved denne [altså katten] var ført op på loftet, da dens opkomst ikke på anden måde kunne forklares. Distriktslægen lod så Møllehuset genopføre. Året efter solgte han møllen og, hele ejendommen til Peder Nielsen, som allerede i forvejen havde haft høbekontrakt derpå. Senere ejere var J. P. Bang Petersen (1870) og N. B. Ebbestrup (1874) Denne sidste boede nede i byen og havde møllen bortforpagtet. Natten til 6. december 1881 nedbrændte møllen. Der havde været arbejdet hele aftenen og nat. Ved totiden opdagede møllersvenden at der var ild i maskineriet på mellemloftet; rimeligvis fremkommet ved, at akslen var løbet varm og havde antændt det omgivende træværk. Da sprøjterne fra Grenå ankom efter en halv times forløb, var hele møllen omspændt af luer, og der var intet at gøre. Denne gang reddedes stuehuset, uagtet det var stråttækt. Tomten og assurancesummen solgte Ebbestrup til melhandler P. Sørensen i Grenå, som nogen tid efter lod møllen genopføre ligesom han lod stuehuset nedrive og genopbygge.

I 1888 solgtes møllen til Chr. Boserup, som boede der til sin død (1888), hvorefter fru Boserup i en årlække stod for virksomheden med en svend til hjælp. I 1901 solgte fru Johanne M. Boserup møllen til Aug. Heimich

Havnevejen omtrent ved Kejserbækken ca, 1905.

Sørensen og flyttede til byen, hvor hun kort tid efter blev bogholderske på Grenå Andelssvuneslagter. Efter flere skiftende ejere kom møllen endelig ved auktionsskøde fra 1913 i J. Olesen Jensens besiddelse og dermed endelig igen under bedre forhold. Olesen drev så møllen, den senere tid dog kun som motormølle da hele vindmøllens indre og mølleværket var forfaldent og en reparation ikke kunne betale sig. Af ham købte som foran meddelt Grenå Kommune jorderne og møllen i februar 1925.

Havnevejens regulering og ombygning

fandt sted i 1934. En meget væsentlig årsag hertil var anlægget af den nye havn og Hundested rutens åbning. Vejen trængte til en hovedreparation og færgefarten ville uden tvivl forøge trafikken til og fra havnen ganske betydeligt. Havnevejen lige fra Østergade nr 21 (snekermester Bendixen) og helt ud til selve havnen hørte den gang under amtet. Amtsvejvæsenet bestemte at gøre skridtet helt til bunds. Foruden at selve vejen planeredes og forsynedes med stenunderlag, hvorover der asfalteredes, bortryddedes alle vejtræerne og grøfterne for at gøre vejen bredere gangstien bragtes i flugt med vejen, og stykker af de mest fremspringende småhaver foran husene eksproprieredes. En del hække fjernedes således at vejen i alle henseender blev en moderne færdselsvej. Tanken om særlige cyklestier blev opgivet, da man fandt, at vejen nu var så bred at man ved påmaling af færdselsstriber på selve vejens yderkanter kunne anviser den yderste meter ved hver side til cyklisterne. Sidst på sommeren 1934 var vejen færdig.

Havnevejen efter ombygningen i 1934 (Fotografiet er taget 1944).

Åstrupvejens regulering

i 1939 var helt og fuldt et nødhjælpsarbejde. Trafikken ad denne vej var i og for sig ikke af det omfang, at den nødvendiggjorde en radikal omlægning og modernisering. Men for at skaffe arbejde optoges dette projekt på planen. Den samlede udgift ved arbejdet var ca. 59.000 kr., heraf betalte staten de 28.000 kr. Åstrupvejen fremtræder efter omlægningen som en moderne villavej med hyggelige småhaver foran husene og asfalterede fortove, skilt fra haverne ved lave hække.

Søndermøllevejens

omlægning og regulering var langt det mest omfattende af de 4 projekter. Her dannede vejen en meget stor kurve med betydelig indsnævring på strækningen mellem Søndermølle gården på den vestre side og villaerne Pax og Klosterbakken på den østre. Det ville derfor, når vejen skulle reguleres, være nødvendigt at ekspropriere og nedrive bygningerne på en af de to sider. Efter lange forhandlinger og overvejelser blev det bestemt, at det skulle være den vestlige side, det skulle gå ud over. Byrådet valgte så i stedet for at betale erstatning at købe Søndermølle gården, nedrive den del deraf, som var nødvendig for vejanlægget og så sælge resten sammen med jorderne. Også i Søndergade var det nødvendigt at foretage indgreb i husrækken af hensyn til udvidelse af gadens bredde og fortovet og med tanken på senere at sætte en tilbygning på Sønderbro i form af en gangbro på dens vestlige side. Af den grund blev der skåret en strimmel af konsul Sechers have og et stykke af gavlen på huset.

Vejomlægningen havde ligesom Åstrupvejens i høj grad karakter af et nødhjælpsarbejde. Det påbegyndtes i juli 1942 og strakte sig over de tidsrum af de næste 2 år, hvor der var arbejdsløshed. Hele det store projekt er ikke ganske afsluttet endnu ved begyndelsen af 1945, idet der mangler cyk-

Åstrupvejen set fra bakken ca. 1905. Vejen var da praktisk talt ubebygget.

Åstrupvejen med Hjørnet af kirkegården ca. 1900; (Stenders Forlag. Eneret).

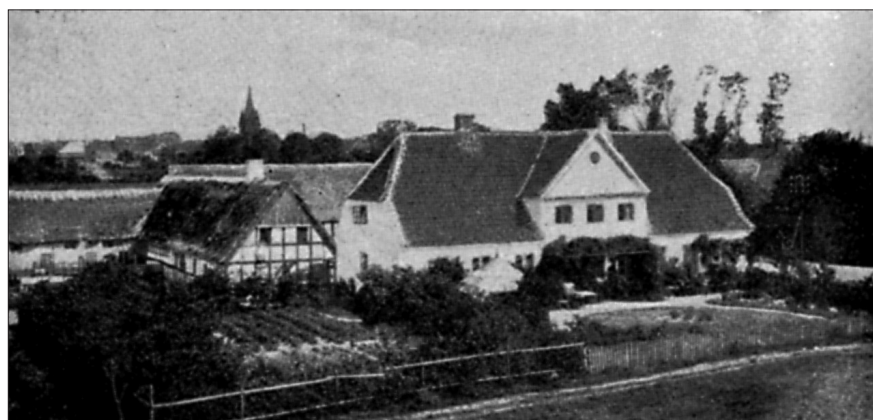
Åstrupvejen efter den nye vejs anlæg. (Foto 1944).

Søndermølle med indkørselen til Grenå ca. 1900. (Stenders Forlag. Eneret).

lestibefæstelse, fliser på fortovene samt udvidelse af Sønderbro. I udgiften var incl. Søndergades regulering ca. 566.000 kr. for hele vejprojektet. Af dette beløb betalte staten 85% tilskud.

Ved indlemmelsen havde købstaden overtaget vedligeholdelsespligten af de på indlemmelsesområdet beliggende amtsvejstrækninger. For Søndermøllevejens vedkommende vil det sige stykket fra Søndermølle gården til Fuglsang skole. Amtet havde derimod endnu vedligeholdelsespligten for stykket fra Sønderbro til Søndermølle gården. Ved overenskomst med amtet blev dette vejstykke samtidig ombygget. Byen overtog derefter også vedligeholdelsen af dette stykke imod en godtgørelse fra amtet på 10.000 kr. en gang for alle.

Søndermølle gården set fra møllen ca. 1900. (Stenders Forlag. Eneret).

Dermed er altså den fjerde af byens forbindelsesveje til oplandet moderniseret. Tilbage er kun Randers landevej. Ringgaden fra stranden sønden om byen med tilslutning til Randersvejen er foreløbig kun fremtidsmusik.

Inden vi forlader Søndermølle kvarteret vil vi, ligesom ved Bavnhøj Mølle, også her i korte træk opridse selve

Møllens historie

Det er tidligere i nærværende bog fortalt, at Grenå Mølle oplindelig fra de fjerneste tider havde eksisteret som en vandmølle. Da denne 30. juni 1762 nedbrændte, opførtes i stedet en vejmølle nærmere ved byen og tæt ved landevejen på Bro Bakke. Møllen og privilegiet ejedes af Hessel og forpagtedes af hovedgårdens skiftende ejere ud for en vis årlig forpagtningsafgift.

Møllen sælges. I 1817 solgte Hessels daværende ejer, kammerråd Chr. Lannng, ved købekontrakt, der senere ombyttedes med skøde. Møllen med tilliggende møllegård på 4 længer hus samt tilliggende jorder. I købekontrakten var tillige fastsat, at sælgeren af sin skov skulle levere det fornødne træ af bøg eller skovabild til en aldeles komplet besætning til hele møllværket. Købesummen var 15.000 rdl., og køberen var Jens Pedersen Rødkjær, som kom hertil fra Aldrup Mølle i Thiset sogn i Ning Herred. Rødkjærs slægts besiddelse for blev derpå møllen omtrent århundredet ud. 4'

Alle gårdens 4 længer har uden tvivl været opført samtidigt med vindmøllen, altså 1762, og været af bindingsværk. Kort efter århundredskiftet

Søndermølle ca. 1915.

er stuehuset ombygget i grundmur og empirestil. Om det er sket kort før salget eller umiddelbart derefter, ved jeg ikke. Jeg anser det for rimeligst, at det har været før.

Møller L. P. Rødkjær var på flere måder en meget dygtig mand og drev møllen udmærket. For at skaffe drivkraft til møllen i de perioder, da der var vindstille, lod han bygge en vandmølle øst for landevejen, lige ovenfor Møllegården havde Rødkjær tidligere plantet en lille lund eller plantage, hvoraf der endnu er rester. Nord for denne byggedes vandmøllen, og vandet fik han ved at lade grave en kanal fra Klosteråen. Også i en hestemølle indrettedes, hvor en gammel klog hest, kaldet Messingjens (jævnfør Blichers: Bindstou) benyttedes i hestegangen. Det påførte Rødkjær en proces fra distriktslæge Arendrup, til hvis gård på Storegade, der hørte et århundreder gammelt privilegium på at drive hestemølle. Distriktslægen tabte sagen, men hævnede sig ved i 1849 at lade opføre en ny mølle på Bavnhøjbakkens top som konkurrent til Søndermølle.

I april 1853 døde mølleren, og hans søn, Jens Peter, som moderniserede navnet til Rodkier, overtog møllen og gården. Under ham fortsattes de store traditioner fra faderens tid. Møllerenes hjem var et af byens mest ansete og møllerfamilien var omgangsvener med byens honoratiores. Den nye mølle på Bavnhøj kunne ikke på langt nær måle sig med Søndermølle i søgning.

Vindmøllens første brand

fandt sted 23. maj 1879 om natten. Møllen nedbrændte til grunden. Årsagen til ildens opståen blev ikke opklaret, men man formodede, at den skyldtes selvantændelse. Der blev straks taget fat på opførelse af en ny mølle, som stod færdig 1. oktober samme år. Møller Rodkier var syg allerede ved møllens brand og døde samme vinter. Enken, der var den overordenlig dygtig kone i sit hus, og som også havde forstand på forretning, drev der på virksomheden nogle år, men forpantede den senere ud til sine to sønner. Andreas Rodkier forpantede landbruget og møllegården. Peter Rodkier fik møllen og boede i Møllehuset ud til landevejen, lige sydøst for møllen.

Søndermøllens brand 9. april 1923.

På grund af uenighed med sønnerne ophævede enken forpagtningen og solgte i 1891 både mølle og avlsbrug til købmand Otto Thykier i Grenå. Han flyttede ind i Møllegården og overtog selv driften af både møllen og landbruget.

Efter 10 års forløb skilte Thykier ejendommen i to dele. Møllen solgtes til Aug. Sørensen og gården og jordene til mejeriejer Ancher Jensen.

Møllen brænder atter

3. april 1923 nedbrændte møllen for anden gang. Det var kort efter middag, og mens møllen var i fuld gang. Der var ingen tvivl om, at ilden var opstået ved selvantændelse ved at en aksel var løbet varm.

I den dyre byggeperiode i årene nærmest efter krigen kunne assurancesummen slet ikke forslå til at opføre en ny vindmølle for. Ejeren måtte nøjes med at bygge et maskinhus med elektrisk drevet motormølle. Først i krigsårene efter 1939, da det kneb med at få elektrisk strøm forsynedes den med en vindmotor. - Både møllen og gården havde skiftet ejer flere gange, siden Thykier rejste. Møllegårdens sidste ejer var Anton Christensen, der tidligere havde været købmand i Grenå, og som havde købt den i 1919. Det var med ham, at byen optog forhandlinger, da det med henblik på vejprojektet blev formålstjenligt at erhverve gården. Købet fandt sted pr. 1. april 1942. Ved dette overtog Grenå by for en købesum af 53.000 kr. hele ejendommen. Avlsbygningerne bortliciteredes til nedbrydelse. Stuehuset, hvoraf den østre trediedel skulle fjernes, solgtes samtidigt til hotelejer Bertram Svendsen. Jorderne beholdt kommunen selv til udleje. Dermed er Møllegårdens saga i den gamle form til ende.

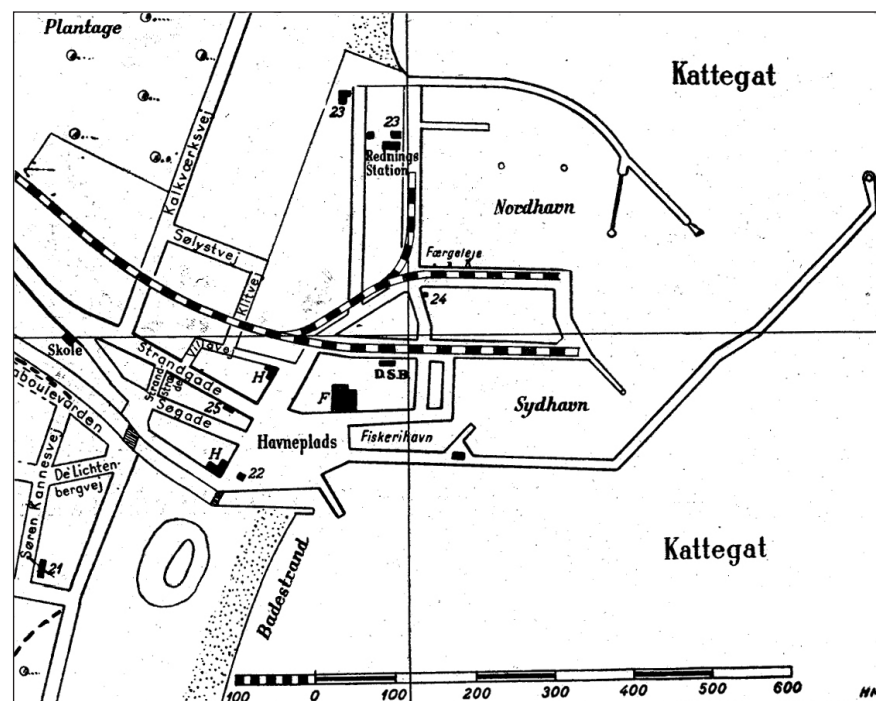

Søndermøllevejen med Møllegårdens østre sidebygning i baggrunden, august 1943.

Den store havneudvidelse 1931-33

Allerede så tidligt som i 1911-12 var der færdigt udarbejdede projekter fremme til en ny, stor havn. Den var kalkuleret til 264. 000 kr. Heraf tilbød staten at betale de 203 000 kr., imod at Grenå selv betalte de resterende 61.000 kr. Forskellige forhold, bl.a. ministeriets henstilling om at se tiden an, bevirkede, at sagen trak i langdrag. Senere kom verdenskrigen og derpå efterkrigstidens høje byggepriser i vejen.

Imidlertid blev mangelen på kajplads mere og mere følelig, og bolværket trængte desuden stærkt til fornyelse. Man foretog derfor i 1925 en ombygning af bolværkerne i gamle yderhavn i forbindelse med en mindre

Kort over Havneanlægget 1944. Fiskerihavn er den ældste lille havn fra 1812, Sydhavn er havnen, som byggedes 1873-79, Nordhavn er havnen fra 1931-33. Nr. 21 Vandrehjemmet, H. Badehotellet Grenå Strand, 22 Havnekontoret, 25 Sømandshjemmet, H. Hotel Ankerstjerne, F. Grenå Havns Motorfabrik, 24 Kiosk, 23 Skibsværft.

udvidelse af lajpladsen mod nord. Den var således planlagt, at der senere, når man fandt tiden belejlig, kunne bygge videre på den, uden at noget derved var spildt eller ofret overflødig. Denne ombygning og udvidelse kostede ca. 300.000 kr.

I de følgende gode år steg trafikken over havnen meget betydeligt og dermed også havnens indtægter. Planerne om en større havneudvidelse både med rigelig plads til fiskeriet og til en forbedret trafikhavn blev taget op igen. Endelig i 1929 indgik Grenå Byråd til ministeriet med andragende om støtte til en stol havneudvidelse. Man betonedede deri udtrykkeligt, at denne bl.a. Også tog sigte på, at derved kunne skabes mulighed for senere at få etableret en færgeforbindelse med Nordsjælland, enten fra statens eller fra privat side. Den kalkuleredes til en sum af 1¼ á 1½ million kr. Heraf gav ministeriet tilsagn om, at man ville indstille til rigsdagen, at staten betalte indtil 600.000 kr., altså knap halvdelen af udgiften. - Dette var jo ikke helt i overensstemmelse med byrådets ønsker, idet man havde regnet med, at staten ville have deltaget efter det fordelingstal, som var aftalt i 1912, nemlig forholdet 203.000:61.000, hvilket ville svare til godt ¾ af udgiften. Men statens finanser var nu så hårdt anspændte, at ingen bedre løsning var mulig. Fra ministeriets side henholdt man sig navnlig til, at det denne gang i aldeles overvejende grad var en trafikhavn Grenå ville bygge, og at forholdene bl.a. derfor var noget ændrede. Havneudvalget lod distriktsingeniør Buhl, Sønderborg, udarbejde tegninger. Arbejdet bortliciteres 20 april 1931 til Ingeniørfirmaet Christiani & Nielsen for en samlet sum af 1.335.000 kr., hvilket var laveste tilbud af 22. Beløbet afholdtes således. Lån 700.000 kr., tilskud fra staten 600. 000 kr., medens 35.000 kr. afholdtes af driften. Den første del af arbejdet begyndte 12. maj 1931. Det var den 300 m lange forlængelse af den østre mole.

Arbejdet påbegyndes

Molebygningen foregik på den måde, at der inde på land af runde granstammer tildannedes en mængde (ca. 35) tømmerkasser, de såkaldte sænkekasser. De havde en størrelse på 9x4 m i omfang

Sænkekasse opbygget på land. Ved elektrisk kraft førtes 5 sådanne sænkekasser efterhånden ud på en slidske og styrtes ned i vandet for derefter at bringes på plads og danne kernen i den nye dækmole,

og 4 m i højde. Når de var færdige, førtes de ved hjælp af et elektrisk så plads, fyldtes med ral og danner således kernen i molen. Når sænkekassen var blevet fyldt med ral, blev den først sikret udvendig på begge sider med et tykt lag mindre sten på ca. ½ meters størrelse (håndsten). Uden på disse blev lagt et lag svære søsten af vægt på 700 à 1500 kg. pr. stk.

I sommerens løb var til stadighed en stenfiskerflåde på 35 større og mindre skibe i virksomhed. Arbejdet begunstigedes af udmærket vejr og skred programmæssigt fremad, således at det ved vinterens indtræden fuldt ud var bragt så vidt som det var planlagt.

Efter at den østre mole var færdig, tog man fat på anlæg af selve den nye havn og dens nordmole. Den udgår fra land imod øst og har i alt en længde på 530 m. Den opførtes for den yderste dels vedkommende på sænkekasse ligesom østmolen. Begge moler afsluttes med et molehoved, beskyttet af nedrammede vægge af Larssens Spunsjern. Yderst derpå er havnefyrene anbragt.

Den nye havn var bygget 530 m ud i havet. Men bagved bolværket imod land var der et flere hundrede meter bredt stykke forstrand, som skulle opfyldes. Det ville på den måde indvindes et betydeligt areal. I den anledning lå der i flere måneder 2 sandpumpere og en gravemaskine som i alt opgravede 120.000 kubikmeter sand og pumpede det over i det inddæmmede areal som fyldt. Dette arbejde havde hovedentreprenørerne, altså Firmaet Christiani og Nielsen i underentreprise overdraget Firmaet Elzelingen & Co. i København.

Argus med gæsterne ombord på vej hjemad mod havnen.

Statsminister Stavnig taler ved havneindvielsen fra Argus dæk.

Havnen færdig

Ved sommertid i 1933 var avneanlægget færdigt. Det afleveredes af entreprenørerne til kommunen 1. maj 1933, og der var blandt alle kyndige fuld enighed om, at der helt igennem var leveret første klasses arbejde, og at kommunen med tilfredshed kunne modtage den nye havn. I de følgende måneder fuldendtes under gade- og vejinspektør Fr. Rathjes ledelse de store vejarbejder, som var knyttet til havnen. Statsbanerne lagde jernbanespor, og det hele nyanlæg sattes en smuk forbindelse med den gamle Havneplads.

Det nye havnebassin er mere end dobbelt så stort som det gamle og ligger lige nord for den gamle havn. Det dækker et areal på 7 tdr. land [3,86 ha]. Mod syd begrænses det af 200 m lang bolværksstrækning [det er der, hvor færgelejet året efter kom til at ligge. Mod vest er der ligeledes en 200 m lang bolværksstrækning. Mod nord ligger den før nævnte 500 m lange dækmole og endelig begrænses det mod øst af en 92 m lang tværmole. Det sydlige bolværk er slået af Larssens Spunsjern Nr. III og slået så dybt, at det er muligt senere at uddybe til 6 m dybde, hvis det skulle ønskes.

Havneindvielsen

foregik lørdag den 10. juni 1933 og overværedes bl.a. af statsminister Stavnig.

Om morgenen ankrede fyrinspektionsskibet Argus op på Rheden og løb ved 10-tiden ind i havnen. Med skibet, som førtes af orlogskaptajn Ham-

merioh, fulgte statsminister Stauning (bl.a. i egenskab af fiskeriminister), admiral Rechnitzer og fyrinspektør, kommandørkaptajn Sinding. Med morgentoget ankom søfartsmisteriets repræsentant, vort bysbarn, kontorchef Emil Krogh.

Selve undvielsen var ansat til om eftermiddagen kl. 4. En times tid før sejlede Argus ud fra den gamle havn og foretog en lille runde uden om Kalkgrunden. Om bord befandt sig en mængde indbudte gæster. Præcis kl. 4 stod skibet ind i den nye havn og sprængte den flagbehængte line, som var spændt tværs over indløbet. Til stede på molerne og havnen var da mindst 2000 mennesker. I det højtidelige øjeblik, da snoren brast, blottede alle - såvel om bord som på land - hovederne fra fiskerflåden blev der kippet med flagene; ligesom alle sirenerne tudede

Så lagde Argus til i den nye havn. På skibets dæk var rejst en interimistisk talerstol på den side, som vendte imod land. Herfra bød borgmester Thoft velkommen og gav en oversigt over havnens tilblivelse. Derefter tal-

Grenå Byråd og gæster på verandaen ved Badehotellet. I bagerste række fra venstre: Farvehandler Udsen, bankdirektør Bisgård, fru dyrlæge Dyekjær, dommerfuldmægtig Johs. Jensen, borgmester Thoft, slagtermester M. Nielsen, landstingsmand N. Josiassen, forretter Børgesen, forretter J. Alby, blikkenslagermester Johansen, overpostbud C. Jensen, havnefoged Fr. Bilde, lærer Pallesen, arbejdsformand Kjærgård. I forreste række fra venstre: Overstyrmand Christensen, fyrinspektør Sinding, Statsministeren, admiral Rechnitzer, orlogskaptajn Hammerich, maskinmester Nyager.

te admiral Rechnitzer, der berørte Danmarks højt udviklede havnevæsen og mange udmærkede havne, i hvis række den nye Grenå Havn indtog en smuk plads. Endelig talte statsministeren. Han betonede, at det var i en vanskelig økonomisk tid, i en krisetid, at Grenå havde udført det vovestykke at bygge en stor, ny havn. Det var en dristighed, som var påskønnelse værd. Men det er godt og rigtigt! Hvis man har kræfter til det, skal man just i modgangstider forberede sig på arbejdet i opgangstider. Det er netop det, som Grenå har gjort.

Derpå trådte Borgmester Thoft påny frem på talerstolen og overdrog dybt bevæget Grenå nye havn til byrådet. Lærer Pallesen udbragte et leve for havnen, hvorefter forsamlingen sang en

Sang for Grenå

Som Jyllands faste Forpost mod Havet ud mod Øst,
Med Skumsprøjt over Moler og Bølger mod din Kyst,
Med Sand og nøgen Hede vendt frem mod Kattegat,
Så ligger du Vor gamle By, med dine Minders Skat.

Da Harald Hårderåde i længst henrunden Tid
I Leding med sin Flåde mod Danmark stævned hid,
Da lå du op ad Bakken Ved Kolindsundets Kyst,
Og så de Snekker mødes udi så grum en Dyst.

Og Krig og Brand har hærget i dine Gader små,
De Bindingsværkes Gårde med Tage tækt med Strå,
Og Havet derude har i sin stærke Favn
Med Kæmpekræfter krystet og sønderbrudt din Havn.

Men hver Gang er af Asken du Vokset op på ny,
Og Hus Ved Hus sig rejste og blev igen en By,
Og Havet det stærke, dets Magt omsider brast
I Kampen mod Graniten, så Molen nu står fast.

Du lille By, hvis Agre er strakt mod Landet frem,
Og mødes bag Ved Bakker med jævne Bondehjem,
Du søger din Handel hos dem, der dyrker Muld,
Du får din Part af Høsten, når Laden bliver fuld.

Og støt din Skibsfart øges, og Havnen bliver stor,
Og Fiskere i Mængde i Havnebyen bor,
Hvor før et Par Hytter Ved Åens Udløb lå,
Der ses nu hele Gader og høje Huse stå.

Din brede Strandbred strækker sig smilende og hvid
Med Marehalm på Klitter mod Syd fra Arilds Tid,
Og Bølgerne ruller. endnu som før mod L, and
Så friske og så klare som kun Ved Grenå Strand.

Ja, Voks du kun og trives, som« du er godt på Vej,
Vi glædes ved din Fremgang, men dog Vi nægter Hej,
At skønnest du står for Vor Tanke og vort Blik,
Som da du Var den lille By, og her som Børn Vi gik.

Carl Svenstrup

I middagen på Badehotellet deltog ca. 100 mennesker, som alle var byrådets gæster. På Havnepladsen var der kommunal koncert og derefter Bal på Asfalten. Fra såvel den gamle som den nye havn strålede hundreder af elektriske lamper. Ved midnatstid dampede Argus af sted med sine gæster. Den nye havn var åbnet for trafikken.

Kilderne til beskrivelsen af havneanlægget er i hovedsagen havnefoged Fr. Bildes artikler i Håndbog for Grenå 1931-32 og 33, samt de lokale aviser og Kommunale Vedtægter og Forhandlinge.

Kongebesøget 2. august 1933

Knap et par måneder efter havneindvielsen fik byen besøg af kongen. Onsdag 2. august blev borgmesterkontoret tidligt om formiddagen ringet op af hofmarskallatet på Marselisborg. General Castenschiold meddelte,

Kong Christian og borgmester Thoft beser molerne og havnen.

at Kong Christian X om eftermiddagen kl. 2 agtede at aflægge Grenå et besøg bl.a. for at bese det store, nye havneanlæg og at hilse på havneudvalget.

Der blev overalt i byen travlhed med forberedelser til modtagelsen. Trommen gik for at henstille til beboerne at hejse flaget i anledning af kongebesøget. Inden middag var rammen om besøget lagt i alle enkeltheder. Byrådet, byens embedsmænd, og enkelte andre var tilsagt til at møde på havnen. Musikdirektør Udengårds orkester var bestilt til at spille, og ved havnen var ryddet op og pyntet, så godt det lod sig gøre. Fra Sønderport over Torvet forbi rådhuset og ud ad Østergade var rejst en flagallé, og alt var rettidigt i orden til modtagelsen. I sidste øjeblik kom amtmænd Andersen fra Randers. Han havde været med amtsrådet på udflugt til Mariager, men var telefonisk blevet kaldt hjem.

Præcis kl. 2 rullede den kongelige bil ind på Torvet, hilst af hurraråb fra de forsamlede mennesker. I bilen befandt sig fortiden kongen, general Castenschiold, kommandørkaptajn Lembcke og kaptajn Ulrich. Man fulgte flagalleen over Torvet forbi rådhuset og ad Østergade til havnen. Da kongen, der var civil, smilende og hilsende til alle sider; steg ud af bi-

Kongen med følge beser under byrådets ledelse den nye og den gamle havn.

len, blev han budt velkommen af amtmænd Andersen og borgmester Thoft. Sidstnævnte udbragte et nifoldigt leve for kongen

Kongen tog straks ordet

og takkede borgmesteren for velkomsten. Han udtalte håbet om, at den nye, store havn, som Grenå stillede så store forventninger til, måtte svare til forhåbningerne og blive til opgang og trivsel for by og egn. Kongen hilste derefter på byrådets medlemmer, de tilstedeværende embedsmænd og bestyrelser. Han trykkede alle i hånden og underholdt sig livligt med flere af dem. På forsvarsbrødrenes venstre fløj stod fhv. malermester Zebitz rund og trind, men ikke ret stor. De var ikke fløjmand, bemærkede kongen. Jo, deres majestæt, men det var fra venstre fløj.

Kongen med følge beså derpå under borgmesteren og byrådets ledelse både den nye og den gamle havn. På kajerne hilste kongen på adskillige skippere og arbejdere, der passede deres dont. Gang på gang måtte han stå stille, medens de mange amatørfotoografer fik ham forevigtet på en plade.

Kongen så indenfor i Motorfabrikken og i Fiskeauktionen og var et lille trip om bord i en af skuderne i havnen. Efter rundturen på havnen samledes man på Badehotellet, hvor byrådet var vært ved et glas champagne. Kongen udtalte her sin beundring over den store havn og sin glæde over den gode modtagelse. Han havde ikke været i Grenå siden 1891, og det var ham en glæde at se den udvikling, der havde fundet sted.

På tilbagevejen beså kongen Grenå Dampvæveri, hvor direktør Rosenvinge viste rundt. I byen gæstedes først kirken, derefter rådhuset. Sidst jeg var her, sagde kongen, hilste jeg på borgmester Brendstrup, men nu er han

jo forlængst død. Retssalen og arresten er ikke store, tilføjede han. Nej, svarede en af de tilstedeværende, - men vi har for tiden slet ingen arrestanter. Ja, så er der jo rigelig plads foreløbig, var kongens svar.

Kong Christian tog derefter afsked med hver enkelt af de tilstedeværende, og under dundrende hurraråb kørte den kongelige bil langsomt ned over Torvet for at fortsætte til Ebeltoft. Det var tredje kongebesøg i den historiske tid. Først kong Frederik VII's i 1861, Chr. IX's i 1876, Chr. X's i 1933.

Kongen forlader rådhuset efter besøget.
Til venstre ses overbetjent Bendt.

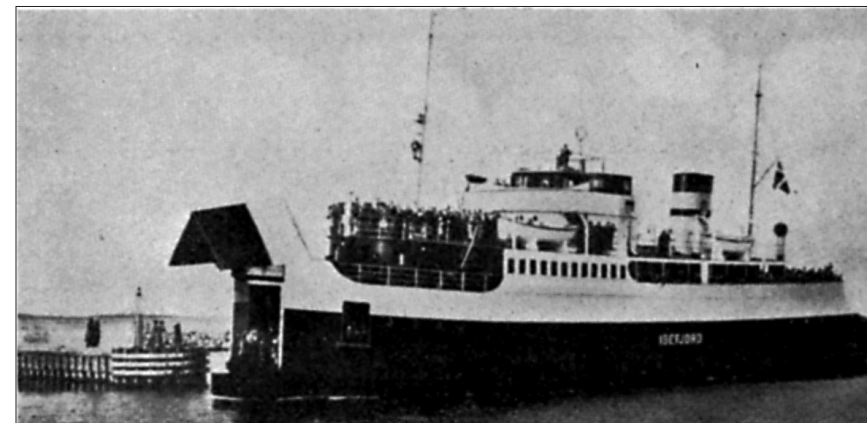
Færgeruten Grenaa-Hundested

Tanken om en skibsforbindelse mellem Grenå og Nordsjælland går helt tilbage til slutningen af 1860'erne. Da anlægget af en ny havn dengang var på tale, fremhævedes det stærkt ikke alene fra oplandets side, men også fra indflydelsesrig side i hovedstaden, bl.a. fra grosserersocietetet, at en dampskibsforbindelse mellem disse to punkter var naturlig og ønskelig. Man mente, at et nyt havneanlæg ved Grenå ret snart ville drage en uddybelse af en af havnene på Nordsjællands spids med sig. Trafikministeren syntes ikke utilbøjelig til at forlænge en banelinie til den pågældende eventuelle havn. Man imødeså på begge sider af Kattegat en sådan skibsrute, som et foretagende, der snart ville følge. Det blev nu imidlertid kun skønne drømme, som ikke førte til noget. Og dog var det kun den forholdsvis lille afstand på 75 km som skilte disse to poler.

Som tidligere nævnt var sagen på tale allerede ved Ungskuet i Grenå 1906. Nogle år senere (i 1912) nedsattes på foranledning af Slangerup Sogneråd og Grenå Byråd en komité, for hvilken amtmand Andersen var formand og som bestod af repræsentanter både fra Randers Amt og fra Nordsjælland. Den rettede henvendelse til begge de to kredsens folketingsmænd, men det følte ikke til noget.

Under den første verdenskrig, da så mange planer opstod, og da der var penge til at sætte foretagender i gang for, var planen om en forbindelse med Hundested atter stærkt på tale. Der nedsattes i 1916 atter en komité, og der gjordes et betydeligt forarbejde. Planerne viste sig imidlertid vanskelige at realisere. Dels skulle både Hundested og Grenå Havn uddybes for at en færge kunne gå ind, dels skulle Slangerup banen forlænges til Hundested for at få den videre forbindelse i orden. Planerne mødte ikke just ubetinget tilslutning, hverken fra Statsbanernes eller fra vore to store nabobyers side.

I slutningen af krigsårene optog et privat selskab ideen og satte uden videre dikkedarer en damper i gang imellem Grenå og Hundested. Der var i 1918 startet Dampskibsselskab Fornæs, der med en aktiekapital på 120.000 kr. havde til formål at drive en rute Frederikssund-Hundested-Grenå. Skibet fik navnet Grenå. Det havde plads til et par hundrede passagerer og køjeplads til 50. Den gang var der endnu ikke tale om overførelse af biler. Det viste sig imidlertid snart, at planerne hverken var gennemtænkt eller forberedt til bunds. Efter et par måneders sejlads var eventyret forbi. Ruten kom i gang 7. oktober 1918 og sluttede med årets udgang. Den havde kostet mange penge og havde langt fra gavnet planerne om en god og forsvar-

Isefjord passerer brohovedet i Grenå Havn for udgående.

lig færgeforbindelse imellem Grenå og Sjælland efter Fugleflugtslinien.

Så var der stille om færgeplanerne nogle år, men da Grenå i 1929 søgte staten om tilskud til den store nye trafik- og fiskerihavn, blev det udtrykkelig fremhævet, at denne havn bl.a. også skulle have den opgave at muliggøre en færgeforbindelse mellem Grenå og Sjælland enten privat eller fra statens side.

Planerne bliver alvor

Næppe var havnen blevet anlagt og taget i brug før foreningen Danmarks Bilruten optog tanken. Nu var begge havne, både Hundested og Grenå, tilstrækkelig dybe til at kunne tage imod en færge. Hillerød-Frederiksværksbanen var blevet forlænget til Hundested, og nye moderne rutebiler stod på begge sider rede til at optage forbindelsen med færgerne. Der var altså nu så gode muligheder til stede, som der slet ikke havde været, da planerne var fremme de foregående gange.

Rutebilejerne var ikke længe om at bestemme sig. Efter de nødvendige forhandlinger med havnebestyrerne der selv sagt stillede sig imødekomende besluttede de at realisere planen og i forbavsende kort tid blev alt lagt til rette.

I løbet af første halvdel af året 1934 byggedes en efter de daværende forhold imponerende færge Djursland, som fik hjemsted i Grenå. Samtidig blev der både i den nye Grenå Havn og i Hundested anlagt færgelejer og i mindre end ½ år var færgeruten en kendsgerning.

Den nye og i så uendelig lange tider ønskede forbindelse med Sjælland modtoges med stor tilfredshed på begge sider af vandet. Sejltiden var kun 3½ time, og ved at der på Hundested banen sattes tog i forbindelse med

Djursland i færhelejet i Grenå Havn en sommerdag, når trafikken var på sit højeste.

færger, kunne en rejse til København fra Grenå nu ske på ca. 6 timer. Endnu fordelagtigere stillede forholdene sig ved overførelse af biler, der umiddelbart efter ankomsten til Sjælland kunne nå København på ca. 1½ time.

Uagtet man fra første færd var klar over, at forsøget denne gang nok skulle krones med held, var der dog næppe ret mange, som ved indvielsen for alvor kunne forestille sig, hvor uhyre betydning denne forbindelse skulle få, navnlig som bilfærge. Thi det var jo netop den erfaring, som hurtigt blev gjort, at det var på dette område, at rutens store fordele var at finde. Det viste sig da også snart nødvendigt at anskaffe først een og siden to nye færges.

Den første færge Djursland var bygget på Nakskov Skibsværft. Den havde plads til 400 passagerer og 40 biler. Selskabet havde sikret sig koncession på færgeforbindelse i 25 år. Selskabets direktør var og er I. P. Pedersen i Valby. En prøvefart fredag den 13. juli faldt godt ud.

Indvielsen af ruten

fandt sted dagen efter. Færgeren afgik lørdag morgen fra Hundested Havn på sin egentlige indvielsestur. Selskabets bestyrelse med damer, en del aktionærer, presserepræsentanter fra København og Nordsjælland samt Politiorkesteret på 32 mand fra København var med om Bord. Vejret var ikke helt blidt. Kattegat viste det hvide ude, som man siger, men Djursland skar som en pil gennem de oprørte bølger og efterhånden som man nærmede sig Jyllands kyst, løjede stormen af kl. 1½ - præcis efter planen - gled færgen ind i havnen, hvor en forsamling på 4 á 5000 mennesker havde givet

møde og hilste færgen med rungende hurra råb. Straks efter ankomsten gik Jyllandsgæsterne om bord. Alle gæsterne var imponeret af den store, nye havn og den smukke strand

Selve indvielseshøjtideligheden foregik umiddelbart efter. Fra kommandebroen holdtes taler af borgmester Toft, direktør Petersen Valby, landstingsmand Josiassen og gasværksbestyrer E. Nielsen, Hundested.

Derefter fik det store publikum adgang til at bese færge. Der var koncert på havnepladsen af det store Politiorkester fra København, gratis prøve-sejls langs kysten og festmiddag på Badhotellet for 100 gæster, 50 fra Sjælland og 50 fra Jylland. Deraf var alene de 30 pressefolk. Ved 10½-tiden returnerede færgen til Sjælland. Næste dag begyndte skibet sin daglige rute. Færgefarten fik en overordentlig stor tilslutning, så én færge ikke kunne besørge trafikken. Der måtte sejles flere ture daglig. I 1935 byggedes derfor en ny færge, denne gang på Ålborg Skibsværft. Den fik navnet Isefjord, som en opmærksomhed mod rutens andet endepunkt. Den var betydelig større end den første. Endelig bestiltes i 1939 en endnu større færge Marsk Stig. Den nåede lige at komme i gang og sejle en enkelt tur i 1940, inden oliemangelen under den 2. verdenskrig standsede hele fægefarten.

Indlemmelsen 1941

Fra Arilds tid har det Areal hvorpå havnen ligger været regnet for at tilhøre Grenå by, men rigtig nok på den måde at det var et stykke af Bredstrup jord. Det var derfor også matrikuleret som nr. 15 af Bredstrup by. Ved overenskomst af 27. oktober 1798 om skellet mellem Grenå og Bredstrups jorder fastsloges det udtrykkelig, at Grenå bys havn herefter som hidindtil evindeligt skal beholde og [eje] den plads ved havnens nordre side, som stedse har været anset for at være havnens lade- og losseplads, inden og uden for søboderne eller pakhusene dog skal det ikke være Bredstrup bys mænd forment at benytte sig af denne plads til græsning af deres kreaturer for så vidt der vokser noget græs, og såfremt det kan ske uden i mindste måde at beskadige hverken købmandsgods eller materialer eller andet, som henlægges der.

Havnevejen

Hvad selve Havnevejen angår, var man indforstået med, at den tilhørte Bredstrup, men at Grenås befolkning frit måtte benytte den som vej til havnen. Man ville vedligeholde den i fælleskab og hver betale en part af udgiften. Vejen var på den tid og i en menneskealder derefter omtrent ubebygget og ikke stort andet end en sandet hedevej. Efter 70 år som havnens befolkning voksede, bosatte en del fiskere og søfolk sig op langs den østlige del af Havnevejen, altså på Bredstrup grund. Senere hen, omkring århundredskiftet, bevirkede Dampværkets og Svineslagterlets anlæg, at der skete en endnu stærkere bebyggelse af den del af Havnevejen, som vendte mod vest, altså ind mod Grenå by. Omkring ved 1920 var der kun en lille tredjedel i midten, som var ubebygget eller kun havde spredt bebyggelse.

Havnen indlemmes under Grenå

I 1874, efter at byens om matrikulering var afsluttet androg Grenå Byråd Indenrigsministeriet om tilladelse til, at havnens grund også måtte matrikuleres som en del af købstadens jorder uagtet ministeriet principielt var imod at en kommune således bestod af flere adskilte stykker, imødekom man dog byrådets ønske, idet man anerkendte, at der forelå særlige grunde Havnen matrikuleredes derfor få år efter som matr. nr. 56 af Grenå Markjorder og var dermed indlemmet under byen.

Indlemmelseskravet opstår

I anledning af en havneudvidelse erhvervede Grenå by i 1919 ved køb et par arealer nord for havnen af De jydsk Kalkværker. De lå under Bredstrup by. I marts 1919 ansøgte byrådet Indenrigsministeriet om tilladelse til at indlemme disse parceller under kommunen.

Gammel Sogns Sogneråd, som allerede på dette tidspunkt ønskede en indlemmelse i Grenå kommune af hele området langs Havnevejen, modsatte sig imidlertid byrådets ønske om indlemmelse af dette mindre område. Byrådet ønskede på den anden side ikke at få Havnevejen indlemmet. Randers Amtsiåd og Randers Amt kunne herefter ikke anbefale byrådets andlagende, dette blev derfor afslået ved Indenrigsministeriets skrivelse af 28. januar 1921.

Nu var indlemmelsestanken imidlertid rejst, og 294 af de 388 vælgere, som var bosat i omlådet Havnevejen og Ny Bredstrup (samt Heden), indgav andragende til Sognerådet om, at dette område måtte blive indlemmet i Grenå Kommune. Sognerådet støttede andragendet i en skrivelse til Indenrigsministeriet af 30. marts 1921, hvori Sognerådet særligt understregede, at det pågældende omlåde næsten udelukkende var beboet af fiskere, som havde deres erhverv ved Grenå Havn, og arbejdere, som fortrinsvis var beskæftiget på Dampværket. Beboerne følte sig derfor i erhvervsmæssig og social henseende knyttet til købstaden, medens resten af kommunen var et rent landbrugsområde, hvis interesser ikke var forenelige med byboernes. Ikke mindst, fordi landbefolkningen var i udpræget grad i mindre tal i Sognerådet, ønskede også den en udskillelse Amtsrådet havde intet imod adskillelsen at erindre, men Grenå Byråd modsatte sig stadig indlemmelsen og ønskede subsidært hele Gammelsogn indlemmet. Amtsrådet henstillede under disse omstændigheder, hvorvidt indlemmelsen burde iværksættes imod byrådets protest, og indlemmelses andragende blev under 30. maj 1922 afslået for anden gang.

Nu må det bemærkes, at der ikke stod et enigt byråd bagved afgørelsen, men at det tværtimod var delt efter politiske linier, således at flertallet modsatte sig indlemmelsen medens et mindretal anbefalede den.

I 1929 erhvervede Grenå atter et par grunde nord for havnen af De Jydsk Kalkværker. Det var atter med henblik på anlæg af den ny havn. Også disse grunde var en del af Bredstrup Jorder. Grenå søgte nu igen om at få dem indlemmet, men det gik lige som i 1919.

Derimod gennemførtes pr. 1. april 1931 ved kgl. beslutning efter fornyet andlagende fra Grenå Byråd indlemmelsen af den ene af de to parceller ved havnen, til hvilken grænseforandring Sognerådet nu havde givet sit samtykke.

Nyt andragende om indlemmelse af Havnevejen og Ny Bredstrup

Samme år (31. januar 1931) var der imidlertid til Gammel Sogns Sogneråd indgået et nyt andragende om indlemmelse af Havnevejen og Ny Bredstrup, undelskrevet af 487 beboere, af hvilke de 477 var kommunale vælgere og repræsenterede 82,3% af vælgertallet. Deraf var 162 grundejere, som udgjorde 81% af samtlige grundejere i området.

Som begrundelse for andragendet anførtes den tidligere omtalte interesse modsætning mellem befolkningsgrupperne. Ligeledes pegedes der på, at beboerne - der forsynedes med Gas, vand og elektricitet fra Grenå kommunale Værker - selv om yde betalte samme pris for disse ydelser som købstadens beboere, dog derved udredede en indirekte skat til købstad i kommunen idet værkerne gav et betydeligt overskud som kun købstadens borgere kom til at nyde godt af. Endvidere gjordes der gældende at Bredstrup savnede et alderdomshjem, at der tiltrængtes uhindret adgang til mellem- og realskolen at området med hensyn til hjælp i ildebrands tilfælde ville være bedre stillet efter en indlemmelse og at der var trang til skælpede bestemmelser på bygnings- og sandhedslovgivningens område. Endelig klagedes også over dårlige kloakforhold og lover manglende belysning på Havnevejen. Disse mangler blev dog senere afhjulpet.

I skrivelse af 14. marts 1931 gav Sognerådet andragendet sin tilslutning. Grenå Byråds flertal ønskede helst sagen helt udsat. Men hvis det ikke kunne undgås, at der skulle ændres ved grænsen, så måtte man, for at undgå dannelsen af nye skattely, kræve indlemmelse af hele Gammelsogn, eventuelt dog med undtagelse af landsbyerne Dolmer og Robstrup. Disse to områder tænkte byrådet eventuelt tilsluttet Hammelev ellee Voldby Sogne.

Byrådsflertallets betænkeligheder ved at gå med til en indlemmelse refererede sig i øvrigt navnlig til et økonomisk spørgsmål. Man nærede frygt for, at kommunen ville få vanskeligheder ved at bære de forøgede udgifter til sociale formål til udvidelse af alderdomshjem, skoler og administrationsbygning samt til vej- og kloakvæsen, som en indlemmelse måtte påregnes at føre med sig. I den henseende henviste man til de fra beboernes side udtrykte forventningem.

Hvis derfor indlemmelsen blev iværksat, måtte byrådet derfor ikke blot ønske fastsættelse af en 15 års frist med hensyn til gennemførelsen af bygnings- og Sundhedslovgivningens forskrifter, men tillige en passende erstatning. Samtidig forbeholdt byrådet sig at stille krav om indlemmelse af et område af Ålsø-Hoed Kommune, Søndermølle kvarteret.

Byrådets mindretal fandt derimod indlemmelsen naturlig, dog at området Gl. Bredstrup efter dets opattelse burde medindlemmes.

Såvel Amtsrådet som Amtet kunne anbefale andragendet. Amtsrådet skønnede, at resten af Gammel Sogn, altså Åstrup, Robstrup og Dolmer

trods udskillelsen af hele Bredstrup, ville kunne bestå som en kommune.

Forholdene mod syd

I det foregående er et par steder antydnet, at der også var opstået et indlemmelses spørgsmål imellem Grenå Kommune og den syd for byen beliggende Ålsø-Hoed Kommune.

Det første, som var sket på dette område, var, at Grenå Kommune ved salget af Hessel Hovedgård i året 1918 af konsortiet, som overtog handelen, vederlagsfrit havde betinget sig og fik et areal på 36 ha [65½ td. land]. Det var dels strand og klitter syd for Havnebyen, dels en 65 m bred stummel jord syd for åen, langs med denne fra havnen og til over for Gasværket. Her hørte Hessels ejendom op, idet gårdejer Friis ejede resten op til Sønderbro. Kommunen lod derfor opføre en bro over åen tæt øst for Gasværket for at skaffe forbindelse med den erhvervede strimmel langs åen. Disse to parceller indlemmedes under Grenå Kommune 1. juli 1920 som matr. 60.

I 1928 erhvervede kommunen for et beløb af 2500 kr. endnu en strimmel jord på 1,9 ha, langs åen, nemlig stykket fra Gasværksbroen op til Sønderbro. Byen ejede altså nu en strimmel langs hele åbredden fra havnen til Grenå og var endelig i stand til at virkeliggøre tanken om en fortløbende færdselsvej, som anlagdes som en kombineret gang- og cyklesti.

Købet af hele resten af Fuglsang og Hessel Hede og resten af stranden

Det 1918 erhvervede strandareal forekom med rette både befolkningen i Grenå og byrådet at være alt for lille, efterhånden som badelivet tog et meget stærkt opsving. Man ønskede at komme i besiddelse af mere.

Det første som skete i den henseende, var, at man i 1926 afkøbte gods-ejer Ove Svendsen strandarealet helt ud til Pullerev. Det udgjorde 24,8 ha og købtes for 14.000 kr. Man ejede nu en strand på 2½ km og mente foreløbig at have nok.

Det varede dog ikke længe, inden ønsket opstod om yderligere at forlænge dette strandareal mod syd helt til Katholms jorder, og desuden erhverve den bagved liggende hedestrækning. Efter langtrukne og besværlige forhandlinger lykkedes det endelig i 1932 at købe hele Hessel og Fuglsang Hede med tilhørende skov- og strandarealer af godsejer Ove Svendsen i folblindelse med Kreditforeningen. Arealet omfattede 529 ha og købesummen var 68.000 kr for at få Ålsø-Hoed Sogneråds tilladelse til at få dette store areal indlemmet under Grenå Kommune, måtte byen senere yde Ålsø-Hoed en affindelsessum på 35.000 kr, således at arealet i virkeligheden kom til at stå Grenå by i 103.000 kr.

I dette køb fra gik dog 3 pareller, der lå som små enklaver midt i det købte. Det var Havlund, Kannegården og de Poulsens ejendomme, som alle tidligere var frasolgte af Hessels ejer. Endelig købte kommunen i 1933

Skovstien fra Stadionvejen til stranden igennem det fra Hessel i 1932 erhvervede skovareal.

af hestehandler Bertram Svendsen det til gården Havlund hørende areal af Størrelse 17,4 ha for en købesum af. 25.000 kr.

Byrådet ønsker dette område indlemmet

Ved flere skrivelser, sidst 26. september 1934, androg nyrådet om indlemmelse af alt det nu erhvervede område, som altså praktisk talt omfattede hele Hessel og Fuglsang Hede med klitter og strand. Det vil sige omtrent hele arealet imellem 1) Åen, 2) Søndermølle kvarteret og Århus landevej, 3) Hessel Hovedgårds jord og 4) Havet. Derfra var dog undtaget hele bebyggelsen langs med Søndermøllevej og brødrenes Schmidts ejendom, det såkaldte Venezuela. Samtidig hermed anholdt godsejer Svendsen om, at de ham tilhørende ejendomme, nemlig Hessel Hovedgård og Havlund, ligeledes måtte blive indlemmet. Dette andragende kunne byrådet tiltræde for så vidt Havlund angik, da den ejendom var helt omsluttet af de arealer som byrådet ønskede at indlemme. Derimod ønskede man ikke at inddrage selve Hessel Hovedgård.

Efter en del forhandlinger med Ålsø-Hoed Sogneråd, indgik dette som tidligere nævnt på for sit vedkommende at anbefale andragendet, når Grenå ville yde en erstatning på 35.000 kr., at udbetale i løbet af 7 år. Herefter indlemmedes så fra 1. april 1935 at regne hele det købte areal + Havlund. Desuden Kannegården og Yde Poulsens jord, som stadig var og er i privat Eje.

Det som Byrådsflertallet nu i 1937 ved forhandlingerne om indlemmelsen af dele af Gammelsohn ønskede var, at hvis disse strækninger skulle indlemmes (tvangsindlemmes) under Grenå, så skulle også Søndermølle Kvarteret d.v.s. bebyggelsen langs med Søndermølle vejen, derunder ind-

Indkørselen til Grenå før Søndermølle vejens regulering.

befattet Søndermølle-Gården og Bildegården med deres arealer mod vest ned til banelinien, desuden Fuglsang Skole og brødrene Schmidts ejendom, det såkaldte Venezuela indlemmes under byen.

Såvel Ålsø-Hoed Sogneråd som flertallet af beboerne i det nævnte kvarter modsatte sig fra første færd ret skarpt denne indlemmelse. Det var nærmest økonomiske grunde, som vejede til, men også hensynet til Fuglsang Skole. Man bestred endvidere, at området betød noget nævne værdigt som skattely.

Amtsrådet kunne under disse forhold ikke anbefale indlemmelsen af Søndermølle kvarteret, og Amtet forbeholdt sig i skrivelsen af 3. oktober 1931 amtskommunernes erstatningskrav, dersom indlemmelsen desuagtet blev iværksat. Man enedes om, at lade afgørelsen henstå, indtil kommunvalgene i foråret 1937 havde fundet sted.

Et indlemmelsesnævn oprettes i 1933 og hele sagen udsættes

Omtrent samtidig (18. november 1933) anmodede Indenrigsministeriet amtet om at foranledige en ny afstemning om indlemmelsessspørgsmålet i området Havnevejen og Ny Bredstrup. Der nedsattes tillige i henhold til landkommunallovens § 35 af Indenrigsministeriet et indlemmelsesnævn.

Afstemningen i januar 1934 gav følgende resultat

Antal stemmer	Ja	Nej	Ugyldige	Ikke stemte	I alt
Grundejere.....	141	10	5	62	218
Vælgere	391	37	0	194	622

Fra beboerne i Robstrup, Dolmer og Åstrup, altså i Gammelsogets nordligste del, modtog nævnet i april 1936 en henvendelse hvori det hævdedes, at Gammelsoget vanskeligt ville kunne bestå som selvstændig kommune, dersom Gl. Bredstrup blev udskilt.

Efter at der i oktober 1936 var afholdt et møde, hvor repræsentanter for Grenå Byråd fastholdt kravet om med-indlemmelse af Søndermølle området besluttede nævnet at udsætte hele Ssagen indtil de kommunale valg i foråret 1937 havde fundet sted. Sagen skulle derefter tilstilles de nyvalgte kommunalbestyrelser til udtalelse og derefter tilstilles nævnet til videre behandling. Denne indstilling fulgte Indenrigsministeriet.

Stillingen efter de nye valg var nogenlunde uforandret. Gammelsogets Sogneråd fandt, at indlemmelsen helst måtte ske snarest, Grenå Byråds flertal ønskede sagen udsat, medens mindretallet fastholdt ønsket om indlemmelse. Amtsrådet anbefalede udsættelse, subsidiært, at kun Havnevejen og Ny Bredstrup (derimod ikke Søndermølle) blev indlemmet.

Sagen genoptages

Da sagen i maj 1933 påny fremsendtes til indlemmelsesnævnet ønskede dette endnu en sidste afstemning i alle de områder, om hvis indlemmelse der var rejst spørgsmål.

Denne sidste afstemning foregik 13. marts 1940 og gav til resultat, at der såvel blandt de kommunale vælgere som blandt Grundejerne i området Havnevejen samt Ny og Gl. Bredstrup var stort flertal for indlemmelsen.

Af 774 kommunale vælgere stemte 584 for og kun 22 imod.
Af 332 grundejere stemte 226 for og kun 12 imod.

Ingen grundejer i området Gl. Bredstrup stemte imod.

Også i Søndermølle området var der flertal for indlemmelsen blandt de i afstemningen deltagende.

Af 112 kommunale vælgere stemte 49 for og kun 11 imod
Af 71 grundejere stemte 23 for og kun 8 imod

Imidlertid var flertallet ikke så stort, at sagen kunne nyde fremme i henhold til de i landkommunalloven givne bestemmelser. Der krævedes nemlig, at Grundejere, repræsenterende over 75% af arealet i det pågældende område, stemte for indlemmelse. Det var på ejerne af den vestlige del, navnlig på ejeren af den største ejendom i området matr. nr. 1 d m.fl. af Hessel Hovedgård (d.v.s. Søndermølle gården), at sagen strandede. Ved en række forhandlinger; hvoraf det fremgik, at Søndermølle gårdens bygninger i hvert fald ville blive indlemmet, medens en del af jorderne ville

Indkørselen til Grenå i 1945.

forblive hørende til Ålsø-Hoed Kommune erklærede ejeren overfor nævnet at han i så fald hellere ønskede også sine jorder indlemmet. Det lykkedes således, at få en overenskomst i stand, hvorved hele Søndermølle kvarteret kunne indlemmes, idet planen nu blev tiltrådt af grundejere, som tilsammen ejede $\frac{3}{4}$ af området areal.

I et afsluttende møde 22. november 1940 imellem nævnet repræsenteret ved formanden ekspeditionssekretær Pinholt, og sekretær Edelsberg begge Indenrigsministeriet, og repræsentanter for Randers Amtsråd, Grenå Byråd, samt Gammelsoget og Ålsø-Hoed Sogneråd udtalte borgmesteren, at det var byrådsflertallets opfattelse, at en indlemmelse i og for sig ikke var unaturlig, måske endda naturlig, men at byrådsflertallet bestemt protesterede imod, at indlemmelsen gennemførtes med så kort varsel og navnlig under de forhåndenværende, vanskelige forhold. Man var nu i krigens andet år, og udsigterne var ikke gode for mange af de problemer som en indlemmelse ville føre med sig. Ligeledes følte byrådsflertallet sig meget brøstholdent over, at der adskillige gange var foretaget afstemninger i de områder, der ønskede indlemmelse eller påtænkte indlemmet, hvorimod der aldrig havde været foretaget nogen afstemning blandt Grenå bys vælgere angående deres ønsker i sagen. For dem var det dog et i høj grad betydeligt økonomisk spørgsmål.

I øvrigt gælder, at de af parterne tidligere fremsatte standpunkter fra alle parterne blev side fastholdt.

Der blev herefter foretaget en opgørelse over de økonomiske forhold ved en deling af Gammel Sogn. - Den gav følgende resultat:

	Folketal 1938	Antal Skatte- ydere 1938/39	Anslaaede Ind- komster 38/39		Skattepligtig Indkomst		Afgiftspl. Grund- værdi 1938/39	Afgifts- pligtig Ejen- dom- skyld- værdi
			ialt Kr.	pr. Indb. Kr.	1938/39 ialt Kr.	pr. Indb. Kr.		
Hele Sognekommunen	2.167	925	1.432.000	661	1.064.000	491	1.320.000	621.000
Indlemmelses-Området	1.780	717	1.207.681	678	919.563	517	583.100	437.000
Den tilbageværende Sognekommune	387	208	224.319	580	144.437	373	736.900	184.000

Nævnets Indstilling

Herefter skønnede nævnet, at den tilbageblivende del af sognekommunen ville kunne bestå som selvstændig kommune. Det samme gjaldt den tilbageblivende del af Ålsø-Hoed Kommune.

Nævnet konstaterede, at de i landkommunalloven fastsatte formelle betingelser for indlemmelse af Bredstrup bys jorder i Gammelsogn var til stede, idet sognerådet, et flertal af 7 vælgerne og et flertal af grundejerne repræsenterende over halvdelen af dettes areal var stemt for sagen.

På tilsvarende måde stillede forholdet sig for en medindlemmelse af Søndermølle området.

Der var derfor inden for indlemmelsesnævnet enighed om, at de pågældende områders beliggenhed og hele tilknytning til og afhængighed af

Havnevejen. Parti fra det i 1941 indlemmede distrikt.

købstaden i erhvervsmæssig og økonomisk henseende gjorde en indlemmelse naturlig og ønskelig. Området Gl. Bredstrup er sammenbygget med Ny Bredstrup, og en praktisk og holdbar grænsedragning forudsætter efter nævnets skøn, at også dette område indlemmes i sin helhed.

Nævnet havde taget under overvejelse, om indlemmelsen, burde udskydes nogle år, men under hensyn til de vanskeligheder, der må befrygtes at være forbunden dermed, har man næret betænkeligheder ved at stille forslag derom.

Nævnets flertal på 5 medlemmer indstillede derefter, at begge de pågældende områder indlemmedes i Grenå købstadkommune fra 1. april 1941 at regne.

Et Mindretal på 1 medlem var enigt i, at en indlemmelse i og for sig var ønskelig, men kunne på grund af de ekstraordinære forhold med deraf følgende vanskeligheder ved at overse de økonomiske følger ikke stemme for, at en indlemmelse gennemførtes for tiden.

Nævnets Indstilling afgaves 6. december 1940 og sanktioneredes af Indenrigsministeriet under 19. februar 1941, hvorefter dagen var afgjort.

Nogle enkeltheder fra indlemmelsen

Af de i indlemmelsesdokumentet fastsatte mangfoldige betingelser skal nævnes et par ganske enkelte.

For Bredstrup og Havnevejen gælder:

§ 5. Der gives en frist af 15 år med gennemførelse af købstadlovgivningens byggeforskrifter med hensyn til de på de indlemmede grunde værende bygninger. Dette gælder dog ikke for nybygninger eller forandringer i allerede opførte bygninger.

§ 8. Købstaden overtager fra indlemmelsesdagen at regne undervisningspligten overfor skolesøgende børn i indlemmelsesområdet på samme vilkår som de i købstaden gældende regler. De ved Havnevejens Skole tjenestegørende lærerkræfter overgår - såfremt de ønsker det - til tilsvarende stillinger under Grenå kommunes købstadordnede skolevæsen.

§ 9 Købstaden overtager fra indlemmelsesdagen vedligeholdelse af de offentlige veje i det indlemmede distrikt.

§ 10. Købstaden overtager 75% af Gammelsogns kommunes kassebeholdning og indtægtsrestancer pr. 1. april 1941, ligeledes 75% af Gammelsogns kommunes midlertidige gæld og udgiftsrestancer.

Den overtager endvidere de garantiforpligtelser for statsboligfondslån m. m., der påhviler sognekommunen for de ejendomme som ligger i det indlemmede område.

Købstadkommunen giver iøvrigt afkald på enhver andel i sognekommunens formue, men dennes øvrige passiver og økonomiske forpligtelser er til gengæld købstaden uvedkommende.

§ 12. Fra indlemmelsesdagen at regne yder Grenå Kommune beboerne i de indlemmede områder vand, gas og elektrisk strøm til samme priser og på samme vilkår som er fastsat for købstadens øvrige beboere.

§ 13. Kæmneren og kontorassistenten i Gammelsovn overgår - såfremt de ønsker det - til en passende, tilsvarende stilling i købstaden.

For Søndermølle kvarteret

gælder lignende bestemmelser. Her er det Fuglsang Skole, som overgår til byen, og de skolepligtige børn på det pågældende område som overgår til byskolen.

Iøvrigt udgør indlemmelsesbetingelsen en nøjagtig afgørelse af hundereder af detailspørgsmål, som ikke kan påregne interesse i en kortfattet fremstilling, og som derfor ikke medtages her.

Indlemmelsens økonomiske følger

for Grenå Kommune

For Grenå Kommune betød indlemmelse af de indlemmede områder, at kommunen overtog aktiver, som i alt beløb sig til 169.581 kr. og passiver, som beløb sig til ca. 56.523 kr. Dertil kommer, at Grenå i løbet af 10 år skulle betale Ålsø-Hoed Kommune 15.009 kr. i afståelsessum.

Aktiver var følgende:

Forskud på statsrefusion - 75% af Gl. Sogns Kommunes kassebeholdning og indtægtsrestancer - tilgodehavender hos lodsejere -ejendomme (Havnevejens Skole, Fuglsang Skole og Husville Barakker på Niels Juels Vej)
+ et refussionsbeløb på 432 kr. 169.581 kr.

Passiver

75% af Gl. Sogns Kommunes midlertidige gæld og udgiftsrestancer - 75% af restgælden af lån - lån vedr. kloakering og installation..... 56 523 kr.
Formue 113.058 kr.

I forbindelse med formueopgørelsen må det bemærkes, at købstaden i løbet af 10 år skal betale Ålsø-Hoed en erstatning på 15.000 kr.

Den af Grenå Kommune ved indlemmelsen overtagne formue 113.058 kr. udgjorde pr indlemmem indbygger 57 kr. Grenå Kommunes formue udgjorde samtidig 340 kr pr. indbygger; medens den året efter indlemmelsen beløb sig til 270 kr. pr. indbygger.

I indlemmelsesåret fordelte de skattepligtige indkomster sig således.

	Ansats Indkomst Kr.	Indkomst efter Skalaberegning Kr.	Indkomst pr. Indbygger efter Skalaberegning Kr.
Oprindelige By.....	8.215.890	4.993.425	2.010
Gammel Sogn ristriktet ...	1.488.089	850.950	1.170
Ålsø-Hoed distriktet.....	243.842	140.175	1.150
Den samlede kommune ...	7.947.021	5.984.550	1.790

Samtidig udgjorde ejendomsskyldværdi m.m. af ejendomme i kommunen følgende beløb:

	Ejendoms- skyldsværdi Kr.	Afgiftspligtig Ejendomsskyld Kr.	Afgiftspligtig Grundskyld Kr.
Oprindelige by	19.692.900	1 9.982.400	3.354.600
Gammel Sogn distriktet ..	2.775.700	780.300	589.300
Ålsø-Hoed distriktet.....	681.800	335.800	90.000
Den samlede kommune...	23.150.400	11.104.500	4.033.900

Kommunevalget 11. marts 1941

Som følge af indlemmelsen blev det nødvendigt, at afholde kommunevalg i marts. De øvrige kommunale valg i landet var ellers på grund af krigsforholdene udsat et år. Herfra var dog undtaget et par kommuner bl.a. Silkeborg, hvor der også skulle foregå større indlemmelser. Valget fandt sted 11. marts med følgende udfald. (Af 3819 vælgere stemte 3278, hvilket svare til godt 87%).

	Gl. by + Sdr. Mølle	Gl. Sogns indlemmede del	I alt	Mandater
Socialdemokratiet	1005	482	1481	7
Venstre.....	1095	254	1349	7
Konservativt Folkeparti ..	248	117	4265	1
Radikale (Havnen)	147	31	178	0
	2495	784	3279	15

Der var listeforbund mellem Venstre, Konservative og Radikale. Af de 2 mandater, med hvilke byrådet var udvidet, fik Socialdemokratiet altså det ene, Venstre det andet. Det vil ses, at Socialdemokratiets flertalsstilling skyldes det indlemmede Gl. Sogns område.

I Grenå by har partistillingen før valget i 1941 været den, at af 2566 vælgere havde 2215 stemt.

Socialdemokratiet havde.....	1062			6	mandater
Venstre havde.....	498	-	-	3	-
Konservative havde.....	441	-	-	3	-
Radikale(+ Havnen) havde ..	214	-	-	1	-
	<u>2215 stemmer og 13 mandater</u>				

I Gammel Sogn

I den tilbageværende del af Gammel sogn blev resultatet 11. marts 1941 således: (af 191 stemmeberettigede stemte 159):

Borgerlig Fællesliste	104	stemmer	3	mandater
Socialdemokratiet	55	-	2	-
	<u>159 stemmer 5 mandater</u>			

I Gammel sogn havde Partistillingen før 1941 været den, af 940 vælgere havde 706 stemt:

Socialdemokratiet	454	stemmer	5	mandater
Upolitisk Fællesliste	252	-	2	-
	<u>706 stemmer og 7 mandater</u>			

Det første byrådsmøde

27. marts 1941 holdt det nye byråd sit første, konstituerende møde. Medlemstallet var som nævnt i anledning af indlemmelsen sat op fra 13 til 15. Deraf rådede Den borgerlige Gruppe over de 8 mandater, nemlig 7 valgt på Venstres liste og 1 Konservativ, Socialdemokratiet over 7 mandater. I forvejen havde den borgerlige gruppe meddelt at uagtet den som flertal havde formel ret til at besætte både posten som borgmester og 1ste Viceformand, ville den for at vise forhandlingsvillighed stemme for en Socialdemokrat til 1ste viceformand. Til Borgmester genvalgte lærer Pallesen (V) med 8 stemmer. Til 1. viceformand valgtes forretningsbestyrer Børgesen (S) uden afstemning. Til 2. viceformand købmand Sandberg (K) ligeledes uden afstemning. Det var en forudsætning, at hvis borgmester Pallesen i periodens løb skulle træde ud af rådet, skulle der være borgmestervalg.

Borgmesteren holdt derefter en smuk programtale, hvori han pointerede, at han havde en klar forståelse af, at han var indvalgt i rådet ikke for at varetage parti- eller særinteresser, men derimod for at varetage byens interesser i deres helhed. Ud fra dette synspunkt ville borgmesteren tilrettelægge sit arbejde. Han udtalte endvidere:

De økonomiske problemer vil komme til at spille en fremtrædende rolle i de kommende år. Byrådet gør derfor klogt i allerede fra første færd bag

alle dispositioner at skabe en forsvarlig og holdbar økonomisk baggrund, således at skatteprocenten ikke udsættes for lud og koldt vand.

Med hensyn til de gamle, syge og i øvrigt alle, hvis økonomiske velfærd er afhængig af den offentlige folvaltning, vil den hidtidige praksis uden tvivl blive fulgt, således at byrådets afgørelser også fortsat vil ligge midt mellem flothed og karrighed.

Men det nye byråds fornemste opgave vil dog færmentlig blive at fuldbyrde indlemmelsen i praksis rent administrativt vil dette være sket allerede d. 1. april. På de mange områder, hvor de indlemmede distrikter står tilbage for den gamle købstad, vil byrådets bestræbelser gå ud på snarest muligt at sidestille dem med den gamle by, så at hele bysamfundet kan komme til at føle sig som en enhed.

På dette grundlag bød borgmesteren alle medlemmerne såvel gamle som nyvalgte velkommen med ønsket om et gensidigt fordomsfrit og hensynsfuldt samarbejde.

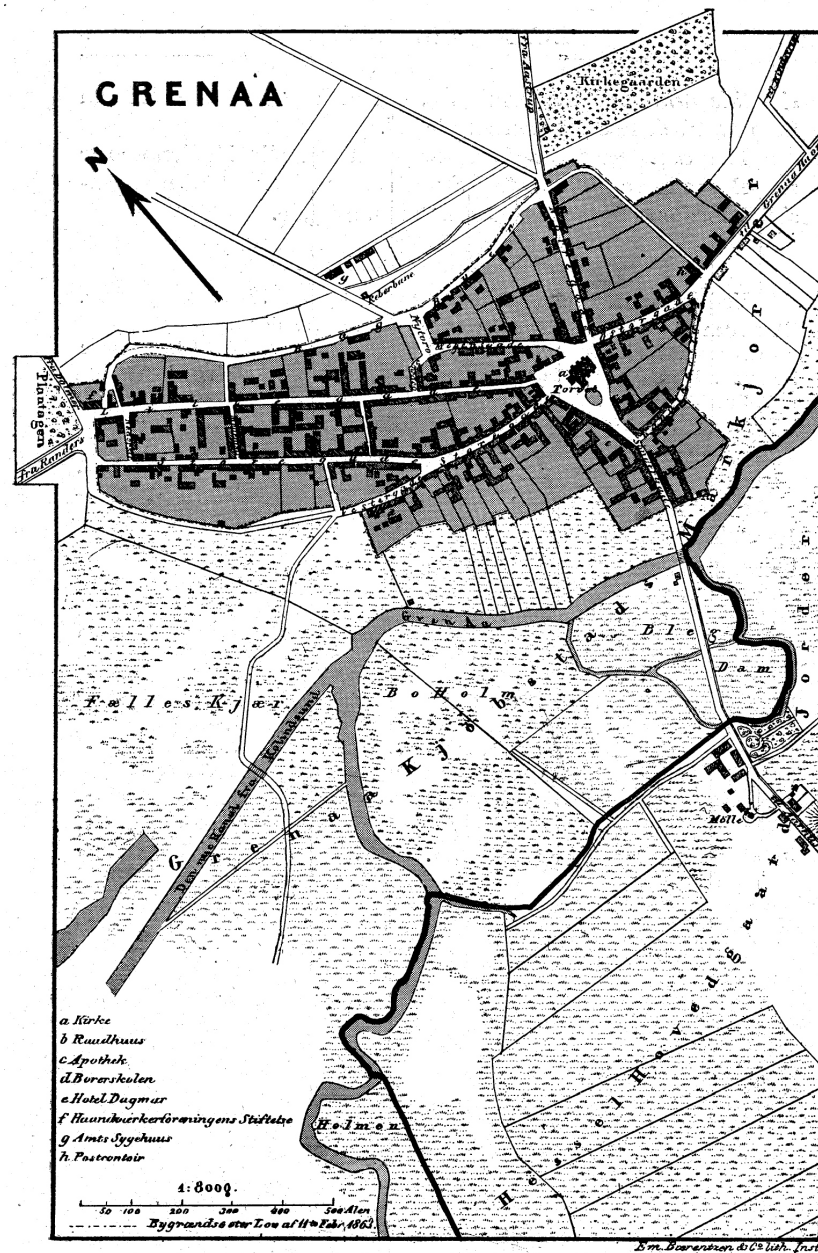
Byens størrelse efter indlemmelsen

Ved indlemmelsen blev Grenå en by på ca. 7000 indbyggere. Efter den sidste folketælling før indlemmelsen var der (indbyggere)

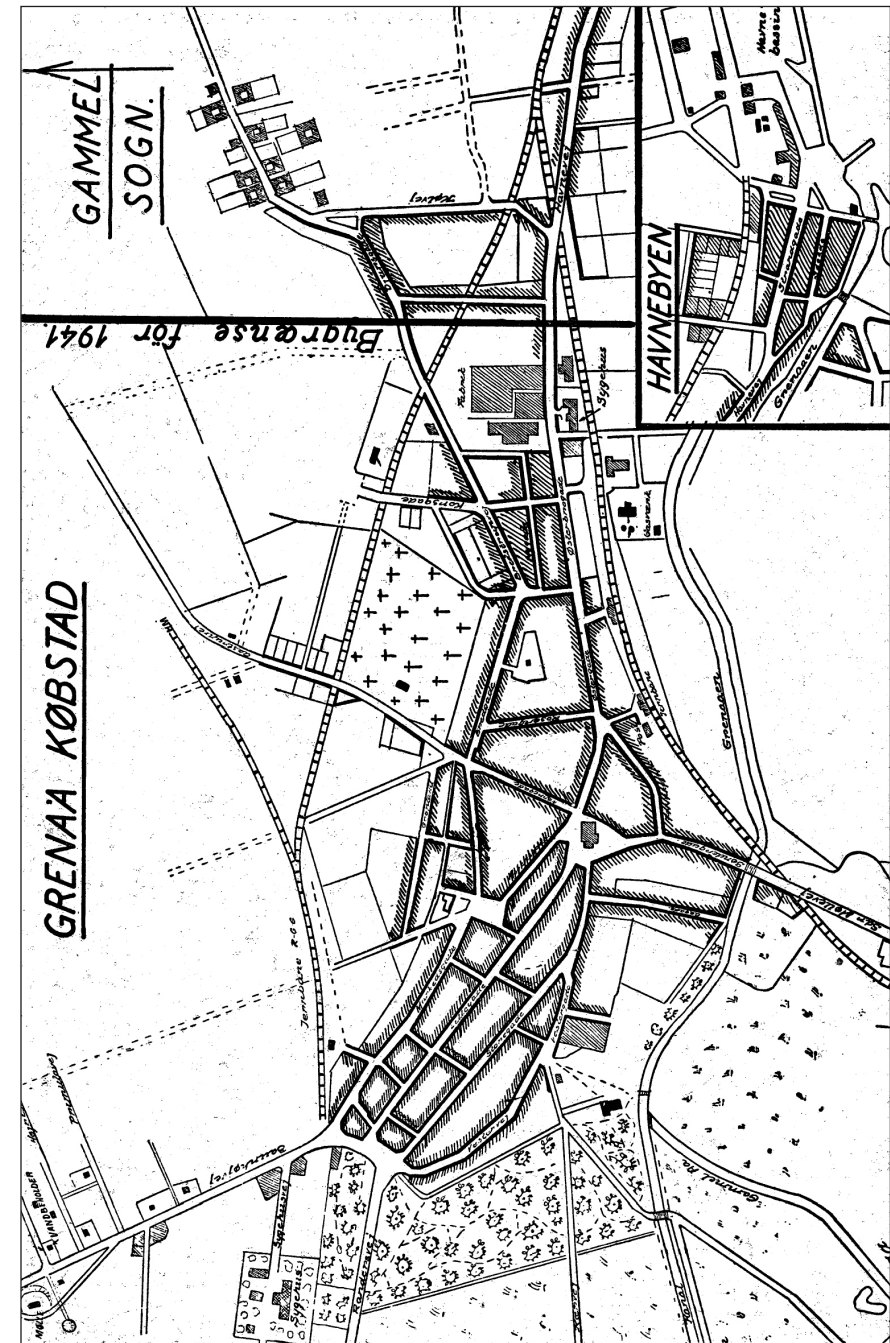
Grenå.....	4869
Havnevejen og Ny Bredstrup, ca.	1718
Gl. Bredstrup, ca.	80
Søndermølle kvarteret, ca.	258 (?)
altså i alt, ca.	<u>6925</u>

Samtidig blev Grenå med hensyn til jordtilliggende en af landets større byer:

Grenå Kommunes areal var før 1918: (ha.)	
Bygrundene.....	22,9
Markjorderne	<u>483,1</u> 506,0
1920 indlemmedes fra Ålsø Kommune. Strandarealer og en strimmel langs åen	37,0
1931 indlemmedes fra Gl. Sogn til havneudvidelse	2,8
1935 indlemmedes af Ålsø Kommune. Hede-Plantager, Kannegård, Havlund og Yde Poulsens jord	600,8
1941 indlemmedes af Ålsø, Sdr. Møllekvarteret, Schmidts Jord og Rasmussens jord.....	80,8
1941 indlemmedes af Bredstrup Bys jorder	<u>324,8</u>
Grenå Kommunes areal nu.....	<u>1552,2</u>

Kort over Grenaa by og dens jorder efter Traps Danmark 2. udg. 1875. Den tykt optrukne sorte streg langs åløbene i kortets højre side er grænsen mellem Grenås og Hessels jorder. Den grå strimmel helt til venstre ved siden af Den nye Kanal er resten af et gammelt vandløb, som gennemskar Fælleskæret og kaldtes Sandvadet eller Horsrenden. - Gammel Å er endnu ikke reguleret, og banen er ikke anlagt.

Kort over Grenå 1942 med den gamle bygrænse mod Gamme sogn påtegnet.

Kort over indlemmelsesområdet: 1. Grenå bys jorder før 1920. 2. De fra Bredstrup (nord for havnen) 1931 og fra Hessel 1935 indlemmede arealer. 3. De fra Bredstrup, Schmidts ejendom og Søndermølle kvarteret i 1941 indlemmede arealer. 4. Resten af Gammel Sogn (Åstrup, Robstruo Mark og Dolmer).

3. afsnit: Enkelte partier af byens historie

Byens styrelse fra Middelalderen til vore dage

Som allerede anført tidligere heri var gorholdet i Middelalderen et, at Grenå ligesom andre købstæder styredes af én, i enkelte tilfælde to borgmestre i forbindelse med 4 à 6 rådmænd og sammen med den kongelige byfoged.

Forordningen af 21. januar 1682

ophæver borgmester og råd

I året 1682 udkom en kgl. forordning. Som følge af denne ophævedes i en række af landets mindre købstæder, bl.a. i Grenå, borgmester og rådmænd.

Byfogeden skulle herefter være byens eneste magistrat. Omkring ved 1760 blev det således, at byskriveren på visse områder deltog sammen med byfogeden i overvejelser angående bystyret. Men i en del forhold, navnlig hvor det drejede sig om bestemmelser af større økonomisk rækkevidde, sammenkaldtes dog en borgerforsamling på rådhuset, hvortil alle borgere havde adgang. Meget ofte bruges ordene: en forsamling af byens bedste borgere, og hermed tænkes altid på de mere velsituerede folk.

Eligerede borgere 1779-1838

Omkring 1770 blev det skik, at der rundt i Byerne oprettedes en institution, De eligerede Bordere med hvilken byfogeden delte sin myndighed i visse kommunale anliggender. Denne institution opstod ikke som følge af noget kgl. recept, men enten på foranledning af stiftamtmanden eller også ligefrem ved en henstilling fra byfogeden, der ønskede at have nogen at rådspørge og dele ansvaret med.

I Grenå oprettedes institutionen 5. januar 1779 på det sædvanlige årlige møde, hvor borgerskabet samledes med byfogeden for at vælge kærner, takserborgere, tinghørere og skatteindkrævere. Ved dette møde valgte borgerne efter byfogedens forslag 4 eligerede mænd ud af deres egen midte. De skulle være byfogedens rådgivere, når han ønskede at høre deres mening og råd. Valget var gældende på livstid. Der valgtes i første omgang 2 købmænd og 2 håndværkere. Senere var der til tider 3 ja, endogså 4 købmænd og kun én eller slet ingen håndværkere. I midten af 1820'erne indskrænkedes antallet af eligerede borgere til to.

Borgerrepræsentation fra 10. juli 1838

Ved købstadkommunalordningen af 24. oktober 1837 afløstes De eligerede Borgere af borgerrepræsentantskaber. I disse indtrådte da automatisk de

siddende Eligere og gik siden på omvalg sammen med de nyvalgte. Der var 6 medlemmer og perioden var 6-årig, idet et medlem var på valg hvert nytår. I princippet for denne nye købstadordning var da dette, at byfogeden sammen med - men ikke i spidsen for - borgerrepræsentanterne styrede byens sager. For at en gyldig beslutning skulle komme i stand, måtte begge disse parter være enige. I modsat fald tilfaldt afgørelsen formanden.

Borgerrepræsentationen. Den første gang, der holdtes valg til denne var 10. april 1838. De to siddende eligerede borgere var den gang købmændene Anders Schoubye og Johan Hansen, som sammen med byfogeden, justitsråd J. Ågård, udgjorde valgbestyrelsen. Til nye medlemmer valgtes læge, cand. med. Frederik Hansen med 31 st., snedker S. Schou med 34 st., sadelmager P. A. Sørensen med 24 st. og købmand O. B. Kruse med 23 st. Som man ser, var det en nogenlunde alsidig repræsentation for borgerskabet, hvortil den gang kun regnedes mænd, som sad i selvstændige stillinger eller virkelig havde taget borgerskab, men altså ikke svende og arbejdere. Valgene fandt altid sted en af de første dage i januar måned, og der var et medlem på omvalg hvert år. De valgtes altid med små stemmetal som regel mellem 10 og 25. Valgdeltagelsen var følgelig ikke overvældende. Borgerrepræsentationen valgtes selv sin formand. Den første var læge Fr. Hansen, men da han ved valget i 1841 gled ud, idet han kun fik 10 stemmer og købmand H. Hartvigsen fik 11, valgtes denne som hans efterfølger i formandsstillingen. Det varede kun ét år. Fra 1842-47 var købmand Ove B. Kruse formand. Han tilhørte en af byens gamle ansete skipper- og købmandsslægter, søn af vicekonsul Amdi Kruse og var selv ejer af en gammel købmandsgård på Lillegade, som nu er nedrevet (nr. 30 a og b). Efterfølgeren, købmand J. C. Emborg, der var formand 1848-51, var derimod en

N. L. Kock

ny mand i byen. Han ejede og ombyggede den gård på Søndergade, som nu tilhører købmand Otto Secher, men døde i en ung alder.

Kommunalbestyrelsesformand 1852-68
vicekonsul N. L. Kock

mand. I mindre byer som Grenå blev det altid Byfogeden. Konsul Kock var medlem af kommunalbestyrelsen i 24 år (1852-76) og fratrådte efter eget udtrykkeligt ønske. Han var født i Århus, hvor faderen var købmand og skipper. Her i Grenå blev han først kompagnon med en købmand Lange, senere eneejer af den store købmandsforretning, som havde til huse i nuværende Aftenstjernen. Han havde en god forretning både en gros og en detail, havde indrettet et stolt brændevinsbrænderi og drev betydelig eksport til Norge. Kock var en særdeles velbegavet mand med gode kundskaber og med stor arbejdsevne. Man kan uden overdrivelse sige, at han var borgerskabets samlingsmærke i de 16 år, han sad som borgerrepræsentantskabets formand. Men pengekrisen i 1857 berørte ham meget stærkt, således at han i 1860'erne måtte afvikle en del af sine foretagende og tilsidst helt bortforpagte sin forretning.

Af betydelige mænd

som uden at have været formænd har siddet i borgerrepræsentationen i længere tid og øvet en betydelig gerning dér, kan nævnes købmand J. A. Møller (1840-52), der ejede købmandsgården på hjørnet af Torvet og Storegade (hvor nu købmand Holch). Desuden 3 ansete håndværksmestre skomagemester D. R. Osterman (1840-50 og 1855-61), medstifter af Håndværkerforeningen i 1854 og dens første formand, kobbersmed J. C. Christensen (1848-60), som var håndværkerforeningens næste formand. Han var oprindelig en velstående mester, men havde den ulykke, at hans fag gled ud og erstattedes af fabrikmæssigt fremstillede varer, hvorfor Christensens forretning svandt ind, og han døde i yderste fattigdom. Og endelig sadelmager og garvermester M. C. Henriksen (1850-56). Han havde en stor forretning på Lillegade, var tillige vognmand med 12 heste på stalden, postkontrahent og havde postkørselen til Århus. Han var Håndværkerforeningens tredje formand og døde som sådan i 1867. Foreningens protokol fortæller, at han

Kommunalbestyrelsen for Grenå
den 31. Januari 1842
Hartvigsen
Kruse
Osterman

Communalbestyrelsens underskrifter 31. januar 1842. Ågård, O. B. Kruse, H. Hartvigsen, Bræmer, J. A. Møller, Osterman.

ledsagedes til graven med alle de æresbevisninger som foreningen havde til i sin rådighed.

Kommunalloven af 31. marts 1860

forandrede valgmåden til borgerrepræsentationen således, at der fremtidig var valg hvert 3dje år. Valget kom nu til at foregå ved benyttelse af stemmesedler. Rådet sammensattes af to halvdele, en større på 4 medlemmer som valgtes af den almindelige vælgerklasse, og en mindre på 3 medlemmer, som valgtes af de højstbeskattede, d.v.s. de vælgere, som tilsammen havde svaret $\frac{2}{3}$ af kommunens skatter i det forløbne år. Ved denne lov var altså den privilegerede valgret indført i bystyret, således som den i 1866 blev det til landstinget. Funktionstiden blev stadig 6 år, men således, at der kun var valg hvert 3dje år, skiftevis af den almindelige vælgerklasse og af de højstbeskattede vælgerne. Som følge af denne lov opløstes fra 1. januar 1861 den siddende kommunalbestyrelse og nye valg til borgerrepræsentationen foretoges 3. og 4. januar 1861. Valgt blev for den større halvdel vedkommende malermester H. C. Wessing (med 35 st.), vicekonsul N. L. Kock (32 st.), forvalter H. Bruhn, Kalkvælket (21 st.) og farver J. F. Quist (20 st.). Den mindre halvdel som valgtes dagen efter af de højstbeskattede var Prokurator L. J. Lunøe (28 st.), bagermester H. H. Hartmann (17 st.) og manufakturhandler B. W. Starck (8 st.). Konsul Kock valgtes stadig til formand. At det kunne komme til kompetencestrid mellem borgerrepræsentationens valgte formand og byfogeden ses af en lille episode fra 1863. Konsul Kock havde på Grundlovsdagen sendt en mand op på rådhuset for at hejse flaget. Grundlovsdagen var ikke den gang en så udpræget flagningsdag som nu. Men byfoged Nyehorg sendte en anden mand op med ordre til at stryge flaget, og der udviklede sig i den anledning en skarp bladpolemik oprindeligt fremkaldt af en anonym bladartikel, hvis forfatter formentlig var postmester Skjerhæk, som altid var parat til at sætte lus i akindpelsen.

Købstadkommunalloven af 26. maj 1868

ændrede atter købstædernes styrelse. Navnet forandrede nu til byråd. Af mere håndgribelig betydning var, at byrådet ikke længere selv valgte sin formand, men at kongen udpegede denne, som under navn af borgmester ledede rådets forhandlinger og i alle måder overtog den bestilling, som den valgte formand tidligere havde haft. I alle mindre byer fik byfogeden kongelig udnævnelse som borgmester og var altså byrådets fødte formand. Det var en udvikling, som stod i nøje samklang med de politiske forhold på rigsdagen i de tunge mismodets år efter nederlaget i 1864.

I 1876 udvidedes byrådets medlemstal fra 7 til 9. Dette tal biholdtes også i 1909, da forholdstals valgmetoden med listevalg indførtes. Først i 1913 forhøjedes tallet til 11, i 1921 til 13 og endelig i 1941 ved første valg

efter indlemmelsen af Bredstrup og Søndermølle kvarteret til 15.

Perioden 1868 til 1909

er altså præget af, at byrådet ikke selv valgte sin formand, men at byfogeden, der tillige var herredsfoged og politimester, var født medlem af rådet og dettes formand og som sådan benævntes borgmester. Denne benævnelse, der havde været ude af brug i alle småbyer siden reduktionen i 1682, kom nu atter til ære og værdighed, ja endogså i så høj grad, at titlen borgmester blev den almindelig brugte om denne embedsmand der i sin person forenede 3-4 stillinger.

Forandringen prægede også i ikke ringe grad rådets virksomhed, der nu lededes fra et offentligt kontor og med herredsfuldsmægtige som stedfortrædere for borgmesteren i tilfælde af sygdom eller anden fraværelse. Det fik straks en overordentlig betydning efter Nyeborgs afrejse, idet hans efterfølger, Christopher Krabbe, ikke alene var medlem af folketinget, men endog dettes formand.

Hans fuldmægtig, Chr. Siersted, fik derfor fast konstitution til i Krabbes månedlange fraværelser at forestå alle embedets grene. Det viste sig meget snart, at Siersted, trods sin ungdom, var en udmærket stedfortræder der både med dygtighed og smidighed bestred embedet i hele Krabbes tid i Grenå. Han var meget populær i byen og velset ved alle lejligheder, hvor han gav møde som konstitueret borgmester. Da et par fiemtrædende byrådsmedlemmer en gang over for Krabbe gav udtryk for deres misfornøjelse og beklagelse over, at man så sjældent så ham, svarede Krabbe kort og spydigt, at det glædede ham at erfare den interesse, man havde for hans person, men at han jo vidste, at han havde en stedfortræder som gjorde fyldest i embedet.

Krabbes efterfølger K. A. L. Brendstrup, gled uden vanskelighed ind i stillingen som byrådets formand og leder. Derimod kan det ikke nægtes at den påfølgende borgmester C. E. Rothe havde adskillige vanskeligheder i så henseende. Han var en typisk embedsmand af den gamle skoler fra Enevældens tid. Velmenende og letsindig, men komplet uden forståelse af de folkelige frihedskrav, som nu var rejst og på vej til at sejre. Som følge deraf havde han, navnlig i sine første borgmesterår i Grenå adskillige bitre sammenstød i byrådet ikke alene med de nyopdukkende socialdemokratiske medlemmer, men også med medlemmer af den mere konservative føj.

Valgene i perioden 1868-1909 var indtil århundredets udgang præget af, at byens befolkning så ubetinget sluttede sig til Højres standpunkter. Ikke alene valgtes der kun konservative mænd, men man fandt end ikke på at opstille andre og skaffe dem stemmer. Ved valget i 1876, da der opstilledes Venstrekandidater i en række byer, skete intet sådan her.

Grenå Avis skriver, at da der kun findes ganske enkelte medlemmer af dette parti her i byen, er det forklarligt at de ikke opstiller nogen liste.

Det gamle Rådhus på Torvet, opført 1805. (Foto 1920).

Rigsdagsvalgene fra den periode viser med overbevisende tydelighed, at det virkelig forholdt sig således. Det var kun få stemmer Bønløkke hentede i Grenå by, ofte langt under en snes.

Socialdemokratiet

Den første gang, Socialdemokratiet mødte med kandidat til byrådet, var i 1894 da købmand Jens Jensen opstilledes, men kun fik 25 stemmer, d.v.s. halvt så mange som A. Bilde, der fik 50 og var den sidst valgte.

Ved suppleringsvalget 29. april 1890 i anledning af slagtermester Kroghs fratreden opnåede købmand Jensen 111 af 247 afgivne stemmer. Og endelig valgtes Jensen ved suppleringsvalget 10. januar 1899 efter redaktør Færchs afgang med 105 af 211 gyldige stemmer.

Ved dette valg fik Socialdemokratiet altså for første gang en mand valgt ind i byrådet. Det var et underligt skæbnens spil at det netop skulle være som afløser af højrebladets redaktør. Imidlertid kan det ikke skjules, at det var købmand Jensens person og ikke hans politiske stilling, som gav ham valg denne gang.

Det næste ordinære valg 2. januar 1900 bragte adskillige overraskelser. Grenå Arbejderparti opstillede en liste, som kun indeholdt én socialdemokrat købmand Jens Jensen, som var nr. 1. De øvrige pladser var besat

med følgende: Kantor F. Petersen, urmager C. Vester, malermester Jens Udsen og avlsbruger Pallesen. Det var alle mænd, som kaldte sig frisindede og delvis sluttede sig til Venstre. Som følge af denne liste opstilledes der fra borgerlig side 2 forskellige lister. De indeholdt begge kantor Petelsens navn, men den ene havde ham som nr. 1, den anden som nr. 5. Ved valget valgtes 1) kantor F. Petersen (324 st.), 2) skomagemester Carl V. Seelen (213 st.), 3) skomagemester V. Svenstrup (211 st.), 4) kulhandler Karl Petersen (206 st.) og 5) avlsbruger P. Mikkelsen (203 st.) Derefter havde købmand Jensen 196 st. Avlsbruger Pallesen 97 st., avlsbruger Vester 85 st., typograf Blomberg 64 st., fabrikant Bilde 49 st. og malermester Udsen 40 st.

Grenå Folketidende havde før valget ironiseret over at - de to første, bogtrykker Holm og journalist Blomberg, ikke var optaget på arbejderpartiets liste. Partiets mening var jo klart nok den, for enhver pris at sikre Jens Jensens valg. Derfor var Blomberg, der var en torn i øjet på det konservative borgerskab ikke medtaget, men kun pæne Venstre mænd. Alligevel blev købmand Jensen altså ikke valgt, medens kantor Fr. Petersen, som var på alle tre lister, kom ind som en flot nr. 1.

Ved næste ordinære valg af den almindelige vælgerklasse 16. februar prægedes valgstemningen i allerhøjeste grad af spørgsmålet om den kommunale mellem- og realskole. Ikke at der var virkelig uenighed om; hvorvidt den skulle indføres, men faktisk kun om måden, det skulle ske på. Socialdemokratiet holdt på, at man uden videre skulle bygge en ny skole og så give den private realskoles ejer en mindre erstatning for det tab han ville lide ved at man saboterede hans skole. Andre fandt, at det var et almindeligt billighedshensyn, at byen afkøbte skolebestyrerens skole og materiel, således at han kunne komme nogenlunde skadesløs derfra - alt taget i betragtning af den nytte, som skolen faktisk i tidens løb havde ydet byen, og at han havde købt skolen ret dyrt.

Valgets resultat blev følgende: Sadelmager C. Petersen (467 st.), købmand J. Jensen (456 st.), avlsbruger P. Pedersen Damgård (450 st.), kantor F. Petersen (268 st.), væver Jens P. Andersen (257 st.). Af de valgte var foruden købmand J. Jensen tillige væver J. P. Andersen medlemmer af Socialdemokratiet. Valget viste som helhed en tydelig forskydning til Venstre. Selv de to kandidater, som ikke tilhørte partiet, nemlig sadelmager C. Petersen, der var Håndværkerforeningens formand og kantor Petersen stod i mange spørgsmål på linie med Venstre.

Ved næste valg (12. marts 1909) var forholdstals valgmanen med listevalg gennemført og en ny periode dermed indledet.

Personalhistorie fra perioden 1868-1909

Her skal så gives en kort karakteristik at nogle af de mænd, som på afgørende måde eller i en særlig lang række år prægede forhandlingerne og

arbejdet i byrådet i den 40-årige periode, som forløb, fra kommunaloven af 1868 gjorde det forbi med folkevalgte byrådsformænd og indtil loven af 20. april 1908 indførte forholdstalsvalgmåden.

Når jeg ikke gør perioden 50-årig og sætter grænsen ved år 1919, da loven om folkevalgte borgmestre trådte i kraft, er det af let forståelige årsager. Jeg ville derved komme så tæt op mod nutiden, at det ville være fuldkommen nødvendigt også at omtale nulevende personel, hvad selvsagt ikke er på sin plads i et skrift som dette.

Prokurator L. J. Lunøe (Medlem af kommunalbestyrelsen 1801-72). Han kom oprindeligt til Grenå som by- og herredsfuldmegetig, men fik i 1857 bestalling som prokurator. Lunøe var medstifter af Sparekassen, byens første og i lang tid eneste pengeinstitut og blev bogholder for samme. Han forblev i denne stilling, indtil han i 1883 forlod byen og flyttede til København.

Kancellinåd Th. E. Lütken(1876-90). Exam. jur. og godsforvalter for Mejlgård og Katholm. Han ejede gården Sølyst i Voldby sogn, men flyttede i 1868 til Grenå. Samme år var han medstifter og senere et af de mest aktive bestyrelsesmedlemmer i Grenå Landboforening, hvor han i en lang række år var kasserer, og hvis æresmedlem han blev ved foreningens 25 års jubilæum. Lütken var meget virksom for banesagens gennemførelse og udnævntes ved banens åbning i 1876 til kancelliråd. Han var en mand, som ikke holdt lange taler, men som med få ord forstod at træffe sagens kerne og få det frem, som det kom an på. Ligesom Lunøe en fremragende praktisk mand med juridisk og finansiell begavelse og en af byrådets mest indflydelsesrige medlemmer.

Skrædermester A. J. Lyngbye (1864-90). Deltog med udmærkelse i 3 års krigen og var alle sine dage levende optaget af minderne derfra. Han var en af de virksomste for oprettelse af selskabet De danske Våbenbrødre og indtil sin død formand for Grenå-afdelingen fast komiteemedlem og fremtrædende taler ved alle nationale festligheder. I byrådet var Lyngbye i sin 26-årige periode et særdeles flittigt og afholdt medlem, hvis særlige interesse var fattigudvalget.

Skomagermester Carl F. Ostermann (1870-82†). Håndværkerforeningens formand og en af håndværkets mest betydelige talsmænd i den periode. Ligesom forgænger, sadelmager Henrichsen sad Ostermann såvel i Håndværkerforeningens bestyrelse som i byrådet til sin Død og begravedes med fuld honnør som skrevet står i foreningens protokol.

Apoteker F. Hoffmeyer (1873-95 dog med undtagelse af perioden 1885-90, da han efter eget udtrykkeligt ønske var fratrådt). Apotekeren var uden al tvivl i 70'erne og 80'erne byens mest initiativrige mand. Det var en periode, hvor der grundlagdes en mængde foretagender af stor betydning for byen, og i dem alle var Hoffmeyer med og en af forgrundsfigurerne: Banen, havneanlægget, asylet, teknisk skole. realskolen, handelsforenin-

gen, telefonselskabet, Handels- og Kontoristforeningen m.m. I byrådet var Hoffmeyer bl.a. medlem af havneudvalget og kasse- og regnskabsudvalget.

Skoleinspektør H. Reventlow (1873-93). Hans virke i skolevæsenets tjeneste vil blive omtalt under skolens historie. Reventlow var i rådet en mand som tit og gerne sagde sin mening, altid uden omsvøb og lige ud af hjertet. Hans særlige område var plantnings- og markudvalget. Både i og uden for rådet var Reventlow aldrig den, der skånede sig selv, når det angik hjælp til fattige og nødlidende. I en lang årrække var han sygekassens formand. Forgrundsfigur ved alle konservative og nationale møder, og altid parat til at bryde en lanse for sine meninger.

Prokurator G. Neess (1885-1900†). Som tidligere premierløjtnant var Neess straks interesseret i skyttesagen og skytteforeningens leder i en lang række år. Som sagfører var han af en mere smart og moderne type end de gamle prokuratorer. Han havde nye og tit gode planer til en del praktiske foretagender. Ikke mindst skyldes det ham, at gasværket blev bygget. I flere år var han en utrættelig forkæmper for sagen og var selvskrevet medlem af gasværksudvalget da det omsider blev nedsat. Neess var et vittigt hoved, kunne være skarp og spydig, men ved siden deraf af et vindende væsen. Han havde sine egne meninger og var ikke bange for at gå imod sine partifæller i rådet, når der efter hans mening var grund til det. Han døde efter få dages sygdom midt i sin i funktionstid.

Hotelejer C. Knudsen (1891-1903†). Havde begyndt sin bane som hotelkarl i Hotel Skandinavien i Århus og havde ved flid og sparsommelighed arbejdet sig frem. Han var kommet til Grenå som ejer af Hotel Dagmar, da Winding måtte give op. Knudsen var en grundsolid, flittig og punktlig mand, der passede sin forretning godt og drev hotellet op til en solid og anset stilling. Hotelgæsterne yndede at kalde ham Senatoren, et tilnavn, som selvfølgelig ikke er faldet ham ukært. Knudsens særlige interesse i byrådet var plantningssagen i hvilken henseende han var Reventlows arvtager. Knudsen døde pludselig - ligesom Neess midt i en byrådsperiode.

Kordegne og kantor Fr. Petersen (1894-1909). Hans lærergerning vil blive omtalt under skolevæsenet. I politisk henseende var kantor Petersen ikke medlem af noget bestemt parti, men nar i sin første Grenå tid mest præget af stærk national interesse og sluttede sig som følge deraf til den konservative politik. Han var konservativ folketingskandidat i 1887, men formåede selvfølgelig intet mod Bønløkke. Kantor Petersens udvikling gik senere i mere liberal retning, og hans byrådstid var præget af et vist frisindet syn på adskillige forhold. Som formand for gade- og brolægningsudvalget var han med til at præge byens udseende netop i perioden omkring pr 1900, da byen var ved at skifte ham. At kantor ved det berømte byrådsvalg 2. november 1900 var på alle 3 lister og valgtes med største stemmetal viser, at han var særdeles godt anskrevet i alle kredse og den gang stod på sin popularitets højdepunkt.

Købmand Edv. Hansen (1896-1909). Han var apoteker Hoffmeyers afløser som byrådsmedlem, ligesom han blev det Handelsforeningens bestyrelse. Som købmand var Edv. Hansen en mand af den gamle skole, flittig og påpasselig, strengt redelig i al sin færd, stejl, noget af en buldrebase, men nydende en anseelse i byen og oplandet, som var ret enestående. I politisk henseende stod han på Højres yderste fløj. Han var fuldstændig uforstående over for ethvert krompromis med mere liberale anskuelser. Som byrådsmedlem var Edv. Hansen handelsstandens selvskrevne repræsentant og formand for havne- og gasværksudvalget.

Redaktør C. V. Færeh (1891-10. januar 99). Færch var kommet til Grenå i begyndelsen af 60'erne som typograf hos bogtrykker og avisudgiver Lemmieh, der en lang tid ejede og udgav Grenå Avis. Redaktørvirksomhed var den gang et meget rmege levebrød. Men efter at Færch var blevet medudgiver og senere eneejer gik det fremad. Grenå Avis var borgerskabets avis og stod altid på ministeriet side i de politiske stridigheder, som optog sidste tredjedel af forrige århundrede. Færchs politik faldt sammen med byens. Indtil ca. 1890 var næsten alle andre venstremænd i Grenå end 'Folketidendes redaktør. Socialdemokratiet spillede heller ikke nogen rolle, hverken i tal eller indflydelse. I en lille halv snes år var Færch Håndværkerforeningens formand og det var nærmest som håndværkets talsmand, at han valgtes ind i byrådet.

Tømrmester A. Bilde (1894-1900, derefter 1909-13). Ved sidstnævnte valg faldt Bilde med én eneste stemmes mindretal. Bilde var født i Karlby og var sidst i 80'erne kommet til Grenå, hvor han sammen med broderen S. Bilde grundlagde firmaet Brødrene Bilde. A. Bilde stod for tømrvirksomheden og S. Bilde for snedkeriet. De ophævede senere kompagniskabet og fik hver sin forretning og ejendom. Bilde var en særdeles smart forretningsmand og havde navnlig, hvor det angik hans specielle fag, en meget fin næse. Han stod i spidsen for mange byggeføretagender og overtog efter savskæreriets brand Lorentsens virksomhed, som han fik sat i en helt anden skik og omdannet til aktieselskab. Sammen med broderen skabte han Ågade og kvarteret deromkring. I gasværkssagen, banesagen, Hundestedsruten o.m.a. Sager med praktiske formål var Bilde et særdeles aktivt medlem af byrådet.

Købmand Jens Jensen (10. januar 1899-2. januar 1900, derefter 1906-17). Jensen var født i Grenå og var udlært som bomuldsvæver hos farver Quist, hos hvem han derefter arbejdede nogle år. I 1886 begyndte han en lille detailhandel, som senere udvidedes stærkt, efter at han i 1897 havde købt og opbygget ejendommen på hjørnet af Østergade og Kannikegade. Jens Jensen havde fra sin ungdom sluttet sig til Socialdemokratiet og var i 90'erne og langt ind i det næste århundrede omtrent den eneste uden for arbejdernes egen kreds, som sluttede sig til partiet. I en lille periode var han Demokratens lokalredaktør, men måtte af mangel på tid frasige sig posten.

Grenå Byråd fotograferet i 1905 i anledning af 100 året for rådhusets opførelse. Personerne i bagerste række er fra venstre, kulhandler Petersen, bankdirektør Bonke, dyrlæge Dyekjær, apoteker Thomsen og købmand Edv. Hansen. Nederste række fra venstre, skomagermester V. Svenstrup, skomagermester Carl Seelen, borgmester Bothe, avlsbruger Peder Mikelsen og kantor Petelsen.

Ved Folketingsvalget 25. maj 1909 opstilledes han som Socialdemokratiets kandidat mod Pedersen-Nyskov, men selvfølgelig uden håb om at sejre. Jensen var den første socialdemokratiske kandidat i Grenå kreds. Som tidligere fortalt heri var han ved et par suppleringsvalg til byrådet i 1894 og 1896 opstillet uden at opnå valg, men kom endelig ind ved det tredje suppleringsvalg i 1899. Det Varede dog kun et år, idet han med ganske få-s minoritet faldt ved det næste ordinære valg. Fra 1906-1917 var han atter medlem af byrådet og bl.a. formand for gasværksudvalget. Uagtet han i adskillige år sad som eneste eller selvanden socialdemokrat, var han på grund af sin retliniede og loyale optræden særdeles velanskrevet og højt respekteret af sine borgerlige byrådskolleger.

Gårdejer P. Pedersen-Damgård (1906-21). Han var født på Damgård i Ålsrode sogn, hvor forældrene, der var indvandret fra Fyn, havde en gård. Den var købt som hedejord, men ved stor flid og dygtighed dyrket op til udmærket agerjord, så den blev en god og indbringende ejendom. Pedersen-Damgård var broder til folketingsmand Pedersen-Nyskov og ligesom

denne fra sin ungdom stærkt politisk interesseret for Venstres sag. Han var Bønløkkes nære ven og stiller for ham. I mange år, var Pedersen-Damgård formand og ledende kraft indenfor Venstre her på egnen. Han var medstifter af Grenå Folketidende. Det var ganske naturligt, at partiet da han havde overdraget sin gård til sin søn og flyttede her til Grenå, hvor han ejede en lille gård på Nørregade, indvalgte ham i byrådet. Hans naturlige felt blev markudvalget, plantningsudvalget og fade- og vejudvalget. Af de mange foletagender, som Pedersen-Damgård var i bestyrelsen for, kan nævnes Grenå Andels-Svineslagteri, hvis formand han var i en lang årrække.

Kulhandler Karl Petersen (1900-. Derefter 1909-15. oktober 1918, da han udtrådte p.g.a. sygdom). Petersen var født i Sdr. Homå, lærte handelen i Grenå og etablerede sig som kolonialhandler her i 1879. Efter at kulhandler Bach i 1888 var rejst fra Grenå overtog han dennes forretning, som han drev med dygtighed og energi i en lang årrække. Kulhandleren var interesseret i mange kommunale anliggender og spillede en betydelig rolle i byens offentlige liv. Sammen med redaktør Skjødsholm var han virksom for Andelssvmeslagteriets oprettelse og for banesagen og deltog med iver i bestræbelserne for en Hundestedsrute. Karl Petersen var udpræget konservativ af politik, men med uhildet syn på mange forhold. Han stak aldrig sin mening under stolen, men snakkede lige ud i alle forhold. Han var altid rede til at gøre et arbejde i byens interesse, uanset om det bragte ham selv fortjeneste eller ej. I byrådet var hans særlige udvalg havneudvalget og kasse- og regnskabsudvalget.

Fra forholdstalsvalgmodens indførelse i 1909 indtil loven om folkevalgte borgmestre 1919

Ved lov af 20. januar 1908 bestemtes, at de kommunale valg fremtidig skulle foregå som forholdstalsvalg med deraf nødvendigt følgende listeopstilling. Tillige indeholdt loven den vigtige bestemmelse om kvindernes fremtidige valgret og valgbarhed. Den tidligere 6-årige periode med valg hvert tredje år, skiftevis af rådets mindre og større halvdel og med privilegeret valgret forandredes. I stedet for blev oerioden fire årig, og alle medlemmer kom på valg samtidig. Den privilegerede valgret, som var knyttet til indtægt og formue, bortfaldt. Det blev nu listevalgernes tid. Opstillingen af disse lister blev i den kommende tid af afgørende betydning, idet kun personer, der fandtes på dem, kunne vælges. Valgene kom nu til at gælde for finansåret og ikke som før kalenderåret. Der var ved

Valget 12. marts 1909

opstillet 5 lister.

A. Den borgerlige fællesliste (Antisocialisterne). Var opstillet af den nystiftede Kommunale Vælgerforening i forbindelse med grundejerforeningen og Handelsforeningen. Håndværkerforeningens tidligere Privilegium på at

opstille byrådslisten var dermed forbi. Listen fik ved valget 370 stemmer og 4 kandidatel. Valgt: 1) Kulhandler Karl Petersen, 2) skomagermester V. Svenstrup, 3) købmand G. Reventlow, 4) tømrermester A. Bilde.

B. Fiskernes Fællesliste fik 81 stemmer og ingen valgt. Kutterfører Jensen var oprindelig opstillet som nr. 5 på liste A, men i fjernedes, da fiskerne fastholdt selv at ville opstille liste. Havde fiskerne taget imod pladsen, var Jensen blevet valgt i stedet for Socialdemokratiets kandidat nr. 4.

C. Venstres liste fik 90 stemmer og lige netop valgt en kandidat gårdejer P. Pedersen-Damgård.

D. Kvindelisten fik 42 stemmer og ingen valgt. Øverst på listen stod fru Dyekjær, som nr. 2 bankdirektør Buhl.

E. Socialdemokratiets liste fik 336 stemmer og 4 kandidater. Valgt: 1) købmand Jens Jensen, 2) journalist Josiassen, 3) snedkersvend Søren Madsen, 4) malermester Jens Udsen. Sidstnævnte var år tillige opstillet, som nr. 3 på Venstres liste, men havde altså fundet pladsen på liste E mere sikker.

Valget 13. marts 1913

Kvinderne havde denne gang i rette tid henvendt sig til partierne med anmodning om optagelse af kvinder på listerne. De havde fået afslag. Kun havde Socialdemokraterne erklæret sig villige til at opstille en kvinde, men ingen af deres kvinder ville tage mod pladsen. Kvinderne opstillede da atter selv en liste.

Socialdemokratiet havde denne gang stillet malelmester Udsen som nr. 5 på listen. Da hans vælgere ikke fandt denne plads tilstrækkelig sikker, opstilledes en speciel afholdsliste med Udsen som nr. 1 og kirkebetjent Sørensen som nr. 2. Udsen udgik derefter af Socialdemokraternes liste. Valget fik følgende udfald:

A. Afholdslisten fik 172 stemmer og 2 kandidater valgt: 1) Malermester J. Udsen, 2) kirkebetjent M. Sørensen.

B. Højre + Venstre (Antisocialisterne) fik 416 stemmer og 4 kandidater valgt: 1) Kulhandler Karl Petersen, 2) avlsbruger P. Pedersen-Damgård, 3) urmager P. Søhlens, 4) købmand N. Meldgård Nielsen.

C. Havnelisten fik 90 stemmer og 1 kandidat valgt: 1) Brugsforeningsuddeleer A. P. Kirk.

D. Socialdemokratiet fik 332 stemmer og 3 kandidater valgt: 1) Købmand J. Jensen, 2) journalist N. P. Josiassen, 3) former H. Rasmussen.

E. Kvindelisten fik 84 stemmer og 1 kandidat valgt: Fru Eline Hansen. Fru toldforvalter Hansen var den, som valgtes med mindst kvotient af hele det nye byråd. Næst efter hende havde liste Bs 5te mand, tømrermester A. Bilde kvotient $83\frac{1}{5}$. Da notorisk flere mænd, som protest over for foreningernes kategoriske afvisning af kvindernes krav om optagelse på listerne, havde stemt på liste E, er det fastslået, at den første kvinde i Grenå Byråd kom ind ved hjælp af mænds stemmer.

Den socialdemokratiske listes tilbagegang skyldes ganske simpelt, at det denne gang var en ren partiliste, efter at Udsen var gået ud og derved havde taget en hel del ikke-socialdemokratiske stemmer med sig.

Valget 19. marts 1917

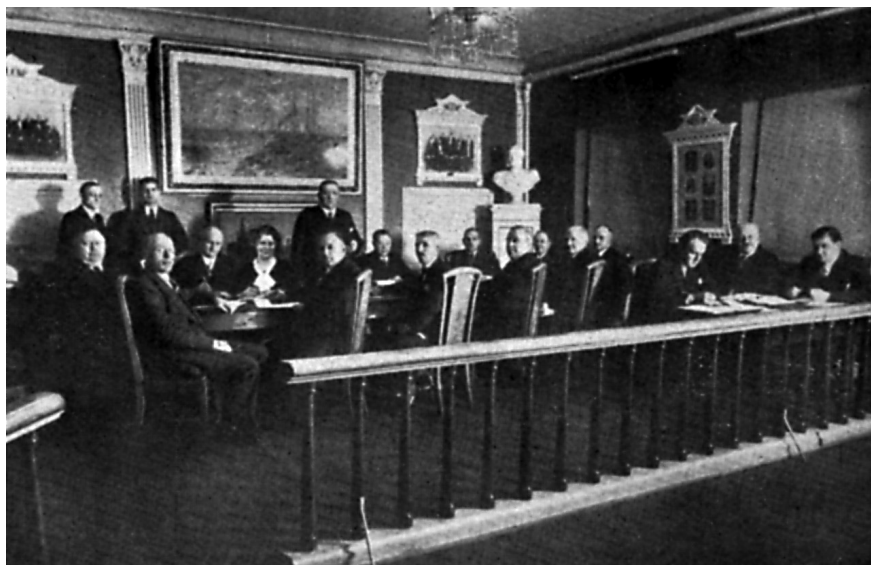
var præget af at foreningerne endelig havde accepteret kvindernes berettigede krav om at blive opstillet på listerne. Desuden ved, at Venstre og Konservative denne gang opstillede hver for sig. Udfaldet blev:

A. Venstre og Afholdsliste fik 242 stemmer og 2 kandidater valgt: 1) Avlsbruger P. Pedersen-Damgård, 2) malermester Jens Udsen.

B. Havnélisíen fik 115 stemmer og valgt uddeler A. P. Kirk.

C. Socialdemokratiet fik 426 stemmer og 4 kandidater valgt: 1) Journalist N. P. Josiassen, 2) husmoder fru Karoline Thomsen, 3) former H. Rasmussen, 4) maskinsnedker M. Jensen.

D. Den borgerlige Fællesliste (udelukkende med konservative kandidater) fik 354 stemmer og 4 kandidater valgt: 1) Sagfører Fr. Viale, 2) urmager P. Sørensen 3) købmand Karl Petersen, 4) fru Thyra Dyekjær.

Sidste møde i den gamle rådhus 9. november 1936. Personerne er fra venstre stående: Kærner Friedrichsen, byrådssekretær Høegh Bahnsen, borgmester Udsen.

Siddende slagtermester M. Nielsen, bankdirektør Bisgård, lærer Pallelsen, fru dyrlæge Dyekjær, grosserer Kjølhede, redaktør Josiassen, malermester O. Larsen, forretningsfører Børgesen, arbejdsmand Kjærgård, forretter Alby, blikkenslager Johansen, overpostbud, C. Jensen.

Ved referentbordet redaktionssekretær Svenning Rasmussen, redaktør Jørgensen, redaktør Reimann.

Man var nu på tredje år af 1ste verdenskrig. Der var store vanskeligheder både økonomiske og navnlig rationsmæssige, så der var nok at gøre for byrådet. Denne periodes mest fremtrædende medlem var den nyvalgte sagfører Viale, som udførte et kæmpearbejde. I byrådets indre arbejde fik han indført en skarpere deling efter partier, således at de forskellige grupper på forhånd tog stilling til sagerne efter foregående gruppemøder. Han var den selvfølgelige formand i den konservative gruppe. Men allerede efter et års forløb måtte Viale på grund af optagethed af privat arbejde søge rådets tilladelse til at udtræde.

På grund af listevalgene var det nu ikke nødvendigt at afholde suppleringsvalg, idet de næstfølgende i rækken automatisk blev stediortrædere. I sagfører Viales sted rykkede derpå købmand A Nielsen ind.

Under folkevalgte borgmestre fra 1919

I henhold til retsplejeloven af 11. april 1916, som trådte i kraft 1. oktober 1919, skulle domsmagten skilles fra politimagten og den kommunale administration. Som følge deraf og nærmere fastslået ved lov af 1. marts 1919 skulle byrådene nu selv vælge formænd, således som det havde været skik før 1868 loven fastsatte, at ved det første borgmestervalg var byrådet frit stillet og kunne vælge formand i eller uden for rådet efter behag. Rådets flertal ønskede at beholde borgmester Vogelius til formand, idet han foreløbig forblev her i byen som herredsfoged og dommer. Da Vogelius imidlertid ikke ønskede at tage imod valget under henvisning til, at han muligvis snart ville søge andet embede valgtes i mødet 17. marts 1917 sagfører A. Andersen til borgmester. Han var ikke medlem af rådet og ønskede efter få dages betænkning på grund af sygdom ikke at tage imod hvelvet. I stedet valgtes så sagfører, bankdirektør N. Bonke som altså blev byens første folkevalgte fungerende borgmester.

Valget 15. marts 1921

Byrådsmedlemmernes antal var nu forhøjet fra 11 til 13. Der opstilledes 5 lister. Af 1800 vælgere stemte 1594 (ca. 88%), hvilket var den højeste procent der hidtil var nået i Grenå.

A. Venstres liste fik 489 stemmer og 4 kandidater valgt: 1) Borgmester N. Bonke, 2) malermester J. Udsen, 3) lærer J. Kahr, 4) fisker J. Brun Rønn.

B. Socialdemokratiet fik 586 stemmer og 5 kandidater valgt: 1) Redaktør Josiassen, 2) former H. Rasmussen, 3) snedker P. Christensen, 4) forretter J. Alby, 5) forretter Z. Børgesen.

C. Havnélisíen fik 109 stemmer og 1 kandidat valgt: Slagtermester M. Nielsen.

D. Den radikale liste fik 63 stemmer og ingen kandidat valgt.

E. Den konservative liste fik 352 og 3 kandidater valgt: 1) Arkltekt M. C. Thoft, 2) fru Thyra Dyekjær, 3) købmand A. Nielsen.

Det nye rådhus på Nytorv, indviet 29. november 1936. (Stenders Forlag. Eneret).

Havnelistens kandidat var valgt med laveste kvotient. Der efter havde Venstres liste 97⁴/₅ stemmer til sin 5te mand og Socialdemokratiet 97¹/₃ til sin 6te mand.

Ved Borgmestervalget som foretoges af byrådet blev derefter Bonke genvalgt og købmand Anders Nielsen blev næstformand.

Valget 10. marts 1925

Af 2096 vælgere stemte 1848 valgdeltagelsen var 88,3%. Som følge af en lovændring var det nu tilladt, at der kunne indgås listeforbund. Hensigten var at undgå at tvinge partier til fælleslister for at undgå stemmepild. Ligeledes var der åbnet adgang til at stemme personligt, hvad der dog ikke til dette valg fik nogen indflydelse, da alle listernes kandidater valgtes i listernes rækkefølge. Derimod fik det ved senere valg ikke ringe betydning. Ved valget var der listeforbund mellem A. Konservative, D. Konservative borgerliste og F. Venstre samt mellem B. Havnelisten og E. Radikale, hvor slagtermester M. Nielsen var førstemand på begge lister. Valgets udfald blev:

A. Konservative liste 163 stemmer og 1 kandidat valgt: Fru Thyra Dyekjær

B. Havnelisten 116 stemmer og 1 kandidat valgt: Slagtermester M. Nielsen.

C. Socialdemokratiet 690 stemmer og 5 kandidater valgt: 1) Landstingsmand N. P. Joslassen, 2) kontorbestyrer H. Rasmussen, 3) forretter J. Albye, 4) forretter Z. Børgesen og 5) lærer H. Koefoed.

Konservative Borgerliste 268 stemmer og 2 kandidater valgt: 1) Direktør J. Hammelev og 2) arkitekt M. C. Thoft.

E. Radikale liste 92 stemmer og ingen valgt.

F. Venstre 517 stemmer og 4 kandidater valgt: 1) Borgmester Bonke, 2) købmand E. Holck, 3) farvehandler J. Udsen, 4) fiskeeksportør Pinnerup. Ved byrådsmødet på periodens første dag genvalgtes Bonke som borgmester med arkitekt L. Thoft som næstformand. Da Bonke døde 30. oktober 1926 valgtes Thoft som borgmester. Der var uenighed mellem Konservative og Venstre om, hvem af dem, der skulle udpege borgmester. Som følge deraf valgtes Thoft ved hjælp af Socialdemokraternes stemmer. Til gengæld valgtes Josiassen til næstformand ved hjælp af de Konservatives stemmer.

Valget 5. marts 1929

Af 2125 vælgere stemte 1834, hvilket svarer til 86,3%, altså lidt mindre end ved de foregående valg. Der var listeforbund mellem Konservative og Venstre. Det reddede Venstres fjerde mandat, som havde kvotienten 129, hvilket var det laveste, som gav valg. Udfaldet blev:

A. Socialdemokratiet 737 stemmer og 5 kandidater valgt: 1) Rredaktør Josiassen, 2) forretter Børgesen, 3) forretter Alby, 4) postpakkemester C. Jensen og 5) forretter Viggo Nielsen.

B. Venstre 489 stemmer og 4 kandidater valgt: 1) farvehandler J. Udsen, 2) lærer N. S. Pallesen, 3) bankdirektør Bisgård og 4) kirkebetjent Sørensen.

C. Konservative 414 stemmer og 3 kandidater valgt: 1) borgmester M. C. Thoft, 2) firektør Hammelev, 3) fru dyrlæge Dyekjær.

D. Radikale Venstre 86 stemmer + Havnellsten 108 stemmer tilsammen 1 mandat, slagtermester Nielsen.

Til borgmester genvalgte rådet M. C. Thoft. Farvehandler Udsen valgtes til næstformand.

Valget 7. marts 1933

Af 2237 vælgere stemte 1945. Valgdeltagelsen var 86%. Der var 4 lister og listeforbund mellem Konservative og Venstre, hvilket denne gang ikke

Administrationsbygningen på Mogensgade, som købtes for 31.000 kr. og var i Brug fra 1923-39. Administrationskontorerne var før den tid i den gamle realskolebygning paa Lillegade fra 1915 til 1923, da bygningen omdannedes til De gamles Hjem.

fik betydning. Der stemtes stærkt personligt, således f.eks. Joasiassen fik 543 personlige stemmer, men de personlige stemmer fik ikke indvirkning på hvem partierne fik valgt. Socialdemokratiet vandt et mandat fra Venstre og fik 6 imod Venstres + Højres 6. Den radikale slagtermester Nielsen blev altså tungen på vægtskålen, men indtrådte i gruppe med de sidstnævnte to partier, som altså derved blev flertal og genvalgte arkitekt Thoft som borgmester med Udsen som næstformand.

Udfaldet blev i øvrigt følgende:

A. Socialdemokratiet 879 stemmer og 6 kandidater valgt: 1) Josiassen, 2) Børgesen, 3) Alby, 4) blikkenslager J. Johansen, 5) overpostbud C. Jensen, 6. arbejdsmand Kjærgård.

B. Venstre 448 stemmer og 3 mandater valgt: 1) Udsen, 2) Pallesen, 3) Bisgård.

C. Konservative 439 stemmer og 3 mandater valgt: 1) Thoft, 2) fru Dyekjær, 3) dommerfuldmægtig J. Jensen.

D. Radikale 177 stemmer valgt: Slagtermester Nielsen.

Porten til Overstræde, som i tidens løb har haft en mængde forskellige navne. Det er en af byens. Den er fremkommet ved, at begge de to hjørneejendomme efter den større brand i 1751 henlå uopbyggede i nogle år. De købtes 1756 af byens sognepræst J. Risom, som opbyggede dem som en dobbeltejendom, og som - uden at nogen rettede indsigelse derimod - forbandt dem med den nu eksisterende overbygning. Senere deltes ejendommen i to dele, solgtes hver for sig.

Valget 9. marts 1937

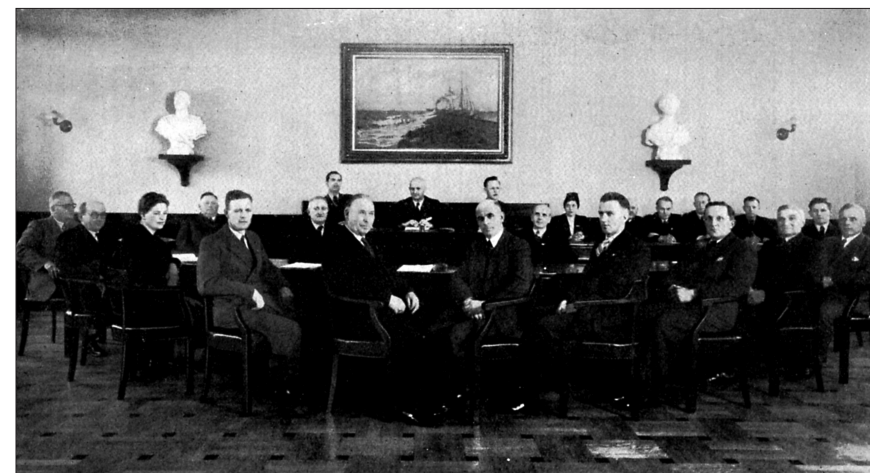
Af 2566 vælgere stemte 2229 (godt 86%). Der var listeforbund mellem Konservative, Venstre og Radikale, hvilket reddede det konservative tredje og sidste mandat, der i modsat fald ville have tilfaldet Socialdemokratiet og dermed skaffet partiet flertallet. De personlige stemmer bevirkede en enkelt forskydning på den socialdemokratiske liste, på hvilken Børgesen denne gang havde 382 stemmer, hvilket langt var valgets største personlige stemmetal. Børgesen var partiets kandidat til. Valgets udfald blev:

A. Socialdemokratiet 1062 stemmer og 6 mandater 1) Børgesen, 2) Alby, 3) Josiassen, 4) murermester B. Henriksen, 5) journalist Avel H. Hansen, 6) væver Aug. Nitschke.

B. Radikale 214 stemmer, valgt slagtermester Nielsen.

C. Konservative 441 stemmer og 3 mandater: 1) politimester A. P. Andersen, 2) malermester O. Larsen, 3) købmand D. Sandberg.

D. Venstre 498 stemmer og 3 mandater: 1) Pallesen, 2) sparekassedirektør Neergård, 3) snedkermester Bendixen. - Farvehandler Udsen som efter

Grenå Byråd i jubilæumsåret 1945

Personerne er fra venstre: 1. Sparekassedirektør Ad. Neergård, 2. snedkermester S. Bendixen, 3. fru Nanna Eldrup, 4. (bagved) slagter M. Nielsen, 5. handelsgartner V. Jensen, 6. (bagved) politimester A. P. Andersen, 7. fiskeeksportør N. C. Nielsen, 8. montør Alfred Rasmussen, 9. (bagved) forretningsbestyrer Z. Børresen, 10. kommunelærer M. Vester, 11. kontorbestyrer Anker Jensen, 12. murermester R. Hensriksen, 13. (bagved) kommuneskasserer Aksel H. Hansen, 14. depotindehaver K. Kjeldsen.

Foroven (under maleriet): 1. Byrådssekretær Høegh-Bahnsen, 2. borgmester N. S. Pallesen, 3. kæmner H. Eldrup.

Bagerst pressens repræsentanter, ligeledes fra venstre: 1. Fru redaktør Reimann, 2. redaktør Jørgensen (halvvejs skjult), 3. redaktionssekretær Svenning Rasmussen, 4. redaktør Dæhnert, 5. redaktør Sandland Nielsen.

Thofts død var blevet valgt til borgmester 30. marts 1936, havde før valget erklæret ikke at ville modtage valg til byrådet. Efter valget udpegede det nye byråd lærer N. S. Pallesen til borgmester. Politimester A. P. Andersen til 1. viceformand og redaktør N. Josiassen til 2. viceformand.

Valget 11. marts 1941

Indlemmelsesvalget er allerede omtalt. Dets årsag var ene og alene indlemmelsen eftersom de øvrige kommunevalg i Danmark ellers var aflyst af hensyn til krigen. Men da de indlemmede distrikter havde et rimeligt krav på at blive repræsenteret i byens råd fik vi altså valg her i Grenå. Eftersom Gammel sogns flertal var socialdemokratisk, var der en vis sandsynlighed for, at flertallet denne gang ville flyttes og dermed også formandspladsen. Valget prægedes derfor stærkt af dette ene spørgsmål. For eller imod Palleden som borgmester. Stemmetallene viste dette med afgørende tydelighed, idet Pallesen fik 812 personlige stemmer og Socialdemokratiets førstemand foiretningsbestyrer Børresen fik 357. Det må bemærkes, at Socialdemokratiets ældste repræsentant i rådet redaktør Josiassen allerede fra 1. januar 1940 efter eget ønske og på grund af svagelighed og alder var udtrådt af byrådet. Der var listeforbund mellem de borgerlige partier - hvilket dog denne gang ikke fik betydning, idet fordelingen af mandaterne også uden dette ville være blevet den samme. På grund af visse særlige forhold ved listernes sammensætning fik denne gang Venstre 5 mandater og de konservative kun 1. De tre borgerlige partier havde tilsammen 1792 stemmer imod Socialdemokratiets 1487. Som følge af indlemmelsen var byrådet udvidet fra 13 til 15 medlemmer. Valgets udfald blev følgende

A. Socialdemokratiet 1487 stemmer og 7 mandater: 1) Børresen, 2) slagteriarbejder Karl Kjeldsen, som hidtil havde været formand i sognerådet i Gammel Sogn, 3) Alby, 4) Henriksen, 5) Kjærgård, 6) Aksel H. Hansen og 7) montør Alfred Rasmussen.

B. Radikale Venstre 178 stemmer og ingen valgt. Partiets og havnens mangeårige repræsentant gled ud.

C. Konservative Folkeparti 265 stemmer og 1 mandat, købmand D. Sandberg

D. Venstre 1349 stemmer og 7 mandater: 1) Borgmester Pallesen, 2) Neergård, 3) Bendixen, 4) fiskeeksportør N. C. Nielsen, 5) gartner Valdemar Jensen, 6) fisker Palle Sørensen, 7) Lærerinde fru Nanna Eldiup. For sidstnævntes vedkommende var de personlige stemmer afgørende idet fru- en med én stemmes overvægt sprang forbi nr 7 på listen.

Det nye byråd genvalgte lærer Pallesen til borgmester. Som 1. viceformand valgtes med enstemmighed forretningsbestyrer Børresen og ligeledes til 2. viceformand købmand D. Sandberg.

Retsplejen fra 1800 til nutiden

I nær forbindelse med bystyret står retsplejen, idet det i de sidste par århundreder har været således at den samme person forenede embederne som by- og herredsfoged, by- og herredsskriver, dommer, politimester og desuden fra 1868 også var borgmester.

Byfogedens kontor var, indtil den nye dommerbolig på Østergade opførtes i 1898, byfogedens private bopæl. Herfra foregik såvel byens administration som rettens pleje, indtil retsreformen i 1919 foretog en adskillelse som allerede var bebudet i grundloven af 1849. Fra den tid udnævntes en dommer, som tillige blev by- og herredsfoged og en politimester, medens samtidig byrådet fik sin gamle ret tilbage til selv at vælge borgmester. Rådhuset på Torvet var, indtil retsreformen trådte i kraft det fælles midtpunkt for politiet, domsmagten og kommunestyret. Her indledes med en lille oversigt over de personer som siden 1800 har haft den øverste myndighed på de nævnte områder.

By- og herredsfogeder m.m.

Jacob Ågård (født 12. september 1777, død 15. juni 1852). Exam jur. 1798. Han er den af samtlige byfogeder som har siddet længst i embedet, nemlig i samfulde 50 år. Han er tillige en af de mest populære af de mange velansete mænd som har beklædt embedet.

Ågård var i en længere tid konstitueret i amtmansembedet i Randers og i de fortvivlede krisetider i begyndelsen af århundredet var han af regeringen udnævnt til medlem af den Seheelske og flere andre kommissioner. Det lagde beslag på hans tid i den grad at han i over 7 år praktisk talt var borte fra embedet. I den tid havde hans fuldmægtig J. Harboe fast konstitution. Mange ting vidner om, at Ågård i høj grad havde sund sans og forståelse af det liv, som levedes i den lille by, og at han var særdeles velanskrevet hos dens befolkning. Ågård var ugift og efterlod sig nogen folmue. Halvdelen af denne (ca. 4000 rdl) testamenterede han til Grenå by med den udtrykkelige klausul at pengene skulle anvendes til istandsættelse af byens gader. Ved hans 50 års kubilæum som indtraf ganske kort før han tog afsked, holdtes en borgerfest for ham. Ved denne aftaltes, at man ville sammenskyde en sum til et legat som skulle bære hans navn og være et varigt minde om ham. Renten skulle hvert år uddeles til en trængende borger eller borgers enke i Grenå. Byfoged Ågård døde få måneder efter, at han havde taget sin afsked.

J. Ågård 1802-52.

C. G. Nyeberg 1853-76.

1853-76. Claus Gottlieb Nyeberg (født 11. november 1806, død 17. november 1892). Cand. jur. 1830. Han havde været prøveprokurator i Helsingør i en snes år før han kom til Grenå. Entlediget i 1876. Gift m. Emilie Annette Holm.

Nyeberg købte kort efter sin ankomst en gård på Søndergade og indrettede kontor i den lille sidebygning, som ligger ud imod gaden imellem konsul Sechers og købmand O. Sechers gårde. Her havde gårdens tidligere ejer, ritmester, toldkasserer Gether også haft kontor. Nyeberg var en komplet modsætning til forgængeren. Medens Ågård havde haft evne til at omgås folk af alle lag og gå ind i deres tankegang, var Nyeberg utilnærmelig, en stiv pedant og meget selvbevidst. Den jævne befolkning var ligefrem angst for at vise sig på hans kontor. Han var ikke elsket af borgerskabet og en mængde småepisoder som dukker frem i Grenå Avis fra de tider vidner derom. Forholdet synes at have bedret sig i årenes løb og ved afskedsfesten for ham 16. maj 1876 roses han for den retsindighed, dygtighed og økonomiske evne, hvormed han havde passet embedet. Før han forlod byen, oprettede han et legat til minde om sin afdøde hustru. Det skulle bære hendes navn, og renten skulle uddeles til trængende kvinder.

1876-83. Christopher Krabbe (20. juli 1833, død 22. maj 1913). Han var af gammel adelsslægt, søn af godsejer F. A. M. Krabbe, Holgershåb på Falster, og selv en tid ejer af hovedgården Hald. Cand. jur. 1859. Krabbe var en tid journalist, derefter overretsprokurator i København, birkedommer på Fejø, og kom så derfra til Grenå i 1876. Han fik derefter i 1883 lignende Embede i Skive og blev 1886 herredsfoged i Lysgård m.fl. herreder ved Viborg, hvorfra han søgte afsked i 1909. Gift med malerinden Marie Dorothea Boesen.

Christopher Krabbe 1878-83.

K. A. L. Brendstrup 1883-95.

Krabbes navn er uløseligt forbundet med Danmarks politiske historie fra 1870'erne og fremefter. Allerede fra sine første kandidatår følte han sig knyttet til det yderste Venstre, blev i 1864 valgt som folketingsmand i Kalundborg og blev snart en af de ledende mænd indenfor Venstrepartiet. Han var Folketingets formand 1870-83, altså i hele den tid mens han var borgmester i Grenå. Også i den senere periode da Venstre efter systemskiftet kom til magten, var Krabbe en af forgrundsfigurerne.

Han fulgte de Radikale ved delingen i 1906 og blev forsvarsmimster i Ministeriet Zahle.

Krabbe var en selvstændig og stejl natur med stor ydre ro og sikkerhed forenet med myndighed og betydelig retfærdighedssans. Han var ordknap og kølig, men af uplettet hæderlig karakter og overbevisning og ens i sin måde at optræde på, enten det så var over for store eller små.

Om Krabbes embedsførelse her i Grenå er allerede fortalt en del. Hans kølige og skarpe facon, måske også hans politiske indstilling, og hans lange fraværelser bevirkede, at han aldrig blev populær i Grenå. Man anerkendte ham, men elskede ham ikke.

1883-95. Knud A. L. Brendstrup (født 24. august 1840, død 1. april 1916). Cand. jur. 1864. Han havde haft herredsfogedembede i Hvetbo Herred fra 1877 før han kom til Grenå. Han rejste herfra 4. april 1895 for at overtage herredsfogedembede i Vinding Herred. Levede sine sidste år på Frederiksberg.

Krabbe havde straks ved sin ankomst til Grenå købt den tidligere Borgmestergård på Lillegade (nu Grenå Folketidende). Den solgte han ved afrejsen. Den udlejedes af køberen til den nye borgmester, således at den nu for tredje gang blev borgmestergård.

C. E. Rothe 1895-1912.

Johs. Vogelius 1913-19.

Brendstrup var en omgængelig og elskværdig mand med sund menneskeforstand, som ikke tog del i andet end hvad han i embeds medfør var nødt til. Hans embedstid faldt just i de allerværste provisorieår, hvor modsætningerne stod på kogepunktet. Så vidt jeg ved, forløb hans embedstid uden politiske episoder af nogen Art. Betegnende er hans optræden under valgbehandlingen i 1887. Det var kort efter gendarmeriets indførelse, og justitsministeriet havde sendt nogle gendarmere hertil for at holde styr på befolkningen ved det forestående valg. Men Brendstrup gav gendarmene ordre til ikke at vise sig på gaderne eller valgstedet, men blive på rådhuset. Valget forløb i fuldkommen ro og orden. Venstres formand udbragte, da det var forbi, et leve for borgmesteren som valgbestyrelsens formand med påskønnelse af, at han havde forskånet vælgerskaren for at se de forhadte lyseblå gendarmen.

Brendstrup skildres som en dygtig embedsmand med orden i sine sager, velskikket som skifteforvalter, borgmester o.s.v., men noget for lempelig som politimester, således at han så igennem fingre med adskilligt og ikke altid satte fornøden kraft ind på forbrydelsernes opklaring. Bl.a. indtraf i hans embedstid en hel række uopklarede brande i jurisdiktionen, og den ekstraordinære brandkommission, som sendtes ud over landet, var bl.a. også her i Grenå på besøg.

1895-1912. Carl Ewald Bothe (født 11. november 1841, død i Grenå 28. december 1912). Cand. jur. 1866. Efter længere tids virksomhed som sagfører i Fredericia blev Rothe birkedommer på Samsø 1887 og kom derfra til Grenå i 1895, hvor han forblev resten af sit liv. Gift m. Sofie Amalie Krag.

Det lykkedes ikke Rothe straks at blive populær i Grenå, noget som han

i øvrigt heller ikke, hverken den gang eller senere stræbte efter. Borgmesteren og borgerskabet stod til at begynde med meget skarpt over for hinanden, og som det allerede er nævnt heri tidligere, gik det ved byrådsmøderne ofte meget stormende til. Rothe var en stejl natur, og selv i hans alderdom blev han ikke blidere. Alt som tiden gik bedredes dog forholdet noget og et mere fordrageligt samarbejde indtrådte.

Som det er fremhævet før, var borgmester Rothe embedsmand af den gamle skole og forstod slet ikke den nyere tids mere demokratiske opfattelse af forholdet mellem embedsmænd og befolkningen.

Som politimester og dommer var han en fuldkommen modsætning til forgængeren. Det er vist nok ikke med Urette påstået, at han gjorde vel rigelig brug af varetægtsarresten, og at hans domme af og til var meget rigoristiske og hyppigt underkendtes ved højere instanser. Som menneske var borgmester Rothe en fint kultiveret mand påpasselig til det yderste med hensyn til, hvad han anså for sin pligt, og kendte ikke til at skåne sig selv. Endnu en uge før sin død ledede han byrådsmødet. Han er den første byfoged, der døde i embedet siden Ulsøe i 1732. Hans begravelse foregik på Grenå bys i bekostning som et udtryk for, at man trods de før fremhævede modsætninger så med fuld respekt på den afdødes virksomhed som embedsmand og hans karakter som menneske.

1913-49. Johannes Vogelius (født 2. februar 1864, død 2. december 1936). Exam. jur. 1884. Cand. jur. 1893. Han blev by- og herredsfuldmægtig i Fredenkshavn og kom derfra i 1913 til Grenå. Efter retsreformens gennemførelse fik han fra byrådet en enstemmelig tilkendegivelse af, at man ønskede at vælge ham som folkevalgt borgmester. Vogehus ønskede imidlertid at forlade byen og modtog kort efter udnævnelse til dommer i Ålborg købstad fra hvilket embede han tog sin afsked i 1934. Gift m. Marie Elisabeth Tvede.

Den nye borgmester var atter en modsætning til begge sine forgængere. Han var det praktiske livs mand, en embedsmand med fuldt moderne indstilling. Med hensyn til samvittighedsfuld iagttagelse af alle embedets pligter kunne han fuldt vel måle sig med Rothe. Med Hensyn til forhandlingsdygtighed og evne til at komme på talefod med folk var han ham uendelig overlegen.

Det faldt i borgmester Vogelius lod at lede rettens pleje og byens styrelse i de vanskelige krigsår, da en uendelighed af sager hobede sig op og krævede løsning. Han gjorde det til fuld tilfredshed. Vogelius havde sin egen mening, som han ikke lagde skjul på, og som han handlede efter. Men han havde samtidig en fuldt ud parlamentarisk optræden i alle byrådets anliggender og forstod at lede forhandlingerne med dygtighed og elskværdighed. Han var i kraft af sin hele venesæle indstilling en mand, som man gerne henvendte sig til og gerne forhandlede med.

Ved retsreformens indførelse, hvior domsmagten adskiltes i fra politi-

myndigheden valgte Vogelius at forblive som dommer og herredsfoged og afslog som før nævnt byrådets enstemmige opfordring til samtidig at tage imod valget til borgmester. Samme år søgte og fik han dommerembedet i Ålborg og tog afsked med Grenå efter at være blevet fejret ved en stor borgerfest.

Embedet deltes altså fra 1919 i tre dommer- og fogedembedet, politimesterembedet og borgmesterembedet.

De to førstnævnte kom fremtidig til at omfatte både Nørre-, Sønder- og Molsherreders jurisdiktioner.

Dommerembedet

1919-33. H. Chr Thygesen (født 12. april 1879). Cand. jur. 1903. Sørenskriver på Færøerne 1912. Dommer i Grenå købstad m.m. 1928 tillige i Ebeltoft købstad m.v. 1933 Civildommer i Roskilde. Gift m. Ellen Buhl.

1933- E. Riis (født 22. marts 1891) Cand. jur. 1916. Ansat i justitsministeriet 1916. Ekspeditionssekretær s.st. 1931. Dommer i Grenå købstad m.v. 1933. Gift m. Eva Johanne Ilsted.

Politimesterembedet

1919-33. I. M. Caspersen (født 21. marts 1877, død 13. december 1935). Cand. jur. i 1903. Birkefuldmægtig i Frederiksværk 1913. Politimester i Grenå købstad m.v. 1919. Politimester i Hasle m.fl herreder 1933. Afsked i 1935. Gift m. Henriette Andersen.

1933- A. P. Andersen (f. 3. marts 1883). Cand. jur. 1917. Fuldmægtig ved Præstø amt 1918. Medlem af Næstved byråd 1925-29. Politimester i Grenå købstad m.v. 1933. Gift m. Mette Sophie Pedersen.

Nogle enkelte retssager fra forrige århundrede

Af hensyn til pladsen kan her kun anføres nogle ganske få sager. Jeg vælger først at fortælle lidt om

Undvigelse af arresten

Den gang, det nye rådhus på Torvet i 1808 var fuldført, udtalte byfoged Ågård tillidsfuldt, at nu ville man være sikker imod arrestanters undvigelse. Det blev man nu lige så lidt der som i det gamle. Allerede fra 1810 er der en sådan sag. Det angår en person ved navn Henrik Vilhelm Fanøe som var arresteret for indbrud og tyveri hos købmand Hans Broge, men som udbrækkede af arresten sammen med en anden fange, Jens Frederiksen der ligeledes sad arresteret, og som tidligere var undvejet fra arresten i Ringkøbing. Vogteren Thøger Jensen, der som arrestforvarer havde haft opsigt med arrestanterne, forklarede i forhøret, at disse ikke i arresten havde efterladt noget, hvormed udbrud kunne være anlediget. Ligeledes var han ganske uvidende om, hvem der kunne have assisteret arrestanten ved

udbruddet af arresten. Fanøe blev ikke fanget. Men i 1816 har han den frækhed igen at komme til Grenå og igen at forøve indbrud. Han efterforspedes og fangedes i Ebeltoft, hvorfra han skulle sendes til Grenå. Retten var sat, men måtte hæves igen, da arrestanten ikke kom. Formentlig er han også denne gang brudt ud, men fra Ebeltoft Arrest

Mere dramatisk er en dag imod en Anders Christiansen, som fængsledes for at have udgivet en falsk rigsdalerseddel. Ved undersøgelse viste det sig, at han havde et meget langt uopgjort synderegiste bag sig her fra jurisdiktionen. Det var en række grove tyverier, hestetyveri fra marken o.s.v. De var så alvorlige, at domsmændene og byfogeden skønnede, at eftersom seddelen var så slet eftergjort at den næppe kunne kaldes falsk og kun i mørkningen kunne udgives som sådan, var straffen derfor så ringe, at den ikke kunne komme til Anvendelse. For de øvrige forbrydelser var fangen nemlig dømt til kagstrygning og til arbejde i Københavns Fæstning på livstid. Dommene appelleredes og fangen blev siddende i arrest vinteren over. Om aftenen d. 2. marts undveg han imidlertid og det synes ikke, at han er blevet fanget. Justitsprotokollen her indeholder i hvert fald intet derom. Denne undvigelse var dog ikke et udbrud, men skyldes en fast utrolig letsindighed fra arrestforvarer Jens Balles Side.

Balle fremstilledes næste dag i retten og forklarede, at da han den pågældende formiddag var i arresten for at forplege arrestanten, bad denne om han ikke måtte følge med ham til hans bolig for at røre sig lidt. Jens Balle var letsindig og godmodig nok til at føje ham. Arrestanten var belagt med feltjern og fulgte så med arrestforvareren hjem. Jens Balle kan altså ikke have boet i det til arrestforvareren bestemte værelse på rådhuset, men formodentlig i et hus i nærheden. Fangen var så hos ham hele dagen. Da såvel Balles hustru som en ven af ham og dennes hustru opholdt sig i stuen, fandt Balle sig betrygget for, at arrestanten kunne undvige. Ved 18-tiden gik han endogså i seng og sov ind. Noget efter blev han vækket ved, at hans kone gjorde alarm. Arrestanten var gået udenfor huset og var ikke til at finde. De ledte begge, men forgæves. Næste dag fandtes i haven feltjernene med opbrudt lås. Fangen havde med et søm åbnet låsene. Arrestforvareren kunne ikke nægte, at byfogeden flere gange på det kraftigste havde foreholdt ham, at arrestanten under ingen omstændigheder måtte komme ud fra arresten.

Arrestforvarerens hustru forklarede, at da hendes mand havde lagt sig til ro, var arrestanten, som stadigt var belagt med feltjern, et øjeblik uden for døren, men kom straks tilbage igen. En stund efter gik han atter ud. Da hun mente, at det var i et naturligt ærinde, tøvede hun nogle minutter, inden hun gik ud og så efter ham. Han var da borte. Hun gjorde alarm, og både hun og manden fór ud og ledte efter den bortrømte, men det var forgæves. Forhøret sluttedes og oversendtes til amtet. Det ses heller ikke denne gang, at sagen kom for igen, eller at arrestanten blev pågrebet. Derimod må hi-

historien bl.a. have kostet Jens Balle hans stilling, efter som Thøger Jensen kort efter nævnes som arrestforvarer i hans sted.

Om en anden fange, væversvend Christian Mathiasen som havde et lige så langt synderegister og en lige så hård dom, oven i købet med tilgift af brændemærkning i panden, er fortalt i Grenå Bys Historie Bd. B. Det var i 1821. Også han undslap af arresten, men det var ved ganske regulært udbrud, og uagtet han var belagt med svære arrestjern, nemlig både feltjern fra hånd til fod og springbolte og lænker til benene. Yderligere skulle politibetjenten 3 gange daglig visitere både arrestanten og arrestværelset. Til trods for alle disse sikkerhedsforanstaltninger lykkedes det ham at flygte. Han havde med et søm dirket låsene på jernene op. Endvidere har han banket et søm fladt og anbragt det i et skaft, tildannet af et ben af sengen. Dermed havde han nedbrudt et stykke af væggen ved arrestdøren. Han var så krøbet ind i arrestforvarens køkken og derfra flygtet gennem et Vindue.

De sidste henrettelser

som fandt sted i Grenå, var morderne Schræm og Schattebergs d. 4. maj 1825 og Gjertrud Hansdatter d. 19. juni 1806. Der er fældet dødsdomme senere, men de er ikke blevet bragt til udførelse, men så vidt vides forandret til livsvaiigt fængsel. Retterstedet som fra Arilds tid havde været Galgebakken på grænsen af Enslev Mark, tæt vest for Grenå Kjær var nu forladt. De sidste henrettelser fandt sted på Hessel Hede tæt nord for vejen som nu fører til stadion.

Om Schræm og Schatteberg

og deres henrettelse har jeg i sin tid udgivet en udførlig beskrivelse. Jeg anfører her kun enkelte træk. Fredag d. 2. juli 1824 fandt man på Ramten Hede liget af en mandsperson, som så ud til at være myrdet. Liget førtes til Ramten by og indsattes i laden i en af gårdene, og der sendtes bud til Grenå til herredsfoged Ågård. Sammen med distriktslæge Wellerop og fuldmægtig Harboe kom han ret snart til stedet og holdt et foreløbigt politiforhør. Efter et par dages forløb opklaredes det, at den dræbte var en ikke særlig velanskrevet mand Johs. Andersen, også kaldet Gaul Johan eller Tyvesnedkeren, som med sin familie boede i et hus på Gjessing Mark. Allerede forinden havde den dræbtes hustru med grædende tåre henvendt sig til sognepræsten i Gjessing og fortalt, at hendes mand havde været borte et par dage, og at hun frygtede, at det var hans lig, man havde fundet. Retten fattede dog snart mistanke om, at hun ikke var så uskyldig som hun lod til. Sammen med 2 mænd: Skræder Andreas Schatteberg, hvis egentlige navn var Jonas Svendsen og Niels Andersen Schræm, der var urmager og afskediget soldat, førtes hun til arresten i Grenå. Tilståelsen faldt i løbet af få dage. Det viste sig, at hun havde stået i intimt forhold til en mand fra Grenå, fisker og skomager Diderrich Luttermann Trolle, som ofte besøgte

hende, når hendes mand var borte. De havde aftalt at gifte sig, når hendes mand døde. Trolle benægtede længe ganske frækt og fejgt at have haft det mindste med kvinden at gøre, men måtte dog tilsidst vedgå forholdet. Han hævdede dog, at han aldrig havde tænkt på andet end hendes mands død af naturlige årsager. De to venner af huset, Schræm og Schatteberg måtte indlømme, at de på konens opfordring havde forøvet mordet. De havde under påskud af, at de i fællesskab skulle udføre et natligt tyveri hos degnen i Hedegård Skole fået Johs. Andersen til at mødes med dem ved aftenstid på Ramten Hede. Der havde de dræbt ham ved slag i hovedet med deres blyindlagte egestokke. Motivet angav de dels at være frygt for Johs. Andersen for hvem de havde været hælere i hans mange tyveriaffærer, dels en belønning, som konen havde lovet dem i form af nogle af hans gemte tyvekoster. Schatteberg havde Jævnhg haft sin gang hos Andersens. Han havde af og til besøgt konen, også når Tyvsnedkeren ikke selv var hjemme. Noget egentligt forhold havde han vist næppe haft til hende selv om han end til tider havde opholdt sig der om Natten.

Dommen faldt 19. oktober 1824. Ekstrarettet som i den anledning var nedsat bestod af byfoged Ågård og de fire stokkemænd. Dommen lød på, at de to mordere skulle miste deres halse og deres hoveder sættes på stage. Enken, Kirsten Marie Jensdatter bør bøde liv for liv. Johan Diderick Luttermann Trolle hensættes i fængsel på vand og brød i 4 gange 5 dage.

Ved Højesteret stadfæstedes dommen dog at enkens straf bestemtes til livsvarigt fængsel i Viborg Tugthus. Dommen over de to mordere eksekveredes på Hessel Hede 4. maj 1825. Et øjenvidne gamle glarmester Jørgen Madsen i Grenå fortæller følgende om

Henrettelsen

Aftenen før i et frygteligt uvejr med lynild, torden og regnvejr ankom dyngvåde og udasede ½ eskadron af Randers Dragoner til Grenå for at holde orden ved henrettelsen næste dag. På rettelstedet, som var et stykke uden for Sønder Mølle, var afstukket en kreds, 24 al. i tværmål. Uden om val var nedrammet pæle. Midt i kredsen var blokken anbragt på en opkastet forhøjning af sand. Blokken var ret lav, og ved siden af den var kastet grave til forbrydernes legemer. Foruden den nævnte halve rytterskadron var samtlige bymænd fra de omgivende sogne beordret til at møde med deres stokke. De dødsdømte var i arresten beredt af pistol Kjølby i Veggerslev.

På eksekutionsdagen kl. 10½ formiddag kørte Jørgen Madsen Glarmesters vogn misdæderne til skafottet. På den gamle kirkegårdsмур på Torvet, på tage og i vinduer var del fyldt med mennesker. Nogle af dem græd andre udstødte mishagsytringer. Da de ankom til rettelstedet hvor en talrig mængde af by og land, dog mest kvinder havde samlet sig, blev lænkerne taget af de dødsdømte, og de blev overgivet til bøddelen. De var begge fattede og viste megen anger. Inden henrettelsen fandt Sted, udbad de sig

tilladelse til at synge salmen nr. 413, Jesus Christ! du led og døde, hvilken de klart og roligt fremsagde. Kort efter faldt deres hoveder for mestermandens Hug og blev derpå sat på stager, hvor de blev siddende til Mortensdag samme år. Bøddelen var Odense skarpretter ved navn Stengel. Det var en urolig, forfjamsket mand, som huggede fejl på Schatteberg og bidrog ham et gabende sår i nakken. Det foranledigede Schræm, som sidst måtte holde for til at udbryde: Hvordan er det, de mishandler det stakkels menneske, gør det nu bare kort af med mig. Få minutter efter faldt også hans hoved for øksen, denne gang uden uheld. De afsjælede legemer jordedes ved siden af blokken. En fælles forhøjning over dem var mærket med en pæl, som stod der i mange år, indtil den rådnede op.

Gjertrud Hansdatters henrettelse

er den sidste henrettelse som fandt sted her ved Grenå. Modsætning til den foregående, hvor der var temmelig blandede motiver var denne afslutning på en kærlighedstragedie. Dens omstændigheder var i korthed følgende: Skolelærer Morten Nielsen i Ålsø benyttede en husmand fra samme by, Jens Andersen Møller, som tærsker. Til den-dennes hustru, Gjertrud Marie Hansdatter, var Nielsen trådt i intimt forhold, efter at han engang havde truffet hende ene i hendes hjem. Da forholdet fortsattes, havde hun for Nielsen udtalt ønsket om at få manden ryddet af vejen. Skolelæreren skaffede da fra en dyrlæge i Skanderborg noget arsenik under foregivende af at skulle bruge det til kreaturvask. En portion deraf gav Gjertrud sin mand i pandekager d. 2. december 1854, da han om aftenen kom hjem fra Grenå. Da han så blev syg, fik han lærer Nielsen til at gå til Grenå til læge Richter for at spørge om råd. Af gode grunde forklarede Nielsen imidlertid ikke lægen noget om sygdommens egentlige symptomer, så Richter ikke fik indtryk af nogen fare og nøjedes med at foreskrive et spanskflueplaster. Det anvendtes den gang ligesom åreladning og kopsætning mod alle lettere sygdomstilfælde.

Den 10. december døde Jens Møller. Der opstod straks efter begravelsen mistanke om, at han ikke var død en naturlig død. Liget blev så gravet op igen 3. januar 1855. Både lærer Nielsen og Gjertrud lagde hånden på den døde hjerne og erklærede sig uskyldige i hans død. Imidlertid viste den kemiske undersøgelse, at det var arsenikforgiftning. De to forbrydere arresteredes og gik til bekendelse. Gjertrud tilstod, at det udelukkende var lidenskab for Nielsen, der havde forblindet hende, da hendes mand både var god og stræbsom. Hun erklærede, at om nogen under mandens sygdom havde tilbudt hende et helbredelsesmiddel havde hun ikke modtaget det. Nu efter gerningens opdagelse angrede hun sin synd og var rede til at tage imod sin straf efter lovens fulde strengthed.

Dommen

afsagdes i Grenå 26. juli 1855. Ligesom i foregående tilfælde medvirkede foruden dommeren fire domsmænd. Deres kendelse gik ud på at arrestantinden Gjertrud Marie Hansdatter bør have sit liv forbrudt og lægges på stejle og hjul. Arrestanten Morten Nielsen bør hensættes i tugthus på livstid. Dyrlægen fra Skanderborg, der solgte arsenikken, fik en bøde og skolelærerens hustru, der havde afgivet falsk forklaring om arsenikken m.m. fik 2x5 dages fængsel på vand og brød. For hovedpersonernes vedkommende kom sagen for højesteret, hvis afgørelse i hovedsagen stadfæstede underrettsdommen. Dog blev den barbariske tilføjelse om stejle og hjul fra Chr. V lov sløjft.

Henrettelsen

19. juni 1856 blev så den 35 årige Gjertrud halshugget ude på Hessel Hede tæt ved det sted, hvor de to førnævnte mordere i 1824 havde lidt døden. Uagtet henrettelsen denne gang var ansat til kl. 5 om morgenen havde dog en del af byens og omegnens folk indfundet sig for at overvære den. Jeg har ladet mig fortælle, at skarpretteren efter henrettelsen ytrede til de omstående, at det var synd for en så smuk hals at få en så ilde skæbne. Det er ret betegnende for den tids journalistik, at Grenå Avis kun i alt har 14 linier om begivenheden. De er let citeret: I morges kl. 5 fuldbyrdes, tæt sønden for byen, højesteretsdommen over Gjertrud Marie Hansdatter af Ålsø. Delikventinden vedligeholdt til det sidste øjeblik en rolig fatning. Efter at dommen var bleven hende forkyndt og hun havde modtaget sin sjælesørgers [pastor la Cour i Ålsø] sidste trøstensold bandt hun selv tørklædet for øjnene og lagde sit hoved på blokken, uden at nogen bevægelse hos hende blev synlig. En stor del tilskuere havde indfundet sig for at overvære dette syn. I går morges blev hendes medskyldige, skolelærer Nielsen ført til tugthuset i Horsens for at udsone sin straf, tugthusarbejde på livstid.

Et par andre dødsdomme

fra samme århundrede skal kort refereres. Den første, som er fra 1815, angik en 37 årig, ugift kvinde, Anna Marie Andelsdatter af Glæsborg, som havde født i dølgsmål og straks ombragt det nyfødte barn ved at holde sin hånd for dets mund, indtil det ikke åndede mere. Den slags sager var indtil da kun med uhyre lange mellemrum pådømt ved Grenå By og det incorporatede herredsting. Også her lød dommen i henhold til Chr. V lov på, at arrestantinden bør miste sin hals og hendes hoved sættes på stæge.

Der var i den dømtes personlige forhold så mange formildende momenter at den konst. dommer J. Jensen Harbo, i selve dommens præmisser dog vover at fremstille og anbefale hende til monarkens nåde, uagtet han jo selv er nødt til efter lovens paragraffer at afsige dødsdom.

En anden sag er allerede berørt i nærværende bog. Det er dommen over

den for mordbranden i Åstrup arresterede pige Hansine Andreassen.

Den er heller ikke bragt til udførelse, efter som af de 105 dødsdomme som i tidslummet 1864-85 afsagdes i Danmark, kun 4 fuldbyrdedes. Kun en af dem var på Djursland. Det var Rasmus Pedersen Mørke, som henrettedes for rovmord i 1888.

Benzons mindestøtte

Vi går så hen til århundredets slutning og finder der en mindre dyster sag. Man kunne måske kalde den en politisk affære. Den slags har vor egn ellers ikke været rig på. Det er affæren med Benzons mindestøtte.

Da kammerhene E. V. Benzon i 1888 var død, samledes et større pengebeløb ind blandt godsets fæstebønder. For pengene rejstes en mindestøtte i skoven på det sted, hvor vejen til Iskælderbakken drejer af fra Gjerildvejen. En nat blev denne støtte væltet og delvis ituslået af ondsindede personer. Ved foden af den væltede støtte lå et brev skrevet med omvendt skrift (spejlskrift). Deri stod, at denne støtte ikke ville blive rejst mere.

Man vidste at nogle af godsets bønder havde været misfornøjet med at støtten rejstes fordi de syntes at det smagte for meget af gammeldags underdanighed mod herskabet. Politibetjent Øhlenschläger sendtes ud på efterforskning, men fandt intet, som kunne oplyse, hvem gerningmanden var.

Politimester Rothe var inde på, at der forelå politiske motiver og mistænkte typograf Blomberg, som var den lokale socialismes førstemand. Han blev arresteret, men ville intet tilstå, muligvis fordi han ikke havde noget at tilstå. Man indsendte da det famøse brev sammen med et brev fra Blomberg til København til undersøgelse og sammenligning hos en skrifts ekspert, skuespiller Johs. Marer. Han var særlig kyndig på dette område og mente, at spejlskriften fra støtten godt kunne ligne Blombergs, men han turde intet påstå med bestemthed. Sagen måtte henlægges som uopklaret, og Blomberg kom på fri fod. I næste års fastelavnsrevy i Håndværkerforeningen var der en morsom sang derom.

Benzons Mindestøtte

Mel: Ein flotter Studio.

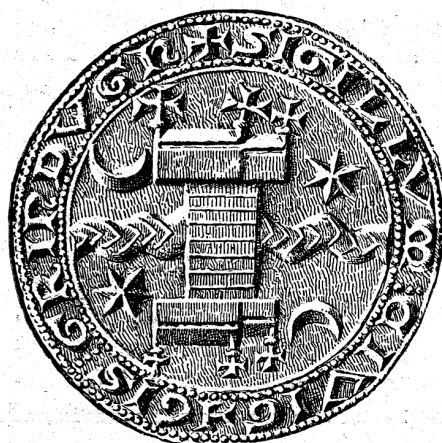
Benzons Mindestøtte	Politiet ledte,
Væltet lå og knust.	men ej Skurken fandt
Politiet mødte,	Øhlenschläger svedte,
men blev rent confust.	Øhlenschläger svandt;
Hvad mon det betød?	men så fandt det på:
Hvem mon Stenen brød?	»Vi til Murer gå;
Heldigvis det var ej Stenen, der var blød.	ikkun han i Danmark Skrift forstår sig på«.

Men ved Stenen fandt man,	Marer i et Stykke
at der lå et Brev,	netop spillet har,
granske man ej dog kan,	hvor en Skurk hans Lykke
hvem der Brevet skrev;	i sin Hånd just har.
det var ej så fejl;	Maren Murer red,
læst Ved Hjælp af Spejl,	og i Angstens Sved
Skriften var slet ikke som Ideen stejl.	svared han: »Om Brevet Blomberg ved Besked«.

Og i Hullet putted'
 Politiet '
 Blomberg på Minuttet,
 men han »nej!« dog sa',
 og nu ved man ej -
 Du så lidt som jeg -
 når vor Mindestøtte går den samme Vej.
I. Valeur Fausbøll.

Grenå Kirke

Som det er vitterligt for alle nu til dags har der i sin tid været 2 kirker her i byen. Den lille kirke ved Bavnhøj bakkens fod er den ældste og opført i tiden ca. 1150-1200. Kirken på Torvet er et godt århundrede yngre, formentlig fra tiden hen ved år 1300. Dette årstal grunder jeg på, at der byens ældste segl fra ca. år 1300 findes aftegnet to kirkelige bygninger. Man må da altså med god grund kunne gå udfra, at også kirken på Torvet må have eksisteret på den Tid.

Grenå bys gamle segl fra år 1300, som viser, at der allerede den gang var 2 kirker i byen.

St. Gjertruds Kirke på Torvet

var i den katolske tid indviet til St. Gjertrud en helgeninde fra Thuringen, som døde i 1302, og som var de vejfarendes beskytterinde. Jeg må måske her benytte lejligheden til at tage livet af den gamle tradition, som går ud på at den oprindelig har heddet St. Peters Kirke, og som navnlig skyldes en bemærkning af pastor Risom i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768. Det er med klare grunde af den højeste sagkundskab påvist at det er uhistorisk og i følge sagens natur ikke kan passe. Men det vil føre for vidt at fremsætte en dokumentation her.

Kirken på Torvet, som jeg i det følgende kun slet og ret vil kalde kirken er opført af brændte mursten, de såkaldte munkesten som var af betydelig større omfang i alle tre udstrækninger end nutidens mursten. Kirken er opført i gotisk stil, populært kaldet spidsbuestil i modsætning til den gamle på Bavnhøj, der var en kridtstenskirke og opført i romansk stil rundbuestil.

Kirken er i tidens løb blevet omdannet på så mange måder at den kun i meget ringe grad har noget tilbage af sit oprindelige udseende. Ad den vej kan man derfor ikke udtale noget helt bestemt om dens byggeår. Som overfor anført gør afbildningen i byens gamle segl det derimod sandsynligt, at den er bygget kort før år 1300.

Kirkens ydre

Den ældste, oprindelige del af kirken har været af ganske enkelt type påvirket af simpelheden i tiggermunkenes kirkebygninger. Den har kun bestået af ét rum nemlig højkirke og kor ud i et og uden hverken tårn, våbenhus, sakristi eller sideskib, således som det også fremgår af afbildningen i byseglet. Et minde fra denne kirkens allerældste tid findes endnu i dens vestgavl, som nu er helt skjult af tårnet. I denne kan man se en tilmuret, spidsbuet åbning, enten et vindue eller kirkeklokkens glamhul. Af tilbygningerne er tårnet og våbenhuset sikkert fra Middelalderen og er rimeligvis som de fleste af den slags tilbygninger opført i Unionstiden, altså omkring ved år 1400.

Om tiden for sideskibets opførelse er meningerne derimod delte. Pontoppidans Atlas fra 1768 angiver, at det er opført efter kirkens brand som fejlagtig angives til 1627, men skal være 1649. Dette passer ikke fordi forskellige synsvidner i årene før omtaler denne nye kirke og yderligere nævner at både denne og hovedskibet har betydelige brøstfældigheder på grund af ælde. En nærmere redegørelse for hele dette forhold har jeg fremsat i Randers Amts historiske Årbog for 1939, hvortil henvises.

Det vil efter min mening være naturligt at antage, at sideskibet er opført kort efter Reformationens indførelse i Danmark, da den gamle kirke på Bavnhøj ophørte med at være i brug, hvilket skete i året 1558, som det fremgår af et kongebrev fra nævnte år.

Imidlertid sad der tidligere, forinden kirkens sidste ydre hovedrestaurering (i 1874-75) en sten, over indgangsdøren til sakristiet. Den ligger endnu på kirkens loft og bærer årtallet 1640. Det er derfor at formode, at der som følge af de synsvidnerne nævnte brøstfældigheder i det år er sket en hovedreparation af sideskibet eventuelt også af hovedskibet og tårnet, og at stenen ved denne lejlighed er blevet anbragt over døren i sideskibets østgavl.

Endelig er der efter min mening endnu en mulighed, nemlig den at Sideskibets østre hvælving, altså sakristiet, er opført først og for sig, og at så resten af sideskibet er tilbygget efter 1558, nærmest til brug for sognefolkene fra den nedlagte Gammel Kirke. Der findes faktisk fra tiden omkring år 1700 en udtalelse, som går ud på at sideskibet fortrinsvis er beregnet for beboerne fra Gammel Sogn.

Resumé

Kirkens ældste del, hovedskib og kor er altså rimeligvis opført kort før år 1300. Tårn og våbenhus er rimeligvis fra Unionstiden omkring år 1400. Sideskibet er rimeligvis fra kort efter reformationstiden da den gamle kirke på Bavnhøj nedlagdes ved år 1558. Dog altså med den mulighed forbeholdt at selve sakristiet kan være opført forinden den tid.

Sten med årstallet 1640, som indtil 1874 sad over sakristidøren ud mod øst, og som tyder på, at kirken lige før den store Brand i 1649 havde været genstand for en større restaurering.

Kirken plyndres i vinteren 1627-28

Det er en gammel påstand som bl.a. skyldes en fejl i Pontoppidan Danske atlas, at kirken under trediveårskrigen i 1627 blev plyndret og nedbrændt af de

kejserslige tropper. Årstallet er forkert, hvad branden angår, og krigsfolkene har ingen skyld i den. Men lidt har de fjendtlige krigsfolk dog med kirken at gøre, nemlig dette at da de i vinteren 1627-28 var indkvarteret i Grenå led de stærkt af kulden: Da der ingen skove var i nærheden at skaffe brændsel fra plyndrede de endogså kirken for dens træværk, døre og stole for at få noget at fyre med. Da fjenderne igen var borte, stod kirken helt blottet for disse ting, som måtte laves af ny, hvilket tydeligt fremgår af et kurkesyn fra 27. februar 1633, hvori om disse ting bruges udtrykket som fjenderne nedertog och brende.

Vi kommer så til en begivenhed som på afgørende måde forandrede kirkens indvendige udseende, men også berørte dens ydre. Det er

Branden d. 27. juni 1649

som foruden kirken tillige ramte hele byens østlige del. Den har selvfølgelig ikke helt ødelagt de meter tykke ydermure, men derimod alt træværket, inventar, tagbeklædning, lofter, tårnets indre og tagvælk samt omtrent hele sideskibet.

Om denne voldsomme ødelæggelse findes en hel del oplysninger i kirkens ældste regnskabsprotokol. Det fremgår af denne, at alt inventaret, deriblandt alter, prædikestol, kirkestole og døre var brændt. Kirkeklokkerne i tårnet var nedfaldne og smeltede. Tagets blybeklædning ligeledes. Regnskabsbogen indeholder endvidere oplysning om, at man de første nætter efter branden måtte lønne nogle karle for at gå vagt

Midlertidigt alter fra 1653 malet med sort farve direkte på den hvide østvæg, afdækket ved kirkens restaurering 1965. Tegning af J. Jensen.

omkring kirken på det at kirkens bly og jern ikke skulle bortstjæles. Ligeledes anføres arbejdet til folk for at slæbe Bbly fra kirken ind i våbenhuset, som vist nok var den del af kirken, som havde taget mindst skade. Den nedbrændte kirke repareredes straks nødtørftigt således at gudstjenesten midlertidigt kunne foregå i den. Nogle af de til ombygningen indkøbte fjæl henlagdes til Folk at sidde på under kirkegangen, alt ganske primitivt og tarveligt. Men det må jo være et uafviseligt vidnesbyrd om, at den gamle kirke på Bavnvej på det tidspunkt enten har været helt nedbrudt eller også har befundet sig i en sådan stand, at den slet ikke kunne anvendes som nødhjælp. I de næste 3-4 år ombyggedes eller restaureredes så kirken. En mindre del af murværket måtte fornyes. Det var navnlig sideskibet, som var det spinkleste og derfor mest medtagne. Men det allermeste også i tårnet, repareredes og forsynedes på sine steder med jernankre det ej skulle skilles ad og falde itu, når der ringedes med klokkerne. Bjælker hentede i Mejlgård Skov. Anders Blytækker omsmeltede det reddede bly til nye blypluder til tagbeklædning. Klokkemalmen fra de smeltede og nedfaldne klokker pakkedes i 2 tønder og sendtes til København. I stedet fik man tilbage 3 nye klokker, som klokkestøberen åbenbart har haft på lager siden de bærer årstallet 1648. Alle 3 klokker har samme indskrift: Durch das Feuer bin ich geflossen, Claus von Dam hat mich gegassen. Klokkestøberen har altså været Claus von Dam, som var kongelig støbemester og hvis navn og virke er meget velkendt fra andre kirkeklokker. En hjemlig, meget dygtig billedsnider og snedker Niels Jensen Koch lavede prædikestolen som allerede opstilledes i 1650. Indvendig bærer den følgende indskrift: Nicolaus Koch me fecit 1650, d.v.s. Nicolaus Koch har skåret mig i året 1650. Navnet er altså en latinisering af snedkerens navn, Niels Koch.

Med alteret var det værre. Man klarede sig de første år med et i sort malet billede på østvæggen og derunder et alterbord. Katholms ejerinde fru Ide Lunge, havde store ejendomme i Grenå og følte sig derfor lidt knyttet til denne by. Hun skænkede straks 200 slettedaler (= ca. 135 rdl.) til kirkens genopførelse vist nok nærmest til erhvervelse af et nyt alter. Foreløbig klarede man sig med det malede alter, men 1661 bød der sig en gunstig lejlighed til at erhverve en virkelig altertavle.

Holmens Kirke

i København, der af Kong Christian IV var indrettet i Holmens gamle Ankersmedje og indviet i 1619, blev i 1661 ombygget og fik et pragtfuldt nyt alter, skåret af den berømte billedsnider Abel Schrøder d. y. fra Næstved. Som følge deraf var den gamle altertavle til salg. Den købtes til Grenå Kirke. Regnskabsprotokollen udviser tydeligt at den tilforn var i Holmens Kirke, samt at der er betalt Daniel Jacobsen i København, formentlig kirkeværgen 75 rdl. for tavlen. Holmens Kirke var i sin første skikkelse meget lav. Derfor var tavlen lovlig lav til Grenå Kirke. Der sattes derfor en nedre

Det lille Dåbskapel som indtil 1865 befandt sig i korets nordøstre hjørne. Bagved ses den ene af de to skriftestole. Lysekronen oven over er skænket kirken i 1697 af Anders Pedersøn Ramten og hustru Kirsten Michelsdatter.

afsats på. Den er let kendelig idet den er lavet af fyrretræ, mens den oprindelige del er skåret i eg. Tavlen har måske oprindelig stået med egetræets naturlige farve uden maling. Straks da den kom hertil, har man efter tidens mode ønsket at få den malet, stafferet, som man kaldte det, med guld og brogede farver. I hvert fald blev Jacob Pedersen Contrefejer af Randers kaldet hertil og modtog for at staffere både alteret og den nye prædikestol 74 rdl. plus kostpenge.

Kirkestolene blev anskaffet i årene lige efter 1650. Det var delvis gaver fra byens folk. Hver af dem var forsynet med givernes navnetræk og årstal. Der var den gang 20 stolerækker på den nordre side (kvindesiden) og 19 på den sydlige (mandssiden), hvor prædikestolen jo optog en del af pladsen. Prædikestolen stod den gang ikke som nu helt oppe ved koret, men derimod i den midterste hvælving. Mellem den og koret var der i den søndre række 6 stolerader. De har alle følgende indskrift: Hafver Rasmus Pedersøn oc hans Hustru Inger Christensdatter gifvet disse 6 Stoele til Guds Nafns Ære oc Kierehens Beprydelse Anno Domini 1653. Rasmus Christensen var en af byens rådmænd. Også andre borgere forærede kirkestole. Nogle af dem har givernes fulde navn, andre kun enkelte bogstaver, f.eks.. S. S.-M. S.

Oppe i koret stod i hvert hjørne en lille lukket skriftestol, ligeledes forfærdiget efter branden. Den ene var rimeligvis beregnet til sognepræstens skriftebørn, den anden til kapellanens. Da det personlige skriftemål senere bortfaldt omlavedes den ene af dem den i det nordøstre hjørne, til et lille dåbskapel.

I 1653 var kirken færdig. Dens pudsede og hvidtede vægge forsynedes vist nok dog nærmest i koret med kalkmalerier, hvoraf man ved senere restaureringer har fundet adskillige levninger. I korhvælvingen var kalkmalerierne i hovedsagen en dekorativ sammensætning af blomster og stjerner. Desuden fandtes Kong Frederik III navnetræk med en guirlande over. Den har denne konges valgsprog (d.v.s. herren er min hjælper) samt årstallet 1653, som tydeligt nok angiver tidspunktet for kirkens fuldførelse.

Med altertavlens anskaffelse i 1661 var kirken altså for så vidt helt re-

Kirkens gotiske, blindingsprydede kammergav mod nord (ca.1870). På fløjen lader sig på det originale fotograf læse Chr.VII navnetræk og årstallet 1789.

staureret. Lysekronerne endog fra en noget senere tid.- De tre smukke malmlysekroner, som findes den dag i dag, stammer fra 1697 og 1724, Deraf er de to mindste gaver, medens den største er anskaffet på kirkens regning. Et orgel skænkedes i 1696 af kirkeinspektionens medlemmer, nemlig sognepræsten og byfogeden.

Restaureringen i 1760'erne

Omkring dette århundrede fandt en hovedreparation sted. Den søndre gav i tårnet ombyggedes og forsynedes til minde om denne bygnmg med de fire ankre, som endnu findes derpå og bærer årstallet 1760. I modsætning til nordgavlen der var en gotisk kamgavl, fik sydgavlen nu en volutsuvngt afslutning i renæssancestil. Indvendlg forsynedes kirken med pulpitter både på den nordre og søndre side i den ende som vendte hen imod tårnet. De var beregnet til udleje og gav således kirken en årlig indtægt, desuden skaffedes også nogle ekstra pladser. Selve kirkens indre blev malet. Ved den lejlighed må de tidligere nævnte kalkmalerier være blevet overdækket. Også alteret og prædikestolen maledes. De oprindelige farver, som nu i 1943 er fremdraget for prædikestolens vedkommende må sikkert være dækket ved den lejlighed og erstattet med de blågrå farver som var den tids mode, og som man også genfandt ved afdækningen i 1943. Rimeligvis har kirkestolene fået samme farve, men de bortsolgte ved restaureringen i 1866 og eksisterer næppe mere.

Med pulpitter menes lukkede gallerier. De strakte sig oven - vel hele den nordre stolerække og delvis over den søndre. Den nordre havde en særskilt indgang gennem en dør fra sideskibet. På et tidligere billed ses et stykke af pulpituret i kirkens noldside. Pulpiturene var delvis en gave fra byens daværende sognepræst J. Risom. Han fortæller i et senere gavebrev, at foruden det pulpitur, som han allerede har ladet opbygge i Grenå Kirke og som har kostet ham over 100 rdl. og hvoraf kirken i sin tid [ved udlejning af stolene] kan have en årlig rente, agter han yderligere at anvende endnu mere på kirken,

Kirken set fra syd omkring 1865, altså før den store ydre restaurering. Læg mærke til tårnets volutsvungne sydgavl og våbenhusgavlen, der begge er ombygget i årene 1760-62.

om gud lader ham leve. Hermed tænker præsten vist nok på, at han sammen med byfogeden og nogle af de bedste borgere i 1760 skænkede et nyt orgel til kirken. Regnskaberne viser, at det forflyttedes til en ny plads i kirken og at billedhugger Mons. Hiørning for at male ziraterne om orgelværk og pulpitur modtog 34 rdl. Restaureringen i 1760-61 kostede i alt 575 rdl.

Så gik der et par menneskealdre og i 1826-27 fandt igen en restaurering sted. Efter synsforretningerne at dømmen har den ikke i væsentlig grad forandret kirkens udseende, hverken i det ydre eller i det indre, men kun hbestået i en almindelig reparation og vedligeholdelse, til hvilken der dog af stiftsmidlerne måtte optages et lån på 3500 rdl.

Hovedrestaureringen i 1860'erne og 1870'erne

Var derimod en fuldkommen ombygning af kirken både udvendig og indvendig. Kirkesynet hsvde i flere år gjort betydelige udsættelser på kirkens indre. Der var som følge deraf gjort udkast til en hovedrestaurering, som dog af hensyn til krigen i 1864 og alt hvad den bragte med sig, opsattes nogle år. I foråret 1865 blev det endelig alvor med sagen. Et midler-

tidigt kirkelokale indrettedes i Brygger Sejlings Gård yderst på Lillegade i det hjørne af gården, som vender op mod Nederstræde. Det indviedes St. Bededag 12. maj 1865 og der foretoges det følgende år alle kirkelige handlinger. Få dage efter afholdtes på Torvet offentlig auktion over alt det nedtagne træværk: Kirkestole, pulpiturer, de gamle skriftestole m.m. Lidt senere solgtes ved en anden auktion nogle egetræsdøre med beslag, nogle messing armstager fra den ældste tid efter branden, 1 malmklokke, muligvis fra den katolske tid, jerngitteret fra alteret, 1 rødt alterklæde, 1 alterdug, 1 døbefont og en del gravstene fra kirkens gulv.

Tegninger og alle udkast til forandringen var udarbejdet af kgl. bygningsinspektør Walter. Det daglige tilsyn udøvedes af konduktør Petersen, som havde kontor og tegnestue i sakristiet i kirkens nordøstre hjørne.

De Forandringer, som blev foretaget i kirken, var i hovedsagen følgende: 1) Pulpiturerne i kirkens nordlige side blev borttaget, og der blev lavet åbning ind til sideskibet hvis lofter overhævedes, og hvor der anbragtes stolestader. Derved indvandedes ca. 125 siddepladser. Sideskibet må altså siden polpiturerne i 1760 blev opført, have været ude af brug. I dets vestligste hvælvning indrettedes et babtisterium, d.v.s. dåbsrum, og deri opsattes en døbefont af sort marmor.

2) Tårnet og højkirken, som tidligere var i forbindelse med hinanden som ét rum, adskiltes ved en mur. Oven over denne opbyggedes et pulpitur foran orgelet til korsangerne. Fra gammel tid og lige til 1866 havde kordrengene stået oppe ved alteret og sunget.

3) Prædikestolen, der tidligere havde haft sin plads i højkirkens midterste hvælvning, flyttedes nu op imod koret således at den kom til at stå foran alle stolerækkerne, hvor tidligere kordrengens stol havde stået. Degnestolen fornyedes og flyttedes til kirkens nordside, men er senere borttaget.

4) De gamle skriftestole i koret fjernedes. Alteret såvel som prædikestolen restaureredes og udsmykkedes, d.v.s. at den perlegrå farve overmaledes med egetræsmaling med guldforsiringer og at altertavlens felter maledes sorte og forsynedes med nye(?) bibelsprog. Der anbragtes et nyt knæfald med egetræsgelænder i stedet for det tidligere af smedejern. Byens kvindelige ungdom forærede en smuk broderet ny alterdug.

5) De gamle lukkede stolestader, som stammede fra årene efter branden, borttoges og erstattedes af nye fyrretræsstole med egetræsmaling. Hele kirkens gulv omlagdes i stolene og i sakristiet kom der nu trægulv, i gange-

Nærbillede af et af de særdeles smukke englelehoveder fra prædikestolen, skåret af Grenå snedkeren Nicolaus Koch.

ne, koret, våbenhuset og tårnet gulv af pressede Flensborg klinker. Hele gulvet blev ved den lejlighed sænket 18 tommer under den tidligere gulvhøjde og Brolægningen uden for kirken blev af den grund omlagt.

6) Et varmeapparat blev nedlagt i kirken i et kælderrum under koret, som indrettedes ved den lejlighed. Samtidig fjernedes en hel del af de begravelser som tidligere havde været under gulvet såvel i koret som i kirken. Ligresterne førtes ud på kirkegården og nedsattes i et par store fællesgrave helt mod øst i kirkegård B. Grenå var en af de første byer, som indrettede varmeapparat i kirken. Nogle ganske få byer havde indført det sidst i 50'erne.

7) Endelig skete også et tilløb til en ydre restaueimg, idet der opførtes støttestøtter ved ydermurene og sideskibets nordre side, der er af kampesten, afpudsedes og repareredes.

Efter restaureringen

blev kirken atter taget i brug og højtidelig indviet søndag d. 25. februar 1866, Ved hvilken lejlighed provst Koch fra Gjerrild talte. Grenå Avis redaktør havde slået til lyd for, at man nu skulle benytte anledningen til at bryde med en ældgammel skik, i følge hvilken mand og kone i kirken går til hver sin side, kvinderne til nordsliden, mændene til sydsiden. Avisen skrev, der kan næppe anføres en eneste fornuftig grund til at bibeholde den, hvorimod meget taler for dens afskaffelse. Nogle tog straks mod til sig og brød med den gamle uskik de fleste betænkte sig en tid endnu.

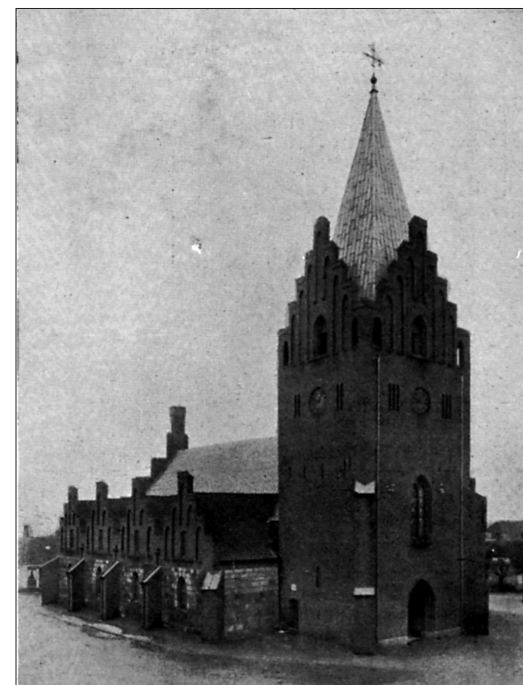
Kirkens ydre fornyelse og ombygning

fundt sted i 1873--74, ligeledes efter professor Walthers planer og tegninger. Han havde oprindeligt udarbejdet to planer den ene uden, den anden med spir. Sidstnævnte blev den foretrukne. Kirkeinspektionen var endda så liberal at den gav befolkningen lov til at se begge tegninger i forvejen og udtale sig om, hvilken man syntes bedst om.

I øvrigt gik restaureringen ud på følgende. Tårnets overdel forsynedes med 4 blindingsprydede kamgavl i stil med den oprindelige nordgavl og fik et blytækket spir, der øverst endte med en stor forgyldt kugle og et kors. Tårnets underdel repareredes meget grundigt. Desværre var det ikke med håndstrøgne munkesten, men med glatte, maskinstrøgne mursten, som næsten i alle vegne særpræget professor Walthers restaureringer.

Alle kirkebygningens mure forsynedes med kamgavl. Det samme gjaldt våbenhusets syd-gavl. Sideskibet forsynedes med 4 kamgavl svarende til kirkens 4 indre hvælvinger i stedet for det flade tag, det hidtil havde haft. Selve taget blev dog kun tækket med teglsten.

Støttestøtterne var derimod opført i 1865. Det samme gælder vinduernes udvidelse og forsyning med jernrammer og jernspodser i stedet for den tidligere træindfatning.

Grenå Kirke omkring 1891.

Fjernt i Tidernes Morgen
så du Huse så små;
Bindingsværk klinet med Lertavl,
Tage tækket med Strå.
Huse er sunket, og nye
har ved din Fod sig lagt.
Dine ærværdige Mure
trodses Århundreders Magt.

Her, medens Seklerne: skifter,
har dine Klokker ved Gry
gennem utallige Tider
vækket den slumrende By.
Her har du ringet om Kvælden,
signet Aftenens Fred
når bag de røde Tage
Solen i Vest gik ned.

Her har i Sorg og i Glæde
samlet sig Slægt efter Slægt.
Her søgte trætte Hvile,
tyngtet at Sorgens Vægt.
Elskende Hjerter har sluttet
under dit Tag en Pagt.
Du har fra Vuggen til Graven
over din By holdt Vagt.

Midt i den larmende Uro
over den lille By
står dine røde Mure,
hæver dit Tårn sig mod Sky.
Her har du stået mens Staden
voksed, af Svøbet frem.
Du er dens faste Midtpunkt
Du er det fælles Hjem.

Carl Svenstrup

Grenå Kirke efter restaureringen i 1927, og efter at glasmalerierne er indsat.

Vurdering af Restaureringen

Man kan vist nok, udtrykt i få ord, sige at professor Walther gennemførte kirkens ydre restaurering ved med fast hånd at føre alt tilbage ikke til Grenå Kirkes og dens enkelte deles oprindelige udseende, men til en stilren kopi af gotikkens kirkebygninger.

Den fortabte Søn.

Lazarus opvækkelse.

Glasmalerierne fra korets østvæg udført af 4 kunstneren Jais Nielsen og indsat et årstid efter restaureringen i 1927.

Der er ingen tvivl om, at man den gang så med ublandet tilslutning på disse restaureringsarbejder, der faktisk nærmere var ombygning, og ikke hæftede sig ved, at man på den måde i betydelig grad forrykkede de senere tilbygningers karakter og oprindelige udseende. Nutiden kunne have ønsket en varsommere fremgangsmåde. Som en nutidig kunsthistoriker har skrevet derom. Resultatet er blevet en i det ydre ensartet bygning, mere præget af den restaurerende arkitekts tegnebræt end af kirkens egen historiske udvikling. Som kirken står i dag er dens ydre præg helt Walthers.

Den slægt som er vokset op her siden 70'erne, og kun har kendt kirken i dens nye skikkelse, vil formentlig synes, at den falder godt sammen med byen, som den nu har udviklet sig.

Udgifterne

Den indvendige istandsættelse i 1865-66 kostede i alt oa. 11.000 rdl. Den ydre istandsættelse i 1874-75 beløb sig til godt 40.000 kr. Ligkapellet, som byggedes i 1881 og som også skyldtes Walthers tegning, kostede knap 9.000 kr. Det nye orgel fra samme år beløb sig til 5.700 kr.

I 1884 maledes og dekoreredes våbenhuset og omdannedes til skriftestol. Endelig dekoreredes og møbleredes såvel dette som sakristiet og forsynedes med vægpaneler m.m i 1892.

Kirkens sidste store istandsættelse i 1927

varede fra juli til december og lededes af kgl. bygningsinspektør Packness i Ålborg. Imens den stod på, var Menighedshjemmets store sal indrettet til midlertidigt kirkelokale.

En stor del af, hvad der var foretaget under Walthers ledelse i 1865, kasseredes nu. Smagen skifter jo stadig. Den lyseblå farve, som var sat på for at oplive det kolde kirkerum, vaskedes nu af og erstattedes med kridhvid. Dekorationerne på ribberne erstattedes med andre. Inventarets egetræsmaaling ombyttedes med perlegrå med en smal kant af rødt foroven. I tavlerne til salmenumlene berøvedes deres spidsbuede afslutning opadtil og fik ligesom orgelpulpituret perlegrå malmg. Kun degnestolen som for resten ganske stilfærdigt fjelnedes nogle få år efter (Hvorfor?), samt alteret og prædikestolen forblev urørt for at live lidt op i det kridhvide nøgne kirkerum, bestemtes så i sidste øjeblik at forsyne dette med nogle ganske lette dekorationer i de hvælvingskapper og de dertil hørende ribber. Dette arbejde udfølte af kunstneren Vald. Andelsen. Det blev et af hans allersidste arbejder før hans tidlige død.

Kirken toges atter i brug til julen 1927. Kort efter opstod der ønske om at få de to vinduer mod øst bag altret forsynet med glasmalerier. Man mente, at de ville være til pryd for kirken, give et smukkere lys og navnlig dække udsigten til de bagved liggende huse.

Ved frivillige gaver og ved et betydeligt tilskud fra Carlsbergfonden skaffedes pengene dertil. Arbejdet udførtes af kunstmaleren Jais Nielsen.

For at komme helt op til nutiden skal blot tilføjes, at prædikesiolen i efteråret 1943 restaureredes og bragtes tilbage til sin allerførste skikkelse under ledelse af Nationalmuseets konservator N. J. Termansen, og at kirken samme år forsynedes med et klokkespil, som skænktes af Sparekassen for Grenå og Omegn.

Grenå Kirke, som den er nu

Kort vejledning for besøgende

Som udførligt fortalt i det foregående stammer Grenå Kirke formentlig fra tiden kort før år 1300. Den nedbrændte sammen med den østre halvdel af byen i 1649. Murene blev dog stående, og kirken opbyggedes i løbet af de næste 3-4 år og stod færdig i 1653.

Som Grenå Kirke fremtræder nu, er den i et og alt plæget af en ydre restaurering i årene 1873-74, hvorved kirken forsynedes med spir, og en indre lige så gennemgribende restaurering i 1865-66. Begge disse lededes af kgl. bygningsinspektør professor Walther. Kirken er altså ikke en genfødelse af den gamle kirkes enkelte dele som de oprindeligt har set ud. Den fremtræder nu som en stilren kopi af gotikkens kirkebygninger med højt, himmel stræbende spil og med blindingsprydede kamgavle i alle de enkelte bygningsdeles afslutning. Derimod er kirkens indre, hvad farvevirkning angår, præget af en endnu senere hovedreparation, som foretoges i året 1927 under ledelse af kgl. bygningsinspektør Pækness i Ålborg. Ved denne fjernedes de efterligninger af middelalderlige dekorationer hvormed professor Walther havde ladet kirken dekorere og afløstes af kridhvid kalkning med en ganske enkel dekoration. Den er indskrænket til en

Altartavlen i Grenå Kirke er oprindelig skåret i 1619 til Holmens Kirke i København, hvor den har stået indtil 1661 da den købtes til Grenå Kirke i stedet for den brændte (renæssance).

let farveaccentuering af hvælvingsribberne samt de fire Evangelist-tegn i stiliseret gengivelse i hvert hvælvingsfags østligste kapper. I tårnrummet er de fire hvælvingskapper gengivet rigets, stiftets, amtets og byens våben. Dekorationerne skyldes kunstneren Valdemar Andersen, som døde i 1928 kort efter værkets fuldendelse.

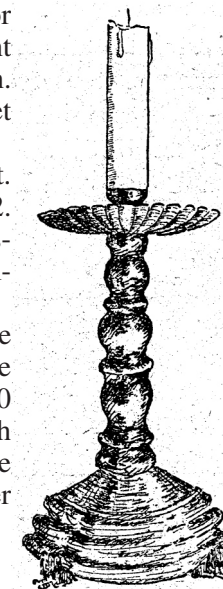
Glasmalerierne i koret er udført af kunstneren Jais Nielsen og indsattes et par år senere. De er delvis bekostet af Carlsbergfonden.

Altartavlen er rimeligvis fra 1619 og er i Senrenæssancestil. Den er oprindelig skåret til Holmens Kirke i København, men da denne fik en ny og langt mere pragtfuld Tavle i 1661, og da Grenå Kirke endnu ikke havde fået anskaffet en efter branden, købte man den gamle derfra. Det er altså forklaringen på, at altartavlen øverst oppe bærer Chr. IV navnetræk og hans mærke R. F. P. d.v.s. Regnum firmat pietas - gudsfrygt styrker rigerne. Topfiguren forestiller Justiti, retfærdighedens gudinde med sværet og vægtskålen. De to figurer i øverste plan er evangelisterne Markus (med løven) og Matthæus (med engelen). I det lavere plan står Lukas og Johannes. Altartavlens malerier der forestiller opstandelsen og korsfæstelsen er indsat i 1852 og malet af historiemaler Rosent i stedet for de ældre.

De 2 alterstager er af malm og skænket kirken i 1680 af rådmand Niels Christensen. Det er gedigent arbejde, formgivningen er typisk for den svulmende barok. Hver af stagerne bæres af tre små morsomme løvefigurer. Kalken er af sølv indvendig forgyldt. På foden læses I. H. E. S. U. S. Sølvkanden er skænket 1790 af Margrethe Sofie Von Weinigel. Den syvarmed lysestage er derimod af ny oprindelse og skænket til kirken 1920 af en kreds af borgere. Døbefonten i koret er af sort marmor og anskaffet i 1866. Kirkens ældste granit døbefont var fra den romanske tid. Den står nu på Kirkegården. Den senere døbefont som fjernedes i 1865, er afbildet tidligere heri.

Sakristiet er den østligste fjerdedel af sideskibet. Panelværket og dekorationen her stammer fra 1892. Et ejendommeligt gammelt, middelalderligt egetræs-skab som findes i sakristiet stammer måske fra Gammel Kirke på Bavnvej.

Prædikestolen er anbragt på den søndre væg lige op til koret. Den har oprindehg stået i den mellemste hvælvning. Den er yngre end alteret og udført i 1650 af en Grenå billedsnider ved navn Niels Jensen Koch latiniseiet til Nicolaus Koch. Stilen i de 6 udskårne felter er bruskarok, hvorimod rammen nærmest er

En af de to malmstager på alteret fra 1680 (barok).

Prædikestolen i Grenaa skåret af Nicolaus Koch. Navnet er latiniseret. Mesterens daglige navn var Niels Jensen Koch, Billedsnider i Grenaa. (De udskårne felter er bruskarok. Søjlerne og rammen er nærmest renaissance).

renæssance. Dens brystværn dannes af 6 felter med dobbeltsøjler på hjørnerne. De seks felter udfyldes af relieffer forestillende Kristi Døb og opstandelse og de 4 evangelister. Hvert af billederne er omfattet i bruskarok snitværk af samme komposition i alle 6 felter, men med ganske små variationer i enkelhederne, således at ingen af dem er helt ens. De mindst vellykkede er billederne af dåben og opstandelsen. Betydelig bedre er evangelisterne. Med plastisk følelse er de skårne med dybe skygger i de folderige Klædebon.

Hver af evangelisterne er kendetegnet med sit symbol: Matthæus med engelen, Markus med løven, Lukas med oxen og Johannes med lammet. Prædikestolen er i efteråret 1943 restaureret og ført tilbage til sin oprindelige staffering fra 1661 ved Nationalmuseets assistance. Kirkestolene stammer fra 1865, men blev ved sidste restaurering forsynet med nye udskæringer i endestykkerne og malet om.

Orgelet befinder sig i hovedskibets vestlige ende. Det er bygget i 1887. Det forrige orgel var fra 1842 det næstforrige fra 1760 og endelig

Epitafiet over byfoged Blichfeldt og hustru. Det har oprindeligt haft plads inde i kirken over for våbenhusdøren. Her var under gulvet Blichfeldts murede begravelse. Det flyttedes 1865 ud våbenhuset.

Det ubetinget smukkeste af de 6 udskårne felter i prædikestolen, forestillende evangelisten Lukas med oxen som symbol.

var kirkens allerældste orgel opsat i 1696. Begge disse var gaver fra kirkens daværende inspektion, d.v.s. sognepræsten og byfogeden.

I midtergangen hænger 2 malmlysekroner. De er begge fra 1697. Den midterste er den største og ret anselig. Den har 20 arme anbragt i rækker om en hul malmkugle. Øverst på denne ses en ridder med draget sværd ridende over halsen på en flakt ørn.

I tårnrummet hænger tredje malmlysekrone som oprindeligt havde sin plads inde i kirken. Da orgelpulpeturet imidlertid ved sidste hovedstandsættelse blev gjort bredere og kom i vejen måtte den flyttes. Den er skænket kirken i 1724 af byfoged Knud Henrik Blichfeldt og hans kjeriste (d.v.s. hustru Anne Amdisdatter for deres murede begravelse, som var derunder i kirkens gulv. Epitafiet i tårnrummet er ophængt til minde om den førnævnte, i 1729 afdøde byfoged K. H. Blichfeldt.

Alle kirkens øvrige gravminder fjernedes med hård hånd ved restaureringen i 1865-66. Kun et eneste er bevaret foruden Blichfeldts. Det sidder indmuret i østvæggen bagved altertavlen og er opsat til minde om kapellan Oluf Pedersen der tillige var rektor i Latinskolen og som døde 1659. Det er afbildet heri bogen.

Kirkens 3 klokker der alle er anskaffet efter kirkens brand i 1649, bærer indskriften: Dutch das Feuer bin ich geflossen, Claus von Dam hat mich gegossen samt årstallet 1648. Efter årstallet at dømme må det altså være, klokker, som støbemesteren har haft stående, og som han har byttet om med klokkealmen fra de nedfaldne og ved Branden smeltede klokker.

Kirkens urværk stammer fra 1855. I tårnet opstilledes i året 1943 et klokkespil leveret af Firmaet Hede-Nielsen, Horsens, og skænket af Sparekassen for Grenå og Omegn. Hver morgen, middag af aften spiller det en salmemelodi som, forstærker ved hjælp af en mikrofon, lyder ud over byen.

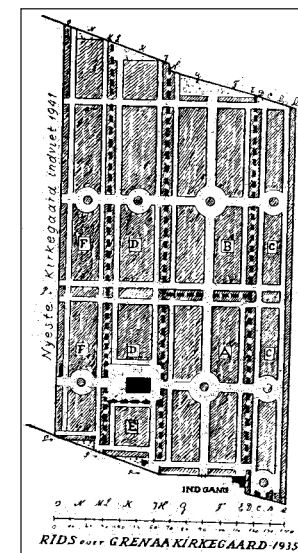
Nærværende kapitel om Grenå kirke er et forkortet uddrag af en udførligere artikelserie, som bogens forfatter har haft optaget i Grenå Folktidende i tiden fra 24. december 1943-8. januar 1944. Den findes i nogle få sætryk til afbenytnelse i Grenå Folkebiblioteks læsestue, men er her optaget i forkorte skikkelse af hensyn til pladsen. - De med ** mærkede stykker er taget fra kunsthistorikeren cand. mag. S. Skovs artikel om samme emne i Randers Amts hist. Årbog for 1938.

Grenå Kirkegård

Den nuværende kirkegård ved Nørreport er den tredje kirkegård siden kristendommens indførelse, altså i løbet af et lille årtusinde.

Byens ældste kirkegård har ligget omkring den gamle kirke ved Bavnhøjbakkens fod. Dens fundament er nu afdækket og i smukt beplantet tilstand tilgængelig for offentligheden. Den har uden tvivl omgivet den lille gamle kridstenskirke på alle sider. Ved nedlægning af vandværk øst for kirkeruinen i slutningen af 30'erne er der fundet talrige, skeletter. Grammel Grenå Kirke nedlagdes i 1558, men blev ikke straks nedrevet. Kirkegården vedblev at være i brug u mange år derefter, navnlig for hvem der ønskede frijord. I det seneste år 1740 er al begravelse på denne kirkegård ophørt.

Kirkegården på Torvet har ligesom den ældste også ligget rundt om sin kirke på alle 4 sider. Mod syd har dens indgang været i nærheden af de store kastanjetræer, der skønt affældige - endnu er Torvets pryde. Kirkegården ophørte med at være i brug 1822, men blev længe liggende fredet. Den del der lå nord for kirken sløjfedes først rimeligvis omkring ved år 1830. Syd for kirken blev den sidste rest liggende som en stor indhegnet græsplæne med enkelte blomsterrabatter. Den sløjfedes først i 1884, da Kong Frederiks statue rejstes.

A. Kirkegården ved Nørreport blev taget i brug i 1822. Den indviedes 24. april ved generalkrigskommissær Chr. de Fischers begravelse. Han jordedes i runddelen midt i kirkegården. Gravstedet er bevaret endnu.

B. I 1848 toges et lige så stort stykke jord i brug lige øst for foregående. På kortet er det betegnet ved B. Også der var det runddelen i midten som først blev solgt. På indvielsesdagen 7. september 1848 jordedes her en ung mand, handelsbetjent Andreas Krogh Emborg. Også dette gravsted eksisterer endnu. Her begravdes 10 År senere hans fader, købmand Emborg, kommunalbestyrelsens formand som døde i en ung alder.

Kortskitse, tegnet før den nye kirkegård blev planlagt.

Kastaniealleen (sydligst i kirkegård C) ved løvfaldstid. Det var den, arkitekt Tholle ønskede fældet, men som dog blev skånet.

C. Efter en god snes år forløb var også denne kirkegård for lille. Der var megen uenighed om, hvorvidt man skulle lægge en ny kirkegård nord eller syd for den gamle. Man bestemte sig til at lægge den mod syd. Kirkegård C indviedes 10. juli 1869. Ved denne lejlighed jordedes byrådsmedlem købmand P. Jensens datter Johanne Cathrine. Den nye kirkegård var anlagt i samme stil som de foregående, men bredden var betydelig mindre, fordi man ikke ønskede at komme alt for tæt ind mod byen.

I 1881 opførtes et kapel lige nord for kirkegård A. Det var en af de mange nyttige foranstaltninger som stedets nye sognepræst C. Jacobi satte sig i spidsen for. Det er bygget af røde mursten i gotisk stil med kamgavle og et lille spir som tagrytter. Kgl. bygningsinspektør Walther som restaurerede kirken, har givet tegning til kapellet og det er indvendig dekoreret efter tegninger af N. Fristrup.

D. I 1896 kom den næste kirkegårdsudvidelse, idet det nord for kirkegård A og B liggende jordstykke blev taget ind. Indvlelsen fandt sted 26. april og den første som begravedes, var en ung pige, datter af arbejdsmand Gerhard Nielsen. Det var den første begravelse som den nye sognepræst N. Nørregård foretog her.

_ E.+F. Endellg kom der så i 1914 en lille udvidelse også mod nord. Det

Aften ved kirkegården.

Det lider nu mod aften,
Og dagen er forbi,
Om lidt vil klokken ringe,
Og Lågen lukkes i.
Jeg går, som jeg har gået
Så tit på dette Sted,
Og drømmer i din Stillehed
Og glædes ved din Fred.

Du kære, gamle Have
Midt mellem Land og By,
Med vedbendklædte Grave,
I gamle Mures Ly,
Med skyggefulde Gange,
Med Lind og Birk og Røn
Bevar dit Præg, din Stemning,
Det er mit Håb, min Bøn!

I dine Træers Susen
Der bor en sød Musik,
Ret som om Løvet hvisker
Og Mund og Mæle fik
Jeg lytter til din Hvisken,
Der strømmer i mig ind
Og fylder mine Tanker
Som lette Drømmespind.

Og gamle, svundne Slægter
I Gravens dybe Gem,
hvis Navne spinkelt træder
På Marmortavler frem,
Dem ser jeg for mit Øje,
Som da de gik på Jord
Og stred og led og elskede'
Og satte deres Spor.

Og mine Tanker drager
Som Fugle små på Træk
Til Timen, der Vil komme,
Da også jeg skal væk,
Når Livets muntre Færden
Og al dets Stræb og Strid
Engang for mig har Ende,
Og jeg skal bringes hid.

Da ønsker jeg at hvile
På denne stille Plet,
Hvor Vedbend hen til Muren
Sig hæftet, grøn eg tæt.
Hvor Vinden ta'r i Løvet,
Som giver Graven Læ,
Der skal min Aske hvile
I Skyggen af et Træ.

Carl Svenstrup

var egentlig en dobbelt udvidelse idet både kirkegård E og F toges i brug samtidig. Afdeling E var, som kortet viser, en lille parcel, der lå mellem kapellet og Åstrupvejen, og som tidligere havde været lejet ud til have. Den første begravelse fandt sted 21. marts 1914. Det var købmand Andreas Bruun, som jordedes. Stort set har altså kirkegården måttet udvides hver 20 à 25 år.

I 1932 skete efter kirkegårdsarkitekt Tholles forslag en betydelig om-dannelse af hele den gamle kirkegård, dog knap så radikal, som arkitekten havde planlagt. Foruden at mange forfaldne gravsteder sløjfedes, fjernedes en hel del af den nu opvoksede lovlig tætte træplantning, hvorved kirkegården fik et mere lyst præg.

Samtidig begyndte man at gøre forberedelser til anlæg af endnu en kirkegård. Den planlagdes i alle detaljer af kirkegårdsarkitekt Emil Bottiger, og er fuldt ud indrettet efter tidens smag. Der er en overflod af stedsegrønne hække som afdeler kirkegården i en mængde hyggelige smågrupper. Der er store stensætninger og mange blomsterrabatter og den gør et meget venligt og tiltalende indtryk. Anlæggelsen påbegyndtes i 1936, den lå derpå hen et par år for at kunne vokse lidt til og toges endelig i brug ved fru sagfører Viales begravelse 5. september 1941. Om Grenå Kirkegård gennem tiderne har nærværende bogs forfatter i 1936 udgivet en fyldig beskrivelse hvortil henvises.

Hovedalleen på kirkegård A. ved generalkrigskommissær de Fischers gravsted.

Kirkelige forhold

Grenå præstehistorie fra år 1800 og fremefter

Hvad den ældre præstehistorie angår, henvises til Grenå Bys Historie, Bind A. Den slutter med Peter Hansen Brøchner, som i 1796 forflyttedes til Rårup i Bjerre Herred. Han er nr. 16 i rækken af sognepræster.

17) 1796-1827 (†) Andreas Peter Krøyer (født 18. juli 1751, død 8. maj 1827), cand. theol. 1782, var den første præst i Grenå i det nye århundrede. Han kom hertil fra Branderup og udnævntes til provst allerede, da han havde været sognepræst i Grenå i år. Provst Krøyer forblev i Embedet til sit 76. år og døde 4 dage efter, at han havde taget sin afsked. Hans grav har indtil 1943 været bevaret på Grenå Kirkegård, men er nu inddraget.

18) 1827-1846 (†) Christian Fugl (født 1. april 1780, død 25. marts 1846). Cand. theol. 1803. Han kom hertil fra Hals, hvor han havde været sognepræst og amtsprovst. Denne institution var et regerings påfund fra begyndelsen af århundredet. Amtsprovsterne skulle være en slags skoleinspektører og være regeringens hjælpere med at føre de nye skoletanker

ud i livet. Det viste sig at være en meget upraktisk ordning, og institutionen faldt bort fra 1821. Fugl har altså ikke været amtsprovst i sine Grenå dage. Han blev i embedet til sin død og det eftermæle, han fik, var at han havde været en såre brav, dygtig og værdig Præst.

19) 1846-57 Frederik Chr. Bloch (født 30/ marts 1805, død 14. april i Svendborg). Cand. theol. 1830. Sognepræst i Kvong-Lyne 1834 Sognepræst i Grenå (udn.) 22. juni 1846. Sognepræst i Ringe 9. juni 1857. Entl. 1874 (?), folketingsmand for Randers 4. kreds 24. juni 1855-14. juni 1858. Gift m. Emilie Leerbech.

Amtsprovst Fugls gravmæle.

Pastor F. C. Bloch 1846-57.

Broch var af udpræget præstelig slægt både hans fader, bedstefader og svogerfader var præster.

Fra ældgammel tid havde det været skik at præsterne skulle katekisere med børn og ungdommen i kirken, d.v.s. ved spørgsmål og svar gennemgå den kristelige børnelærdom, nærmere præciseret Luthers lille kateklsmus, med dem. Ydermere var præsterne ved den senere indførte konfirmation blevet forbundet til i mindst 3 måneder forud at berede de unge. Hvor meget eller hvor lidt de foregående præster har gjort ud af katekisationen ses ikke. Derimod fremgår det klart af kaldsbogen, at pastor Bloch mødte her i Grenå med god vilje

til at opfylde denne del af sin kirkelige pligt. Allerede af hans første indberetning fremgår, at han det første år har katekiseret i kirken 27 gange, kateketen Flindt 10 gange og kordegn Johannsen 1 gang. Næste år (1849) er tallene 20 gange for sognepræstens vedkommende og 8 gange for kateketen. Men Broch tilføjer mismodigt, flere søndage mødte kun få eller ingen til katekisation. Næste forår begyndte Broch en række katekisationer over Johannes evangeliet og opfordrede de sidste år konfirmerede og de nye konfirmander til at møde frem. Der katekiseredes som regel hver søndag efter endt gudstjeneste. I begyndelsen mødte nogle, men det blev færre og færre, således at præsten ved næste indberetning biskoppen må bekendte, at han foreløbig måtte opgive håbet om at kunne bringe katekisationen med den konfirmerede ungdom i gang til nogen væsentlig nytte i denne menighed. Det var det resultat hvortil Broch kom og som blev gældende også for hans eftelfølgere.

I Brochs tid brugtes her i Grenå som over næsten hele landet den Evangelisk kristelige Salmebog. Det er den om hvilken der med en vis ret er anvendt den kendte udtalelse, at den hverken var evangelisk eller kristelig. I 1845 autorisedes et tillæg til den udarbejdet af biskop Mynster. Det indeholdt navnlig et udvalg af de gamle kernesalmer som havde været om-lavet eller udeladt i den evangelisk kristelige salmebog. På en biskoppelig forespørgsel i 1854 angående stemningen i pastoratet med hensyn til salmebøger og salmesang, måtte Broch svare, at sagen var de fleste temmelig ligegyldig. Der var ikke nogen almindelig stemning imod den, men der var dog af og til fremkommet Ytringer, der anerkendte de salmers værdi og fortrin, som fandtes i tillægget. Det blev en af pastor Brochs sidste handlinger i Grenå at få den nye salmebog, Roskilde Konventets indført. Det skete 1. januar 1857. Som adskillige af egnens præster i den tid var Broch stærkt politisk intelesseret og var valgt til folketingsmand her i kredsen, som den

gang hed Randers 4. kreds i en treårig periode (1855-58).

20) 1857-77 Carl Ulrich Dantzer (født 6. april 1815 død i Grenå 27. december 1879). Cand. theol. 1841. Lærer ved vor Frue Skole i København. Kateket i Grenå 1851 og Sognepræst s. st. (udn.) 15. januar 1857. Entlediget 1877. Gift 1) m. Christiane Elisabeth Jensine Harboe, død 1857. Gift 2) m. Manon Louise Krebs.

Pastor Dantzer var altså efter adskillige års skolevirksomhed i København kommet til Grenå som kateket d.v.s. førstelærer og andenpræst. Det var en institution, som der fra regeringens side i begyndelsen af århundredet var sat uhyre kraft ind på at få indført rundt i byerne. Men stemningen blev snart imod den rundt i hele landet, fordi kateketerne gennemgående kun betragtede embedet som et midlertidigt gennemgangsled til præsteembede og søgte bort, så snart de kunne. Det var formodentlig også af den grund at de ikke altid var så interesseret i skolens opgave som ønskeligt var. Imidlertid må det vist nok indrømmes, at Dantzer som havde mange års lærergerning bag sig, var en god mand i kateketembedet her. Om Dantzer som præst har jeg hørt sige, at han var en hjertelig og velmenende mand, men noget tør i sin prædiken.

Pastor C. U. Dantzer 1857-77.

Midt under Dantzers præstetid kom til Ørum Præstegård den mand, som vakte det stærkeste kirkelige røre, overalt hvor han viste sig. Det var Villhelm Beck, som i 1866 blev indsat til sognepræst i Ørum-Ginnerup Sognet var kendt for sin åndelige død og vankundighed og Beck lagde allerede i sin indsættelsesprædiken ikke fingrene imellem. Den var endogså så magtfuld, at selv Becks bedste ven, Johs. Clausen skrev til ham om den. Det var en drøj prædiken du begyndte med i Ørum. Men underligt nok gik det således at allerede den første dag sluttede store skarer sig til Beck, just i dette hidtil ikke religiøst interesserede sogn. Og længe varede det ikke før mængder af mennesker fra omegnen flokkedes om Becks prædikestol. Også fra Grenå var der en flok som regelmæssigt om søndagene pr. hestevogn tog til Ørum Kirke.

Dantzer var en liberal mand og stillede sig forstående over for det stærke røre, som udgik fra Ørum Præstegård. Snart kom Beck også til Grenå og holdt missionsmøder. Han var jo en sædeles veltalende mand med et kraftigt, men til tider let diastisk sprog og talte med ild- og voldsomhed. Det var langt fra Dantzers temperament. Alligevel åbnede han velvilligt kirken for Beck og tog venskabeligt imod ham uden dog selv at slutte sig til Indre Mission.

Også den grundtvigske forkyndelse hørtes i Grenå. I lang tid kom dr.

Nørregård og Bågøe de to kendte Testrup folk, ofte til byen og holdt forsamlinger og foredrag. Dantzel fik efter opfordring fra provsten og ønske fra menigheden indført, at der den første søndag i hver måned forrettedes gudstjeneste i Grenå Kirke om eftermiddagen i stedet for om formiddagen.

På samme tid var loven om adgang til oprettelse af menighedsråd vedtaget. Dantzer måtte imidlertid for Grenå og Gammel Sogns vedkommende meddele, at menigheden ikke her har fået øje for det gavnlige i denne indretning, men betragter den med mistro og ikke med tillid og håb om dens Nytte, og at man derfor ikke var stemt for at oprette et sådant råd. I Dantzers embedstid fandt kirkens stærkt tiltrængte indre og ydre restaurering sted.

Dantzer var en meget svagelig mand og måtte i mange år holde kapellan. En tid var det den senere, som kulturminister kendte J. J. Berre. Fra 1871-77 var det S. U. Borch. Da han fik præsteembede og forlod Grenå søgte Dantzer sin afsked. Pastor Dantzer blev syg i kirken juledag 1877, måtte bæres hjem og døde få dage efter.

21) 1877-95. Carl Hugo Edvin Jacobi (født 5. juni 1843, død 11. maj 1914 i København). Cand. theol. 1869. Han var derefter lærer ved Københavns skolevæsen i en del år og drev samtidig videregående theol. studier. Res. Kap. ved Viborg Domkirke 1874. Sognepræst i Grenå og Gammel Sogn (udn.) 10. oktober 1877. Stiftsprovst i Ålborg Stift og sognepræst til Budolfi Kirke (udn.) 31. december 1890. Gift m. Henriette Zahrtmann.

C. Jacobi 1877-90.

I Groshenning og Hauch Fausbølls, Danmarks Præstehistorie, hvor fra de biografiske data er taget, tilføjes om Jacobi, at det lykkedes ham i Grenå at tilvejebringe en ordnet og omfattende menighedspleje, der kunne tages til mønster på andre steder. Det er jo en ganske objektiv udtalelse og den falder nøje sammen med den lokale opfattelse af pastor Jacobis virke. Det er ikke nogen overdrivelse at sige, at perioden 1880-95 i Grenå Bys Historie på ganske afgørende måde er præget af pastor Jacobi, således som det allerede er fienhævet heri. Der er på nævnte sted anført Jacobis store andel i opførelse af ligkapellet, asylet, menighedshjemmet m.m., ligesom det er berørt at der i 1880 på hans initiativ skaffedes en præstegård til kaldet efter at præsterne siden 1745 havde boet i lejede eller privat købte præstegårde.

Det nye, som med pastor Jacobi kom til Grenå var den kirkelige filantropi ... Han var den første som fik indført en ordnet fattigpleje som et samvirke imellem lægfolk og præsten. Ligeledes havde asyl- og dia-

Præstegården på Storegade efter ombygningen i 1930.

konissesagen hans varmeste interesse. Og endelig var tanken med opførelse af menighedshjem, som dog først virkelig gjordes i hans aller sidste Grenå tid den, at dette sted ikke alene skulle afgive lokaler til møder, men være samlingssted for de mange forskellige kristelige Kærlighedsgerninger, som var på hans program. - Når pastor Jacobi var så stærkt optaget af dette filantropiske arbejde kom det dels af hans nære forbindelse med diakonissestiftelsens ledelse. Stiftelsens forstanderinde Søster Sophie Zahrtmann, var hans svigerinde. Dels kom det af hans levende forbindelse med og interesserede deltagelse i Stefansforeningens arbejde. Denne forening var stiftet i 1876 som et samarbejde mellem præster og lægmænd af alle kirkelige retninger. Det skyldes for en del denne forening, der i de år rundt om rejste sig asyler, menighedshjem og sømandshjem. Stefansforeningen holdt årsmøde i Grenå 9. september 1880, og ved den lejlighed blev det frø kastet i jorden som siden skulle spire og bære frugt her Grenå. Angående fremgangsmåden ved skriftemål og altergang i Grenå Kirke i Jacobis og hans forgængeres tid haves en indberetning til biskoppen fra 1879. Som bekendt afskaffedes ved Reformationen de tvungne skriftemål med dets i alle enkeltheder gennemførte redegørelse for selv de mest intime og private forhold. Men skriftemålet bibeholdtes også efter Reformationen dog under andre former som en betingelse som adgang til nadveren. Det er da også betegnende, at der efter Grenå Kirkes brand i 1649 sammen med det øvrige kirkeinventar opsattes to nye skriftestole, en i hvert sit hjørne af koret. Den ene var formodentlig beregnet til sognepræsten, den anden til den residerende kapellan. Det var den gang skik, at der holdtes skriftemål dagen før nadverens uddeling, altså både hver lørdag og onsdag.

I tidens løb, formodentlig omkring ved år 1800, er, trods alle lovbestemmelser anvendelsen af det private skriftemål og dermed brugen af disse lukkede skriftestole gået af brug. I stedet for holdt præsten en skriftetale til de samlede skriftebørn under et og meddelte derefter absolutionen til hver enkelt, ved håndspåleggelse. Til dette brug anvendtes enten selve koret eller sakristiet eller endogså våbenhuset som netop på pastor Jacobis foranledning i 1884 forsynedes med paneler langs væggen og udsmykke-

des meget stilfuldt.

Ved kirkens indre restaurering i 1866 fjernedes og bortsolgtes de to lukkede skriftestole som altså allerede på den tid ansås for overflødige og af hvilke den ene forlængst var omdannet til et lille dåbskapel. På tidligere billed, kan man endnu skimte den ene i hjørnet af koret

I våbenhuset foregik skriftemålet så i resten af Jacobis og begyndelsen af Nørregårds tid, indtil det endelig, vist nok i forbindelse med det nye ritual fra 1912, flyttedes op i koret.

I den førnævnte indberetning til biskoppen fra pastor Jacobi gør han opmærksom på, at således har det været i hvert fald de sidste 47 år d.v.s. det tidsrum, da gamle kordegn Johannsen havde været knyttet til kirken og rimeligvis længere. Det er altså velbegrunderet at mene at det private skriftemål er forsvundet her i Grenå omkring 1800.

Om Katekisationen med ungdommen meddeler Jacobi, den ikke finder sted. Derimod søger man at samle de unge piger af den tjenende stand til møder søndag aften i private hjem. Disse møder fandt talrig tilslutning. For de konfirmerede drenge for hvem der holdtes aftenskole, håbede præsten nu og da at kunne få lejlighed til en samtale om kristelige emner.

Det sidste blev nu aldrig af videre betydning. Derimod blev pigemøderne efter asyllets opførelse en fast institution som henlagdes til den rummelige asylklasse og holdtes hver søndag aften.

Skomager M. Andersen går fra Søndagsskolen med en flok børn i hånden.

I indberetningen for 1885 omtaler pastor Jacobi for første gang Søndagsskolen. Der nævnes, at den har 200 børn fordelt i 9 klasser og undervist af 4 lærere og 5 lærerinder, men der trænges til endnu flere lærerkræfter. Det kan nævnes som et særkende for Jacobi, at han havde et sjældent greb på at knytte folk af alle samfundsklasser til de arbejder, han fik sat i gang. I forbindelse med Søndagsskolen er det naturligt at minde om, at dens oprettelse egentlig skyldtes en ganske jævn lægmand afdøde skomager Morten Andersen. Med en ganske uegennyttig og ideel indstilling fik han sagen i gang og var medarbejder, ja visse perioder leder af den, lige så længe han var her i Grenå. Ved dens 40 års jubilæum skrev han i avisen en lidt naiv, men vist nok ganske historisk redegørelse for dens oprindelse. Den lyder således.

Søndagsskolen i Grenå

har på søndag bestået i 40 år. Søndag d. 17. december 1882 begyndte vi i et klasseværelse i kommuneskolen, som jeg havde fået tilladelse til at benytte, efter at jeg havde haft Axel Jacobsen fra København herovre, og jeg havde talt både med præst og lærere om at få den sag begyndt. Lærer Johannsen opmuntrede mig til at begynde, når jeg troede, at gud ville det; han og lærer Petersen og lærer Krøll, Åstrup, ville stå mig bi, og en tømrer Facius hjalp til en lille tid. Siden hjalp skolebestyrer Bertelsen og fru Andersen senere fru Bertelsen. Efter godt 2 år kom også pastor Jacobi og flere til hjælp. Så begyndte vi med klasselæsning, og børnegudstjenesten udvidedes både til Havnevejen og Åstrup, og vi havde ved festlige lejligheder et antal af 4-500 børn og voksne med. I henved 30 år måtte jeg tage mig mest af sagen, indtil så præsterne rigtig tog fat, og endnu er børnene glade for at have mig i hånden og i frakkeskøderne, når vi går fra børnegudstjeneste. Måtte gud fremdeles lægge sin velsignelse i denne sag.

M. Andersen, skomager, Rosenborg

Ret snart efter Søndagsskolens grundlæggelse tog pastor Jacobi aktiv del i dens ledelse. Der stiftedes i 1887 filialer i Havnevegens Skole og i Åstrup Skole. Arbejdet i Grenå udvidedes og børnetallet voksede til 300. Efter menighedshjemmets opførelse henlagdes søndagsskolearbejdet dertil. Senere hen da der under første verdenskrig meldte sig brændselsvanskeligheder flyttedes det til Misslonshuset, hvor lokalet alligevel var opvarmet. Efter Andersens afrejse og efter at de mange ungdomsorganisationer er stiftet og har taget hver sin part af ungdommen, er det egentlige søndagsskolearbejde nærmest overtaget af Indre Missions ledelse og er samlet om Misslonshuset.

Hvad kirkelig retning angår sluttede pastor Jacobi sug til den Martensen-Mynsterske Fløj eller Kirkeligt Centrum. Den grundtvigske retning

havde i hans tid så godt som ingen tilhængere i Grenå. Med Indre Mission samarbejdede han i mange år med godt udbytte. Det var netop Stefansforeningens kongstanke, at samle og forene kristne af alle retninger til et fælles samarbejde. Senere kølnedes forholdet. Indre Mission trak sig ud af samarbejdet på opførelse af et fælles meningshus og opførte i 1889 for egen regning Zarepta. Først i 1895 stod Menighedshjemmet færdigt.

Nytårsaften 1895 fik Jacobi udnævnelse til embedet som stiftsprovst i Ålborg og sognepræst ved Budolfi Kirke. Der fik han atter en række gode og frugtbare arbejdsår og virkede indtil han blev 70 År. Han var syg, da han i 1913 forlod Ålborg, og døde kort efter i København.

22) 1896-1914 Jacob Alfred Nicolai Nørregård (f. 22. januar 1844, død 22. maj 1916 i Helsingør) Cand. theol. 1871. I 17 år lærer ved forskellige københavnske skoler. Sognepræst i Rye-Sonnerup 1882. Udn. til sognsprovst i Grenå og Gammel Sogn 27. februar 1896. Provst for Rougsø, Sønderhald og Nørre Herreder 1900. Formand for Asylbestyrelsen, Teknisk Skole, Velgørenhedsselskabet, Menighedshjemmet Sømandshjemmet ved Grenå Havn, Grenå Blindeforening m.m. Udgav i 1896, Til Herrens Pris, salmer til hele kirkeåret, forfattet af Nørregård selv og tilegnet hans gamle menighed. Entl. fra 31. december 1914. Gift med Mathilde Skoubo.

Stedets nye præst var broder til den landskendte højskoleforstander dr. theol. Jens Nørregård, Testrup. På forhånd var befolkningen vist nok derfor indstillet på, at Nørregård nærmest tilhørte den grundtvigske retning. Det kan dog ikke siges. Nørregård var ikke udpræget retningsmand og havde let ved at samarbejde med Indre Mission, i hvis forsamlingshus han ofte talte. Hvad der er sagt om pastor Jacobi med hensyn til hans interesse for samfundsspørgsmål gælder også for efterfølgeren, blot skal det bemærkes at medens Jacobi gjorde pionerarbejdet og omtrent fra bar bund grundlagde disse mange forskellige foretagende og institutioner fik Nørregård den næppe lettere opgave at holde dem i gang. Som det korte biografiske rids viser, blev Nørregård i sin embedstid formand for næsten alle dr. institutioner som Forgængerens havde stiftet.

Provst Nørregårds embedstid ligger så nær op ad nutiden, at man skal vare sig for at gå for meget i enkeltheder ved omtalen. Skal man kort og loyalt karakterisere provsten, må man vist nok navnlig fremhæve hans store flid og arbejdsevne og hans lyst til arbejdet. Han var en grundig og nøjagtig embedsmand, havde let lyst og muntert sindelag, og det faldt ham let at omgås de mange mennesker han på embedets vegne kom i forbindelse

N. Nørregård 1896-1914.

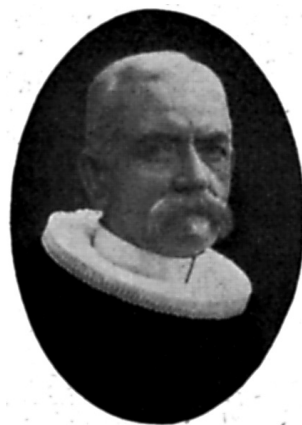
Interiør fra præstegården i provst Nørregårds tid. Provstinden sidder ved vinduet og frk Gerda Nørregård ved flygelet, medens provsten sidder i midten med celloen, som var hans yndlingsinstrument.

med. Provst Nørregård havde let ved at finde træffende udtryk for sine fælelser ved officielle lejligheder og må sikkert siges at have været et samlingsmærke for det kirkelige liv i den tid i Grenå.

Hjemmet i Præstegården prægedes af provstens store anlæg for og kærlighed til musik som var gået i arv til flere af børnene. Således vil det mindes, at frk. Gerda Nørregård efter en grundig musikalsk uddannelse fik embedet som organist ved Grenå Kirke. I en lang række år var frk Nørregård en meget kyndig leder af byens musikliv og bidrog ved en række både større kirkekoncerter og små kortere kirkemotetter til at vække folks interesse for kirkemusikken.

Provst Nørregård søgte sin afsked ved sit fyldte 70 år og tilbragte sine sidste dage i Helsingør, men levede kun et årstid efter sin afrejse fra Grenå.

Det kan lige nævnes at ægteparrets yngste barn sønnen Jens Nørregård blev teolog ligesom faderen. Han tog den teologiske doktorgrad i 1920 og udnævntes i 1923 til professor i kirkehistorie ved Københavns Universitet, hvor der i øjeblikket sidder 3 gamle Grenå drenge som professorer, nemlig foruden Nørregård, nobelpristageren dr. phil. August Krogh, som i anledning af Grenå bys 500 års jubilæum i år er udnævnt til byens æresborger samt litteraturprofessoren Ejnar Thomsen.

Alfred Frantzen 1915-30.

23) 1915-30 Jens Jørgen Alfred Frantzen, (født 17. april 1865, død 3. januar 1936 i Holte). Cand. theol. 1891. Sognepræst i Leerup-Tranum 1892. Sognepræst ved Nathanaels kirken i København 1905. Sognepræst i Grenå udn. 27. februar 1915. entl. fra 31. oktober 1930. Gift 1) m. Dorthea Madsine Bastue, død 1893. Gift 2) m. Hermine Magdalene Bastue.

Pastor Frantzen var den første præst i Grenå, der udnævntes efter Menighedsrådets oprettelse. Han var af dette indstillet med så stort flertal, at det på forhånd var at forudse, at han ville blive kaldet. Pastor Frantzen var, da han kom til Grenå, ikke nogen rask mand. Det er vist nok rigtigt, at arbejdet i det store Nathanaels

sogn i København, som talte over 20.000 indbyggere, havde slidt hårdt på ham og taget hans bedste kræfter. Og han søgte vist nok til Grenå bl.a. for under mere rolige forhold at genvinde sit helbred. Helt lykkedes det ikke. Selv om pastor Frantzen i sin 15-årige embedstid i Grenå havde gode perioder, var han dog mærket af sygdom og kunne ofte i længere perioder være sygemeldt. Og kun ved stor viljestyrke og nidkærhed lykkedes det ham at passe sin gerning. I modsætning til sine to forgænge sluttede Frantzen sig afgjort til Indre Mission. Men han var ikke en skarp retningsgænger, og det lå langt fra ham at være en ensidig fanatiker. Det er vist nok sandheden om ham, hvad der er skrevet ved hans død, at han i de år, han virkede i Grenå, blev agtet og afholdt af alle, som kom i berøring med ham. I sin forkyndelse som i hele sin færd var han jævn og stilfærdig. Skarpe ord og udfordrende standpunkter lå ham fjernt, og han var forstående og fordragelig over for anderledes tænkende, der stillede mod samme mål. Han var en retlinlet hjælpsom og elskværdig mand der søgte at gøre ret og dkel til alle sider.

Ligeledes i modsætning til sine to forgængere, der ved siden af deres kirkelige arbejde havde taget flittig del i de rent samfundsmæs-

Kapellanboligen på Nørregade købt 1929.

sige opgaver, viede Frantzen udelukkende sine kræfter til det kristelige og kirkelige arbejde. Det lå dels i hans hele livssyn, dels også i, at han som før nævnt var en svagelig mand og ikke besad sine forgængeres store arbejsevne.

I pastor Frantzens tid og i ikke ringe grad netop fordi han trængte til en medhjælp, ansattes der en præsteviet medhjælper, som oprindeligt tillige var kordegn og timelærer ved skolen, men senere lønnedes udelukkende af kirkelige midler. I 1927 omdannedes stillingen til et residerende kapellani. Medens de første kapellaner Svend Rehling (1918-21) og Ove Nielsen (1921-23) tilhørte henholdsvis KFUM-retningen og Indre Mission, sluttede den tredje, Edv. Pedersen (1923-30) til den grundtvigske retning.

Men uagtet den aflastning i arbejdet som kapellanembedet bød, måtte pastor Frantzen i 1930 af helbredshensyn søge sin afsked. Han flyttede til Nordsjælland, hvor han levede i 6 år og døde 3. januar 1936 efter et kort sygeleje.

24) Hans Karl Hein (født 22. april 1895). Cand. theol. 1919. Res. Kap. Haslev Frerslev 1924. Res. Kap. Grenå-Gammelsogn 22. august 1930. Sognepræst samme sted 1. december 1930. Provst for Randers Nr. og Sdr. Herreder 22. marts 1936 Gift m. Johanne Margrethe Baden.

Kapellaner

Svend Rehling (født 27. marts 1893). Cand. theol. 1917. Ord. medhjælper i Grenå Gammelsogn 1918. Landssekretær i KFUM (Århus) 1920. Sognepræst på Strynø 1925. Sognepræst ved Citadels Kirken Kbh. 1930 og ved Garnisons Kirke 1937. Gift m. Berta Salto.

Ove Nielsen (født 1894, død i Paris 2. marts 1924). Cand. theol. 1921. Ord. medhjælper i Grenå Gammelsogn 22. januar 1921. Provsteviet medhj. s. st. 1. januar 1922. Præst for den danske menighed i Paris 1923, hvor han døde efter kort tids forløb 2. juni 1924. Gift m. Asta Marie Svendsen.

Edvard Pedersen (født 11. juli 1890). Cand. theol. 1923. Ord. medhjælper i Grenå Gammelsogn 1923. Res. Kapellan s. st. 1927. Valgmenighedspræst i Odense 1930. Præst ved Hospitalskirken i Ålborg. 1941. Gift m. Margrethe Pedersen.

Hans Karl Hein. Se ovenfor under sognepræster

August Nathaniel Weilbæk Holm (født 2. marts 1887). Cand. theol. 1912. Sognepræst i Hvornum-Snæbum 1916. Sognepræst Ørum-Ginnerup 1921. Res. Kapellan i Grenå Gammelsogn 1931. Gift m. Gudrun Meier.

Asylet

Som tidligere omtalt var Asylet et af de foretagender, som oprettedes i begyndelsen af sognepræst Jacobis tid.

Selv om Grenå den gang var langt mindre end nu, var der en talrig arbejderbefolkning, som ikke kendte til den betryggelse, som den sociale lovgivning og den faglige bevægelse siden har skabt. Arbejdslønnen var lav, og der var ingen hjælp at få under arbejdsløshed. Derfor måtte mange mødre arbejde uden for hjemmet og særlig enker og ugifte mødre var i de tider meget dårligt stillet. Alt for mange børn måtte til de fleste tider savne moderens kærlighed og faste hånd. Kom der så sygdom, var der nok det gamle sygehus på Grønland, men de allerfleste - også alvorlige sygdomme måtte behandles i hjemmet. Sygepleje med uddannede plejersker var en ganske ukendt ting.

Stødet til Asylets oprettelse blev givet ved et møde i Grenå Præstegård 16. oktober 1882, hvor en kreds af damer var sammen for at drøfte hvad der kunne gøres for oprettelse af et asyl i byen og for at tilvejebringe hjælp i sygdoms tilfælde. Man enedes om at virke for opførelse af en asylbygning, og man tænkte sig, at der til Asylet skulle knyttes 2 diakonisser som skulle lede dette og tillige virke som sygeplejersker. De tilstedeværende damer valgte en komite til at virke for sagen. Formand for denne blev fru Jacobi. Senere udvidedes denne komite med nogle af byens borgere, bl.a. skoleinspektør Reventlow, pastor Jacobi og apoteker Hoffmeyer, som blev

Asylgården.

komiteens kasserer.

Ved offentlig indsamling lykkedes det at tilvejebringe et beløb der omtrent kunne dække byggesummen som iberegnet inventar blev 7850 kr.

Onsdag 1. oktober 1884 blev Asylet indviet af pastor Jacobi. Han omtalte i varme ord asylsagen og sygeplejen og dvælede ved den velsignelse. Asylerne havde udbredt overalt hvor de eksisterede. Dagen efter begyndte Asylet sin virksomhed med 20 børn.

Børneplejen

Den første asylmoder var Søster Mary Bojesen. Hun var uddannet på Diakonissestiftelsen. Uagtet hun ikke før havde haft med børn at gøre, blev

Søster Mary Bojesen.
Asylmoder 1884-91.

hun en fortræffelig asylmoder. Men allerede i 1891 måtte hun trække sig tilbage, fordi hendes kræfter ikke slog til. Hendes efterfølgerske, Ingeborg Hansen, var ikke diakonisse, men stod dog stiftelsen meget nær, idet hun, da hendes moder var død tidligt havde fået sin opdragelse der. Ingeborg Hansen var den fødte pædagog, og hendes evner til at tage sig af småbørn var usædvanlig. Med sin lille spinkle skikkelse og sit skrøbelige helbred forbandt hun en umådelig energi og stor kærlighed til gerningen. Fra 1913 var Søster Nielsine Nielsen derpå asylmoder indtil sin død i 1918. Hendes efterfølgerske blev frk. Kathrine Dragsbæk, som havde været hendes medhjælper i Asylet i flere år og derpå ved uddannelsen på Frøbelseminariet

dygtiggjort sig til gerningen.

Menighedssygeplejen

Men børneplejen var kun den ene halvdel af den opgave som skulle løses med Asylet som hjemsted. Den anden og lige så vigtige var hjemmesygeplejen. Og her er det mærkelige forhold, at der har været en så stor stabilitet over sygeplejens personer, at der i de forløbne 60 år kun har været 2 ledende søstre, af hvilke den sidste endnu virker i arbejdet. Søster Johanne Marie Nielsen tiltrådte 1. november 1884 straks ved Asylets indvielse, og skønt

Frk. Ingeborg Hansen.
Asylmoder 1891-95 og 1898-1913. Død 1934.

sygepleje i moderne forstand var noget ganske nyt i Grenå, blev hun straks taget i brug i høj grad. Det blev en meget krævende opgave, Søster Johanne Marie gik ind til. Foruden den egentlige sygepleje, var der mange beslægtede opgaver hun yderligere tog del i. Hun vandt ved sin store hjælpsomhed og kærlighed den største anerkendelse, hvor hun kom. Efter 32 års virksomhed måtte hun trække sig tilbage, 65 år gammel og levede sine sidste år på Diakonissestiftelsen i København.

Hendes afløser blev Søster Oda Hansen, der var i besiddelse af de samme gode egenskaber som forgængeren. Hun fulgte i hendes fodspor og virker her endnu. Efterhånden voksede arbejdet, så det oversteg hvad et menneske, selv en Diakonisse kan overkomme. I 1931 ansattes en medhjælper. Samtidig udstræktes virksomheden til også at omfatte Gammel Sogn, navnlig Havnevejen, hvor der var stor trang til sygepleje.

Ved Socialreformens ikrafttræden i 1933 skete en gennemgribende forandring. Der oprettedes en overenskomst mellem Menighedsplejen på den ene side og Grenå Byråd og Gammel Sogns Sogneråd på den anden. Fra 1934 yder Menighedsplejen den sygepleje som kommunen er pligtig at yde, ligesom den har overtaget pligten til at yde pleje hos alle sygekassemedlemmer i området. Til gengæld yder kommunen og sygekasserne betydelige tilskud til menighedsplejen. Denne ordning har medført, at det fra 1. maj 1934 blev nødvendigt at knytte endnu en tredje diakonisse til gerningen.

Således udvikledes, skrevet i allerkorteste træk den gerning, som pastor C. Jacobi og hans kreds fik sat i gang, og vis hus indviedes for 60 år siden. Angående dens økonomiske side skal kun tilføjes, at Asyl- og Diakonisseforeningen stadig er bærer af arbejdet. Kommunen ydede fra 1886 et årligt tilskud på 300 kr. Det er nu steget til 4.500 kr. Private har ydet store legater eller anden hjælp. Købmand J. M. Lindberg testamenterede Asylet ca. 26.000 kr., hvis renter indgår i den daglige drift. Købmand H. Hermansen efterlod en arv på 8.800 kr. og i 1924 lod direktør Rosenvinge og hustru i anledning af 40 års jubilæet opføre en tilbygning til Asylet med installation af bad og wc, hvilket var en overmåde kærkommen forbedring, da den sanitære indretning hidtil havde været meget mangelfuld. Asylet administreres stadig af Asyl- og Diakonisseforeningen, men med betydelige tilskud fra Grenå Byråd, Gl. Sogns Sogneråd og Sygekasserne. Ved 50 års jubilæet i 1934 udarbejdede Asylforeningens formand, provst Hein, et jubilæumsskrift med en udførlig beskrivelse af virksomheden

Søster Johanne Marie Nielsen.
Menighedssygeplejerske
1884-1916. Død 1929.

hvortil henvises.

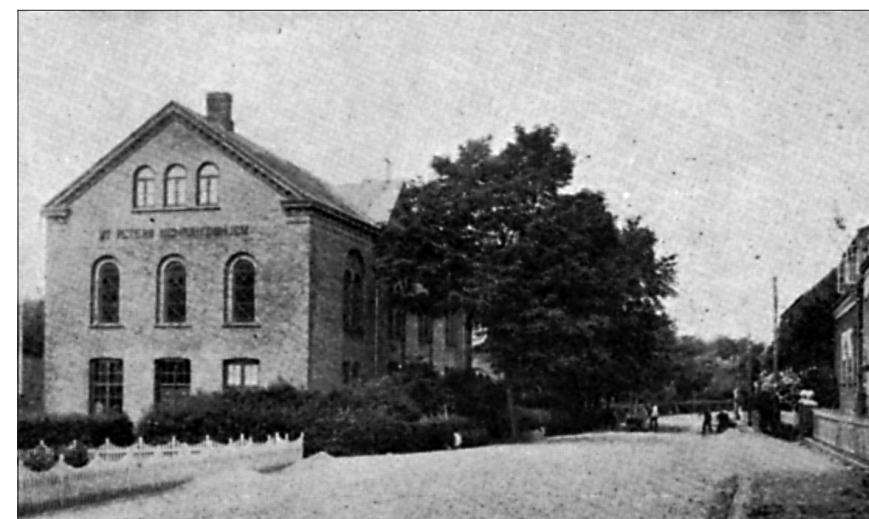
Når Asylet omtales her og ikke under sociale forhold, skyldes det, at det stadig bærer præg af sin kirkelige oprindelse.

Menighedshjemmet

Det er allerede omtalt i det foregående, at Menighedshjemmet som opførtes i løbet af årene 1894 og 95, og som indviedes i december 1895, var slutstenen på sognepræst Jacobi virksomhed i Grenå.

Bygningen var allerede påtænkt sidst i 80'erne. Det var Stefansforeningen, som tog fat på at løse den opgave at skabe et stort mødelokale i Grenå, hvor det den gang var omtrent umuligt at skaffe lokale til møder og sammenkomster af kirkelig art. Stefansforeningen forhandlede i 1887 med Indre Mission om at bygge en fælles bygning. Forhandlingerne gik imidlertid i stykker, og Indre Mission opførte selv sin bygning på Nørregade. I 1891 oprettedes en forening Menighedshjemmet af 1891, som begyndte med at samle midler ind til opførelse af en bygning. I 1894 var planen så vidt fremme, at man af Grenå by fik bevilget en byggegrund og i slutningen af næste år stod bygningen færdig. Dermed var Pastor Jacobis mangeårige store tanke og håb gået i opfyldelse. Indvielsen formede sig som en virkelig festlighed, og der udtryktes fra mange sider de bedste ønsker for husets fremtidige benyttelse. Få uger efter kaldedes Jacobi til Ålborg som sognepræst og stiftsprovst.

Hjemmet blev straks taget i brug, dels af de kristelige ungdomsforeninger, dels (i kælderen) af Håndværkersvendenes Rejse- og Sygeforening.

St. Peders Menighedshjem. Opført 1895.

Den store sal benyttedes i provst Nørregårds tid meget som mødelokale ved kirkelige og folkelige møder. Den første herbergfader blev skomager M. Andelsen.

I 1916 var der forskellige divergenser angående husets benyttelse, og der førtes forhandlinger om overdragelse af bygningen til KFUK og M. Det blev nu ikke til noget. I 1927 blev der truffet en nyordning, hvorefter hjemmet blev en selvejende institution under bestyrelse af Menighedsrådet. Hjemmet har siden været benyttet af KFUK og M, af FDF og GDF, af Kirkeligt Samfund og til præsternes konfirmationsforberedelser m.m.

Med dyrtiden i 30'erne kørte hjemmet imidlertid økonomisk fast. Der havde i mangfoldige år ikke været foretaget nogen reparation, fordi der manglede penge til den strengt nødvendige vedligeholdelse. Bestyrelsen så sig da nødsaget til at meddele byrådet, at man ikke var i stand til at klare driften, og at hjemmet derfor i henhold til dets vedtægter måtte overgå til byen. Byrådet ønskede ikke at overtage bygningen, men bevilgede 5.000 kr. til hjælp til en hovedreparation. Et lige så stort beløb skaffedes ad anden vej, dels som frivillige gaver dels i henhold til reparationsloven. For dette beløb foretoges så en gennemgribende indre restaureng, hvorefter det igen blev taget i brug ved en festlighed 13. juni 1942.

I det halve år, da kirken i 1927 fik sin sidste store hovedrestaureng og derfor var ude af brug, anvendtes Menighedshjemmets store sal som kirkelokale.

Grenå Skolevæsen

Som allerede fortalt i nærværende bog oprettedes i Grenå som i alle andre købstæder en latinskole kort efter reformationens indførelse, antagelig ca. år 1550. Den nedlagdes efter kgl. befaling fra 1. januar 1740. I stedet indrettedes en Dansk Christendomsskole for de fattigere, hvortil skolehuset og avlingen som tidligere havde hørt til latinskolen skulle henlægges og hvor kordegnen skulle være lærer.

Foruden denne skole havde allerede i latinskolens dage eksisteret en dansk skole. Medens førstnævnte skole var den offentlige friskole, var den danske skole en privatskole, hvor der betaltes et lille beløb i skolepenge. I 1762 sluttedes disse to skoler sammen med kordegn Borup som lærer. Skolebygningen lå øverst på Lilligade på den grund, hvor nu købmand Ehrenreichs hus er bygget. Der var skole både for byens og Gammel Sogns børn indtil 1816, da landsognet fik sin egen skolebygning i Åstrup. I 1818 ansattes en andenlærer ved skolen, medens Chr. Bloch var førstelærer og

Den sidste skole på Grenå Torv opført ca. 1794. Her ligger nu købmand Ehrenreichs Gård.

koldegn. Ved hans død i 1842 ansattes en kateket som føfstelæf og andenlæreren blev kordegn. Således forblev forholdet, indtil en ny skolebygning opførtes på Vestergade. Den blev taget i brug 1849 og havde 3 lokaler. - Der indrettedes så nu en ny klasse realskolen og en tredjelærer kaldedes.

Skolebygningen på Vestergade fra 1849

blev der da efter den nye skoleplan 3 selvstændige og indbyrdes uafhængige skoleafdelinger. I det østligste Skolelokale var friskolen som havde halvdagsundervisning. De store elever gik fra kl. 8-11, de små fra kl. 1-4. I midterste lokale var borgerskolen, hvor der betaltes et par rdl. årlig i skolepenge. Skoletiden var ligesom i friskolen. Længst mod vest lå det mindste lokale. Her var realskolen, som havde heldagsundervisning og kun var beregnet for drenge. Skolepengene i den var ca. 8 rdl om året. Adskillige flittige og begavede drenge af fattige forældre havde friplads i realskolen idet mere velstillede borgere betalte for dem. Her gik altså børn fra de kom i skole og indtil de blev udskrevet. De måtte følgelig deles i adskillige hold og selv om elevtallet i denne klasse ikke var nær så højt som i de andre to skoler har det jo været en stor ulempe at børn på så forskelligt trin gik i samme klasse.

Børnetallet steg stærkt fra 1850 og fremefter. Omkring ved 1860 var der 200 elever og derover. De var altså delt i 3 parallelt løbende afdelinger

De tre ældste skolebygninger på Vestergade. Længst til venstre ses et fag af den gamle jordemoderbolig. Dernæst 1) Bygningen fra 1849. Den er nu nedrevet, og den nye skolebygning fra 1938 er opført på grunden. 2) bygningen fra 1867 (den ældste af de nu eksisterende bygninger). 3) Skolebygningen fra 1887, Som er helt sammenbygget med nr 2.

hvoraf dog de to, nemlig friskolen og borgerskolen hver havde 2 klasser, en for de yngre og en for ældre børn, og altså havde halvdagsundervisning. Særlig følelig var ulempen i nederste klasse i borgerskolen, hvor der til stadighed var 45 à 50 elever.

Det er intet under, at der under sådanne forhold oprettedes en hel række små private pogeskoler. De lededes mest af døtre af byens borgere som jfr. Margrethe Juul, jfr. Steenberg eller jfr. Hilda Jahnsen, som havde gået i frk. Kyhls Pige-Institut eller borgerhustruer som Mdm. Olsen, Mdm. Halls eller Mdm. Udsen. De havde ikke ret store elevtal omkring 10 eller lidt derover blev drevet i en almindelig dagligstue og var nærmest beregnet for børn under skolepligtig alder, altså pogeskoler. Dog beholdt de fleste af dem også, om det ønskedes børnene lidt ind i den skolepligtige alder, så de kunne undgå de første vanskelige skoleår i den overfyldte offentlige skole. I 1865 var elevtallene i den offentlige skole følgende: Realklassen 25 elever. De 4 andre hold havde henholdsvis 53, 56, 53 og 50 elever. I de private skoler var der ca. 70 elever, hvoraf dog en del under undervisningspligtig alder der byggedes da

I 1867 skolebygning nr. 2 på Vestergade

vest for den første bygning. Det er den ældste af de nu eksisterende skolebygninger. Den står for de to lokalers vedkommende, nemlig Klasse B og

Skolebygningen fra 1867 set fra gården. I stueetagen til højre Klasse A., til venstre Klasse B. På 1. sal til højre Klasse C., til venstre Klasse D. De to små bygninger, som flankerer indgangen til skolegården, er henholdsvis drengenes og pigernes Toiletter. I forgrunden til højre ses lidt af klatreapparatet til gymnastikundervisningen (1875).

Klasse C., uforandret den dag i dag. Bygningen indviedes 1. august 1867. Den havde 2 lokaler foroven og 2 forneden og var i sammenligning med den ældste et stort fremskridt både hvad lokalernes størrelse, form og beliggenhed angår. Samtidig trådte en ny skoleplan i kraft approberet 19. august 1868, og en ny lærer, fjerdelærer ansattes. Ved skoleplanen af 1868 indførtes sang. Den nye fjerdelærer N. S. Munch havde særlig interesse for dette fag og søgte ved flere kursus yderligere at dygtiggøre sig. Byen fik i ham i de næste 40 år en udmærket sanglærer. Gymnastik undervisningen havde fra 1855-65 været betroet politibetjent Ernst Larsen som var gammel underofficer. Ordningen var ikke særlig tilfredsstillende. Men i 1864 kom en ny tredjelærer H. Reventlow. Han fik gymnastiktimerne som han beholdt i næsten en menneskealder. Han gjorde udmærket fyldest og gymnastikspektøren udtalte ved flere inspektioner sin særdeles tilfredshed med gymnastikkens tilstand. Endnu i en lang tid var der dog ingen gymnastiksal og derfor kun gymnastik når vejret tillod, at man kunne være ude. Et fag som håndgermng for piger var ikke på skoleplanen Men der var som en helt privat foranstaltning oprettet en håndgermningsundervisning for piger af friskolens øverste klasse. Undervisningen bekostedes helt ud ved frivillige bidrag fra forskellige borgere. Der undervistes i linnedsyning, strikning og stopning i 9 ugentlige timer af Mdm. Flørnæs som tidligere havde haft en lille privatskole. Hendes mand var skipper og havde pramfart på Kolindsund.

Lærerpersonalet i kommuneskolen ca. 1875.
Fra venstre Reventlow, Johannsen, Munch, Fr. Petersen,

Skoleudgifterne

Byens samlede udgifter til skolevæsen, udgjorde efter den nye ordning ca. 2400 rdl. om året. Deraf var førstelærerens løn følgende: Pengeløn 250 rdl., 5 tdr. byg efter kapitelstakst, 12.000 tørv og 3 favne brænde, højtidsoffer ca. 125 rdl., andel i skolepenge nrug af embedsjord samt fribolig. Det øvrige lærerpersonale lønnedes efter samme system, men med mindre løn. Skolebygningen fra 1867 havde kostet ca. 6600 rdl.

Kateketembedet bortfalder, realskolen nedlægges og fri undervisning for alle børn indføres fra 1. april 1876

I 1873 udnævntes førstelæreren, kateket H. L. Petersen til sognepræst i Thiset efter kun 4½ års virksomhed Grenå. Denne udnævnelse gav anledning til at den længe nærrede uvilje imod ordningen med en teolog som førstelærer tydeligt kom til orde. Ligeledes gav den anledning til at den meget upraktiske ordning med 3 parallelle skoleafdelinger afskaffedes. Omordningen skete i løbet af et par år og fuldbyrdedes ved skoleplanen af 14. januar 1876 trådte i kraft 1. april samme år. Ved denne ophævedes det forældede skel imellem den betalende borgerskole og den gratis friskole og al skolegang blev gratis. Der oprettedes som skrevet står en kontingentfri kommuneskole med parallelklasser og særskilt undervisning for drenge og piger. Drengerækken fik 5 klasser (2 forberedelsesklasser og 3 drengeskasser) og pigeafdelingen 4 klasser. Som nye fag indførtes håndgermning for piger samt naturhistorie i øverste klasse. For drengene fysik og tegning i de to øverste klasser. Lærer Reventlow udnævntes til førstelærer. Endelig oprettedes 2 nye embeder som begge besattes med lærerinder. Det var ikke-seminarieuddannede unge kvinder, som hidtil havde haft hver sin lille pogeskole her i byen, frk. M. Gulmann og frk. Fr. Bræmer. De skulle overtage undervisningen i pogeskolerne, førstnævnte for pigerne sidstnævnte for drengene. Desuden skulle frk. Gulmann have al håndgermningen med pigerne, derfor fik pigernel et klassetrin mindre end drengene.

Ordningen af 1876 må siges at have været den største reform af skolevæsenet, som indtil den tid var sket. Den overgår uden tvivl i betydning både reformen fra 1816 og den i 1849 og det uagtet den ikke var ledsaget af noget nyt skolebyggeri. Lokale til de 2 nye pogeklasser fik man henholdsvis, ved at dele den ene klasse på 1. sal i to og inddrage det halvdel af gangen og ved at tage den tidligere realklasse i den ældste skolebygning i brug igen. Denne bygning havde siden 1867 udelukkende været benyttet som lærerbolig. Nedlæggelse af realklassen fik til følge, at der kort efter oprettedes en privat realskole, hvorom senere vil blive fortalt.

Skolebygning nr. 3 på Vestergade 1887

I årene fra 1350 til 1390 steg Grenå meget stærkt i indbyggertal, således at befolkningen voksede til tæt op imod det 4-dobbelte i disse 40 år. I 1850

Frk. Marie. Gulmann.

Frk. Frederikke Bræmer.

De to første lærerinder ved Grenå Skole ansat i 1876.

1099 indb., 1860 1636 indb., i 1870 1923 indb., i 1880 2423 indb., i 1890 3760 indb. Børnetallet stod i forhold dertil. Når tallene i kommuneskolen ikke steg i slet så høj grad, men kun fra 122 til ca. 410, skyldes det at de private skoler og da navnlig realskolen aflastede det offentlige skolevæsen med ikke mindre end 207 elever (året 1889-90). Desuden tog Asylet ca. 50, som dog næsten alle var under skolepligtig alder. Alligevel var en nybygning påtrængende nødvendig. Klassernes elevtal var for store, og af hensyn til undervisningen var det i høj grad ønskeligt at komme til en bedre klassedeling. Der opførtes derfor en ny bygning på grunden mellem bygning nr. 2 og Asylet som var bygget i 1884. Det mellemliggende areal var åbenbart reserveret til dette formål. Bygningen indviedes 29. december 1887. Den indeholdt 3 klasselokaler i stueetagen og et lærerværelse og en gymnastiksal på 1ste sal. Fra nu af kunne derfor gymnastikundervisningen foregå efter planen og uden hensyn til vejret.

I forbindelse med den nye bygning stod selvfølgelig en ny skoleplan som approberedes af ministeriet 4. maj 1887. Skolens leder blev fremtidig skoleinspektør og skulle en time dagligt, være at træffe i skolens anliggender. Hans ugentlige timetal nedsattes derfor med 3 timer. Der oprettedes 2 nye lærerembeder, således at der nu var 8 lærerkræfter ved skolen. Der indrettedes 3 nye klasser, således at der fremtidig blev en komplet 6 klassedelt skole med 6 pigeklasser og 6 drengklasser. Denne ordning vedblev i store træk at gælde indtil kommunen i 1908 overtog den private realskole og hele skolevæsenet omdannedes.

I mellemtiden var der dog under 2. januar 1901 approberet en ny skoleplan. Den indeholdt ikke særlig betydelige afvigelser fra det bestående

ud over det rent formelle at skolelederen J. P. Juul, der var udnævnt i 1897 efter Reventlows død, i følge den nye plan blev overlærer med kgl. udnævnelse.

Kommunen overtager den private realskole fra august 1908

Årsagen til denne overtagelse og til den meget betydelige forandring i hele byens skolevæsen som stod i forbindelse dermed, var ikke én enkelt, men flere. I 1905 havde skolekommissionen sendt en indstilling til byrådet om en udvidelse af kommuneskolen således at den fremtidig blev 7-klasset, altså med en klasse for hvert alderstrin.

Desuden foreslog man opførelse af en selvstændig gymnastiksal syd for skolebygningen. Derved ville på 1ste sal indvindes plads til indretning af 3 nye lokaler ved at inddrage den derværende gymnastiksal. Samtidig skulle som følge af den nye klassedeling oprettes 2 nye lærerembeder.

Samtidig forelå fra den private realskoles ejer cand. theol. M. Laursen, andradende om forhøjelse af kommunens tilskud til denne skole fordi elevtallet deri ikke var tilstrækkeligt til selv med den største sparsommelighed at holde skolen i gang. Endelig havde mellemskoleloven af 24. april 1903 her i Grenå, som rundt i landet vakte en vis interesse for skolespørgsmålene og navnlig stemning for oprettelse af en kommunal mellem- og realskole. Byrådet nedsatte derfor et 5 mands udvalg til at overveje begge andragender og det hele forhold. Sagen vakte et ganske overordentligt røre i hele byen. Der blev skrevet lange avisartikler om den, og deri holdtes et stærkt besøgt borgermøde. Sagen fik endogså indflydelse på det byrådsvalg, som afholdes i 1906.

Der var almindelig enighed om ønskeligheden af, at der skulle indrettes et samlet skolevæsen med én kommunal mellem- og realskole. Derimod var der uenighed om hvorvidt man skulle vise den private skoles bestyrer, som ikke ret mange år i forvejen havde købt skolen ret dyrt, det hensyn at afkøbe ham skole og bygning, eller man uden videre selv skulle oprette en kommunal mellemskole og så betale Laursen en rimelig erstatning. Det skal til borgerskabets ros siges, at den tredje udvej uden videre at konkurrere den private skole ud og lade den sejle sin egen sø, kun havde få tilhængere.

Pladsen her tillader ikke en udførlig fremstilling af sagen. Resultatet blev, at det nye byråd vedtog at afkøbe skolebestyrer Laursens skolebygning, materialer o.s.v. I denne bygning skulle så vedvarende være mellem- og realskole, men nu kommunal. Med hensyn til grund- og borgerskolen vedtoges det at gennemføre skolekommissionens forslag. Herefter skulle da ved skolen på Vestergade opføres en gymnastiksal indrettes 3 nye skolelokaler på 1ste sal i bygning nr. 3 og oprettes de nødvendige nye embeder for at muliggøre en 7-klasse skoledeling.

Denne meget stoie og vigtige

Nyordning indførtes fra sommerferien 1908

Skolebestyrer Lauisen fik embede i Odense, nogle af den private skoles lærerkræfter søgte og fik ansættelse ved det kommunale samlede skolevæsen, andre søgte embede i andre byer.

Tiden efter den store skolereform i 1908

Fra august 1908 bestod altså Grenå kommunale skolevæsen af

A. En 4-klasset grundskole med en komplet række drenge- og pige-klasser samt en enkelt ekstra fællesklasse fordi elevtallet i 1ste klasserne allerede var for stort til at kunne rummes i to klasser.

B. En 3-klasset borgerskole med 3 drengeklasser og 3 pigeklasser.

C. En mellemskole med 4 klasser med fællesundervisning for drenge og piger samt en realklasse som begyndte med 3 elever.

I borgerskolen var den vigtigste forbedring ud over selve den 7-klasse-de deling den, at der nu endelig indførtes gymnastik for piger. Til viceinspektørtør grund- og borgerskolen var udnævnt skolens mangeårige lærer A. Knudsen. Det havde været forbundet med adskillige vanskeligheder at få ministeriets godkendelse af at viceinspektøren skulle lede hele grund- og borgerskolen, altså langt den største afdehng af skolevæsenet.

På grund af visse gnidninger krævede ministeriet i 1911 oprettelse af et nyt overlærerembede for grund- og borgerskolen og frafaldt kun dette krav

Mellemskolebygningen fra 1912 set fra gården. Firkanten i forgrunden er vandkummen.

på betingelse af, at der opførtes en ny skolebygning i umiddelbar forbindelse med det øvrige kompleks på Vestergade. Denne bygning indviedes og toges brug efter sommerferien 1919. Samtidig opførtes en lille forskole ved Grenå Havn, beregnet på børn i de to første alderstrin og ledet af en forskolelærerinde.

Af senere byggeri må nævnes at det i 1999 vedtoges at opføre endnu en gymnastiksal. Den var hårdt tiltrængt, da den første var fuldt belagt hele dagen og endda ikke kunne svare til det antal gymnastiktimer som nolmal-planen klævede.

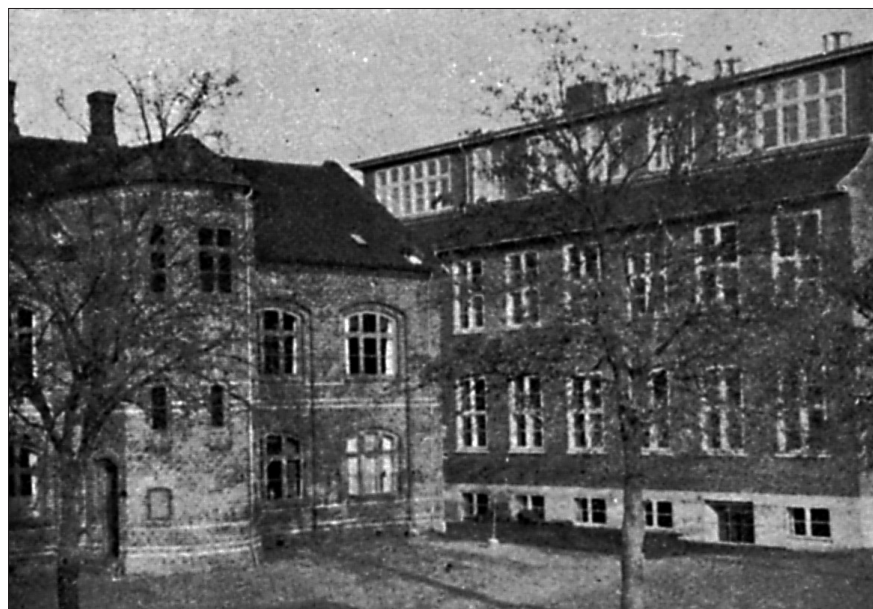
Efterhånden voksede børnetallet således, at der tilsidst blev 3 sæt grundskole-klasser, 1 sæt for drenge, 1 sæt for piger og 1 sæt fællesklasser. Byrå-dets mindletalsgruppe havde gennem en længere årrække stillet forslag om gratis undervisning i mellem- og realskolen. Det blev endelig vedtaget og indføltes fra 1998. Tilgangen til denne skole sted derfor stærkt de nærmest følgende år, således at det efterhånden blev nødvendigt at indrette parallelklasser til alle 4 mellemskoleklasser. Ret naturligt blev lokalernes antal for lille og der måtte atter bygges. Den ældste skolebygning fra 1849, som i halvhundrede år udelukkende havde været udlejet til lærerboliger blev nedrevet og på grunden opføltes

Skolebygning nr. 5

som blev taget i brug 11. november 1938. Denne bygning rummer foruden 4 almindelige klasselokaler en hel række udmærkede særlokaler: Skolekøkken, naturhistorieklasse, tegnesal, håndgerningssal, læsestue og lysbil-ledklasse.

Kommunens overtagelse af hele skolevæsenet

gav altså efterhånden på næsten alle områder anledning til en lang række skolemæssige fremskridt. Det første var opførelse af gymnastiksal nr. 1 (i 1908) og dermed indførelse af pige-gymnastik. Den nye mellemskolebygning - med centralvarme (i 1919), hvorved hele skolevæsenet samledes på èt sted, og der indførtes daglig kontortid for overlæreren. Centlfialvarme i resten af skolen (1928). Gymnastiksal nr. 2 med skolebadeanstalt (1930). Den nye skolebygning fra 1938 med en række udmærkede særlokaler (WC i kælderen), skolekøkkenundervisning for piger og Sløjd for drenge. Frit skolemateriel for alle børn (1938). Skoletandpleje (1944). Endelig kom så indlemmelsen i 1941 af Bredstrup, Havnevejen og Søndermølle kvarteret, hvorved Havnevejens Skole kom ind under byskolen. Skolemæssig er forskellen, som derved fremkom ikke stor, fordi de nye skoleplaner og det nye skolebyggeri er standset af krigssituationen. Men den tid vil formentlig ikke være fjern, da der ved Havnevejen bygges en ny Østre Skole med komplet klassedeling parallelt med byskolen, altså Vestre Skole. Muligvis indføres ved samme lejlighed kommunalt gymnasium.

Til højre den nye skole fra 1938, som står på den ældste skoles plads, til venstre ses skolen fra 1867.

Lærerpersonalet

består for tiden af 1 overlærer, 2 vicemspektører, 14 fastansatte lærere, 1 timelærer, 11 fastansatte lærerinder, 1 timelærerinde. Elevtallet var pr. 1. april 1944: Grundskolen 1 byen 326, eksamensfri mellemskole (borgersko-

Skoleinspektør H. Reventlow
1874-97.

Overlærer J. P. Juul
1897-1928.

len) 168, eksamens mellemskolen og realklassen 216, Østre Skole 134, i alt 844 elever. De samlede udgifter til skolevæsenet i 1943-44 var 212.971 kr. eller pr. elev ca. 258 kr. Deraf betaler kommunen 170.131 kr. eller pr. elev ca. 206 kr. Resten refunderes af den mellemkommunale udligningsfond.

Her følger så en fortegnelse over

Skolelederne ved den offentlige skole

Af hensyn til pladsen er det nødvendigt kun at anføre navn og sunktionsstid for hele den første del af rækken indtil kateketembedet ophævedes i 1873.

- 1) 1740-55 Johannes Nicolai Hygom. Kordegn.
- 2) 1755-1810 (†) Matthias Larsen Borup (f. 1734, d. 20. december 1810). Kordegn.
- 3) 1811-1818 Christian Bloch. Kordegn (se under nr. 5).
- 4) 1818-1824 Hans Ingerslev (f. 20. juli 1787, d. 22. februar 1875).

Kateket

- 5) 1925-1842 (†) Christian Bloch (f. ca. 1772, d. i Grenå 11. januar 1842). Kordegn og førstelærer.
- 6) 1843-1851 Sigvardus Theodorus Decimus Flindt (f. 20. juli 1805, d. januar 1852). Kateket.
- 7) 1851-1857 Carl Ulrich Dantzer (f. 6. april 1815, d. 21. december 1878). Kateket, derefter sognepræst her.
- 8) 1857-1868. Peter Carl Dyrhauge (f. 22. november 1819, d. 25. december 1902). Kateket.
- 9) 1868-1873. Harald Ludvig Petersen (f. 17. november 1835, d. 4. november 1890). Kateket.
- 10) 1874-1897 (†) Helanius Conrad Reventlow (f. i Lyngby 17. februar 1841, d. i embedet 2. januar 1897). Lærereksamen fra Lyngby Seminarium i 1862. Tredjelærer i Grenå 1865. Førstelærer s. st. 1874. Skoleinspektør s. st. 4. maj 1887. Medlem af Grenå Byråd 1873-79. Kirkevæрге. G. m. Marie Rasmussen.

Reventlow var i sin mere end 30-årige virksomhed en god mand for Grenå Skole. Han var kundskabsrig, livlig og interesseret i undervisningen. Der herskede jo i de tider en mere hårdhændet disciplin end nu, og Reventlow var ikke bange for at tage fat, når det udkrævedes. Han havde et livligt temperament og lagde ikke skjul på sine følelser, men havde samtidig et varmt hjerte både over for børn og voksne. Det kan med sandhed siges, at han ledede Grenå Skolevæsen med fast og bestemt hånd og altid med dets vækst og udvikling for øje. Reventlow var meget samfundsinteresset og spillede en betydelig rolle i byens historie navnlig som forkæmper for de smås, de syges og de fattiges sag. Plantningsvæsenet havde også hans store interesse. Han var meget nationalt interesseret og tog ivrig del i tidens politiske spørgsmål, hvor han stod på Højres første fløj.

- 11) 1897-1928 Jens Pedersen Juul (f. 30. oktober 1858, d. i Grenå 11.

april 1938). Lærereksamen som privatist 1879. Lærer ved Grenå private Realskole. Fjerdelærer ved kommuneskolen. Translatør i engelsk 1885. Bestyrer af Saxkøbing private realskole 1892. Overlærer ved kommuneskole 8. maj 1897-30. oktober 1928. Gift 1896 m. Palma Nielsen.

Medens Reventlow havde været kaldet som skoleinspektør fik Juul udnævnelse som overlærer. Da Kommunen i 1908 købte den private realskole blev Juul overlærer for byens samlede skolevæsen. Som leder af dette udførte overlærer Juul i en lang række år et godt og solidt arbejde og stod i spidsen for en rig udvikling. Uden egentlig at være påvirket af det moderne skoleleder, havde han en tilpas forståelse af disse og kom på adskillige områder de nye tanker i møde uden dog i fjerneste måde at gøre skolen til forsøgsmark for noget nyt og uprøvet. Overlærer Juul deltog ikke i det offentlige liv. Han var i den henseende som i så mange andre en modsætning til forgængeren. Skolen var hans vigtigste interesse udover hjemliv og læsning. Efter at have taget afsked med skolen, havde han i sine sidste år alligevel en lille forbindelse med undervisningen, idet han privat forberedte elever til latinprøven.

12) 1929-41 Johs. Johansen (f. 18. maj 1894). Lærereksamen 1916. Studerede derefter i nogle år sprog ved universitetet uden dog at tage nogen afsluttende eksamen. Derpå lærer i Randers og Holstebro. Overlærer ved Grenå Skolevæsen 1. maj 1929. Overlærer ved Frederikssund Skolevæsen 1. november 1941. Gift m. Gerda Brynnum.

13) 1942- Karl J. Vind (f. 28. maj 1903). Lærereksamen 1926. Lærer bl.a. i Roskilde. Overlærer ved Grenå kommunale Skolevæsen 1. maj 1942. Gift m. Karen Skovgård Nielsen.

Andre lærere

Det vil formentligt være rimeligt at give nogle få oplysninger om fire afdøde lærere som uden at have været skoleledere har præget undervisningen i Grenå Kommuneskole i fremtrædende grad og i en meget lang årrække. De har desuden alle fire også på anden måde gjort en betydelig indsats i byens historie.

1832-81. Rasmus Johannsen (født 5. november 1810, død 6. november 1883). Lærereksamen 1830. . Hjælperlærer hos førstelæreren i Grenå 1832, andenlærer s. st. 1839-81, tillige kordegn 1842-81, kirkeværg 1847-79. Gift m. Nicoline Schonbye

Johannsen var husmandssøn fra Blegind ved Skanderborg. Begavet med gode evner og med lyst til bogen forberedtes han af stedets præst til optagelse på Lyngby Seminarium, hvorfra han dimitteredes som meget duelig. Kort efter kom han til Grenå i hvis skole han virkede i næsten 50 år, deraf de 40 år tillige som kordegn. Han var en stiltfærdig og besindig mand, som i høj grad forstod at vinde elevernes hengivenhed. Han skabte en god ånd i skolen og påvirkede sine elever for livet. Han havde store evner til at

B. Johannsen.
Lærer ved Grenå Skole
1832-81.
Kordegn 1842-81.

Fr. Petersen.
Lærer ved Grenå Skole
1874-1916.
Kordegn 1881-1916.

tale jævnt og fængslende til sine elever og til at holde god disciplin uden hårde midler. Det var det eftermæle, han fik. Han har altså, kort sagt været en lærer, som i adskillige henseender var en foregangsmand

Johannsen var en af forgrundsfugerne i byens offentlige liv eller rette sagt i en side deraf. Han var medlem af eller formand for ligningskommission, den frie fattigkasse, Musikforeningen, Sangforeningen o.s.v., en mand med en sjælden redelig karakter og uegennyttig handle måde. Gift med en datter af en af byens gamle købmænd følte han sig hele sit liv stærkt knyttet til Grenå.

1874-1916. Frans Carl Petersen (født 1. maj 1846, død 17. december 1921). Lærereksamen fra Lyngby Seminarium 1866.

Efter nogle års virksomhed som huslærer og højskolelærer blev Petersen i 1870 lærer i Bjerregrav. Derefter 1. oktober 1874-1. november 1916 lærer i Grenå. Kordegn i 1881 efter Johannsens afgang. Medlem af Grenå Byråd 1894-1908. Overligningskommissær.

Kantor Petersen som han altid kaldtes var en meget pligt opfyldende og dygtig lærer. Han forstod at interessere børnene skolearbejdet. Holdt udmærket disciplin og vandt i fuldt mål elevernes hengivenhed. Petersen var stærkt nationalt interesseret. Det gav sig især udslag i hans undervisning. Historie som alle dage var et af hans hovedfag. - Kantor var et skarpt, klogt hoved og havde sin egen mening om tingene. Foruden skolen som lige til hans sidste undervisningsdag havde hans fulde interesse var han ligesom forgængeren stærkt samfundsinteresseret og har på adskillige punkter spillet en rolle i byens historie. Hans mægtige stemmetal ved byrådsvalget i

N. S. Munch.
Lærer ved Grenå Skole
1867-1908.

A. Knudsen.
Lærer ved Grenå Skole
1888-1926.

1900, da han var kandidat på alle lister, viser klart hvilken tillid han nød i alle lejre.

1867-1908 Simon Nielsen Munch (født 22. juli 1839, død i København 11. august 1923). Lærereksamen fra Lyngby Seminarium 1862. Derefter lærer i Gjerrild. Lærer i Grenå 1. januar 1867. Medlem af byrådet 1882-88. Ligningskommission 1881-97. Kommunal revisor 1895-1901. Gift 1) m. Constance Lerche (død 1819). Gift 2) m. Julie Steenstrup.

Munchs navn i Grenå er så ubetinget knyttet til sangundervisningen. Han fandt der et speciale, som bevarede hans interesse under al hans lærergerning. Sang havde før hans tid ikke været skolefag. Munch søgte kursus i København og kom hjem som en ivrig forkæmper for nodesang. Efter mange udtalelser sammenholdt med beretninger i Grenå Avis og andre steder, fik Munch i løbet af en forholdsvis kort tid etableret den virkelig systematiske sangundervisning ved Grenå Skolevæsen. Han optrådte på sine ældre dage sammen med en klasse elever på et stort sangstævne i København og vandt stærkt bifald.

1888-1926 Anton Knudsen (født 24. marts 1861, død i Grenå 29. november 1934). Lærereksamen fra Lyngby Seminarium 1881. Samme år andenlærer i Galten. 1. januar 1888 lærer i Grenå. Viceskoleinspektør 1908-12 og 1922-26. Afsked 31. december 1926. Medlem af Menighedsrådet og dets formand. Forstander for Teknisk Skole 1892-1934.

Knudsen var en god og dygtig lærer hvis særlige interesse var geografi og tegning. Gennem mange år havde han om sommeren gennemrejst dele af Europa og forstod at meddele eleverne noget af den glæde ved rejselivet,

som han selv nærede. Han fulgte sine gamle elever i deres videre færd og mange af dem opsøgte ham tit og gerne når de senere kom til Grenå. Men det, som frem for alt vil bevare Knudsens navn, er hans interesse og arbejde for Teknisk Skole. Straks efter at være kommet til Grenå kom han i forbindelse med aftenskolen som den da hed. Han blev i 1889 skolens formand og året efter formand for byggeudvalget. Da Teknisk Skole var opført i 1892 blev Knudsen dens forstander og blev i stillingen uafbrudt til sin død. I 42 år var han altså leder og gik med liv og sjæl op i arbejdet. Når skolen fik en så rig udvikling og i alle henseender stod på et smukt standpunkt har Knudsen hovedparten af æren derfor. Inspektør Knudsen var i høj grad skafket og afholdt af befolkningen i den by, hvor han virkede i så mange år.

De private skoler

Det er tidligere i nærværende bog fortalt at der allerede omkring 1840 både for piger og drenge eksisterede en mere udvidet undervisning, end den offentlige skole bød på. Cand. phil. Ludvig Hansen havde et drengeinstitut og frk. Emilie Kyhl et institut for piger. Begge meddelte - på grund af forholdsvis beskedne elevantal og gode lærerkræfter - efter helt autentiske vidnesbyrd en god undervisning, og eksisterede i en meget lang række år. Student Hansens skole til 1873 og frk. Kyhls til 1874. Pigeinstituttet fortsatte derpå med skiftende lærerinder og under meget skiftende former århundredet ud. Efter frk. Kyhl kom frk. Jørgensen, frk. Lindbeig, frk. Lyngbye og frk. Richter. Skolen kulminerede lidt før århundredskiftet

Grenå Realskole ca. 1900. Skolen købtes af kommunen i 1903. Fraflyttedes i 1912. Omdannedes til administrationskontorer i 1915 og til De gamles Hjem i 1925.

ved opførelse af Pigeskolen på Vestergade, som bekostedes af en lille kreds af borgere der havde pigebørn i skolen. Der var gode lyse lokaler og gode lærerkræfter, men skolen ophørte efter få års forløb fordi driften blev for dyr i forhold til elevantallet da flere og flere piger gik over i realskolen. Bygningen udlejedes til privat lejligheder og blev senere solgt.

Student Hansens skole eksisterede i ca. 33 år indtil han i 1873 trak sig tilbage. De skolesøgende børns forældre søgte at holde liv i den under forskellige ret hurtigt skiftende lærere: Cand. phil. A. Beyer, Seminarist Kirkegård og cand. theol. A. Pommerenche, men uden held. Først da apoteker Hoffmeyer og toldforvalter Wismer i 1877 fik bevilket andrangende til byrådet om et lille årligt tilskud og fik cand. phil. translator Ivar Bertelsen antaget til bestyrer skete der en forandring til det bedre.

I modsætning til forgængerne som havde været præget af de grundtvigske friskoletanker og som ubetinget ikke havde succes, satte Bertelsen sig fra første færd det mål at meddele en virkelig grundig realundervisning med afsluttende eksamen for øje. Han begyndte i 1877 med 23 elever. Efter 10 års forløb var tallet tæt ved de 100. Det varede ikke længe, inden også udenbys elever søgte skolen. Nogle af dem boede som pensionærer i skolebestyrerens hjem. Bertelsen fik efter få års forløb ret til at afholde præliminæreksamen, først af lavere siden af højere grad.

Student Hansen.
Skoleholder i Grenå
ca. 1840-73.

Skolebestyrer J. Bertelsen og frue.

I 1883 begyndte han at optage kvindelige elever. Det første år 2 det næste 12. I 90'erne var ca. $\frac{1}{3}$ af eleverne piger. Bertelsen ledede skolen med fast og sikker hånd og havde betydelige evner til at bringe eleverne frem til gode eksammer. Det var uden tvivl dette, som gav skolen ry, så den hurtigt kom i opløst og blev en indbringende forretning for bestyreren. Hvad hans personlige undervisning og form for lærergerning angår var den af en noget håndfast karakter og han var just ikke elsket som lærer. Det modsatte gjaldt hans hustru. Hun var som ung enke kommet til skolen som lærerinde. Et par år efter blev hun gift med Bertelsen da hans første hustru døde. Hun havde ingen børn og vedblev med sin virksomhed, særlig i underklasserne. Fru Bertelsen var en dygtig og særdeles tiltalende lærerinde med udpræget pædagogiske evner.

Til en begyndelse havde skolen haft til huse i lejede lokaler. I 1883 da borgmester Kabbe forlod byen købte Bertelsen hele den store ejendom og byggede i haven på hjørnet af Markedsgade en stor tidssvarende skolebygning. Der var skolelokaler i stueetagen, bestyrerbohg på første sal og elevværelser for pensionærerne i loftsetagen. Ud til strædet var gymnastiksal, byens første og i flere år eneste. Bertelsen spillede i mange år en betydelig rolle i byens offentlige liv. Han var meget samfundsinteresset både socialt, nationalt og politisk. Men det kan ikke nægtes at i de senere år interesserede han sig ikke meget for undervisningen, men desto mere for politik.

Cand. theol. M. Laursen.
Skolebestyrer i Grenå
1898-1908.

Han havde i årenes løb adskillige dygtige medarbejdere. En af disse var cand. theol. M. Laursen. Til ham solgte Bertelsen skolen i 1898 og flyttede til Esbjerg, hvor han havde købt en avis. Bertelsen havde i Grenå været en af Højres førere. Det vakte derfor almindelig forbavselse at han nu købte et venstreblad. Det blev da også en fiasko. Bertelsen forlod Esbjerg efter få års forløb skuffet og ribbet for sine i Grenå tjente penge.

Da mellemskoleloven kom i 1903, omdannede Laursen skolen til mellem- og realskole. Snart efter indtraf de tidligere skildrede begivenheder, som bevirkede at byen ønskede at indrette kommunal mellemskole og købte i realskolen. Fra sommerferien 1908, overtog byen den private realskole. Laursen rejste til Odense, hvor han blev medforstander ved frk. Wintellers Gymnasium som i 1926 sammenluttedes med St. Knuds Gymnasium.

Teknisk Skole

Den første skole i Grenå for håndværkslærlinge oprettedes allerede i 1859. Det var ikke nogen aftenskole. Den gang var en sådan skole utænkkelig, fordi man rundt omkring på værkstederne arbejdede til sengetid. Det var derimod en skole som holdtes om søndag eftermiddag kl. 4-6 og hvis store forbilleder var de Massmanske Søndagsskoler i København, som var oprettet af præsten N. H. M. Assmann i året 1800. Fagene var regning, skrivning og retskrivning, og lokalet var byens gamle skole på Torvet som lå, hvor nu købmand Ehrereiehs hus er opført.

Skolen fik ingen lang levetid. Den er i hvert fald ophørt inden 1846.

Sagen rejstes atter i 1869

Så optog Grenå Håndværkerforening opgaven. Ved en generalforsamling 4. oktober 1869 stillede farver Graff forslag om Oprettelse af en Søndagsskole for Håndværkslærlinge og ligestillede. Foreningen sluttede sig til tanken og bevilgede et årligt tilskud på 15 rdl. En del borgere, både håndværkere, købmand og embedsmænd, tegnede sig ligeledes for årlige tilskud, og skolen kom i gang. Bestyrelsen kom til at bestå af pastor Dantzer, farver Graff og byfoged Nyeborg. Skoletiden fastsattes til søndag eftermiddag kl. 1-3 og torsdag aften kl. 7-9. Fagene var som ved den første aftenskole, og byens nye lærer H. Reventlow forestod undervisningen. Der var den første vinter 40 elever.

I 1879 skete en betydningsfuld omdannelse idet Håndværkerforeningen efter forslag af realskolebestyrer Bertelsen vedtog at oprette en tegneskole for håndværkeres tekniske uddannelse og forene den med den bestående Søndags- og Aftenskole under navn af Grenå Håndværkerskole. Under visningen begyndte i januar 1880. Denne skole der altså tog sigte på den faglige uddannelse, udviklede sig efterhånden til at give 17 timers ugentlig undervisning (deraf de 8 til tegning) og nærmede sig altså det mønster, efter hvilket nutidens skoler arbejder. Elevtallet var gennemsnitlig 40.

Imidlertid begyndte kravene at lyde stærkere om en udvidelse af skolens virksomhed ved optagelse af flere for håndværket nyttige og nødvendige fag. I slutningen af 80'erne blev skolens bestyrelse klar over, at skulle rammerne udvides og undervisningen blive mere tidssvarende, var det nødvendigt at skolen fik sin egen bygning og egne lokaler.

Teknisk skolebygning

Den unge lærer A. Knudsen som kort før var blevet ansat ved kommuneskolen og som var blevet formand for håndværkerskolens bestyrelse, stillede i 1889 forslag i Håndværkerforeningen om opførelse af en teknisk skolebygning. Foreningen tog sig varmt af sagen, vedtog et årligt tilskud på 1000 kr og arrangerede den følgende sommer en stor håndværkerfest hvis samlede overskud 2835 kr. tilfaldt den påtænkte skolebygning. Den

Grenaa tekniske Skole opført 1891. Udvidet 1937.

opførtes i løbet af 1891 og indviedes 30. december samme år. A. Knudsen var selvskrevet til posten som forstander. Skolens administrative ledelse underlagdes en bestyrelse på 7 mand, valgt dels af Håndværkerforeningen dels af byrådet. Dens første formand blev apoteker Hotlmeyer.

Skolens indflytning i egen bygning var af den største betydning for dens virksomhed og videre udvikling og kom i høj grad til at præge dens fremgang og vækst. År for år voksede nu elevernes, fagenes og timernes antal og dermed også antallet af klasser og lærere. Også mange unge håndværkere fra oplandet søgte ind til skolen. I 1891 påbegyndtes dagundervisning i de 3 vintermåneder. I 1904 oprettedes dagskole for bygningshåndværkere og i 1906 en særlig klasse for tekstilarbejdere.

Udvidelse

Efterhånden blev pladsen for lille og skolens forstander fremsatte planer om en udvidelse ved opførelse af en sidebygning. Planerne blev imidlertid henlagt.

December 1934 døde vicemspektør Knudsen midt i sit arbejde efter igennem 43 år at have været skolens energiske og dygtige leder. Han havde stået i spidsen for en rig og frugtbringende udvikling og havde i afgørende grad præget hele skolens arbejde.

Skolens nye forstander arkitekt Brejl, fik kort efter sin tiltræden tilslutning til, at byggeplanerne nu skulle virkeliggøres og 6. oktober 1937 indledes den nye tilbygning af direktøren for statens tilsyn med de tekniske skoler, Ingenlør F. V. Haugsted. Elevtallet var den første vinter i den nye bygning 202. Det er det højeste tal, der har været. Den nye lærlingelov bragte en betydelig nedgang, og kort efter gjorde krigsforholdene på forskellig måde indgreb i undervisningen. Efter arkitekt Brejls udnævnelse til forstander for den tekniske skole i Slagelse i året 1942 udnævntes arkitekt Ravn, der i mange år havde været lærer ved skolen til hans efterfølger.

Grenå Handelsskole

oprettedes i 1881 af Grenå Handelsforening. Den fik to klasser og der undervistes i dansk skrivning, korrespondance, bogholderi og handelsregning og desuden i tysk og engelsk. Lokalet var i kommuneskolen ligesom nu.

Forsøget faldt ikke tilfredsstillende ud, og skolen ophørte efter et par vintres undervisning. I 1892 byggedes Teknisk Skole. Det gav anledning til at Handelsskolen opstod igen og fik lokale i den nye bygning. Få år efter kom H. Buhl hertil som bogholder i den nyoprettede Grenå Handels- og Landbrugsbank. Han blev snart efter skolens leder og underviste i den i en lang række år. Af et avisreferat fra 1905 ses, at skolen den vinter havde 32 elever fordelt i 2 klasser, hvilket var det højeste antal, den indtil da havde haft. Imidlertid fik Teknisk Skole selv brug for alle sine lokaler, og Handelsskolen måtte flytte op i kommuneskolen.

I 1906 blev kommunelærer H. Chr. Christiansen skolens forstander. Han gennemførte straks en meget indgribende forandring i og udvidelse af skolens plan. Hidtil havde skolen ordnet sin læseplan og tilrettelagt sin undervisning efter det lokale tilsyns eget skøn. I 1906 bestemtes det, at man fremtidig helt ville følge den af Centralforeningens Skoleudvalg udarbejdede undervisningsplan og gennem en 3-klaset undervisning forberede eleverne til efter 3 vintres forløb at indstille sig til den for hele landet gældende fællesprøve for handelsaftenskoler.

Indledende skridt var i øvrigt allerede gjort de nærmest foregående år, altså i bankbogholder Buhls forstandertid bl.a. på kraftig opfordring af statens tilsynsførende direktør H. L. Møller, der altid var skolen en velvillig og hjælpsom tilsynsmand og rådgiver. Der er ingen tvivl om, at denne forandring er den vigtigste, som er sket i hele skolens historie. Nu var der et bestemt mål at arbejde efter og at samle sig om. Den afsluttende eksamen efter tre års vel udført arbejde var et mål, som i høj grad ansporede handels- og kontorungdommen til at lægge et arbejde ind for sin teoretiske dygtiggørelse. 1906 betegner derfor i høj grad en milepæl i skolens liv.

Christiansen afløstes ved sin bortrejse af lærer S. Boas, denne af lærer L. M. Hajslund, efter hvis død i 1941 den nuværende forstander lærer A. K. Hansen tiltrådte.

Af vigtige fremskridt, som er sket i de senere år bør nævnes undervisning i særfag som maskinskrivning, stenografi og fremmedsprog, som ligger uden for den egentlige undervisningstid. På grund af elevtallets vækst har det været nødvendigt at oprette parallelklasser, således at skolen nu er delt i 6 klasser: 3 kontorklasser og 3 butiksklasser foruden de førnævnte særklasser. Skolen havde i 1944 108 elever. Skolen opretholdes ved bidrag fra Handelsforeningen, kommunen (i form af lokale, lys og varme), staten samt byens pengeinstitutter. Eleverne betaler et mindre årligt kontingent.

Grenå kommunale ungdomsskole

I tiden efter 1914 oprettedes rundt i Danmark kommunale ungdomsskoler beregnet på undervisning af den del af den konfirmerede ungdom under 18 års alderen, som ikke fik undervisning i tekniske skoler eller handelsskoler. Stødet hertil var givet ved et ministerielt cirkulære af 30. maj 1914. I det

første år indrettede som følge af dette i alt 29 kommuner sådanne skoler. Grenå var en af dem.

Ungdomsskolen i Grenå begyndte i oktober 1914 med lærer H. Chr. Christiansen som forstander. Fagene var dansk, retskrivning og regning, men det var i vejledning betonet, at undervisningen skulle gives under en sådan form, at fagene tilpassedes til det praktiske livs krav i højere grad end børneskolens undervisning og således, at de kom til at virke som noget nyt for eleverne og ikke blot som en gentagelse.

Skolen skiftede hyppigt forstander i sine første år. Allerede i 1916 fik lærer Christiansen ansættelse i København og forlod byen. Hans efterfølger lærer S. Boas, ansattes i 1920, som overlærer i Gram og efterfulgtes af lærer Harslund. Endelig ansattes kort efter skolens nuværende forstander lærer H. Koefoed.

Undervisningstiden var fra november til april hver mandag og torsdag kl. 3-6 og fagene dansk, regning, bogføring, sundhedslære og skræddersyning. Skolen søgtes næsten kun af unge piger.

Medens skolen til en begyndelse kun bestod af én klasse, der endda i enkelte år ikke havde mere end lige ved det lovbefalede minimum af 10 elever, bevirkede indførelse af faget kvindeligt husgerning en betydelig fremgang, som har holdt, sig lige siden.

Det viste sig, at det var dette rent praktiske fag, som skulle til for at give skolen den nødvendige tiltrækningskraft og skaffet den tilslutning hos den kvindelige ungdom. Allerede næste skoleår fik skolen 30 elever og måtte deles i 2 hold, bl.a. fordi skolekøkkenet ikke kunne rumme så mange elever på en gang. I en lang årække ledede lærerinde frk. Madsen, der havde skolekøkkenuddannelse denne del af undervisningen. I 1934-35 var elevtallet 60 og der oprettedes derfor 4 klasser, hvoraf 2 var dagklasser med sædvanlig undervisningstid og undervisning i retskrivning, regning, håndgerning og husgerning, medens de 2 aftenhold kun var beregnet for unge piger med ansættelse på kontorer eller i forretninger.

Medens ungdomsskolen indtil 1941 helt eller i hvert fald i aldeles overvejende grad havde været besøgt af unge piger, meldte der sig fra 1941-42 et ikke ringe antal unge, ikke faglærte mænd som elever. Der dannedes derfor aftenhold for disse med fagene korrespondance, bogføring og træsløjd. Elevantallet steg til 93 og der var det år i alt 4 daghold og 5 aftenhold.

De særlige forhold, som har hersket de senere år, med delvis belæggelse af kommuneskolen til andet formål har lagt undervisningen adskillige hindringer i vejen.

Grenå Folkebibliotek

Grenå Folkebiblioteks historie går helt tilbage til 1870'erne. Stødet til dets oprettelse blev givet 31. marts 1872, da Spare-, Låne- og Diskoinstituttet for Grenå og Omegn ved sin generalforsamling vedtog at yde et beløb på 100 rdl. som første begyndelse til grundlæggelse af et folkebibliotek. Der udtaltes ved forhandlingen, at eftersom det følte som et savn at der intet offentligt bibliotek var her i byen, så burde man bevilge et beløb til dette formål. I årene 1873 og 74 skænkede Spareinstituttet yderligere 100 rdl. og 50 rdl. i samme øjemed. Omskrevet til nutidsmønt bliver det altså i alt et beløb på 500 kr.

Byrådet tog med tak imod denne virkelig storstilede gave og nedsatte et lille udvalg, som med førstelærer Reventlow og pastoi Borch i spidsen ordnede indkøb af bøger og fik dem indbundet og opstillet, idet byen stillede et lokale i kommuneskolen til afbenyttelse. 27. april 1875 afholdtes en generalforsamling, hvor en biblioteksforening stiftedes, og love blev vedtaget. Kapellanen H. Borch blev dens første formand, men da han snart efter forlod byen, blev skoleinspektør Reventlow hans afløser og beholdt posten indtil sin død i januar 1897.

Udlånet begyndte i september 1875

Man havde da 300 bind til rådighed. At biblioteket virkelig afhjalp et savn ses af at det allerede den første vinter udlånte 3666 bind til 214 lånere. Interessen holdt sig, og i de følgende år var udlånet omkring 3000 bind årlig. I 1877 tryktes det første katalog i 300 eksemplarer.

Oprindeligt havde bestyrelsens medlemmer skiftedes til at besørge udlånet. Det var en uheldig ordning, og i 1879 bevilgede byrådet et årligt beløb på 50 kr. til lønning af en bibliotekar. Lærer senere kordegn Fr. Petersen fik posten og beholdt den i 16 år indtil 1895.

Efter et par hurtigt på hinanden følgende skifter både af formand og bibliotekar, overtog skoleinspektør Reventlows efterfølger overlærer J. P. Juul, i 1904 begge poster.

I årene siden oprettelsen havde der ikke været foretaget nogen egentlig kassation eller revision. Mange hundrede bind var snavsede og lasede og tjente kun til at nedsætte biblioteks renomè i folks bevidsthed. I sommeren 1904 foretoges da en tiltrængt udrensning og et nyt katalog udarbejdedes og tryktes. Fra 1908 var lærer Kahr bibliotekar og da han i 1915 ikke ønskede at fortsætte længere valgtes nærværende bogs forfatter til hans afløser og har fortsat siden den gang.

Grenå Folkebibliotek. Opført 1921.

Lånertallet var i årenes løb gået en del ned og lå omkring 100. Det årlige udlånstal var gået noget mindre ned og holdt sig omkring 3000. Der anskaffedes årligt ca. 50 bind, mest skønlitteratur. Udlånslokalet var kommuneskolens klasseværelse B, hvor efterhånden hele den ene væg i ca. 8 meters længde var fyldt med skabe. Det var skik, at der kun var udlån i vinterhalvåret. Fra maj til oktober var udlånet standset. Udlånstiden var tirsdag og fredag kl. 3-4.

Byens tilskud var uforandret 50 kr. om året, som gik til bibliotekarløn. Biblioteksforeningens medlemmer ydede ca. 70 kr. Statens tilskud var ca. 100 kr. Men så var der jo tillige det store gode, at byen vederlagsfrit gav lokale, lys og varme, så driftsudgifterne var tilsvarende små.

Udlånet vokser

I årene fra 1915-20 steg lånerantal og udlån til det 4-dobbelte, således at der i 1920-21 var 411 lånere og et årligt udlån på 14.000 bind. Byens tilskud voksede efter ansøgning et par gange med 200 kr. og var i 1921 600 kr. Som medlemskontingent indkom 400 kr. To af byens banker gav tilsammen 150 kr. og statens tilskud, der beregnes procentvis af de lokale bidrag, var ca. 1000 kr. Udlånstiden forlængedes til 3 timer ad gangen og henlagdes den ene gang til aftentimerne.

Trangen til større plads og eget lokale blev mere og mere påtrængende. Man havde i bestyrelsen udarbejdet kalkulation over opførelse af en biblioteksbygning og fået løfte om lån af en af byens banker, hvis byrådet ville stå som kautionist for beløbet. Det kunne rådet nu ikke tænke sig. Bibliotekaren tilbød da ved et lån ad privat vej at skaffe midler til at opføre en bygning for. Betingelsen skulle være den, at byrådet ville forhøje sit årlige tilskud til 1950 kr., der påregnedes at kunne sikre et passende beløb til bibliotekets drift og desuden til forrentning og amortisering af gælden, således at bygningen i løbet af 20 år var gældfri.

Vinteren før havde biblioteksvæsenets chef professor Steenberg, på opfordring af bibliotekaren lovet at tale ved et møde i Grenå. Da han blev forhindret, mødte i hans sted hans højre hånd, nuværende biblioteksdirektør Døssing, som da var bibliotekar i Statens Bogsamlingskomite. Døssings foredrag havde forberedt stemningen i byrådet, således at man ved mødet 25. april 1921 enstemmig vedtog den ovenfor skitserede ordning og forhøjede byens tilskud til det nævnte beløb.

Biblioteksbygningen indviedes oktober 1921

Den var opført i den allerdyreste efterkrigstid og havde med inventar kostet ca. 17.000 kr. Den nye bygning var indrettet således, at det halve af rummet var bogmagasin, resten udlånsrum og læsestue. Udlånstiden forlængedes til 4 gange om ugen á 2 timer. Benyttelsen steg stærkt og var efter 10 års forløb oppe på ca. 700 lånere med et årligt udlån på ca. 20.000 bind. - Allerede da folkebiblioteket forlod skolelokalet, havde bibliotekaren ved hjælp af et årligt tilskud fra byen på 150 kr. fået oprettet et børnebibliotek, som indrettedes, i det tidligere folkebiblioteks lokale.

I 1933 byggedes en midlertidig tilbygning idet var meningen, når byggegælden i 1942 var helt udbetalt at skride til opførelse af en ny, stor bygning.

Krigstidens uhyre vækst i udlånet hvorved både lånetal og udlån fordobledes gjorde spørgsmålet endnu mere påtrængende. Men just som byggeplaner var vedtaget af bestyrelsen kom byggeforbudet og satte foreløbig en stopper for planen. Lånetallet er nu ca. 1700, det årlige udlån ca. 46.000 bind og bogbestanden ca. 10.000 bind. Udlånstiden har de senere år været fra kl. 13-19.30.

Bibliotekets budget er på ca. 14.500 kr.

Djurslands Museum

Djurslands Museum skylder i hovedsagen en enkelt mand sin oprindelse denne mand, nu afdøde købmand Chr. Vogel, som i 1915 sendte en skrivelse til Grenå Byråd, hvori han uden noget som helst vederlag tilbød at skænke Grenå by sine rige samlinger af oldsager, mønter, antikviteter m.m. på betingelse af at byen ville skaffe lokaler til samlingernes opbevaring og sørge for, at de blev tilgængelige for offentligheden.

Christopher Vogel

Var født 5. februar 1849 i Sønderjylland i landsbyen Skørdrup, tæt syd for Flensborg Fjord, hvor faderen var landmand og teglværksejer. I 1861 solgte faderen sine ejendele og rejste til Danmark, hvor han bosatte sig i det lille Grenå. Familien havde mange børn. Et af dem var Christopher, som

Museumsbygningen på Søndergade.
Det er den sydlige fløj af byens gamle Farvergård.

Købmand Christopher Vogel, som i 1916 skænkede sine samlinger til Grenå by og derved oprettede Djurslands Museum.

efter i kort tid at have været i handelslære udvandrede til Austrahen og derfra til Sydafrika som guldgraver.

Efter 12 års fraværelse og efter at have oplevet en hel del på sin lange udenlandsrejse, kom Vogel tilbage til Grenå ved juletid 1878. Han havde tjent en del penge som guldgraver og begyndte kort efter tilbagekomsten en herreekviperingshandel. Den udvidedes i årenes løb, og i 1898 købte Vogel af apoteker Hoffmeyer det gamle apotek

på Torvet lod det nedrive og opførte på grunden en moderne forretningsbygning, hvor han selv indrettede sig en butik. Her flyttede han ind 1. april 1900. Efter en række års forløb havde han tjent så meget, at han kunne trække sig tilbage som rentier og overlade sin søn Ove Vogel forretningen.

Vogel havde alle sine dage interesseret sig for oldsager og antikviteter og havde efterhånden ved køb erhvervet sig en betydelig samling, navnlig af stensager. Foranlediget af nogle artikler af pens. lærer Højfeldt i Grenå Folketidende i 1911 kom Vogel på den tanke at gøre alle disse sager tilgængelige for befolkningen. Der var i de dage flere lokale samlere end Vogel. Det var navnlig læge Neergård og manufakturhandler Johs Jørgensen. Desværre kom deres samlinger ikke byen til gode, men solgtes efter deres død til fremmede.

Vogel skænker byen sin samling

I 1915 skrev altså købmand Vogel til byrådet, at han ville skænke byen sin samling, hvis man ville påtage sig at opbevare den i passende lokale og gøre den tilgængelig for offentligheden. Byrådet tog selvfølgelig med glæde imod denne storstillede, delvis uvurderlige gave og sendte giveren en takkeskrivelse derfor. Der nedsattes i byrådet et museumsudvalg, hvis formand blev gårdejer P. Pedersen-Damgård, byrådets formand, borgmester Vogelius, indbød endvidere til et offentlig møde med den hensigt at få dannet en Museumsforening, der skulle stå som administrator for det påtænkte museum.

Museets første lokale indrettedes i den gamle realskoles gymnastiksal, som på den Tid stod tom. Under ledelse af museumsinspektør Jensen fra Viborg ordnedes samlingerne og 20. juni 1917 åbnedes museet for besøgende. Til driften bevilgede byen et vist årligt tilskud, der i forbindelse

Interiør fra Djurslands Museum. Sengekammeret med himmelsengen i baggrunden. Trælysekroner i loftet og en dragkiste ved sidevæggen. Imellem kisten og sengen ses et messingvarmebækket.

med medlemskontingentet blev den indtægt som museet foreløbig skulle administreres for, indtil statstilskud kunne opnås.

Selvstændig museumsbygning

Købmand Vogel der alle sine dage omfattede Djurslands Museum med den allerstørste interesse skænkede af sin 70 års fødselsdag 5. februar 1919 obligationer til et beløb på 10.000 kr. De skulle anvendes til køb af en selvstændig museumsbygning, når beløbet med renter kunne forslå dertil og en passende ejendom kunne købes.

Lejligheden kom få år efter idet maler Hartmanns gamle bindingsværksgård på Søndergade efter Hartmanns død var til salg for en sum af 22.000 kr. Museumsbestyrelsen købte den på den måde at obligationerne deponeredes som sikkerhed for et banklån der var tilstrækkeligt til at dække købesummen. På den måde kom Vogel også til mens han levede at se museet anbragt i egne lokaler. I den købte bygning var 2 lejligheder. Af hensyn til foreningens økonomi var det nødvendigt foreløbig at holde den ene udlejet og kun benytte den anden til museum. Dels som gave dels ved køb er museet i årene, som er gået kommet i besiddelse af en mængde genstande fra Grenå by og Djursland. Et par af de betydeligste erhvervelser var en smuk og meget righoldig stensamling, som købtes af gårdejer Jacob Lerche på Eldrupgård, og en anden lige så smuk samling af fade, krukker og kopper fra sten- og bronzealder-grave som ved Nationalmuseets mel-

lemkomst i 1942 købtes af nu afdøde Lærer S. Andersen i Vesteralling.

Gården, som museet kom i besiddelse af i 1921, er en del af en gammel historisk gård. Den havde i et århundrede været byens Farvergård. Her oprettede Svend Pedersen Alberg i 1730 kgl. privilegeret falveri, som efter hans død gik i arv til sønnen, og som senere i et par generationer var farverfamilien Jahnsens eje. Hartmann købte gården af den sidste Jahnsen.

I stuerne er samlingerne så opstillet. De er omordnet flere gange, sidst i 1943 og danner nu en række smukt afrundede interiører, hvor alt er sat på rette plads. En stor del genstande, som ikke naturligt slutter sig til disse interiører, er foreløbig opmagasineret og vil komme frem, når museet bliver velhavende nok til at kunne undvære lejeindtægten og selv tage hele ejendommen i brug.

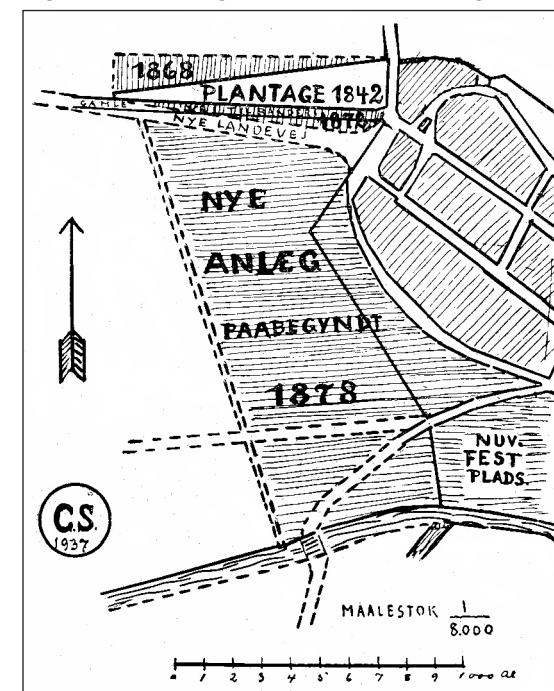
Grenå Lystanlæg

For 100 år siden lå Grenå og nærmeste omegn hen i fuldkommen skovløse omgivelser ud over haverne inde i byen, som den gang var langt talrigere og større end nu, var der ingen træer at finde. Kun ude ved Søndermølle havde møller Rodkjær ladet plante en lille lund, og nord for byen var den nye kirkegård som var anlagt i 1822 ved at vokse til.

Det første anlæg

I 1842 fik så nogle borgere den gode idé at sætte sig i spidsen for at få anlagt en beplantning i byens umiddelbare nærhed. De mænd, som nærmest stod for sagen, angives i en langt senere avisartikel (for 15. maj 1858) at have været: Apoteker Dahl, distriktslæge Arendrup og ritmester, toldkasserer Gether. Traditionen går ud på, at foretagendet blev iværksat ved, at en del borgere ved frivillige bidrag lod indkøbe de nødvendige planter, og at byens håndværksmestre i nogle eftermiddage lod deres læredrenge møde og under markmandens tilsyn grave plantehuller. Stykket, som dengang inddrog til beplantning, tilhørte byen, der selvfølgelig med glæde har givet sit samtykke til denne anvendelse. Arealet lå lige langs den da-

Rids over plantningen omkring Grenå. Øverst ses Volden beplantet i 1868. Dernæst plantagen fra 1842, nederst den smalle strimmel, den tidligere Randers landevej beplantet i 1872. Disse tre afdelinger er tilsammen det gamle anlæg, der følger den nuværende Randers landevej og sydligst det nye anlæg, påbegyndte 1878.

værende Randers landevej, som lå en lille snes meter nordligere end nu og havde sit indløb direkte i Lillegade. På landevejens anden side lå en sumpet strækning, Gåsebækkefælleden med rester af et tidligere vandløb, Gåsebækken. Det beplantede stykke i var af den nuværende gamle Plantage nøjagtigere bestemt dennes midterste tredjedel på langs, idet den nordlige del Volden først kom til 1868 og den sydlige del er den gamle Randers landevej, som inddrogtes i 1872. (Se vedføjede kortskitse). I fortegnelsen over byen jorder fra 1846 benævnes jordstykket således: Nr. 10, en parcel ved vestervej, indhegnet og 2½ td. land stor, benyttes til træplantning.

Den første snes år, indtil træerne var vokset lidt i vejret, har anlægget naturligvis ikke været benyttet ret meget. Men i slutningen af 1850'erne besøgte anlægget flittigt. Avisen skriver at nu, da træerne er vokset til, afgiver anlægget et behageligt samlingssted og en smuk spadseregang for indvånerne. Men samtidig beklages det i høj grad, at folk viser en tølperagtig opførsel og både ødelægger træerne og forstyrrer publikums fornøjelse. Der opfordres til at få dannet en forening, hvis medlemmer skiftevis skulle møde i anlægget om sommeraftenerne, når vejret var godt, for fremtidig at forhindre slige skandaler.

Samme år var der et nyt indlæg i avisen hvori indsenderen opfordrer til at få anlægget udvidet den nye Randerslandevej er nu afstukket et stykke syd for den gamle. Det derved ledigblevne stykke burde byen sikre sig til udvidelse. - Det varede nu længe, før der blev bukser af det skind. Først 12 år efter blev den nye landevej til virkelighed og stykket erhvervedes.

En udvidelse fandt dog sted i 1868, idet den lige nord for det beplantede areal liggende bakkeskrænt, Volden blev inddraget og tilplantet. Det skete på et uheldigt Tidspunkt. Vejret var meget tørt, så mange af de små træer

Forårsdag i det gamle anlæg.

gik ud, og der måtte foretages en omplantning. I slutningen af 50'erne, men navnlig i 60'erne blev anlægget eller Plantagen, som den i reglen kaldtes, det faste midtpunkt for byens sommerforlystelser, Grundlovsfesterne fejredes med taler, sang og beværtning. Byens Forlystelsesråd, snedker J. Jørgensen, kaldet FutJørgensen, arrangerede Vauxhall med ballonopstigning [dog uden personer], fyrværkeri, illumination samt sang og musik.

Således skriver Grenå Avis for 23. august 1862, at det i byens plantage arrangerede Vauxhall var særdeles smagfuldt og tog sig prægtigt ud. Det var besøgt af 600 mennesker og det var første gang, at Grenåenserne i deres egen by fik en forsmag af de københavnske Tivoli-Aftener. Grundlovsdagen og Isted-dagen var de to nationale festdage, hvor byens borgerskab samledes og fejrede mindet om de nationale begivenheder.

50'ernes og 60'ernes musikforening havde nærmest haft sine aktive medlemmer blandt de mere velhavende borgere, som havde drevet spillet con amore.

Derimod opstod der omkring 1870 et professionelt musikkorps, som gjorde sig en lille indtægt af at spille ved festlige lejligheder både sommerfester koncerter og baller. Korpsets energiske dirigent og leder var Carl Møller søn af snedker Viktor Møller på Østergade. Det lykkedes ham virkelig at bringe musikkorpset, hvoraf flere var rene begyndere til i løbet af nogle år at yde helt gode præstationer. I de 18 år hvor Carl Møller var her i byen, afholdt han hver sommer koncerter i plantagen. Han efterfulgtes af N. Petersen, senere af Andreasen.

I 1872, da Randers landevejen var anlagt blev det indvundne stykke lagt til anlægget og udgør nu sydligste smalle strimmel således som det ses på skitsen.

Det nye anlæg

Efterhånden blev pladsen for lille. Desuden ønskede man at skåne de anlagte dele, hvis små træer nok kunne trænge til varsomhed. Man holdt derfor i nogle år i begyndelsen af 70'erne festerne lige syd for anlægget i det dærende Fælleskær som grænsede lige op til Randersvejens sydlige side. Det var den såkaldte Gåsebækkefælleden. Ved den tid fandt Kærrets inddragelse sted.

Det nye anlæg. Parti ved åen. I baggrunden Kobroen.

Kommunen afkøbte grundejerne deres rettighed til at have køer græssende løse i Fælleskæret og inddrog dele deraf, efterhånden som afløsning fandt sted. I Slutningen af 70'erne var allerede en god part af ko-rettighejderne afløst, og kommunen havde ladet sig udlægge en forholdsvis del af Kæret. Man havde valgt den del som lå nærmest byen, og som altså stødte op til Vestervej og til Randersvejen.

Det var et almindelig ønske at få denne del af Kæret beplantet. Men byen fattedes penge. Så meddelte det daværende plantningsudvalg ved byrådsmødet 30. september 1877, at man stillede forslag om hele det projekterede areals beplantning, idet konsul Momme havde tilbudt at ville bidrage med 2.000 kr. til sagens løsning. Projektet blev straks vedtaget. I de følgende år ydede konsul Momme stadig store summer til arbejdet.

Det er i hovedsagen hans tilskud, vi kan takke for, at arbejdet blev færdiggjort og det nye anlæg fuldført i begyndelsen af 80'erne. Arbejdet havde stadig konsul Mommens bevågenhed og efter at plantningen først var færdig, ofrede han store beløb på plæner og anden forskønnelse, på smukke bænke o.s.v. Det er derfor ikke uden grund, at byrådet i 1920, længe efter konsulens død, lod rejse en mindesten for ham midt i det nye anlæg. Den bærer indskriften: »Grundlæggelsen af Grenå Lystanlæg skyldes i hovedsagen offerviljen hos den gode borger Konsul G. J. Momme. Det var oprindeligt kun en firesidet granitstøtte, men den forsynedes senere med en broncebuste.

En række skiftende byrådsmedlemmer har med stor energi som formænd i plantningsudvalget været interesseret i at holde anlægget i god stand. De har på det område altid haft støtte af byrådet med hensyn til penge og af kommunens opsynsmand og senere af gade- og vejinspektøren i hvad det daglige tilsyn angår.

Grenå Håndværkerforenings Pavillon, som opførtes 1902 betegner det nye anlægs fuldendelse og ligestilling med det gamle. Sommerfesterne flyttedes nu helt til Kæret, d.v.s. festpladsen ved Pavillonen, og efterhånden er træerne der vokset så meget i vejret at der årligt skoves mængder af træ for at

Konsul Mommens mindesten i det nye anlæg.

tynde ud og give luft til nyplantninger.

Af byens mange aktiver er anlægget et af de værdifuldeste og byen skylder en tak til den række af mænd, som i de forløbne 100 år, dels ved personligt arbejde og initiativ, dels ved pengebidrag har virket hen til, at det er fremvokset.

NB. En udførlig fremstilling af Grenå Lystanlægs historie, hvoraf nærværende er et lille uddrag, er udkommet i 1938 som særtryk af artikler i Grenå Folketidende.

Havnens bebyggelse

Der er på 3 forskellige steder i første afsnit af denne bog givet en fremstilling af de 3 hovedepisoder i havnens historie i 19. århundrede. Først anlæggelsen af den lille indre havn, nu kaldet fiskerihavnen som byggedes 1812, dernæst den store nybygning fra 18741-79, nu kaldet sydhavnen og endelig den sidste og største havn (Nordhavnen) fra 1931-33. Det er fremstillet således af hensyn til tidsfølgen, og der er kun medtaget hvad der angår selve havnebyggeriet.

På de følgende sider skal her gives en fremstilling af hvorledes den øde Fælled omkring den ældste havn, der for 100 år siden praktisk talt var ubeboet i tidens Lløb er vokset op til en by på ca 566 indbyggere.

Havnen fra 1812

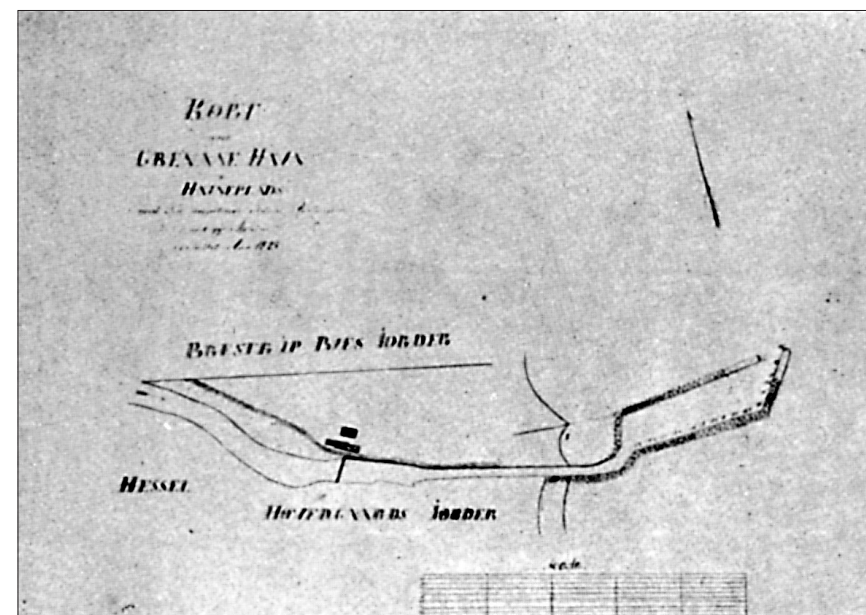
Var i aldeles overvejende grad tænkt som en trafikhavn, hvis man kan anvende et så modeine udtryk om et så lille og primitivt anlæg.

Der har vel efter 1812 været hjemmehørende en halv snes skuder lige-som der var i midten af århundredet før indtil havnen ved havets angreb og ved tilsanding næsten helt ødelagdes, så der ved omkring år 1800 kun var et par småskibe tilbage, som var hjemmehørende her.

I Halds beskrivelse af Randers Amt fra 1827 står, for kystboerne frembyder havet en, efter fleres påstand, stor rigdom af fisk, især torsk, men det er bekendt nok at fiskeriet langs hele Jyllands østkyst betragtes med ligegyldighed. Enkelte husmænd i Nørre- og Sønderherred søger en ringe fortjeneste ved torske- og ålefangst på lysten og det indses let, at dette fiskeri kun drives ganske i det små. Hist og her er anlagt en i liden ålegård. De torsk som fanges tørres i almindelighed før de sælges.

Det falder nøje sammen med de oplysninger som fremkommer ad anden vej. De går ud på at nogle få af Bredstrup mænd og nogle få fiskere som havde bopæl i selve Grenå med småbåde foretog et meget ubetydeligt fiskeri i kystens umiddelbare nærhed. Så var ferskvandsfiskeriet i Kolindsund faktisk mere indbringende. Der fangedes ål, laks, geder m.m., som afsattes i Grenå og var helt godt betalt. Havnen var derimod praktisk talt ubeboet.

Hvad selve havneanlægget angår viste det sig snart, at dækmolen var alt for kort. Sandet førtes af strømmen forbi denne og dannede revler tæt uden for havneindløbet. De besværliggjorde indsejllngen således, at der allerede i 1827 i Halds fornævnte bog om Randers Amt står, at kun fartøjer, som

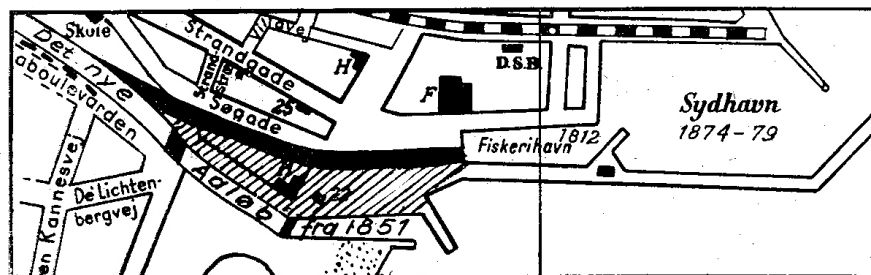

Kort over Grenå Havns påtænkte moleforlængelse i 1845. Forlængelsen udgør de 2 små svagt optrukne spidser. Det fuldt optrukne er havnen fra 1812. Læg mærke til den ganske ubetydelige bebyggelse, kun havnefoged Sørensens ejendom og pakhus.

ikke stikker mere end 3 à 4 fod (d.v.s. 1 m) dybt kan løbe ind i havnen. De større må forblive uden for, men finder ej her i stormfuldt vejr nogen sikker ankerplads.

I årene 1845-46 foretoges derfor en forlængelse af begge moler på ca. 40 m hver. Tillige foretoges en opmudring, således at havnen nu skulle kunne modtage skibe af 8 fods (2½ m) dybgående. Udgifterne dertil var ca. 32.000 rdl., som låntes af staten og tilbagebetaltes i løbet af 20 år. Havnens indtægter der i 1805 kun beløb sig til 128 rdl. blev derefter godt 4.000 rdl. om året.

Der begyndte nu så småt at opstå bebyggelse ved havnen. Både skipperne og fiskere flyttede hertil. Men det blev snart åbenbart, at den foretagne moleforlængelse og opmudring ikke var tilstrækkelig. Molerne var stadig for korte, vanddybden for ringe og havnen for lille. Desuden var der den ulempe, at åens udløb stadig gik gennem havnen. Dette bevirkede at der dannede sig barrer i havnemundlngen og tillige førtes tang ind i bassinet. Desuden beklagede fiskerne, som nu var begyndt at opføre huse og bosætte sig, at det ferske vand fra Kolindsund og åen, som løb gennem havnen, bevirkede at fiskene døde i hyttefadene.

Den sorte streg forestiller det gamle udløb af åen, som forandredes i 1851 ved at det sydlige gravedes. Den skraverede spidse trekant er øen.

Derpå kunne ikke rådes bod uden ved at åen ledes ud i havet, uden om havnen. Men uheldigvis lå hele havnens territorium nord for havnebasinet og stedforholdene dér var til hinder for at lede åen den vej, da den jo så ville komme til at skære landevejen og afspærre havnen. Der var da ikke andet at gøre end at tænke på en udvej mod syd. Der hjalp Hessels ejer, godsejer C. G. de Lichtenberg byen ved i 1850 uden vederlag at skænke en parcel til dette formål.

Åen ledes uden om havnen i 1851

Det følgende år gravedes da et nyt udløb ca. 50 m syd for det gamle. Dette nye løb, altså det nuværende, blev så det ny skel imellem Hessel og Grenå Havns; jorder. Ved gravningen fremkom på denne måde et jordstykke imellem de to åløb.

Da det gamle løb - formentlig af hensyn til bekostningen - ikke tilkastedes straks, men blev liggende i mange år, dannedes på den måde en lang, smal, trekantet parcel, som man kaldte Øen. Det er nøjagtigt det areal hvor på Søgade sydlige husrække og gårdspladser samt Badehotellet nu ligger. Det havde dog en vis forbindelse med havnen, idet der mod vest var opkastet en jorddæmning for at hindre vandet i at gå ind i det gamle løb. Denne dæmning gav altså adgang til Øen, som i begyndelsen var ubebygget.

Men allerede i 1860'erne anlagdes et skibsbyggeri med tilhørende slæbested og en smedje derovre. På den søndre side var Øen forbundet med Hessels jord ved en smal og meget primitiv gangbro. Det var nu ikke af hensyn til badestranden, at broen fandtes. Det var først meget senere at badelivet knyttedes til Sønderstranden. Men der lå et par dmågårde i Heden, hvis beboere på den måde fik adgang til havnen. Hvor primitiv og skrøbelig broen var, får man et begreb om, når man hører, at når manden i Heden skulle køre ballast, trak han først hestene over broen en for en, dernæst skilte han vognen og bar den over stykke for stykke for at være fri for at have ulejlighed med at køre om ad Grenå.

Søgade nr. 24, havnens ældste hus, opført 1845 af havnefoged Sørensen. Den del af bygningen, som ses til venstre, var Snøbelstuen. Bagved ses taget af pakhuset, som havnefogeden opførte kort efter. Til højre ses Strandstræde.

Havnen var oprindelig uden bebyggelse.

Forholdet havde indtil havneudvidelsen i 1845-46 været dette, at hele bebyggelsen ved havnen indskrænkede sig til nogle få, ganske små bindingsværkshytter de såkaldte Søboder, som ejedes af købmænd i Grenå. De brugtes til at opbevare redskaber til skibene i om vinteren. Desuden anvendtes de også til opmagasinerung af varer, navnlig korn, som ventede på udskibning. Der boede ingen mennesker ved havnen. Kun havnefogeden som havde sin købmandsgård og bopæl i Grenå, havde et lille kontor ved havnen, hvori han kunne overnatte om han ønskede det. Zoologen Henrik Krøyer, som med kgl. understøttelse foretog en undersøgelsesrejse i 1834, ledsaget af sin unge hustru, fortæller om et besøg ved Grenå Havn. Vort fartøjs besætning bestod foruden skipperen af hans søn, en dreng på 13-14 år. Vi rettede vor kurs mod Grenå og sejlede hele dagen langs kysten, men nåede først indløbet til Kollindesund i bælgmørke. Grenå ligger en stiv fjerdingvej fra munden. Ved den var ingen andre bygninger end en hytte, som kaldtes Havnefogedens Kontor. Her tilbragte denne opsynsmand, der ellers havde hus og hjem i Grenå, nu og da natten og havde altså også en seng. Vor skipper, som var godt kendt med forholdene her hvor han sædvanlig plejede at indtage sin flynderladning, undersøgte hytten og fandt havnefogeden sovende i sengen. Han blev vækket, og efter at have rådslået med ham blev det besluttet, at manden skulle gå hjem og overlade sin seng til det rejsende par.

Havnens første bebyggelse

I 1845 solgte havnefoged Anders Sørensen sin købmandsgård på Østergade i Grenå og opførte en bygning ved havnen, dels til beboelse, dels til købmandshandel og beværtning. Det var i den tid, da havneudvidelsen

Et par af havnens første nybyggere fra 1849, fisker Matthias Andersen og hustru, som byggede nr. 14 på Strandgade.

stod på, og der har jo nok været forretning at gøre med de folk, som havde arbejde der. Lidt senere opførte han nord for denne bygning et stort 2 etages pakhus. Disse to bygninger der altså er havnens ældste, findes endnu dog i nogen forandret skikkelse. - Dermed indlededes byggeriet ved havnen. I årene 1848-49 opførtes en lille halv snes småhytter, nogenlunde i række, alle i nuværende Strandgades nordlige, midterste del. Det er ejendommene fra nr. 12 til 28. Det var omtrent alle bindingsværkshuse med stråtag. De opførtes af folk, som var flyttet hertil i anledning af havneudvidelsen: Fiskere, skippere og enkelte, som havde haft arbejde på havnen. Kommunen betragtede sig efter en århundred gammel overenskomst med Bredstrup som ejer af grundene på havnen. De solgtes ikke, men udlejedes på arvefæste. Taksten var 5 rdl. om året af hver grund. De første, som på den måde tog jord og opførte huse, var skipper Christens Rasmussen, fisker Jørgen Hansen, fisker Anders Clemmensen, skipper Andreas Henriksen, fisker Matthias Andersen og fisker Johan Frederik Dabelsteen. Det var alt sammen i 1849. Året efter kom så skibstømmermand Lars Madsen Jepsen. Med havnefogden og hans pakhus samt kommunens havnepakhus iberegnet var der så i 1850 i alt siger og skriver 10 bygninger ved havnen. Men mod 1860 opførtes atter en lille halv snes nye småhuse. Men først, da den nye havn anlagdes i 70'erne, kom der vækst i bebyggelsen. I 1873 tog den 25 årige skibsbygger Viggo Krogh borgerskab i Grenå og nedsatte sig ved havnen. Han indrettede værft på den tidligere nævnte ø, hvor nu Badehotellet m.m. ligger, og byggede i de nærmeste år flere skibe. Så kom havneanlægget i 70'erne. Det blev påbegyndt i foråret 1874 og det var meningen, at arbejdet skulle være udført på mindre end 2 år. Anlægssummen var kalkuleret til ca. 300.000 kr. På grund af en række uheld og fejlregninger blev havnen først færdig efter 5½ års forløb, og udgiften var blevet fordoblet.

Den nye havn var på 4½ tdr. land (ca. 2½ ha) og havde en dybde på 12 á 14 fod (ca. 4 m).

Havnens areal matrikuleres som købstadgrund

Ved en overenskomst af 27. oktober 1798 imellem Grenå købstad og Bredstrup var det fastslået, at arealet fra Skelgrøften d.v.s. Kejserbækken,

og ud til havnen tilhørte Bredslup, dog at det terræn ved havnen, som tidligere er anset som Grenås ejendom vedbliver at tilhøre denne.

Efter at nu havnens areal i voksende grad bebyggedes og grunden til husene - ikke solgtes - men overdroges i arvefæste til de pågældende, blev byrådet betænkeligt ved, at havnens areal stadig var skyldsats som nr. 15 af Bredstrup. I den anledning indsendtes i november 1873 en skrivelse til amtet, hvori Grenå Byråd androg om dettes anbefaling til, at den købstadens havn tilhørende grund må - som en integrerende del af købstadens område - ved ministeriets foranstaltning blive skyldsats i henhold til lov af 11. februar 1863 om kommunal beskatning i købstæderne, idet man henviser til, at det formentligt var gammel købstadgrund.

Efter en del overvejelser gik ministeriet ind på byrådets ønske, idet man dog betonede, at statskassen, efter at byens grundes matrikulering nu var tilendebragt, ikke kunne afholde nogen del af de dermed forbundne udgifter. Grundene til de nye huse bortfæstedes derfor en lille tid endnu under benævnelse, som grundstykke 1, 2, 3 o.s.v., indtil hele havnens areal et par år senere matrikuleredes om og kom til at hedde matr nr. 56 af Grenå Markjorder.

De første beboere

Til en begyndelse var naturligvis alle beboerne ved havnen beskæftiget med fiskeri og søfart. En enkelt købmandshandel var der dog, idet hav-

Strandgades nordside. Den ældste del af Grenå Havns bebyggelse, opført i årene 1849-50. (Foto ca. 1900. Stenders Forlag. Eneret).

Strandgades nordside, den ældste og oprindelige del af havnens bebyggelse, opført i 1849-50. (Foto 1944).

nefoged Sørensen, der oprindeligt var købmand i Grenå, havde flyttet sin forretning til havnen. I 1845 byggede han sig et hus (nuværende Søgade nr. 24). Det var lige over for den ældste havn i åmundingen kun skilt fra denne ved vejen. Her drev han købmandshandel i forbindelse med beværtning. Sidst i 40'erne købte han en grund bag ved huset og opbyggede der det tidligere nævnte 2-etages pakhus (nu Strandstræde nr. 2), som står der endnu i omdannet skikkelse. På sine ældre dage overdrog havnefogeden gæstgiveri og handel til sin søn Carl Hartmann Sørensen. Efter ham kom gæstgiver Bonke, som flyttede hertil fra Treå Mølle men i 1879 overtog Gl. Gæstgivergård på Storegade i Grenå. Forretningen ved havnen afhændedes til Mathias Madsen, ved hvis død den i 1890 ophævedes. I lille tilbygning mod vest, lå Snøbelstuen, en lille aflægger af beværtningen for det tarveligere publikum, men hvortil gengæld brændevinen var utrolig billig.

I nuværende Strandgade var der i 60'erne to småbeværtninger. De ejedes

begge af skipperkoner. Den ældste var Madam Hilflings (nu Strandgade nr. 8). Familien var kommet hertil i 1854. I 1860 købte Hilfling et hus, hvis ejer var død, og hvor der havde været drevet en lille beværtning. Den overtog hans kone og drev samtidig lidt handel med urtekram. Varerne fik hun fra konsul Momme i afvejet stand parat til at sælge. Hilfling døde i 1883. Enken, som var meget yngre, fortsatte en halv snes år endnu med en

En anden af havnens første nybygge, Hans Carstensen Momme, som druknede 1866.

slægtnings hjælp. Madamme Momme havde været gift med skipper Hans Carstensen Momme, som var af indvandret tysk slægt. Han og Hilfling var kommet til Grenå omtrent samtidig og havde slået bo her nærmest på konsul Mommens opfordring. Konsulen havde snart bemærket, at det var dygtige og pålidelige skippere, og havde garanteret dem fragter nok, så de kunne bosætte sig her. 1866 druknede Momme ved et skibsforslis. Velyndere hjalp enken til at få opført en lille ejendom (nu Strandgade nr. 4), hvor også hun etablerede en beværtning. Madam Momme var datter af havnefoged Sørensen og havde i sin ungdom en tid bestyret forretningen hjemme. Både Madam Momme og Madam Hilfling havde i en menneskealder beværtning på Strandgade. (Madam Momme nuværende nr. 4 og Madam Hilfling nuværende nr. 18). Begge var særdeles påpasselige og respektable kvinder, der nok forstod sig på at beherske det store og tit brogede selskab, som søgte til dem. `

Blev der for livligt, tilkaldtes havnefogeden, der havde myndighed som havnepoliti. Så blev de urolige sat i havnearresten, som befandt sig i Søgade (nuv. 10) i det gamle havnepakhus. Senere da der kom telefon, så man snart kunne få bud til Grenå Politi, faldt dette bort.

Det omtaltes før, at havnefoged Sørensen havde bygget et 2 etages pakhus bag ved sin købmandsforretning. I 1855 arvefæstede en af Grenås ansete købmænd, vicekonsul N. L. Kock, ligeledes et grundstykke i Søgade og opførte også et 2 etages pakhus. Afgiften af grunden var 10 rdl. årlig. Det solgtes senere til købmand Harboe i Grenå og endelig i 1897 til købmand Chr. Hansen. Det ejes nu af enkefuu Andersen, men er helt omdannet. Endelig havde konsul Momme et lignende 2 etages pakhus, men endnu større. Det lå ikke på selve havnen, men et ganske lille stykke oppe ad Havnevejen på Bredstrup grund. Også det eksisterer endnu omdannet til lejligheder (Granly og Havblink).

Medens Strandgades nordside bebyggedes allerede i 50'erne, kom sydsiden først med en menneskealder senere. I slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne opførtes de første huse i den række. Der grundlagdes bl.a. den første virkelige købmandsforretning og skibsprovianteringshandel. Den overtoges i 1892 af købmand Chr. Hansen, der tidligere havde boet i Grenå og som her ved havnen fik en god forretning. Den solgtes efter Hansens død til købmændene Skov og Thomsen og ejes nu af Mattsson.

Opgangstiden begynder

Skattelisterne fra det første halve århundrede af havnens historie viser med stor klarhed, at fiskeriet den gang var et fattigt erhverv. Afsætningsmulighederne var ringe, prisen små og fiskeriet indbragte derfor knap til det daglige brød. Hen mod 1880 oprettedes de første fiskeeksportforretninger delvis som kompagniskaber. Lad mig for at pege på nogle af de første nævne navne som Harald Poulsen, Bach, Donbæk, Johansen og Mad-

Fiskeauktionshallen, i baggrunden kornsiloen.

sen. Efterhånden kom der mange flere til og foretagenderne blev større. Fra 1900 og fremefter rejste sig langs hele gaden ved fiskerihavnen en række fiskepakhuse, hvor fiskerne, når de kom ind, straks afsatte deres last. Fisken

pakkedes i kasser, som forsynedes med is, og sendtes omgående med bane eller skib til København eller andre pladser i Danmark eller til udlandet.

Som et andet skridt der forbedrede de økonomiske forhold, kom Fiskeauktionerne. De var egentlig påbegyndt så småt i 1920'erne af N. Enevoldsen. Men først i 1931, da fiskeeksportør Valdemar Nielsen med anbefaling af fiskeriforeningen fik autorisation som auktionsmester, fik sagen betydning og bidrog til at forøge fiskeriets indtægter. Efter Nielsens død blev Møller Petersen auktionsmester. Omsætningen er nu oppe på 1½-2 mill. kr. om året.

De gamle fiskekuttere som kun havde vinden til drivkraft, kunne ikke klare sig i den nye tids tempo. Flere og flere af dem forsynedes med motor. Snart dukkede da det foretagende op, som mere end noget andet har sat sit præg på havnens udvikling og på fiskerflådens driftsmetoder, nemlig motorfabrikken.

Grenå Havns Motorfabrik

Omkring ved 1910 startede fabrikant Anton Jensen under forholdsvis beskedne former en motorfabrik ved havnen. I året 1920 optog han som kompagnon en ung mand, den 26-årige Møller Jensen. Han havde lært i Randers og havde derefter arbejdet hos Frich i Århus og Burmeister & Wain i København. Efter nogle års forløb ophævedes kompagniskabet, idet Anton

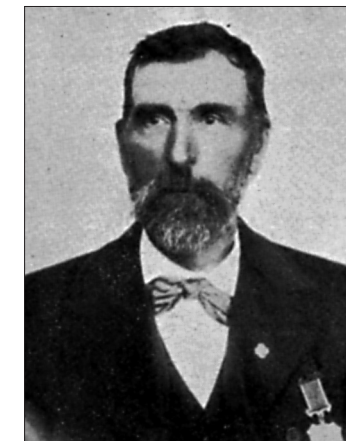

Jensen helt helligede sig bilhandelen i Grenå og solgte sin andel i Motorfa-

Grenå Havns Motorfabrik og Kornsiloen. Imellem dem nogle fiskepakhuse.

O. Geisnæs, født i Skagen 1848. Havnefoged i Grenå 1875-1910.

Ole Thomsen. I mange år formand for Havnens Redningsvæsen.

brikken til Møller Jensen som altså derved blev enejer. I de forløbne år er fabrikken vokset til en efter byens forhold særdeles betydelig størrelse. År efter år er der indført forbedringer i de motorer til fiskefartøjer som er udgået derfra. De er nu kendt og værdsat viden om og sælges både til ind- og udland. Medens motorerne for blot en halv snes år siden lå omkring 10-20 hestes kraft, leverer fabrikken nu motorer helt op til 180 H.K. Virksomheden har flere gange måttet udvides. En ny stor udvidelse er planlagt og vil komme til udførelse, når tiderne atter bliver normale. Fabrikken beskæftiger nu i alt et halvt hundrede mand.

Skibsbyggeriet

har eksisteret ved havnen allerede i 60'erne og måske før. I 1873 kom V. Krogh hertil og grundlagde et skibsværft ovre på Øen. Da den store havn byggedes i 70'erne, var Krogh ansat som daglig tilsynsførende ved havnebyggenet. Efter arbejdets fuldførelse købte han hus i Grenå og overtog senere Sellings Bryggeri. Efter ham har bl.a. skibsbygger J. Andersen senere brødrene Rohde og nu skibsbygger Vester været ejere af et Værft, hvorfra mange gode fiskekuttere er udgået.

Et andet foretagende som også står i forbindelse med fiskerierhvervet, er Isværket. I gamle dage måtte fiskeeksportørerne klare sig med naturis. Efterhånden som eksporten voksede, gik man over til kunstis. I 1907 anlagdes det første Fryseri. I 1935 startedes I/S Havnens Ishus, som ikke alene forsyner havnen, men også delvis byen med is. Også den mere teoretiske del af fiskeriet sørges i der for. I 1905 oprettede navigationslærer Emil Andersen en fiskeskipperskole. Den overtoges i 1907 af Grenå Fiskeri-

R. Jacobsens Kapervogn, som fra århundredskiftet og fremefter besørgede forbindelsen med havnen, indtil Havnebilen kom. Personerne fra højre: Mægler P. Nielsen, urmager S. Ring, tobakshandler Emil Petersen. I vognen med den hvide kasket, skomagemester v. Seelen.

forening, men stadig med Emil Andersen som Leder. I årenes løb er den vokset

frem til at være en af landets mest søgte skipperskoler og har hvert år holdet fuldt besat.

Trafikhavn

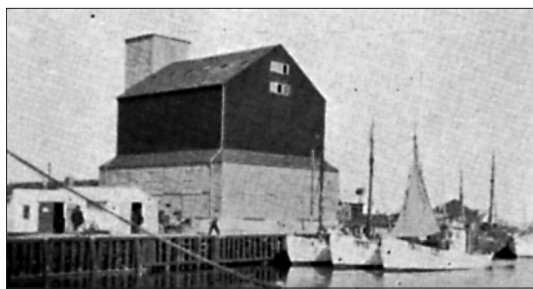
I det foregående er nærmest talt om fiskeriet og dets udvikling. Og dog er det langt fra havnens største indtægtskilde. Skibsfarten bringer meget større beløb ind i havnepenge end fiskeriet. Det er da også værd at lægge mærke til, at da den store nye havn var på tale første gang i 1911, var det nærmest en fiskerihavn, som byen tænkte på, og som staten tilsagde sin kraftigste støtte. I 1930 var forholdet vendt om. Da var byrådet fuldt klar over, at den del af foretagendet man især sigtede på var trafikhavnen. På dette område er der da også sket uhyre fremskridt i løbet af den sidste menneskealder.

Medens havnens indtægter ved bropenge af trafikken i 1920 var ca. 20.000 kr. om året og af fiskeriet ca. 10.000 kr. var tallene i det sidste år før verdenskrigen nr. 2 (altså 1938-39) for trafikens vedkommende vokset til ca. 85.000 kr., medens bropengene af fiskeriet var omtrent uforandret.

Kajpladsen er blevet meget stærkt forøget og udgør nu i alt ca. 1500 m. Der er mægtige oplagspladser til kul med elektrisk drevne lossekraner, der er store pakhuse, bl.a. Dansk Andels-Gødningsforretning og den store kornsilo og sidst, men ikke mindst er færgelejet kommet til.

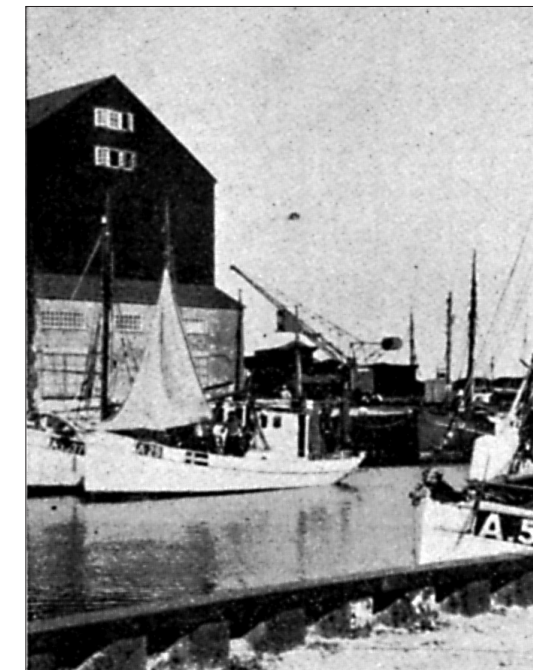
Grenå Korn- og Foderstofforretning A/S er stiftet i 1931, altså da ar-

Kornsiloen. I forgrunden Fiskerihavnen.

Kornsiloen. I forgrunden Fiskerihavnen.

Parti fra fiskerihavnen. I forgrunden kornsiloen, i baggrunden en kulkran.

bejdet på den nye havn begyndte. Forretningen havde til en begyndelse oplag i et træpakhuse. I 1941-42 byggedes den nye kornsilo, hvis omrids helt behersker, men ikke ubetinget forskønner havnebilledet. Den kostede ca. 300.000 kr. at opføre, og den rummet i forbindelse med det gamle pakhuse i alt ca. 2.000 tons korn.

Kulhandelen

har altid været en af havnens gode indtægtskilder. I 1876, altså inden den nye havn endnu var færdig, oprettede købmand N. P. Bach en kulhandel og indrettede en kulgård lige over for den nye havn. Efter Bachs afrejse overtoges forretningen af Karl Petersen, efter ham af Albert Jensen. I 1934 overgik forretningen til A/S Grenå Kulkompani med direktør Henry Carlsen som leder. Alle kulpladserne flyttedes om til det nye havnehassin, og løsningen foregår ved hjælp af en moderne lossekran med elektrisk drivkraft.

Den anden store kulforretning ved havnen er Grenå Kulimport. Den grundlagdes af Lohman Hviid og overtoges 1922 af grosserer N. C. Kjølhede. Også der foregår losningen ved elektrisk lossekran. Samme firma administrerer Dansk Andels-Gødnings Forretningens oplag ved Grenå Havn. Sidst, men ikke mindst er også

Færgelejet

i den nye havn kommet til. Om alle de anstrengelser, som gennem tiderne er udfoldet for at bringe dette foretagende til virkeliggørelse er omtalt i et tidligere afsnit. Det skal kun her bemærkes, at hvad der allerede var i gang ved havnen i 20'erne, ved anlægget af den nye havn og oprettelse af Hundested-ruten yderligere fik vind i sejlene. Det må heller ikke overses, at netop denne udvikling førte med sig, at hele den del af havneanlægget, som befinder sig på land: Moler, kajer, vejanlæg, banespor o.s.v. og som dækker et areal på 10½ ha, ved samme lejlighed moderniseredes og fik

et pynteligt udseende, der er velegnet til at trække besøgende til. Det var ikke nogen overdrivelse eller falsk festlyrik, når admiral Rechnitzer ved havneindvielsen 10. juni 1933 udtalte, at Grenå Havn nu efterudvidelsen og moderniseringen fuldt ud kunne hævde sin plads i Danmarks mange udmærkede storhavnes række.

Oversigt over havnens indtægter

	1880	1900	1920-21	1930-31	1938-39
Bropenge af trafikken.....	16.606	12.180	19.746	55.946	86.716
Do af Fiskeriet.....	1.030	3.390	10.360	9.612	7.619
Grund- og pladsleje m.m.....	319	2.054	9.107	13.762	28.245
Tilskud fra kommunen.....	2.000	3.000	0	10.000	20.000
Andre indtægter.....	1.742	0	1.300	3.282	787
Indtægter i alt (- kasse- beholdning og renter) ca.	20.700	20.627	40.500	92.602	143.347

Luftfoto af Grenå Havn (ca. 1930). Man ser tydeligt, hvorledes åløbet er drejet bort fra sin oprindelige retning med udløb i den ældste lille havn. Til venstre ses havet, i midten den lille havn fra 1812 og havnen fra 1874-79, til højre et lille hjørne af havnen fra 1931-33.

Badeliv ved Grenå Strand

Det kan med en vis ret siges, at Grenå Strand som badestrand betragtet først er kommet til sin ret i de sidste 30 år. For at nævne et bestemt skæringspunkt kan man passende anføre året 1914, da Badehøiellet åbnedes, og da der fra vejrets side var en badesommer, som ikke hverken - før eller siden er overgået.

Imidlertid er det en stor misforståelse at tro, at Grenåenserne først i dette århundrede har opdaget havets værdi som badested. Nej, man må helt tilbage til 1860'erne. Kun er der den omstændighed, at badningen da foregik umiddelbart i havnens nærhed fra en lukket vogn, senere fra en fast, ret primitiv badeanstalt og at det kun var en snæver kreds, mest af overklassen, som gjorde brug deraf.

Sommerliv en søndag på Grenå Sønderstrand.

I midten af 60'erne dannedes med apoteker Dahl som formand et lille aktieselskab, som anskaffede en badevogn. 4. juli 1866 averteredes, at denne badevogn er anbragt nord for havnen og er til almindelig afbenyttelse. Prisen er 12 sk. pr. billet (altså pr. bad) og kan købes hos apotekeren eller hos gæstgiver Bonke ved havnen. Badevognen kan benyttes af herrer onsdag og søndag eftermiddag fra kl 5 til 8. Den øvrige tid er den udelukkende til afbenyttelse for damer. I den tid badevognen benyttes af herrer vil der være et et flag på vognen.

For at lette folk adgang til havnen averterede købmand J. A. Møller senere, at han lod en vogn afgå til stranden hver dag i sommersæsonen, og

Den gamle gangbro over åen. Her ligger nu den nye kørebros.
I baggrunden ses Kannegården.

at man for et lille beløb kunne få kørebillet.

Ikke længe efter indrettedes en badeanstalt syd for søndre mole for herrer, således at badning nu kunne foregå samtidig for damer og herrer. I 80'erne og 90'erne var det gæstgiver Johansen, som var indehaver af restaurationen i det lille lave hus ud mod Havnepladsen, som ejede badehusene. Da let påklædte eller med en lille badedragt forsynede damer den gang var et mere sjældent syn end nu, måtte politimester Rothe en gang i 90'erne i avisen ud med en kraftig advarsel imod at mandspersoner opholdt sig på nordre mole i nærheden af damebadeanstalten i den tid, der badedes.

Ved århundredskiftet begyndte folk at opdage den frie strands fordele for de skumle, lukkede badeanstalter ved havnen, og friluftsbadningen begyndte.

Adgangen til Sønderstranden gik over en gammel skrøbelig bro, som det næsten var livsfarligt at passere. Stranden og klitterne tilhørte godsejer de Lichtenberg på Hessel, som ikke var særlig begejstret for den uorden,

Den nye kørebros over åen nær udløbet. I baggrunden Badehotellet.

Hotel Havlund ude bag klitterne. Rester af en gammel bondegård med tilbyggede moderne lokaler til pension og restaurant. Til højre havnens rutebil.

som de forholdsvis få badende forvoldte i klitterne. Brandfare var der også til stede, fordi folks uforsigtighed med ild og tobak var lige så grænseløs den gang som nu.

Badelivet var altså tålt, men ikke vel set. Badehotellets forpagtning af stranden i 1914 bragte på en måde friere forhold, på en anden mere tvang, fordi af- og påklædning nu var henvist til de små nette, men alt for få badehuse. Følgen var, at folk på de rigtige badeeftermiddage stod i kø og ventede på, at det skulle blive en plads ledig i badehusene. Der var sat en ret knap tidsfrist for hver persons benyttelse af kabinen, og det var ikke velvillige blikke, der sendtes af de ventende når tiden blev overtrådt.

Hen i 20'erne, da Grenå efterhånden i flere tempi erhvervede stranden helt ud til Katholm skel, og da der blev tilgængelig cyklevej udad mod syd, forlagdes badelivet i nogen grad til stranden sønden for badehusene. Der havde altid været fribadning med ret til af- og påklædning i det fri. Efterhånden som det blev en af alle anerkendt sag, at man havde en vis moralsk pligt til altid at benytte i hvert fald en antydning af badedragt, kom solbad til at spille en fuldkommen lige så stor rolle, som selve badet i det salte vand. De små badehuse havde dermed udspillet deres rolle og er praktisk talt nu kun fortidslevninger som ikke mere benyttes. Friluftslivet langs stranden helt fra havnen ud til Pullerevet, ja om søndagen helt til Katholm skel, er nu den fælles kilde til glæde og sundhed for byens egne børn og for tusinder af tilrejsende. I bil, i hestevogn, i tog, pr. cykle og til fods strømmer folk i sommertiden til Grenå Strand. Nogle bor på hotellerne, Badehotellet, Havlund eller Ankerstjerne. Nogle på vandrehjemmet, nogle i teltlejren ved stranden, nogle i den lange række af sommerhuse i eller bag klitrækken. Og endelig drager den største part af badegæsterne hjem tilbage til byen, når søndagen er forbi og brisen fra Kattegat sætter ind og fortæller, at aftenen falder på.

Søren Kannes Plantage og mindesten

I foråret 1926 satte Marineforeningen sig i spidsen for indsamling af bidrag til at rejse en mindestøtte for Søren Kanne i nærheden af det sted, hvor han i 1835 udførte sin kendte dåd. Der anskaffedes for beløbet en smuk stor søsten, som forsynedes med indskrift og rejstes på en lille høj ude på den åbne hede, med forsiden vendt ud mod havet. Afsløringen fandt sted den 9. maj 1926. Ved den lejlighed var de, der endnu levede af Søren Kannes slægt, indbudt til at være til stede. Det var alle udenbys folk, da hans slægt nu ikke længere levede her på egnen. Desuden var til stede den gamle, 89

årige Hans Sejer Jensen fra Glæsborg, søn af den Ole Jensen Jyde som blev reddet af Søren Kanne.

En del af det areal som byen havde erhvervet fra Hessel, beplantedes med birk og nåletræer og døbt Søren Kannes Plantage. Da den voksede noget til, og da vejene ved stranden og i klitterne efterhånden anlagdes og asfalteredes, blev også Søren Kannes mindesten flyttet og fik sin plads i plantagen, som var opkaldt efter ham, således at den nu står tæt vest for Kystvejen og synlig fra denne.

Søren Kannes mindesten, rejst af Grenå Marineforening i 1926.

Sygehusene

Hvad sygehuse og sygepleje angår har Grenå stået betydeligt tilbage, indtil det store, nye sygehus ved Bavnhøj bakken blev opført i 1922.

Indtil 1856 var der overhovedet ikke noget offentligt sygehus i Grenå. Før den tid fandtes der på byens gamle fattiggård på Nørregade, som lå, hvor nu Fattiggårds Haven ligger, 2 værelser som benyttedes i sygdomstilfælde. De har næppe været stærkt i brug.

Epidemihus

Som følge af et bestemt lovbud indrettede Grenå som andre købstæder i 1856 et kolerazaret. Det, indrettedes i et lille hus tæt ved Kejserbækken, som var opført kort forinden og købt af kommunen nævnte år. Det var nabohus til det tidligere heri afbildede hus ved Kejserbækken og lignede dette. Huset var nærmest beregnet til optagelse af kolerasyge sømand, derfor dets afsides beliggenhed ved den da omtrent ubebyggede Havnevej. Efter gamle folks beretning kom det til alt held ikke ret meget i brug.

I kommunalbestyrelsens møde 20. december 1865 androg læge Richter om at måtte benytte kolerazaret til tyfuspatienter, navnlig af tyendeklassen, som på grund af uheldige forhold ikke kunne behandles i hjemmet. I betragtning af sagens vigtighed for almenheden samtykkede kommunalbestyrelsen i afbenyttelsen. Fattigudvalget bemyndiges til at anskaffe 2 jernsenge med madrasser og tilbehør samt det nødtørftigste inventar. Der var i huset to ganske små lejligheder, hvoraf den ene altså var kolerazaret og den anden var udlejet. Kolerazaret vedblev at være kommunens epidemihus, men var dog ikke stærkere benyttet, end at den ene lejlighed endnu i 1879 var udlejet. Samme år udfærdiges instruks for en økonom ved kolerazaret.

Ejendommen var købt for 400 rdl., men havde krævet mange forbedringer, hvorved den kom til at stå kommunen i 1000 rdl.

Epidemisygehuset ved Havnevejen, bygget i 1889 i 1 etage. I 1904 blev der sat en etage ovenpå (Foto fra Danske Sygehus.

Forholdene må imidlertid have været for utilfredsstillende. Der klages også over pladsmangel, og i 1883 fik sundhedskommissionen bemyndigelse til at fremskaffe planer og overslag til et nyt epidemisygehus. Sagen fremmedes dog ikke førend Randers Amt i 1887 tog sig sagen, og i 1889 byggedes så endelig det første virkelige epidemihus skrås over for kolerlazarettet og altså på Havnevejens sydside. Det var ved opførelsen i en etage, og beregnet til 12 senge. I 1904 udvidedes bygningen ved, at der blev sat en etage på. Derved blev Plads til i alt 26 senge. Endelig underkastedes epidemihuset i 1922, da det nye Amtssygehus var taget i brug, en gennemgribende restaurering og modernisering (elektrisk lys, linoleum, oliemaling m.m.). Men hele bygningens sanitær-tekniske indretning bærer endnu tydelige spor af den manglende sagkundskab ved opførelsen.

Amts-Sygehuset

Udover de nævnte 2 stuer på Fattiggården har man ikke før 1860 haft noget egentligt sygehus i Grenå. I efteråret 1857 henvendte amtet sig til kommunalbestyrelsen med anmodning om, at denne i forbindelse med fattigkommissionen tog under overvejelse at indrette et passende lokale som sygehus for købstaden og nærmeste landdistrikt, imod at landdistriktet ydede et passende vederlag for de patienter, som indlægges derfra.

Kommunalbestyrelsen forhandlede sagen med byens læger. Man forhastede sig ikke, men svarede først i 1859 amtet, at fattigvæsenet allerede har indrettet lokale i en af fattiggårdene, som man finder tilstrækkeligt til modtagelse af de patienter, som tages under behandling for dettes regning. Kommunalbestyrelsen finder ingen trang til indretning af et sådant sygelokale, som amtet foreslår i sin skrivelse. Heller ikke kan kommunen se, at fordelene ved nævnte foranstaltning svarer til de bekostninger som vil være forbundne dermed. Foruden erhvervelse af lokale vil det nemlig være nødvendigt at sikre sig den til sygepleje stadig fornødne betjening, hvilken ikke kan ventes opnået uden imod et fast vederlag både i penge og bolig.

Kommunen føler ikke videre trang til at indrette noget sygehus, fordi de fleste familier, når det er dem muligt, helst lader deres syge behandle

i hjemmet. Man erkender dog nytten af et passende indrettet offentligt sygehus og vil ikke holde sig tilbage for deltagelse i at tilvejebringe et sådant i

Amtssygehuset på Grønland
1869-1901.
(Foto fra Danske Sygehuse.)

forening med amtet, når vel at mærke kommunens bekostning i forholdet til amtets bestemtes med $\frac{1}{8}$, nemlig i samme forhold som retsvidnernes lønning.

Sygehuset på Grønland

Efter denne salve afbrød amtet forhandlingerne og lejede 28. juli 1860 en bygning på Grønland. Den var opført få år forinden af prokurator Laurberg, som ejede hele arealet ved Grønland. Det var den gang markjord og kaldtes Gyldenagrene. Laurberg udparcellerede en del deraf i slutningen af 50'erne og fik det første boligbyggeri i gang. I 1862 købte amtet bygningen af Laurbergs enke og var således enejer af det første sygehus i Grenå.

Sygehuset havde 7 senge. Den daglige belægning skal have været 3 á 4 og det gennemsnitlige årlig antal patienter ca. 55. Personalet bestod af A. Meilstrup, som var skomager, og stadig, når der var tid, passede profissionen. Ellers fungerede han som sygepasser og økonom. Hans kone var medhjælper og foruden at lave maden soignerede hun de kvindelige patienter. Det siges, at økonomien ofte tog sig en tår over tørsten og at tonen ikke altid var den bedste. Distriktslæge S. A. Steenberg var sygehuslæge, men iøvrigt havde byens andre læger både indlæggelses- og behandlingsret,

Dette lille, primitive sygehus fungerede som byens og omegnens eneste sygehus indtil 1901. I 1898 endes byen og amtet om at opføre et nyt og mere moderne amtsygehus på Havnevejen, ved siden af det i 1889 opførte epidemisygehus, således at de fik fælles økonomi. Der var plads til 24 patienter. Udgiften til opførelse og montering beløb sig til 48.000 kr., som fordeltes med $\frac{1}{6}$ til byen og $\frac{5}{6}$ til amtet. Det betød et meget stort fremskridt for byen og egnen. Distriktslæge O. M. Giersing ansattes som enelæge og fungerede indtil sin afgang i 1915. Økonomen og hans kone forsvandt. Økonomien og sygeplejen adskiltes. Forplejningen bestyredes af en husbestyrerinde, medens sygeplejen overdroges en diakonisse med 2 á 3 elever og 2 gangpiger.

Sygehusbygningen, som altså ganske givet den gang var et stort fremskridt, var efter nutidsfordringer noget ejendommeligt. Man forbavses over at datidens sundhedsautoriteter ikke stillede større fordringer til et nyt sygehus hygiejniske og bygningstekniske indretning.

Huset havde oprindelig kun en ud- og indgang og

Amtssygehuset ved Havnevejen
1900-1922.
(Foto fra Danske Sygehuse.)

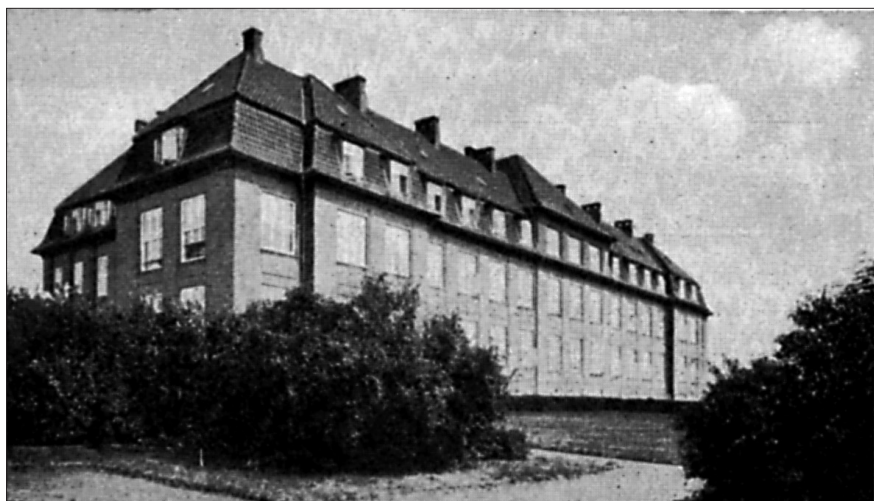
først flere år efter lykkedes det at skaffe en ekstraudgang. Der var intet vandinlæg, og til at begynde med måtte man hente alt vand hos en nabo. Da dette i længden ikke kunne blive ved, installeredes der en motorpumpe på sygehusets loft. Først i 1917, da Grenå by endelig fik vandværk blev der lagt vand ind i huset.

Sygehuset fungerede dog ret tilfredsstillende indtil 1915. Det vist ingen indriskretion at sige, at det svarede til den benyttelse, det havde, og til den daværende sygehuslæges hospitalsmæssige indstilling. Folk, der på nogen måde evnede det, rejste til Århus eller Randers, når der var noget alvorligt på færde.

Den store opgang fra 1915

Da loven om embedslægevæsenet 21. april 1914 vedtoges, trak distriktslæge Giersing sig tilbage. Som sygehuslæge ansattes fra 1. juni 1915 Axel Klindt. Dermed indlededes den forandring, som snart skulle føre til opførelse af et helt nyt sygehus. Foreløbig blev der foretaget en højst fornøden modernisering af operationsstuen, men i løbet af ganske kort tid sprængtes rammerne fuldstændigt. Bygningen kunne i ingen henseende længere tilfredsstillende de fordringer som stilledes til den og man tog en eventuel udvidelse op til overvejelse. Det viste sig heldigvis ugennemførligt at forbedre forholdene, og i 1916 vedtog amt og kommune en overenskomst om i fællesskab, at opføre et nyt og moderne sygehus, når tiden var inde dertil.

Udgifterne hertil skulle fordeles med $\frac{3}{4}$ på amtet og $\frac{1}{4}$ på byen, medens driftsudgifterne skulle fordeles efter sygedagene.

Grenå Amtssygehus ved Bavnhøj bakken, indviet 1922. (Stenders Forlag. Eneret).

Sygehuset på Bavnhøj

Det overdrages straks arkitekt Frimodt-Clausen, Århus, som har bygget talrige andre provinsygehuse, at udarbejde tegninger og overslag. Men krigsbegivenhederne lammede initiativet, Prisstigningerne lagde hindringer i vejen for arbejdets påbegyndelse, og det viste sig vanskeligere og vanskeligere at fremskaffe de fornødne pengemidler.

Forholdene på sygehuset blev imidlertid ganske uholdbare. Hver eneste plet både på gange og loft var belagt, og dog kunne man ikke rumme de patienter, som meldte sig. Efter lange og trange forhandlinger vedtog amts- og byrådet i september 1919, at arbejdet trods de høje priser skulle påbegyndes. Da grunden var udgravet, og fundamentene støbt, viste det sig umuligt for amtet at skaffe de fornødne lån på nogenlunde rimelige vilkår. Det tjener da til ære og påskønnelse, at da 13 af byens og egnens mest kendte mænd rettede en opfordring til befolkningen om at rejse et subskriptionslån på 500.000 kr., var der i løbet af ca. 14 dage tegnet 800.000 kr., som tilfredsstillende amtet. Lånet skulle ferrentes med 6% og tilbagebetales i løbet af 2 à 3 år. Så kunne arbejdet fortsættes og 30. august 1922 indviedes bygningen.

Det nye sygehus fik sin plads på Bavnhøj bakke frit og luftigt beliggende og synligt i milevidt omkreds. Byen skænkede $\frac{1}{2}$ td. land af det gamle anlæg til sygehuset, således at det straks kom i besiddelse af en gammel skyggefuld have.

Komplekset består af en patientbolig, forbundet med en køkkenbygning gennem en underjordisk tunnel, et kapel med sektionstue og desinfektionsanstalt. Uden om findes et stort haveanlæg. Senere byggedes en overlægebolig.

Patientbygningen gav ved indflytningen plads til 60 patienter fordelt på 2 afdelinger, men var så rummelig, at en 50% overbelægning ikke ville frembyde nogen væsentlig ulempe. Den gennemsnitlige belægning var allerede i 1926 oppe på 100. Siden er den yderligere steget, således at det i 1939 var nødvendigt at opføre en stor nybygning til bolig for sygehusinspektør, reservelæger, funktionærer o.s.v. Derved indvandedes hele manzaretagen i patientbygningen til sygeværter, således at der nu er plads til ca. 125 patienter.

Ved sygehuset er i 1944 ansat et personale på i alt 80 personer. Deraf 1 overlæge, 1 inspektør, 1 oversygeplejerske 17 sygeplejersker og 1 oldfrue.

Et tydeligt begreb om sygehusforholdenes udvikling i Grenå får man ved at høre, at i 1870 androg kommunens udgift til medicinalvæsen godt 37 rdl., medens byens udgift til sygehusets drift i 1944 var 555.692 kr.

Den sociale forsyng

Så langt tilbage i tiden, som man kan nå gennem historiens vidnesbyrd, har der eksisteret et socialt problem.

Tiden før 1879

Retsprotokollerne beretter adskilligt om de Bestræbelser, som byen gjorde sig i gamle dage for at komme de nødlidende til hjælp. Problemet var et dobbelt, dels dette at holde de omstrejfende betlere ude fra byens områder, dels at hjælpe de nødlidende i byen. Fattigplejen var ordnet med en fattigforstander (fattigfoged, stoderkonge) som overhoved og med visse faste eller ffrvillige indkomster, som uddeltes med bestemte mellemrum. Den hjælp, som skulle blive den enkelte til del på den måde, var så ringe, at den knap forslog til at holde den allerværste sult fra dørene. Var det galt i de yngre år, blev det endnu værre, når alderen meldte sig. Mange mennesker, som medens de var unge og arbejdsduelige havde deres gode udkomme og var estimerede medborgere, havde den sørgelige lod, hvis de levede op i 60 eller 70 års alderen, at dø som almisselemmere. Igennem Grenå kirkebøger har jeg undersøgt stillingsangivelsen for alle afdøde i en række år omkring år 1800. Det er en uhyggelig stor procentdel, som figurerer som almisselemmer.

På den tid eksisterede der kun et fattighus i Grenå. Det var behggende ud til Markedsgade, hvor nu nr. 3, 5 og 7 ligger. Bygningen havde oprindeligt tilhørt en velhavende købmand, Rasmus Juul, som boede på Søndergade. Den havde været lejet ud til lejeboder for fattigfolk, og gik efter hans død i arv til hans søn. Den kaldtes Skomagerhuset (efter en endnu tidligere ejer) eller Chr. Juuls Lejevåninger. Huset skænkedes i 1783 til fattigkassen af nævnte Chr. Juul, der var købmand ligesom faderen. Det skete til venlig anmindelse om hans moder, Karen Jensdatter Gråbech. Hun havde i sit testamente pålagt ham af hendes efterladte formue at udbetale renten af 100 rdl. = 4 rdl årlig til byens fattige. Da han nu forlod byen, konverterede han det årlige beløb med dette hus, hvormed han yderligere lod følge 20 rdl. til samme hus'es. Brøstfældighed at istandsætte. Huset bestod af en række smålejligheder og enkeltstuer og var i det næste par menneskealdrer byens fattighus.

I 1842 var denne bolig for lille. Byen købte da en gammel købmandsgård på Nørregade. Den lå, hvor nu Fattiggårdshaven ligger, og købtes for 300 rdl. De to fattighuse brugtes samtidig en række år. I 1861 var huset på

Markedsgade dog så simpelt, at det praktisk talt var ubrugeligt og solgtes med fattigdirektionens tilladelse til nedbrydelse for 265 rdl. Deraf ind-sattes de 100 rdl. i Sparekassen - alt efter gavebrevets bydende under navn af Karen Jensdatter Gråbechs Legat, således at renten skulle anvendes efter den oprindelige bestemmelse. Pudsigt nok rettede indenrigsministeriet i 1877 en forespørgsel til byen om, hvorledes det var gået til med dette bortsalg, hvortil ministeriets tilladelse ikke syntes erhvervet. Gården på Nørregade var opført ea. 1759 af en skipper Niels Fynboe og var selvfølgelig i bindingsværk. Efter at være indrettet til fattigboder, som man kaldte det, beskrives den således: Bygningen var inddelt i en række små lejligheder. De fleste bestod af en stue til garden og et køkken til gården. Stuerne havde lergulv og køkkenet var brolagt med kampesten. Det var der nu i så mange andre lejligheder i byen. Der indrettedes senere et par sygestuer i 2 af lejlighederne. Der var vist nok ingen økonom og ingen betjening, så rimeligvis har fattiglemmerne måttet tilberede maden og passe de få syge, som kom der. Smed Poulsens kone på Østergade havde akkord om at vaske lagnerne i sygestuen og holde sengene i orden. Således var byens sygevesen indtil amtet i 1860'erne indrettede sygehuset på Grønland.

H. Licht,
økonom ved Fattiggården
1880-1908.

En ny fattiggård

I 1879, da byen gjorde et lån til opførelse af et arresthus på Torvet, lånte man samtidig penge til en ny fattiggård. Den byggedes på den gamle fattiggårds udstrakte grund, men i den modsatte side ud mod markerne, som skrevet står. Det er den nuværende bygning ved Rosengade, som efter i en lang række år at have virket som fattiggård omdøbtes til Forsørgelsesanstalt og som nu hedder Rosengården. I 1941 ombyggedes den fuldstændig i det indre og indrettedes til privatlejligheder som udlejes.

Fattiggården opførtes i 1879 for en sum af 13.910 kr., og der ansattes en økonom. I en lang række år var det H. Licht, som havde været skomager af profession. Han og hans udmærkede hustru var i en menneskealder et særdeles human og omsorgsfuldt forsyn for alle de mere eller mindre forhulede eksistenser som betroedes i deres varetægt.

Allerede i 80'ernes og 90'ernes politiske kampe om den sociale lovgivning var der slået stærkt til lyd for en bedre ordening af omsorgen for gamle og fattige omsider kom i 1891 loven om alderdomsunderstøttelse. Den var ganske vist behæftet med forskellge mangler, og hjælpen tildeltes i sin første periode som en nådegave. Det var egentlig nærmest som en pæner

De gamles Hjem. Den tidligere private realskole. Indrettet 1925. Udvidet 1938.

form for fattighjælp, men uden dennes virkninger med hensyn til fortahelse af de borgerlige rettligheder.

I 1913 kom loven om hjælpe-kasser som trådte i stedet for de tidlige fri fattigkasser. De havde været opretholdt dels ved offentlige tilskud dels ved frivillige bidrag. Deres hjælp ydes til mennesker som uden egen skyld var kommet i nød, og havde ikke fattighjælps virkning.

I 1914 vedtoges loven om kommunal lægehjælp og i 1919 loven om invalideforsørgelse. Endelig afskaffede loven af 1927 den gamle form for aldersundersøgtelse og indførte aldersrente som en ret for alle ubemidlede over 60 år. Aldersgrænsen og grænserne for ubemidlethed m.m. er flere gange ændret lidt. Men lovens hovedprincip, dette at understøttelserne tildeles som en lovfæstet ret, i modsætning til det gamle nådegave-system var en gang for alle fastslået ved denne lov.

Fattiggården omdannedes 1933 til en plejestiftelse og som allerede nævnt - i 1941 til en række privatlejligheder, som af kommunen udlejes som enhver anden lejlighed.

Den gamles Hjem

Tanken om et kommunalt alderdomshjem var allerede fremme i århundredets begyndelse. Der var jo i forvejen to private alderdomshjem i byen:

Aldersrentebygningen Baunegård ved Sygehusvejen. Indviet 1943.

Håndværkerforeningens på Vestervej og Arbejderhjemmet af 1894 på Østergade. De havde for deres tid været store fremskridt, men forsløg alt for lidt. Der var stærk stemning i byen for at kommunen skulle erhverve det gamle amtssygehus på Havnevejen og omdanne det til alderdomshjem, men sygehusbestyrelsen var allerede bundet ved købekontrakt til en privatmand. Imidlertid ejede byen den gamle realskole. Et par værelser i dens nederste etage havde siden skolen i 1912 flyttedes til Vestergade været brugt til administrationsbygning og gymnastiksalen til museumslokaler for Djurslands Museum. Man erhvervede nu en bygning på Mogensgade til administrationsbygning, og Djurslands Museum fik takket være købmand Vogels gave en selvstændig bygning på Søndergade.

Den gamle realskole og gymnastiksalen omdannedes og 12. marts 1925 toges De gamles Hjem i brug. Der var i første omgang plads til ca. 27 gamle mennesker.

Det viste sig, som det var at forudse at bygningen snart ville blive for lille. I 1938 blev derfor gymnastiksalen nedrevet og på dens plads opførtes en stor bygning. Den kostede 110.000 kr. og blev indviet 20. november 1938. Herefter var der plads til 36 gamle. Personalet består nu af i alt 19 personer, deraf 1 bestyrerinde og 1 sygeplejerske. Bygningen er indrettet med alle nutidens bekvemmeligheder og det er det almindelige indtryk at dets beboere føler sig særdeles tilfreds med forholdene.

Aldersrenteboliger

Den sidste udbygning på den sociale forsyng for de gamle er aldersrenteboligerne som først vedtoges efter krigens begyndelse og som blev færdig lige umiddelbart, inden de allerværste byggevanskeligheder indtrådte.

Bygningen indviedes 27. marts 1943. Den ligger ved Bavnhøjbakkens fod ved Sygehusvejen højt hævet op i lys og luft med udsigt udover byen og oplandet og med umiddelbar adgang til det smukke anlæg. Der skal så kun endnu tilføjes et par ord om.

Det kommunale Boligbyggeri

Det er ikke for meget at sige, at lige siden den første verdenskrigs byggevanskeligheder har boligproblemer eksisteret i stærkere eller mindre stærk grad. Det første som skete på dette område var, at kommunen i 1919 for en bekostning af ca. 25.200 kr. opførte den ældste træbarak ved Bredstrupvej. At den byggedes af træ, var bl.a. fordi man nærrede det håb, at det kun var en forbigående nødsituation som skulle afhjælpes og som ville forsvinde, når efterkrigstidens virkninger havde tabt sig. Det blev desværre en sørgelig skuffelse. I 1925 måtte man bygge den næste træbarak i forlængelse af den første. Prisen var nu gået ned, så den kostede kun ca. 11.000 kr.

I 1938 købtes ejendommen Søndergade nr. 5 af fru Lyngbye, nærmest med henblik på senere udvidelse af Kannikegade. Den indeholder 7 lejligheder. Fuglsang Skole måtte overtages ved indlemmelsen i 1941 og indeholder 2 lejligheder. Rosengården den tidligere fattiggaard og kommunale plejestiftelse, ombyggedes samme år med en bekostning af 42.000 kr. og indeholder 6 treværelseslejligheder.

Den nuværende krigstids boligmangel foranlediges af den stærke indflytning fra landet til byen, der ikke opvejes af et tilsvarende privat boligbyggeri. Det er efterhånden blevet en hel katastrofe og et af kommunens allervanskeligste problemer. Til imødegåelse af denne boligmangel er der på offentlig bekostning i de seneste år opført et helt kommunalt boligkompleks i kvarteret omkring Fredensgade, øst for kirkegården, og et lignende ved havnen. Førstnævnte sted findes ca. 30 lejligheder paa 2 à 3 værelser. Ved havnen på Niels Juels Vej og Søren Kannes Vej ca. 16 lejligheder ligeledes 2 à 3 værelser. Ud over barakkerne har kommunen i alt nybygget eller ombygget over en snes ejendomme med ca. 73 lejligheder. De står byen i 732.000 kr.

Byens aviser

Grenå Avis

Den første lille lokale avis i Grenå udkom 18. januar 1850 under navnet Grenå Avis. Den var redigeret og udgivet af Magnus Heimann og tryktes i udgiverens officin. Avisen udkom med ½ ark - altså 2 sider - 5 dange om ugen, og størrelsen var som et ark papir af en almindelig skriveblok

Uagtet sin ringe størrelse indeholdt avisen foruden lidt inden- og udenrigske meddelelser adskillige botitser af lokal art. Det er derfor beklageligt, at den kun fik så kort levetid, idet den gik ind til 1. august samme år. Det har selvfølgelig været af mangel på tilslutning. Om udgiverens videre skæbne vides intet.

Seks år efter opstod avisen igen. En 35-årig typograf Hans Kappel Heitel fra Viborg, som havde udlært hos bogtrykker Elmenhoff i Randers, søgte 25. juli 1853 borgerrepræsentationen i Grenå om anbefaling på en ansøgning til kongen om at måtte erholde bevilling til at anlægge og drive et bogtrykkeri i Grenå. Han fik den ønskede anbefaling, idet borgerrepræsentationen forment, at det omtalte etablissement utvivlsomt ville være gavnligt og afhjælpe et hyppigt følt savn ved publication af bekendtgørelser etc.

Hertel fik bevillingen, tog borgerskab og udgav 17. maj 1856 i sit første lille blad. Det var i format udstyr, størrelse og navn ganske som forgænger, men udgik kun 3 gange om ugen. Redaktionen meddeler i det første nummer bl.a., at for så vidt nogen ønsker lokale anliggender drøftet i bladet, vil artiklerne med beredvillighed blive optaget, for så vidt de er affattet i et passende sprog og holdes uden for personlighedens grænser.

Avisen træder også med indhold i forgængerens spor. Den indeholder mange små, morsomme indlæg af lokal art, men også denne gang blev det af kort varighed 9. marts 1857 døde Hertel af hjernebetændelse. Det bekendtgøres i bladets sidste nummer af C. Lemmich, som i længere tid har stået i venskabeligt forhold til afdøde.

Lemmich fortsætter Grenå Avis

4 måneder efter fortsatte Lemmich som redaktør og udgiver efter at han havde fået kgl. bevilling til at måtte overtage bogtrykkeriet. Denne gang blev det endelig alvor. I den sædvanlige programudtalelse meddeler Lemmich i første nummer, at bladet ikke slutter sig til noget bestemt, men vil arbejde for frihed og retfærdighed i alle forhold og befatte sig på alsidig-

hed i enhver sag.

Hans Christian Michel Lemmich måtte søge fuldmyndighedsbevilling, før han fik borgerskab og har altså ikke været fyldt 25 år, da han begyndte som redaktør.

Under den før anførte devise redigerede han så en årrække sin lille avis. Den aldeles overvejende del af byens indbyggere hylkede den nationalliberale politik. Redaktøren fulgte samme linie ved de første valg til rigsdag og kommunalbestyrelse var der ingen divergenser heri kredsen. Lidt senere opstod bondevennernes parti, som opstillede gårdejer Chr Bønløkke til kandidat til folketinget. Han vandt i 1861 med ganske få stemmers flertal over den national liberale proprietær, kammerråd Westergård til Lykkesholm. Også ved dette valg var Lemmich helt på linie med borgerskabet. Han tager skarp afstand fra disse Bonde-Venner, fra hvem intet godt er i vente og som sætter uvidenhed og mangel på dannelse i højsædet i sammenligning med kundskaber og dannelse. Heller ikke borgernes forskellige syn på et

H. C. M. Lemmich.
Redaktør og udgiver af
Grenå Avis
1857.-ca. 80.

og andet fik indflydelse på Lemmichs stilling, bladet optog altid loyalt angreb og svar. Ved en bestemt lejlighed, hvor borgerrepræsentationens formand, konsul Koch havde sendt en mand op til rådhuset for at hejse flaget i anledning af Grundlovsdagen, og hvor byfoged Nyeberg derefter sendte en anden mand op med ordre til at stryge det, bragte avisen en artikel, hvor det beskyldte byfoged Nyeberg for overgreb. Et anonymt indlæg - vist nok af postmester Skjerbek - brugte langt mere personlige og ærekrænkende udtryk. Det medførte et sagsanlæg fra byfogeden og en langvarig proces, som efter 6 måneders forløb endte med en dom over Lemmich. Det blev en bøde til fattigkassen på 30 rdl. + sagens omkostninger. Sagen blev vist nok nærmest en gevindst for bladet, idet det skaffede redaktøren et stempel som martyr for folkefrihedens sag, og en

mængde godt stof, idet alle sagens akter, efterhånden gengaves i bladet. Som faktor havde Lemmich i begyndelsen af 1860'erne en ung mand, C. V. Færch. Han blev senere kompagnon, og bladet udgik i en lang årrække med begge som udgivere med Færch som ansvarshavende redaktør.

Helt op i 80'erne står Lemmich som medudgiver. Men faktisk var det allerede før 1870 Færch som stod for avisen og redigerede den.

1880'erne var jo de bitre politiske kampes tid. Som kredsens folketingsmand sad Chr. Bønløkke uanfægtet fra 1861 til 1894, dog med undtagelse af et lille mellemrum fra 1864-66. Han havde så godt som ingen stemmer

C. V. Færch.
Redaktør af Grenå Avis
1864-99.

Fru Agathe Færch.
Redaktør af Grenå Avis
1899-1904.

i Grenå by. Antallet varierede fra 6 til 20. I Grenå Avis var hans forbitrede modstander og altid anbefaler for hans modkandidater, hvem de end var. Det var dels mænd fra Grenå som kordegn Petersen eller apoteker Hoffmeyer, dels udenbys kandidater som professor Scharling fra København eller proprietær Pontoppidan fra Ørbækgård.

Grenå Folketidende oprettes

I 1874 fik avisen en konkurrent idet en kreds af Venstremænd, Bønløkkes meningsfæller og venner oprettede en ny lokal avis, som fik navnet Grenå Folketidende. Den redigeredes og tryktes af Th. Rosenberg, som før havde været bogtrykker og redaktør i Hillerød. Færch stillede sig straks noget overlegen over for konkurrenten og der blev selvfølgelig affyret skarpe skud fra begge sider, men det gik dog i nogenlunde fordragelighed. Rosenberg døde efter få års forløb. Hans enke fru Julie Rosenberg, udgav så bladet med forskellige ret hurtigt skiftende unge medarbejdere som redaktører. Først den gang J. Skjødsholm kom til folketidende og efter et par års forløb selv købte bladet i 1889, kom det til stadige ret voldsomme sammenstød.

Grenå Avis vedblev i hele Færeh's tid at være byens avis. Den repræsenterede i den politiske strid altid yderste højre og forsvarede provisorierne og Estrup. Færch var i en del år Håndværkerforeningens formand, siden også medlem af byrådet. Byens borgerskab stod altid troligt på hans side, og han var populær i byen.

Skjødsholm var derimod på den modsatte side og støttede Venstre. Gan-

ske vist kom han i en klemme, da Chr. Bønløkke i 1890 fik en modkandidat fra Venstre nemlig kaptajn Dinesen. Men efter at have afventet, hvor stemningen blandt vælgerne bar hen, gik han med fuld musik ind for Dinesen og skrev i bladet Farvel Bønløkke. Skjødsholm var stadig borgerskabets angriber, tit unødvendig smagløs og næsten gemen. Han opnåede også i fuldt mål at komme på den sorte tavle blandt håndværkere og handlende, ja omtrent i den hele by.

Efter Færehs død i 1899 redigerede fru Agathe Færch selv avisen i nogle år, bl.a. med den tidligere folketingsmand, branddirektør C. C. Christensen som politisk medarbejder. Bladets betydning var efter Færehs død sunket betydeligt og i 1904 solgte fru Færch avis, trykkeri og bygmng til Jens F. Israelsen. Han var en livlig, selskabelig og vindende mand med digteriske evner, men formåede ikke at bringe bladet på fode. I 1909 solgtes det til Edm. C. Lønskov. Grenå Folketidendes redaktør havde nu forlængst lagt kursen om og ganske tydeligt stillet sig ind på bølgelængde med borgerskabet. Det gjaldt for Skjødsholms vedkommende allerede fra før år 1900 og det gjaldt for hans efterfølger Forthoft. Folketidende var nu blevet byens blad, og avisen kunne ikke bringes op til sin gamle dominerende stilling.

Efter Venstres spaltning i 1905, da det radikale parti dannedes, søgte folk fra dette at få oprettet et radikalt blad i Grenå. Af økonomiske grunde sluttede Lønskov kontrakt med partiet om udgivelse af Grenå Avis som radikalt blad og med E. A. Jørgensen som politisk redaktør. Fra 1. oktober 1910 udgik så den gamle konservative avis som radikal.

Imidlertid var byens og egnens konservative folk ikke til sinds at opgive tanken om at have et lokalt konservativt blad. Der dannedes et aktieselskab til udgivelse af et sådant. Under navn Dagbladet Djursland begyndte det at udkomme 23. september 1913. Bladet fik selvstændigt trykkeri i Ågade, og en københavnsk journalist Andr. Harsfelt blev redaktør. Han var ganske egnet til at komme i kontakt med jævne provinsboere. Hans optræden og skrivemåde faldt ikke i befolkningens smag, og aktieselskabets pengemidler ebbede ude. Man var klar over, at man ikke kunne køre videre med Harsfelt som redaktør. Han forlod bladet til april 1915. Samtidig købte aktieselskabet af Lønskov hans blad, trykkeri og ejendom. Lønskov blev bladets redaktør og flyttede det atter tilbage til Lillegade. Ved en dygtig og yderst økonomisk administration lykkedes det Lønskov at få det til nogenlunde at løbe rundt. I efterkrigstiden voksede imidlertid de økonomiske vanskeligheder, og aktieselskabets bestyrelse ønskede at sælge bladet. Da det ikke lykkedes, bortforpagtede man det fra 1. januar 1923 til trykkeribestyrelsen Klixbøll fra Odense. Lønskov måtte således forlade sin mangeårige virksomhed, men fandt ansættelse hos kollegaen Grenå Folketidende som redaktionssekretær.

Forholdene for Dagbladet Djursland blev dog ikke bedre ved bortforpagtning til Klixbøll, som kun blev her et årstid. I nogle år fungerede

Børnehjælpsnumør 1905.

Øverst Jens F. Israelsen (Højre), i midten J. Skjødsholm (Venstre) nederst Winther (Socialdemokratiet).

bladets mangeårige faktor, O. Th. Jensen, tillige som redaktør, indtil aktieselskabet i 1929 ophævede bortsolgte trykkeri og ejendom. I stedet kom Dagbladet Djursland fra 1. november 1929 til at udgå som et aflæggerblad af Randers Amtsavis med Reimann Kjeldvig som lokalredaktør. Denne ordning har bestået siden og har vist sig at være fordelagtig for bladet.

Det radikale parti

for hvem manøvren i 1915 kom som en overrumpling, oprettede derefter et selvstændigt blad med eget trykkeri. Det fik navnet Djurslands Venstreblad og udgik under J. E. Jørgensens redaktion. Fra 1927 har bladet delvis stof fælles med Randers Amtsavis, men alt lokalt stof, de sidste telegrammer og annoncestoffet trykkes i Grenå. Siden 1. april 1922 har bladet været ejet og udgivet af J. E. Jørgensen og brdr. Christiansen med førstnævnte som redaktør.

Fru Juliane (kaldet Julie) Rosenberg
(f. 2. juni 1845, d. 16. april 1921).
Udgiver af Grenå Folketid
1877-89.

Th. Rosenberg
(f. 15. oktober 1835, d. 30. maj 1877).
Redaktør af Grenå Folketidende
1874-77.

Grenå Folketidende

Uagtet Grenå Kredsen allerede fra 1861 med en kort undtagelse (Samlingen 1864-66), havde været repræsenteret af en Venstremænd, gårdejer Chr. Bønløkke fra Ålsrode havde der dog indtil 1874 ikke været noget Venstreblad i valgkredsen. Det følte ganske selvfølgelig som et savn, og en del af kredsens ledende Venstremænd trådte da sammen for at drøfte muligheden af oprettelse af et lokalt blad. Forrest i arbejdet var gårdejer P. Pedersen Damgård, der var en god ven og slægtning af Bønløkke og som fra sin ungdom af havde været stærkt politisk interesseret. Man vedtog, at der skulle oprettes et Venstreblad i Grenå og man overlod folketingsmanden at søge at finde en redaktør. Da foretagendet ikke gerne måtte koste ret meget, så man helst, at det blev en mand, som selv havde et trykkeri, så man var fri for at starte fra bunden. Valget faldt på bogtrykker Th. Rosenberg, som havde en lille avis i Hillerød, men som havde store økonomiske vanskeligheder med bladet i den udpræget konservative egn. Efter en kort sammeukomst i Grenå med kredsen, som stod bag opfordringen, bestemte Rosenberg sig til at flytte til Grenå. Den eneste betingelse, han stillede var, at man skulle garantere ham 200 holdere og skaffe ham en lejlighed. Det skete, og i slutningen af juli 1874 brød Rosenberg med hustru og børn op fra Hillerød og kom til Grenå. Lejligheden, som var lejet, befandt sig Lillegade nr. 36.

Det var meningen, at bladets første nummer skulle udkomme 1. august, men på grund af et teknisk uheld blev det først den 4. august. Som det var at forudse, opstod der straks et spændt forhold mellem Rosenberg og Færch, som var Højrebladets redaktør og der faldt en del småhib af fra begge sider. Rosenberg var en meget beskeden og stilfærdig mand og i de få år, han levede blev der ikke flere sammenstød mellem de to småblades redaktører end hvad der naturligt måtte komme, når hver skulle følge sin politik og forfægte sine anskuelser. Bladets abonnental i byen var ganske forsvindende og selv de 200 garanterede holdere kneb det uhyre at bevare.

Det siges, at nogle af bladets oprindehge tilhængere var misfornøjet med, at Rosenberg ikke anslog en mere aggressiv tone i sine angreb. Mange var skuffede over bladets beskedne format og udseende. Men hvordan skulle det blive andet med så få holdere og næsten ingen annoncer fra byen! For Rosenberg var det fattigdom og kamp for det daglige udkomme her i Grenå, som det havde været i Hillerød. Efter få års forløb blev han angrebet af giftfeber og døde. Han fulgtes til graven af et stort følge og det vakte en vis opmærksomhed, at byens politimester, folketingets formand Chr. Krabbe i fuld uniform gik i spidsen for ligtoget. Enken, fru Julie Rosenberg, der var en meget mere håndfast natur end manden ledede så en tid selv bladet med bistand af nogle af hendes mands politiske venner. Blandt disse mindes hendes søn, forfatteren Holger Rosenberg, især lærer Jacobsen fra Voldby. Denne landsby har altid været stærkt politisk interesseret

J. Skjødsholm.
Redaktør af
Grenå Folketidende
1886-1906.

Edm. Lønskov.
Bedaktør af Grenå Avis
og Djursland
1909-23.

og en af de mest vågne i forfatningsstriden lærer Jacobsen kom flere gange om ugen spadserende til Grenå og hjalp fru Rosenberg både med redaktionen og med regnskaberne. Af andre virksomme støtter nævner Holger Rosenberg gårdejer Nicolalsen, Ålsrode, og P. Pedersen-Damgård, Homå.

Senere overlod fru Rosenberg den redaktionelle del af arbejdet til hurtigt skiftende unge medarbejdere, først redaktør Ågård senere Brandt der siden blev udgiver af Fåborg Folketidende, dernæst bogtrykker Jens Chr. Holm, Grenå, som tidligere havde været knyttet til Skive Folkeblad, Der blev dog først rigtig gang i virksomheden, da Jakob Skjødsholm 1. december 1886 overtog redaktionen og et par år senere købte bladet. Prisen var 10.000 kr. samt 5.750 kr. for trykkeriet. I løbet af de 13 år var abonnenternes tal nået fra 200 til 500.

I modsætning til bladets stifter var Skjødsholm en udpræget kampnatur. Det var ikke altid, at han benyttede de fineste våben. Der var en stadig kamp på kniven mellem ham og Højrebladets redaktør. Eftersom Færch altid søgte og fik sin støtte hos borgerskabet, der var udpræget konservativt indstillet, blev det snart sådan, at Skjødsholm kom i et spændt forhold til de fleste af byens folk. På grund af et ret tarveligt angreb på Håndværkerforeningen boykottedes han en lang tid af byens håndværkere og ikke bedre stod det til over for byens handlende. På landet var hans stjerne derimod høj, og i løbet af 90'erne nåede han at få bladet arbejdet ganske betydeligt op. Kontor og trykkeri havde siden 80'erne været i Lillegade nr. 36. Da byfoged Brendstrup i 1895 forlod byen, købte Skjødsholm den gamle Borg-

mestergård og flyttede der ned. Til det sted har bladets virksomhed siden den tid været knyttet. Omtrent fra den tid forandrede Skjødsholm kurs og begyndte at lægge an på at blive populær i byen. Efterhånden som Færchs blad gik tilbage både på grund af redaktørens sygdom og fordi de politiske synspunkter forandredes, gik Skjødsholms fremad og gav store indtægter.

I 1906 solgte han Grenå Folketidende til redaktør G. Chr. Odense. Købesummen var 81.000 kr. Skjødsholm var nu blevet en velstående mand og startede en bankvirksomhed Grenå Landbrugsbank, for hvilken han selv blev direktør. Den havde gyldne år under krigen. Der byggedes en pragtfuld bankbygning på Torvet, men det endte med et krak i 1922.

Redaktør Odense udgav kun bladet i to år og redigerede det ikke selv. Han solgte det derpå med tilhørende bygning til bladudgiverne L. P. Nielsen og N. Forthoft, Varde, for 113.000 kr. Sidstnævnte blev snart enejer. Han moderniserede trykkeriet og udvidede formatet. Abonnementstallet steg i hans tid fra ca. 1400 til ca. 2000.

Forthoft, der ligesom Skjødsholm var en mand med store planer og mange ideer, tog ikke selv videre del i det redaktionelle arbejde, som mest blev overladt til hans medredaktør Gustav Andersen. Efter sammenbruddet af Djurslands Landmandsbank, igennem hvilken Forthoft i krigsårene havde spekuleret stærkt, måtte han i 1922 afstå bladet til bankens likvidatlon-udvalg. Redaktør Gustav Andersen der siden 1915 havde været knyttet til bladet som medredaktør overtog samtidig den ansvarlige ledelse og videreførte bladet. 19. maj 1928 blev bladet overtaget af Venstres organisation i Grenå Kredsen, men organisationen vedtog samtidig at overdrage bladet til redaktør Andersen, der siden da har været både dets udgiver og ansvarshavende redaktør.

Fra en lille spæd spire er Grenå Folketidende i løbet af 70 år vokset op til at blive egnens førende blad. Fra at være et blad som ved sin udæskende optræden lå i stadig strid med borgerskabet er det nu blevet byens avis. Hvad den politiske linie angår så har bladets politik altid været Venstres. I 70'erne, 80'erne og 90'erne fulgte Folketidende ligesom kredsens to rigsdagsmænd - Bønløkke og Pedersen-Nyskov - altid Bergs politik og bladet kom derfor i skarp modsætning til forligets mænd. Efter 1894 fulgte bladet Reformpartiet, efter bruddet i 1905 den I. C. Christensenske Venstregruppe.

Hermed er redegjort for de tre af de politiske partiers organer i Grenå by. Socialdemokratiets bladfolhold er naturligt knyttet til partiets historie og findes omtalt senere heri.

De faglige sammenslutninger

Enevældens ophævelse ved Grundlovens vedtagelse i 1849 gav stødet til en lang række reformer af vidt forskellig art. I selve loven siges i § 88, at alle indskrænkninger i den fri og lige adgang til erhverv, som ikke er begrundet i det almene vel, skal hæves ved lov. Dette blev virkeliggjort ved loven om næringsfrihed af 1857. Dermed var afgørende brudt med de gammeldags sammenslutninger. Lavenes tid med dens gode og mindre gode sider var forbi.

Erhvervene begyndte at slutte sig sammen i nye organisationer til varetagelse af de forskellige stænders interesser. Her i Grenå skete det i 5 tempi med 10 års mellemrum: i 50'erne håndværkerne, i 60'erne landboerne i 70'erne handelsstanden, i 80'erne arbejderne og endelig i 90'erne de socialdemokratiske arbejderforeninger.

Foreningens bestyrelse i 80'erne med redaktør Færch som formand. I bageste række ses fra venstre Sskomagemester L. Kaiser, arrestforvarer P. Koppel, garver Vilh. Petersen. I forreste række skomagemester C. v. Seelen, redaktør C. V. Færch, guldsmed J. B. Møller.

Grenå Håndværkerforening

stiftedes på et møde 5. februar 1854. Dens opgave, således som den var formuleret i de første love var, varetagelse af håndværkerstandens interesser og ved fælles bidrag at skabe et fond til hjælp til trængende håndværksmestre og deres enker. Foreningen afholdt en årlig generalforsamling og et møde hver måned. Senere hen (1866) vedtoges at afholde ugentlige mødeaftner. Foreningen har haft lokale på mange forskellige steder, de første år hos garver Nørregård på Storegade (hvor nu frk. Toubros ejendom ligger). I 1866, da man indførte ugentlige mødveaftener, flyttedes til gæstgiver Andersen på Torvet. I 1869 træffer man foreningen hos gæstgiver Bonke i Gl. Gæstgivergård på Storegade, i 1879 på Hotel Skandinavien, 1889 på Hotel Dagmar og endelig havnede den i 1903 atter på Skandinavien, hvor den forblev, indtil foreningen efter en uendelighed af planer og overvejelser vedtog at opføre den nuværende foreningsbygning, Pavillonen i Anlægget, som toges i brug 1916.

Møderne i foreningens allerførste år var præget af diskussioner om næringsfrihedsloven som var til behandling i rigsdagen og som man imødeså med bange anelser. Man vedtog sammen med andre byers håndværkerforeninger protestskrivelser og man sendte penge til et agitationsfond i København. Det var altsammen til ingen nytte. Tiden var løbet fra de gamle lavsformer. Næringsfriheden måtte komme.

Af de mange nyttige og gode foretagender som foreningen i sin 90 årige levetid har grundlagt skal nævnes nogle enkelte. Allerede i 1856 foreslog sadelmager Henriksen som senere i 10 år var foreningens formand, at man skulle opføre en fribolig som alderdomshjem til foreningens ældre træn-

Sadelmagemester
M. C. Henriksen.
(1857-67 †).

Skomagermester
C. F. Ostermann.
(1872-82 †)

Skomagermester
V. Svenstrup.
(1889-1900).

Snedkermester
S. Bilde.
(1913-1933 †).

gende medlemmer eller deres enker. Forslaget vedtoges. Ved indsamling, tombola m.m. skaffedes et grundfond, og i 1860 indviedes Fforeningens første alderdomshjem, den lange, hvidkalkede bygning nederst på Lillegade lige overfor Anlægget. Samme år oprettedes en ligbærerforening og i 1863 en sygekasse. I slutningen af 60'erne begynder kravet at melde sig om foruden de mere saglige sammenkomster tillige at foranstalte selskabelige. Det vedtoges at anvende en begrænset sum af foreningens midler til dette formål. I 1868 afholdtes det første skovbal. Året efter vedtoges på forslag af farver Graff at oprette en søndagsskole for håndværkslærlinge. Det var ikke et religiøst foretagende, men nærmest en fortsættelsesskole i regning, skrivning og retskrivning. Hver søndag eftermiddag om vinteren foregik undervisningen i et lokale i kommuneskolen. Det blev senere en aftenscole, og af denne spæde spire udviklede den tekniske Skole sig.

I 1874 vedtoges nye love, hvori bl.a. blev bestemt, at fremtidig kunne også ikke-håndværkere optages i foreningen. Dog skulle bestyrelsen udelukkende bestå af håndværkere. Bestemmelsen om at optage ikke-håndværkere i foreningen fik stor betydning for denne. Den blev så at sige en borgerforening og kom i en lang række år til at spille en rolle ved de kommunale valg. Ved håndværkerforeningens prøvevalg sammensattes i mange år de lister der opstilledes og hvis kandidater som regel også valgtes. Ligeledes blev det tradition, at håndværkerforeningens formand valgtes til medlem af byrådet. Det gælder i en omtrent uafbrudt række med kun få undtagelser fra Fforeningens første formand, skomagermester B. D. Ostermann og nedefter til malermester Jens Udsen, D. B. Ostermann, kobbersmed J. C. Christensen, sadelmager Henriksen, snedkermester Friis,

Sskræddermester J. A. Lyngbye, Skomagermester C. F. Ostermann, redaktør C. V. Færch, skomagermester V. Svenstrup, sadelmagermester C. Petersen og malermester J. Udsen.

Vi fortsætter med rækken af mærkesager i foreningen. I 1884 indviedes det nye 2 etages alderdomshjem på Vestervej. Den første bygning var blevet for lille og ikke tidssvarende og solgtes. De selskabelige sammenkomster udgør fra 80'erne et betydeligt led i foreningens liv. Der er op til 8 baller eller vintersammenkomster (deraf fra 1882 et årligt maskebal), Fastelavnsmandag og sangforeningsaftener.

I 1891 opførtes den Teknisk Skoles bygning. Lokalerne i kommuneskolen havde i mange år været for små og for få og desuden uegnede til Ttegnelokaler. Det var derfor et uafviseligt krav, som meldte sig, og hvortil grundfondet skabtes ved en storstilet 2 dages håndværkerfest med arbejdende værksteder m. m. Den næste større sag på foreningens program var tanken om en foreningsbygning. Efter en Uuendelighed af forslag og generalforsamlinger med afstemninger resulterede den - som tidligere nævnt i nærværende, at der i 1902, takket være Lindbergs Legat, opførtes en sommerpavillon i Anlægget, og at den senere (i 1916) suppleredes med en virkelig foreningsbygning, den nye Pavillon. Det var et stort fremskridt ikke alene for foreningen, men for hele byen, idet man derved fik lokaler, som var tilstrækkelig store til at rumme deltagerne i selv de største fester og sammenkomster.

En af de lejligheder, hvor den nye foreningsbygning rigtig kom til at vise, hvad den kunne rumme, var den store Håndværker- og Industriudstilling, som holdtes i dagene 20.-23. marts 1924. Der var 52 udstillere og et imponerende arbejde var sat ind på at frembringe en virkelig smuk udstilling og festlige.

Nu i de allersidste krigsår har Pavillonen atter fået en udvidelse, som navnlig er kommet salen til. Den rummer nu med sine 2 verandaer, der ved søjler er skilt fra salen, og hvor gulvet er hævet, i alt 700 siddepladser og har en udvidet scene, således at den kan benyttes til opførelse af virkelige skuespil med mange personer. På de foregående sideres øverste halvdel er afbildet de af foreningens afdøde formænd, som har bestridt posten i mere end 10 år. Medlemstallet er nu 512. - Angående Pavillonen henvises til tidligere heri bogen.

Grenå Landboforening

I ti-året efter Håndværkernes Sammenslutning kom landbrugets. Byen var nu kommet så meget med, at der var grundlagt en lille lokal avis, som foruden det inden- og udenrigske stof tillige bragte lokale nyheder, som altså afspejler, hvad der skete i byen.

I april 1868 averteres om møde for hvem, der har tegnet aktier i en ny Landbo Spare- og Låne- Kasse i Grenå. Blandt dette avertissements under-

skrivere findes 3 navne: Th. Lütken, Grenå, B. Kåg, Gjerrild, og P. David- sen, Trustrup. Kort tid efter er de samme mænd sammen med Westergård, Lykkesholm, og Carøe, Skjælvad ude med en ny annonce om et møde den 16. maj, for at søge oprettet en Landbrugsforening for Grenå og Omegn.

Mødet holdtes på byens nye, flotte gæstgivergård Hotel Dagmar. Det blev ikke et almindeligt forhandlingsmøde om sagen, men et stiftende møde, hvor der straks indmeldte sig 103 medlemmer. Som naturligt var kom bestyrelsen til at bestå af hovedmændene blandt indbyderne godsejer Carøe til Skærvad blev formand, justitsråd Westergård til Lykkesholm blev viceformand, medens Godsforvalter Lütken, som nu boede i Grenå, blev kasserer og sekretær.

Alt var vel forberedt. Der var i forvejen skrevet et udkast til love, som vedtoges med det samme. Som foreningens formål findes anført følgende: »Diskussion, populære foredrag, udstilling af dyr, produkter og redskaber at forskaffe det i landøkonomisk henseende gavnlige og rigtige almindeligt, anerkendelse og efter evne fremme landbrugets forbedring, navnlig i de retninger, hvori denne egn står mest tilbage.

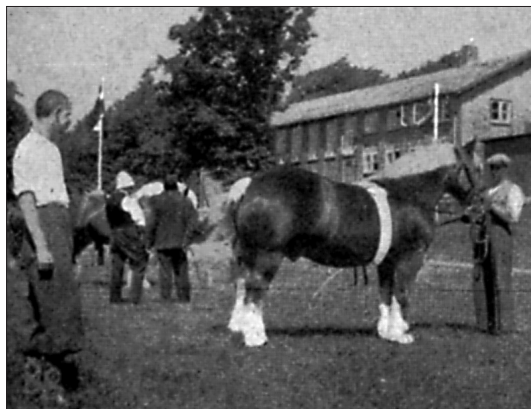
Det kan med sandhed siges, at denne formålsparagraf er skrevet med sikkert overblik og stort fremsyn. De tre punkter hvorom den samler sig, faglige diskussioner, populære foredrag og udstilling af dyr, Pprodukter og redskaber, altså kort og godt dyrskuer har fra foreningens stiftelse og til denne dag været hovedpunkter i dens arbejdsplan selv om der efterhånden er dukket nye opgaver frem.

De tre mænd, Carøe, Westergård og Lütken som var de ledende inden for bestyrelsen, hørte alle til egnens mest betydelige og dygtige mænd. Det gælder da navnlig Chr. F. Carøe (f. 1. januar 1823, d. 5. maj 1881), R. af D., som først havde været forvalter i Holsten og som i 1856 købte hovedgården Skærvad med tilhørende afbyggergårde. Han vandt sig et navn som en af landets dygtigste ageirbrugere og uddannede på Skærvad en hel stab af unge landmænd, som siden hen i taknemlig erindring om deres fortræffelige ILærer satte ham en mindesten i Skærvad Skov. Carøe, som var landvæsenkommisær og medlem af amtsrådet, udnævntes senere til foreningens æresmedlem.

Den nystiftede forening gik straks i gang med sit arbejde. 13. oktober 1868 afholdtes i købmand Nobels Gård (nu Købmands Skovs) en udstilling i forbindelse med auktion over nogle gode avlsdyr som var indkøbt for foreningens regning. Udstillingen omfattede smør og ost. Medlemstallet var nu steget til 161.

Dyrskuerne

Næste år 11. juni 1869 holdtes foreningens første dyrskue i forblindelse med en udstilling af husflids- og håndværksfrembringelser. Der må her indskydes den bemærkning, at dette dyrskue ikke er det første som er afholdt

Udsnit af dyrskuets på den nuværende plads bag skolen.

her i Grenå. I nogle år fra 1860 og fremefter holdt en forening, om hvilken jeg ellers ikke ved nogen besked, men som havde navnet Landboforeningen for den østre del af Randers Amt en række dyrskuer. De holdtes på Torvet. I 1862 holdtes skuet 21. juni

og der var af den af staten bevilgede sum tildelt foreningen 65 rdl. til præmier. I årene efter krigen ses denne forenings dyrskuer ikke omtalt i avisen, og formentlig må den være afgået ved døden. - Vi vender tilbage til dens afløser, den nystiftede Grenå Landbrugsforening. De første dyrskuer, som den arrangerede, afholdtes i farver Jahnsens Toft ved Kannikegade. Denne toft strakte sig fra nuværende kirkebetjent Koldings hHus og videre mod øst og var omgivet af et stendige ud mod gGaden. I anledning af dyrskuets var gaden afspærret i den østlige halvdel. Dyrskuerne holdtes i den første tid ikke om lørdagen som nu, men på andre ugedage. Mødetiden for dyrene var kl. 7 om morgenen.

I 1877 og en lang række følgende år holdtes dyrskuerne så på Toften ved Nørre-Port. Derved forstås arealet fra Missionshuset og hen imod Nytorv mellem Grønlandsstien og Markedsgade. Dyrene skulle nu møde Kl. 6 om morgenen.

I begyndelsen af 90'erne begyndte byrådet at sælge løs af toften til tømmerplads og byggegrunde. Fr. Thykier var en af de første, som købte. Dyrskuerne flyttedes helt hen i den vestlige ende af pladsen hvor sprøjtehuset og rebslagerbanen lå.

Pladsen blev efterhånden for lille, og de til skuet knyttede festligheder forlagdes til det gamle anlæg. I 1896 androg foreningen om at måtte benytte Kjæret til dyrskueplads. Det bevilgedes hvorefter byrådet vil træffe bestemmelse om hvorledes det kan forholdes for fremtiden. Resultatet blev, at dyrskuerne fremtidig forlagdes til den nuværende festplads i Kæret i forbindelse med Posthaveengen d.v.s. fodboldpladsen. - Ligesom foreningen straks efter stiftelsen skred til afholdelse af dyrskuerne, således også med foredragsvirksomheden. I november holdtes diskussionsmøde om, hvorledes staldgødmngen bedst opbevaredes og om nytten af læ- og hegnsplantning. Snart fulgte foredragsmøderne efter som en lige så vigtig del af foreningens opgaver. De er fortsat lige op til nutiden.

Grenå Landboforenings forsøgs- mark med konsulent- og Skolebygningen på Grønland. Forsøgs- marken er fra 1908, bygningen fra 1925.

I 1912 optog foreningen konsulentvirksomheden på sit program. Man antog landbrugskandidat Arne Larsen-Ledet som i den lange række år siden den gang har været foreningen og dens arbejde en god mand. Planteavl er hans specielle felt. Konsulentvirksomheden udvidedes og i 1923 ansattes en regnskabskonsulent med bopæl i Trustrup. Endelig antog man i 1929 som husdyrkonsulent. Landbrugskandidat Jørgen Rudbeck med bopæl i Grenå.

En vigtig gren af foreningens virksomhed blev forevisningsmarken og det arbejde som efterhånden knyttedes dertil. På Grønland købtes i 1907 et areal på 2½ td. land. Det var delvis rester af plantør Winholts Planteskole forevisningsmarken anlagdes næste år. I 1925 byggedes konsulent- og skolebygningen. Det var Larsen-Ledets store plan at indrette en landbrugsundervisning, navnlig for den del af omegnens unge landmænd som ikke kunne komme på landbrugsskoler. Det har vist sig at være et overordentlig nyttigt foretagende, som har båret rig frugt. I de 20 vintre, som er gået har der stadig været undervist 2 eftermiddage ugentlig. 2 vintres undervisning har sammenhæng. I løbet af 2 år får hver elev på den måde 110 à 120 timers landbrugsfaglig undervisning. Elevantallet ligger omkring ved 85, der undervises på 2 hold. Der er ingen tvivl om, at skolearbejdet nu er en af de mest betydningsfulde grene af foreningens virksomhed.

I den allersidste tid drøftedes planerne om at indrette en hel forsøgsgård for yderligere at udvikle dette arbejde. Landboforeningens medlemsantal er nu ca. 1200.

Grenå Handelsforening

70'ernes bidrag til de faglige sammenslutninger blev stiftelsen af en handelsforening. Den fandt Sted 11. januar 1876. Da foreningens protokol og andre arkivalier gik tabt ved branden hos Edv. Hansen i marts 1919, må man angående dens ældste historie ty til aviserne. Dagen efter oprettelsen meddelte da Grenå Avis, at formålet for foreningens virksomhed skal være ved møder og på anden lovlig måde at fremme byens handel og de handlendes interesser, samt ved mæglende mellemkomst at bilægge muligt tilstedeværende differencer blandt medlemmerne angående deres handelsforretning. I foreningen kan optages enhver som har nælingsbevis som

grosserer, købmand, detaillist, fabrikant, mægler eller kommissionær på byens grund. Til meddelelsen om foreningens stiftelse føjer Grenå Avis følgende supplerende bemærkning: Da det vist nok med rette antages, at der forestår en der forandringer i de kommercielle forhold her i byen med jernbanens åbning, må dannelsen af denne forening, der har sat sig et stort og godt formål, være et vidnesbyrd om, at man er sig bevidst at gå vanskelige tider i møde. At en enig sammenslutning af handelsstanden vil hjælpe til at bekæmpe mangan vanskelighed, er utvivlsomt, hvorfor vi ønsker handelsforeningen alt held med sin virksomhed.

Sjælen i denne sammenslutning var uden mindste tvivl apoteker F. Hoffmeyer, som blev foreningens første formand og beholdt denne post i 19 år indtil 1895. Den øvrige bestyrelse hørte til den Tids ledende handelsmænd i Grenå, manufakturhandler, senere kæmner B. W. Stack, købmand senere tømmerhandler Fr. Thykier, manufakturhandler P. Jensen og købmand og isenkræmmer C. F. Ehrenreich. Når en apoteker kunne blive formand for handelsforeningen, havde det sin årsag i, at han bl.a. som forhandler af spiritus, havde købmændsborgerskab. Det er en afgjort sag, at apoteker Hoffmeyer var en fortræffelig leder af foreningen og sikkert den bedste, man kunne vælge. Foreningen talte ved sin oprettelse 26 medlemmer.

I 1878 i telefonernes første barndom, da dette mærkelige fænomen betegnedes som tale-telegraf, fik Handelsforeningen de første telefonapparater hertil. Det var jo nærmest kuriositeter. De blev sat i forbindelse med statstelegrafens ledninger til et forsøg, som lededes af driftsbestyrer Bayer. Man opnåede forbindelse med vogterhuse på Llinien, ja tilsidst førtes den ene telefon endogså til Trustrup, hvorfra en livlig samtale førtes med Grenå. Man skimter jo i denne lille episode Hoffmeyers initiativ, han, der

Apoteker F. Hoffmeyer.
Formand 1876-95.

Købmand Edv. Hansen.
Formand 1895-1919.

senere blev direktør for Grenå Telefonselskab og endte som direktør for Jydsk Telefonselskab.

Handelsforeningen arbejdede for bedre dampskibsforbindelse med hovedstaden således at der 2 gange om ugen kom skib til Grenå. Den arbejdede for at få flere markeder henlagt til Grenå, bl.a. det en gang så blomstrende, men efterhånden hensygnende Mårupvad Marked.

Man indsendte andragende til ministeriet om, at de lokale postkasser fremtidig i stedet for aftentømningen måtte blive tømt om morgenen. Det frugtede virkelig, idet tømningen kl. 8½ aften blev omlagt til en morgentømning kl. 5¾, hvorved posten altså kunne komme med første morgentog uden at man havde nødig at løbe på posthuset med brevene.

Man oprettede i 1881 en handelsskole, der imidlertid ikke i første omgang fik større betydning. Forretningernes sene lukketid, kl. 9 aften, har vel nok haft sin part af skylden i, at den snart måtte gå ind. Der stiftedes i 1885 en understøttelses fond, hvortil foreningen ydede bidrag og som også enkelte medlemmer betænkte med større gaver.

Også den selskabelige side af tilværelsen fik en lille plads i foreningens liv, men indskrænkedes dog til en årlig festspisning og enkelte gange en sommerudflugt. Men iøvrigt sørgede den selskabelige klub Foreningen og senere den selskabelige forening Handels- og Kontoristforeningen, hvoraf apotekeren også var medstifter, for den del af foreningslivet.

Efterhånden som der rundt i provinsbyerne opvoksede handelsforeninger føltes trang til en sammenslutning af disse for med større autoritet at kunne stille krav om reformer. Apoteker Hoffmeyer var en af de ivrigste for sagen og da Foreningen af jyske Handelsforening stiftedes i 1883, blev han ganske naturligt indvalgt i dens bestyrelse.

I hele 19 år blev apotekeren ved at være handelsforeningens formand. Efterhånden fremvoksede imidlertid en stemning for, at formandspladsen skulle beklædes af en af handelens egne folk. Apotekeren kom de skjulte rørelser i forkøbet, ved i 1895 bestemte at nægte at modtage genvalg. Hans efterfølger blev købmand Edv. Hansen. Samme år ønskede apotekeren også efter en lang og særdeles betydningsfuld virksomhed at udtræde af byrådet. Også der blev Edv. Hansen hans efterfølger.

Den nye formand var af en anden type end den gamle. Egentlig populær kan han næppe siges at have været. Han var noget stejl og enerådende af væsen og yderst konservativ både som forretningsmand og i politisk henseende. Men han var i 14 handelsverdenen en autoritet i alt, hvad der angik kommercielle sager, og i en række år handelsstandens selvskrevne talsmand i Grenå.

Kort før var Handelsskolen efter i 10 år at have ligget i dvale vågnet op igen. Dens drift og udvikling blev en af Edv. Hansens store opgaver. I 1903 indvalgte han i Centralforeningen for jyske Handelsforeningens bestyrelse og allerede næste år fik han dens årsmøde henlagt til Grenå. Edv.

Hansen blev senere kasserer i centralforeningens bestyrelse og kom til at spille en betydelig rolle i foreningen.

Edv. Hansen blev genvalgt som formand i Grenå foreningen så længe han levede. 5. marts 1919 nedbrændte ved en lærings uforsigtighed den gamle historiske købmandsgård på Torvet. Edv. Hansen var allerede på dette tidspunkt syg og sengeliggende og måtte bæres ud af det brændende hus. Få uger efter døde han.

Ved generalforsamlingen, som afholdtes kort efter branden, valgtes konsul Chr. Secher til formand. _ 1

I tidens løb har Grenå Handelstandsforening, som dens navn nu er, ved en mængde lejligheder talt handelens og handelsstandens sag. Ved trafik-anliggender, både når det angik banevæsen, havnevæsen, postvæsen eller biltrafik, har foreningen altid været virksom for byens tarv. Ved mange be- givenheder både ekstraordinære som f.eks. Ungskuet i 1906, og ved stadig tilbagevendende som f.eks. Byfesten, velgørenhedsforanstaltninger o.a., har foreningen taget sin del af arbejdet, uden at dens egentlige opgave: Handelsstandens specielle interesser derved er blevet forsømt. Dens med- lemstal, som i følge sagens natur altid må være stærkt begrænset er nu 59. Formanden er siden 1942 direktør J. Hammelev.

Grenå Arbejderforening

(Den gamle Arbejderforening)

80'ernes bidrag til den faglige bevægelse var Grenå Arbejderforening som stiftedes 21. marts 1882. I modsætning til de tre foregående var det ikke fagets udøvere, som selv tog initiativet til oprettelse af en faglig forening. Det var snarere velvilligt indstillede udenforstående borgere, som af inte- resse for arbejderne fik denne forening stiftet. Måske var det også med en lille bBagtanke om derved at hindre, at man fra socialdemokratisk side fik oprettet Ffagforeninger. Det er vist nok ikke forkert hvad en af arbejder- nes egne, nemlig typograf Blomberg, langt senere udtalte, at arbejderne i 80'erne var alt for sløve til selv at danne en sammenslutning til værn for deres interesser. Som følge af disse særlige forhold blev da også ar- bejderforeningens program, som fastsattes i de ved generalforsamlingen 21. marts 1882 vedtagne love, af en noget anden art end de andre faglige forenimngers.

Lovenes § 1 fastsætter som foreningens formål følgende 1) At under- støtte trængende medlemmer, 2) at modtage sparepenge 3) at virke hen til alderdomsforsørgelse, 4) at opsamle en byggefond til opførelse af al- derdomshjem for trængende medlemmer og endelig 5) ved oplæsning og foredrag at virke til medlemmernes underholdnng og oplysning.

Medlemsbidraget var 10 øre om ugen. Hvad opsparing angår, var det fastsat, at når et medlem havde opsparret mindst 100 kr. og var fyldt 60 år, skulle fForenngen, om han forlangte det tilskyde 10% og købe en overle-

velsesrente til ham.

I § 5 fastsattes regler for understøttelser. De kunne kun fås efter mindst 5 års medlemskab og af forsørgelsesberettigede i Grenå, som ikke modtog fattighjælp.

Der er i de vedtagne love ingen som helst bemærkninger om vareta- gelse af standens linteresser. Formålet er: Understøttelser til gamle og nødlidende medlemmer og deres enker, dertil føjedes senere fremskaffelse af boliger og opførelse af et alderdomshjem.

Den ledende i arbejdet for foreningens dannelse var skoleinspektør H. ReVventlow. Ved siden af, at han var ivrig konservativ og det opdukkende Socialdemokratis svorne modstander var han en i en høj grad uegennyttig og opofrende talsmand for de trængende og nødlidende, for gamle og syge.

Reventlow blev foreningens første formand og beholdt pladsen til sin død i 1897. Den første bestyrelse bestod foruden ham af støberiformand Wingård, cand. pharm. A. Christensen, . fiskehandler P. Hansen, opsyns- mand S. Mogensen, Ttømrer A. Ottosen og tømrer A. Bilde. Der indmeldte sig straks 40 medlemmer og allerede det følgende år var tallet 144. I 1888 uddeltes for første gang understøttelse til trængende medlemmer. Det var det år 50 kr. - Denne paragraf er stadig fulgt, og beløbet er nu årligt på ca. 1000 kr.

Konsul Momme var en af dem, som interesserede sig stærkt foir for- eningen og skænkede den Ppengebidrag til hjælp til uddelingerne. 29. fe- bruar 1894 meddelte konsulen foreningen, at han agtede at lade opføre et alderdomshjem for gamle og trængende arbejdere i Grenå og at lade foreningen få del i ledelsen af dette.

Bygningen påbegyndtes straks og blev færdig i sommerens løb. Ved grundstensnedlæggelsen havde foreningen ladet indmure en zinkkasse med en beskrivelse af bygningens oprindelse og med foreningens tak til konsul Momme og frue for deres smukke gave.

Da foreningen nu var fritaget for opgaven med at skaffe et Aarbejder- hjem, optog man en ny tanke, nemlig opførelse af beboelseshus, som af- hændedes til medlemmerne på lempelige vilkår. I årenes løb er efterhånden på den måde opbygget en række velindrettede huse dels på Bredstrupvej, dels i Bredgade.

Efter Reventlows død i 1897 blev kommunens opsynsmand S. P. Ly- strup formand indtil 1908. Efter ham kom pladsformand Søren Udsen til 1920. Disse tre formænd beklædte altså alle posten i over 10 år. De følgen- de formænd har kun fungeret i kortere åremål. Medlemsantallet er nu 510.

Arbejderpartiets politiske og faglige udvikling i Grenå

Så kom endelig i århundredets sidste tiår de egentlige arbejdersammenslut- ninger, dannet af arbejderne selv og med den bevidste opgave at varetage standens interesse. Fra første færd var de fast forbundne med det socialde-

mokratiske parti - og i intimt samarbejde med dette.

Det er hævet over al tvivl, at den, der har været Socialdemokratiets stifter og fagforeningsbevægelsens banebryder i Grenå, såvel i politisk som faglig henseende, er

Typograf C. M. Blomberg

Han er et af byens egne børn, født her i Grenå 8. juni 1862, søn af skomager J. P. Blomberg. Han kom efter sin konfirmation i lære på Grenå Folketidende, der kort før var oprettet som egnens venstreblad, og hvis redaktør var Th. Rosenberg, fader til forfatteren Holger Rosenberg. Ved dette blad fortsatte Blomberg hele resten af sin Grenå tid. Omtrent samtidig med at Blomberg blev udlært, blev J. Skjødsholm redaktør. Da Socialdemokratiet den gang kun var i sin allerførste vorden her i kredsen og selvfølgelig ikke kunne tænke på selv at opstille kandidat til rigsdagsvalgene bejlede Venstre naturligvis til dets stemmer og Skjødsholm og Blomberg var altså på samme side i den politiske strid.

Blomberg blev tidlig gift og fik en stor børneflokk. Lønvilkkårene var ringe, og der var smalhals til Sstede. I 1885, da de andre politiske partier dannede foreninger her i kredsen fik også han stiftet en lille socialdemokratisk forening i Grenå. I stedet for Social-Demokraten fra København som i nogle få eksemplarer kom til Grenå, fik Blomberg knyttet forbindelse med Demokraten i Århus og blev dens lokale meddeler. Sidst i 90'erne oprettedes et kontor i Grenå, og Blomberg var i en kort tid dets selkrevne leder. Det var også ham, som fik oprettet de første fagforeninger her i byen. Kort efter 1900 forlod han Grenå og rejste til Bornholm, hvor han fik ansættelse ved Rønne Social-Demokrat og hvor han forblev til sin død.

Om partiets første år

har Blomberg selv givet en kortfattet beretning. Det kan jo ikke nndgås, at den er personlig præget og må tages som sådan.

Blomberg fortæller: Det forsøg, som i september 1893 førte til af et arbejderparti i Grenå, var ikke det første, det havde mange forgængere. Et betydeligt arbejde var gjort for at vække arbejderne i Grenå, og partifællerne i Århus, var altid villige til at yde deres bistand. Dette arbejde strakte sig over 8 år, fra 1885 og til 1898. I 1885 var det nemlig lykkedes at få en socialdemokratisk forening dannet. Hvorledes forholdene i Grenå var den gang har folketingsmand Marott skildret i Arbejdernes Almanak for 1918 (og senere i sine erindringer 1930, Betingelserne for at skabe en arbejderbevægelse var ikke gode i den lille by. Modstanden var hård, og det store flertal af arbejderne var sløve og ligegyldige. Vi var jo imidlertid nogle få unge mennesker, rebslagersvend Marius Hansen, en skomagerlærling P. Nielsen og jeg, der tog fat med godt humør, og det lykkedes os kort efter det af Malott skildrede møde at få afholdt et nyt møde med landstingsmand

Harald Jensen som taler og få dannet en forening med et efter forholdene temmelig stort medlemstal ca. 40, tror jeg der var. Men det må jo nu ikke have været bygget på fast grund, thi i løbet af vinteren var de fleste af medlemmerne forsvundne, og da foråret kom, var der kun 3 medlemmer tilbage. . Nielsen blev udlært 1. maj og var arbejdsløs med det samme, M. Hansen skulle møde som soldat i løbet af maj måned og jeg havde allerede været arbejdsløs fra marts. Dermed uddøde bevægelsen for den gang.

Marotts møde i Grenå

Den begivenhed som Blomberg hentyder til fortæller Marott selv udførligt om i sine erindringer. Desuden vakte den et sådant røre i Grenå, at de lokale aviser i hele ugen derefter har indlæg og beretninger om sagen. Den er altså så godt oplyst, et det var stof til en hel lille artikel, som pladsen dog forbyder at trykke. Jeg skal kort referere, hvad der foregik.

I sommeren 1885 opstod en stor smedestrejke, som af mestrene besvaredes med en lock-out, der varede flere måneder. Dels for at samle penge ind til de strejkende smede, hvis kasse var slunken dels for at agitere for tilslutning til partiet, foretog Marott og et par kammerater en rejse til forskellige byer bl.a. Grenå. Han siger selv, at de alle tre var fuldt overbeviste om, at den ildhu og selvtillid de følte skulle gøre et sådant indtryk på de brave Grenåboere at de ville rejse herfra med skæppen fuld, og at Socialdemokratiet, der i Grenå kun talte 20 mand under typograf Blombergs førerskab, ved deres afrejse ville have fået tilhængernes antal mangedoblet.

Det blev nu altså en stor skuffelse, hvad Blomberg selv tydelig bekræfter i sin foran anførte skildring.

Socialdemokraterne havde lejet Hotel Skandinaviens sal, som var fyldt til sidste plads. Men det var nu ikke just med partifæller Marott siger selv: På forreste bæk sad byens Højreredaktør, den nidkære Færch, en lille, rødmosset mand. Efterhånden som jeg talte, blev den lille redaktør mere rødmosset, og da jeg tilsidst i min omtale af provisoriet kom til at sige nogle slemme ord, rejste han sig op, slog ud med hånden og opfordrede til, som protest imod disse udtalelser at synge, Kong Kristian stod ved højen mast.

Marott fortsætter: Opfordringen blev prompte efterkommet af hele den store forsamling undtagen de 20 socialdemokrater, der trofast blev siddende, skønt det var forbundet med en vis risiko. Sangen tordnede gennem salen. Jeg måtte naturligvis holde inde med skydningen så længe. Jeg tog så fat igen. Men snart blev det atter galt, og 2det vers af kongesangen lød igennem salen. På den måde blev efterhånden hele sangen sunget. Det blev en tale med akkompagnement. Mon nogen taler i nutiden kan opvise noget lignende? Efter mig tog mine to kammerater, smeden og formere, fat og stemningen gik yderligere nogle grader i vejret. Så indtog Højre skandsen med taler af Færch, apoteker Hoffmeyer og skolebestyrer Reventlow, og en

hidsig debat fulgte. Men indsamlingen? Ja, der blev ikke stort udbytte til smedene. Mødet endte i voldsomt spektakel og det var lige ved at komme til håndgribeligheder. Men de kom først bagefter.

Marott fortæller så, at de få socialdemokrater spiste noget aftensmad på Hotel Skandinavien, medens Højremændene gik over på Hotel Dagmar og spiste. Sent på aftenen kom de så igen tilbage til Skandinavien og netop ind i samme lokale, hvor Blomberg og hans tilhængere sad. De var endnu højere oppe og udbragte idelige hurraråb for Estrup, fædrelandet o.s.v. Da socialdemokraterne, der var de få ville udvandre, kom det til regulært slagsmål, så mødet forløb ikke helt blidt.

Marott skrev en artikel i Demokraten om aftenens forløb og brugte deri forskellige injurierende bemærkninger, bl.a. om Grenås politilbetjent J. A. Andersen, som han beskyldte for at have været den vigtigste ophavsmand til de voldsomme optrin. Andersen anlagde sag, og Marott idømtes en bBøde på 100 kr., som han afsonede med 2 dages vand og brød. Det var altså forløbet af et socialdemokratisk møde i Grenå i de bevægede .

Den egentlige grundlæggelse af partiet i 1893

Vi vender til Blombergs egen beretning. I 1893 lykkedes det atter at hejse socialismens fane i Grenå og denne gang på et solidere grundlag. I løbet af sommeren, begyndte Grenå Dampvæveri sin virksomhed og de her beskæftigede arbejdere var villige til at være medstiftere af en forening. Der til kom så de to rebslagere N. Sørensen og Peter Jensen, to landarbejdere fra Revn og så undertegnede. I alt var vi 12. Der valgtes et udvalg til at lave et udkast til love og der sammenkaldtes en konstituerende generalforsamling. Samtidig med denne besluttedes det at afholde et offentligt møde med folketingsmand Sundbo som taler. Skønt der vist nok var 150 mennesker til stede, overvejende arbejdere, lykkedes det kun at få endnu 5 til at være medstiftere af foreningen, som efter mødets slutning holdt sin konstituerende generalforsamling. Jeg blev dens første formand. Det var så vidt jeg erindrer - den 1. september september.

Den første fagforening

Vi var klar over, at skulle det lykkes os at skabe en bevægelse, som kunne vare og udrette noget til gavn for arbejderne, så måtte den underbygges med faglige organisationer. Allerede den 14. oktober 1893 oprettede tekstilarbejderne deres organisation. Dette voldte ingen vanskeligheder. Større var disse, når vi kom til at beskæftige os med spørgsmålet Arbejdsmændenes organisation. Her skulle skraper midler til, når det skulle lykkes at vække disse mennesker op af deres sløvhed og få dem til at overvinde deres frygt for arbejdskøberne. Vi indså, at der måtte rejses et eller andet spørgsmål som kunne fange deres interesse. Kommunens budgetbehandling faldt den gang i slutningen af året, og i et bestyrelsesmøde i Socialde-

mokratisk Forbund vedtog vi at rejse spørgsmålet om kommunens betaling for snekastning. Vi indgav et andragende til byrådet om at forhøje denne fra 20 til 25 øre. Dette andragende fik den behandling som vi ventede. I byrådet hånedes en taler, typografen og disse vævere, som ikke kastede sne for kommunen og som desuagtet kom og bad om højere betaling. En anden sag havde det været, om de pågældende arbejdere selv var kommet med et andragende, så ville man have taget det under velvilligt overvejelse. Byrådet henlagde derfor andragendet.

Vi skrev så til Arbejdsmændenes Fagforening i Århus og bad den hjælpe os med at få arbejdsmændene organiseret. Et af deres bestyrelsesmedlemmer kom til Grenå og holdt møde, og resultatet var, at der blev indtegnet ca. 40 medlemmer til Arbejdsmændenes Fagforening, og der nedsattes et udvalg til at udarbejde udkast til love og sammenkalde den konstituerende generalforsamling. - Men så stor var ængstelsen, at ingen af medlemmerne i det forberedende udvalg turde være formand for dette, hvorfor tømrer P. Friis-Mikkelsen måtte træde til som formand.

Den 27. januar 1911 stiftedes Arbejdsmændenes Fagforening for Grenå og Omegn, og dermed var grundlaget for arbejderbevægelsen i Grenå lagt.

Den første strejke

Allerede i forsommeren fik den nye fagforening sin første strejke. Arbejderne havde spurgt murermestrene om de ikke kunne få 25 øre i timen og den 11. time afskaffet, hvilket selvfølgelig blev afslået. Derefter blev der taget beslutning om at strejke, og strejken etableredes, uden at Arbejdsmændenes Forbund eller arbejdsgiverne var underrettet derom. Dette havde til følge, at strejken ikke blev anerkendt af forbundet, og arbejderne fik som følge deraf ingen understøttelse. Dertil kom, at ganske vist havde man ikke underrettet arbejdsgiverne, men disse havde alligevel fået nys om, hvad der var i gære, og om søndagen, som strejken skulle begynde om mandagen, cyklede de ud på landet og fik også samlet en sne mand sammen i stedet for de 14, som ville strejke. Da viceforretningsfører Abrahamson fra Horsens en af de første dage i ugen kom til Grenå, var situationen derfor ret håbløs. Arbejdsgiverne svarede ham, at de ikke kendte til nogen strejke, deres gamle arbejdere havde forladt deres arbejde, og de havde fået nye i stedet.

Der var altså intet at udrette. Da der var gået 2 uger, henvendte Jeg mig efter samråd med arbejderne til en af de største af murermestrene, som beskæftigede de fleste af de strejkende, og efter nogen forhandling gik han ind på at tage sine gamle folk igen med - undtagelse af en mand, og det gik arbejderne ind på. Der var jo ikke andet at gøre.

I løbet af sommeren blev fordringerne opfyldt. Men foreningen led et knæk, som medførte langvarige børnesygdomme.

I 1896 afholdtes en større fest i Grenå, hvortil mødte en del organise-

Socialdemokratisk Forenings bestyrelse ved 25 års jubilæet i 1918.
Stående fra venstre: Former H. Rasmussen, snedkervend S. Madsen. Siddende, ligeledes fra venstre: Arbejdsmand J. P. Petersen, fru Togfører Thomsen, journalist Josiassen.

rede arbejdere fra Århus og Randers og ved den lejlighed dannedes organisationer for skomagere, skrædere samt tømrere og snedkere i forening.

Politimester Rothe og arbejderne

En mand, som bidrog meget til bevægelsens fremgang, var politimester Rothe, selv om det var imod hans vilje. Gang på gang søgte vi ham om tilladelse til at gå i procession med vore røde faner. Lige så regelmæssig gav han tilladelse til at gå i procession, men nægtede tilladelse til at medføre fanerne. Så var der en Grundlovsfest, hvor Højre af sine partifæller i byrådet fik overladt Festpladsen i Kæret, medens arbejderne blev henvist til Dyrskuepladsen Bag-Byen, hvor der henlå en del skærvebunker. Ved denne lejlighed fik vi lavet et par hylde bannere med meget kraftige røde inskriptioner. Da talerne var forbi ved Højres Grundlovsfest, hvor politimesteren havde talt for kongen, kom han og nogle af lederne om og skulle se, hvorledes det gik med socialisternes fest. Her var folk i massevis og godt humør, men da han fik de hvide bannere at se, var han lige ved at dåne af skræk og sagde: Det er jo meget værre end de røde faner.

Igennem årene havde jeg flere sammenstød med politimesteren, en injuriproces, Benzons mindstøtte sagen og flere, som det ville føre for vidt at komme ind på. Men de bidrog ikke så lidt til at fremme bevægelsen.

Enighed og sammenhold

Hvad der særlig prægede bevægelsen den gang var enighed og sammen-

Typograf C. M. Blomberg.
Socialdemokratiets grundlægger i Grenå.

hold. Når vi den gang diskuterede om bevægelsen, så var det ikke om den faglige eller den politiske der var den vigtigste nej, vi var enige om, at hver ting var god til sit brug, og at kun den stærkeste udvikling af begge grene af bevægelsen var til arbejderne gavn, og jeg tror også, at det var derfor vi opnåede så gode resultater. Hvis arbejderne skal bryde den modstand de har at kæmpe imod, må de benytte alle midler for at komme frem: politiske, faglige og kooperative og de har ikke råd til at kaste vrag på noget af disse midler.

Blomberg slutter så sin oversigt over partiets første år i Grenå med en personlig henvendelse, et slags testamente ved afskeden. Han skriver:

Jeg ville gerne benytte denne lejlighed til over for arbejderne i Grenå og omegn at indprente dem sandheden om enigheden og sammenholdet og opfordre dem til at slutte sig tæt om deres organisation og deres blad, så har de deres bedste våben til at vinde frem til målet: Arbejdernes sociale frigørelse. - C. M. Blomberg.

Tiden som fulgte

Efter denne udførlige, stærkt personligt prægede fremstilling af bevægelsens første år vil det være nødvendigt af hensyn til pladsen at fremstille de følgende begivenheder i korte træk. Socialdemokratisk Forening vedblev gennem årene at være det virksomme led i partiarbejdet. Først prøvede man naturligvis at gøre sig gældende ved at opstille kandidater til de kommunale valg. Af taktiske Grunde, for ikke at virke for udfordrende, valgte man at opstille en partifælle, der ved sin besindige optræden havde udsigt til at samle stemmer. Det var den tidligere bomuldsvæver, nu købmand Jens Jensen. Ved et supplelingsvalg i 1894 fik han 25 stemmer, ved et andet i 1896 111 stemmer og endelig ved det tredje i 1899, da selve Højres redaktør C. V. Færeh, på grund af sygdom havde søgt om fritagelse for sit byrådsmandat, sejrede J. Jensen med 23 stemmers majoritet over sin modkandidat. Det var dog kun for et år. Ved det ordinære valg i 1900 gled han atter ud. I 1903 valgtes Jensen til medlem af ligningskommissionen. I 1909 opstilledes han som kandidat til folketingsvalget selvfølgelig uden udsigt til at blive valgt. Han fik dog 480 stemmer. 1

Ved byrådsvalget 16. januar 1906 fandt et samarbejde sted mellem Venstre og Socialdemokratiet. Derved fik sidstnævnte valgt to mand, købmand Jensen og væver I. P. Andersen.

Købmand J. Jensen.

Socialdemokratiets første byrådsmedlem i Grenå 1899.

Den nye kommunale valglov skabte større betingelser for Socialdemokratiet, som ved valget i 1909 fik 3 repræsentanter, nemlig købmand Jensen, snedkervend Madsen og redaktør Josiassen. Samme år fik partiet 2 repræsentanter i Hjælpekassens bestyrelse og 2 i ligningskommissionen. I 1913, da byrådets medlemmer var forhøjet fra 9 til 11, fik Socialdemokratiet ligeledes 3 repræsentanter, hvilket altså faktisk var tilbagegang. I 1917 fik partiet 4 og i 1921, da byrådets medlemstal igen forhøjedes (fra 11 til 13) kom man op på 5. I 1933 nåedes de 6 mandater, hvilket vil sige kun en mindre end alle de øvrige partier tilsammen. Denne stilling har bestået indtil nutiden, idet forhøjelsen af byrådets medlemstal efter indlemmelsen faldt med et mandat til hver side. Angående partiets virksomhed med hensyn til rigssdagsvalgene i Grenaaakredsen, ligger det udenfor nærværende artikels plan at skildre disse. Kun skal det lige nævnes, at redaktør Josiassen, som var opstillet til flere folketingsvalg - første gang i 1918 - senere blev valgt til landstingsmand og at statshusmand Frands Mortensen, efter at den nye ordning med valg i amtskredse i 1929 var trådt i kraft, valgtes som folketingsmand for Randers Amtskreds.

Foreningen har i de godt 50 år, den har bestået, haft 7 formænd, nemlig foreningens stifter, typograf C. M. Blomberg fra 1893-1899, væver Jacob Nielsen fra 1899-1902, journalist G. Winther fra 1902-1905, væver N. C. Andersen fra 1905-1907, redaktør N. Josiassen fra 1907-1943, kommunkasserer Aksel H. Hansen 1943.

N. P. Josiassen

Det vil på dette sted være naturligt at ofre nogle linier på omtale af den mand, som blev Blombergs efterfølger som partiets banebryder i Grenå og på Djursland. Han har selv i 1938 på sine ældre dage, få år før han døde, skrrevet et lille hæfte om sit liv og sin politiske og kommunale virksomhed.

Niels Peter Josiassen var født 19. januar 1873 i Vrinders på Mols, hvor faderen var arbejdsmand. 16 pr gammel kom han i træskomagerlære hos sin onkel, Jens Udengård i Grenå, hvor han tillige fik lejlighed til at uddanne sig i musik, som var hans ungdoms store interesse.

Allerede i læretiden blev han grebet af Socialdemokratiets tanker og var mellem de første medlemmer, da foreningen i Grenå stiftedes i 1893.

Redaktør N. P. Josiassen.

Medlem af Grenå Byråd 1909-39.

Medlem af Landstinget 1924-42 †.

I 1900 oprettede Demokraten et lokalkontor i Grenå, det blev ikke rigtigt til noget i begyndelsen. Efter købmand Jensens anbefaling overdroges kontoret i 1905 til Josiassen. Året efter ophævede han sin træskohandel og ofrede fremtidig al sin tid på agitation for bladet og for partiet. Næste år valgtes han til formand for Socialdemokratisk Forening, hvilken stilling han beklædte til sin død d.v.s. i 36 år. Med Josiassens valg til kontorleder og til partiformand kom der fart i arbejdet. Han havde en stor energi og var ikke bange for at tage fat. Han var tillige frit stillet i alle forhold, da han ikke havde andre pligter end sin redaktørvirksomhed og sin agitation. Han blev efterhånden en søgt rådgiver for mange som følte sig forurettet, og som ikke havde råd til at gå til sagfører. Josiassen siger i sin førnævnte levnedbeskrivelse, at han søgte at følge den rettesnor, som hans læremester Demokratens redaktør Harald Jensen havde givet ham i de ord, Josiassen gør det altid til en regel, når du skriver om noget alvorligt, da at undersøge sagen nøje fra begge sider.

Ret snart udstrakte Josiassen sin virksomhed til også at omfatte oplandet og en mængde både politiske og faglige foreninger oprettedes på hans initiativ.

I 1909 blev han medlem af Grenå Byråd hvori han sad, indtil svagelighed i 1939 nødte ham til at trække sig tilbage.

Det er hævet over al tvivl at Josiassen i sin mere end 30 årige byrådspæriode, uagtet hans parti aldrig nåede at blive flertal, har øvet en overmåde stor indflydelse på de vedtagelser, som blev taget. I en mængde af de vigtige udvalg, har han været medlem, undertiden formand. Dette gælder f.eks. skoleudvalget, som altid havde hans store interesse. I dette har han med hensynsløs energi arbejdet for en række forbedringer og udvidelser, således at han har sin store part af æren for skolevæsenets udvikling i Grenå i den sidste menneskealder. Også med hensyn til forsørgelsesvæsen, sygehusforhold, havnevæsen, købet af heden og stranden. Indlemmelsessagen, for kun at nævne nogle af de vigtigste, har Josiassen ydet en overordentlig indsats som medlem af rigsdagen faldt det naturligt, at han i adskillige af de kommunale og lokale spørgsmål, som rejste sig i disse år, kunne være byrådet en nyttig mand. Fra udgangen af 1939 nedlagde han sit byrådsmandat på grund af svagelighed. Kort tid efter døde han. Han fulgtes til graven af så stort et Ffølge, som sjældent er set her i Grenå.

Arbejdernes Fællesorganisation i Grenå

Omtrent samtidig med at Socialdemokratisk Forening og to første fagforeninger Vævernes og Arbejdsmændenes var stiftet dannedes der - selvfølgelig på Blombergs initiativ - en sammenslutning for disse 3 organisationer som foreløbig var de eneste arbejdersammenslutninger i Grenå. Fællesorganisationen stiftedes på et møde af disse 3 foreningers bestyrelser. Dens formål var at være en fællesnævner for arbejderne i Grenå udadtil og en samling af kræfterne indadtil. Under eventuelle strejker og lock-outer skal den vejlede og støtte de ramte. Under arbejdsløshed skal den forsøge indsamlinger til afhjælpning af. Den skal støtte den kooperative tanke og virke for oplysning ved foredrag o.l. samt iøvrigt varetage de interesser der er fælles for arbejderne.

De koopepative opgaver

En af de første opgaver som den nystiftede Fællesorganisation søgte at løse var oprettelse af en brændselsforening. Den kom i gang omkring ved århundredskiftet og virkede indtil den nuværende krig.

I 1904 stiftedes Fællesorganisationens Syge- og Hjælpekasse. Dens formand blev væver Carl Larsen som gennem hele kassens levetid har beklædt formandsposten. Larsen var en af Tekstilarbejderforbundets Stiftere og i 25 år kasserer for Tekstilarbejdernes Sygekasse.

På Fællesorganisationens generalforsamling i 1910 blev der fremsat forslag om oprettelse af en brugsforening. Der foretoges en prøvetegning, hvor der tegnede sig 101 medlemmer med et årligt forbrug af ca. 43.000 kr. På dette grundlag indvarsledes til generalforsamling 17. februar 1911, hvor foreningen stiftedes. Det var i årene kort efter Alberti katastrofen og den sjællandske bondestands sparekasses sammenbrud. Man nærrede derfor en vis ængstelse for at følge et forslag om at indmelde den nystiftede forening i F.D.B. De ængstelige blev hurtigt beroligede og en repræsentant for F.D.B. var til stede ved generalforsamlingen og gav en række gode råd. Foreningen begyndte i et lejet butikslokale på Nytorv. Dens første uddeler var detaillist, forretter A. Iversen og den første formand var lærer Dahl, Fuglsang. Forretningen åbnedes 29. april 1911. Det første års omsætning var 51.436 kr. Prøvetegningen fvar altså overgået. Den højeste omsætning nåedes i 1919/20. Det var tiden efter forrige verdenskrig med dens uhyre høje varepriser. Omsætningen var da på 270.663 kr. I de næste 15 år var der først en betydelig nedgang, derpå igen en opgang, således at omsætningen i 25 års jubilæumsåret var på 241.587 kr. Der var nu 510 handlende medlemmer imod 160 ved starten.

I 1914 købte foreningen af Mejeriejer Ancher Jensen for 27.000 kr. hjørneejendommen ved Lillegade og indrettede butik i en del af stueetagen. Den blev for få år siden betydelig moderniseret. I 1919 oprettedes en Østerbro afdeling i egen ejendom, som købtes for 10.000 kr. Også denne

er siden stærkt udvidet og ombygget. Den samlede omsætning for begge afdelinger er nu 365.220 kr.

Den næste kooperative opgave, som Fællesorganisationen optog, var at man i 1919 stiftede A/S Arbejdernes Fællesbageri. Der begyndtes med en Aktiekapital på 15.000 kr., tegnet i aktier à 25 kr. udelukkende blandt arbejdere. I 1923 købte man ejendommen på Lillegade og gik i gang med opførelse af en bageribygnmg. Næste år begyndte virksomheden. I begyndelsen ledede formanden redaktør Josiassen, foretagendet. Efter 6 års forløb kunne ansættes en forretningsfører, hvortil antoges spolemester Z. Børgesen I 1943 var omsætningen oppe på ca. ¼ mill. kr.

Også andre opgave løste eller søgte Fællesorganisationen at løse. Bladspørgsmålet var et af de første. I stedet for, at Blomberg kun havde været Demokratens korrespondent, blev der omkring 1900 oprettet et kontor i Grenå, og i bladet kom en lokal spalte. Journalist Winther var en tid redaktør, derefter en kort overgang købmand Jensen, men først da Josiassen kom til, blev der virkelig fremgang.

I 1898 nedsattes et byggeudvalg, som skulle arbejde for opførelse eller køb af en bygning. Man så på byggegrunde og på færdige bygninger, en gang på gl. realskole, en gang på Hotel Skandinavien, men planerne blev ikke foreløbig i realiseret.

Tanken om et Arbejdernes Oplysningsudvalg går langt tilbage i tiden, helt til organisationens første år. I 1898 stilledes der forslag om oprettelse af et læseselskab, som nu ikke førte til noget. Derimod oprettedes i 1906 efter københavnsk mønster en diskussionsklub Louis Pio, hvis opgave nærmest var den rent formelle at træne medlemmerne i at holde tale, optage diskussion, lede møder o.s.v. Den ophørte efter nogle års forløb.

Man har haft sangkor og orkester med den utrættelige Josiassen som dirigent. I 1920 oprettedes D.U.I., senere en arbejderaftenskole, studiekredse m.m. Ingen kan nægte at det er en imponerende udvikling, der er sket, siden Blomberg i 1885, altså for nøjagtig 60 år siden mønstrede 20 tilhængere, ved Marotts i indledningen omtalte møde på Hotel Skandinavien.

Pengevæsen og finanser

Byens pengeinstitutter

Som omtalt tidligere i nærværende bog fandtes der endnu i midten af forrige århundrede intet pengeinstitut i Grenå.

Kommunen mangler en pengekasse

Hvor primitive forholdene var, kan man i slutte af en sag, som var på kommunalbestyrelsens dagsorden 6. februar 1855. I følge ekstrakt af kommunens regnskaber var der ved udgang af det foregående år en kassebeholdning på godt 1.240 rdl. Da kommunen ikke er i besiddelse af en lukket kasse hvori - således som anordningen af 24. oktober 1837 befaler - kan opbevares dens pengebeholdning, befinder denne sig derfor i kærnerens værge. Man vedtog nu at anskaffe en sådan kiste, i hvilken anledning det foreløbigt bliver overdraget byfogeden og borgerrepræsentationens formand at erhverve oplysning om prisen, hvortil et sådant til hensigten svarende gemme kan erholdes.

Formodentlig er kassen blevet anskaffet, men året efter var i øvrigt bekymringerne med hensyn til et forsvarligt gemmested forbi, idet der da oprettedes et pengeinstitut i byen.

Spare- Låne- og Diskontoinstituttet for Grenå og Omegn

stiftedes 20. september 1856 ved et møde, som afholdtes på rådhuset. Dets ledende mænd var prokurator L. J. Lunøe som blev dets bogholder, kasserer og faktiske leder i ca. 25 år, og vicekonsul N. L. Kock, borgerrepræsentationens formand, som var dets adminlstrerende direktør omtrent lige så længe.

Forretningstiden var fra begyndelsen 2 timer om ugen, nemlig tirsdag kl. 10-12, og kontoret var hos prokurator Lunøe. Den oprindelige garantikapital var på 16.000 rdl. Den forhøjedes i 1866 til 22.000 rdl. og er nu 66.000 kr. Men dertil kommer et reservefond på ca. 1 mill. kr. Dette gennem årene opsparede, meget store beløb er et håndgribeligt bevis for den dygtige ledelse og fornuftige økonomi, som altid har præget Sparekassen og som forklarer den grundmurede tillid, som den nyder.

Det første regnskabsår blev der åbnet 116 konti med en indskudssum af 14.380 rdl. og hele omsætningen var 33.752 rdl. I det sidst afsluttede regnskabsår 1943/44 indestod på ca. 700 konti ca. 10 mill. kr.

Sparekassens første kontor var slet og ret prokurator Lunøes private kontor på Storegade. Omkring 1870 lejedes hos naboersken enkefru Hanson,

Sparekassens direktionsformænd fra 1856-1936, da den nye sparekasselov trådte i kraft.

Vicekonsul N. L. Kock.
1853-1881.

Prokurator T. Møller.
1831-1899.

Overretssagf. Fr. Brokmann.
1899-1903.

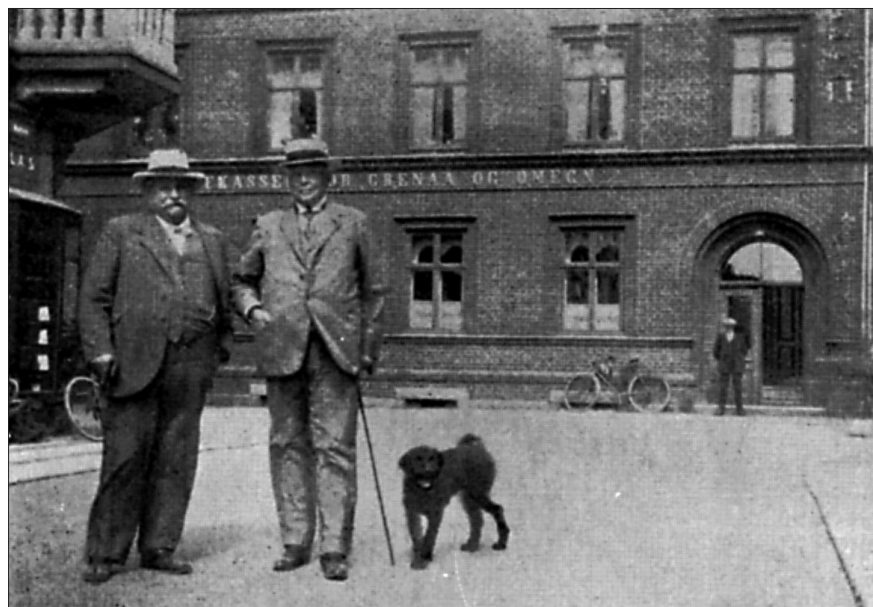
Brygger J. E. Krogh.
1903-1932.

Cand. jur. C. Faber.
1932-1934.

Sagfører A. Andersen.
1934-1936.

Sparekassen med direktørerne Andersen og Faber i 1933.

et lokale. Hendes mand, havde været sagfører og kæmner, og huset lå, hvor nu Sparekassens bygning ligger. (Se Billedet heri Side 100). Kontortiden og virksomheden var da forlængst udvidet. I 1883 blev overretssagfører Fr. Brokmann instiltuttets bogholder og kasserer. Han købte ejendommen af fru Hanson. I 1889 købte Sparekassen den af Brokmann og opbyggede den nuværende bygning, hvor der er kontorlokaler i stueetagen og direktørbo-lig på 1. sal. Efter at Brokmann var blevet direktør i 1899, blev sagfører A. Andersen hans efterfølger som bogholder, medens kassererposten i 1911 udskiltes og gik over til Jens P. Pedersen som endnu har pladsen.

Sagførel Andersen der foruden at være bogholder tillige var direktionsformand et par år, døde i 1936 hvorefter hans efterfølger, cand. jur. ad. Neergård blev administrerende direktør. Hele bygningens indre og forretninggangen undergik ved den lejlighed en indgribende forandring. Kontorlokalerne ombyggedes helt. Kælderetagen omdannedes til et mægtigt boksrumsrum, og forretninggangen moderniseredes således at dette byens ældste pengeinstitut nu fremtræder i en fuldt ud tidssvarende Skikkelse.

Landbo Spare- og Lånekassen

Efter en halv snes års forløb fik Grenå endnu et pengeinstitut, idet en række af egnens førende landmænd i begyndelsen af 1868 opfordrede til aktietegning i en Landbo Spare- og Lånekasse. Det var omtrent den samme kreds

af mænd, som samme år stiftede Grenå Landboforening, først og fremmest da Th. Lütken, som var exam. jur. og godsforvalter. Han havde ejet gården Sølyst i Voldby Sogn, men havde solgt den og var flyttet til Grenå. Han kom snart ind i byrådet og var i mange år en af byens mest betydende mænd. Grenå Avis hilser det nye pengeinstitut velkommen og bemærker, at det altid er godt med lidt konkurrence. Ved generalforsamlingen 9. maj valgtes Lütken til formand og kasserer. Den øvrige bestyrelse bestod af R. Kåag, Gjerrild, P. Davidsen, Trustrup, og N. Nielsen, Ålsrode, alle gårdejere og ansete mænd fra Nørre- og Sønderherred.

Landbo Spare- og Lånekassen begyndte sin Vvirksomhed 4. juni 1868 i Lütkens bopæl på Østergade. Der var kontortid hver lørdag eftermiddag kl. 1-3. Det meddeltes, at instituttet havde en sammenskudt grundkapital på 8000 rdl., som dog ventes forøget idet aktietegningen stod åben indtil udgangen af 1869. Foreløbig agtedes de 2000 rdl. af grundkapitalen udlånt imod 1. prioritet i landejendomme i 3 portioner på henholdsvis 1000, 500 og 500 rdl. Det var jo i sandhed en beskeden begyndelse, den at kunne finansiere siger og skriver 3 låntagere. Kassen gjorde dog forholdsvis gode fremskridt, idet der ved udløbet af regnskabsåret 1872 indestod en kapital på 33.960 rdl. og var opsparet et reservefond på 190 rdl.

Umiddelbart før generalforsamlingen i Landbo Sparekassen d. 12. marts 1880 havde en af Venstres førere i Grenå kredsen, P. Pedersen-Damgård som inserat i Grenå Folketidende rettet et meget skarpt angreb på kassen. På Generalforsamlingen afvistes dette angreb med enstemmlighed som ganske ubeføjet. Den eneste som tog forbehold var gårdejer L. Bøn-

Bankdirektør N. Bonke.
Adm. direktør for
Grenå Handels- og Landbrugsbank
1895- 1926. (†) .

Bankdirektør Buhl.
Virkede ved
Grenå Handels- og Landbrugsbank
1895-1935.

løkke. Han lod tilføre protokollen, at han ikke var enig i, at sagen afgjordes på den måde, men har P. Pedersen gjort noget ulovligt skal han drages til ansvar derfor.

Grenå Bank

Der er næppe tvivl om, at det er denne begivenhed som har foranlediget at der kort efter dannes endnu et pengeinstitut i Grenå under navn Grenå Bank. Det var ligesom den foregående en udpræget landbokasse, men dens politiske indstilling angives klart ved, at dens repræsentantskabsformand fra stiftelsen i 1881, og indtil den ophørte i 1896 var kredsens folketingsmand Chr. Bønløkke.

Bankens første direktør var sagfører H. Vest og fra 1886 sagfører N. Bonke. Oprettelsen af Grenå Bank var selvfølgelig et rent modtræk imod Landbosparekassen. Alligevel beholdt denne stadig en del kunder og var et anset og solidt foretagende, selv om den ikke havde nogen stor omsætning. Den havde kontortid en gang om ugen og eksisterede indtil Lützens død.

Grenå Bank som altså var et udpræget Venstre foretagende fik heller ikke nogen afgørende betydning og var i hvert fald ikke nogen bank i moderne forstand.

Grenå Handels- og Landbrugsbank

I 1894 og begyndelsen af 1895 var der en stærk stemning i byen og omegnen for at få skabt en Handelsbank med virkelig tidssvarende forretningsmetoder. Sagen var oprindeligt bragt frem i Grenå Handelsforening af købmand A. Sørensen, men formanden apoteker Hoffmeyer var imod sagen og den blev henlagt. Den kom dog igen, og der valgtes et bankudvalg med godsejer, kammerjunker C. Neergård Løvenholm, som formand. Der holdtes derefter stiftende generalforsamling 28. marts 1895.

Da 4 pengeinstitutter jo åbenbart var for meget i en så lille by, afholdt Grenå Bank om formiddagen en generalforsamling, hvor man med 38 stemmer imod en traf beslutning om at ophæve Grenå Bank. Det var dog på betingelse af at den påtænkte Handelsbank virkelig blev oprettet og var villig til at overtage Grenå Banks aktier. Der nedsattes et 3 mands udvalg under forsæde af Chr. Bønløkke til at lede afviklingen.

Samme eftermiddag holdt så den nye bank stiftende generalforsamling og tog navnet Grenå Handels- og Landbrugsbank. Den begyndte med en aktiekapital på 60.000 kr. og skulle ledes af et repræsentantskab på 16 medlemmer. Af disse var 10 fra Grenå og alle af byens betydeligste forretningsmænd. For landet udpegedes 6 repræsentanter, som ligeledes var valgt blandt egnens mest indflydelsesrige landmænd. Som formand for repræsentantskabet valgtes kammerjunker Neergård. Endelig valgtes repræsentantskabet som direktion, sagfører N. Bonke, købmand Knudsen, Grenå og hofjægermester Dinesen, Katholm. Førstnævnte blev administrerende

direktør og forretningsfører.

Man lejede lokale Storegade nr. 12 (en del af nuværende isenkræmmer Poulsens butik). Instituttet afhjalp faktisk et savn, idet det var den første virkelige bank, som Grenå havde haft. Det fik snart stærk tilslutning både fra land og by.

Samme efterår døde kancelliråd Lütken, og Landbosparekassen ønskede at træde i likvidation. Hvervet betroedes til Grenå Handels- og Landbrugsbank og blev en stor vinding for den, idet den derved tilførtes en del nye kunder, men navnlig ved, at den fik yderligere anseelse og forbindelse i landbokredse.

Allerede efter en halv snes års forløb vedtoges at opføre en selvstændig bankbygning. Den blev taget i brug i 1904. Sagfører Bonke havde den egentlige ledelse sammen med Hans Buhl, der ved bankens stiftelse var bogholder, men senere blev meddirektør, bragte han Grenå Handels- og Landbrugsbank fremtil en betydende stilling i byens og omegnens pengevæsen.

I året 1918 overgik banken til Den danske Landmandsbank, som filial. Aktiekapitalen var siden stiftelsen forhøjet adskillige gange og var ved overgangen i 1918 på ½ mill. kr. - Efter Bonkes død i 1926 blev Buhl førstedirektør.

Hans Buhl (f. 9. oktober 1870, d. 29. april 1942) var en meget anset og populær mand i byen og en klog og forsigtig leder af banken. Ved siden af arbejdet der fik han på adskillige områder lejlighed til at virke i samfundets tjeneste. I mange år var han bl.a. formand for skolekommissionen og fra grundtvigsk side valgt til medlem af menighedsrådet.

Efter hans afrejse blev J. Bech førstedirektør, derefter H. T. Kühl og fra 1. juni 1933 bankens nuværende direktør P. N. Svarrer. Banken har filialer i Trustrup, Balle og ved havnen.

Djurslands Landmandsbank

stiftedes i 1903 på redaktør Skjødsholms initiativ og med ham som administrerende direktør. Den begyndte under beskedne former med en aktiekapital på 50.000 kr., men fik hurtilgt en rivende udvikling. I året 1913 udvidedes aktiekapitalen til 100.000 kr., i 1916 til 200.000 kr. og endelig i januar 1913 til ½ million. Denne overordentlige store vækst var som tidligere omtalt en direkte følge af krigstidens rent fantastiske børsspekulationer, som gav banken en uhyre indtægt og samtidig en uhyre risiko. Medens netto-overskuddet det første regnskabsår beløb sig til 2.255 kr., var det i 1916 ikke mindre end 117.602 kr., og aktionærerne fik en dividende på 12%.

Denne uhyre omsætning og fortjeneste kunne selvfølgelig ikke holde, da krigen var forbi, og dens mangel på foretagender afvikledes.

Banken havde været ledet med meget ringe i teknisk forstand og uden nogen som helst virkelig kontrol fra direktionens og tilsynsrådets side. Der

Banken for Grenå og Omegn på Grenå Torv. Til venstre ses Frederik VII statue, til højre et hjørne af kirkens sideskib. (Stenders Forlag. Eneret).

var givet spillekredit helt ud i det blå. Banken led derfor uhyre tab navnlig på 5-6 kæmpestore spekulationskunder og formåede ikke at ride stormen af. Muligvis skyldtes dens krak i nogen grad den almindelige panikstemning. Faktum var det, at den måtte standse sine betalinger 4. juni 1922 og træde i likvidation. Hele Aaktiekapitalen og en stor del af sparemidlerne (i alt ca. 1,4 mill. kr.) var tabt, og Skjødsholm drog herfra som en slagen og ruineret mand.

Den smukke nye bankbygning på Torvet som var rejst kort efter krigens afslutning, og som havde kostet ca. 250.000 kr., solgtes til en bank, som rejstes på Djurslands Landmandsbanks ruiner, men som iøvrigt ikke havde andet at gøre med den, end at den overtog den sidste del af likvidationen.

Banken for Grenå og Omegn A/S

stiftedes 2. oktober 1922. Virksomheden begyndte 2. november. Aktiekapitalen var oprindelig 400.000 kr. og er uforandret den samme. Banken lejede oprindelig halvdelen af Djurslands Landmandsbanks lokaler. Efter at den i april 1923 havde købt ejendommen, overtoges efterhånden større dele af lokalerne, men først fra 2. april 1926 toges disse fuldt ud i brug. Det første par år havde likvidationen, som ledes af dommer Thygesen og sagfører Fr. Viale, selv personale, men derefter overtog den nystiftede bank vederlagsfrit arbejdet som først sluttede i begyndelsen af 1928. Banken for Grenå og Omegn ansatte straks som direktør N. C. Bisgård, der i nogle år forinden havde været direktør for Andelsbankens filial i Grenå og var fordelagtig kendt fra den tid. Direktør Bisgård har i de forløbne år været den ledende i en rig udvikling, således at banken ved udgangen af 1944 har et reservefond på 708.000 kr., en balance på 13 mill. kr. og en omsætning på 311 mill. kr. Formanden for repræsentantskabet

er gårdejer Johs Kruse Sangstrup, formanden for bestyrelsen er landinspektør L. E. Gregersen, Grenå.

Andelsbanken

I årene omkring 1918 oprettede Den danske Andelsbank afdelinger i en række danske købstæder. Denne bevægelse faldt her i Grenå i god samklang med, at der på egnen var opstået et vist røre i anledning af, at Grenå Handels- og Landbrugsbank overgik til at blive en filial af Den danske Landmandsbank.

Der afholdtes i anledning af tanken om en Andelsbank et stort møde med over 600 deltagere, mest landmænd. Det resulterede i, at der oprettedes en afdeling af Den danske Andelsbank. Man købte bagermester P. Svendsens ejendom på Grenå Torv, ombyggede den, og begyndte virksomheden 1. december 1918. Bankens første direktør var N. C. Bisgård som efter en kort overgang at have ledet bankens afdeling i Bogense senere fik pladsen, som direktør for den i 1922 stiftede Banken for Grenå og Omegn. Bankafdelingen skaffede sig en ret god forretning og opnåede en balance på ca. 3 mill. kr., men måtte på grund af visse forhold træde i likvidation 1. juni 1925.

Uden anden tilslutning til den likviderede Andelsbank end overensstemmelse i ånd og principper åbnedes en ny Andelsbank under navnet Dansk Andels- og Folkebank 15. maj 1926. Forud for åbningen var udført et stort arbejde for tegning af kapital med nu afdøde gårdejer L. Joachimsen Ørum som den ledende kraft i forbindelse med direktør Otto V. Jensen,

Billede af Grenå Torv med Frederik VII statue på den tidligere plads syd for kirken. Til højre ses Andelsbankens bygning.

der blev leder af den nystartede afdeling. Den fik lokale i købmand, Borchs nye ejendom på Torvet.

Begyndelsen var noget vanskelig for banken i de trange omgivelser. Skuffelsen over Den danske Andelsbanks likvidation sad stadig bankens naturlige kundekreds i hovedet. Bladet vendte sig først da Andelsbankens forhenværende ejendom Torvet nr. 13 blev erhvervet 1. juli 1998 og lokalerne blev tilflyttet dertil.

1. januar 1933 overtog direktør Otto Jensen stillingen som leder af Andelsbankens Ålborg afdeling, og hidtil værende kasserer i banken S. V. Hvillum overtog direktørstillingen. I december 1933 afløste gårdejer Schou Andersen Allelev, L. Joachimsen som formand for bankens bestyrelse. I 1943 erhvervede banken den af købmand Holch opførte ejendom på hjørnet af Storegade og Torvet, for der til sin tid at indrette banklokaler.

Banken har i de forløbne år haft stærk tilgang af såvel andelsforeninger som private kunder.

Balancen udgør nu ca. 8,5 mill. kr. og sidste års omsætning 160 mill. kr.

Efter denne oversigt var byens pengeinstitutter deres oprindelse og virksomhed gives omstående en statistisk oversigt over borgernes indtægter og kommunens indtægter og udgifter, samt specifikation over visse særlig interessante konti i en række år siden 1859, idet der iøvrigt henvises til regnskabet tidligere. Sammenligningerne mellem de forskellige år kan kun foretages i grove træk bl.a. fordi kommunens regnskabsvæsen flere gange i tidens løb er blevet omlagt således at adskillige poster har skiftet plads og figurerer på forskellige konti i de forskellige år.

Vestergade optrin fra Forsvarsbrødrenes Ringriderfest, som sammen med Dyrskuet og Byfesten plejer at være sommerens tre store begivenheder.

Statistisk oversigt over forskellige kommunale forhold af finansiell art

	1859	1880	1900	1919/20	1939/40
Folketallet i Grenå.....	1639	2423	3257	45371	4785
Indbyggernes samlede opgivne eller anslåede indtægt i kr.	-	700.990	978.209	5.250.578	5.787.930
Den skattepligtige Indtægt (efter fradrag).....	174.960	514.000	663.100	4.027.950	4.471.850
Skatteprocenten, ca. i %.....	3	14,6	7,0	8,7	10,1
De pålignede skatter (Resten af udgiftsbeløbene fremkommer som angivet nedenfor)	8.135	28.707	43.840	332.176	497.214
Kommunale udgifter i alt.....	11.402	56.233	98.756	322.176	734.836
Heraf falder på følgende konti:					
1. Byens bestyrelse i almindelighed.....	2.102	1.861	6.761	23.407	59.510
2. Sociale udgifter ¹⁾	1.245	7.227	15.850	59.344	105.659
3. Skolevæsen.....	2.560	8.643	14.061	72.318	140.272
4. Rets- og politivæsen.....	1.237	4.036	3.306	14.016	¹⁾
5. Medicinalvæsen	261	346	7.213	30.179	89.893
6. Gader, veje, kloakker	2.244	5.552	8.240	29.793	53.745
7. Byens belysning	-	789	2.982	8.700	6.858
8. Den offentlige renholdelse	-	49	1.619	8.100	30.537
9. Brandvæsen	200	222	245	4.800	9.212
10. Lystanlæg	43	1.394	497	2.095	14.831
11. Bidrag til forskellige institutioner og formål.....	-	-	-	5.417	10.744
13. Renter af gæld.....	?	?	?	?	?
14. Afdrag på gæld.....	-	2.628	5.933	19.664	90.623
15. Andre udgifter	1.510	2.896	9.478	³⁾ 114.547	54.357
Udgifter i alt.....	11.402	56.233	98.756	971.176	734.836

1) Af de sociale udgifter var i 1859 hele udgiften fattighjælp, i 1880 ligeledes hele udgiften fattighjælp, i 1900: fattighjælp 9824, alderdomsunderstøttelser 6.026, i 1919-20: fattighjælp 22.544, alderdomsunderstøttelse 49.175 til enkebørn 1842. Udgift til Hjælpekassen dækkedes det år fuldt ud af staten.

2) Rets- og politivæsenet er nu gået over til staten.

3) Det abnormt høje tal dette år skyldes bl.a., at ca. 46.000 kr er medgået til opførelse af træbarakker samt nyindretning af politistation, retssal og borgmesterkontor.

4) Resten af udgiftsbeløbet fremkom ved afgift og leje af kommunale jorder og ejendomme, afgifter, overskud af værker, renter, lån m.m.m.

Den Brochske Gård (nu købmand Skovs).

Midt imellem nye Huse
i en dejlig kroget Gade
ligger dine gamle Fløje
og din Bindingsværksfacade.

Og din høje, stærke Sokkel
- Kampesten svøbt ind i Tjære -
er en Fod, som gennem Sekler
nok endnu sit Hus skal bære.

Svalegangen ind mod Gården,
hvor sig Vinens Ranker hægter,
og hvor lønlig Skygge falder,
den har set så mange Slægter.

Som en Drøm fra Holbergstiden,
snart et Unikum i Staden,
Brochers Gård med Svalegangen
og med Bindingsværksfacaden!

Carl Svenstrup.

Set dem færdes her i Gården
- Folk, som ingen mer nu kender -
ile ud og ind med Varer,
Købmandolk med travle Hænder!

Slægtpå Slægt har levet Livet,
følt dets Sorg og nydt dets Glæde
bagved disse tykke Mure
i enang og ubrudt Kæde.

I de gamle Stuer hænger
I endnu Duft fra svundne Dage,
fra en Tid, hvorom kun Minder
svagt og bleget står tilbage.

Byens handels- og erhvervsliv - indtil omkring år 1900

I nærværende bog er allerede på mange steder fortalt spredte træk af byens handels- og erhvervslivs historie. Ligeledes er der i forskellige afsnit givet biografiske oplysninger om nogle af de personer som i særlig grad har gjort sig bemærket i byen på handelens og erhvervets område. Jeg minder blot her om 50'erne i forrige århundrede, da J. N. Winding i en 10-årig periode var byens altoverskyggende person i handelslivet, men endte med en fallit, som gav genlyd i hele byen. I samme periode opstod en forretning, som i det lange løb fik en endnu større betydning for byen, grundlagt på solid og sund basis og som endnu fortsættes i 3die generation. Det er konsul C. J. Mommers.

Her skal samlet under et fortælles lidt om nogle af de virksomheder som indtil århundredskiftet i særlig grad prædede byens næringsliv beskrivelsen vil samtidig forme sig som en rundgang gennem byen med ophold ved enkelte seværdige steder, nærmest på Torvet, Storegade og Lillegade. Det er naturligt at begynde med de to allerede nævnte forretninger og føre linien videre.

Efter Windings fallit blev C. Nobel ejer af den gamle gård der er opført ca 1750 (ikke efter en brand) af købmand Christopher Broch og som stadig i arkitektonisk henseende er byens største pryd og seværdighed. Nobel var

Købmand Otto Thykier.
1833-1888.

Grosserer C. Nobel.

Konsul Momme.
1831-1916.

Købmand Th. Secher.
1853-1918.

gift med en datter af købmand O. B. Kruse og dermed på forhånd optaget i en af byens gamle slægter. Både han og efterfølgeren Otto Thykier dennes efterfølger Halvor Hermansen og den nuværende ejer, Torben Skov, har ført forretningen videre med solidt og godt købmandsskab.

Det samme gælder den anden af 50'ernes forretninger konsul J. C. Mommens. Den var begyndt i 1856 som detailhandel i købmand Windings kolonialbutik, men flyttede snart mod syd i gaden og voksede hurtigt til at

Købmand Sechers Gård, Søndergade 6. I et par århundreder har her med få afbrydelser været drevet købmandshandel. Gården opbygget 1854. (Stenders Forlag Eneret).

Købmand H. Hermansen.
1859-1919.

Fabrikant Otto Hasselbalch.
1858-1928.

blive byens og omegnens største forretning både detail og navnlig en gros,

Efter ca. 40 års virksomhed overdrog Momme i 1895 forretningen til sin svigersøn og hidtidige kompagnon Th. Secher og levede som rentier i nabogården mod syd, som han havde købt af justitsråd Nyeborg. Købmand Secher afstod i 1913 forretningen til 2 af sine sønner. Efter få års forløb delte de den således, at konsul Chr. Secher overtog grossererforretningen som flyttedes til Østergade med domicil i det af bedstefaderen i 70'erne byggede store pakhuis, medens købmand Otto Secher overtog detailhandelen.

Parti fra Torvet, hvor bygningen med flaget, Grenåhus nu ligger, var tidligere Grenå Jernstøberi 1865-1928. (Stenders Forlag Eneret).

J. A. Møller.
1809-1877.

Fr. Thykier.
1839-1911.

De to nævnte købmandsgårde Søndergade nr 1 (Torben Skov) og nr. 6 (Otto Secher) har en langt over 200 år gammel historie bag sig som . Begge har i en kortere periode i begyndelsen af 18 hundrederne været embeds-

Hvor hjørneejendommen ved Storegade og Torvet (opført 1920) nu ligger, lå tidligere en gammel bindingsværks købmandsgård i 2 etager fra midten af 18. århundrede. - Her boede efterhånden J. A. Møller, Fr. Thykier og Edv. Hansen. Thykier grundlagde den store tømmerhandel på Torvets modsatte side og opførte bygningen. (Stenders Forlag, Eneret).

Farver J. F. Qvist.
1825-1907

Brygger V. Krogh.
1848-1925.

mandsboliger, men vendte snart tilbage til de oprindelige traditioner og har siden været hjemsted for nogle af byens største handelsvirksomheder.

Hvor nu EBM ligger nye forretningsejendom Grenåhus ligger, var tidligere byens jernstøberi, oprettet 1865 af K. Knudsen, fortsat af Eli Jørgensen, senere J. Brinch og afhændet til Otto Hasselbalch i 1891. Efter hans død ophævedes jernstøberiet og gården bortsolgt blev nedbrudt og genopført.

Den gamle Bryggergård Djurslands Bryggeri i 1858-ca.1926. Her var professor Aug. Kroghs barndomshjem. (Foto ca. 1905).

Lillegade nr. 50, opført 1768, Borgmestergård under. Ågård, Krabbe og Brendstrup. Her fødtes 15. november 1874 byens æresborger, Nobelpristageren professor Aug. Krogh. (Stenders Forlag. Eneret).

På hjørnet af Storegade og Torvet lå tidligere Edv. Hansens Gård. Også dér har i lange tider været, men dog med flere afbrydelser. I 1869 solgtes forretningen af J. A. Møller til Frederik Thykier. Han havde i et par år været i kompagni med broderen, Otto Thykier. På Torvets østre side, men overtog nu selv Jacob Møllers gamle solide forretning. Til gården hørte en stor tømmergård på Torvets nordlige side. De fleste købmænd handlede

den gang med tømmer, men gennemgående under ret beskedne former. I 1888 overdrog Thykier købmandshandelen til Edv. Hansen for udelukkende at kunne kaste sig over tømmerhandelen. Det lykkedes ham virkelig at oparbejde en trælasthandel som var byens største. Den udvidedes til også at omfatte handel med cement, støbegods, kunstgødning o.s.v. Firmaet føres nu videre som A/S Frederik Thykiers Tømmerhandel med direktør J. Hammelev som leder.

Professor August Krogh.

Storegade 21 (nu Messen). Her grundlagde J. F. Qvist i 1853 et farveri. Dette erhverv var i gamle dage en privilegeret næring. I århundredet før var der i Grenå kun en privilegeret farver. Farvergården lå i Søndergade nede ved åen, hvor nu Djurslands Museum har til huse i den ene fløj. Næringsfrihedsloven fra 1856 ophævede privilegierne altså også farverprivilegiet. Der begyndte i 50'erne og 60'erne ikke mindre end 4 farvere i Grenå, Qvist var en af dem.

Han begyndte i det små, men oparbejdede en betydelig forretning, først kun som farveri, senere tillige med spinderi, væveri og manufakturhandel. Efterhånden indskrænktes den industrielle virksomhed og handelen blev enerådende. Forretningen overtoges i 1909 af den nuværende ejer Anders Nielsen.

Bryggeriet Djursland

På den vestligste af byens byggegrunde med facade til fire sider både til Lillegade, Storegade, Randersvejen og Nederstræde oprettedes i 1858 et ølbryggeri af en købmand Chr. Schou. Det kom ikke i hans tid over begyndervanskelighederne, men overtoges i 1863 af cand. pharm. Caspar Seiling, der tidligere havde været brygger i St. Heddinge. Det var i hans tid, at

Lillegade nr. 39 Aftenstjernen opført efter branden 1751 af købmand Rasmus Mau. Ejedes 1846-82 af vicekonsul N. L. Kock.

Grenå Kirke i omtrent et år var under hovedrestauremg, og at et stort lokale i Bryggergården var indrettet til midlertidig kirke. I 1877 solgte Seiling bryggeriet til V. Krogh.

Det havde i begyndelsen kun været hvidtølsbryggeri. Krogh begyndte tillige at brygge bayersk øl, og i 80'erne og 90'erne var hans bryggeri en meget stor virksomhed som forsynede byen og en stor del af omegnen med øl. I Tiden efter århundredskiftet blev det sværere og sværere for de mindre bryggerier at konkurrere med de store, landskendte kæmpebryggerier. Krogh solgte i 1908 ejendom og forretning og rejste til København. Bryggeriet købtes af et lokalt aktieselskab. Omkring ved 1926 ophørte ølbrygningen og forretningen blev en filial af Thor Randers og gik omsider helt ind.

Lillegade nr. 39 (Aftenstjernen) er opført kort efter den store brand i 1751, som ødelagde hele den midterste del af Store- og Lillegade. Den byggedes af købmand Rasmus Mau, som kun 4 år i forvejen havde opbygget den i 2 etager og nu måtte gøre arbejdet om. I hans og hans søns eje blev den til omkring århundredskiftet. I 1846 købtes gården af købmand senere vicekonsul N. L. Kock. Han var kommunalbestyrelsens formand og direktør for Sparekassen og er som sådan omtalt flere steder i nærværende bog. Kock havde en meget stor handel både detail og navnlig en gros. Han indrettede et stort brænderi med fedestald for stude, der opfededes med bærmen fra brænderiet. Konsul Kock drev også stor eksporthandel på Norge med kød, malt, korn o.s.v. og hans forretning var en række år en af by-

I midten af Lillegade lå tidligere som genboer 2 gamle bindingsværks købmandsgårde, nr. 30 og nr. 33, hjemsted for slægterne Kruse og Schoubye. Gården her er Kruses, som lå på hjørnet af Schoubyegade, og som blev nedbrudt ca. 1919.

Købmand C. F. Ehrenreich.
1840-1907.

Købmand A. Sørensen.
1841-1931

ens største. Flere sammenstødende forhold bl.a. pengekrisen i 1857 bevirkede at han solgte brænderiet og senere lejede butikken ud. Med ham var gårdens storhedstid forbi. Ved banens anlæg flyttedes byens tyngdepunkt

Købmand Ehrenreichs Gård på hjørnet af Torvet og Lillegade. Her lå i fordums tid byens gamle skole fra 1794. Bygningen til venstre er det gamle apotek, som i 1900 ombyggedes (nu købmand Vogel).

imod øst til skade for den vestlige bydel - i folkemunde kaldet Ramten. Butikken skiftede lejere flere gange. Omsider ophævedes handelen helt, og gården udlejedes til andet brug.

Midt i Lillegade - som nr. 33 og 39 - lå i tidligere tid, som genboere to af byens meget gamle købmandsgårde begge opført i 1751 efter branden. De var i 18 hundrederne hjemsted for to af byens mest ansete gamle købmandsslægter, Kruserne og Skovbyerne. Kruses boede på gaden nordside (se billedet) Skovbyes på sydsiden. De regnedes til byens bedste familier og havde oprindelig haft hver sin store forretning. Men der kom ingen fornyelse i handelen. Alt blev drevet på den gammeldags vis, som i de gode, gamle forretninger i Hølbergtiden. Det var ved århundredes slutning vel nok landets mest uberørte og velbevarede gammeldags butikker, selvskrevet til at flyttes ind som museumsinteriører. Desværre var der ingen som i rette tid reddede disse kostelige gamle butikker fra ødelæggelse da forretningerne blev solgt. Gårdene havde i århundredets første halvdel været drevet et betydeligt ølbryggeri og brændevinsbrænderi. Hver af gårdene ejedes af en gammel pebersvend, begge sidste skud på stammen her i Grenå, henholdsvis købmand og kæmner J. B. Kruse og købmand og avlsbruger Niels Schoubye. begge forretninger ophævedes omkring år 1900, og gårdene blev henholdsvis nedrevet og genopbygget (Kruses) og omdannet (Schoubye).

Torvets nordside set fra kirketårnet ca. 1918. Til venstre ligger A/S Thykiers Tømmerhandel, grundlagt i 1870'erne af købmand Fr. Thykier. Til højre ligger den af købmand Chr. Secher i 1840'erne opførte købmandsgård som senere ejedes af købmand C. F. Lund og i en snes år fra 1875 var udlejet til købmand N. C. Olesen. (Her ligger nu Banken for Grenå og Omegn).

På Hjørnet af Torvet og Lillegade lå byens gamle skole i 1849, da den nye skole på Vestergade blev taget i brug. Den omdannedes til købmandshandel, men det blev ikke til noget videre, før forretningen i 1863 overtoges af C. F. Ehrenreich. Han opbyggede i 1879 den gamle gård til en efter de tiders forhold højmoderne forretningsbygning med 2 butikker som havde indbyrdes forbindelse og som han selv drev begge to. I den ene butik var isenkram i den anden kolonial. Efterhånden gik sidstnævnte ind, og isenkramhandelen blev enerådende. Forretningen overtoges i 1903 af sønnen H. Ehrenreich der er den nuværende ejer. På begge hjørner af Nørregade både mod Østergade og mod Torvet indrettedes for omtrent et århundrede siden i to nyopførte store gårde to købmandsforretninger. Den ene som lå mod vest, hvor nu banken ligger opførtes af købmand J Chr. Secher og ejedes fra 1850 af købmand C. F. Lund. Den anden mod øst (hvor nu købmand A. Nielsen bor) ejedes af købmand Laurits Balle Lund, var en særdeles dygtig købmand og drev sin forretning frem til en anset plads, men døde som ung. Enken solgte gård og forretning til dyrlæge P. G. Beyer, som udlejede den til købmand N. C. Olsen, der drev forretningen i en lang årrække. - I gården til Østergade boede altså L. Balle. Han var en meget begavet mand med kunstneriske evner både med hensyn til sang, musik og skuespil. Men han forsømte forretningen for at dyrke kunsten og gik fallit. Gården solgtes i 1865 til Anders Sørensen en gårdmandssøn fra Karlby.

Begge de to genboere på hjørnet af Nørregade havde en udmærket landhandel med mængder af bøndervogne i gården om lørdagen. Omkring ved århundredskiftet gik begge forretninger over på andre hænder, og begge skiftede siden ejere flere gange. A. Sørensen der var blevet en velhavende mand, var meddirektør i Grenå Handels- og Landbrugsbank, levede og blev meget gammel. Hans forretning er endnu i gang og ejes af købmand Albelt Nielsen. Genbogården blev i 1919 nedrevet for at gøre plads til den store bankbygning, der rejstes for en del af udbyttet fra krigsspekulationen. Den trådte snart i likvidation og overtoges i 1923 af en mere levedygtig og solidt ledet bank.

Dermed er så i kolte træk omtalt nogle af de forretninger, som på handelens og industriens område har betydet mest i Grenå i tiden fra 1850 til 1900.

Nutidsvirksomheder

Det ligger i følge sagens natur helt udenfor nærværende bogs plan at virke som reklame for nogen enkelt privat nutidsvirksomhed. Når der nu tilsidst omtales nogle ganske enkelte industrielle virksomheder er det derfor kun sådanne som har haft en afgørende betydning for hele byens udvikling. Det er Dampvæveriet, Svineslagteriet og Hørskætteriet - alle virksomheder som i fremtrædende grad har medvirket til at skabe den nye bydel Østerbrokvarteret.

Større nutidsvirksomheder

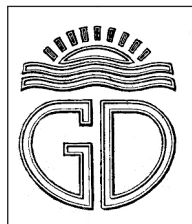
Grenå Dampvæveri

Tidligere i nærværende værk er givet en foreløbig beskrivelse af Grenå Dampvæveris oprettelse i 1943. Det er betonet, at denne virksomhed er en medvirkende og væsentlig årsag til, at hele Østerbrokvalteret er opstået og at byen med stærke skridt har udvidet sig mod øst. Der er heller ingen tvivl om, at denne virksomhed er den dybeste årsag til at indlemmelsen af Bredstrup og Havnevejen 1911 kom og måtte komme.

Selve virksomhedens historie fra 1893 er der ingen grund til at gentage. Vi optager tråden i 1914, da der opstod en voldsom brand i Grenå Dampvæveri. En arbejderske var kommet til at vælte en petroleumslampe. Det lykkedes at redde noget inventar, men næsten hele bygningen brændte ned til grunden. Naturligvis medførte standsningen i driften mange besværligheder, men når det endelig skulle brænde, kunne tidspunktet have været meget uheldigere. Man stod nemlig over for en tiltrængt udvidelse og gik derfor straks efter branden i gang med at bygge en ny fabrik dobbelt så stor som den gamle.

Direktør H. P. Rosenvinge efter maleri gengivet i Dampvæveriets jubilæumsskrift 1943.

Dampvæveriets funktionærer ca. 1905. Personerne er fra venstre. 1. Prokurist Frank. 2. Forretter A. Rasmussen. 3. Forretter A. Seidler. 4. Vævermester A. Iversen. 5. Farvermester Seiffert. 6. Disponent E. Præst 7. Kontorist Jensen. 8. Maskinmester F. Børgesen. 9. Forretter Chr. Demand.

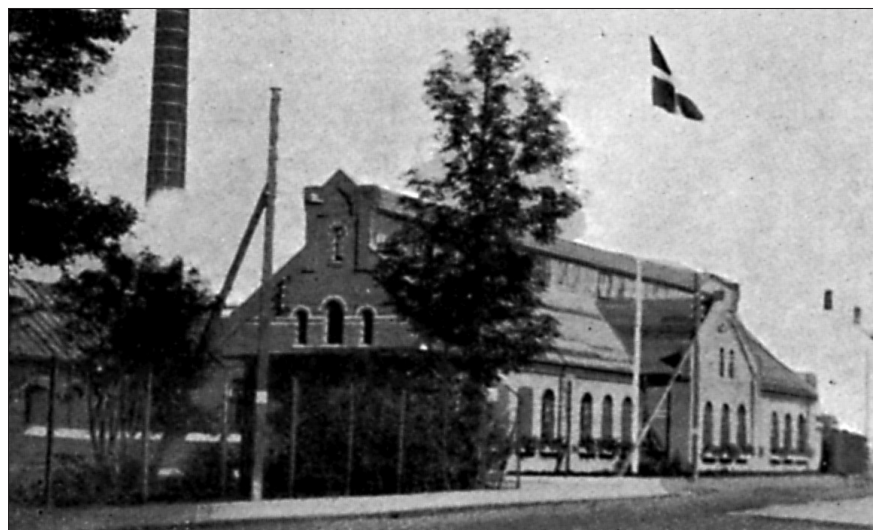
skelige år havde givet ham. Hele sit liv stillede han både til sig selv og andre ubønhørlige krav om sparsommelighed, nøjsomhed og gennemført soliditet.

Efterhånden som fabrikken udviklede sig til en omfattende virksomhed meldte de nye tider sig med nye ideer og nye tanker og krav på mange forskellige områder. Men nu var det Rosenvinge der var skeptisk indstillet. Han huskede tydeligt de dage, da hele hans kontorpersonele bestod af en eneste dame og da den højt betroede vævermester A. Iversen, som havde været med fra starten, mødte hver morgen kl. 5½ for at tænde petroleumslamperne. Han skulle ikke have noget ødelagt ved nytidens eksperimenter. Når en af sønnerne talte til ham om moderniseringer sluttede samtalen altid med, at gamle Rosenvinge sagde: Vent til du selv kommer til, ikke nu. - I 1906 var virksomheden blevet omdannet til et Aktieselskab, og 8. juni 1931, 25 årsdagen for selskabets stiftelse var en stor dag for H. P. Rosenvinge. Af hele sit hjerte glædede han sig over at kunne markere denne dag. Ved en påskønnelse til sit trofaste personale. Alle fastansatte funktionærer fik en måneds gage ekstra og arbejdernes syge- og lånekasse fik 16.000 kr. til deling.

Som leder havde H. P. Rosenvinge en uvurderlig evne til både at skaffe sig respekt og dog være afholdt. Vred kunne han blive når et eller andet blev forsømt, brød et voldsomt uvejr omgående løs over synderens hoved, men det var hurtigt overstået, og så blev der ikke talt mere om den ting.

Efter chefens død i 1935

blev hans søn H. N. Rosenvinge, der siden 1921 havde været ansat i firma-

Grenå Dampvæveri set fra Østerbrogade 1945. (Foto 1944).

et, administrerende direktør. Under hans ledelse og med bistand af firmaets nuværende underdirektør J. Frøhlich, gik man straks i gang med den store, gennemgribende modernisering af hele virksomheden, som stod på de næste 6-7 år. Det traf sig så heldigt, at de vanskeligheder der opstod som følge af krigen, ikke kom til at lægge sig hindrende i vejen. Da det begyndte at knibe med at skaffe maskiner og byggematerialer, var moderniseringen i det store og hele tilendebragt. Det er de foretagne store forandringer, som har gjort Grenå Dampvæveri til det, virksomheden er i dag - en stor moderne tekstilfabrik, hvor man er i stand til at fremstille varer af højeste kvalitet og hvor der er lagt lige stor vægt på at drage fordel af vor tids tekniske hjælpemidler og på at skabe gode og sunde arbejdsforhold.

Udefra ser denne store virksomhed ikke ud til så meget. Den har det ikke i højden, men i drøjden. På Østerbrogades sydside ligger kontorer og lagerbygninger, og lige over for ser man kun en lang fabriklænge. Men bag ved, over et vældigt areal på 22.000 m² slutter den ene kæmpemæssige hal op ved siden af den anden og udgør en hel lille by. Bag alle disse mure arbejdes i normale tider under højtryk fra tidlig morgen til midnat. Spoler snurrer og væve går uafbrudt. 5 à 600 mennesker er beskæftiget i 2 hold med at fremstille Grenå produkter, som fordeles udover det ganske land. Grenå Dampvæveri er Danmarks største bomuldsvæveri, men der arbejdes desuden med kunstsilke, cellulid (Vistra), hørgarn og uld.

24. juni 1943 fejrede forretningen sin 50 års jubilæumsdag med udsendelsen af et kunstnerisk udtørrt festskrift med titel: Lad skyttelen gå. Ved

Interiør fra en af Dampvæveriets store vævesale. Som hele virksomheden er den udstyret med alle nutidens tekniske og hygiejniske forbedringer.

hjælp af en overdådighed af pragtfulde farveillustrationer var hele virksomheden og prøver at dens produkter fremstillet. Der holdtes i Pavillonen en stor festlighed for hele fabrikkens Ppersonale og en stor række gæster. Alle medarbejdere fra den højeste til den laveste betænkes med erindringsgaver i sølv eller med gratiale. Som G. D. står den dag i dag kan ingen være i tvivl om, at det er den vigtigste faktor i byens liv og i den udvikling, Grenå er undergået siden år 1900.

Grenå Andels-Svineslagteri

er næst Dampvæveriet den virksomhed som halr præget Østerbrokvarteret stærkest. Det begyndte sin virksomhed 9. august 1904 og er kort omtalt heri tidligere.

De virksomste for dets oprettelse var J. Skjødsholm, der som redaktør af Grenå Folketidende havde et stort ord at sige hos omegnens landmænd og gårdejer P. Pedersen-Damgård der som fremtrædende Venstremænd havde mange forbindelser i landbokredse. Men forresten var mange andre af byens borgere stærkt interesseret i at få foretagendet i gang.

Der var på det tidspunkt endnu kun 24 andelssvineslagterier i hele Danmark og derfor ikke store erfaringer at bygge på. Andelstanken var på det område forholdsvis ny. Der tegnedes, delvis blandt byens beboere, en garantium på 80.000 kr. og slagteriet opførtes. Maskinerne installeredes af fabrikant W. Meier i Grenå. Denne forretning gjorde efterhånden fremstilling af slagterimaskiner til sit speciale og indførte en række forbedringer eller opfandt helt nye patenterede maskiner. Firmaet har leveret maskiner

Grenå Andels-Svineslagteri.
Kontorbygningen.

til en lang række slagterier både i indlandet og udlandet og har erhvervet sig et kendt navn.

Det første år slagtedes ca. 12.000 svin og omsætningen var ca. 700.000 kr. Efter 10

års Fforløb var slagtingen oppe på ca. 28.000 svin og omsætningen på ca. 2.800.000 kr. Verdenskrigen 1914-18 bragte en uhyre nedgang i svineproduktionen, således at slagtingerne i 1917-18 var helt nede på 4000 svin. Efter krigen tog svineproduktionen atter fart, indtil den kulminerede i 1931-32 med ca 103.000 svin og en omsætning på ca. 5.800.000 kr. Det er det hidtil største i slagteriets historie. Den nuværende krig har ligesom den forrige igen bragt nedgang i slagtinger, medens omsætningen dog på grund af de stigende flæskepriser har været opadgående. (I 1943-44 var der 28.722 svin og en omsætning på 8.888.637 kr.).

I årenes løb er der gentagne gange foretaget betydelige udvidelser, således at slagteriet stadig står som en fuldt moderne virksomhed.

I slutningen af 1942 oprettedes en kreatursamlestald på slagteriets grund. Pladsforholdene blev imidlertid hurtigt for små, og slagteriet lod i 1943 opføre en samlestald, der kan rumme ca. 300 dyr. Stalden administreres og ledes af slagteriet, og der har i året 1943-44 været tilført stalden 3999 kreaturer og 2895 kalve, der er afsat, dels til eksport, dels til forbrug heri landet. Omsætningen har været godt 2½ mill. kr.

Slagteriet har i den tid, det har bestået kun haft 4 formænd. Fra starten i 1904 til 1918 gårdejer P. Pedersen-Damgård. Derefter amtsrådsmedlem Severin Møller, Enslev, 1918-1931. Gårdejer Kr. Lassen, Gjerrild, 1931-1942 og nu gårdejer Schou Andersen, Allelev.

Direktør N. Jensen Lyngsø var i 30 år en udmærket leder af virksomheden og forblev der til sin død i 1934. Derefter ansattes som hans efterfølger, direktør Th. Thomsen, der tidligere havde været leder af

Grenå Hørskæfteri

Andelsselskabet Grenå og Omegns Hørskæfteri startedes i 1939 af en kreds af landmænd, som i dette år dyrkede hør til A/S Hørfabrikken i Tommerup.

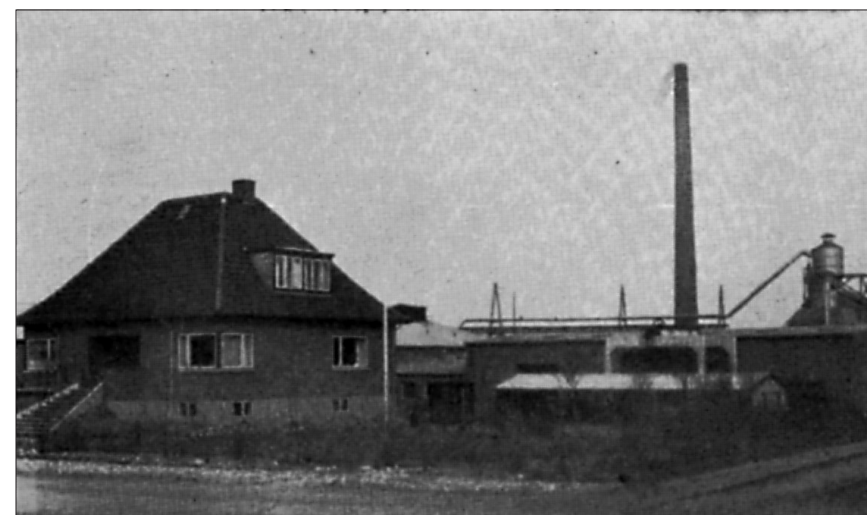
I årene før denne krig var der små priser på vore landbrugsprodukter, særlig produkterne fra planteavl. Kornpriserne lå betydeligt under pro-

duktionsprisen, og mulighederne for gennem opfodring af svin at få en bedre pris for kornet var stærkt begrænsede. Grunden dertil var, at vor flæskeeksport til England var stærkt indskrænket til fordel for Englands kolonier. Der vakttes derfor hurtigt interesse for høravl, som gav en større indtægt end kornavl m.m., og der dannedes et andelsselskab til behandling af den hos andelshaverne avlede hør.

Hørren

Da der er mange, som ikke ved, hvad det egentlig drejer sig om ved hørplantens omdannelse til spindehør, skal her gives en kort forklaring. Hørren så vel som en række andre spindeplanter er ejendommelig ved, at den i sin stængel har en mængde lange, karakteristisk liggende lyse celler, der er samlet til lange, sejge tråde, som strækker sig gennem hele planten. De kaldes taver eller fibre. Deres opgave fra naturens hånd er den, at give planten evne til at kunne bøje sig, specielt for vindens virkninger uden at knække. Disse taver sammenholdes i tynde bundter af harpiksagtige stoffer, således at de kommer til at danne en sammenhængende plantestængel.

For at få taverne frigjort fra denne faste forbindelse og skilt fra hinanden uden at beskadige dem, udsættes planterne for en gærings- eller forrådnelsesproces, som kaldes rødning. Det er dens opgave at opløse de gummi- eller harpiksagtige stoffer, således at taverne frigøres. Rødningen kan enten være dugrødning på åben mark, hvorved fugtighed fra dug og regn i løbet af nogle uger opløser limstoffet og frigør taverne. Eller den kan være en varmtvandsrødning i beholdere, hvorved processen kan ske på ganske få dage.

Grenå Hørskæfteri.

Men taverne kan også udvindes uden forudgående rødning ved skætning, d.v.s. en slags skrabning, som ligeledes har til hensigt at frigøre taverne fra de ubrugelige stoffer. Men ved denne grønnskæring lider taverne en del, og hørren bliver ringere i kvalitet. Kun ca. $1/20$ af plantens oprindelige bestanddele bliver til brugelig hør. Den ringere del bliver til blå og det øvrige affald skæverne har ikke betydning til andet end brændsel.

Ved Hørskæteriets start

Var der ca. 140 andelshavere med et fasttegnet hørareal på godt 600 tdr. land. Hørskæteriet byggedes til grønnskætning, altså sSkætning af hørren uden forudgående rødning, men da denne behandlingsmetode gav hørtaver af for ringe kvalitet, vedtoges det i 1942 at bygge et moderne varmtvandsrødneri til rødning af hele høravlen og samtidig at optage nye andelshavere, således at skæteriet ved rødneriets start havde ca. 180 andelshavere med et fast tegnet hørareal på godt 1400 tdr. land.

Alt var kommet i god gænge, og skæteriet beskæftigede ca. 150 arbejdere da det 29. juli 1943 ramtes af en fuldkommen katastrofe. Ved selvan-tændelse opstod der

Ild i blåmaskinen

Ilden bredte sig med rivende hast i de letfængehge stoffer, og i løbet af $1/2$ times tid var hele den nyanlagte fabrik forvandlet til en rygende ruinhob og værdier på ca. $1\frac{1}{2}$ million kr. var gået op i flammer. Foruden fabriksbygningen brændte bl.a. færdigbehandlede hørvarer til et beløb af 300.000 kr.

Trods tidens fortvivlende mangel på maskiner og byggematerialer lykkedes det med store anstrengelser og ved megen forståelse i varedirektoratet at få fabrikken genopført, således at arbejdet allerede ved juletid kunne genoptages. Den nye Fabrik er opført af mindre brændbart materiale end den første og er forlængst i fuldt ydedygtig stand.

På det nye Hørskæteri

er mekaniseringen gennemført i alle behandlingstrin. Hørskæteriet ejer således 15 ruskemaskiner. De rykker hørren op i marken og betyder en uhyre arbejdsbesparelse. I rusketiden sendes de rundt til andelshaverne. Frøavrivning, frørensning, varmtvandsrødning, skylning, vandafpresning, kunstig tørring, brydning, skætning, blårbehandling - alt sammen processer, som skal til, inden produktet er færdigt, foregår ved anvendelse af specialmaskiner. Hørskæteriet producerer selv, delvis ved hjælp af det ved skætningen fremkomne affald (skæver m.m.), sit varme-, kraft- og lysforbrug. Direktør H. B. Højby har fra starten været Hørskæteriets direktør og har sin part af æren for, at foretagendet så hurtigt er vokset op til en storindustri. Der beskæftiges for tiden ca. 150 arbejdere, hvoraf omtrent 50 er kvinder.

De tekniske værker

Gasværket

Begyndelsen til de tekniske værker i Grenå det, hvorfra de har deles ud-spring, og hvorom de stadig koncentrerer sig, er Gasværket.

I 1891 stillede prokurator Neess i byrådet forslag om anlæg af et gasværk. Det var kalkuleret at skulle koste 56.500 kr. Byrådet var ikke stemt for sagen, og forslaget blev trukket tilbage. Sagen hvilede, indtil Neess i 1894 påny mødte med en udførlig indstilling om at opføre et gasværk. Byrådet var nu ikke uvilligt, og der nedsattes et 3 mands udvalg bestående af forslagsstilleren samt tømrermester A. Bilde og kantor Fr. Petersen til at undersøge sagen. Tanken vandt ikke stor tilslutning, hverken ved borgermøder eller ved en prøvetegning og i 1895 tilstillede udvalget byrådet meddelelse om, at man på grund af forholdene måtte opgive sagen og be-tragte sit arbejde som endt.

Neess fortsatte dog stadig sin agitaton for et gasværk. Men året efter ske-te der noget som satte fart i sagen nemlig det, at fabrikant H. P. Rosenvinge indgik til byrådet med andragende om eneret på anlæg af et gasværk og et elektricitetsværk i Grenå. Planen var at opføre gasværket straks og elektrici-tetsværket senere. Foranlediget af dette forslag blev det tidligere 3 mands udvalg atter nedsat og 9. oktober 1896 fremkom udvalget til byrådet med forslag om anlæg af et kommunalt gasværk kalkuleret til 100 000 kr. Dette forslag vedtoges idet man dog besluttede at optage et lån på 200.000 kr. og samtidig med opførelsen af gasværket foretage en hårdt tiltrængt omlægning af gadernes brolægning og fuldførelse af lige påbegyndt kloakkeringen.

I året 1897 supplerede udvalget sig med fabrikant Rosenvinge, som lige var indvalgt i byrådet, og arbejdet blev nu fremmet mest muligt trods mod-stand i byen. Der var endogså en købmand, som satte sig i spidsen for en pro-testadresse der fik over 300 underskrifter. Vedkommende var selv da gasvær-ke't endelig blev virkelighed en af dem som i høj grad blev forbruger af gas.

I efteråret 1897 stod værket færdigt og havde kostet ca. 126.000 kr. Hovedentreprenørerne havde været muremester J. P. Sørensen, Brødrene A. og S. Bilde samt fabrikant O. Hasselbalch i forbindelse med fabrikant Løssel.

Da gasværket først kom i drift, blev der hurtig tilfredshed med det rundt i byen, og produktionen gik stærkt i vejret. Medens der det første år produ-ceredes 97.970 m^3 gas til en pris af 14 øre pr. m^3 , var man i 1904 oppe på en produktion af 190.000 m^3 og havde allerede et par år før måttet foretage

Gasværket set fra Åstien.

den første udvidelse af værket med en 6 retorters risteovn. I 1910-11 var man nået op på 440.000 m³, hvad der betød, at man havde overskredet gasværkets maksimumsydelse i den grad at der ofte ikke var gas nok til at tilfredsstille forbruget. Man måtte derfor samme år foretage en omfattende modernisering og udvidelse, som kostede 103.000 kr.

Ved verdenskrigens begyndelse

i 1914-15 var man oppe på en produktion på 510.750 m³ og ved dens slutning i 1918-19 på 708.000 m³. Denne eventyrlig store produktion var man kommet til trods kulmangelen ved at gå over til brugen af træ, rodstød, tørv og brunkul som afgasningsmaterialer. Det var vanskelige år for gasværkets personale og den fremstillede gas stod heller ikke mål med stenkulsgassen. Men dog var det af overmåde stor værdi for byens befolkning, at gasværket selv om det var med vanskeligheder holdtes i gang og kunne svare til det uhyre voksende forbrug i disse brændselsfattige tider.

Medens det første års regnskab balancerede med 17.080 kr. og gav et overskud på 1.632 kr., var man efter 25 års forløb i 1922 oppe på en regnskabsmæssig balance på ca. 230.000 kr., og værket havde i de forløbne 25 år givet kommunen et overskud på 96.000 kr. og stod nu bogført for ca. 300.000 kr.

Imidlertid var elektricitetsværket blevet anlagt. Dels som følge af dette dels som følge af de trange tider efter krigen, gik forbruget en række år betydeligt ned.

Nyt ovnsystem indføres

Omkring 1926-27 var man klar over at det gamle ovnmateriale ikke kunne holde mere end nogle få år, og da det hele skulle ombygges, undersøgte man om der ikke eksisterede et mere økonomisk ovnsystem end det, man havde haft hidtil. Man valgte en skråkammerovn, der ved økonomiberegning viste sig at være det anlæg, der passede bedst for Grenå. Denne udvidelse blev færdig i året 1930 - 4 år efter byggedes endnu en ovn af samme type.

I 11936 byggedes en højtryksbeholder og for at kunne opnå tilfredsstillende trykforhold ved havnen, blev der lagt i en fødeledning direkte fra gasværket til havnen.

Kulprisen

lå i mange år i gasværkets første tid ret konstant, imellem 16 og 24 kr. pr. tons. Minestrejken i England i 1912 fik kulprisen til at stige til 47 kr. pr. tons. Den højeste pris, som er betalt er 254 kr. pr. tons i året 1920. Prisen faldt derefter ret hurtigt til 23 kr. Ved begyndelsen af den nuværende krig var den 36 kr. pr. tons.

Udadtil har byens udvikling fordret udvidelse af ledningsnettet, men disse ledninger er gennem årene blevet udført, når bebyggelsen har krævet det, og de forskellige anlæg er afholdt af årenes drift eller af de henlæggelse til fornyelsesfond, som med stor forudseende var blevet oprettet.

Gasværket har nu hovedledninger på til sammen over 18 km og 2.184 målere.

I gasværkets snart 50-årige levetid har ikke mindre end 13 byrådsmedlemmer efterhånden været udvalgsformænd. Den første var borgmester Rothe, efter ham kom prokurator Neess. Efterhånden som elektricitets- og vandværk kom til, omdøbtes udvalget til Teknisk Udvalg, hvis formand siden 1937 har været direktør Neergard.

Værkerne ledelse har under disse udvalgsformænd først været direktør J. H. Bostrup, der blev ansat under gasværkets anlæggelse 1. september 1897 og virkede til sin død 5. januar 1985. Bostrup, der var søn af Stationsforstander J. H. Bostrup i Thorsager, havde taget maskinisteksamen og i en række år sejlet som maskinmesten. Han blev en fortræffelig leder af værkerne og var ved siden deraf en mand, hvis arbejdskraft på adskillige måder kom til anvendelse i byens offentlige liv. Bostrup var f.eks. i. en lang årrække ligningskommissionens formand. Hans efterfølger blev A. Damgård, som siden 1924, havde været driftsassistent ved værkerne. Han havde

Direktør Bostrup.

under Bostrups sygdom i mange år været ham en udmærket medhjælper og konstitueredes straks efter hans død som direktør.

Lidt statistik

År	Produktion m ³	Balance kr.	Gaspris øre
1897-98	97.070	17.080	14
1907-08	251.150	51.985	10
1917-18	525.820	185.245	80
1927-28	556.800	105.228	28
1937-38	881.520	212.202	19
Efter 1/7 1942.....	-	-	25

Elektricitetsværket

Den første gang, da der i Grenå Byråd var tale om anlæg af et elektricitetsværk var i 1894, da der fra ingeniør Norlev forelå forslag om anlæg af et sådant.

I 1896 fremkom direktør Rosenvinge med andragende om eneret på anlæg af både et gasværk og et elektricitetsværk. Det gav, som forannævnt, anledning til, at byen selv opførte et gasværk, men intet elektricitetsværk.

I byrådsmødet 5. marts 1912 forelå andragende fra købmand Chr. Vogel om koncession på anlæg af et elektricitetsværk. Det forkastedes enstemmigt. Derimod bevilgede man hans oprindelige andragende om tilladelse til at føre ledninger over gaden fra et værk, han påtænkte at anlægge i sin have i Ågade, dog imod at han forpligtede sig til ikke at sælge elektricitet til andre.

Vogels private værk gav anledning til, at sagen på ny kom under debat. Byrådet nedsatte 31. oktober 1912 et udvalg som skulle fremkomme med forslag om antagelse af en ingeniør, der skulle udarbejde overslag over et anlæg. Da det syntes, at gå for langsomt med sagen, indsendte byrådsmedlem N. P. Josiassen i januar 1913 et forslag om, at byen skulle skride til opførelse af et kommunalt værk. I maj samme år var der andragende fra ingeniør Harry Gjetting om koncession på anlæg og drift af et elektricitetsværk. Begge disse forkastedes under henvisning til byens egne eventuelle planer.

Elektricitetsværket vedtages

Endelig holdtes så det afgørende byrådsmøde 9. juli 1913. Udvalget var nu kommet til det Resultat at alt talte for at byen selv skulle opføre et elektricitetsværk. Byens 2 andre kommunale værker: Gasværket og Vandværket var gode aktiver, som ikke alene kunne forrente og afdrage deres egen anlægssum, men endogså gav et godt overskud i byens kasse. Udvalget tilråder derfor, at man vedtager at anlægge et kommunalt elektricitetsværk og at den endelige afgørelse af sagen ikke udskydes til længere end i efteråret

De tekniske Værker. Fra venstre elektricitetsværket, i midten kontor- og direktørbolig, bagved ses driftsassistentens bolig. Til højre Gasværket.

1914, og at arbejdet da fremskyndes således at værket kan træde i virksomhed til 1. september 1915. Byrådet tiltrådte enstemmig denne indstilling. Det betonedes dog fra flere medlemmer - at denne vedtagelse slet ikke hilndrede at sagen kunne optages på et tidlige tidspunkt. Navnlig fastholdt et medlem, at han stærkt ville anbefale, at det skete før, og at han til en vis grad fandt det uforsvarligt at udsætte sagen.

Fra Handelsforeningen var imidlertid indkommet en af 178 skatteydere underskrevet henvendelse, hvori udtaltes ønske om at byrådet af hensyn til den vanskelige økonomiske situation ville udsætte sagens virkeliggørelse en kortere tid. Det betonedes dog, at man ikke i princippet var imod anlæg af et elektricitetsværk. Det var bl.a. denne henvendelse, som bevirkede, at byrådet gik ind på at se tiden an endnu et år.

Det blev en kostbar udsættelse. I august 1914 udbrød verdenskrigen, og sagen blev henlagt, idet man ventede, at krigen kun ville blive af kort varighed. Det gik som bekendt ikke således. Under de vanskelige forhold med hensyn til at skaffe belysning indledte man i 1916 forhandlinger med Arke om strøm fra dette selskab. Det varede dog flere år, inden forhandlingerne førte til resultat.

Elektricitetsforsyningen kom først i drift 15. september 1920

Det var nu i den allerdyreste periode, og anlægget kostede 575.000 kr. uagtet der intet selvstændigt værk opførtes. Tilmed er en del af de anvendte materialer krigstidsvarer af ringe kvalitet. Foruden den nævnte udgift skulle byen i løbet af 25 år forrente og afdrage udgiften til 2 transformatorstationer m.m. med i alt 115.000 kr.

Man mente at denne strømforsyning var stabil og velegnet for Grenå, og en tilkaldt københavnsk ekspert oven i - købet en professor - sagde god

for anlægget og udtalte at der kom aldrig noget i vejen med et moderne højspændingsværk. Men vi fik noget andet at vide. Afbrydelserne var hyppige, undertiden flere gange om dagen og med en varighed på indtil flere dage. Men det må indrømmes, at den dybere årsag nærmest var den, at de anvendte materialer som lige nævnt - var krigstidsvarer og stod langt under, hvad man både før og senere leverede. Men forholdene blev altså utålelige, og byen vedtog at opføre en egen kraftstation. Den byggedes i 1924, forsynedes med en 300 hk dieselmotor samt en 200 kw generator og kostede 153.000 kr. - Det var fra første færd fastslået, at denne station kun skulle være en nødhjælp, som skulle træde til, når strømtilførselen fra Arke svigtede.

Siden kraftstationen kom i drift har de afbrydelser som uundgåelig må komme på de lange luftledninger helt fra Gudenåcentralen, kun været kortvarige, d.v.s. så længe som det tager at sætte dieselmotoren i gang, altså knap 10 minutter.

Befolkningen var overmåde begejstret for det hvide lys, der var rentligt og nemt at tænde, og man brugte løs i tide og utide og uden at tænke nærmere på, om pærerne var små eller store. Det første halve års forbrug var ca. 285.000 kw., altså svarende til et årsforbrug på ca. 570.000 kw. Prisen var 120 øre pr. kw. Men året efter var forbruget sunket til 162.000 kw. Det var prisen, som var skyld deri. Efterhånden lærte befolkningen en mere økonomisk omgang med lyset, og forbruget steg atter. Prisen gik ned til 40 øre pr. kw. til lys og 20 øre til kraft. Forbruget steg således, at det i 1931 var nødvendigt at opstille endnu en dieselmotor på 600 hk. I 1943 var strømforbruget 1.378.540 kw. og prisen for strøm henholdsvis 60 øre til lys og 25 øre til kraft.

Vandværket

I 1903 førtes den første debat i byrådet om anlæg af et vandværk foranlediget af en henvendelse fra ingeniør Jochumsen i København. I marts 1905 henvendte grundejerforeningen sig til byrådet i samme anledning. Byrådet bevilgede 2000 kr. til foreløbige undersøgelser og ingeniør English foretog nogle prøveboringer og pumpninger. Der optoges et lån på 112.000 kr. Vandværket byggedes og nedlægning af vandrør foretoges, således at vandværket kan sættes i drift 1. december 1907. dilektør Bostrup ansattes som bestyrer, og lygtetænder Jens Petersen som maskinpasser. Vandværkets pumpestation som var bygget i et hjørne af anlægget, var forsynet med en gasmotor som drivkraft. En reservebeholder var anlagt på Bavnhøj. Ved anlægget fik straks ca. 500 ejendomme vand indlagt og derinstalleredes ca. 1000 vandhaner. Efterhånden steg forbruget således at der i 1920 anskaffedes en elektrisk pumpe til oppumpning af vand om natten, og en ny brønd gravedes. De 2 brønde blev efterhånden til 4, hvis ydeevne yderligere øgedes ved at de blev boret dybere ned.

I 1932 indrettedes en automatisk pumpestation på Skovbakkevej, og endelig overtog byen i henhold til indlemmelsesbetingelserne i 1943 Bredstrup Vandværk, således at byen nu har 3 pumpestationer med trykforhøjelstation.

Det første år var vandforbruget 98.900 m³ (nu 577.000 m³). Ledningernes længde var ved anlæggelsen ca. 9.000 m (nu ca. 21.000). Der indlagdes i 1907 vand i 500 ejendomme med 1.000 vandhaner (nu godt 1.000 ejendomme med ca. 5.300 vandhaner).

Idræt og sport

De første tegn på samlet idrætsdyrkelse i Grenå viste sig omkring 1890, da en del unge mennesker begyndte at dyrke gymnastik og skydning. Nogen forening havde man dog ikke de første år, men i 1895 stiftedes Grenå Gymnastikforening, hvis formål var at fremme og udvikle færdighed i legensøvelser og eventuelt i skydning, hugning og fægtning. Henregner man imidlertid skydning under idræt, så må man dog endnu længele tilbage, idet Grenå Skyttekreds, der eksisterer den dag i dag, er stiftet allerede før 1870, men dog har ligget stille i flere perioder. Grenå Gymnastikforening fik ikke nogen lang levetid - antagelig har den kun eksisteret et par år og i tiden omkring århundredskiftet var det navnlig cyklesporten, der blev dyrket i Grenå Tre Grenåborgere: Urmager C. Vester, cyklehandler Hartmann Sørensen og brolægger P. Rathje havde ved Havnevejvest for den nuværende Grønnegade indrettet, en primitiv cyklebane.

Her blev i en del år kørt mange cykleløb med deltagere fra hele Jylland og med mange tilskuere inden for det udspændte sejl. Der stiftedes et par gange cykleklubber, en af dem hed Flying Fellows, men de fik ikke nogen betydning. De tre herrer afholdt selv udgifterne og tog indtægterne, men de spandt næppe guld på arrangementerne. Blandt de lokale cykleryttere var afdøde Hartmann Sørensen, gade- og vejinspektør Fr. Rathje og pens. gasværksarbejder Ant. Madsen. Cyklebanen i Grenå kunne dog ikke konkurrere med de langt bedre baner, der efterhånden blev anlagt rundt i Jylland, og den forfaldt derfor mere og mere hvilket havde til følge, at cyklekørselen som sport eller idræt betragtes også sygnede hen.

Omkring 1901-02 var nogle unge mennesker begyndt at spille fodbold på terrænet bagved Klosterbakken, og der blev også dannet en lille klub ved navn Fremad. Medlemmerne skulle for at holde flaget højt samtidig være medlem af en afholdsforening. Heller ikke denne forening fik dog nogen lang levetid. Efter et tomrum på et par år stiftedes derefter 1905 vist nok på initiativ af købmand Edv. Hansen - Grenå Idrætsklub fra hvis Formål det var, at udvikle god og sund sport for byens ungdom. Af dens første bestyrelse kan nævnes Hartmann Sørensen, redaktionssekretær Worsøe-Andersen og bagermester H. Hartmann. Det var navnlig fodbold man dyrkede, og foreningen havde adskillige kampe med udenbys hold.

Også denne forening gik al kødets gang, og først i 1911 stiftedes den nuværende Grenå Idrætsforening, der dog oprindeligt hed Grenå Boldklub. Det var købmand Stæhr, der tog initiativet til stiftelsen og blev dens første

formand.

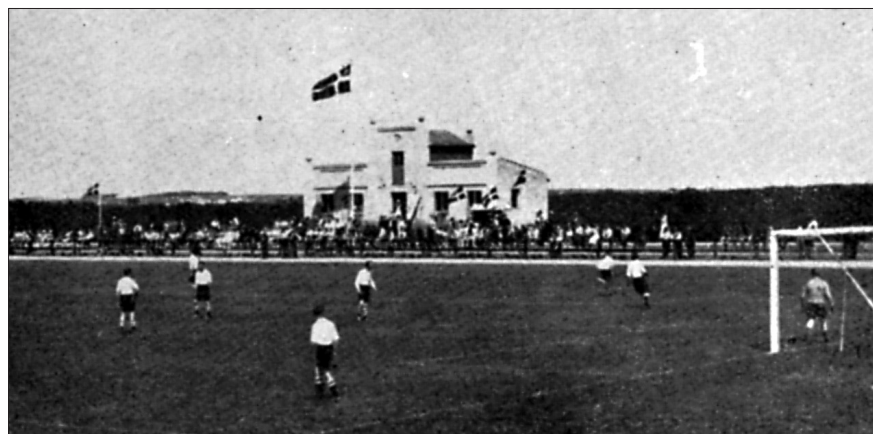
Året efter indmeldtes foreningen i Jydsk Boldspil-Union, og den fik mange gode kampe med udenbys hold. Det kneb stadig for den noget ungdommelige ledelse at holde sammen på tingene og orden i økonomien og foreningen var flere gange i vanskeligheder.

Først i årene omkring 1920 begyndte det at bære fremad for foreningen og sporten. Ved en generalforsamling 1920 nedlagde hele bestyrelsen sine mandater, og der blev valgt en ny bestyrelse på 9 medlemmer. Formand blev gade- og vejinspektør Rathje, næstformand gartner O. Andersen og sekretær og fodboldleder redaktør G. Andersen. Foreningen antog derefter navnet Grenå Idrætsforening. Samtidig vedtoges at udvide virkeområdet til også at omfatte gymanastik, fri idræt og atletik. Den nye bestyrelse havde en heldig hånd i retning af at få offentligheden med sig, og i årene efter 1920 trivedes frodigt sportsliv på den lille idylliske beliggende plads i Kæret som fodbold, cricket og fri idræt måtte dele broderligt mellem sig: Et par år efter lykkedes det at få pladsen udvidet betydeligt, idet et træbælte i pladsens vestlige ende blev fjernet.

I 1925 trådte Rathje, G. Andersen m.fl. ud af bestyrelsen og det blev nu i nogle år atter yngre kræfter der trak læsset, først og fremmest redaktør Remann, der valgtes til formand. I flere år måtte foreningen konkurrere med en nyopdukket forening Arbejdernes Idrætsklub, men senere lykkedes det at sammenslutte denne forening med idrætsforeningen, og samtidig indtrådte Anton Madsen, der var formand for Arbejdernes-Idrætsklub i Grenå Idrætsforenings bestyrelse.

Stadion

1933 kom planerne om et stadionanlæg på tale. Der indsendtes andragende til byrådet der lod gade- og vejinspektør Rathje udarbejde et projekt til et større anlæg på Hessel Hede. Det skulle spænde over 6 ha land og var budgetteret til at koste 33.000 kr. Byrådet tiltrådte Rathjes planer og der blev straks taget fat på realiseringen, idet arbejdet udførtes som nødhjælpsarbejde. Samtidig besluttede idrætsforeningen at lade opføre et 2 etages klubhus på Stadion og at lade foreningens medlemmer selv udføre alt Arbejdet. I juni måned 1935 blev både stadion og klubhuset indviet og taget i brug ved et stort anlagt stævne. Der var nu skabt de bedste mulige rammer om idrætslivet i Grenå. Følgerne udeblev heller ikke. År for år fylkedes flere og flere om idrættens fane, og Grenå Idrætsforening blev snart efter byens forhold både en stor og stærk forening, der på en smuk måde udfyldte sin mission. Allerede i 1936 vandt foreningens 1. fodboldhold den jydsk A-række og spillede sig op i Mellemrækken og i 1939 vandt holdet det jydsk mesterskab i Mellemrækken og spillede sig op i Mesterrækken. I 1944 vandt foreningens krickethold det jydsk kricketmesterskab i B. rækken, og spillede sig op i A. rækken.

Fodboldspil på Stadion.

I årenes løb har foreningen med held optaget også håndbold, navnlig for damer, samt bordtennis på sit program.

Nu i 1945 står foreningen med over 700 medlemmer, og den har indmeldt i Jydsk Boldspil-Unions turnering 8 fodboldhold og 2 krickethold, deltager med 6 håndboldhold (4 dame- og 2 herrehold) i Randers Amts Gymnastikforenings turnering og med 2 hold i Jydsk Bordtennisforbunds turnering. Samtidig har foreningen en stab af gode atletikfolk og 2 gymnastikhold. Der har således været en imponerende udvikling indenfor foreningen, og såvel de kommunale myndigheder, som den store offentlighed har trofast slået kreds om idrætten og hjulpet den frem.

Når så hertil kommer, at der i de senere år har eksisteret en stor og dygtigt ledet roklub med mange aktive medlemmer og 6 både, en bokseklub, der dog har har ført en omtumlet tilværelse og ofte skiftet ledelse, og endelig, at der dyrkes idræt inden for alle drengeforbundene, kan det med rette siges, at idrætten trives frodigt og godt i Grenå og har vundet både styrke indadtil og anseelse udadtil.

Postvæsenets historie i Grenå

Postvæsenets historie i Grenå kan spores tilbage til tiden lige efter år 1700. Tingbogen viser, at 2. februar 1714 er der oplæst en kgl. forordning, som gik ud på, at ingen breve måtte sendes til noget sted i Danmark med anden lejlighed end posten under en straf af 10 rdl. for afsenderen og ligeså meget for den, som befordrede det. Angiveren får halvdelen af bøden og postvæsenet resten.

Der er eksempler nok på at folk i Grenå hidtil, når de skulle have breve befordret til nabobyerne måtte leje en mand til at gå dertil med det. Det må have været forbi fra den tid. Tingbogen har et godt bevis derpå, idet Peder Post 15. oktober 1714 lader oplyse et par støvler og en kappe som han har fundet på sin rejse til Århus.

Efter Peder Post er rimeligvis kommet Mathias Rauch, der i 26 år var poststrytter og som i 1751 omtales som en gammel, afdanket mand. Posthaugen, den nuværende boldplads ved skolen, var indrømmet poststrytteren til fri græsning for posthesten.

Efter hans afgang blev byfoged Thomas Jacobsen Boserup i Ebeltoft, som allerede forinden var postmester i denne by, tillige fra 5. marts 1751 postmester i Grenå. Først da han døde, gik embedet fra 1. oktober 1772 over til vor egen lokale byfoged N. E. Behr, som beholdt det, så længe han var byfoged d.v.s. indtil 1802. Postgangen var indtil den tid én gang frem og hjem til Århus om ugen.

Postmesterembedet var dengang så ringe aflagt, at det kun kunne være en ganske ubetydelig biindtægt. Behrs efterfølger som by- og herredsfoged i Grenå, Jacob Ågård overtog derfor også postmesterembedet, som han - i hvert fald fra omkring 1826 - lod besørge ved konstitution. Først af exam. jur., sagfører Rasmus Møller, senere af hans søn Jens Bang Møller. I den tid var postkontoret på hjørnet af Storegade og Torvet, der

S. Schmidt.
Postmester 1837-51.

J. L. Skjerbek
1851-17

P. Blechinberg
1877-1906.

hvor nu Købmand Sandbergs butik ligger. Fra 1837 hørte dette forhold op. 6. maj 1837 udnævntes købmand og kæmner Søren Jacobsen Schmidt til at være postmester i Grenå. Postkontoret flyttedes til hans butik, som lå, hvor nu Storegade nr. 9 Højskolehotellet er bygget. Senere solgte postmester Schmidt sinforretning og helligede sig helt postvæsenet, kæmneriet, kirkevæргеbestillingen m.m. I 1850 flyttede han på sine gamle dage til Søndergade nr. 5. Gården ejedes af hans datter og havde tidligere været Apotekergård. Der var så posthuset et par år.

17. april 1852 udnævntes Jørgen Laurits Skjerbek (f. 10. august 1817, d. 10. august 1877) til Schmidts efterfølger. Han var den første postmester i Grenå, som har haft dette embede som eneste levebrød. Skjerbek var premierløjtnant og veteran fra krigen i 1848-50. Postkontoret var i begyndelsen af hans tid Storegade nr. 16, hvor nu Importøren butik ligger, men i 1856 byggede han selv en ejendom på Østergade. Derhen flyttede han og postkontoret, blev så i denne ejendom, indtil banen anlagdes i 1876.

Postmester Skjerbek kom straks til at spille en meget stor rolle i Grenå. Han var meget belæst, vittig og slagfærdig, en god taler og skribent og en meget søgt selskabsmand, men meget giftig og selvbevidst. Uagtet embedets ringe indtægter havde han sin omgangskreds blandt byens spidser. Han havde et svageligt helbred, måske som følge af krigstidens anstrengelser, og døde 60 år gammel, kort efter banens åbning og i postkontorets flytning.

Postgangen

der ved århundredets begyndelse endnu kun var 2 gange om ugen frem og hjem fra Århus, forbedredes så der i 50'erne var 5 gange ugentlig forbindelse med Århus og hver anden dag med Randers. Postkørselen var bortliciteret til Postkontrahtenter, som altså for en fast sum havde overtaget

kørselen. Indtil ca. 1860 var købmand Thomas Meiniche postkontrahtent. Postvognen var en åben Holstenskvogn med 3 stole. Det var købmandens egen vogn. Omkring ved 1860 overtog sadelmager Henriksen postkørselen. Den forbedredes betydeligt ved at staten fra nu af leverede en lukket postvogn.

Allerede fra begyndelsen af århundredet var det indskærpet postmesteren at postillonen skulle blæse en bestemt melodi på sit horn, når han forlod byen, eller passerede landsbyerne. Postmester en i Grenå svarede i første omgang, at hans postkusk hverken kunne blæse den anordnede melodi eller mente at kunne lære det.

Af en forlængst afdød tidligere postkusk her i Grenå har jeg fået en mundtlig beretning om de nærmere enkeltheder ved

Postturens forløb

Befordringen var den store gule postvogn. Under kuskensædet var der en stor kasse, Laden, som kunne aflåses. I den kom breve, småpakker og værdisager. Nøglen til den kom i posttasken, som atter i aflåset stand af postmesteren eller hans fuldmægtig leveredes postkusken. Bag i vognen lå en meget stor kasse, hvori pakker og rejsegods opbevaredes. Hvad der ikke kunne rummes deri, blev lagt op på taget af vognen under en vandtæt presning.

Postvognen mødte på Østergade udenfor postkontoret om aftenen kl. 9. Der gik så en halv times tid med at få postsagerne bragt ud og de rejsende til sæde. Hvis der ingen persagerer var med, og hvis der var særlig mange penge eller værdisager med posten skulle der en ekstra mand med som ledsager for en sikkerheds skyld. Ved nitiden rullede postvognen så gennem Østergade og Søndergade ud over Sønderbro.

Ved midnatstid ankom man til Tirstrup. Der var købmand Kirkemand både postmester og postkontrahtent, idet hans heste og kusk befordrede postvognen videre fra Tirstrup til Løgten. Samtidig med Grenåvognen indtraf også postvognen fra Ebeltoft, hvis postsager omladedes i Tirstrup. Endelig kom så postvognen fra Århus, som skulle fortsætte til Grenå. Henriksens heste spændtes for den, og ved 1-tiden var alle 3 vogne klar til afgang, henholdsvis til Århus, Ebeltoft og Grenå.

Ved tretiden om natten var så postvognen atter i Grenå og rullede op foran posthuset. Indgangen var i gavlen mod vest, der hvor nu dr. Herfelts hus ligger. Fra en lille entré var der indgang til kontoret, som lå til gaden, og til en stue imod gården. Her havde postfuldmægtig Bigum sit værelse.

Egentlig var det hans pligt, at være oppe og tage imod posten, men som regel lå han i sin sø sødeste søvn uden at vågne. Postkusken tog da nøglen inde hos ham, bar postsagerne ind i kontoret, låsede af og hængte atter nøglen tilbage. - Imens fortsatte postvognen fra Grenå med passa-

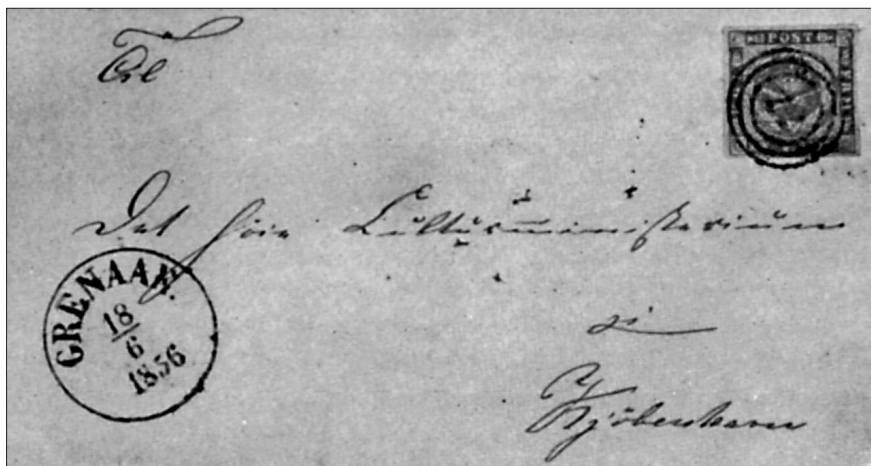
Posthuset i Skjerbeks tid.
Opført i 1856.

gerer og postsager, men nu med Kirkemands heste og kusk videre til Løgten. Der skiftedes heste og hen på morgenstunden rullede omsider postvognen ind i Århus.

Postvognen kunne rumme 4 passagerer. Hvis der var flere end dette antal, bestiltes en bivogn hos Henriksen, med mindre det kun drejede sig om én person, og han var villig til at sidde ved postillonen. Bivognen var en almindelig lukket vogn, og den kunne komme af sted omtrent på samme tid, som den rigtige postvogn.

Hvis nogen ønskede at rejse på en anden tid af døgnet, måtte han på posthuset bestille ekstrapost. Derfra rekvireredes så hos postkontrahenten en lukket vogn eller en åben vogn, alt som vedkommende ønskede. De fleste handelsrejsende foretrak en åben vogn, hvis agterstole kunne tages af og give plads for prøvekaserner. En sådan ekstrapost fortsatte helt igennem til Århus eller Randers uden ophold.

Billet til postvognen skulle løses på posthuset og kostede 16 mark til Århus (omregnet til kroner = 535 kr.) - Det var med pengenes daværende værdi en meget stor sum. Det siges derfor, at nogle slap med ved at spadserer et stykke uden for byen og der afvente postvognen og komme op. De betalte så postkuskene en 4 marks penge og slap på den måde billigt over turen. Det var

Brev fra 1856. Et af de første lokale breve med frimærker. Ca. 3/4 Størrelse.

Postkonen, som hentede post
til Sønderherred i 60'erne.

A. Hansen. Fra 1884 landpost i
Sønderherred.
Senere postbud i Grenå.

selvfølgelig strengt forbudt, men siges dog at have været ikke ualmindeligt.

Til Randers kørte postvognen i 60'erne hveranden dag. Vognmand Andreas Meiniche på Nytorv var postkontrahent og kørte selv vognen. Det var en almindelig lukket vogn, som afgik herfra om formiddagen. Den kørte helt igennem til Randers, men skiftede heste i Gl. Estrup Kro, som lå mellem Aunmg og Gl. Estrup, men som nu er nedlagt. Såvel til Randers som til Århus var det endnu den gang den gamle landevej.

Frimærker

Indtil 1851 var der ikke noget som hed frimærker. Folk måtte selv bringe brevene ud på postkontoret og betale portoen. Der sattes så et stempel på, så at man kunne se, at portoen var betalt. I 1851 tryktes de første frimærker i Danmark. Imidlertid er de næppe straks blevet indført overalt. De ældste breve, jeg har set fra postmester Skjerbæks embedstid bærer endnu kun et stempel, som viser at der er betalt porto af dem. Det første lokale brev med frimærke på, jeg har truffet, er fra 1856 og gengives her. Man brugte ikke konvolut, men bøjede brevet sirligt sammen og forseglede det med en oblat eller et laksejl, således at det ikke kunne oplukkes af uvedkommende. Men selv efter at frimærker var indført måtte folk endnu vandre på posthuset og aflevere brevene på kontoret, fordi der ingen brevkasser var.

I Grenå Avis fra 14. maj 1863 anmoder flere correspondenter postmester Skjerbek om at drage omsorg for anskaffelse af et par brevkasse, som til

Trane Larsen
1909-26.

H. F. V. Lillienkjold
1926-39.

de corresponderendes bekvemlighed kunne anbringes på passende steder. Posthusets afsides beliggenhed taler for en sådan foranstaltning. Det hjalp ikke. Først efter 8 års forløb, i 1871 blev der ophængt en kasse på posthuset og atter et år senere 15. december 1872 ophængtes endelig en postkasse på hjørnet af Overstræde og Lillegade, Schoubyes Hjørne. - Nogle år efter blev den ene til to til stor lettelse for det korresponderende publikum.

Aviser

En ikke uvæsentlig del af postsagerne var aviserne, selv om antallet og størrelsen af dem kun var en lille brøkdel af nutidens. Jeg vælger som eksempel postvæsenets protokol for april kvartal 1850. Der kom da 231 aviser og tidsskrifter til Grenå Postkontor til byen og de nærmeste miles opland. Deraf lå Århuus Stiftstidende så langt i spidsen med 108 eksemplarer. Derefter havde Randers Amtstidende 25 eksemplarer, Berlingske Tidende og Bondevennen havde hver 16 eksp. Der var i alt repræsenteret 25 aviser og tidsskrifter. Deraf havde halvdelen kun 1 eller 2 abonnenter.

Embedets udgifter

ud over postmesterens løn var følgende: En fuldmægtig med fast løn 100 rdl., samt fri kost og logis, som postmesteren leverede ham og beregnede til andre 100 rdl., en litsenbroder d.v.s postkarl, som lønnedes med 20 rdl. årlig, skrivematerialer beløb sig til 10 rdl., altså i alt 230 rdl.

Udbringningen

af postsager var lige så primitiv som alt det andet. Det følste postbud man kender navn på, var Peder Tårup. Han havde en gulmalet trillebør, hvorpå

Det nye posthus fra 1909.

det hele blev læsset, og hvormed han så kørte rundt i gaderne. Man påstod at han var meget skødeløs med sagerne og at det ofte hændte at, breve fløj fra ham på gaden så folk selv måtte ud at samle dem op. Efter P. Thorup blev M. B. Skjødt postbud. Han var oprindelig skipper og havde sejlet i fast fart på København i mange år. Senere blev han skipper på Sundet og sejlede i regermæssig fart til Kolind. Han levede i yderst fattige kår. Han gik fallit og hans hus på Lillegade blev solgt. Ved hans død 10. august 1882 måtte postmesteren, toldforvalteren og stationsforstanderen foranstalte en indsamling for at få ham begravet.

På landet udbragtes posten ikke før i 1871. Folk måtte selv sørge for at få bud til Grenå og få den afhentet. I de fleste landsbyer var der en eller anden som en gang om ugen kom til Grenå og hentede posten. De store gårde lod selv en karl ride ud til posthuset i Grenå. Her er et billede af Sønderherreds postkone, som i 60'erne afhentede aviser og breve, bl.a. til de fleste af Sønderherreds præster.

I 1871 averterer Skjerbek, at fra 8. maj udgår der kgl. landpostbud 3 gange ugentlig, mandag, onsdag og fredag morgen kl. 8 fra Grenå over Åstrup, Hammelev, Sangstrup, Karlby, Voldby, Veggelslev, Benzon, Gjerriild, Brøndstrup, Rimsø, Dalstrup, Dolmer tilbage til Grenå samme dag. Det er dog således at forstå, at posten hvert sted blev lagt af hos en enkelt mand, hvor man så måtte sørge for at få den afhentet.

Først i 1880 kom virkelige landruter i gang. Postmesteren averterer: Det nye landpostsystem er nu indført i Nørreherred, hvorefter brevene bringes

direkte til adressaterne, og brevkasser ophænges i distrikterne.

Heller ikke havnen, hvor der jo efterhånden var opvokset en snes huse, fik Pposten bragt. Man klagede derover, men Skjerbek måtte jo i avisen svare, at der ikke var afsat noget beløb til at lønne en litsenbloder til at bringe posten til havnen. Det ordnedes så privat en tid således, at fisker A. Clemmensen en gang daglig gik til Grenå og medtog post frem og hjem og fik et lille vederlag af de pågældende.

Banens åbning i 1876

betød et afgørende brud med den, gammeldags idyl også på postvæsenets område. Postkontoret flyttedes nu til et par lokaler i banegårdens østre ende. Året efter døde Skjerbek og en uddannet postmand P. Blechinberg kom i hans sted. Postvæsenet kom nu under nyere og bedre former af samme art som nutidens, men blot i langt mindre format. Nu kom der post til byen 3 gange daglig. Der kom et postbud, som alene havde dette arbejde som erhverv, senere kom der 2. På samme måde gik det på postkontol et den ene fuldmægtig blev i 90'erne til 2. Snart blev også lokalerne i banegårdsbygningen for små, og der opførtes i 1909 en selvstændig moderne postbygning med ekspeditionslokaler i hele stueetagen og embedsbolig for postmesteren på 1ste sal. Personalet på Post- og Telegrafstationen er nu foruden postmesteren: 1 overassistent, 2 assistenter, 4 kontorister, 7 postbude, 7 landpostbude samt 1 telegrafbud og et ekstra bud. Ved de postkontoret underlagte 13 posthuse er ansat 24 landpostbude.

I finansåret 1943-44 er der fra selve postkontoret afsendt 626.000 og ankommet 669.000 alm. brevfor sendelser. Afsendt 32.000 og ankommet 48.000 pakker. Der er ekspederet 1¼ mill. avisnumre. Pengeomsætningen har været godt 19 mill. kr.

Postmestre i Grenå

1751-72. Thomas Jacobsen Boserup, byfoged og postmester i Ebeltoft og tillige postmester i Grenå.

1772-1802. Niels Erich Behr (født 1733, død 1815). Byfoged i Grenå siden 1757.

1802-37 Jacob Ågård (født 1777, død 1852). Byfoged i Grenå 1802-52 og altså postmester indtil 1837. På hans vegne var først eks. jur. B. Møller, senere hans søn Jens Bang Møller konstitueret i embedet.

1837-51. Søren Jacobsen Schmidt (f. ca. 1787, død 9/8 1863). Købmandsborgerskab i Grenå 30. december 1813. Kæmner i en snes år fra 1822. Kirkeværg 1828-54. Forligskommissær.

1852-77. Jørgen Laurits Skjerbek (født 10. august 1817, død 10. august 1877). Premierløjtnant. Veteran fra krigen 1848-50.

1877-1908. Peter Blechinberg (født 10. juni 1884, død 17. august 1917 i København). Postskriver i København. Postekspeditør i Grenå 10. april 1877. Postmester s. st 1. oktober 1889.

1909-26. G. J. Trane Larsen (f. 20. august 1876). Ekspedient ved det bev. postvæsen 1891. Postmester i Ringkøbing 1905. Do. i Grenå 1. januar 1909-1. april 1926.

1928-39. H. G. v. Lillienkjold (født 22. oktober 1889). Postekspedient i Viborg 1894. Postmester i Sindal 1. december 1916. Postmester i Grenå 1. april 1926-1. november 1939.

1939-. P. Sørensen (født 14. januar 1887) Postkontrollør i Varde. Postmester i Grenå 1. november 1939.

Kort vejledning for besøgende

Torvet

med købmandsgården det gamle rådhus og kastanietræerne er byens samlede midtpunkt og mest karakteristiske parti. Det er kendt af alle, som blot én eneste gang har besøgt Grenå og afbildet på bogens omslag.

Kirken

er rimeligvis opført omkring år 1300, men er i tidens løb omdannet meget stærk. Den var oprindelig ganske enkel uden tårn eller tilbygninger af nogen art, således som man kan se på byens gamle segl fra omkring år 1300. Våbenhuset og tårnet, der altså oprindelig var uden spir, stammer rimeligvis fra Unionstiden (ca. år 1400). Sideskibet imod nord er sandsynligvis bygget i begyndelsen af Beformationstiden, da den gamle kirke ved Bavnhøjbakkens fod nedlagdes (år 1558). Kirken nedblændte sammen med hele byens østre halvdel ved en kæmpebrand i 1649. De metertykke mure blev selvfølgelig stående, og kirken genopførtes. Sit nuværende udseende fik kirken ved en gennemgribende ydre restaurering i 1870'erne under ledelse af kgl. bygningsinspektør Walther. Først da blev kirken forsynet med spir. Kirkens udseende før den tid, se tidligere billed heri i bogen.

De to store kastanietræer

har oprindelig dannet den søndre indgang til den gamle kirkegård på Torvet, deromgav kirken på alle sider.

Kong Frederik VII statue

er en kopi efter Bissens statue på Torvet i Odense. Den er rejst ved bidrag fra land og by og afsløret 5. juni 1884. Den havde oprindelig plads syd for kirken, men flyttedes ved Torvets regulering i 1930'erne til pladsen foran rådhuset.

Grenå Rådhus

er opført i årene 1805-08. Det er en smuk lille empirebygning, som opførtes på en gammel, nedrevet købmandsgårds grund. Byens ældste rådhus lå også på Torvet, men længere mod øst tæt ved Østergade i hjørnet af kirkegården.

Banken for Grenå og Omegn

(Torvets nordside). Byens smukkeste nyere bygning er opført 1919 for en sum af ca. ¼ mill. kr. efter tegning af arkitekt Gad. Den overtoges i 1922 af Banken for Grenå og Omegn.

Købmand Skovs Gård

Søndergade nr. 1 er opført ca. 1750 af en velhavende købmand Christopher Ovesen Broch. Han nedrev den gamle gård og lod i stedet opføre denne smukke bygning i 2 etager og med svalegang til gårdsiden. Den ejes nu af købmand Torben Skov.

Djurslands Museum

Søndergade nr. 9 er en gammel bindingsværksbygning, en fløj af byens gamle Farvergård. Fra bygningen og til åen strakte Farverens Eng sig, og ved åen var hans skyllelad. Bygningen købtes år 1921 af Djurslands Museum, som er oprettet og skænket af købmand Chr. Vogel. Museet, som er stærkt lokalhistorisk præget, har en righoldig stensamling og en del antikviteter fra Grenå by og omegn, ordnet som små interiører i nogle stuer. Der er åbnet fra 1. maj til 1. november hver lørdag og søndag fra kl. 3-5. Se den selvstændige artikel andet sted heri.

Byens Lystanlæg

Langs åen fører en smuk spadseresti gennem byens lystanlæg. Den nyeste del deraf er anlagt i årene omkring 1880, hovedsagelig ved gaver fra konsul C. J. Momme, for hvem der er rejst en mindesten med buste midt i anlægget.

Åen

Lige syd for Grenå by forenes to vandløb: Gammel Å, som fra tidernes morgen har ført vandet fra den store nu udtørrede indsø, Kolindsund, ud i Kattegat og Nordkanalen, som er gravet i 1873, og som afvander det udtørrede sund. Det er et af byens smukkeste partier. Kolindsund, som var Danmarks største indsø, udtørredes i årene 1872-79.

Anlægget

strækker sig syd og vest om byen og ender ved Store- og Lillegades udløb i Randers landevej. Lige ud for den gamle Bryggergård (Nobelpristageren professor August Kroghs barndomshjem) er rejst en mindestøtte for folketingets tidligere formand Niels Pedersen-Nyskov som i ca. 30 år var folketingsmand for Grenå-Kredsen.

Tæt nord for anlægget drejer Sygehusvejen mod vest fra Bavnhøjvejen. Her ligger,

Sønderstranden

Hele strandpartiet, heden og plantagerne syd for havnen tilhørte tidligere hovedgården Hessel, men er i flere afdelinger købt af Grenå by, som nu ejer heden, plantagerne og stranden i 3½ km længde mod syd. Her rører sig om sommeren et muntert friluftsliv. Stranden er jævn og uden huller og ganske farefri. Kysten er bred og består af rent hvidt sand, som de fleste steder er fri for sten. Indenfor strækker klitrækken sig hele vejen mod syd helt til Katholm. Den er dækket af marehalm og hjelme. Ved og bag klitrækken er efterhånden opført flere, rækker sommerhuse. De ældste byggedes, da byen endnu ikke ejede strandarealerne og derfor ikke havde nogen indflydelse på deres beliggenhed. De har derfor fået plads på selve klitrækken. Al bebyggelse der er nu forbudt. De nyopførte strandhuse ligger alle vest for klitrækken ud mod heden og granplantagen. En bred, asfalteret vej fører fra havnebyen mod syd gennem hedearealerne ud til Badehotellet Haulund. Vest for vejen ligger Vandrehjemmet og Søren Kannes monument lige ud for det sted, hvor han øvede sin kendte redningsdåd.

Ad åstien eller ad Skovstien fører så vejen tilbage Grenå. Tæt ved skovstiens udløb i Århusvejen ligger Grenå Idrætspark, Stadion, som er indrettet i 1935.

